

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI**

**1875–1925 YILLARI ARASINDA ADANA, ANTAKYA,
ANTEP, MARAŞ ve MERSİN BÖLGELERİNDE
MİSYONERLİK FAALİYETLERİ ve ERMENİ OLAYLARI**

MUSTAFA ÇABUK

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
HAZİRAN - 2013**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI**

**1875–1925 YILLARI ARASINDA ADANA, ANTAKYA,
ANTEP, MARAŞ ve MERSİN BÖLGELERİNDE
MİSYONERLİK FAALİYETLERİ ve ERMENİ OLAYLARI**

Danışman: Prof. Dr. Ahmet EYİCİL

Mustafa ÇABUK

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
HAZİRAN–2013**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**1875–1925 YILLARI ARASINDA ADANA, ANTAKYA, ANTEP,
MARAŞ ve MERSİN BÖLGELERİNDE MİSYONERLİK
FAALİYETLERİ ve ERMENİ OLAYLARI**

Mustafa ÇABUK

DOKTORA TEZİ

Kod No :

**Bu tez / /2013 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği/Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.**

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL
BAŞKAN

Prof. Dr. Orhan DOĞAN
ÜYE

Prof. Dr. Bilgehan PAMUK
ÜYE

Doç. Dr. Faruk SÖYLEMEZ
ÜYE

Doç. Dr. Mehmet KARATAŞ
ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Doç. Dr. Murat KARABULUT
Enstitü Müdürü

Bu çalışma KSÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir.
Proje No: 2011/8-7D

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ÖZET

DOKTORA TEZİ

**1875-1925 YILLARI ARASINDA ADANA, ANTAKYA, ANTEP,
MARAŞ ve MERSİN BÖLGELERİNDE MİSYONERLİK
FAALİYETLERİ ve ERMENİ OLAYLARI**

Mustafa ÇABUK

DANIŞMAN: Prof. Dr. Ahmet EYİCİL

YIL: 2013, Sayfa: 240+12

Jüri: Prof. Dr. Ahmet EYİCİL(BAŞKAN)
Prof. Dr. Orhan DOĞAN(ÜYE)
Prof. Dr. Bilgehan PAMUK(ÜYE)
Doç. Dr. Faruk SÖYLEMEZ(ÜYE)
Doç. Dr. Mehmet KARATAŞ(ÜYE)

Osmanlı Devleti'nde barış içinde yaşayan Ermeniler, 1870'lerden itibaren bağımsızlıklarını elde etmek için isyanlar çıkarmaya başladılar. 1878 Ayestefanos ve Berlin Antlaşması'nın imzalanmasıyla Ermeni sorunu uluslararası bir konu haline geldi. Bu sorunun ortaya çıkmasında ve uluslararası bir konu haline gelmesinde misyoner örgütlerinin önemli bir etkisi oldu. Misyoner örgütleri, Ermeni olaylarının hazırlık safhasında, çıkışında ve sonrasında sorunun önemli bir teşvikçisi oldular. İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya gibi büyük devletler, kendi ülkelerine ait misyoner örgütlerinin faaliyetlerini destekleyerek bunları siyasi çıkarları doğrultusunda dış politikalarında araç olarak kullandılar.

Adana, Antakya, Antep, Maraş ve Mersin bölgelerinde, 1875- 1925 yılları arasında Ermeni isyanları meydana geldi. Bu isyanları buralarda faaliyette bulunan Katolik ve Protestan misyonerleri destekledi. Misyonerler bölgedeki eğitim, sağlık ve dini alanlarda faaliyetlerde bulunurken özellikle Hıristiyan olan Ermenilere yakınlık gösterdi. İsyannın çıktığı zamanlarda misyonerler bunları destekleyici faaliyette bulundu. Çeşitli bahane ve vesilelerle Ermeni isyanlarına kaynak ve zemin hazırladı. Çünkü misyonerler hizmetlerini yürütürken Müslüman halk arasında başarılı olamıyordu. Bütün mesaisini, farklı mezheplerde olan Ermenileri kendi yanlarına çekmeye harcıyordu.

Örnek olarak Adana'da faaliyette bulunan misyonerler, 1909'da ortaya çıkan Adana Ermeni isyanında asileri destekledi. 1915 yılı zorunlu iskânı, 1914–1918 yılları arasındaki I. Dünya savaşı ve 1918 sonrası başlayan Fransız işgali sırasında okul ve eytemhane gibi kurumlarında Ermenileri himaye etti.

Misyonerler, bölgede yabancı devletlerin desteğiyle Müslüman halkı katleden Ermeni asileri, Müslümanlar Ermenileri öldürüyor şeklinde rapor ederek Batı kamuoyuna sundu. Buldukları bölgelerden isyanlarla ilgili gönderdikleri raporlar ve mektuplar Ermeni asiler lehine ve meşru müdaafasını yapan Müslümanlar aleyhine idi. Misyonerlerin konumlarından dolayı gönderdikleri etkili raporları Avrupa ve Amerika basınında taraflı olarak yayımlandı. Bu şekilde hareket eden misyonerler, yurt dışında Ermeni asiler lehine propaganda yaptılar. Bu tarafgirlik günümüzde de Ermeni propagandasının yapılmasına sebep olmaktadır. Yüzyıl öncesinde misyonerlerin gönderdikleri raporlar ve mektuplar Ermeni iddialarının dayanakları olarak kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, İsyân, Adana, Antep, Maraş, Misyoner, Protestan, Katolik

**DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
UNIVERSITY OF KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM**

ABSTRACT

PhD THESIS

**MISSIONARY ACTIVITIES AND ARMENIAN REVOLTS IN ADANA,
ANTIOCH, AINTAB, MARASH AND MERSIN REGIONS BETWEEN
1875-1925**

Mustafa ÇABUK

Supervisor: Prof. Dr. Ahmet EYİCİL

Year: 2013, Pages: 240+12

Jury : Prof. Dr. Ahmet EYİCİL (Chairperson)
: Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Member)
: Prof. Dr. Bilgehan PAMUK (Member)
: Assoc. Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ (Member)
: Assoc. Prof. Dr. Mehmet KARATAŞ (Member)

Armenians who had been living in peace in the Ottoman State started revolts for an independent Armenian state beginning with 1870's. In 1878, after the Ayestefanos and Berlin treaties, Armenian Question became an international subject. Missionary organizations had an important effect on the emergence of Armenian Question and its popularity in the international arena. They became a major supporter for Armenian revolts at the beginning, during the process and afterwards. The Superior countries like; England, France, the USA and Germany used these missionary organizations for their aims in foreign affairs by supporting the missionary activities.

Armenians revolted in Adana, Aintab, Marash, Antioch and Mersin many times between 1875-1925. Catholic and Protestant missionaries supported these revolts. Missionaries especially focused on Christian Armenian minority while offering certain activities in the fields of education, health and religion. Missionaries did certain supportive activities during the rebellions. They created a convenient atmosphere and provided sources as they were really unsuccessful among the Muslim majority in their activities. Thus, they predominantly worked among Armenian minority to convert them from Gregorian to Protestant and Catholic Church.

For example, the missionaries who were active in Adana supported Armenian rebellions in 1909 Adana Revolt. In 1915 (time of Armenian relocation because of riots), between 1914-1918 (time of World War First) and 1918-1922(time of French occupation) they protected Armenians in their institutions such as, school and orphanages.

Furthermore, the missionaries reported to the Western public that the Turkish majority slaughtered the Armenians although the Armenian gangs murdered the Turkish villagers. The letters and reports sent by them were totally against the Turkish people who defended themselves. These reports, which were delivered by the missionaries, were published as one-sided in the Western media. In this way, they initiated propaganda in favor of Armenian rebels. This biased activities resulted in current Armenian propaganda today. The missionary messages and letters delivered a century ago is the basis of Armenian claims and arguments

Keywords: Armenia, Revolt, Adana, Aintab, Marash, Missionary, Protestant, Catholic

ÖNSÖZ

Adana, Antakya, Antep, Maraş ve Mersin’de Katolik ve Protestan misyonerler faaliyette bulundular. Kendilerine hedef kitle olarak Ermeni azınlığı seçtiler. Ermenileri kendi kiliselerine bağlamak için Osmanlı Devleti’ne karşı isyan eden ihtilal örgütlerini desteklediler. Bölgede meydana gelen Ermeni olaylarını, örgütlerin istekleri doğrultusunda Avrupa ve Amerika kamuoyuna sundular. Misyonerler, birçoğu duyumlara dayanan asılsız haberlerle Batı’da olumsuz bir Türk imajının oluşmasına neden oldu. İnsanların duygularına hitap eden abartılı haberleri ve iddiaları Avrupa’ya servis etti. Böylece Misyonerler, ne kadar zor şartlar altında ve ne kadar önemli işler yaptıklarını göstermeye çalışarak Batı’nın dikkatini Ermeni isyanları üzerine çekti. Bu yolla başarılı olan misyonerlerin esas amacı, duygularına hitap ederek Batı’dan daha çok maddi destek almaktı.

Misyonerlerin ön yargılı olarak gönderdikleri mektuplar ve raporlar, günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Avrupa ve Amerika’da devamlı gündeme getirilen Ermeni iddialarında, bu objektif olmayan belgeler kullanılmaktadır.

Bu çalışmada misyonerlerin Ermeni isyanlarıyla ilişkisinin ne olduğu, Ermenilerin nasıl misyonerler tarafından yönlendirildiği veyahut Ermeni ihtilal örgütlerinin kendi amaçları için misyonerleri nasıl kullandıkları ortaya konuldu. Misyonerlerin Adana, Antakya, Antep, Maraş ve Mersin’deki faaliyetleri arşiv belgeleri ışığında incelenerek Ermeni isyanları ile olan ilişkileri araştırıldı.

Yukarıda adı geçen şehirler birbirine coğrafi olarak yakın olması yanında, siyasi, kültürel ve ekonomik yönden benzer özellikler göstermekteydi. Amerikan Board misyonerlik örgütü Türkiye’yi; Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu, Merkezi Türkiye Misyonu ve Avrupa Türkiye’si Misyonu şeklinde bölgelere ayırmıştı. Buna göre, Merkezi Türkiye Misyonu; Antep merkez olmak üzere Adana, Antakya, Maraş, Tarsus ve Haçin (Saimbeyli) misyonerlik istasyonlarını kapsamaktaydı. Mersin, Tarsus’daki istasyona bağlıydı. Yapılan çalışma Merkezi Türkiye Misyonu’nun sınırlarını kapsadı.

Bu araştırma dokuz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde problem, amaç, önem, yöntem ve kapsam belirtildi. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar anlatıldı. İkinci bölümde misyonerliğin tanımı, kaynağı, Osmanlı topraklarına gelişi ve Müslüman halka yönelik faaliyetleri araştırıldı. Üçüncü bölümde Almanya, Amerika, Fransa ve İngiltere gibi büyük devletlerin misyonerlik politikaları ve Ermenilere yönelik faaliyetleri ele alındı.

Dördüncü bölümde misyonerlerin eğitim faaliyetleri, Ermenilere verdiği eğitimi ve bu eğitimin isyanlarındaki önemi anlatıldı. Ayrıca Anadolu’da çıkan Ermeni isyanları sırasında misyonerlerin faaliyetleri, isyancılarla olan ilişkileri, Amerika ve Avrupa’ya gönderdikleri raporları, mektupları ve yanlış haberleri incelendi. Bu bölümün devamında Amerika ve Avrupa kamuoyunda ortaya çıkan Ermeni propagandası, bu konuda yayınlanan haberler, kitaplar ve bu propaganda çalışmaları içerisinde misyonerlerin rolü belgelere dayanılarak ortaya koyuldu. Ermenilere yardım için kurulan örgütler anlatılırken Anadolu’ya gönderilen yardımların kimlere dağıtıldığı araştırıldı.

Beşinci bölümde misyonerlerin Adana’daki faaliyetleri, eğitim ve sağlık çalışmaları, burada ortaya çıkan Ermeni olayları, 1909’da Adana’da ortaya çıkan Ermeni isyanında ve isyan sonrasında misyoner faaliyetleri, zorunlu iskan ve işgal sırasında misyonerlerin çalışmaları anlatıldı.

Altıncı bölümde Antakya'daki Ermeni olayları ve misyonerlerin bu bölgedeki faaliyetleri, yedinci bölümde Merkezi Türkiye Misyonunun merkezi olarak kabul edilen Antep'teki Ermeni olayları ve misyonerlerin çalışmaları incelendi. Özellikle Antep'teki Merkezi Türkiye Koleji'nin Ermeni olaylarındaki etkisi araştırıldı.

Sekizinci bölümde Maraş'ta ve Zeytin'da ortaya çıkan Ermeni isyanları ve misyonerlerin şehirdeki çalışmaları incelendi. Dokuzuncu bölümde Mersin ve Tarsus'ta misyonerlerin faaliyetleri ve Ermeni olaylarına olan destekleri araştırıldı. Tarsus'ta bulunan Amerikan Koleji öğretmenlerinin eğitim faaliyetleri ve Ermeni isyanları sırasındaki çalışmaları ortaya koyuldu.

Bu araştırma yapılırken arşiv kaynaklarından yararlanıldı. İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde konuyla ilgili belgeler tarandı. Ayrıca Amerikan Board adlı misyoner örgütünün arşivinden yararlanıldı. Amerikan Board örgütünün arşivinin mikrofilmleri İstanbul'da Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesinden alındı. Araştırma konusuyla ilgili yayımlanmış arşiv belgelerinden istifade edildi. Konu ile ilgili Genelkurmay Harp Tarihi Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı (ATASE) ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı arşiv belgeleri incelendi.

Bu çalışmayı yaparken konu seçiminden tezin tamamlanmasına kadar geçen sürede her türlü desteğini esirgemeyen, bilgi ve tecrübeleriyle rehberlik eden ve yanırlarımı bizzat düzelten değerli danışman hocam Prof. Dr. Ahmet EYİCİL'e, Tez İzleme Komitesinde çalışmalarıma yön veren Prof. Dr. Orhan DOĞAN ve Prof. Dr. Bilgehan PAMUK'a teşekkür ederim.

Mustafa ÇABUK
Kahramanmaraş-2013

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR.....	X
ÇİZELGELER LİSTESİ.....	XII
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problematiği	1
1.2. Araştırmanın Amaç ve Önemi	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi	2
1.4. Araştırmanın Kapsamı.....	3
1.5. Konu ile İlgili Önceki Araştırmalar	3
2. MİSYONERLİK	6
2.1. Misyonerliğin Tanımı ve Kaynağı	6
2.2. Misyonerlerin Osmanlı Topraklarına gelişi	8
2.2.1. Katolik Misyonerler.....	8
2.2.2. Protestan Misyonerler.....	9
2.2.2.1. American Board (ABCFM) Adlı Misyoner Örgütü	10
2.3. Misyonerlerin Bölgedeki Müslüman Halka Yönelik Faaliyetleri.....	14
3. BÜYÜK DEVLETLERİN MİSYONERLİK POLİTİKASI	20
3.1. Büyük Devletlerin Misyonerlik Politikası	20
3.2. Almanya'nın Misyonerlik Politikası	23
3.2.1. Almanya'nın Ermeni Politikası	25
3.3. Amerika'nın Misyonerlik ve Ermeni Politikası	26
3.4. Fransa'nın Misyonerlik Politikası	29
3.4.1. Fransa'nın Ermeni Politikası	30
3.5. İngiltere'nin Misyonerlik Politikası	32
3.5.1. İngiltere'nin Ermeni Politikası	35
4. MİSYONERLER VE ERMENİ İSYANLARI.....	39
4.1. Gregoryen Ermenilerin Misyonerlerle Olan Mücadelesi	39
4.2. Misyonerlerin Eğitim faaliyetleri	40
4.2.1. Misyoner Eğitiminin Ermeni İsyanlarına Etkisi	43
4.3. Misyonerler ve Ermeni İsyanları.....	47
4.3.1. Misyoner Raporları.....	52
4.3.2. İsyancıların Haberleşmesinde Misyonerlerin Rolü	54
4.3.3. Ermeni Propagandası ve Misyonerler	56
4.3.3.1. Propaganda Vasıtası Olarak Kitaplar.....	60
4.3.3.2. Propaganda Vasıtası Olarak Gazete ve Dergiler	65
4.3.4. Misyonerlerin Ermenilere Yönelik Yardım faaliyetleri	66
4.3.4.1. Yakın Doğu Yardım Komitesi (NER)	68
5. ADANA'DA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ	73
5.1. Alman Misyonerler	73
5.2. Fransa Destekli Katolik Misyonerler	73
5.3. Amerikalı Misyonerler	76

5.3.1. Amerikalı Misyonerlerin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri	77
5.3.1.1. Amerikan Hastanesi	78
5.3.2. Saimbeyli’de Amerikalı Misyonerlerin Faaliyetleri.....	78
5.3.3. Saimbeyli’de Ermeni Olayları ve Misyonerler.....	80
5.4. 1895 Yılında Adana’da Meydana Gelen Ermeni Olayları ve Misyonerler	85
5.5. 1909 Yılında Adana’da Meydana Gelen Ermeni Olayları.....	88
5.5.1. 1909 Yılı Adana’daki Ermeni Olayları ve Protestan Misyonerler	94
5.5.1.1. Misyonerlerin 1909 Yılı Adana Olaylarıyla İlgili Değerlendirmeleri..	99
5.5.1.2. 1909 Olayları Sonrası Adana’da Misyoner Faaliyetleri	101
5.5.2. Adana’da Katolik Misyonerler ve Ermeni Olayları	104
5.6. I. Dünya Savaşı ve Zorunlu İskan Sırasında Adana’da Ermeni Olayları.....	105
5.6.1. I. Dünya Savaşı ve Zorunlu İskan Sırasında Protestan Misyonerler	107
5.7. İşgal Yıllarında Adana’da Ermeni Olayları	110
5.7.1. İşgal Yıllarında Adana’da Protestan Misyonerler	113
5.7.2. İşgal Yıllarında Adana’da Katolik Misyonerler	115
6. ANTAKYA’DA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ.....	117
6.1. Antakya’nın Nüfusu ve Sosyal Yapısı	117
6.2. İngiliz Misyonerler.....	117
6.3. Fransa Destekli Katolik Misyonerler	117
6.4. Amerikalı Misyonerler	118
6.5. Misyonerlerin Antakya’da Müslüman Halka Yönelik Faaliyetleri.....	119
6.6. Antakya’da Ermeni Olayları ve Misyonerler	119
6.6.1. 1909 Yılı Kessab’taki Ermeni Olayları Hakkında Misyoner Raporu	122
6.7. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Antakya’da Ermeni Olayları	123
6.7.1. Ermenilerinin Musa Dağ’ındaki İsyancıları	124
6.8. İşgal Yıllarında Antakya’da Ermeniler	127
7. ANTEP’TE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ	128
7.1. Fransa Destekli Katolik Misyonerler	128
7.2. Amerikalı Misyonerler	129
7.2.1. Amerikalı Misyonerlerin Ermeniler İçin Açtıkları Okullar.....	130
7.2.2. Antep’teki Misyoner Matbaası	133
7.2.3. Merkezi Türkiye Koleji	133
7.2.3.1. Merkezî Türkiye Koleji’ni Kurma Çalışmaları	133
7.2.3.2. Merkezî Türkiye Koleji’nin Tıp Bölümü	139
7.2.3.3. Merkezî Türkiye Koleji Mezunları	140
7.2.3.4. Merkezî Türkiye Koleji Bitirme Tezleri.....	143
7.2.3.5. Merkezî Türkiye Koleji ve Ermeni İsyancıları	144
7.2.3.6. İşgal Yıllarında Kolejin Ermenilerle İlişkisi.....	150
7.2.4. Amerikan Hastanesi (Azariah Smith Hastanesi)	152
7.2.4.1. Azariah Smith Hastanesi ve Ermeni İsyancıları	154
7.2.5. 1895 Yılı Antep’teki Ermeni Olayları ve Misyonerler.....	155
7.2.6. I. Dünya Savaşı ve Zorunlu İskan Sırasında Misyonerlerin Faaliyetleri.	160
7.2.7. İşgal Yıllarında Misyonerlerin Faaliyetleri	162
8. MARAŞ’TA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ.....	166
8.1. Amerikalı Misyonerler	166
8.1.1. Protestan İlâhiyat Okulu	167
8.1.2. Merkezî Türkiye Kız Koleji	167
8.2. Alman Misyonerler	169
8.3. Fransa Destekli Katolik Misyonerler	170

8.4. Ermeni Olayları ve Misyonerler	171
8.4.1. 1878 Zeytun İsyanı ve Misyonerler	171
8.4.2. 1895 Zeytun İsyanı	174
8.4.2.1.1895 Zeytun İsyanı Sırasında Misyonerlerin faaliyetleri	178
8.4.2.2. 1895 İsyanı Sonrası Zeytun’da Misyoner Faaliyetleri.....	180
8.4.3. 1895 Maraş’taki İsyın Sırasında Protestan Misyonerlerin Faaliyetleri ..	181
8.4.3.1. 1895 Yılı Maraş’taki Ermeni İsyanı ve Protestan Ruhban Okulu.....	185
8.4.4. 1895 Maraş’taki İsyın Sırasında Katolik Misyonerlerin Faaliyetleri	186
8.4.5. 1909 Yılı Maraş’taki Ermeni Olayları ve Amerikalı Misyonerler	188
8.4.6. 1914 Zeytun Ermeni İsyanı Sırasında Misyoner Faaliyetleri.....	190
8.4.7. Birinci Dünya Savaşı ve Zorunlu İskan Sırasında Misyoner Faaliyetleri	193
8.4.8. İşgal Yıllarında ve Maraş Savunması Sırasında Misyoner Faaliyetleri ..	195
9. MERSİN’DE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ.....	200
9.1. Fransa Destekli Katolik Misyonerlerin Faaliyetleri.....	200
9.2. Amerikalı Misyonerlerin Faaliyetleri.....	201
9.3. Tarsus’ta Fransa Destekli Katolik Misyonerlerin Faaliyetleri	202
9.3.1. Tarsus’un Nüfusu ve Sosyal Yapısı	202
9.4. Tarsus’ta Amerikalı Misyonerlerin Faaliyetleri.....	203
9.4.1. Tarsus Amerikan Koleji (Saint Paul Enstitüsü).....	204
9.4.1.1. Tarsus Amerikan Koleji ve Ermeni Olayları	208
9.4.1.2. I. Dünya Savaşı Sırasında Tarsus Amerikan Koleji ve Ermeni Olayları	213
9.4.1.3. İşgal Yıllarında Tarsus Amerikan Koleji ve Ermeni Olayları	213
9.5. Mersin ve Tarsus’ta Zorunlu İskan Sırasında Misyoner Faaliyetleri.....	215
9.6. İşgal Yıllarında Mersin ve Tarsus’ta Misyoner Faaliyetleri	217
9.7. Milli Mücadele Sırasında ve Lozan Görüşmelerinde Misyoner Faaliyetleri	219
10. SONUÇ	223
KAYNAKLAR	229
ÖZ GEÇMİŞ	
EKLER	

KISALTMALAR

ABCFM	: American Board of Commissioners for Foreign Missions
ACRNE	: Armenian Committee for Relief in the Near East
A. MKT. MHM.	: Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO	: Babîali Evrak Odası
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DH. EUM.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye
DH. MKT. PRK.	: Dâhiliye Nezareti
DH. SYS.	: Dahiliye Siyasi
DH. ŞFR.	: Dahiliye Şifre Kalemi
DH. MUİ.	: Dahiliye Nezareti Muavenet-i Umumi
DH. MKT.	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH. SYS.	: Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım
DH. ŞFR.	: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
E.K.A.H.İ.	: Ermeni Komitelerinin Amal Harekat ve İhtilaliyesi
H	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
İ.AS.	: İrade Askeri
İ.DH.	: İrade Dahiliye
İ.HUS.	: İrade Hususi
İ.TAL.	: İrade Taltif Kısım
M	: Miladi
MF. MKT.	: Maarif Nezareti
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
MV	: Meclis-i Vükela
No.	: Numara
NER	: Yakın Doğu Yardım Komitesi (Near East Relief Commitee)
Fem. B. School	: Female Boarding School
PABCFM	: Papers of American Board of Commissioners for Foreign Missions Arşivi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
S.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Y. A. HUS.	: Yıldız Sadaret Hususi Evrakı
Y.E. E.	: Yıldız Esas Evrakı
Y. PRK. A.	: Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı
Y.PRK. ASK.	: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Kısım
Y. PRK. AZJ.	: Yıldız Perakende Mabeyn Evrakı, Arzuhal ve Jurnaller
Y. PRK. BŞK.	: Yıldız Basketabet Dairesi Maruzatı

Y. PRK. ESA.	: Yıldız Perakende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlik ve Ateşe militerlik
Y. PRK. HR.	: Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı
Y. PRK. KOM.	: Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı
Y. PRK. MYD.	: Yıldız Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi
Y.A.RES.	: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y. PRK. UM.	: Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı
Y. PRK. ZB.	: Yıldız Perakende Zabtiye
Y. MTV.	: Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat
WBM	: Woman's Board of Missions
WBMI	: Woman's Board of Missions of the Interior
vb.	: Ve benzeri
YMCA	: Hıristiyan Genç Erkekler Birliği
YWCA	: Genç Hıristiyan Kadınlar Birliği
ZB.	: Zabtiye Nezareti

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 4.1. Yakındoğu Yardım Komitesinin (NER) Organizatörleri	68
Çizelge 5.1. 1901 Yılında Adana Vilayeti'ndeki Fransız okulları	74
Çizelge 5.2. 1913 Yılında Adana vilayetindeki Fransız okulları.....	74
Çizelge 5.3. 1893 Yılında Adana Protestan Okulları	76
Çizelge 5.4. 1914 Yılı Saimbeyli Kazası Nüfusu	79
Çizelge 5.5. 1893 Yılı Adana Kazası Nüfusu	86
Çizelge 5.6. 1909 Adana Ermeni Olaylarında Ölenler ve Yaralananlar.....	91
Çizelge 5.7. 1881–82 Salnamesinde Adana Vilayeti Nüfusu	92
Çizelge 5.8. Kemal H. Karpat'a Göre Adana Vilayeti Ermeni nüfusu	92
Çizelge 5.9. 1906/7 Yıllarında Adana Kazası ve Vilayeti Nüfusu	93
Çizelge 5.10. 1907 Salnamesinde Adana Vilayeti nüfusu	93
Çizelge 5.11. 1914 Yılı Adana Vilayeti Nüfusu	93
Çizelge 5.12. Adana Vilayeti Nüfusu (Farklı yazarlara göre)	93
Çizelge 5.13. 1909 Adana Olaylarında Ölen Protestan papazların Görev Yeri	103
Çizelge 6.1. 1914 Antakya Kazası Nüfusu	117
Çizelge 7.1. 1913 Yılında Antep Kazası ve Çevresindeki Katolik Okulları	128
Çizelge 7.2. 1893 Yılında Antep'teki Protestan Okulları	130
Çizelge 7.3. Merkezi Türkiye Misyonundaki Misyonerlerin 1901 Yılı Maaşları	132
Çizelge 7.4. Merkezî Türkiye Koleji'nde 1878–79 Yılında Okutulan Dersler	136
Çizelge 7.5. Kolejin Bilim Bölümünde 1880'lerin Sonunda Okutulan Dersler	139
Çizelge 7.6. Kolejin Tıp Bölümü'nde 1880'li Yıllarda Okutulan Dersler	140
Çizelge 7.7. 1892 Yılına Kadar Kolej'den Mezun Olanların Mesleki Dağılımı	141
Çizelge 7.8. Kolejin Kuruluşundan 1901 Yılına Kadarki Öğrenci ve Mezun Sayısı ..	141
Çizelge 7.9. Merkezi Türkiye Koleji'nin 1913-1914 Yılı Kadrosu.....	142
Çizelge 7.10. 1913–1914 Yılı Son Sınıf Öğrencilerinin Tez Konuları	143
Çizelge 7.11. 1895 Yılındaki Ermeni İsyancıları	156
Çizelge 7.12. Antep Kazasının 1895 Yılındaki Nüfusu.....	158
Çizelge 7.13. Antep Kazasının 1896 Yılındaki Nüfusu.....	158
Çizelge 7.14. Antep'in 1914 Yılındaki Nüfusu ve Etnik Dağılımı	160
Çizelge 7.15. 19. Yüzyılın Sonlarında Antep'te Müslüman ve Ermeni Nüfusu	160
Çizelge 8.1. 1903 Yılında Amerikalı Misyonerlerin Maraş'taki Okulları.....	166
Çizelge 8.2. Zeytin Kazası'nın Nüfusu	194
Çizelge 8.3. Fransız Kuvvetlerinin Şehirdeki Dağılımı.....	197
Çizelge 9.1. 1913 Yılında Mersin ve Tarsus'taki Katolik Okulları	200
Çizelge 9.2. 1914 Yılı Mersin Nüfusu.....	200
Çizelge 9.3. 1890 Yılı Tarsus Kazasının Nüfus Dağılımı.....	202
Çizelge 9.4. 1893 Yılı Tarsus Kazasının Nüfus Dağılımı.....	203
Çizelge 9.5. 1914 Yılı Tarsus Kazası Nüfusu	203
Çizelge 9.6. 1913-1915 Yıllarında Tarsus Amerikan Koleji Öğretmenleri	207
Çizelge 9.7. 1914-1915 Yıllarında Tarsus Amerikan Kolejinde Okutulan Dersler. ...	207
Çizelge 9.8. 1915 İtibariyle Tarsus Amerikan Koleji Mezunları	208
Çizelge 9.9. Tarsus'un Köylerinde Ermenilerin Yaktığı Ev ve Çiftlikler.....	218

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problematığı

Bizans İmparatorluğu zamanında Gregoryan mezhebinde olan Ermeniler, Ortadoks Bizans halkının baskısı altındaydı. Anadolu'yu fetheden Türklerin idaresine geçen Ermeniler, Ortadoks baskılardan kurtularak adalet ve hoşgörü ortamıyla tanıştı. Önce Selçuklu ve daha sonra Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde rahat ve mesut bir hayat yaşadı. Türklerin idaresindeki Ermeniler, zanaat ve ticaret alanında zamanla çok önemli başarılar kazandı. Böylece sosyal, kültürel ve ekonomik alanda güçlendiler. Osmanlı toplumu içinde önemli bir yer edinerek Millet-i Sadıka adını aldı. Türklerle çok iyi bir komşuluk örneği sergileyerek Türkçeyi konuştu ve Türk kültürüne uyum sağladı. Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin bir kısmı Adana, Antakya, Antep, Maraş ve Mersin'de yaşadı. Bu şehirlerde yaşayanların hemen hemen tamamı kendi aralarında ve toplumda Türkçe konuştu. Burada yaşayan Ermeniler Türk kültürünü ve Türkçeyi benimsedi. Okullarda kullandıkları İnciller dahi Türkçe basıldı.

19. yüzyıla gelindiğinde ise Türklerle Ermeniler arasındaki iyi ilişkiler yerini sorunlara ve karşılıklı suçlamalara bıraktı. Yüzyıllardır birlikte yaşayan ve birbirleriyle çok iyi dostluklar kuran iki millet zaman içerisinde birbirleriyle sorunlu hale geldi. 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'ndan itibaren Anadolu'nun birçok şehir ve kasabasında Ermeni isyanları çıkmaya başladı. Anadolu'daki Ermeni olayları 1890'lı yıllardan itibaren artarak devam etti. Özellikle Zeytun (Süleymanlı), Haçin (Saimbeyli), Adana, Antep, Antakya ve Maraş'ta birçok Ermeni isyanı ortaya çıktı. İsyani eden Ermeniler, eskiden beri birlikte yaşadıkları Türkleri katlettiler. Bölgede yaşayan Ermeniler, İngiltere, Fransa, Rusya ve Amerika gibi büyük devletlerin siyasi çıkarlarına alet oldular. Kendi geleceklerini büyük devletlerin vereceği siyasi kararlarda görmeye başladılar. Bundan dolayı vatandaşı oldukları Osmanlı Devleti'nden ziyade büyük güçlerin emirlerine uymayı ve bunlarla işbirliği yapmayı, kendi çıkarları için daha önemli gördüler. Bu devletler, özellikle de kendi ülkelerine ait misyonerler vasıtasıyla Hristiyan Ermeniler üzerinden Osmanlı Devleti üzerinde söz sahibi olmak için politikalar üretti. Misyonerler Adana, Antakya, Antep, Maraş ve Mersin'de birçok eğitim ve sağlık kurumu açarak bölgedeki Ermenilerden bazılarının hem mezhep değiştirmelerine neden oldular hem de verdikleri eğitimle bölgedeki Ermenilerin Türklerle birlikte yaşama duygusunu ve geleceklerini Türklerle birlikte inşa etme düşüncelerini yok ettiler. Bölgede çalışan misyonerler, Ermenilerin kendi kimliklerinin ve bağımsızlık duygularının yeniden canlanmasına neden oldular. Ayrıca misyonerler, bağımsızlık hayali peşinde koşan Ermenilerin bu duygularını, bölgede yaşayan Ermeniler ile iletişim kurarak onları ülkelerinin siyasi çıkarlarına alet ettiler. Bölgede yaşayan Ermeniler 1890'larda, I. Dünya Savaşı sırasında ve işgal yıllarında, zaman zaman misyonerlerin bağlı buldukları devletlerin de desteğini alarak birçok kez isyan ettiler. Misyonerlerin faaliyetleri sonucu meydana gelen bu gelişmeler Osmanlı Devletinin bütünlüğünü derinden sarstı.

Misyonerler, Ermeni isyanlarını ve eylemlerini kendi ülkeleri olan Avrupa ve Amerika'da propaganda malzemesi olarak kullanarak günümüze kadar devam eden bir Ermeni sorununun ortaya çıkmasına neden oldular. Günümüzde temeli misyonerlerden alınan duyumlara ve raporlara dayanan Ermeni iddiaları Avrupa ve Amerika'da önemini korumaktadır.

Bu araştırmada bölgede meydana gelen Ermeni olayları incelenerek olayların öncesinde, olaylar sırasında ve sonrasındaki misyoner faaliyetleri tespit edilmeye çalışılarak misyonerler ile Ermeni isyanları arasındaki ilişki araştırıldı.

1.2. Araştırmanın Amaç ve Önemi

Kökeni yüzyıl öncesine ait olan Ermeni meselesi, günümüzde önemini korumaktadır. Özellikle son yıllarda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nden bir takım tavizler koparmak için bazı ülkeler tarafından sürekli olarak gündeme getirilmektedir. Bu durum, Türkiye'nin hem iç hem de dış siyasetinde sıkıntılara düşmesine neden olmaktadır. Yüzyıl öncesine ait doğruluğu ispat edilmeyen bilgi ve belgeler kullanılarak gerçekler çarpıtılmaya devam edilmektedir.

Bu araştırmada, yüzyıllardır Osmanlı egemenliğinde sorunsuz yaşayan ve ekonomik yönden rahat bir hayat süren Ermenilerin, Türklere düşman hale gelmesinde misyonerlerin rolünün ne olduğu incelendi. ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi devletler adına faaliyette bulunan misyonerlerin Adana, Antakya, Antep, Maraş ve Mersin'deki faaliyetlerinin bölgede meydana gelen Ermeni olaylarına ne kadar etki ettiği incelendi. Misyonerlerin isyanlar sırasındaki ve isyanlardan sonraki faaliyetleri ortaya koyulmaya çalışıldı. Bu amaçlar doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap arandı:

Uzun yıllar barış içerisinde birlikte yaşayan Türkler ve Ermenilerin karşılıklı dostlukları nasıl oldu da 19. yüzyılda yerini düşmanlıklara bıraktı? Adana, Antakya, Antep, Maraş ve Mersin'de misyonerlik faaliyetleri sırasında yürütülen eğitim ve öğretim faaliyetlerinin iki millet arasındaki gerilimin artmasındaki rolü neydi?

Eskiden beri Türkçeyi anadilleri olarak kullanan ve bundan başka bir dil bilmeyen Adana, Antakya, Antep, Maraş ve Mersin'deki Ermeniler, nasıl oldu da kendilerini bağımsız bir Ermenistan hayalinin ortasında buldular? Bölgedeki misyonerlik kurumlarının Ermenice öğretiminde rolü ne oldu?

Adana, Antakya, Antep, Maraş ve Mersin'de misyonerlerin Ermeni olayları, öncesindeki faaliyetlerinin bölgedeki Ermeni olaylarına ne gibi etkisi oldu? İsyân sırasında misyonerler nasıl bir tutum takındılar? Misyonerler isyancılarla ne gibi ilişkiler içerisindeydiler? Ermeni isyancılarla dış güçler arasındaki bağlantıyı kimler sağlamaktaydı? Yasal görevini yapan askerler ve yasadışı hareket eden isyancılar Avrupa ve Amerika kamuoyuna nasıl tanıtıldı?

Bölgedeki birçok çatışma Avrupa ve Amerika kamuoyuna Ermeniler ve Hristiyanlar katlediliyor diye abartılı bir şekilde nasıl sunuldu? Misyonerlerin gönderdikleri mektuplar ve raporlardaki rakamlar ne kadar gerçeği yansıtmaktaydı? Misyonerlerin gönderdiği raporlar ve mektuplar herhangi bir eleştiriden geçirilmeden hangi amaçlar için Avrupa ve Amerika kamuoyuna sunuldu? Bölgede faaliyet gösteren misyonerler tarafından, olaylarla ilgili olarak gönderilen haberlerin ABD ve Avrupa'da çıkan gazetelerde yayınlanması Ermeni meselesini nasıl etkiledi?

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada literatür tarama yöntemi kullanıldı. Konu ile ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Amerikan Board adlı misyoner örgütüne ait olan arşiv belgeleri ile yayınlanmış olan arşiv belgeleri tarandı. Arşiv belgelerinin yanı sıra bu alandaki telif eserler, hatıralar, raporlar, gazeteler ve dergiler de taranarak incelendi.

Bu konulardaki inceleme ve araştırmalar öncelikle arşiv belgelerine dayandırılmaya çalışıldı. Bu alanda hem Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgelerden

hem de Amerikan Board adlı misyoner örgütünün arşivindeki belgelerden faydalanıldı. Elde edilen bilgiler aynı döneme ait başka kaynaklarla karşılaştırılarak ortaya koyulmaya gayret edildi. Elde edilen bilgilerin doğruluğu eleştirel bir tarzda incelenmeye ve belgeler tenkit süzgecinden geçirilmeye çalışıldı. Elde edilen belge, bilgi ve bulguların doğruluğu arşiv kaynakları göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye çalışıldı. Daha sonra elde edilen belge ve bulgular, misyonerlerin iller bazındaki faaliyetlerine göre ve konunun planına uygun olarak sınıflandırıldı. Her bölgedeki misyonerlerin Ermeni isyanları sırasındaki faaliyetleri, isyancılarla olan ilişkileri ve isyanlardaki rolleri ait oldukları ülkelerin isimlerine göre ayrı ayrı sınıflandırıldı. Sınıflandırılan bilgi ve bulgular bütünleştirip yorumlanarak bir sentez oluşturulması ve böylece araştırmanın tamamlanması amaçlandı.

1.4. Araştırmanın Kapsamı

Araştırma konu olarak Almanya, İngiltere, Fransa ve Amerika destekli Protestan ve Katolik misyonerlerin faaliyetlerini, misyonerlerin bölgedeki Ermenilerle olan ilişkisini ve Ermeni isyanlarındaki rollerini kapsamaktadır.

Araştırma mekân olarak Adana, Antakya, Antep, Maraş ve Mersin bölgelerini kapsamaktadır. Bu şehirler bünyesinde bulunan ve misyoner faaliyetlerinin ve Ermeni olaylarının yoğun olarak yaşandığı yerleşim yerlerinden olan Tarsus, Süleymanlı (Zeytun) ve Saimbeyli (Haçın) gibi yerleşim yerleri de mekan olarak araştırma içerisinde ele alındı.

Araştırma zaman olarak 1875 ve 1925 yılları arasında geçen dönemi kapsamaktadır. Çünkü Ermeni sorunu 1870'lerden itibaren hissedilmiş ve 1878 yılından itibaren ise artık bir uluslar arası sorun haline gelmeye başladı. Ermeni olayları 1890'lı yıllardan itibaren ise iyice arttı. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Anadolu'daki Ermeni isyanları da arttı. Ermeniler, İtilaf devletlerinin de kışkırtmasıyla savaş şartlarından yararlanarak isyan ve eylemlerin şiddetini iyice artırdılar. Osmanlı orduları, Ermeni isyanları nedeniyle zaman zaman iki ateş arasında kaldı. 1918 yılında I. Dünya Savaşı'nın bitmesi ve Osmanlı Devleti'nin mağlup olması Ermenilerin ve misyonerlerin faaliyetlerini artırmalarına ve pervasızca eylemlerde bulunmalarına olanak sağladı. Osmanlı Devleti'nin dağılması ve ardından Türklerin işgalci güçlere karşı verdiği Kurtuluş Savaşı'nı kazanması ise Ermenilerle birlikte misyonerler de Anadolu'yu terk etmişlerdir. Bu tarihten itibaren Ermeni sorunu da yavaş yavaş uluslararası gündemden çıkmaya başladı. Yeni Türk devletinin almış olduğu tedbirlerle de 1925 yılında hem Ermeni sorunu hem de misyonerlerin yarattığı sorunlar büyük oranda ortadan kaldırıldı.

1.5. Konu İle İlgili Önceki Araştırmalar

Araştırma konusuyla ilgili olarak daha önce bazı araştırmacılar tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı bu bölgelerde meydana gelen Ermeni isyanlarıyla ilgili bir kısmı ise bölgedeki misyonerlik faaliyetleriyle alakalıdır. Bu çalışma ise her iki konuyu da kapsamaktadır. Bu konuda Maraş'la ilgili olarak yapılan tetkik eserlerin en önemlisi Prof. Dr. Ahmet Eyicil tarafından Osmanlı arşiv belgelerine dayanılarak hazırlanan "Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri" adlı eserdir. Eserde Maraş'taki ve Zeytun'daki Ermeni olayları Osmanlı arşiv belgelerinden yararlanılarak geniş ve kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Bu çalışmada, eserin Gün Yayıncılık tarafından 2008 yılında yayınlanan 3. baskısından yararlanıldı. Maraş'taki Ermeni olayları ve misyoner faaliyetleri ile ilgili olarak yapılan

diğer önemli çalışmalar ise Doç. Dr. Nejla Günay tarafından yayınlanan “Maraş’ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları” adlı doktora çalışmasıdır. Bu eser, 2007 yılında IQ Kültür Sanat Yayınları tarafından yayınlandı. Zeytun Ermenileriyle ilgili yapılan diğer bir çalışma ise A.Latif Dinçaslan’ın yayınladığı “Zeytun ve Çevresindeki Ermenilerin İsyanları (1895-1921)” başlıklı yüksek lisans çalışmasıdır. Bu çalışma Ukde Yayınları tarafından 2008 yılında yayınlandı. 1895 yılında meydana gelen Zeytun isyanlarıyla ilgili bir başka çalışma, Yahya Bağçeci’nin hazırladığı “1895 Zeytun Ermeni İsyanı” adlı Doktora Tezidir. Bunların yanı sıra Ahmet Halaçoğlu’nun yayınladığı “Bir Ermeninin İtirafları (1895 Maraş ve Zeytun Ermeni Olayları)” adlı kitap 1895 yılında meydana gelen Ermeni isyanları sırasında misyonerlerin faaliyetleriyle ilgili Osmanlı arşiv kaynaklarından alınmış önemli bilgiler içermektedir. Erdal İter tarafından 1995 yılında Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsünce yayınlanan; “Ermeni Meselesi’nin Perspektifi ve Zeytun İsyanları(1780-1915)” adlı eser de bu alanda yapılmış önemli çalışmalardandır. Maraş’taki Ermenilerle ilgili yabancılar tarafından yayınlanmış bir hatırat bulunmaktadır. Kendisi Yakındoğu Yardım Komitesinin (NER) temsilcisi olarak 1919-1922 yılları arasında Maraş’ta bulunan Amerikalı misyoner Stanley Kerr, 1973 yılında Amerika’da “The Lions of Marash” adlı bir kitap yayınladı.

Adana’da meydana gelen Ermeni olaylarını ve olaylar sırasında ve sonrasında misyonerlerin faaliyetlerini ele alan bir çalışma, Yücel Güçlü tarafından 2010 yılında İngilizce olarak Amerika’da Utah Üniversitesi tarafından yayınlanan; “Armenians and the Allies in Cilicia 1914-1923” adlı eserdir. Adana bölgesinde meydana gelen Ermeni ve Fransız zulmünü anlatan diğer bir eser Kemal Çelik’in Türk Tarih Kurumu yayınlarından çıkan; “Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)” adlı kitabıdır. Adana bölgesindeki Ermeni olaylarını konu alan birkaç yüksek lisans tezi hazırlandı. Bunlar; Tuğba Kılıç’ın hazırladığı; “Adana’da Ermeni Olayları (1918-1922)”, Hüseyin Klavuz’un hazırladığı; “Türk Basımında Adana Ermeni Olayları”, ve Feride Çavdar Uslu’nun hazırladığı Adana Ermenileri (1914-1918) adlı tez çalışmalarıdır. Adana’daki Ermeni olaylarıyla ilgili yabancılar tarafından yayınlanmış bir de hatırat bulunmaktadır. Olaylar sırasında Saimbeyli’de (Haçin) bulunan Amerikalı misyoner Rose Lambert, 1911 yılında NewYork’ta; “Hadjin and the Armenian Massacre” adıyla hatıralarını yayınlattı.

Antep ile ilgili olarak ise Ermeni olaylarının ve misyonerlerin şehirdeki faaliyetlerinin birbirinden ayrı olarak ele alındığı çalışmalar yapıldı. Antep’in Kurtuluş mücadelesi ve şehirdeki Ermenilerle ve işgal kuvvetleriyle ilgili kapsamlı bir çalışma Prof. Dr. Bilgehan Pamuk tarafından hazırlandı ve “Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması” adıyla 2009 yılında IQ Kültür Sanat Yayıncılık tarafından yayınlandı. Antep’te Amerikan Board misyonerlerinin faaliyetleriyle ilgili yayınlanan bir diğer eser Ugurool Barlas tarafından 1971 yılında; “Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları” adıyla Gaziantep Kültür Derneği Yayınlarından çıktı. Antep’teki Amerikan Kolejiyle ilgili olarak 2007 yılında Faruk Taşkın; “Amerikan Misyoner Okullarından “Merkezi Türkiye Koleji” (1876-1924)” adlı yüksek lisans tezini hazırladı. Yine Antep Ermenileriyle ilgili olarak Ramazan Erhan Güllü’nün hazırladığı “Antep Ermenileri (Sosyal-Siyasi ve Kültürel Hayatı)” adlı yüksek lisans tezi 2010 yılında IQ Kültür Sanat Yayıncılık tarafından yayınlandı.

Antakya ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda, Ermeni olaylarını konu alan bir yüksek lisans çalışması Ümit Başak tarafından “1890–1939 Yılları Arasında Hatay’da Yaşayan Ermenilerin Faaliyetleri ve Genel Durumları” adıyla 2008 yılında hazırlandı. Antakya ile ilgili olarak misyoner faaliyetleriyle ilgili pek bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak Hatay şehir tarihini anlatan kitaplarda birkaç sayfada Hatay ve çevresindeki

Ermeni olayları ve misyoner faaliyetlerine yer verilmiştir. Bu kitaplardan birisi Mehmet Tekin'in hazırladığı "Hatay Tarihi" adlı kitaptır. İçerisinde az da olsa misyonerlerden ve Ermeni olaylarından bahsedilmektedir. Hatay tarihiyle ilgili diğer bir çalışma ise Süleyman Tüzün'ün 1989 yılında hazırladığı "İki Büyük Savaş Arası Dönemde Hatay Tarihi (1918-1939)" adlı yüksek lisans tezidir.

Mersin ve Tarsus ile ilgili hem misyonerlik faaliyetleri hem de şehir tarihi ile ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar; Meral Halifeoğlu'nun hazırladığı "Tarsus Amerikan Koleji'nin Kuruluşu, Gelişimi ve Faaliyetleri" adlı yüksek lisans tezi, Ahmet Nalci'nin hazırladığı "Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyetine Geçerken Mersin'de Eğitim", adlı yüksek lisans tezleri ile Sacit Uğuz tarafından hazırlanan "I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Tarsus (1876-1926)" adlı doktora tezidir.

Şehirleri konu alarak yapılan çalışmaların haricinde misyonerlik ve Ermeni olaylarıyla ilgili araştırma yapan hem Türk hem de yabancı araştırmacılar da bulunmaktadır. Bu çalışmaların içerisinde en önemlisi misyonerlik konusunda çok küçük bir çalışma olmasına rağmen konuyu çok açık ve net bir biçimde okuyucusuna anlatmayı başaran Erol Güngör'ün değerli çalışması "Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri" adlı eserdir. Bu eser geçmişte birkaç baskı yapmıştır. Bu çalışmada bu eserin Ötüken yayınları tarafından 2005 yılında basılan nüshasından faydalanıldı. Eserde misyonerlerin faaliyetleri, amaçları ve metotları kısa ve öz bir şekilde okuyucuya sunulmuştur. Misyonerlerin Türkiye'deki faaliyetleri konusunda yapılan önemli çalışmalardan biri, Uygur Kocabaşoğlu'nun hazırladığı "Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları" adlı eserdir. Eserde yazar Amerikan Board örgütünün belgelerini kullanarak misyonerlerin Anadolu'daki faaliyetleri hakkında bilgiler vermiştir. Bu alanda yayınlanan diğer bir eser, Adnan Şişman'ın hazırladığı "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri" adlı çalışmadır. Bu çalışma Atatürk Kültür Merkezi tarafından 2006 yılında yayınlandı. Osmanlı topraklarında misyonerlerin eğitim faaliyetlerini konu alan diğer bir çalışma Şamil Mutlu'nun "Osmanlı Devletinde Misyoner Okulları" adlı doktora tezidir. Bu tez Gökkuşbe yayınlarıca 2005 yılında yayınlandı. Misyonerlerin eğitim alanındaki faaliyetleriyle ilgili yapılan çalışmalardan biri de M. H. Vahapoğlu'nun "Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları" adlı kitabıdır. Ermeni meselesi konusunda yayınlanan eserler arasında başucu kitapları olarak kabul edilebilecek eserler olarak Esat Uras'ın, "Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi", Kamuran Gürün'ün "Ermeni Dosyası" ile Bilal Şimşir'in "Ermeni Meselesi 1774-2005" adlı eserleri sayılabilir.

Yabancı yazarlar tarafından da bu alanda eserler verilmiştir. F. A. Stone'un "Academies For Anatolia", Hans Lukas Keiser'in "Iskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938", Joseph L. Grabill'in "Protestant Diplomacy And The Near East Missionary Influence On American Policy 1810-1927" kitapları ile Joseph Greene'in 1916 yılında yayınladığı "Leavening The Levant" adlı eserleri yabancı yazarlar tarafından misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleriyle ilgili olarak kaleme alınmış önemli çalışmalardır.

2. MİSYONERLİK

2.1. Misyonerliğin Tanımı ve Kaynağı

Misyon sözcüğü Latince “missio” teriminden gelmektedir. Kelime “göndermek” fiilini ifade eden “mittere” kelimesinden türetilmiştir. Sözlük anlamı; görev ve yetki anlamına gelmektedir. Kelime günümüzde İngilizce ve Fransızca müşterek olarak “mission” ve “missionare” şeklinde ve aynı anlamda kullanılmaktadır. Bundan türetilmiş olan misyoner terimi ise görevli olan kişi anlamına gelmektedir. Kilise tarafından vaiz için görevlendirmeyi ifade eden misyon terimi 16. yüzyıldan itibaren Cizvitler tarafından daha özel bir anlamda kullanılmaya başlandı. 16. yüzyılda, Hristiyan uluslarca oluşturulan kolonilere kilise görevlileri gönderilmesini ifade etmek için kullanılan misyon ve misyonerlik terimleri, Hristiyan uluslarca kolonileştirilen sömürge bölgelerinin Hristiyanlaştırılması bağlamında kullanıldı. Hristiyanlığın yerliler arasında yayılması amacıyla Katolik kilisesince görevlendirilen kilise temsilcileri “misyoner”, bunların gittikleri ülkeler ise “misyon ülkesi” olarak adlandırıldı (Gündüz, 2006: 14; Uçar, 2013:11).

Misyonerlik tarihte bazı aşamalardan geçerek günümüze kadar geldi. Bu dönemler şöyledir:

- 1) 33- 100 yılları arası, Havariler dönemi.
- 2) 100–800 yılları arası, kiliselerin kurulma dönemi.
- 3) 800- 1500 yılları arası, Ortaçağ (Dini Otorite) dönemi.
- 4) 1500- 1650 yılları arası, reformasyon dönemi.
- 5) 1650- 1793 yılları arası, Hristiyanlıkta yeni anlayışların oluşma dönemi.
- 6) 1793- 1965 yılları arası, modern dönem.
- 7) 1965-2000yılları arası, diyaloglar dönemi.
- 8) 21. Yüzyıl: Batı medeniyetini hakim kılma dönemi (Küçük: 2005: 37; Oymak,2010: 39).

Tarih boyunca misyonerliğin, Hristiyanlığın ve Hristiyan olan batılıların, sömürge politikalarının doğal sonucu olarak en fazla bu dinin mensupları tarafından kullanılması, “Misyonerlik = Hristiyanlığı yayma faaliyetleri” gibi genel bir anlayışın doğmasına neden oldu. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde, propaganda ve dini yayma gayesi ile başlayan misyonerlik hareketleri, daha sonra siyasi ve ekonomik amaçlar doğrultusunda kullanıldı. Böylece Hristiyanlığı yaymak amacıyla olan ve bunun için finansman ve himaye ihtiyacı bulunan din adamları ile ülkelere siyasi ve ekonomik yönden menfaat sağlamak amacıyla, diğer devletlerde yürütecekleri faaliyetlere uygun bir maske ihtiyacı hisseden devlet yöneticileri arasında gizli bir menfaat birliği oluştu. Bu da misyonerlik faaliyetlerinin dünyada örgütlü ve yaygın bir hale gelmesinde önemli bir etken oldu (Akyul, 2007:7-8).

Misyonerlik kurumsal, planlı, programlı, dini faaliyetleriyle beraber siyasi ve idari gücü olan, zamana ve şartlara göre taktik değiştirebilen hiyerarşik yapıya sahip bir organizasyondur. Misyonerlik din değiştirmenin yanında kimlik değiştirmeyi de esas alır (Oymak, 2010: 12).

Bazıları misyonerliği İslam dinindeki tebliğ ve irşad ile karıştırmaktadırlar. Misyonerlik bir duyurma faaliyeti değildir. Hristiyan geleneğinden gelen belirli metotları kullanarak Hristiyanlık değerlerinin yayılması ve diğer insanların, Hristiyanlaştırılması için yapılan sistematik faaliyetler bütünüdür. İslam dinindeki tebliğ anlayışı ile Hristiyanlıktaki misyonerlik birbirinden amaç ve yöntem olarak çok

farklıdır. İslam'daki tebliğ ve irşat çalışmalarının temel amacı, insanların bir şekilde Müslümanlaştırılması değildir. Tebliğ'in amacı İslamî esasların insanlara duyurulmasıdır. Tebliğ ve irşad da zorlama, baskı ve yoğun propaganda yoktur. Tebliğ'de hile ve insanların zafiyetlerinin fırsat olarak değerlendirilmesi yoktur. Tebliğ'de sevgi, şefkat ve samimiyet esas olup siyasi ve ideolojik gayeler öne çıkarılmamaktadır. Tebliğ gönül işi olup kurumlar tarafından yürütülen programlı bir faaliyet değildir. Müslüman devletler; yüzyıllarca gayrimüslim toplumlara hükmetmelerine rağmen onları, Müslüman olmaları için zorlamadılar ve onların dinlerini yaşamalarına müsaade ettiler.

Misyonerlikte amaç insanlara Hristiyanlığın duyurulması değil insanların bir şekilde Hristiyanlaştırılmasıdır. Misyonerler, Pavlos'un da belirttiği gibi insanları Hristiyan yapmak için her yolu mübah gördüler. Hristiyan egemen güçler, İslam devletlerinin aksine; egemenlikleri altında yaşayan farklı inanç ve kültürden olan halkları hızla asimile etmeyi, Hz. İsa'nın ve Pavlus'un kendilerine yüklediği bir görev addettiler. Tarih boyunca Hristiyan misyonerler, kaba kuvvet ve güç dâhil amaçlarına ulaşmak için her yolu denediler. Mesela; Amerika kıtası, Avustralya, Yeni Zelanda ve Afrika ülkelerinde yaşayan halkların inanç ve kültürleri, Batılı Hristiyanlarca hızla yok edildi (Gündüz, 2006: 25-26; Oymak, 2010: 14-15).

Misyonerliğin metodolojisini ve temel yöntemlerini belirleyen kişi olarak kabul edilen Pavlos; kiliselerin yerleşmesine büyük önem verdi ve kendi inançlarını insanlara sunmak için her yola başvurdu. Pavlos, Hristiyanlığı yaymak için yaptıklarını şöyle ifade etmektedir: “Ben özgürüm kimsenin kölesi değilim. Ama daha çok kişi kazanayım diye herkesin kölesi oldum. Yahudileri kazanmak için Yahudilere, Yahudi gibi davrandım. Kendim kutsal yasanın (Musa hukukunun) denetimi altında olmadığım halde, yasa altında olanları kazanmak için onlara yasa altındaymış gibi davrandım. Tanrı'nın yasasına sahip olmayan değil de Mesih'in yasası altında olan biri olarak, yasa'ya sahip olmayanları kazanmak için yasa'ya sahip değilmişim gibi davrandım. Gücsüzleri kazanmak için gücsüzlerle gücsüz oldum. Ne yapıp ne edip bazıları kurtarmak için herkesle her şey oldum” (Gündüz, 2006: 49).

Uygun siyâsal ve sosyal koşulların değerlendirilmesi çerçevesinde misyoner örgütleri, faaliyette bulunulacak bölgelerde halkın yaşadığı sosyal, siyâsal ve ekonomik problemleri etüt ederek, bu problemlerin doğurduğu şartları kullanmak şartıyla misyonerliğe uygun ortamlar bulmaya çalıştılar. Misyonerler, her kriz bir fırsattır mantığıyla hareket ettiler. Savaşlar, karışıklıklar, kıtlıklar, deprem, sel, gibi felaketler misyonerler için en elverişli ortamların olduğu zamanlar oldu (Gündüz, 2006:118).

Misyonerlik temelde dini bir faaliyet olmasına rağmen kullandıkları başlıca araçlar ise okul, matbaa, kitap, hastane gibi modern ve laik kurumlardır. Misyonerler bu kurumları ekonomik, siyâsal ve kültürel etki ve yayılma aracı olarak kullandılar. Misyonerler sadece vâiz, papaz, din adamı, râhip ve râhibe olarak faaliyet göstermediler. Bunların yanı sıra misyonerler amaçlarına ulaşmak için; doktor, mühendis, öğretmen, teknisyen, yardım görevlisi gibi unvanlarla misyonerlik faaliyyetinde bulundular (Kocabaşoğlu, 2000: 14).

Misyonerlik genellikle dünyayı hristiyanlaştırma faaliyeti olarak bilinmektedir. Hristiyanlaştırma faaliyeti vardır. Ancak modern misyonerlik sömürge alanlarını genişletmek için kullanılan bir araç oldu. Misyonerlik yerli halkların güvenini kazanmak ve onları tahlil etmek için başvurulan bir yol olarak kullanıldı. Bu nedenle misyonerlik faaliyetleri genellikle insani yardımlarla, eğitim, sağlık, zirai teknolojilerle yerli halka yardımcı olmak şeklinde dünyaya yayıldı. Fakat misyonerliğin yapmak istediği şey ise kitlelerin kültürünü ve kimliğini değiştirmektir. Eskiden dünyada “üretim

kölelerine” ihtiyaç vardı. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise dünyada “tüketim kölelerine” ihtiyaç duyulmaya başlandı. Çünkü üretimi makinalar daha hızlı yapmaktaydı. Misyonerlik de bu bağlamda Batı kültürünün, hayat tarzının Doğu’ya aktarılması ve Doğu toplumlarında Batı’da üretilen mallara talep oluşturulması için de kullanıldı (Özcan, 2013: 19-23).

2.2. Misyonerlerin Osmanlı Topraklarına Gelişi

2.2.1. Katolik Misyonerler

Anadolu’da faaliyet göstermeye başlayan ilk misyoner grubu, 1220 yılında İstanbul’a gelen Saint François tarikatına mensup Fransisken rahipleriydi. Daha sonra Conventuel (Konventuel) diye anılan bu rahipler, İstanbul’a gelen en eski Katolik misyonerlerdi. Bu misyonerlerin en önemli işi Ortodoks ve Katolik kiliselerini birleştirmektir. Konventuel rahipleri öğretim işiyle de meşgul oldular. Ancak bu çalışmaları sınırlı olarak Latin kiliselerinin yanında bulunan okullarda, Latin ailelerinin çocuklarını okutmaktan veya kilisede görev alacak çocukları eğitmekten ibaret kaldı. Osmanlı Devletine gelen ikinci grup Katolik misyoner grubu Dominikenler oldu. Osmanlı topraklarında faaliyete başlayan diğer bir Katolik misyoner grubu ise Cizvitlerdi. Beş kişilik bir grup halinde Osmanlı Devleti’ne gelen Cizvit misyonerleri, 18 Kasım 1583 tarihinde St. Benoit manastır ve kilisesine yerleştirildiler. Cizvitlerin yaptıkları ilk işlerden biri ise burada bir okul açmak oldu. Cizvitler, tarikatlarının 1773 yılında Papa XIV. Clement tarafından lağvedilmesine kadar, İstanbul’da Rumlar ve Ermeniler arasında 190 yıl faaliyetlerini sürdürdüler. İstanbul’a Cizvitlerden sonra gelen diğer bir misyoner grubu ise Kapusenler (Capucins)’di. 7 Temmuz 1626 tarihinde üç kişilik bir Kapusen misyoner grubu İstanbul’a geldi ve St. Georges Kilisesi’ne yerleşti. Cizvitler gibi Kapusenler de, kilise bünyesinde açtıkları bir okul ile eğitim alanında faaliyet gösterdiler. Fransa, Colbert Hükümeti zamanında bu misyonerlerin eğitim faaliyetlerinden faydalanmak istedi. Osmanlı Devleti’ndeki Fransız elçiliğine ve konsolosluklarına tercüman yetiştirmek maksadıyla Krallık Ticaret Meclisi, 18 Kasım 1669 tarihinde her üç yılda bir defa Fransa’dan Kapusenlerin İstanbul ve İzmir’deki okullarına altı dil oğlanı gönderilmesine karar verdi. 1718’de alınan kararla da Kapusenlerin İstanbul’daki okulunda on iki dil oğlanı bulunduruldu (Hülagu, 2009: 98-99).

Katolik misyonerlerin amacı doğulu hristiyanları Katoliklik etrafında birleştirmektir. Katoliklerin çalışmaları sonucu ilk Ermeni Katolik kilisesi 1742 yılında İstanbul’da açıldı. Ermenilerin Katolik yapılması Ermeni Patriğini ve Gregoryen Ermenileri rahatsız etti. Ermeniler, Osmanlı padişahından Katolik mezhebinin Ermeniler arasında yayılmasının önlenmesini istediler. Bu nedenle; 1721, 1722, 1741 yıllarında fermanlar çıkarılarak Ermenilerin Fransız kiliselerine gitmeleri yasaklandı. 1759 yılında padişah Katolikleri Galata’da toplayarak faaliyet alanlarını daralttı ve Ermeni Katolik kilisesinin faaliyet alanını İstanbul olarak sınırlandırdı (Kocabaş, 2006: 80-82).

Katolik misyonerler, özellikle Fransa ve İtalya tarafından hem madden hem de manen desteklendiler. Kapitülasyonların verdiği imkânlardan da yararlanan misyonerlerin faaliyetleri sonucu 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarındaki Katolik propagandası gittikçe artmaya başladı. Bundan sonra dil kursları, hastaneler, dispanserler, yetimhaneler, yayınevleri çok amaçlı yardım teşkilatları ve özellikle

okullar ile Osmanlı toplum hayatının hemen her safhasında görülen Katolik misyoner faaliyetleri artarak devam etti (Taş, 2006: 13).

Osmanlı topraklarına gelen Katolik misyonerlerin büyük bir kısmı Fransa güdümündeydiler. Özellikle de Osmanlı-Fransız ilişkilerinin erken başlaması ve iki ülke arasındaki antlaşmalar Fransız destekli Katolik misyonerlere birçok imkan sağladı.

19. yüzyılda dünyanın değişik yerlerinde Fransa destekli 50 adet Katolik tarikatı faaliyet göstermekteydi. Bu 50 tarikatın 35'den fazlasının mensubu olan misyoner rahip veya rahibeler ise Osmanlı topraklarında değişik tarih ve yerlerde faaliyette bulundular (Mutlu, 2005:138).

Misyonerlerin Osmanlı topraklarında geniş bir faaliyet sahası bulmalarının en önemli nedeni misyonerlerin mensubu oldukları devletlerin maddi ve siyasi desteklerine sahip olmaları ve bu devletlere tanınan kapitülasyonlardan olabildiğince istifade etmeleriydi. Kapitülasyonlardaki din ve eğitim serbestilerini kendilerine göre yorumlayarak genişleten misyonerler Osmanlı topraklarında rahat bir çalışma ortamı buldular (Aydın, 2008: 26).

Osmanlı topraklarında misyonerler o kadar rahat hareket ediyorlardı ki bir Cizvit misyoneri olan Emile Longrad, Osmanlı Devletinin yönetimi altındaki milletlere tanıdığı dini serbestlik için şunları söylemişti:“Gönül isterdi ki Katolikler, Osmanlı Padişahının ülkesinde olduğu gibi İngiltere ve Hollanda’da da rahat ve serbest olsunlar” (Öney,2010: 65).

Fransa kendi ülkesinde Cizvitlerin faaliyetlerini yasakladı ancak onların yurt dışındaki faaliyetleri için bu tarikatların okullarına para yardımında bulundu. Fransa destekli Katolikler Anadolu’da Protestanlarla da mücadele ettiler (Keiser, 2005: 439).

Voltaire, Cizvit misyonerleri için şunları söylemişti: “Efendimiz, insanları daha iyi yiyebilmek için koyun kılığına giren ejderhaların hikayesini herhalde bilirler. İşte onlar da böyledir, dünyaya bunlar kadar tehlikeli ejderha ne gelmiştir, ne de gelecektir” (Tozlu,1991: 15).

2.2.2. Protestan Misyonerler

Osmanlı Devletinde faaliyet gösteren ikinci grup misyonerler Protestanlardır. Anadolu’ya ilk gelen Protestan misyonerler Levi Parsons ve Pliny Fisk adlı Amerikan Misyonerlerdi. Bunlar 1820 yılında İzmir’e geldiler. Protestan misyonerlerin faaliyetlerinde en büyük desteği İngiltere ve ABD sağladı. İngiliz ve Amerikalı Protestan misyonerler Anadolu’da misyonerlik faaliyetlerini birlikte sürdürdüler. Osmanlı topraklarında Protestan misyonerlerin yürüttüğü faaliyetler daha çok siyasî yönleriyle gündeme geldi. Protestan misyonerlerin faaliyetlerinin, kendilerini destekleyen güçler olan Amerika ve İngiltere’nin gerçekleştirmek istediği gayeler ve siyasi amaçlar olduğu görüldü (Akyul, 2007: 30; Tozlu, 1991: 30-32).

Protestan misyonerler 1870’li yıllardan itibaren İngiltere, Amerika ve Almanya’nın siyasi başarıları üzerinde yükselecek olan güçlü bir Protestanlığın hayalini kurdular. Kendi başarılarını bu bağlı buldukları devletlerin başarılarıyla özdeşleştirdiler (Keiser, 2005: 26).

Protestan misyonerler Osmanlı topraklarında daha sonra faaliyete başlamalarına rağmen adından en çok söz ettiren misyoner grubu oldu. Protestanlar, açtıkları okullar, hastaneler ve kiliselerle Osmanlı topraklarındaki azınlıkların dünya görüşünü de değiştirdiler. Özellikle de 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında meydana gelen Ermeni isyanlarında önemli bir rol oynadılar. Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren

Protestan misyonerlerin büyük bir kısmı ise Amerikan Board adlı misyoner örgütü tarafından istihdam edildi.

Amerikalı Protestan misyonerler eğitim ve sağlık hizmetlerini de kullanarak Katolik misyonerleri geride bıraktılar. Daha çok şehir ve kasabalara yayılan Amerikalı misyonerler özellikle de Gregoryen Ermeniler arasında faaliyetlerinin yoğunlaştırdılar. Misyonerlerin Ermeni Gregoryenler arasında başarılı olmasının iki temel nedeni vardı: Birincisi; Ermeni patrikhanesi yüksek zeka sahibi Ermenilerin eğitim ihtiyacını karşılamıyordu. İkincisi ise; Ermeni Patrikhanesi zenginlik ve güç yönünden giderek zayıflıyordu (Aya, 2008: 58-60).

2.2.2.1. American Board (ABCFM) Adlı Misyoner Örgütü

American Board of Commissioners for Foreign Missions adlı misyoner örgütü kısaca BOARD veya ABCFM olarak bilinmekteydi. Amerika'daki en büyük misyoner örgütlerindendi. Kalvinci geleneği temsil eden Puritan akımın üç temsilcisinden biri olan Congregationalistlerce 1810 yılında Amerika'nın Boston eyaletinde kuruldu. ABCFM 1868 yılında ABD'deki 16 Protestan misyoner örgütten biri olmasına rağmen tek başına bu örgütlerin toplam harcamalarının % 30'unu yaptı ve yine bu örgütlere ait misyonerlerin %30'unu istihdam etti (Kocabaşoğlu, 2000: 13).

ABCFM'nin mali kaynağı ABD'deki Protestan kiliseleri tarafından yapılan bağışlardı. Örneğin; 1821 yılında ABCFM'nin toplam yıllık bütçesi olan 81019 dolar, 2300 kişi tarafından bağışlanan ve miktarı 37 cent'le 2000 dolar arasında değişen aynı ve nakdi yardımlardan oluşmuştu (Kocabaşoğlu, 2000: 15-16, 46).

Board misyonerleri, Avrupa ve Amerika'ya yaptıkları gezilerde kiliselerdeki ayinlere katılarak misyonerlik çalışmaları için para topluyorlardı. Mesela, Antep ve Maraş'taki Amerikan Kolejlere için Amerika'da "Türkiye'deki Eğitim İçin Yardım Heyeti" kuruldu ve 200.000 dolar para toplandı (Tozlu, 1991: 108).

Amerikan Board örgütüne, ABD hükümeti tarafından da "Sivilleştirme Fonu" adı altında para aktarılmaktaydı. Bu örgüt sadece Amerikalıları Evanjelik (Protestan) yapmak için çalışmadı aynı zamanda Hindistan'da, Çin'de, Seylan'da ve Orta Doğu'da misyonlar kurarak Protestanlığın ve Amerikanın ticari faaliyetlerinin yayılması için çalıştı (Özbek, 2009: 19).

Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinde "Amerikan Board", 1870 yılına kadar tek başına çalıştı, bu yıldan itibaren Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church'le (Presbyterian Board) birlikte çalıştı. 1960 yılında United Church Board for World Ministries adlı örgütle birleşerek bu kuruluşun ismini aldı (Akyul,2007: 52-53).

ABCFM örgütü 1819 yılında Osmanlı topraklarını da faaliyet göstereceği yerler arasına aldı. Amerika'nın yabancı misyon örgütü olan ABCFM üyesi misyonerler ilk önce 9 Ocak 1820 yılında İzmir'e geldiler, ardından Osmanlı Devletinde; 1823'te Kudüs'te, 1825'te Beyrut ve Suriye'de, 1828'de de İzmir'de istasyonlar açtılar. Bu istasyonlar 1830 yılında kapatıldı fakat ertesi yıllarda misyonerler yeni istasyonlar açtılar. 1830 yılında Osmanlı- ABD ticaret antlaşması imzalandı (Şimşir, 2005: 17; Mazıcı, 2005: 19-20).

Anadolu'ya ilk gelen Amerikan Board misyonerlerinden Eli Smith ve H.G. Dwight; Anadolu, Ermenistan ve Kuzey batı İran'ı incelemek üzere tam 16 ay süren 3 bin millik bir geziden sonra hazırladıkları raporlar ile daha sonraki yıllarda birçok misyonerin bu bölgelerde yapacakları çalışmalara öncülük ettiler. İki Amerikan misyoneri daha sonra İstanbul'a gelerek Kirkor Peştemalciyan'ın müdürlüğünü yaptığı 300 öğrenci kapasitesi bulunan bir Ermeni cemaati okulunda incelemelerde bulundular

(Kılıç, 2009: 66). H.G. Dwight ve Eli Smith adlı bu iki Misyoner araştırmalarını ve izlenimlerini *Researches In Armenia* adlı kitapta topladılar (Öney, 2010: 64; Grabil, 1971: 53-56).

Anadolu'da 1836 yılında 41 misyoner görev yaparken 1836–1844 arasında 54 misyonerin daha görevlendirilmesiyle bu sayı 95'e yükseldi. Anadolu'daki Amerikalı misyonerlerin sayısı 1875'te 137'ye, 1890'da 177'ye 1913'te 209'a yükseldi. 1896 yılında Anadoludaki Amerikalı misyoner sayısı 176 iken bunlara yardımcı olarak çalışan yerli misyoner yardımcılarının sayısı ise 869'du (Günay, 2008:110; Gürün, 2010: 63).

1896 yılına gelindiğinde dünyadaki Protestan misyoner örgütlerinin sayısı 150'lileri, çalışan misyoner sayısı 11574'ü bulmaktaydı ve bunlar tarafından 15 milyon dolara yakın harcama yapılmaktaydı. Amerikan misyoner örgütleri bu rakamların %30–35 ini karşılıyordu. ABCFM, Amerikan misyoner örgütlerinin en başta gelenlerindendi (Kocabaşoğlu, 2000: 15–16).

1870 yılına gelindiğinde ise Amerikan Board of Commissioners for Foreign missions adlı misyoner örgütünün dünya genelinde eğitim alanında sürdürdüğü çalışmaların, sahip olduğu Ruhban okullarının %25'i; yatılı kız okullarının %45'i ve ilkokulların %44'ü Anadolu'daydı (Hülagu, 2009: 107).

1900 yılı itibariyle Amerikan Board örgütü, Anadolu ve Avrupa'daki Türk topraklarında 21 istasyon kurdu ve buralarda 162 misyoner, 900 den fazla yerli yardımcı çalıştırdı. 36 adet yatılı okul ve lise de 2700 kız ve erkek öğrenci, 398 olan ilkokul da 15000 öğrenci, 4 adet Protestan Ruhban okulunda 28 öğrenci bulunmaktaydı. 1900 yılı boyunca Board bu faaliyetleri için 200.000 dolara yakın para harcadı (Denovo, 1963: 9).

20. yüzyıl başlarında ABCFM örgütü Anadolu'da 145 misyoner ve 800 yerli personel çalıştırmıyordu. Bunlar hastane, okul ve kiliseler işletiyordu. Ayrıca Amerikalı Protestan Presbiteryan kilisesi, Methodist Episcopal, Baptist kilisesi gibi kuruluşlar da vardı. Amerikalılar 1915 yılında Osmanlı ülkesindeki hastane, okul ve kilise olarak 40 milyon dolarlık bir yatırıma sahipti. Buralarda 1914 yılında 450 Amerikalı 4500 de Osmanlı vatandaşı çalışmaktaydı (Aya, 2008: 60- 61).

Protestan misyoner örgütleri içerisinde Osmanlı Devleti'nde en fazla faaliyet gösteren misyoner örgütü olan ABCFM; katı bir örgütsel hiyerarşiye sahipti. Her misyonda seçimle işbaşına gelen aşağıdaki görevliler bulunurdu. Bunlar:

Sekreter: Misyona yönetiminden sorumlu kişi

Veznedar: Misyona parasal işlerinden sorumlu kişi

Müfettişler: İç denetimi sağlayan kişiler.

Mütevellîler: Misyona okullarının her türlü yönetiminden sorumlu ve genellikle Amerikalılar arasından seçilen kişiler. Yerli Hristiyanlar da ilerleyen yıllarda artan oranda mütevellî heyetlerine girdiler.

Misyona; kendi aralarında istasyonlara ayrılmaktaydı ve ayrıca; köyler ve kasabalarda misyonerler adına faaliyet gösteren yerli misyonerler de uç istasyonlar veya dış istasyonlar olarak faaliyet göstermekteydiler (Kocabaşoğlu, 2000: 43).

Önce eğitim, yayın ve tıbbi faaliyetlerle, fazla dikkat çekmeden kendilerine yer edinmeye başlayan misyonerler, daha sonra esas görevlerini yerine getirmeye başladılar. Bu misyonerliğe özgü bir tavrıydı. Böylece ilk başlarda fazla tepki görmezler ve faaliyet yürüttükleri cemaatler arasında ileri aşamalarda tepki oluşurdu. Türk-Amerikan resmi ilişkileri başlayana kadar daha temkinli hareket eden Amerikalı misyonerler, 1830'dan sonra Anadolu'nun iç kısımlarına yayılmaya başladılar. İlk yıllarda dil öğrenerek, tercüme yaparak, basın yayın faaliyetleriyle ve tetkik gezilerle fizibilite çalışmaları yaptılar ve uygun gördükleri yerlere misyonerleri gönderdiler. Misyonaerlerin

faaliyetlerinden ilk rahatsız olan ve tepki gösteren Ermeni Patrikliği olmasına rağmen, birçok Ermeni de misyonerlerin çalışmalarına yardımcı oldu. Ermeni Patriği, Ermenileri Protestanlaştırmaları yüzünden, misyonerlerin yanında çalışan veya onlara yardımcı olan cemaat üyelerini cezalandırarak, bazılarını İstanbul dışına sürmeye başladı. Patrik, bu girişimleriyle adeta farkında olmadan misyonerlerin çalışma sahalarını genişletmelerine yardımcı oldu. Sürülen bu Ermeniler, sürüldükleri yerlerde Protestanlık faaliyetlerine devam ettiler (Doğanay, 2009: 19).

1830 yılında imzalanan Türk-Amerikan ticaret antlaşması, 15 Kasım 1847'de Osmanlı Devleti'ndeki Protestanların ayrı bir dini cemaat olarak kabul edilmesi ve 1857 yılında da ABD Başkanının temsilcisinin isteği üzerine, Müslümanlıktan Hristiyanlığa dönenlerin ölüm cezasına çarptırılmasının kaldırılması misyonerlerin Türkiye'deki çalışmalarını kolaylaştırdı. Misyoner örgütünün dünyâda gerek insan yönünden gerekse parasal yönden en çok para harcadığı ülke Türkiye olmasına rağmen misyonerlerin asıl hedefi Türkler olmadı. Asıl hedef Türkiye'de yaşayan Hristiyanlar oldu. ABCFM; Türkiye'deki maksatlarının dînî olduğunu söylemelerine rağmen, ilgilerini toplumsal ve siyasi sorunlara yönelttiler ve bu yönde çalışmalar yaptılar. 1817–18 yılları arasında Türkiye de faaliyet gösteren 2 misyoner ajanlık yaptıkları için tutuklandı (Mazıcı, 2005: 19-21, 31).

Önceleri Türkiye'deki Müslümanları, Protestanlaştırmak için faaliyet gösteren misyonerler bunda başarı sağlayamayınca, Rum, Ermeni ve Yahudi gibi azınlıklara yöneldiler. Rumlar ve Yahudiler arasında da istedikleri alakayı bulamadılar. Bu nedenle Amerikan Board misyonerleri 1831 yılında hedef kitle olarak yozlaştığını iddia ettikleri doğudaki kiliseleri seçtiler. Bu amaç doğrultusunda Board misyonerleri 1848 yılında Antep'te, 1852 yılında Adana'nın Ceyhan Kazasında, 1854 yılında Maraş ve 1859 yılında ise Tarsus şubelerini açtı (Grabill, 1971: 8-15).

ABCFM, Osmanlı topraklarındaki kiliseleri, özellikle Ermenileri örgütlemeyi hedeflediler. 1834 yılında Londra'da basılan "Missionary Researchers in Armenia" adlı eserde şu sonuca ulaşılmıştı: "Müslüman kitle Protestanlaştırılmaz ama düşman topraklarında bulunan Hristiyanlar üzerinde çalışarak düşmanın kalbine girebiliriz" (Fendoğlu, 2002: 3).

1820–1893 yılları arasında Amerikan Board Örgütü, Osmanlı Devleti'nde 3 milyonu İncil olmak üzere 10 milyon adet dini kitap dağıttı; 550 misyoner gönderdi ve 10 milyon dolar harcadı. Buna karşılık çoğu Ermeni 60000 kişiyi Protestanlaştırdı. Örgüt başkanı Smith; Türkiye'nin hemen hemen bütün şehir ve köylerine eriştiklerini belirtmekteydi (Küçüköğlü, 2005: 97).

Misyonerlerin amacı Türk-Amerika ilişkilerini geliştirmek değildi. Asıl amaç Ermeni ve diğer azınlıkların ülkedeki çıkarlarını gözetmektir. Osmanlı toplumunu dini ve etnik gruplara ayırarak Ermeni ve Asuriler başta olmak üzere Hristiyanları destekleyerek faaliyet gösterdikleri bölgelerde halk arasında ulusçuluk hareketlerini desteklemektir (Mazıcı, 2005: 23–25).

Amerikan Board'ın Sekreteri James Barton, Ermenilerin misyonerlik faaliyetlerindeki konumu için şu ifadeyi kullandı: bunlar misyonerlik işinin Osmanlı topraklarında yürütülmesinin en üst seviyede hem aracı hem de nedeni oldular. Barton, ayrıca ülkedeki misyoner merkezlerinin çoğunun Ermeni ırkı için kurulduğunu da vurgulamaktaydı (Barton, 2010: 49, 119).

Misyonerler ve Ermenilerin çıkarları örtüşmekteydi. Misyonerler ve dolayısıyla Amerika ticari ve siyasi nüfuz sağlarken Ermeniler de Amerikan Board adlı örgütün açtığı okullarda ulusal bilinç ve kendi kaderlerini tayin etme özelemleri doğrultusunda eğitim almaktaydılar. Okullarda Ermeniler milli devlet kurmak için gerekli olan beyin

gücünü elde etmekteydiler. Misyonerler verdikleri desteklerle Ermenilerde oluşan Ermeni devleti fikrini hayal olmaktan çıkarmaya çalıştılar. Board örgütüne bağlı okullarda Ermeni tarihi ve kültürü üzerine dersler verilerek bağımsızlık duyguları uyandırılmaya çalışıldı. Ermenilere ulusal bilinç aşılması sonucu Ermeni milliyetçiliği uyandırıldı. Okullar sayesinde Ermeniler arasında entellektüeller yetişmesi sağlandı. Ermeni isyanı safhasında okullarda yetiştirilen ihtilalcı Ermenilere silah yapımı dahi öğretildi (Dingeç, 2009: 39-40).

Osmanlı topraklarında Amerikalı misyonerlerin yayılmasında ve faaliyetlerinde din dışı kuruluşlar dini kuruluşlardan daha fazlaydı. Osmanlı topraklarında yaşayan etnik gruplar üzerinde Protestan misyonerler dinsel açıdan çok başarılı olamadılar. Çünkü çok az kişi Protestan oldu. Bunun üzerine Amerikalı misyonerler okul ve hastane kurarak dinsel alanın dışında faaliyetlerini yoğunlaştırdılar ve bu şekilde sayılarını artırdılar (Mazıcı, 2005: 125-126).

Amerikan Board örgütünün Ermenilere yönelik faaliyetleri çok yönlüydü. Bu örgütün eğitim ve yayın faaliyetleri sonucu Ermeniler liberal fikirlerle tanıştılar. Bu durumsa Ermeniler arasında milli bilinci yükseltti. Board örgütüne bağlı misyonerler Anadolu'da meydana gelen olaylarda yarı siyasi kimlikleriyle Ermenileri himaye ettiler. Bu olayları Amerika kamuoyuna tek taraflı olarak aktardılar ve Amerikan kamuoyunda zalim Türk, mazlum Ermeni imajının oluşmasına neden oldular (Turan, 2009: 407).

Anadolu'daki isyanlara katılan Ermenilerin birçoğu eğitimliydi. Bu durum, Osmanlı yöneticilerinde Amerikan Board misyonerlerine ve okullarına yönelik olarak oluşan ve bu kurumların Ermeni isyanının sorumlusu ve aktörü oldukları yönündeki düşüncelerin güçlenmesine neden oldu (Rank, 2009: 84).

Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada Amerikan Board örgütünün Türkiye'de 151 Amerikalı misyonerle birlikte 1200 yerli yardımcı çalışanı bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra 9'un üzerinde hastane, 8 kolej, 46 lise, 25000 öğrencinin bulunduğu 369 ilk ve ortaokulla beraber 137 organize edilmiş yerli kilise bulunmaktaydı. Ancak savaş başladıktan ve Amerika savaşa girdikten sonra bu sayı azaldı. Savaşın sonunda Anadolu'da sadece 36 misyoner ile 200 yerli yardımcı çalışan kaldı (Denovo, 1963: 96).

Savaş sırasında birçok okul ve kilise kapandı. Savaş sonrasında Haçın ve Tarsus'ta birer kadın misyoner kaldı. Maraş, Antep, Adana istasyonlarında ise ikişer ve daha fazla misyoner kaldı. Savaş öncesine göre Türkiye'deki Amerikalı misyoner sayısı % 76 oranında azaldı. Savaşın sonuna ise Board örgütü misyonerleri tekrar eski görev yerlerine dönmeye başladılar (Turan, 2002: 34-35).

Cumhuriyetin ilanından sonra uzun tartışmaların ardından 11 Eylül 1924 tarihinde yapılan Board yönetim kurulu toplantısından yeni Türkiye'de kalma kararı çıktı. Bununla beraber Yunanistan, Suriye ve Kafkaslar gibi yerlere göçen Anadolu kökenli gayrimüslimlere ise göçtükleri yerlerde hizmet verme kararı aldılar. Misyonerler doğrudan din propagandası yapmadan da şahsi ilişkilerle kafalara hristiyanlık tohumunun atılabileceğini ve eğitim yönüne ağırlık vererek misyonlarını sürdüreceklerini kararlaştırdılar. 1924 yılında Board'ın eğitim sekreteri olan White şu hususlara dikkat çekti: 1.) Türkiye'de Hristiyanlaştırma artık misyonerlerin işi olmamalıdır. 2.) Misyon, Hristiyan karakterini ancak kendi hayat tarzları, okullar ve hastanelerdeki şahsi ilişkilerle sürdürebilir. 3.) Misyonerlik hedefleri istikametinde uzun vadeli planlar yapılmalı ve bu çerçevede Türkiye ve Orta Doğu ülkelerine Hristiyanlığı felsefi olarak tanıtır yerleştirecek bilim adamları ve eğitimciler gönderilmelidir (Turan, 2002: 39).

2.3. Misyonerlerin Bölgedeki Müslüman Halka Yönelik Faaliyetleri

Osmanlı topraklarında misyonerlerin faaliyetlerindeki temel amaç daha ziyade eski kiliseleri kendi kiliselerine bağlamaktı. Özellikle de devletin İslami esaslar üzerine yönetildiği bir ülkede açıktan açığa Müslümanları hedef almaktan çekinmişlerdi. Ancak gizliden gizliye de olsa eğitim, sağlık, yardım gibi bazı insani yönleri ön plana çıkararak Müslümanlar arasından taraftar toplamaya çalıştılar.

Müslümanlar arasına sızan misyonerler, fakir ve yetim Türk çocuklarını himayeleri altına alarak dinlerini değiştirmeye çalıştılar. Bunun dışında askerler arasında özellikle sağlık misyonunda görevli olanlar faaliyet yürüttüler ve Hristiyan yapmak için gayret gösterdiler (Açıkses,2003:298).

Misyonerler, Müslümanlara yönelik çalışmalarında istedikleri gibi bir başarı elde edemediler. 20. yüzyıl başlarında Batı ülkelerinden gelip de Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren 400 adet Evanjelik misyonerden sadece 2'si Müslümanlarla çalıştı. Amerikalı misyoner Henry Jessup, 1879 yılında New York'da Saratoga'da yaptığı konuşmada; İngiltere ve ABD'ye Müslümanların din değiştirmeleri için Tanrı tarafından İlahi bir görev verildiğini ve bu ülkelere siyasi, dini ve eğitim gibi vasıtaların bu sorunu çözmeleri için sağlandığını iddia etti. Jessup ayrıca İngiltere'nin Osmanlı üzerindeki koruyuculuğunun da Türkiye'deki Müslümanların din değiştirmelerini legalleştireceğini iddia etti. 1910 yılında ise misyonerlerin arkadaşı olan Alman tarihçi Julius Richter, Müslümanların Hristiyanlaştırılması için sağlık ve eğitim hizmetlerinin Müslümanlara sunulması gerektiğini ileri sürüyordu (Grabill, 1971: 32).

Misyonerler, Müslümanlara yönelik faaliyetlerinde tıbbi çalışmaları ön planda tutmaya çalıştılar. Bu konuda misyoner Miligan şunları söylüyordu: "tedavi münasebetiyle doktorlar Müslümanlara çok şey söyleme imkânına sahip olur. Şayet bu sözleri hastane dışında veya doktor olmayan birinden duysalardı, onlar için hiddet ve gazapla dolarlardı"(Kocabaş, 2006: 116).

Misyonerler doktorluğu bir hristiyanlaştırma vasıtası olarak görüyorlardı. Misyoner doktorlar tedavi ettiği hasta vasıtasıyla bütün Müslüman grupların arasına girip propaganda yapma imkânı elde ediyorlardı. Misyonerler, doktorun Müslüman hastaları evinde ziyaret etmesini tavsiye etmekteydiler. Böylece doktorun ziyareti sırasında orada toplanan Müslümanlar arasında Hristiyanlık propagandası yapma imkânı doğacaktı (Hopkins vd., 2006: 127-128). Misyonerler tarafından yapılan yayınlarda sağlık hizmetlerinin misyonerlik faaliyetlerindeki yeri ve önemi için şu ifadeler yer verilmekteydi: "normal şartlar altında misyonerlik hizmetleri içinde tıbbi hizmetler en ümit verici olanıdır. On binlerce insan hastane ve kliniklerde tedavi görürken; hristiyanlığın ruhu tarafından etkilenecekler, böylece şüpheler ve nefretler yerini sevgi ve sempatiye bırakacaktır. Şimdi nerede bir hasta ve nekahet halinde kimse varsa; bize bu elverişli ortamı kullanıp, aralarına girerek incil'i sakince ve dikkatlice onlara okumak kalıyor." (Uçar, 2011: 40).

Misyonerler, 1907 yılında Amerika'daki merkezlerine gönderdikleri raporda; Adana'da nüfusun büyük bir kısmının Müslüman olduğunu, Antep'in de köyleri ile beraber çoğunlukla Müslüman olduğunu ve köylerde çoğunlukla Türkçe konuşulduğunu ifade ettiler. Raporda, köylerin ihmal edilmiş olduğunu, doktor ve sağlık imkânlarını kullanarak Müslümanlara yaklaşıma imkânının mevcut olduğunu bildirdiler PABCFM, (Reel 660:No:56).

Misyonerlerin 1902 yılına ait raporlarında, şu bilgiler yer alıyordu: "Antep'teki hastanenin hastalarının 2/5'i, Maraş'taki Alman Hastanesinin hastalarının 1/3'ü, Adana'daki kliniğin hastalarının 1/3'ü Müslümanlardan oluşmaktadır. Hastaneye gelen

Müslümanlar arasında hristiyanlık propagandası yapılmaktadır. Maraş ve Antep'te hastaneye gelen hastalara İncil dağıtılıyor. Bazı kişiler özel olarak Müslümanlara İncil dağıtıyor. Adana'daki kitapçılarda İncil sattırıyoruz." PABCFM, (Reel 660:No: 56). Antep'teki misyoner hastanesinin doktoru Shepard da; hastanede tedavi olduktan sonra köylerine dönen Müslüman hastaların kendilerini İsa'nın iyileştirdiğini söylediklerini ifade etmekteydi (Riggs, 1920: 79).

Misyonerler 1874 yılında Merkezi Türkiye Misyonunda en çok Ermeno- Türkçe yazılmış İncillerin okunduğunu belirterek ilerleyen yıllarda Arapça-Türkçe yazılmış İncillere çok talep olacağını bildirdiler. Fakat daha sonra böyle bir talebin olmadığını gördüler PABCFM, (Reel:643, No:153).

27 Mart 1879 tarihinde, Merkezi Türkiye Misyonun 22. yıllık toplantısı Antep'te yapıldı. Toplantıda görüşülen konu başlıkları ise şunlardı:

1. Kadınlar arasında çalışmaların yayılması için neler yapabiliriz.
2. Kolej ve liselerde yerli yönetimin yetiştirilmesi
3. Kilise yönetimi
4. Yerli papaz, vaiz ve öğretmenlerin desteklenmesi
5. Müslümanların Evanjelik yapılması
6. Ülke dillerindeki Hristiyan edebiyatı (literatür)
7. Son politik gelişmeler ve misyoner çalışmasına etkisi
8. Yerli kiliseler arasında Hristiyanlığın yayılması
9. Misyon istatistikleri

Toplantıda görüşülen konulardan da anlaşıldığı gibi misyonerler, Ermeniler üzerine çalışmalarını açıktan yürütürken Müslüman halkı da Hristiyan yapabilmek gayesinden vazgeçmiş değillerdi. Müslümanlara Hristiyanlığı kabul ettirme gayelerini daha ziyade gizli olarak yürütmekteydiler PABCFM, (Reel:643, No:38).

Misyonerlere ait 1914 yılına ait bir belgede de Evanjelik çalışmaları kapsamında Müslüman köylerinin ziyaret edilmesi ve köylerde birkaç gün misyonerlerin kalması tavsiye edilmekteydi PABCFM, (Reel 672, No:337).

Misyonerlerin Müslümanlar üzerinde başarı sağlayamamasının iki temel nedeni bulunmaktaydı. Bu nedenler ise Müslümanların kendi dinlerini üstün görmesi ve İslâmî cemiyetin sağlam olmasıdır (Tozlu,1991: 53). Bu sebeplerden olsa gerek misyonerler ve batılılar İslam ülkelerinin geri kalmış olmalarının sebebi olarak İslamiyet'i öne sürerek Müslümanların İslamiyet'i üstün görme anlayışına zarar vermeye çalışmaktadırlar.

Misyonerler, Müslümanlara hristiyanlığı kabul ettiremezler bile en azından onları İslamiyet'ten soğutmak, kendi kimlikleriyle çatıştırmak, Türk devletine ve milletine düşman unsurlar olarak yetiştirmek suretiyle Türkiye'de azınlık ırkçılığını ve bölücülüğü yaygınlaştırmak için gayret sarf ettiler (Kılıç, 2009: 69).

Misyoner okullarına, Müslümanlar 1880'li yıllara kadar pek bir talep göstermediler. 1880'li yıllardan itibaren Merkezi Türkiye Misyonunda da Müslüman öğrenciler tek tük bu tür okullara gitmeye başladılar. Bunlar genellikle aydın ve varlıklı kesimlerle, kimi taşra bürokratlarının çocuklarıydı (Kocabaşoğlu, 2000: 148).

Misyonerler sadece okullarında okuyan öğrencileri değil zaman zaman okullarında görev yapan Türk öğretmenleri dahi Protestan yapmak için uğraştılar. Mesela; Bursa Amerikan Kolejinde çalışan Behice Hanım'a Protestan olması teklif edilmiş, fakat Behice Hanım teklifi kabul etmeyince okuldan çıkarıldı (Güngör, 2005: 33). Maraş'taki Amerikan Koleji'nin misyonerleri, okutma ve Amerika'ya yerleştirme vaadi ile bazı öğrencileri ve fakir halkı Hristiyan yaptılar (Özbaş, 2000: 5).

Osmanlı Devleti'nde 1864 yılında ise 2 İngiliz misyoner ve mühtedi olan kişiler tutuklandı. Bundan sonra misyonerler 1908 yılına kadar Müslümanlara açıktan

yaklaşmaya pek cesaret edemediler. II. Meşrutiyetin ilanından sonra Müslümanlara yönelik faaliyetlerini artırdılar (Keiser, 2005: 90).

Amerikalı misyoner F. W. Macallum 6 Ekim 1908 tarihli Maraş'tan yazdığı mektupta da; “bu yıl Merkezi Türkiye Misyonu bize bölgeden en az bir Müslüman’ın Hristiyan yapılması için çalışma yapmamızı istedi” demektedir. (PABCFM, (Reel 660:No:89)

Merkezi Türkiye Kız Koleji’nde 1886 yılında yöredeki tanınmış bir Müslüman ailenin iki kızı, 1890 yılında önemli bir devlet memurunun bir kızı öğrenim görmekteydi. Müslüman çocukları için 1880’li yıllarda bunlar istisnaydı. Çünkü Müslüman aileler ancak Cumhuriyetin ilanından sonra bu tür misyoner okullarına artan oranlarda talep göstermeye başladılar (Kocabaşoğlu, 2000: 134). Merkezi Türkiye Kız kolejinde 1893–94 ders yılında; 2’si Müslüman-Türk kızı olmak üzere 29 öğrenci bulunuyordu. Bunların 6’sı hazırlık sınıflarında, 23’ü kolej sınıflarındaydı. Aynı yıl ikisi Amerikalı 4 öğretmen okulda görev yapmaktaydı (Kocabaşoğlu, 2000: 159).

Osmanlı İmparatorluğu’nda yabancı okullara devam eden Türk ve Müslüman öğrenci sayısı, 1900’e kadar % 10–15 dolayında iken, 1910’dan itibaren % 60’a, Cumhuriyet döneminde ise % 75’e çıktı (Sakaoğlu, 2003: 88).

Amerikalı misyonerler 1909 yılında Maraş’ta Müslüman kızlar için bir okul açtılar. Okulda 16 kız bulunmaktaydı. Yalnız bunların tamamı da aslen Maraşlı değillerdi. Bu kızlar genelde İttihat ve Terakki Partisine mensup ailelerin kızlarıydı. Misyonerler, bundan dolayı Maraşlıları gerici olarak nitelemekteydiler (Keiser, 2005: 459-460).

1917 yılında Amerikalı papazların yönettiği ve Ruhban eğitimi veren Adana Kız Seminerinden ilk kez bir Müslüman Türk kızı (Adana Millî Eğitim Müdürünün kızı) mezun oldu. O yıl okulda 160 Ermeni, 45 Rum ve 36 Türk, 12 Süryani, 10 Yahudi ve 4 Avrupalı olmak üzere 267 öğrenci kayıtlıydı (Stone, 2011: 379).

Misyonerlerin 1902 yılına ait raporlarında Antep’teki Kaymakamın (Governor) kendi kızlarını kız kolejine göndermek istediği ancak toplumdaki karşı tutumdan dolayı bundan çekindiği ve kendi kızlarına ders vermesi için misyonerlerden özel öğretmen istediği bildiriliyordu PABCFM, (Reel 660:No: 56).

Misyonerler yatılı kız okullarında tanınmış ailelerin çocukları toplandıkları zaman sevinmekteydiler. Kadın misyoner A. Milligan bu konuda şunları söylemekteydi: “Kahire’deki kız kolejlerinin sınıflarında bulunan kızlar babaları paşa olan öğrencilerdir. Bu kadar kız öğrenciyi hristiyanlık etkisi altına alıp toplayarak başka bir yer ve İslam kalesine girmek için, bu okullardan daha yakın başka bir yol yoktur.” (Hopkins vd., 2006: 162)

1914 yılında Antep’te Dr. Shepard ve Protestan kilisesi şehirde Müslümanlara yönelik olarak bir okuma salonu ve sosyal merkez açmayı planlıyordu. Ancak savaş nedeniyle bu planlarını gerçekleştiremediler. Ancak aynı tarihlerde geceleri şehirde 2 Müslüman misyonerlerle gizli gizli İncil okumaktaydı. (Riggs, 1920: 162)

Amerikalı misyonerler, I. Dünya Savaşı’ndan sonra Müslümanlara yönelik yeni bir çalışma başlatmak için harekete geçtiler. 1918 yılında misyonerler Board örgütüne bağlı olarak çalışan misyonerlerin katılacağı bir konferans düzenlemeyi ve bu konferansta Türkiye’deki Müslümanlara yönelik olarak ne gibi çalışmalar yapılması ve Müslümanlara nasıl yaklaşılması gerektiğini tartışmayı planlamaktaydılar. Misyonerler bu sayede Müslümanlara yaklaşmanın en iyi yolunun, metodunun ne olduğuna ulaşmayı amaçladıklarını belirttiler. Misyonerler; Evanjelik amaçların hemen okulların önünde tutulması iyi bir yaklaşım mı? Sorusunu sorarken tıbbi çalışmaların Müslümanlara yönelik faaliyetler içerisindeki yeri ve önemi nedir sorusuna da cevap arıyorlardı. Bu

konferansın düzenlenmesini isteyen misyoner 18 Haziran 1918 tarihinde yazdığı mektubun sonuna ise şu notu düşmekteydi: “Müslümanlara yönelik çalışma planlarımız kesinlikle yayınlanmamalı” PABCFM, (Reel 672, No:300).

Tarsus’taki Amerikan Koleji Müdürü Mrs. Christie 8 Aralık 1918 tarihinde yazdığı mektupta şunları dile getirmekteydi: “Müslümanlar arasında çalışmalar yapmamız için kapılar ardına kadar açıldı. Lütfen Board’ı bilgilendirin içinde bulunduğumuz zaman Müslümanlara pençe atmak için en uygun zaman, bu iş de zarafetle ve incelikle yapılmalı.” PABCFM, (Reel 672, No:12)

Birinci Dünya Savaşı sırasında misyonerler, savaş nedeniyle sefaletten düşen kimseler arasında çalışmışlardı. Amaçları ise bu kişileri Amerikan dolarları ile Hristiyan etmekti. Savaş yıllarında Maraş’ta Hristiyan Genç Erkekler Birliği (YMCA) adlı örgüt tarafından Hristiyan yapılanlar ise şunlardır: “Tapu Memuru Hüsnü oğlu Mustafa Remzi, Ali Avni, Mustafa oğlu Davut ve kardeşi Nuh, Ali oğlu Mehmet Hulusi ve daha 10 kadar kadın ve erkek”.

Hükümet, yukarda adı geçen insanları, savaş nedeniyle düştükleri sefaletten yararlanarak para karşılığı hristiyanlaştıran misyonerleri araştırdı. Olayla ilgili olarak Amerikalı misyonerlerden; misyoner Besea’ya ve Vayl’ın, James Crane ve karısının, Alman misyonerlerden; rahip Wilhelm ve kızı Şefelin’in ve Finlandiyalı misyoner Adela Herold’un sorumlu olduğu tespit edildi. Bunlardan suçları sabit görülen; Şefelin, Herold ve Vayl sınır dışı edildi. Besea’nın, James Crane ve karısının ise ancak İstanbul’da ikamet etmesine müsaade edildi. Bunlar İstanbul’daki İncil Evi (Bible House)’nin himayesine sığındılar. İşgal sırasında, YMCA’nın papazları Adana’da birçok kimsesiz, fakir Türk çocuğunu ücretsiz olarak himayesine alarak bunların birkaçını Hristiyan yaptılar. Yine aynı YMCA’nın papazları işgal yıllarında Adana’daki Amerikan hastanesinde Talat isminde iradesi zayıf bir gence de din değiştirtmişlerdi (Güngör, 2005: 59).

Misyonerler raporlarında Antep’te uzun yıllar içinde 2 Müslüman’ın hristiyanlığa ilgi gösterdiğini iddia ettiler. Bunlardan biri Fars asıllıydı. Bu iki kişi bu olay öğrenilince Şam’a gitti ve şehirde olay unutuluncaya kadar aylarca Şam’da kaldı. Misyonerler, Urfa’nın Birecik kazasında bir grup Müslüman’ın hristiyanlık hakkında bilgi istediğini ve bu kişilerle Antep’te ikamet eden Fars asıllı kişinin görüşüğünü ancak ilerleyen zamanlarda bir sonuç çıkmadığını bildirdiler.

Misyonerler, Antep’te Müslüman kadınlarla bazı toplantılar yapmıştı. Bunun üzerine Devlet yetkilileri, Müslümanlar arasında toplantı yapmalarını yasakladı. Misyonerler, Antep’te bir yıl içinde 40 adet Osmanlıca yazılmış İncil’i ve yine Osmanlıca yazılmış olan ve üzerinde hristiyan inancından bahseden bilgiler bulunan kartları şehirde Türklere okumaları için dağıttılar.

Antep’te Misyonerlere ait olan hastanede birçok Müslüman tedavi olmak için müracaat etmekteydi. Bu durum ise misyonerlere Müslümanlar arasında çalışma fırsatı sunuyordu. Çünkü hastalara koğuşlarda her akşam ve Pazar günleri İncil okuyorlardı. Ayrıca hastanede çok sayıda İncil Kadını ile hristiyanlık üzerine konuşmalar yapan hemşireler bulunmaktaydı. Hastanede hemşirelerin gözetiminde tedavi gördüğü süre içinde hristiyanlığa dönenler olduğunu iddia ediyorlardı. Misyoner raporlarında Antep’te orta yaşlarda bir kadının birkaç yıl önce Hristiyan olduğu ve çevresinin kadını delilikle suçladığı bildirilmekteydi PABCFM, (Reel 660:No: 88).

Maraş’ta, Mustafa adlı akli dengesi bozuk bir kişi 1874 yılında gizlice Hristiyan olmuştu. Bu kişinin oğlu Ali, Protestan okullarından birinde öğrenciydi ve babasıyla birlikte kiliseye gidiyordu. Bu kişinin kızı Elif de Misyonerlerin kızlar okuluna devam ediyordu. Bu şahsın din değiştirmesine, Maraş halkı büyük tepki gösterdi. 4 Mayıs 1874

tarihinde bu şahıs ve oğlu tutuklanarak Halep'e götürüldü PABCFM, (Reel: 645, No: 82). Misyonerler, Hristiyan devletlerin dikkatlerini bu konu üzerine çekmek için harekete geçtiler. Hristiyan devletlerin, Osmanlı Devleti'ne baskı yapmasını ve Müslümanların, Hristiyan olmalarına sadece Osmanlı Devleti'nin değil Müslüman halkın da tepki göstermemesi gerektiğini isteyerek bunu da Avrupalı güçler ve Amerika gibi Hristiyan güçlerin yapması gerektiğini vurguladılar PABCFM, (Reel: 643, No: 113). Bu kişi mahkeme kararıyla Maraş'tan sürgün edildi. Bunun üzerine Merkezi Türkiye Misyonusunun, 27 Mart 1879 tarihinde Antep'teki 22. yıllık toplantısında misyonerler, bu işle ilgilenmesi için misyoner Montgomery'yi görevlendirdiler. Halep'teki İngiliz konsolosundan da destek istediler. PABCFM, (Reel:643, No:38). Misyonerler, daha sonra bu şahsın tekrar Maraş'a dönmesi için İngiliz elçiliğini de devreye soktular PABCFM, (Reel:645, No:47). Bu şahıs 6 yıl sonra Maraş'a getirilerek, misyoner evlerine yerleştirildi. Fakat Maraş'taki hükümet yetkilileri, bu kişinin güvenliği için şehir dışına çıkarılmasını misyonerlere tavsiye etti. Maraş'taki hükümet yetkilileri, Mustafa'nın akli dengesi bozuk bir kişi olduğunu da misyonerlere bildirdiler PABCFM, (Reel:643, No:38). Misyonerler, 1874 yılından 1880 yılına kadar sürekli olarak konuyu gündemde tuttular; bu olayla ilgili bir mektup "Levant Herald" adlı yayın organında yayınlandı. Çünkü bu kişi, Merkezi Türkiye Misyonusunda, o yıla kadar Protestan olan tek Müslüman'dı PABCFM, (Reel: 645, No: 54, 55, 60). Bu kişi ve ailesi için misyonerler, Maraş'taki Protestanlardan 30 pound yardım topladılar PABCFM, (Reel: 645, No: 64).

Misyonerler merkezlerine gönderdikleri raporlarda bazı Müslüman köylerine vaiz için gittiklerinden ve bazı Müslüman köylerine İncil gönderdiklerinden bahsetmekteydiler. Hapiste bulunan bir molla'nın ise daha önce hanımı da vefat etmiş olduğundan oğlunu hristiyan yetimhanelerine yerleştirmek istediği misyoner mektuplarında dile getirilmişti. Misyonerler mektupta 32. ve 23. Nolu kişilerin bu kişinin çocuğunun alınması hususunda hemfikir olduğunu belirtmişlerdi. Burada 32 ve 23 numaraları misyonerleri göstermektedir. Misyonerler Müslümanlara karşı olan faaliyetlerinde şifre kullanmayı tercih etmişlerdi PABCFM, (Reel 660:No: 56).

Misyonerlerin 1907 yılına ait yıllık raporlarına göre; 4-5 yıl önce, Antep'teki Merkezi Türkiye Kolejine 4 Müslüman öğrenci devam etmekteydi. Ancak Osmanlı Hükümeti bunların koleje gitmesini yasakladı ve bu öğrencilerden 3 tanesini İstanbul'a davet edip devlet parasıyla okuma imkânı sundu. Misyonerlerin yıllık raporlarında ayrıca, geçen iki yıl içinde Merkezi Türkiye Koleji'nin alt sınıfında okuyan ve babası yol yapımında çalışan bir mühendis olan küçük bir Türk çocuğunun diğer çocuklarla beraber İncil derslerine katıldığı bilgisi yer almaktaydı. Raporu kaleme alan misyoner raporun devamında şu ifadelere yer vermişti: "Müslümanlar arasında hristiyanlığa döndürmek için çalışmalı mıyız sorusuna cevabım evet orada imkân var. Biz bu çalışmayı yapmalıyız. Yalnız bunu hristiyan olmuş Ermeniler yapmalıdır. Ermeniler ise bu işi yabancıların yapması gerektiğini düşünüyor. Antep'te Müslümanlar arasındaki çalışmaları daha ziyade yerli hristiyanlar vasıtasıyla yapıyoruz. Bu yazdıklarım yayınlanmamalı." PABCFM,(Reel 660: No:88).

Misyonerler, Müslümanlara yönelik faaliyetlerinden raporlarda da şifreli bir tarzda sunmaktaydılar. Misyonerler birkaç tane Müslüman'ın hristiyanların toplantısına katıldığından bahsetmekteydiler. Müslümanlara ait yerleşim yerlerinden hristiyanlık çalışmaları için bahsederken veya hristiyan yapmak istedikleri veya hristiyanlaştırdıkları kişilerden bahsederken şifreler kullanıyorlardı. 5, 6, m., p, x , Y, mr. 1, veya mr. 3 gibi. PABCFM, (Reel 660:No: 56).

Misyonerler merkezlerine gönderdikleri raporlarda Müslümanlara yönelik çalışmalarda yapılması gereken tavsiyelerde bulunmaktaydılar. Misyoner raporlarına göre ise Müslümanlarla doğrudan iletişim kurmanın yolları ise şunlardı:

1. Türkleri Dil Öğretmeni olarak istihdam etmek
2. Sosyal bağlantı kurma imkânlarını araştırmak
3. Hastanedeki hastalarla görüşme, ilgilenme
4. Klinik servisleri
5. Müslümanlardan isteyenlere İngilizce, Fransızca ve diğer dillerden dersler verme
6. Türk kadınları için kadın kulüpleri oluşturmak
7. Müslüman kadınlar arasında dikiş işlerini yaygınlaştırmak ve onlar işlere gelince onlara dini propaganda yapmak
8. Kitapçılarda İncil sattırmak ve bu tür kitapçıları toplantı ve dini propaganda merkezi haline getirmek
9. Türk okullarını ziyaret edip onlara yardım etmek, onların da misyoner okullarını ziyaret etmesini sağlamak
10. Liselerin programların Türk öğrencilerin de devam etmesine imkan verecek şekilde düzenlemek
11. Müslüman Hastaların yataklarının başında İncil okumak
12. Müslüman köylerine seyyar satıcılar vasıtasıyla İncil göndererek köylülerin bunları okumasını sağlamak
13. Mr Zwemer tarafından yorumlanmış olan Paris baskısı İncillerin kullanılması ilgi uyandırabilir.
14. Nil Misyon yayınları tarafından basılan ve seyyahların yükselişinden ilerleyişinden bahseden ve Osmanlıca olan belgeler kullanılabilir ancak bu Türklerin sansürünü aşamaz.
15. Türk köylerine Doktor ve Cerrahla birlikte Evanjelik çalışanları birlikte ziyaret yapsınlar. Böylece insanların kalbi hristiyanlığa açılır PABCFM,(Reel 660: No:56).

3. BÜYÜK DEVLETLERİN MİSYONERLİK POLİTİKASI

3.1. Büyük Devletlerin Misyonerlik Politikası

Dînî bir kurum olarak tanımlansa da misyonerlik, çok uzun zamandan beri büyük devletlerce siyasi olarak kullanılan bir politika aracıydı. Kuruluşlarından itibaren Katolik ve Protestan misyoner örgütleri hiçbir zaman sadece dini amaçlı müesseseler olmadı. Amaçları sadece gittikleri yerdeki insanları Hristiyan etmek olmadı, o insanları; zihnen, kalben, dinen, manen, maddeten misyonerleri gönderen ve himaye eden ülkeye bağlamak oldu (Küçükkoğlu, 2005: 32).

Misyonerlik, büyük devletlerce yayılcı politikalar için bir yol açma girişimi olarak kullanıldı. Misyonerler, bu amaçlara bilerek veya bilmeyerek alet oldular. Mesela; Patris Lumumba, misyonerlik çalışmaları sonucu putperestlikten hristiyanlığa geçmişti. Ancak kendisi Kongo'nun bağımsızlığını istediği için 1961 yılında işgalci güçler tarafından öldürüldü. Mesela, Amerika Birleşik Devletleri hristiyanlığı yayma çalışmaları yapması için dünyaya misyoner grupları göndermesine rağmen 1963 yılında Vietnam'da hristiyan hükümetine karşı Budistlerin yanında yer aldı. Milyonlarca dolarla misyonerlik çalışmalarını destekleyen büyük devletler, hristiyanlığa giren insanların düşünceleri eğer kendi politikalarına ve isteklerine uygun düşmüyorsa, bunlarla ilgilenmediler (Hopkins vd., 2006: 76).

İşgal için yapılan girişimlerde ekonomik ve politik çalışmaların yanında çoğu kez dini çalışmalar da yer aldı. Anadolu'nun ve diğer Osmanlı topraklarının stratejik öneminden dolayı büyük güçler bu topraklarda iktisadi ve politik işlerin yanında dini çalışmalara da yer verdiler. Bu nedenle misyonerlik, büyük devletler tarafından yayılma sahalarında yerli işbirlikçiler bulmak için desteklendi. Büyük güçler misyonerlik vasıtasıyla azınlıklarla bağlantı kurdular ve onları kendi çıkarları doğrultusunda ayrılıkçı faaliyetlere yönelttiler. Misyonerler ve onların müesseseleri olan okullar kullanılarak seçilen toplulukların etnik, kültürel, dini ve ideolojik farklılıkları ön plana çıkarıldı. Misyoner okullarında hedef toplumun ilerdeki yöneticileri ve ihtilalcileri yetiştirildi. İhtilalcilere ise eylemlerinde destek verildi. Misyonerler buldukları toplumların sosyo-ekonomik yapısını, politik sistemini çok iyi tetkik ederek sosyal gerilimleri ve ayrılıkları tespit ettiler. Toplumdaki grupların birbirlerine karşı önyargılarını tespit edip bunları artırma yoluna gittiler. Toplum içerisinde seçilen grup otoriteye karşı kışkırtıldı ve bu gruba mücadelelerinde gereken yardım yapıldı (Earle, 2003: 122; Çetin, 2009: 468).

Misyoner faaliyetlerinin özünde hristiyanlığı yayma amacı olmasına rağmen özellikle de Amerikalı Protestan misyonerlerin yapılanmasında siyasi, sosyal ve kültürel amaçlar vardı. Amerika'nın Osmanlı Devleti üzerindeki misyonerlik faaliyetlerinin özünde ekonomik sömürü yatmaktaydı. Bu nedenle de batılı kapitalistler ve burjuvazi, dış ülkelerdeki misyonerleri koruyup himaye ettiler. Kendi ticari faaliyetlerinin önemli bir ögesi olarak misyonerlerden istifade ettiler (Dingeç, 2009: 32). Misyonerler Amerikan çıkarlarının koruyucusu oldular. Bununla ilgili olarak Akdeniz'deki Amerikan çıkarlarının korunması için ABD'nin bölgede donanma buldurmasının yıllık maliyetinin 80,000 dolar olduğu hâlbuki bir misyoner ailenin yıllık giderinin 1000 doları dahi bulmadığı belirtilerek misyonerlerin bölgede güç kullanarak yapılması gereken işleri daha ucuza ve daha az maliyetle yerine getirdiği ifade edilmekteydi (Kocabaşoğlu, 2000: 12).

Misyonerler, mali ve iktisadi konularla da Osmanlı ülkesinin yer altı ve yerüstü zenginlikleri ve potansiyel ticaret hacmi ile de ilgilendiler. Birçok Amerikan misyoneri içinde bulunduğu bölgenin haritalarını çizip, resimlerini çekip, yer altı zenginliklerine ulaşabilmek için fırsat buldukça bazı yerlerde kazılar yaptılar (Kopar, 2009: 169). Misyoner kaynaklarına göre 1893 yılında Türkiye’de 1317 adet misyoner görev yapmaktaydı. Bunların 223’ü Amerikalı Protestan misyonerlerdi. 1893 yılı itibariyle 4085 öğrenciye hizmet veren 5 kolej vardı. 80 adet orta dereceli, 530 adet ilkokul seviyesinde misyoner okulu vardı. 1897 yılında ise Osmanlı Devletinde 624 adet misyoner okulu ve bu okullarda 27400 öğrenci bulunmaktaydı. Amerikalı Dr. Earle ; “Misyonerler ve din adamları dünyanın hiçbir ülkesinde, Türkiye’deki kadar emperyalizme hizmet etmemişlerdir.” Demekteydi (Kılıç, 2009: 67).

İngiliz Misyonerlere göre, İngiliz sömürgesi olan; “Hindistan’da orduların, diplomatların yapamadıklarını misyonerler yapmaktaydılar” (Küçüköğlü, 2005: 34). İngiliz misyoneri Mr. John, İngiltere Misyoner Cemiyeti için şu sözleri söylemişti: “400 milyon halkı İngiltere’ye bağlayan ve onlara tanıttıran misyonerlik derneğidir. Bununla birlikte ticaret ve servet birikiminde İngiltere’yi hâkim kılan bu güçtür.” (...) Bu cemiyetin görünüşteki görevi Protestanlığı yaymak ve anlatmak, gizli görevi ise İngiliz siyaset ve çıkarlarını sağlamak için keşiflerde ve teşviklerde bulunmaktır. Ne bir insan ne de bir hükümet durumunu bilmediği bir yeryüzü parçasında, ahlak ve âdetini bilmediği bir kavim ve kabile arasında uzun müddet kalamaz. Çünkü körü körüne istilâ edilen yerlerde çok durulamaz. İngiltere istilâ edeceği yerleri önceden inceleyerek öğrenir; ondan sonra politik araçlarla işini hazırlar ve günü gelince ansızın orayı istilâ eder ve oraya girdiği zaman bir yabancı evine değil, kendi evine giriyormuş gibi girer” (Ahmet Hamdi Paşa, 2006: 40–46).

Misyonerlerin bu çalışmalarını Osmanlı ülkesine elçi olarak gelen Arminius Vambery şu sözle özetlemişti: “Önce papaz (misyonerler), sonra tacirler ve nihayet asker...”(Öke, 2012: 217). Misyonerler, keşif gücü olarak kullanıldılar. Amerikan, İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan hükümetleri yerleşip sömürgeleştirmek istedikleri ülkelere önce misyoner örgütlerini göndediler. Bu ülkelerde kendi kültürleriyle özdeş birer kültür dâiresinin teşekkül etmesini sağladılar (Küçüköğlü, 2005: 107). Avrupa ve Amerika kamuoyunda laikleştirme faaliyet ve akımlarının etkisiyle din adamları ve misyonerler hiç ilgi görmezken hatta aleyhte takibata uğrarken sömürülen ülkelerde misyonerler bu güçler tarafından baş tacı edildiler. Mesela; Fransa kendisini laik bir devlet olarak ilan ettikten sonra ülke içerisinde din adamlarına savaş açmışken ülke dışında Cizvit ve diğer Katolik misyonerlerin hamiliğini yapıyordu. Fransa kendi ülkesinde Cizvitlere düşman gibi davranırken, sömürgelerdeki Cizvitleri Fransız menfaatinin bekçileri olarak görüyordu (Kocabaş, 2006: 59). İtalya ise Papa’ya Vatikan şehri sınırları içerisinde hapis hayatı yaşatırken, bütün yayılma politikalarını papazlar ve din adamları üzerinden yürütmekteydi. Misyonerlik dini olmaktan çok politik ve siyasi amaçlar için yapılmaktadır ve Amerikan misyonerleri kendi hükümetlerinin kişisel nüfuzu ve amaçları uğruna çalışmayı yadırgamamaktadır (Hopkins vd. 2006: 89-91). 20. yüzyıl başlarında Almanya’da misyonerlik için bir merkez kurulması yolundaki çalışmaların gerekçesini şöyle açıklamaktaydılar: “Dünyâda Alman hâkimiyetini sağlamak için misyonerlik çalışmalarına girmek, organize etmek ve finanse etmek zorundayız” (Küçüköğlü, 2005: 34). Çin’de misyonerlerin çalışmaları nedeniyle çok büyük sıkıntılar yaşanmış, kan dökülmüştü. O yıllarda Çin, misyoner tehditleri karşısında Osmanlı Devleti’nden daha zayıftı. Sultan II. Abdülhamit’in çağdaşı olan Ana İmparatoriçe Tzu Hsi misyonerler için şu sözleri söylemişti: “Bu Hristiyanlar Çin’deki en kötü insanlardır (...) yoksul kır halkının toprağını ve mülkünü soyuyorlar

ve misyonerler, elbette, kendi paylarını almak için onları daima koruyorlar” (Deringil, 2002:120).

Çin’de Hristiyanlığın yayılmasının nedenlerinden biri de afyon alışkanlığıydı. Afyonkeş Çinliler arasında bir afyon hapına dinini değiştirenler olmuştu. Çin’de îdâma mahkûm olan kişiler hemen Fransız Konsolosluğuna müracaat ederek, Hristiyanlığı kabul ettiğini söylemekteydiler ve konsoloslar da kendisini idamdan kurtarmaktaydı (Özbaş, 2003: 15).

Moskova’da yayınlanan Pravda gazetesinin Pekin muhabiri Çin’den gönderdiği bir makalede; “Çeşitli yollarla Amerikalıların Çin’e soktukları misyonerlerin uzun zamandan beri casusluk işlerinde kullanıldıklarını” yazmıştı (Hopkins vd., 2006: 76).

26 Eylül 1893 yılında Washington’da yapılan dünyâ dinleri toplantısında; Japon delegesi: Japonya’ya gelen misyonerlerin amacının, ülkeyi yabancı ilhakına hazırlamak olduğunu söyleyerek; “Japonya’da ilk kez Hristiyanlığa karşı çalışan bir derneği kurduğumu söylemekten gurur duyuyorum” demişti. Toplantıya katılan delegeler Çin’de büyük acılara ve kan dökülmesine neden olan misyoner etkinliklerini de şiddetle kınadılar (Deringil, 2002:132).

Batı sömürgeciliği, misyonerliği sömürünün alt yapısı denilen kültürel ortamı hazırlamak için kullandı. Sömürülen ülke halklarının Hristiyanlaştırılması, eğer bu olmaz ise bu halkların milli ve yerli olan değerlerinin bozularak yerine Batı’ya sempati duyulmasını sağlayacak değerlerin konulması işini misyonerler üstlendi. Misyonerleri himaye eden büyük güçlerin, sömürülen ülkelerde halkı din değiştirmeye zorlamadaki amacı din birliği yoluyla hudut birliğini sağlamaktı (Kocabaş, 2006: 52-53).

Yazar J. Richter: “Emperyalizmin temelini misyonerlik oluşturur” demektedir. Misyonerlik Doğu’yu sömürmeyi hedef edinmişti. (Hopkins vd., 2006: 279)

Charles Dickens misyonerler için şunları söylemişti: “Misyonerler tam bir baş belasıdır ve buldukları her yeri daha kötü hale getirip terk ederler.” Edgar Allan Poe ise: “Misyonerler, bütün insanlık sınıflarından daha fazla sıkıntıların ve savaşların gerçek nedenleridir” (Aya, 2008: 57).

Kenya’nın İlk Başbakanı olan Jomo Kenyatta (1889–1978) misyonerler için: “Hristiyanlık Afrika’ya geldiğinde Afrikalıların toprakları, Hristiyanlarınsa İncilleri vardı. Hristiyanlar bize gözlerimizi kapayarak dua/ibâdet etmemiz gerektiğini öğrettiler. Gözlerimizi açtığımızda onlar bizim topraklarımızı, biz de onların İncillerini almıştık.” Kenya’nın ilk Başbakanının bu sözleri de; misyonerlik faaliyetlerinin, büyük güçlerin yayılmacı politikalarının önemli bir unsuru olduğunu göstermektedir (Gündüz, 2006).

Misyonerlerle ilgili Kızılderelilere ait olan şu söz de yine misyonerliğin yayılmacı amaçlar için kullanılan bir araç olduğunu kanıtlamaktadır. Kızıldereliler; “eğer paramız ve kandırılarak üzerinden atılacağımız topraklarımız olmasaydı, siyah ceketliler (Misyonerler) bizim öbür dünyadaki iyiliğimizi düşünme zahmetine asla katlanmazlardı.” (Yıldırım, 2011: 273).

Misyonerler yazışmalarında ve mektuplarında “Christ Kingdom throughout the whole world” (Dünya Hristiyan krallığı) gibi ifadeler kullanmaktaydılar. Bu ifadeler, misyonerlerin gönüllerinde ve hedeflerinde olan dünyada büyük bir Hristiyan krallığı kurma idealini göstermektedir PABCFM, (Reel 642:No:432).

Fransa İmparatoru I. Napolyon misyonerlik faaliyetleriyle ilgili şunları söylemişti: “Dinsel propaganda heyetleri benim için Asya, Afrika ve Amerika’da çok faydalı olabilecektir. Zira ben onları o ülkelere götürmeye teşvik edeceğim; onlar da bana haber göndereceklerdir. Onlar (Misyonerler) siyasi ve iktisadi amaçlarını o elbise altında gizleyeceklerdir” (Kocabaş, 2006: 86).

Fransız sömürgeciliğinin yayılması için çalışmış ve Fas'ta Fransız mandacılığını kurmuş olan Fransız Mareşali ve devlet adamı Lyautey Louis-hubert-gonzalve (1854-1934) Fas'ta yaptığı bir konuşmada: "Bir beyaz rahip, bana bir bölüğün işinden fazlasını görmüştür" demektedir (Gazigiray, 1982: 68).

3.2. Almanya'nın Misyonerlik Politikası

Almanya, İngiltere ve Fransa'ya göre siyasi birliğini geç tamamladı. 1871 yılında Fransızlarla yaptığı savaş sonunda, Almanya'nın, Fransa'ya ait en güçlü sanayi bölgesi olan Alsas Loren'le birlikte Fransa'dan yüklü bir para tazminatı aldı. Böylece Alman sanayisi güçlü bir gelişim sürecine girdi.

II. Wilhelm'in Bismarck'ı 1890 yılında başbakanlıktan istifa ettirip yerine Caprivi başbakan yapmasından sonra Osmanlı toprakları Almanya'nın ekonomik ve siyasi yayılma alanı olarak seçildi. Bu yeni politikanın adı 18 Ocak 1896'dan itibaren "Weltpolitik" (Dünya Politikası) oldu. Osmanlı-Alman ilişkileri 1889'da II. Wilhelm'in İstanbul'u ziyaretiyle ivme kazandı. Bu ziyaretin ardından 1890 yılında yeni bir ticaret antlaşması imzalandı. Bu anlaşma Alman ticaretine geniş yetkiler veriyor ve Almanların yeni okullar, hastaneler kurmasına imkân tanıyordu (Kılıç, 2006: 22–25).

İngiliz, Fransız ve Amerikan misyonerlik faaliyetleri kadar yaygın olmamakla beraber Alman misyonerleri de Osmanlı ülkesine gelerek misyonerlik faaliyetlerine katıldılar. 1890 yılından itibaren Alman misyoner örgütleri, Almanya'nın Yakın Doğu'daki emperyalist emellerine hizmet için 450 misyoneri Osmanlı topraklarına gönderdi (Kılıç, 2006: 29).

Alman misyonerler, İngiliz ve Amerikalılar gibi Protestan kilisesine bağlı olarak misyonerlik faaliyetini yürüttüler. Alman misyonerler daha çok Kudüs, Beyrut, İzmir ve İstanbul gibi merkezlerde okullar açarak faaliyetlerde bulundular. Alman okullarında dini propagandadan ziyade Almanya'nın ekonomik ve kültürel nüfuzunun yayılmasını sağlamaya yönelik olarak faaliyet yürüttüler. Okullarda, Yakındoğu'daki Alman çıkarlarının ve ekonomik kuruluşlarının ihtiyacı olan kadroları yetiştirmeye çalıştılar. Birinci Dünya Savaşı sonlarında Türkiye'de faaliyette bulunan Alman misyonerlerinin sayısı 79 eğitim elemanı ve 791 rahip olmak üzere 870'di. Almanların o tarihlerde Türkiye'de 7 çocuk yuvası, 17 ilkokul ve bir ortaokul ile iki hastane ve bir de dispanserleri bulunmaktaydı (Ay, 2007: 35).

Alman misyonerlerin Osmanlı topraklarında faaliyete başlaması Fransızları rahatsız etti. Bir Fransız yazar, Alman misyonerlik faaliyetlerinden Fransa'nın rahatsız olduğunu şu sözlerle dile getirmişti: "Almanya'nın askeri gücü var. Almanya'nın iktisadi gücü var. Bir deniz gücü kurmaya da çalışıyor. Fakat asıl gereksinimi olan şey manevi destektir. Dünya sahnesinde prensip sahibi olduğunu göstermeye çalışıyor. Dünya çapındaki saygınlığını Protestan ve Katolik Hristiyanlığın koruyuculuğuna dayamak, dağıtık Alman nüfuzunu merkezileştirmek, dünyanın her tarafında, Alman idealini yayacak, Alman mallarını kullanacak, Hz. İsa'dan söz ederken Alman imparatorundan söz etmiş olacak, dini ya da iktisadi çıkarlara sahip taraftarlar bulmak istiyor" (Earle, 2003: 126).

Almanların Anadolu'daki demiryolu ihalelerini ve Bağdat demiryolu ihalesini peş peşe aldığı sırada, Anadolu'da birçok Ermeni isyanı ortaya çıktı. 1893 yılından itibaren, Sasun (1894), Zeytun (1895) ve Osmanlı Bankası Baskını (1896) gibi birçok Ermeni olayları arka arkaya patlak verdi. Bu olayların birden bire bu şekilde hızla artmasında, Osmanlı Devleti'ndeki Alman nüfuzundan rahatsız olan İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerin de önemli bir rolü vardı. Bu devletler, Anadolu'daki Ermeni

isyanlarını destekleyerek ve kışkırtarak Almanların bu tür faaliyetlerini engellemeye çalıştılar (Bağçeci, 2008: 70).

Avrupa'da 1895 yılındaki Ermeni isyanları sonucu yayılan ve Ermenileri masum gösteren yayınlar sonucu Almanya'da iki papaz; Lepsius ve Lohmann 1896 yılında "Alman Doğu Misyonunu" kurdu. Kuruluş amacını Müslümanlar arasında İncil'i yaymak olarak belirtmesine rağmen, Alman Doğu Misyonu'nun asıl faaliyeti, Osmanlı Devleti'ndeki Protestan Ermenilere maddi ve manevi olarak destek sağlamaktı. Bir adı da "Ermenilere Yardım Örgütü" olan Alman Doğu Misyonu'nun hastane, okul, yetimhane, atölye gibi kurumları Protestan Ermenileri Almanya'ya kazandırmaya çalıştı. Papaz Lepsius'un Türklere karşı düşmanca davranması ve Türk düşmanı açıklamaları bazı Almanları dahi rahatsız etti ve Alman misyonu; Hülfsbund ve Alman Şark Misyonu olarak ikiye bölündü. Alman şark misyonu 1897 yılında Christlicher Orient (hristiyan şark) adında bir de gazete yayınlamaya başladı (Bağçeci, 2008: 70; Keiser, 2005:229 ve 233).

Alman misyonerler tarafından 1896 yılında kurulmuş olan Deutsche Orient-Mission ve Deutsche Hilfsbund Für Christliches Liebewerk İm Orient adlı örgüt Osmanlı topraklarından merkezlerine düzenli olarak raporlar gönderiyordu. (Aya, 2008: 60) Hülfsbund adlı misyoner örgütü Osmanlı topraklarında hızlı bir büyüme gösterdi. Çok büyük mali kaynaklara sahipti. Yılda yaklaşık yarım milyon marka ulaşan bir gelire sahipti. Almanya ve İsviçre'deki Pietist çevrelerce destekleniyordu. Savaş öncesinde 45 kadın ve erkek Alman misyoner ile 200 yerli kadın ve erkek çalışanı vardı. 1730 yetim ile 169 dul kadının bakımını üstlenmişti (Keiser, 2005: 435). 1895 yılında Alman Doğu misyonunun müdürlüğünü yapan Protestan Papaz Dr. Lepsius aynı zamanda bir Türk düşmanıydı. Kendisi 1914 yılında Alman-Ermeni Cemiyetini kurdu. Bu kişi Deutschland und Armenian 1914-1918 (Almanya ve Ermenistan) adlı bir eser yayınlarak Avrupa'da Ermenilerin masum olduğu yönünde propagandalar yaptı (Bakar, 2009: 147).

Alman Protestan Papaz Johannes Lepsius'un, Lord Btyce'nin ve Arnold Toynbee'nin propaganda amaçlı olarak yazdıkları eserler daha sonraki yıllarda sözde ermeni soykırımını iddiasının ortaya çıkmasına kaynak teşkil etti (Ar, 2011: 127). Alman Protestan Papaz Johannes Lepsius, Ermeni sorununu bir Müslüman-Hristiyan çatışması haline getirmeye çalıştı. Zorunlu iskan kararının alınmasından sonra Alman-Ermeni Cemiyeti başkanı olan Lepsius çeşitli kanalları kullanarak 24 Temmuz'da İstanbul'a geldi. İstanbul'da Amerikan elçisi, Patrikhane, misyonerler ve Ermeni örgütlerinden konuyla ilgili bilgiler topladı. Topladığı bu bilgileri Ermeni yanlısı elçilik mensuplarına aktardı. Lepsius'un İstanbul'dan Anadolu'ya geçmesine izin verilmedi. Ancak kendisine Amerikan elçisi Morgenthau kalın bir dosya içerisinde bazı propaganda bilgileri verdi. Lepsius bu bilgileri kullanarak Avrupa ve Amerika kamuoyunda Türkleri karalama faaliyetleri yürüttü (Ar, 2011: 148-149).

1906 yılında yapılan bir antlaşmayla Alman Hilsbund misyoner örgütü Doğu ve Merkezi Türkiye topraklarında Amerikan Board misyoner örgütü ile işbirliği yapmaya başladı. İki misyoner örgütü Evanjelik ve tıbbi çalışmalarda işbirliği yaptılar (Strong, 1910: 406).

ABD, I. Dünya Savaşına girince Osmanlı topraklarında Amerikalı misyonerler birçok yerde Alman Protestan misyonerlere kendi görevlerini devrettiler. I. Dünya Savaşından sonra ise Osmanlı topraklarındaki Alman misyonerlere ait binalar, okullar, yetimhaneler ve hastaneler Amerikalı misyonerlere devredildi (Özbek,2009: 58).

4 Temmuz 1915 tarihinde Alman sefaretinden Osmanlı Hariciyesine gönderilen bilgiye göre, Almanlar, zorunlu iskâna genel olarak sıcak bakmaktaydılar. Almanların

amacı zorunlu iskânın uygulandığı bölgelerde Alman menfaatlerinin zarar görmemesini temin etmekte. Diğer yandan ise Alman hükümeti, kendi kamuoyuna karşı Ermeni haklarını savunur görünmeye çalışıyordu (Hocaoğlu, 2006: 87).

Osmanlı Devleti, savaş yıllarında Misyonerlere ait yardım eşyalarının 1916 yılına kadar ülkeye girmesine izin vermedi. Muhtemelen Alman misyonerler, kendi hükümetleri vasıtasıyla Babıâli üzerinde dolaylı yoldan bir baskı kurarak Babıâli'nin yiyecek ve giysilere izin vermesini sağladılar (Grabill, 1971: 77).

Savaş yıllarında Amerikalı Protestan misyonerler Ermenilere yaptıkları yardımlarda Alman misyonerleri kullandılar. Yakındoğu Yardım Komitesi, hem Alman misyonerler vasıtasıyla bilgi temin etti hem de faaliyetlerini yürütemedikleri yerlerde Alman misyonerlerden yararlandı. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra ise Alman misyonerler buldukları bölgelerden uzaklaştırıldı ve mülkleri Yakın Doğu Yardım Komitesinin yönetimine bırakıldı (Gencer, 2006: 73, 93).

Alman misyonerler zorunlu iskan kanunu uygulanmaya konulduktan sonra Almanya'da Ermeniler lehine propaganda yaptılar. Çoğu misyoner örgütlerinden oluşan bir grup Alman 15 Ekim 1915 tarihinde Alman Şansölyesine mektup yazdılar. Mektupta; Ermenilerin göçe tabi tutulmasının önlenmesi ve Ermenilerin desteklenmesi taleplerini dile getirdiler. Mektubun altında ise birçok misyoner örgütünün liderinin imzası vardı. Bunlardan bazıları şunlardı: Dr. Karl Axenfeld; Berlin Misyonerlik Topluluğunun Direktörü, D. Dibelius-Dresden; Evanjelist ve Lüteryan Eyalet Cemaati Başkan Yardımcısı, Th. Haarbeck; 1. Alman Evanjelizasyon ve Yardım Derneği Başkanı, Held; Sudan Öncü Misyonerliği Misyon Müfettişi, Papaz Röbbelen; İran'daki Lüteryan Misyon Derneği Başkanı, Roedenbeck; Postdam 1, Alman Şark misyonerliği Derneği Müdürü, Peder Johs Spiecker; Ren Misyon Derneği Direktörü, Lic. Schlunk; Misyoner Müfettişi Hamburg, A. W. Schreiber; Berlin-Steglitz Misyonerlik Müdürü, F. Schuchardt; Şarktaki Hristiyan Hayırperverlik Kurumunun Alman Yardım Birliği Frankfurt, Martin Urban; Misyon Müfettişi, A. Winkler; Berlin Alman Şark Misyonerliği Yönetiminin Üyesi vs.

29 Ekim 1915 tarihinde Berlin'de toplanan Alman Katolik misyonerlerin merkez komitesi de Ermenilere uygulanan zorunlu iskan politikasına son verilmesini istedi. (Över, 2007: 157-166)

3.2.1. Almanya'nın Ermeni Politikası

Almanya İngiltere'nin Ermeni politikasından rahatsız olduğu için Osmanlı Devleti'ni İngiltere karşısında Ermeni politikasında destekledi. Almanya, İngiltere'nin reform isteklerini tehlikeli bulmaktaydı. Bu konuda Alman Büyükelçisi Marschall şunları söylemişti: "Kim reformlarla meşgul olursa, o imparatorluğu reform ettirmek istemiyor, bilakis mahvetmek istiyordur." Diyerek reformların amacının Osmanlı Devleti'ni parçalamak olduğunu açıkça dile getirdi (Çalık,2000: 63).

Almanların Ermeni meselesinde Osmanlı Devleti'ni destekleyen tavrı I. Dünya Savaşından sonra ise değişti. Çünkü diğer batılı devletlerin ve Amerika basınının Ermenilerin zorunlu iskana tabi tutulmasıyla ilgili olarak Alman Genelkurmayının tavsiye ettiği ve yönettiği yönündeki haberler yayınlaması üzerine, Almanya Ermenileri destekler bir politika izlemeye başladı (Çalık,2000: 66).

8 Ekim 1915 tarihinde Amerika'da yayınlanan bir belgede Almanya'nın Amerika'daki büyükelçisi Ermenilerin zorunlu iskânı ile ilgili şunları söyledi: "Zorunlu iskan olayı Ermenilerin isyankâr hareketleri ile provoke edilmiş olan Türklerin bir

savunma tedbiridir. Türlerin bu davranışı savaş şartlarında gerekli bir tedbirdir” (Bakar, 2009: 147).

Alman yöneticilerle Alman misyonerlerin Ermeniler hakkındaki görüşleri genelde birbirine taban tabana zıttı. Yöneticiler işin güvenlik boyutunu ve reel politik yönünü ele aldıklarından olaylara daha tarafsız bakabilmekteydiler. Alman misyonerler ise misyonerliğin verdiği taassupla olayları Hristiyan-Müslüman çatışması olarak görmekteydiler. Alman misyonerlerden Lepsius’a göre Alman misyonunun yoğun olarak çalıştığı yerler olan Urfa, Maraş, Malatya, Mamüretülaziz, Halep ve çevresinde yaşayan Ermenilerin bir gün Türkiye’deki Alman ajanları olacağını umut etmekteydi. Alman çıkarları için kullanılacak olan Ermeniler ise bakıma muhtaç yetim çocuklardı. Bu doğrultuda Alman misyonerler, Anadolu’da çok sayıda yetimhane ve okul açtılar (Çetinkaya, 2009: 85).

3.3. Amerika’nın Misyonerlik ve Ermeni Politikası

Amerika bağımsızlığını kazandıktan sonra, Monro Doktrinini politika olarak benimsedi. Monro doktrini, Amerika’nın eski dünyanın politikasına uzak kalmasını ve kendi içine kapanmasını öngörüyordu. Bu politikadaki amaç ise Avrupa’yı Amerikan topraklarındaki emellerinden uzak tutmaktı. Amerika, bir yandan kendisini Avrupa ülkelerinin sömürgeci emellerinden uzak tutmaya çalışırken, bir yandan da Avrupa devletlerinin dünya genelinde giriştikleri sömürgecilik yarışından geri kalmak istemiyordu. Dünyanın sömürgeci devletlerce bölüşülmesine kayıtsız kalmamak için devlet politikası olarak saptadığı Monroe Doktrinini çiğnemesi gerekiyordu. Amerikan yönetimi bu ikilemden misyonerleri kullanarak kurtuldu. Bundan sonra Amerikan hükümeti, misyonerleri dünyanın verimli yörelerinde nüfuz alanları edinmek, politik emellerini gerçekleştirebilmek için kullandı (Akgün, 1988: 2-3).

Bu maksatla Amerika’da birçok misyoner cemiyeti kuruldu. Amerikan misyoner cemiyetlerinden bazıları şunlardır:

1. American Board of Commissioners for Foreign Missions
 2. American Church of Missionary Society
 3. American Missionary Association
 4. American Tract Society
 5. American Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church
 6. Methodist Episcopal Mission
 7. Women’s Board of Missions of the Interior
 8. Womens Union Missionary Society
 9. Reformed Church of America
 10. United Orphanage and Mission
 11. The Arcological Unstitut of America
 12. American Friends Mission
 13. The Christien and Missionary Alliance
 14. The Young Men’s Christian Association
 15. The Young Women’s Christian Association
 16. American Bible Society
 17. Women’s Board of the Pacific
 18. Turkish Missions Aid Society
- (Mutlu, 2005:287).

Amerika, Protestan misyonerleri Orta Doğu’daki çıkarlarını korumak için kullandı. Amerikalı misyonerlerin yoğunlaştığı yerlerde ABD konsolosluklar kurarak

misyonerleri destekledi. ABD, misyoner kuruluşlarının Amerikan sermayesi ile kurulduğunu ve Amerikan yatırımlarının koruyuculuğunu yaptığını ileri sürerek misyoner yatırımlarını destekledi. Misyonerler ve onların güdümüne giren Ermeniler, zamanla Amerika'nın Orta Doğu politikasında kullandığı iki unsur haline geldi (Akgün, 1988:5). ABD, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerle direk olarak bağlantı kurmak yerine, onları Amerikan misyoner örgütlerine havale etti ve kendisi arka plandan bu kuruluşları destekledi (Şimşir, 2005: 15).

Başlangıçta misyoner faaliyetleri ne Osmanlı Devletini, ne Müslümanları ne de gayrimüslim halkı rahatsız etmedi. Osmanlı Hükümeti, Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerini kısıtlamak bir yana, onlara kolaylık sağladı. Çünkü Osmanlı Devleti, Avrupa ülkelerine karşı tarafsızlığına inandığı Amerika ile ilişkileri geliştirmek düşüncesindeydi. Amerika'nın Osmanlı toprakları üzerinde emperyalist bir emeli olmadığına inanıyordu. Bu yakınlık, özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra Rusların Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmelerinden sonra daha da arttı. 1848 yılında Protestanlığın ayrı bir millet olarak tanınması, misyonerlerin faaliyetlerini daha da kolaylaştırdı. Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarında kurmak istedikleri eğitim kurumlarına kolaylıklar sağlandı. Arazi alımı, bina yapımı gibi işlerde bir engellemeye gidilmedi. Ancak zamanla misyonerlerin belli kentlerle yetinmeyip sistemli bir şekilde Protestanlığı yaymaya çalışması, misyonerliğin Türk-Amerikan ilişkilerinde de ciddi bir sorun haline gelmesine neden oldu (Erhan, 2001: 190; Akgün, 1988:6-7).

Propagandalar nedeniyle Osmanlı Devletinin ABD'deki Elçisi Mavroyani Bey ABD Dış İşleri Bakanı Richard Olney'e 11 Nisan 1896 tarihinde bir nota verdi. Notada şu ifadeler yer verildi: "...Babiâli bilir ki Türkiye'ye karşı Birleşik Devletler'deki hincin nedeni ülkemizde yaşayan Amerikan misyonerlerinin, Ermeni olaylarıyla ilgili olarak bizim kanunlarımıza muhalif olarak hazırladıkları raporların Amerikan gazetelerinde yayınlanmasıdır. Hem Amerikalı hem de İngiliz misyonerlerinin konuyla ilgili olarak yazdığı raporlar elimizdedir ve herkesin inanacağı kadar çok ve kapsamlıdır" (Günay, 2009: 365).

İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla Amerika, Osmanlı topraklarındaki misyonerleri destekledi ve onların her türlü faaliyetlerinin savunucusu oldu. Mesela, 19 Mayıs 1895 tarihinde Antep ve Maraş'taki Amerikan okullarında öğretmenlik yapan bazı Ermeni ihtilalcıların tutuklanması üzerine İstanbul'daki Amerika elçisi Terrell bir muhtıra vererek eğitimin sekteye uğramaması için bu öğretmenlerin kefaletle serbest bırakılmasını istedi. Bunun üzerine Osmanlı makamları elçinin değiştirilmesini istedi (BOA, Y.A, HUS. 328/60).

Ermeni terör örgütleri Taşnak ve Hınçak 1905 yılında Türkiye'de kanlı terör eylemlerine başladıktan sonra da ABD; güya Ermenileri ve misyonerleri korumak için Osmanlı karasularına bir savaş gemisi gönderdi. Mersin ve İskenderun limanlarına demir atan geminin komutanı Amiral Selfridge, Halep valisine ve Mersin mutasarrıfına ağır mektuplar gönderdi (Şimşir, 2005: 126).

Misyonerlerin Anadolu'daki siyasi olaylara karışması Ermeni isyancıları desteklemesi bazı Amerikan Elçilerinin de dikkatini çekti. ABD elçisi Strauss, Kasım 1888 tarihinde misyonerleri kendi meslekleri ve ülkede bulunma amaçlarıyla uyuşmayan faaliyetlerden uzak durmaları konusunda uyardı. Elçi Strauss ayrıca ABD Dış İşleri Bakanı Bayard'a da bir mesaj yollayarak, özellikle Doğu Anadolu'da bulunan misyonerlerin kendilerini ilgilendirmeyen siyasi olaylara gereğinden fazla karıştıklarını, bu durumun can ve mal güvenliklerinin tehlikeye düşmesine neden olabileceğini bildirdi. Ancak bu uyarılar, misyonerleri engellemedi ve misyonerler doğrudan

Amerikan kamuoyunu ve ABD hükümetini etkilemeye yönelik çalışmalar içerisine girdiler (Erhan, 2001: 307-308).

Amerikalı misyonerler, yürüttükleri yardım faaliyetleri ve Anadolu'dan gönderdikleri asılsız haberlerle, Amerikan diplomasisini ve Amerikan kamuoyunu Ermeni meselesinde ve Ermeni isyanlarında aktif hale getirdiler (Alan, 2007: 506).

Misyonerler çevrelerinde meydana gelen olayları ve bu olayların nedenlerini bağlı buldukları merkezlere rapor ettiler. Yakın Doğu ve Orta Doğu'da Amerikan ve İngiliz enformasyonunun temel kaynaklarından biri haline geldiler. ABD'nin konsoloslarını belirlemede ve onları tayin ettirmede de misyonerler önemli bir rol oynadılar. Hatta zaman zaman ABD, atadığı elçi, elçilik kâtibi, konsolos ve konsolos yardımcılarını da bizzat misyonerlerden seçti. Bu durum misyonerlerin siyasi faaliyetler içerisinde bulunmalarını teşvik etti. ABD'nin bu yöndeki ısrarlı politikaları misyonerlere daha serbest hareket etme cesareti verdi (Hülagu, 2009: 102-103).

Anadolu'daki Ermeni isyanlarında Amerikalı misyonerlerin aldıkları pozisyon iki ülke ilişkilerinde sorunlara neden oldu. Çünkü misyonerler, taraflı hareket ettiklerinden Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca bir tutum takındılar. Ermenileri isyan etmeleri yönünde provoke ettiler ve onlara silah dahi temin ettiler. Ayrıca Ermeni isyanları sırasında Amerikalı misyonerlere ait binaların isyancılar tarafından üs olarak kullanılması, bundan dolayı binaların da zarar görmesi ve misyonerlerin bu zararları, ABD hükümetlerine baskı yaparak Osmanlı Hükümetine ödetmek istemesi iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi (Özbek,2009: 45-46).

1895 yılında Anadolu'nun birçok kentinde çıkan Ermeni isyanları sırasında Osmanlı topraklarında bulunan 172 Amerikalı misyonerden hiçbiri fiziki bir zarar görmedi. Ancak Kasım 1895 yılında çıkan isyan nedeniyle Harput ve Maraş'taki Amerikan okulları zarar gördü. Harput konsolosluğundan gelen bilgiler ışığında ABD elçisi, Osmanlı hükümetinden 100.000 dolar tazminat istedi. II. Abdülhamit olayı zamana yaymaya çalıştı ise de ABD'nin tehditleri ağırlaşınca Haziran 1901 de 19.000 sterlin ABD elçisine zarar bedeli olarak ödendi. II. Abdülhamit döneminde başlayan ve 1894-1895 yıllarında Anadolu'da yoğun olarak görülen Ermeni isyanları Avrupa ve ABD kamuoyuna Ermeni katliamı olarak sunuldu. ABD senatosu 12 Mart 1894 tarihinde Ermeni iddiaları ile ilgili bir kararı kabul etti (Erhan, 2001:326; Fendoğlu, 2002: 11-12).

Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren misyonerler çok sayıda Ermeninin ve Ermeni asıllı öğrencilerin Amerika'ya gitmesine neden oldular. Misyonerlerin faaliyetleri sonucu Amerika'ya göç eden Ermeni sayısı yıldan yıla artarak devam etti. Amerikan resmi göç kayıtlarına göre 1874 yılında Amerika'ya sadece 8 Ermeni giriş yapmışken, bu sayı 1881'de 20'ye, 1890'da 2000'e yükseldi. 1892 yılından itibaren Osmanlı devleti göçü engellemeye çalıştı. Ancak II. Meşrutiyetin ilanı ile engeller kaldırıldı. Engellerin kaldırılmasıyla birlikte Ermeni göçünde bir artış oldu ve göç edenlerin sayısı 1900'de 3962 iken 1909 'da 7794'e ve 1913'de 24220'ye çıktı. Böylece 1834-1914 döneminde göç eden Ermenilerin toplam sayısı 66000'i aştı (Erhan, 2001: 305) Göç nedeniyle Harput'taki Amerikan Protestan kilisesi 1 yıl içinde 3000 üyesinin %25 'ini kaybetti (Aya, 2008: 64). Amerika'ya göç eden Ermenilerin faaliyetleri Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi. Bu grupların faaliyetleri ve propagandaları Amerikan kamuoyunda Türkler için kötü bir imaj oluşturdu.

20 Nisan 1917 tarihinde ABD'nin I. Dünya Savaşına girmesiyle resmi olarak Türk-Amerikan ilişkileri sona erdi. İlişkilerin kesilmesine rağmen her iki taraf da karşılıklı olarak birbirlerine savaş ilan etmedikleri için Amerikan misyonerleri, Osmanlı topraklarında eğitim çalışmalarına devam etti. Osmanlı topraklarında bulunan Amerikan

vatandaşlarına dokunulmadı. Savaş süreci içinde misyonerlerin faaliyet alanları kısmen kısıtlanmışsa da çalışmalarına devam ettiler (Kantarıcı, 2004: 150).

3.4. Fransa'nın Misyonerlik Politikası

Papalık 13. yüzyılda Doğu Hristiyanlığı parçalamak, kendine bağlamak ve Latinleştirmek için Frensken ve Dominiken tarikatlarını kurdu. Katolik misyonerlik faaliyetlerini büyük çapta bu iki tarikat yürüttü (Aydın, 2005: 97).

Fransa, Avrupa Devletleri arasında Osmanlı Devleti'nin resmî olarak ekonomik, siyâsî ve askerî ilişki kurduğu ilk devletti. 18. yüzyılda 1736–1739 Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşlarında etkin rol oynayan ve Belgrat Antlaşması'nın imzalanmasına yardımcı olan Fransa'ya daha önce verilen kapitülasyonlar, I. Mahmut zamanında 30 Mayıs 1740 tarihinde imzalanan antlaşmayla sürekli hâle getirildi. Fransa bu tarihten itibaren, Osmanlı ülkesine yerleşmiş, Latin Katoliklerinin ve bunlara ait her türlü müessesenin hangi mezhep ve ulustan olursa olsun himâye hakkının tamamen kendisine ait olduğunu ileri sürdü (Şişman, 2006: 97–100).

16. yüzyılda Doğu'da Katolikliği yayan tarikatlara Cizvit tarikatı de katıldı. Katolik Hristiyanların hamisi olma iddiasında olan Fransa Cizvit misyonerleri vasıtasıyla Katolik propagandasını en üst seviyeye çıkardı. Katoliklerin çalışmaları sonucu, Osmanlı Devleti, II. Mahmut zamanında 1831 yılında Katolikliği ayrı bir cemâat olarak tanıdı (Mutlu, 2005:137–138).

Tarihçi Ahmet Refik Altınay, Fransa'nın misyonerlik politikası için şunları söylemişti: “Fransa'nın Türkiye'deki sözcüleri misyoner papazlardı. Misyonerlerin Katolik propagandası yapmaları Osmanlı Devleti'nin fethi için muslihane bir usuldü. Bunlar, Nevantel'in dediği gibi Fransız ordusunun keşşafıydı.” (Gaillard vd., 2005:134).

Fransa, Katolik misyonerler vasıtasıyla kendi etki alanını genişletmek için Misyonerlerin desteğiyle kurulan kiliselerin hemen yanında ilkokul düzeyinde eğitim veren okullar açılmasını destekledi. Fransa'nın desteklediği ve Katolik misyonerlerin kurduğu okulların hemen hemen hepsinde öğrencilere marangozluk, oymacılık, terzilik, taş oymacılığı, saatçilik gibi sanatları öğreten atölyeler de açıldı (Mutlu, 2005:147).

Islahat Fermanından sonra okul açma işini hızlandıran Fransa'nın okul sayısı 1912 yılında 370'e yükseldi. Bu okullardan 72 tanesi Anadolu'daydı (Şişman, 2006: 103). Fransız Eğitim Bakanı Victor Durry, okullarla ilgili şunları söyledi: “Bizim şarkta menfaatlerimiz var. Bu menfaatlerin tesisi için, Batı medeniyetini Osmanlı toplumuna sokmalıyız. Bu da maarif yoluyla ve okul açmakla olur” (Taş, 2006: 64).

Fransa tarafından finanse edilen Katolik misyonerlerin eğitim ve öğretim faaliyetleri daha çok Fransa'nın Osmanlı Devletinde söz sahibi olmak istediği ve ileride hâkimiyet kurmayı planladığı bölgelerde yoğunlaştı. Anadolu, özellikle Güneydoğu Anadolu, Mısır, Irak, Suriye, Filistin ve Lübnan Katolik misyonerlerin yoğun olarak faaliyet gösterdiği yerlerdi. Bu okullarda öğretimin temelini Fransızca oluşturmaktaydı. Burada yetiştirilen çocuklar konuşma ve düşünce tarzında Fransız çocuklarına benzer biçimde yetiştiriliyordu. Suriye ve Lübnan'da 19. yüzyıl ortalarında Fransızcanın sadece bilinen değil konuşulan bir dil haline gelmesi hep Katolik misyoner okullarının faaliyetlerinin sonucuydu (Taş, 2006: 33-34). Maurice Pernot adlı bir muhabir Fransız misyonerlerce açılan bir okulu değerlendirirken şunları söylemekteydi: “Çocukların hepsi dilimizi konuşur, metotlarımıza göre yetiştirilir. Bizim esprimizle meşbudurlar... Bunlar çeşitli memleketlerde Fransız nüfuzunun mükemmel vasıtaları oluyorlar” (Tozlu,1991: 291-292).

Katolik misyonerler, I. Dünya Savaşı çıkana kadar Osmanlı topraklarında kapitülasyonların verdiği imtiyazları da kullanarak serbestçe faaliyetlerini yürüttüler. Osmanlı Devleti, 9 Eylül 1914 tarihinde Avrupa devletlerine verdiği bir nota ile malî ve idarî bütün kapitülasyonları kaldırdığını açıkladı. Kapitülasyonlar kaldırılırken azınlık ve yabancı okulları da Maarif Nezareti'ne bağlandı. Osmanlı Devleti, 18 Kasım 1914 tarihinde yabancı devletlere ait müesseselere el koymak üzere bir zabıtname hazırladı. Bu zabıtname gereğince yabancılara ait manastır, okul ve diğer müesseselere el koydu. Papalık, Fransa himayesinde bulunan bazı Katolik tarikatlarına bağlı okulların kendi himayesinde olduğunu söyleyerek Osmanlı Devleti'nin bu okullara el koymasını engellemeye çalıştı (Mutlu,2005: 41).

Savaş sırasında Osmanlı topraklarında kalan Katolik misyonerler, Fransa için çalışmaya devam ettiler. Mesela, Suriye Trablusşam Rum Katolik kilisesinde savaşın başından beri saklanan Fransız papaz Anatoli(Emmanuel) Mezer'in; Fransızlar namına casusluk yaptığı, Osmanlı ordusunun harekât planı hakkında şifreli yazılar yazarak düşmana ulaştırdığı tespit edildi. Kendisi 1915 yılında Şam'da idam edildi (Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918), C.I, 2002, Belge No:73).

3.4.1. Fransa'nın Ermeni Politikası

Fransa, Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerle ilk ilgilenen devletti. Haçlı seferlerinden beri Ermenilerle olan târihî ilişkilerini devam ettirdi. Anadolu'da kurmak istediği nüfuz alanları için Ermenileri kullandı. Ermenileri Katolik Kilisesine bağlamak için çaba gösterdi. Sivaslı bir Ermeni Papaz olan Mekhitar, Roma kilisesi ile Ermeni patrikliği birleştirmek amacıyla 1700 yılında taraftarlarıyla beraber Anadolu'dan İstanbul'a oradan da Venedik yakınlarındaki Saint Lazary adası manastırına gelerek yerleşti. Bu manastırı Osmanlı Ermenilerini Katolik mezhebine çekmek için misyoner merkezi olarak kullandı. Napolyon'un İtalya'yı işgali sırasında bütün manastırlar kapatılırken S. Lazary manastırı bir "Ermeni akademisi" haline getirildi ve burada yetiştirilen misyonerler Osmanlı Devleti'ne gelerek Ermenileri Katolik yapmak için çalıştılar (Bağçeci, 2008: 63; Yurtsever, 1983: 235–236).

1700 yılında Paris'te Katolik dininde yetiştirilen Ermeni çocukları için 12 farklı burs fonu kuruldu. Fransa, Katolik Ermenilere her türlü yardım ve himayeyi sağlayarak onların Fransa'da sanat ve ticaret eğitimi almalarını kolaylaştırdı (Günay, 2007: 176). Fransızlar 1846 yılında Paris'te Ermeniler arasında Katolik kilisesinin öğretilerini yaymak için bir Katolik koleji açtılar. Bu kolejden mezun olan Ermeniler İstanbul'a dönerek aldıkları bilgilerle Ermeniler arasında milliyetçiliği ve Katolikliği yaydılar (Karayumak, 2007:108).

Fransa'nın Ermeni meselesine müdahalesindeki en etkili aracı misyonerlik faaliyetleriydi. Fransa, diğer Avrupalı devletler ve Amerika ile beraber misyonerlik faaliyetleriyle Ermeni meselesi'nde rol aldı. Fransa'nın bu konudaki faaliyetleri yazar Thomas A. Vaidis tarafından yazılan şu satırlarla özetleniyordu: "Osmanlı Devleti'nin en uzak oturma yerine kadar Frer Marios, Sarte, Cizvit Ursolin, Azize Cecile... gibi çeşitli isimler taşıyan okullar tam faaliyet halinde idi ve keşiş cüppesiyle beyaz rahibe başlığı altında Fransız politikasının en azılı propagandacıları gizleniyordu" (Başak, 2008: 52).

Fransa, Ermenilerin yaşadığı bölgelere misyonerler göndererek onları Katolik yapmaya çalıştı. Fransa'nın gönderdiği Katolik misyonerler, Adana, Maraş ve çevresinde yaşayan Ermenilerden Katolik mezhebine geçenlere Rahip İstefan tarafından 22 Frank dağıtıldı. Rahip, nüfus başına 5 kuruş olmak üzere geçenlere para verdi.

Maraş ve Kadirli’de 97 kişi faaliyetler sonucu 1910 yılında Katolik mezhebine geçti. 400 kişinin de geçiş yapacaklarının yörede konuşulduğu bildirilmekteydi (Türkdogan, 2006: 59-60).

Fransızlar, 16. yüzyıldan itibaren kapitülasyonları da kullanarak Osmanlı topraklarındaki Ermeni tüccarlar ile menfaat ilişkisi kurdular. Bu ilişkiler neticesinde pek çok Ermeni işadama Paris’e göç etti. Ermeni iş adamları Paris’te çıkardıkları gazetelerle Türkiye’deki Ermenilerin giriştikleri isyan faaliyetlerine destek veren yazılar yazdılar. Fransa’da Ermeniler lehine kamuoyu oluşturdular. Fransa, Anadolu’nun muhtelif yerlerinde isyan çıkaran Ermeni militanlarına Marsilya ve Paris’te sığınma hakkı tanıyarak Ermeni isyancıları destekledi. 19. yüzyılda, Fransa, Ortadoğu bölgesini ekonomik pazarı olarak görmekteydi. Bölgeye yerleşmek için Katolik hristiyanların haklarını korumayı bahane etti (Bağçeci, 2008: 60-61).

Fransa’nın İstanbul Büyükelçisi M. Cabon: “Ermenileri ayaklandırmak için öncelikle içlerine bağımsızlık ve milli amaç düşüncelerinin sokulması gerekiyordu. Ermeni komiteleri bu amaçların yayılmasını ve yerleşmesini sağladılar. Kurulan gizli dernekler, Osmanlı hükümetinin kötü ve aksayan yönlerini abartarak etrafa yaydılar. Böylece Ermeniler arasında bağımsızlık düşüncesinin yayılmasında etken oldular” diyordu (Sakarya, 1992: 74).

Fransız yazar Pierre Loti de Katolik papazlar ve Ermenilerle ilgili olarak “Sevgili Fransa’mızın Doğudaki Ölümü” adlı eserinde şunları dile getirdi. Loti önceleri Ermenileri az tanıdığı için onlara karşı derin bir acıma duygusu içinde olduğunu, ancak daha sonra onların erkeklerin terk ettiği köylerde kadın ve çocukları hunharca katlettiğini öğrendiğini, Türklerin, Ermeniler gibi şikâyetlerde ve yakınmalarda bulunmadığını, aksine Ermenilerin Avrupa kamuoyunu yanılttıklarını belirtti. Loti devamında şunları yazdı:“...zavallı Türklerin, Hristiyan olmamaları Avrupa’nın gözünde temel bir eksiklik, Ermeniler ve Ortodokslar, bu Hristiyan kimliğinden yeteri kadar faydalandılar ve herkesi bununla aldattılar.” Loti yazının devamında Ermenilerin iftiracı, hilekâr ve iğrenç insanlar olduğunu, bu profesyonel üçkâğıtçı ve iftiracı Ermenilerin Türkleri kemiren kurtlar olduğunu, onların zenginliklerini Türkler sayesinde elde ettiklerini, hiçbir ülkede hiçbir zaman iftiranın Türklere karşı kullanıldığı kadar kullanılmadığını, yine de Ermenilerin Hristiyan kimliklerini kullanarak binlerce dar görüşlü Katolik’in desteğini kazandığını dile getirdi (Kurak, 2009: 488-489).

Çukurova’nın verimli topraklarına karşı eskiden beri ilgisi olan Fransa bölgedeki Ermenilerle çıkarları doğrultusunda iş birliğine gitti. Doğu Anadolu’daki Ermeni isyan hareketlerinin sonuç vermediğini gören Adana Piskoposu Paul Terziyan, 6 Temmuz 1898’de hazırladığı bir projeyi Fransız Dış İşleri Bakanlığına gönderdi. Projede; Rusya’ya kaçan 30.000 kadar Ermeni’nin Çukurova’ya yerleştirilmesi sonucu kurulacak olan Ermeni Devletinde siyasi üstünlüğün Fransa’ya ait olacağını, bu sayede Fransa’nın Orta Doğu’daki konumunun kuvvetleneceğini bildiriyordu.

I. Dünya Savaşı devam ederken Kahire’deki Ermeni gönüllüler Fransızlarca askeri eğitime tabi tutuldular. Fransa Savaş Bakanlığı 15 Kasım 1916’da Kıbrıs’ta İngilizlerin bilgisi dahilinde bir Ermeni lejyonu kurulmasına karar verdi. Kıbrıs’taki Magosa yakınlarındaki askeri kampta eğitilen Ermeniler, I. Dünya Savaşı’ndan sonra Fransızlarca Anadolu’nun işgalinde kullanıldılar (Akbulut, 2006: 77; Başak, 2008: 47-48).

Osmanlı topraklarında çalışan rahipler, Avrupa kamuoyunu etkilemek için Le Temps gibi Fransız gazetelerinde Ermeniler ve Ermenistan hakkında yayınlar yaptırıldılar. Bu yayınlarda Kilikya’nın Ermenilere ait olduğu, gönüllü olarak Ermenilerin Fransa, Rusya, İngiltere ve Amerika orduları safında savaşa katıldığı, bu

yüzden Ermenilerin de savaşıyan taraf olarak kabul edilmeleri gerektiği iddia ediliyordu (Erdal, 2009: 349).

Mondros Ateşkes antlaşmasından sonra Fransa, Ermenilerden oluşan milis güçlerine Fransız askeri üniforması dağıtarak, Suriye, Hatay, Adana, Mersin, Antep, Urfa ve Maraş'ın işgalinde Ermenileri kullandı. Anadolu'yu işgal etmek için gönderilen Fransız kuvvetlerinin içerisinde Kıbrıs'ta eğitilen Ermeni lejyonu da vardı. Fransız ordusu Anadolu'da işgale başladığı sırada 4 taburluk bu Ermeni lejyonu 66 Subay ve 4368 askerden oluşuyordu (Karayumak, 2007:109-110). Ermenilerden oluşan bu tabura Türkler "Ermeni İntikam Alayı" adını verdiler. Fransa işgal ettiği yerleri Ermenileştirmek için bölgeye çok sayıda Ermeni getirerek yerleştirdi. I. Dünya Savaşı sonunda Fransa, daha önce Osmanlı Devleti'ne karşı suç isleyerek bölgeyi terk eden Ermenileri de tekrar getirdi. Fransız ordusu ile beraber bölgeye gelen Ermeni çeteleri, Türklere karşı katliam ve soygun hareketlerine giriştiler (Akbiyık, 1990:208).

Anadolu'da yürütülen milli mücadele karşısında tutunamayan Fransa önce Maraş'tan ardından Urfa'dan çekildi. Sakarya savaşından sonra ise Anadolu'yu tamamen boşalttı. Ermeniler, Ankara Antlaşması öncesinde Adana, Antep gibi bölgelerden Fransızların çekileceğini öğrenince Ermeni patriği Zaven başkanlığında, Ermeni Katolik ve Protestan cemaatleri başkanları 8 Ekim 1921 tarihinde ortak bir açıklama yaptılar. Açıklamada şunları söylediler: "...Fransa 1916 yılı başlarında Kilikya'nın bağımsız olacağı sözü ile Ermeniler arasından seçilen I. Doğu lejyonunu organize etmeyi uygun gördü. Ermeni lejyonu adını taşıyan bu güç yaklaşık 5000 gönüllüden oluşmaktaydı. Bu lejyonun I. Dünya Savaşında müttefiklere yararları olmuştur. Ermeni lejyonunun Maraş'ın ve Antep'in işgalinde ve Türk saldırılarına karşı mukavemet gösterilmesinde büyük faydaları olmuştur. Bu şartlar Türklerin Ermeniler üzerindeki uzun süreli nefretlerini ikiye katlamıştır. Ermeniler için bir anayurt kurulana kadar Milletler Cemiyeti bölgedeki Ermenilerin güvenliğini sağlamalıdır" (Bakar, 2009: 244).

3.5. İngiltere'nin Misyonerlik Politikası

İngiltere kendi nüfuz alanını oluşturmak için Protestan topluluğu meydana getirecek faaliyetlerde bulundu. Bu konudaki ilk girişimi 1842 yılında Kudüs'te bir Protestan Kilisesini açarak başlattı. Bu kiliseye İngiltere, Almanya ve Amerika'dan Protestan misyonerler gönderildi. Bölgedeki İngiliz konsoloslarının da destekleri ile misyonerler başka din ve mezhepteki unsurları Protestanlaştırmaya çalıştılar.

En eski misyonerlik cemiyetlerini İngilizler kurdular. 1646 yılında İngiliz parlamentosu Hristiyanlığı yaymak için bir cemiyet kurdu. Parlamentoda kurulan bu cemiyet 1698, 1792 ve 1805 yıllarında yeniden yapılandırıldı. 19. yüzyılda ise bu cemiyetin faaliyetleri artırıldı. İngiltere'de kurulan misyoner cemiyetlerden Osmanlı topraklarında faaliyet gösterenler ise şunlardı:

1. St. George Training Home
2. British Syrian Mission
3. Church of Scotland Jewish Mission
4. Scotlich Galilie Mission of the Use end Free Church of England
5. London Society of promting Christianity among the Jews
6. Jerusalem at the East Missions
7. London Religios Tract's Society
8. Jerusalem Christ Union Mission to the Jews
9. Anglo American Medical Mission

10. London Church Missionary Society
11. The Friends Foreign Mission Association
12. Free Church of Scotland Society
13. Irish Presbyterian Mission
14. The Edinburg Midical Missionary Society
15. Provocatör Mission
16. Archbishop of Canterbury's Assyrian Mission
17. The Babtist Missionary Society
18. Irish Presbyterian Mission
19. The British and Bible Society
20. The Christian Alliance
21. Smyrna Rest
22. Society for the Promotion of Female Education in the East
23. Society for the Relief Jews (Mutlu, 2005:237-238)

Ermeniler arasında Protestanlık faaliyetlerini İngiliz misyonerler başlattı. İngiliz misyonerlerin Ermeniler arasındaki faaliyetleri Amerikan misyonerleri kadar etkili olmadı. Ancak İngiliz misyonerlerin çalışmaları ve edinmiş oldukları deneyimler Amerikan Board misyonerlerine uygun bir zemin oluşturdu (Aydın, 2008:135-136).

İngiliz ve Amerikalı misyonerlerin ve İngiliz elçi Lord Stratford Canning'in çalışmaları sonucu 1846 yılında Protestanlar Osmanlı Devleti tarafından bir cemaat olarak tanındı (Doğanay, 2009: 21). Protestanlığın ayrı bir cemaat olarak tanınması üzerine, Amerikan Board'ın Dış İlişkiler Sekreteryası, Canning'i kutladı. Kutlamada "biz bütün bunları Tanrının ve Hindistan'da bir imparatorluğa sahip olan İngiltere'nin korumasına borçluyuz." denildi (Kocabaş, 2006: 123).

İngiltere, Osmanlı ülkesindeki Protestanların hamisi gibi davranmaktaydı ve Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Protestan misyonerleri diğer Ermeni gruplara karşı desteklemekteydi. İngiltere elçisi 22 Nisan 1850 tarihinde Hariciye Nezaretine yazdığı bir yazıyla Protestan mezhebine mensup Ermenilere imtiyaz tanınmasını talep etti (BOA, HR. SYS, Belge No: 1774/7).

1888-1894 yıllarında görev yapmış olan Ermeni patriği Khoren Aşıkyan, İngiliz misyonerlerin Ermeniler arasında propaganda yaptıklarını, onları bir taraftan Osmanlı otoritelerine karşı kışkırtırken, bir taraftan da İngilizleri ve onların gücünü çok fazla övdüklerini söylemekteydi. Patrik İngiliz misyonerlerin faaliyetleri için şunları söyledi:

Türkiye'nin değişik bölgelerine yayılmış bulunan pek çok Ermeni Protestan misyonerleri, Ermeni halkı içinde yabancı meslektaşlarının görev ve faaliyetlerini geliştirmeyi ve yaygınlaştırmayı sürdürüyorlardı. Özellikle İngilizlerin gücünü ve insani duygularını övüyorlar, onların yardımıyla da Ermenilerin istiklal ve Ermenistan'ın muhtariyet çanlarının pek yakında çalacağını kiliselerde vaaz ediyorlardı. Bunların çeşitli yerlerde kurdukları eğitim ve öğretim kuruluşlarının pek çoğu tahrik edici hayali projelerin yapıldığı yanan kızgın ve tüten ocaklardan başka bir şey değildiler. Ermeniler safça vatanperverliklerine inanıyorlar ve varlıkları pahasına kalabalık ve silahlı bir Müslüman topluluğu ortasında Osmanlı otoritelerine karşı düşmanlığı ve savaşı cesaretle göze alıyorlardı (Çetin, 2009: 467-468).

İngiltere 1887 yılında Sultan II. Abdülhamit'in Süveyş Kanalı ile ilgili sözleşmeyi imzalamaması üzerine Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından tamamen vazgeçerek Londra'yı Ermeni örgütlerin merkezi haline getirdi. Osmanlı Devleti aleyhine Londra'da basılan yayınlar, Anadolu'da İngiliz misyonerleri

vasıtasıyla dağıtılıyordu. Bu propagandanın amacı Ermenileri isyana hazırlamaktı (Gaillard vd., 2005:114).

İngiltere’de Ermeniler lehine yapılan propagandalarda ve mitinglerde misyonerler önemli bir role sahipti. 1895 yılı mayıs ayında Londra’da Ermeni olayları hakkında 2000 kişinin katıldığı bir miting yapıldı. Mitingde Protestan papazlar Osmanlı Devleti aleyhinde düşmanca konuşmalar yaptı. Daily News, Daily Telegraph ve Daily Chronicle gibi liberal partiye bağlı gazeteler mitingi övdüler (BOA, Y. A. HUS, Belge No: 327/71). Londra’daki Müslümanlar da Ermeni örgütlerine karşı miting yapmayı kararlaştırdı (BOA, Y. A. HUS, Belge No: 328/123). 1894 yılı aralık ayında Londra’da Hintli Müslümanlar bir toplantı düzenlediler. Toplantıda, Ermenilerin teşvikiyle Osmanlı Devleti ve İslam dini hakkında yapılan eleştirileri ve İngiliz Protestan rahiplerinin kendi kiliselerinde Ermeni sorunları ile ilgili yaptıkları vaazları ve sadece siyasi olan bir meseleyi dini bir şekilde sokma yolundaki çabalarını protesto ettiler (BOA, Y. PRK. HR, Belge No: 20/28).

Londra’daki Osmanlı Büyükelçisi de 1895 yılı aralık ayında gönderdiği belgede; Londra’da Ermeni meselesi üzerine propaganda ve kışkırtıcılık yapan grupların başında hınçakların geldiğini, bunları ise Anglikan piskoposları, Protestan kilisesi çevresi ile parlamento mensupları ve İngiliz Ermeni cemiyeti gibi grupların takip ettiğini bildirdi (BOA, HR. SYS, Belge No: 2757/43).

Konsolosluklar misyonerlerin faaliyetlerinin ana destek merkezleriydi. Bunu bir İngiliz misyoner Potinkres şu şekilde tanımlamaktaydı:“...Emin olunuz ki, her sefirin bin türlü karanlık, kapalı, baskılı işlerde parmağı vardır. Sefirler maksatlarını gerçekleştirmek için her türlü fedakârlıkta bulunmaktan çekinmezler. Buldukları memleketin ruhuna girerler. Biz İngilizler her türlü fırsattan istifade etmeyi biliriz....Siyasi maharetimiz, sabrımız, tedbirle hareketimiz, açıkça söylemeliyim ki merhametsizliğimiz bizi tüm dünyaya hakim olmamızı sağladı...”(Açıkses, 2002: 547).

Konsolosluklarda da misyonerler görev alıyorlardı. Yardımcı görevlerde ise Ermeniler çalıştırılıyordu. Konsolosluklar, okullarla sürekli ilişki içerisindeydiler. Hatta okulların diploma töreni bile konsoloslukların binalarında yapılıyordu. Okullarla ilgili her türlü bilgi ve belgeler konsolosluklarda saklanıyordu (Haydaroğlu, 2002: 188). Konsolosluklar, 1900’lü yıllarda ön plâna çıkarak ayaklanma ve kışkırtma merkezleri haline gelmişti (Açıkses, 2002: 548; Öney, 2010: 75). Amerikalı misyonerler Anadolu’da ilk zamanlarda Amerika’dan daha çok İngilizlerin desteğini aldılar ve onların kanatları altında geliştiler.

I. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere ABD’yi savaşa sokmak için Amerikan kamuoyuna yönelik propagandalar yaptı. Bu amaç için de Amerikalı misyonerleri kullandı. Amerika kamuoyuna Türklerin misyonerlere, okullara ve hastanelere saldırdıkları yönünde haberler sunuldu. Bu dönemde Amerika’da NER(Yakındoğu Yardım Komitesi) propaganda makinesi gibi çalışmaktaydı.

I. Dünya Savaşı sırasında 1915-1916 yıllarında Osmanlı Devleti’nde görülen Ermeni olaylarına dair İngiltere Hükümeti tarafından bir Mavi Kitap yayınlanıp parlamento üyelerine dağıtıldı. Kitap, Viscount Bryce’in derlediği belgeler, Ermenilerin iddialarıyla hazırlanan Times ve Amerikan gazete yayınlarıyla, Tiflis ve Londra’daki Ermeni gazete haberleri ile Amerikalı misyonerlerin, Danimarka ve İsviçrelilerin abartılı hikâye ve haberlerinden oluşmaktaydı (McCarthy, 2010: 245-246; HR. SYS, Belge No: 2874/3).

Dünya misyonununun 1914 tarihli istatistiklerine göre Osmanlı topraklarında faaliyette bulunan İngiliz Misyoner Cemiyetlerinin (British Missionary Societies) 12,800 öğrencinin okuduğu 178 okulu vardı. 1919 tarihli bir rapora göre ise Milli

Mücadele öncesinde Anadolu'daki İngiliz misyoner sayısı 23, İlkokul sayısı 7, Ortaokul sayısı ise 5 idi. Ayrıca 86 çocuğun bulunduğu bir de çocuk yuvası vardı (Ay, 2007: 45).

3.5.1. İngiltere'nin Ermeni Politikası

İngiltere 1877 yılına kadar Rus yayılcılığına karşı Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü savundu. 1877-178 Osmanlı-Rus savaşı ve ardından imzalanan Berlin Antlaşmasıyla İngiltere bu politikasını terk etti. İngiltere'deki iktidar değişikliği beraberinde bu politika değişikliğini getirdi. William Ewart Gladstone'un 1876 yılından itibaren dünya kamuoyunu yönlendirmesi sonucu Türklere karşı ortaya çıkan tepki İngiltere'nin geleneksel politikasını terk etmesine neden oldu. Bu politika değişikliği siyasi olmaktan ziyade dini özellikler taşımaktaydı. Gladstone, katı Evanjelik düşüncelere sahip bir kişiydi. Türklerin yerine Rusları müttefik olarak görmekteydi ve Türklerin hâkimiyetindeki Hristiyanların kurtarılmasını sağlamak için ayaklandırılmaları gerektiğine ve Kuran-ı Kerim'in dünyadan silinmesi gerektiğine inanan biriydi.

Gladstone'un başını çektiği ve Evanjeliklerden oluşan bir propaganda ekibi, İngiltere'de Türklere karşı büyük bir kampanya başlattı. Bu ekip Ermeni sorununu İngiltere'de iktidarı ele geçirmek için iç politika malzemesi olarak kullandı. Bishop Fraser, Canon Liddon, Tarihçi Freeman ve İngiliz istihbarat servisinin elemanı olan ve Gladstone tarafından milletvekili yapılan ve Ermeni sorununun uluslararası boyut kazanmasında önemli bir role sahip olan James Bryce Gladstone'a destek veren katı Evanjelik düşüncelere sahip bu heyetin üyesiydiler. Bu heyetin yaptığı büyük propagandayla Bulgar ayaklanması dünya kamuoyuna Türklerin hristiyanları katlettiği şeklinde duyuruldu. Gladstone'un bu propagandasının bir parçası olarak kaleme aldığı "Bulgaristan Katliamları ve Doğu Sorunları" adlı kitapçık bir haftada 200 bin adet satıldı. Gladstone'ın propagandaları karşısında dönemin İngiltere Başbakanı Benjamin Disreali, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk etmek zorunda kaldı (Karaca, 2009: 198-200).

İngiltere'de Muhafazakâr parti Ermenilerin devlet kurması yerine ıslahatlarla rahatlatılmasını ve Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirmesini desteklerken Gladstone'un başkanı olduğu Liberal parti ise bağımsız bir Ermenistan devletinin kurulmasını destekliyordu. İngiltere'deki iktidar değişikliği sonucu Osmanlı topraklarında ortaya çıkan Ermeni isyanlarında da artış oldu (Yel ve Gündüz, 2009: 105). "Ermenilere hizmet etmek medeniyete hizmet etmektir", sözünün sahibi olan Gladstone 1880 yılında İngiltere'de başbakan olunca Ermenileri daha da cesaretlendirdi. Ermeniler artık silahlı terör örgütleri kurmaya başladılar. 1885 yılında Armanak, 1887 yılında İsviçre'de Hınçak ve 1890 yılında Taşnaksutyun adlı Ermeni terör örgütleri kuruldu (Karaca, 2009: 204). Bu süreçte İngiltere, Ermenilere hem siyasi destek sağladı hem de silah ve lojistik yardım temin etti (Yel ve Gündüz, 2009:108). Berlin kongresi öncesinde İngiliz sefiri ile konuşan Ermeni patriği Avrupalı devletlerin ilgisini çekmek için isyan etmek zaruri ise bunun zor olmayacağını söyledi (Gürün, 2010: 183).

50 yıl kadar Türkiye ve İstanbul'da yaşamış olan Gevige Washorn, İngiltere'nin Ermeni sorunundaki rolünü şöyle açıklamaktaydı: "Berlin Antlaşmasından sonra İngiltere, Ermenilerin çıkarlarını korumaya, onlar için ıslahat yaptırmaya başlamış ve Ermenilere muhtar bir Ermeni yurdu kurulacağını vaat ederek Ermenileri kıskırtmıştır. Bunu kısmen hristiyanlık gayretiyle, fakat daha çok kendi çıkarları için özerk bir Ermeni yurdunun Rusya'nın ilerlemesine engel olacağı düşüncesiyle yapmıştır" (Sakarya, 1992: 64).

İngiltere, Ermenilerin hamiliğine soyunarak Rusya'nın Ortadoğu'ya inmesini engelleyecek tampon bir Ermenistan kurmayı tasarlıyordu. Bu sayede Hint yolunun güvenliği de sağlanmış olacaktı. Bağımsız bir Ermenistan kurulduğu takdirde Rusya güneye inemeyecekti. İngiltere Ermeni sorunundan yararlanarak diğer Avrupa devletlerini Mısır sorunundan uzak tutmayı da amaçlıyordu. İngiltere, Rusları bu amacı doğrultusunda Ermenistan'la meşgul etmek istiyordu (Çalık, 2000: 49, 55).

1887 yılında Osmanlı istihbaratı İngiltere Hükümeti'nin İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi vasıtasıyla Osmanlı topraklarındaki tüm konsoloslarından buldukları bölgedeki Ermeni asilerin durumları hakkında detaylı bilgi istedikleri bilgisine ulaştı. Bu bilgilerin Ermeni meselesinde kullanılacağını anlayan padişah 8 Ekim 1887 tarihinde bir iradeyle hükümeti Ermeni meselesi konusunda dikkatli olmaları hususunda uyardı. 25 Mart 1888 tarihinde tüm vilayetlere gönderilen bir iradede, Ermenilerin yaşadıkları yerlerde İngiliz muhbirlerin dolaşarak halkı galeyana getirmeye çalıştıkları bildirildi (Avcı, 2010: 184-185).

İngiltere Ermenileri kullanmak için Londra'da İngiliz istihbaratının birer uzantısı olarak çok sayıda Ermeni Derneği kurdurdu. Bu derneklerden bazıları şunlardı: İngiliz-Ermeni Derneği, Ermeni Dostları Cemiyeti, Ermeni Yurtsever derneği, Londra Birleşik Ermeni Derneği, Ermeni Bilgi Bürosu, Ermeni Yardım Fonu (Avcı, 2010: 196-199).

İngiltere'nin Ermenilere ve Ermeni ihtilalcılara karşı müsamahalı ve onları koruyan politikalar izlemesi nedeniyle Ermeni ihtilal örgütleri İngiltere'deki faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. İngiltere'de gizlice para toplamaya başladılar. 1890 yılı Eylül ayında, bir Ermeni komitesi tarafından yapılan istek üzerine Maksudzade Simon örgüte 500 altın yardımda bulundu (BOA, Y. PRK. ZB, Belge No: 6/15).

Londra'da kurulan Ermeni Vatanperverler Derneği, Armenia adında Fransızca yayın yapan bir gazete çıkarmaya ve Osmanlı Devleti aleyhinde yalan ve iftira dolu haberler yapmaya başladı. İngiliz-Ermeni Derneğinin kurucusu Minas Tcheraz şu önerilerde bulunuyordu: "...hedefe varmak için birden ihtilale teşebbüs yerine, politik durumdan istifade etmek şartıyla tenni ile hareket etmeyi, kâfi derecede kuvvet olmayan dağlık yerlerde eşkıya çeteleri teşkil edilmesini, Osmanlı Devleti tarafından zulüm ve işkenceye tabi tutuldukları hakkında Avrupalıları inandırmayı..." (Yel ve Gündüz, 2009: 108; Karacakaya, 2009: 535).

İngiltere'de Diyarbakırlı bir Ermeni olan Hagepien Londra'da Hayasdan adlı bir Ermeni gazetesi çıkarmaktaydı. Osmanlı Devletine düşman olan bu gazete, İngiliz posta servislerinin, İngiliz konsoloslarının ve İstanbul'daki Bible House ve vilayetlerdeki misyonerler vasıtasıyla Osmanlı topraklarında dağıtılmaktaydı. Bu yayının hedefi Ermeni halkını isyana hazırlamaktı (Çetin, 2009: 468).

Ermenilerin Londradaki faaliyetlerinde onlara en çok yardımcı olan kurumlardan birisi de Protestan misyoner dernekleriydi. Ancak, Osmanlı arşivindeki bir belgede; Ermeni asilere en çok desteği veren İngiltere Protestan liderlerden Alliance Evangeliqe'nin genel sekreteri Mr. Arnold ve İngiliz Presbiteryan Kilisesi temsilcisi Mr. Matthews'in Londra'daki Osmanlı büyükelçiliğini ziyaret ederek Ermeni asilerin yalan, iftira ve entrikalarının tamamen asılsız olduğuna inandıklarını ve Ermeni asilerle ilgilerini kestiklerini söyledi (Ermeni-İngiliz İlişkileri (1894-1895), C.III, 2006, Belge No: 3).

1892 yılında Gladstone'un yeni iktidarı döneminde Ermeni isyanlarında artış oldu. 1893 yılındaki Yozgat ayaklanmasında gözaltına alınan Ermeniler ifadelerinde; Gladstone'un iktidara gelir gelmez Ermenilere haber göndererek bağımsızlık istiyorsanız kan dökmelisiniz. Kan dökmeyen biz müdahil olmayız dediğini ve ayaklanma sürecine bu çağrı ile girdiklerini söylediler (Karaca, 2009: 209).

Rus General Masloski'ye göre: "Türkler ve Ermeniler arasındaki düşmanlık Türklerin Ermenilere tecavüz ve zulümlerinden değil, bütün dünyaca bilinen Ermeni Taşnak ve Hınçak komitelerinin Ermenileri silahlandırması ve bağımsızlık amaçlarıyla isyan ettirmelerinden dolayı başlamıştır. Bunları silahlandırılanlar ise o zamanki Çarlık Rusyası ve İngiltere'dir" (Sakarya, 1992: 93-94).

Ermeni isyanlarında İngiltere'nin konsolosları da önemli bir role sahipti. Osmanlı Devletinde yabancı ülke konsoloslarının bulunduğu bölgeler birçok kez Ermeni isyanlarının merkezi haline gelmişti. Konsoloslar misyonerlerle beraber hareket ederek Ermeni isyanlarının başlamasında teşvik edici bir rol üstlendiler. İngiliz Dış İşleri Bakanı Salisbury'nin Albay Wilson'a gönderdiği talimatta asıl yapılması gerekenin Ermenilerden bir halk gücü teşkil etmek olduğunu söylemesi de İngiliz konsolosların isyancılarla olan ilişkisini göstermekteydi (Yel ve Gündüz, 2009: 104).

Zeytun'da 1895 yılında Ermenilerin Müslüman Türklere saldırmasıyla başlayan ve çok sayıda Türk'ün hayatına mal olan isyandan sonra da isyanın sorumluları ve elebaşları tutuklanıp yargılanamadı. İsyanın elebaşları Osmanlı topraklarını İngiliz konsolosunun himayesinde terk etti.

Halep Valisi Mecid tarafından 1903 yılı Nisan ayında gönderilen belgede; İngiltere'nin Mersin konsolosu Mösyö Masya ile İngiltere'nin Mahmuratülaziz ve Diyarbakır konsolos vekili Mösyö Andresyan birlikte izinsiz olarak Adana, Maraş, Malatya, Elbistan, Gürün, Aziziye ve Saimbeyli'ye gittikleri bildiriliyordu. Belgede; bu kişilerin amaçlarının yollar, geçitler, nüfus, mezhep, yaylak, kışlak ve geçim kaynakları konularında harita ve istatistik yapmak, çiftçilerin tefecilerle ilişkisini incelemek, Müslüman cemaatlerden Alevi meşrepli ahalinin sayısını kaydetmek, dağlar ile yolların resimlerini çekmek amacıyla oldukları bilgisi yer alıyordu (BOA, Y. PRK. UM, Belge No:63/53).

Bazen misyonerlerden veya konsoloslardan Ermeni olaylarını hristiyan taassubu ile görmeyen kişiler de çıkabiliyordu. Bunlardan biri de İngiltere'nin Van Konsolosu Williams'di. Williams Mavi Kitap'taki raporunda şunları dile getirdi:

Gazetelerde yayınlanan Ermeni sorunu konusundaki yazılar doğru değildir. Bunlara ait yazılanların hepsi yalandır. 6 Haziranda Amerikan misyoneri Dr. Regnault ile birlikte asilerin savunduğu iki yeri gördüm. Korunma usulleri beni şaşırttı. Bana İran'dan yardım gelinceye kadar 10 gün dayanacaklarını söylediler. Aralarında Amerikan, Rus, Bulgar vatandaşı olanlar da vardı. Ermeniler Rus tüfekleriyle silahlanmışlardı. Asiler bu silahların yerli Ermenilerin yardımıyla alındığını ve İran üzerinden yurda sokulduğunu söylüyorlardı. Çeşitli komite mensupları farklı farklı uniformalar taşıyorlardı. Bütün bunları, asilerin çocuklarını korumak için değil, özellikle isyan amacıyla silaha sarıldıklarını kanıtlamak için anlatıyorum. Tamamen suçsuz olan ve asilerin üslendikleri yerlere bilmeyerek yaklaşmış oldukları için öldürülen İslamlara dair elimde belgeler var. Türkler, Anadolu'daki halkların, yalnız İslamların değil, öteki ırkların da en iyisidirler. Rus ve Avrupa gazetelerinin yaptıkları suçlamalara asla layık değildirler (Uras, 1976:501).

İngilizler her fırsatta Ermeni asilere destek veriyordu. Bozgunculuk yaptıkları için Marsilya'ya gönderilen 4 Ermeni ihtilalci 1897 yılı Mart ayında bir Fransız vapuruyla İskenderun'a gelip rıhtımdaki İngiliz zırhlısına girerek İngiliz gemici tayfası kıyafeti giyip Payas'ın Çamlık köyüne gitmişlerdi (Y. PRK. ASK, Belge No: 119/45).

Ermeni terör örgütleri Kıbrıs'ın İngiltere'nin eline geçmesinden sonra Kıbrıs'ı üs olarak kullanıp Anadolu ve Suriye sahillerine silah ve harp mühimmatı çıkarmaya

başladılar. Osmanlı Devleti durum karşısında sahilleri korumak için gambotlarla deniz kıyılarını, kule ve karakollar inşa ederek de karayı korumaya çalıştı (Y. MTV, Belge No:281/52).

12 Kasım 1914 tarihinde İngiltere'nin Kahire'deki diplomatik temsilcisi M. Chcetham, İngiltere Dış İşleri Bakanına çektiği telgrafta; Bogos Nubar Paşa'nın kendisine, Kilikya Ermenilerinin, Adana, Mersin ve İskenderun'a yapılacak bir çıkartmada müttefiklerin safında gönüllü olarak yer alabileceklerini; bölgenin dağlık kısımlarındaki Ermenilerin de silah ve cephane ile donatılırsa Osmanlı Devleti'ne karşı isyan edebileceklerini bildirdiğini nakletmekteydi (Özdemir vd., 2004: 58).

Bütün çabalarına rağmen, büyük devletlerinin politikaları içerisinde Ermeniler daima bir alet, bir vasıta olmaktan hiçbir zaman daha ileriye gidemediler. Bağımsızlık ve muhtariyet kendi temennileri olarak kaldı (Gürün, 2010: 117).

4. MİSYONERLER VE ERMENİ İSYANLARI

4.1. Gregoryen Ermenilerin Misyonerlerle Olan Mücadelesi

Misyonerler, Ermeniler arasında çalışırken ilk yıllarda Protestanlığı ön plana çıkarmadılar. Bundan dolayı da Ermeniler, Protestan misyonerlere yardımcı olup kiliselerini misyonerlere açtılar. Onların bu davranışını misyonerler, Gregoryenlerin Protestanlığa olan ilgisi olarak değerlendirdiler. Fakat daha sonra Protestanlığı yaymaya başladıklarında öncelikle Gregoryen din adamları misyonerlere karşı çıktılar. Gregoryen din adamlarına göre; Amerikan misyonerleri Ermenilerin evlerine kuzular gibi girip kurtlar gibi her şeyi tahrip ettiler. Ermeni toplumunda ayrılık ve bölünmeye sebep oldular. Babayla oğlun arasını açtılar. Sürüyü çobana, kardeşi kardeşe karşı kışkırttılar. Dindar Ermenilere kutsal olarak öğrendikleri şeylere tepeden bakmayı ve küçümsemeyi öğrettiler. Bunların sonucu olarak Ermeni toplumunda manevi ve ahlaki bir alçalma ve soysuzluk ortaya çıktı. Gregoryenler, Protestanları cüzzamlı anlamına gelen porod olarak adlandırdılar (Turan,2009:433-434). Misyonerlerin faaliyetlerinden rahatsız olan Ermeniler misyonerlerle mücadele etmeye başladı. Mesela;1861 yılında, Maraş'ta Katolik Piskoposu ocak ayında, misyonerleri Paşa'ya şikâyet ederek diğer toplumların çalışmalarında birbirleriyle kaynaşmasını önlemesini istedi PABCFM, (Reel:642, No:459). Maraş'a misyonerlik faaliyetleri başlatmak için gelen Protestan misyonerler Maraş'tan 11 kez yerli Ermeniler tarafından kovuldular. Hatta Amerikalı misyonerler Antep'teki Protestan Ruhban Okulunun Maraş'a alınmasının sebebi olarak Maraş'taki Evanjelik çalışmalarının umut vermemesi olduğunu belirttiler (Greene, 1916: 241).

Protestan misyonerler; Ermenilerin ve diğer Protestan olmayan Hristiyanların mezheplerini, Hristiyanlık içinde kabul etmiyorlardı. Amerikalı Protestan Misyonerler; mektuplarında ve raporlarında yerli Hristiyanlar için “dinsiz, pagan ve sözde Hristiyanlar” gibi ifadeler kullanıyorlardı.

Board adlı misyoner örgütün sekreteri James Barton, Türkiye'deki yerli Rum, Ermeni ve Süryani kiliseleri için hakarete varan yakıştırmalarda bulundu. Barton: Türkiye'de cehaletin, barbarlığın, hurafelerin ve düşük ahlakın egemen olduğu köhnemiş kiliseler var demektedir (Barton, 2010: 95).

Protestan misyonerlere karşı ilk tepki Gregoryen Ermeni patriğinden geldi. Patrikhane bir ara mezhep değiştirerek Protestanlaşan Ermenilere ölüm cezası dahi verdi. Patriklik, Protestan mektebine devam eden öğrencilerin ve velilerin isimlerini isteyerek, bu kişilerin hapsedileceğini bildirdi. 1845'de Patrik'in emriyle Trabzon'da Protestanlar evlerinden çıkarıldı. Ölen bir Protestan Ermeni mezarlığına gömülmesine izin verilmeyince, bir Türk çiftliğinde toprağa verildi. Patrik Protestan olanları aforoz etmeye başladı (Çetin, 2009: 469-470).

Patriğin tepkisinin nedeni ise patriğin kendi tabanında meydana gelen mezhep değiştirmelerin artmasıydı. Sadece İstanbul'da 1839 yılı itibariyle 800 adet Gregoryenlikten Protestanlığa dönen Ermeni bulunmaktaydı. Ermeni patriğinin tepkisiyle Protestanlığa geçmiş yada Amerikalılarla yakın ilişki içerisinde bulunan birçok Ermeni oturdukları mahalleleri de terk etmek zorunda kaldı.

Amerikalı misyonerlere karşı Osmanlı topraklarında ilk büyük tepki Lübnan'da ortaya çıktı. Marunîlerin dini lideri patrik, 1841 yılı baharında Suriye Valisi Zekeriya Paşa'ya müracaat ederek, Amerikalı misyonerlerin yerel halkın aklını karıştırmak suretiyle dinlerini, inançlarını, değiştirdiklerini bildirerek, bölgeden çıkartılmalarını istedi (Erhan, 2001: 194-95).

Gregoryan Patriği Matthew de Protestan Ermenilere millet statüsü verilmesini protesto etti ve “Milletim için Protestanizmin imhası uğrunda ölünceye kadar çalışacağım dedi” (Kocabaş, 2006: 124).

Board'un sekreteri Barton, Türkiye'deki misyonerlik faaliyetlerinin ilk 25 yılında en ağır muhalefetin Türklerden değil Roma Katoliklerinden geldiğini ve Katoliklerin matbaayı yasakladıklarını ve Protestan misyonerleri engellemek için her türlü yolu denediklerini söyledi (Barton, 2010: 119).

Başlangıçta Türkler misyoner hareketini Hristiyanlar arasında reform yapmak veya hristiyanları bölmek ve zayıflatmak çabaları olarak değerlendirmişlerdi. Bu nedenle de Türk yetkililer ilk zamanlarda çok sayıda Evangelist Hristiyanı ve misyoneri eski kilise yetkililerinin eziyetlerinden kurtardılar (Barton, 2010: 221-222).

1856 yılında kabul edilen Islahat Fermanıyla vicdan hürriyeti prensipleri çerçevesinde mezhep değiştirme serbest bırakıldı. Bu fırsattan yararlanan misyoner örgütleri, Gregoryen Ermenileri kendi mezheplerine çekmek için faaliyetleri artırdılar (Halaçoğlu, 2007: 71).

1876 yılında Antep'teki, Merkezi Türkiye Koleji bünyesinde faaliyet gösteren Tıp Bölümü Gregoryen Ermenilerin şikâyetleri üzerine Babiâli tarafından kapatıldı. Ancak bir süre sonra Milli Eğitim Bakanı Münif Paşa'ya Antep'ten giden ricacıların isteğiyle geri açıldı (Barlas, 1988:2).

13 Ocak 1889 tarihli bir belgede, Tarsus'ta kendisi Gregoryen olan bir Ermeni, vefat eden oğlunun misyonerler tarafından, Protestan mezarlığına gömülmesinden şikâyetçi oldu. Osmanlı yöneticilerinden çocuğunun Protestan mezarlığından çıkartılarak Ermeni kilisesine teslim edilmesini istedi (Uğuz, 2011:273-274).

6 Nisan 1907 tarihinde Antep'teki Merkezi Türkiye Kolejindeki misyonerler tarafından, Amerika'ya gönderilen bir belgede; Kessab'da Protestanlarla Gregoryenler arasında büyük bir kavga olduğu ve İskenderun'daki Konsolos Jackson'a telgraf çekilerek koruma istendiği bildirilmekteydi. Misyonerlerin talebi üzerine, en yakın hükümet merkezinden Kessab'a, olayları önlemesi için bir temsilci gönderildi. PABCFM, (Reel 664, No: 237).

Bazı Ermeni yazarlar, Ermeni komitelerinin dış güdümlü olduğunu belirtmekteydiler. Ermeni yazar Ohandjanian; yabancı misyoner ve ajanların okullar açarak hristiyan öğrencileri okutup onlara özgürlük ve milliyetçilik fikirlerini aşıladıklarını yazmaktaydı. (Çalık, 2000:114)

Protestan ve Katolik misyonerler de birbirlerine karşı olumlu düşünceye sahip değillerdi. Fransız-Katolik misyonerlere ait metinlerde Amerikan Protestan misyonerlere ait tasvirler genel olarak olumsuzdu. Katolıklara göre Protestanlar manevi değerlere saygı duymuyor, hatta ateizme ve devrimci düşüncelere öncülük ediyorlardı. Katolik misyonunun esas kötü düşmanı ve rakibi ABCFM'nin ta kendisi idi (Keiser, 2005: 194-195).

4.2. Misyonerlerin Eğitim Faaliyetleri

Sosyal mîrasın ve bilimin sistematik olarak nakledilmesinde ve yeni nesillerin şekillendirilip, yönlendirilmesinde ana rolü eğitim ve kültür kurumları oynamaktadır. Misyonerliğin en önemli araçlarından olan okullar; ideolojiyi, bilgiyi, beceriyi aktaran toplum içindeki maddî ve manevî ilişkilerin yeniden üretilmesini sağlayan kurumlardır. (Kocabaşoğlu, 2000: 19–20, Vahapoğlu, 1992: 11).

Misyonerlik çalışmasında eğitimin özel bir yeri ve önemi vardı. Ulaşılmak istenen hedeflerin, toplumlara nüfuz etmenin ve genç nesillere ulaşabilmenin en uygun

vasıtası olması nedeniyle eğitim, misyonerler için vazgeçilmez bir araçtı. Bu nedenle Osmanlı Devleti 19. yüzyıl itibariyle yabancı devletlerin, eğitim alanında yoğun olarak faaliyet gösterdiği bir ülke haline geldi (Hülagu, 2009: 107).

Misyonerler; okul açacakları yerlerde birtakım özellikler aradılar. Bu özellikler şunlardı: 1. Osmanlı Devletinde kullanabilecekleri etnik yapıların olduğu yerleri, devletin bütünlüğüne yönelmiş bir tehlikenin bulunduğu bölgeleri tercih ettiler. Bu tür bölgelere ihtiyaçtan çok fazla okul açtılar. 2. Okul açmak için stratejik öneme sahip bölgeleri tercih ettiler. 3. Ülkenin yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin bulunduğu bölgeleri tercih ettiler. Okul kurmak için seçtikleri bölgelerde misyonerlerin bağlı olduğu ülkelerin kendi vatandaşları ise ya çok az veya hiç yoktu (Ertuğrul, 1998: 205).

Türkiye’de uzun yıllar kalan Misyoner George White, eğitimi kullanarak amaçlarına ulaşmaları hususunda şunları söylemekteydi: “sorun Ermenilerin iyiliği için mümkün olan en yararlı işi hangi yoldan yapacağımızdır. Onlarla ilgili işe doğru uçtan başlamak için ilkokullar açmalıyız. Bir çocuğun kafasında yetişkininkinden daha kolay iz bırakılabilir” (Küçüköğlü, 2005: 86). Cizvit misyonerler; “ilk misyoner okuldur” demektedirler (Hopkins vd., 2006: 142).

Misyonerlere göre eğitim ve öğretim yoluyla öğrencileri Hristiyanlaştırmak esas gayeydi. Henry H. Jessup isimli misyoner bu konuyu şu sözleriyle açıklamaktaydı: “Misyonerliğin başarısı için temel şart okullardır. Bu da gaye olmayıp vasıta. Şu da bir hakikattir ki misyonerlerin yahut İncilin başka yollarla sokulmaya imkân bulamadığı birçok yerlere İncil okul vasıtası ile sokulabilmiştir” (Akyul, 2007: 43).

Misyoner okullarında eğitim gören ve mezun olan öğrencilere, kilisede veya misyoner okullarında görevler veriliyordu. Böylece, Ermenilerden birçok kişi yerli yardımcı olarak misyonerlerin yanında çalışıyordu. Misyonerler daha çok kişiye ulaşma imkanı elde etmiş oluyorlardı. Misyonerler, Ermeni gençlerine Amerika’ya gitme ve orada daha ileri eğitim görme olanakları da sağlıyordu. Bu gençlerin pek çoğu Amerika’da Amerikan vatandaşlığına geçerek geri geliyor, Osmanlı topraklarında Amerikan vatandaşı olmanın sağladığı ayrıcalıklı durumu kullanarak kendi halkları arasında bağımsızlık propagandası yapıyor ve onlara yurt dışında gördüklerini anlatarak devletten reformlar istemeğe yöneltiyorlardı (Akgün, 1988:9).

Misyonerler, sadece kendi açtıkları okullarda Ermenileri eğitmekle kalmadılar, aynı zamanda açtıkları okullarda Ermeni cemaatin okullarında eğitim verecek kadroyu da yetiştirdiler. Ortadoğu genelinde açtıkları eğitim kurumlarıyla yöredeki azınlıkları Protestan ya da Katolik bir eğitimden geçirdiler. Böylece yöre Hristiyanlarının misyonerlerce temsil edilen Protestan ya da Katolik kilisesine bağlanmalarını sağladılar. Bu eğitim kurumları Hristiyan din eğitimi verme yanında bir de Osmanlı idaresi altında bulunan gayrimüslim halk arasında Amerikan, İngiliz, Fransız ve Alman gibi ulusların siyasal amaçlarına paralel olarak etnik ve ayrımcı bir anlayışın oluşup gelişmesine de neden oldular (Gündüz, 2006: 76).

Osmanlı topraklarındaki en güçlü misyoner örgütü olan Amerikalı misyonerler özellikle de Doğu vilayetlerinin köylerine, dağlarına ve kasabalarına eğitim seferleri düzenliyorlardı. Bu yerel çalışmaların farklı etnik topluluklar üzerinde güçlü bir etkisi vardı. Bu çalışmalar, Ermenilerin ve Süryanilerin ulusal rönesansının oluşturulmasında etkili oldu (Keiser, 2005: 38).

Misyonerler; okullarında verdikleri modern eğitimle Ermeni ve Rumların uluslaşmasına neden oldular. Misyonerlik faaliyetleri vasıtasıyla emperyalist ülkeler, Osmanlı ülkesinde kendilerine vatandaş gibi gönülden bağlı destekçiler edindiler. Osmanlı ülkesinde misyonerlerin el attıkları azınlıklar görünüşte Osmanlı vatandaşıydı. Osmanlı topraklarında yaşıyordu. Osmanlı devletinde ticaret yaparak zengin olmuşlardı.

Fakat bu insanlar, Emperyalist ülkelerin çıkarları doğrultusunda çalışıyorlardı. Bunu kendilerine bir görev addediyorlardı. Mesela, Lübnan'daki Mârûnî Hristiyanların çocukları, Fransız misyonerler tarafından eğitilmişti. Fransızlar, Cizvitlerin çalışmaları sayesinde Lübnan'daki Marunîler arasında gerçek bir mevcudiyet kurmayı başardılar. Lübnan'daki Marunîler; 1870 yılındaki Fransa ve Prusya arasında savaş çıkınca 15000 kadar gönüllü Marunî, Fransız saflarında savaştı. Hâlbuki 1877-78 Osmanlı- Rus savaşında, Lübnan'daki Marunîler kendi ülkeleri için bir gönüllü birliği oluşturma gereği bile duymadılar (Deringil, 2002:127).

Board örgütünün sekreteri James L. Barton; Türkiye'deki misyoner okulları için şunları söyledi:

Türkiye'deki bu modern eğitim kurumları bu ülkenin insanların yaşam, düşünce, âdet ve alışkanlıklarını yeniden biçimlendirmede önemli bir güçtür. Bu okullardan çıkan erkek ve kadınlar bilgi isteyen mesleklerde olduğu gibi iş ve ticarete ön sıralarda yer almaktadırlar. Misyoner okullarının eski öğrencilerinin büyük bir kısmı şimdi Avrupa ve Amerika'nın varlıklı tüccar ve işadamlarıdır. Bu adamlar vasıtasıyla fabrikalarımızın ürünleri ve Batı'nın makineleri Doğunun bu bölümüne artan oranlarda girebiliyor, bunun karşılığında Türkiye'nin ürünleri de bize ulaşıyor. Sık sık ifade edildiği gibi, Türkiye'deki Amerikan Kolejlerini kurmak ve desteklemek için Amerika'dan gönderilen paranın, bu ülkeyle artan ticaret sayesinde, yüklü faiziyle birlikte fazlasıyla geri ödendiğini söylemek doğru olacaktır(Kocabaşoğlu, 2000: 18).

Osmanlı Devleti'nde misyoner okullarının çoğu da ruhsatsız olarak açıldı. Misyonerler zaten ruhsat almaya pek de gerek duymuyorlardı. Sultan II. Abdülhamit'e verilen raporda; 284 yabancı okulun Sultan II. Abdülhamit tahta çıkmadan önce açıldığı, Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren 392 Protestan okulundan ise sadece 51'inin ruhsatlı olduğu bildirildi (Akyüz, 1993: 28). Osmanlı topraklarında misyonerler önce okullarını açtılar sonra da gerek duydukça ruhsat aldılar (Vahapoğlu, 1992: 73).

Babiâli 1884 yılından itibaren misyoner okullarından ruhsatsız olanlara ruhsat alma zorunluluğu getirdi. Ruhsatı bulunmayan misyoner okullarının eğitim-öğretim faaliyetlerini durdurmak için bazı adımlar atıldı. Misyonerlerin satın aldıkları arsalarda okul ve kilise gibi binalar inşa edilmesini yasakladı. Bazı durumlarda ikamet için mesken inşa edilmesi durumunda bile, misyonerlerden söz konusu meskenin farklı amaçlarla yani eğitim ve dini amaçlarla kullanılmamasını taahhüt eden senetler alındı. Babiâli'nin almış olduğu tedbirler misyonerlerin Amerikalı diplomatlar nezdinde şikâyetlerine neden oldu. Misyonerlere karşı gerek merkezi yönetimin gerekse yerel yöneticilerin almış oldukları tedbirler Amerikan diplomatların baskısıyla etkisiz hale getirildi. Misyonerlerin Osmanlı yöneticileri ile olan sorunları sürekli olarak İstanbul'daki Amerikan elçisinin yazışmalarına neden olurken, bazen ABD Hariciye Bakanı ve devlet bakanları sorunlara direkt olarak müdahil oldular (Aydın, 2008: 145-146).

Osmanlı Devleti, 1892 yılında misyoner okullarından resmi izin belgesi başvurusu yapmayan tüm okulları kapatmak istedi. Muhtemelen yoğun diplomatik baskılar nedeniyle bunu uygulamaktan vaz geçti. 1894 yılında ise Maarif Nazırı Zühtü paşa padişaha yabancı okulların sayısı ile ilgili bir rapor sundu (Keiser, 2005:253).

1910 yılında Osmanlı topraklarındaki Amerikalı misyonerlere ait okullar şöyleydi: Ana ve İlkokul; 395, öğrenci mevcudu 19243, Orta dereceli okullar: 29; öğrenci mevcudu 3012, Kolejler (yüksekokullar); 6; öğrenci sayısı ise 1219'dur (Sakaoğlu, 2003: 88).

Joseph K. Greene'e göre 1897 yılında Osmanlı Devletinde; Amerika 131, Fransa 127, İngiltere 60, Almanya 22, İtalya 22, Avusturya 11 ve Rusya 7 okula sahipti. 1910'lu yıllarda ise Türkiye topraklarında 209 yabancı misyoner, 1299 yerli çalışan, 163 kilise, 15.348 üye, 450 okul ve 25.922 öğrenci bulunmaktaydı (Kılıç, 2009: 68).

Osmanlı Devleti de özellikle Sultan II. Abdülhamit Han zamanında görkemli binalarda Rüştîyeler ve İdadiler açarak, halkta misyoner okullarına karşı olan ilgiyi azaltmak ve devlet okullarının kalitesini yükseltmek yolunu tercih etti (Sakaoğlu, 2003: 88).

Misyoner ve yabancılar tarafından açılan okullara Müslüman halktan ziyade azınlıklardan talep vardı. Misyonerlerin mektupları bu durumu teyit etmekteydi. Örneğin; "London Times"ın Editörü, T. Chemery'in, 17 Ocak 1880 Tarihli, Tilman Trowbridge'e yazdığı mektupta: "Oralarda halkta çocuklarını iyi okullarda okutmak için bir arzu var. Fakat bu okullara Müslümanlar uzak duruyor. Rumlar ve Ermeniler ise alâka gösteriyor, okutuyor. İstifade ediyor. Sanat öğreniyor, gelirlerini artırıyor." PABCFM, (Reel 645, No:525).

4.2.1. Misyoner Eğitiminin Ermeni İsyanlarına Etkisi

Askerler, diplomatlar ve tüccarların yarattığı tehdit, yaşanan zamanla ve yerle ilgili iken misyonerler; okullar vasıtasıyla gelecek için bir tehdit yarattılar (Deringil, 2002:119).

Misyoner okulları, özellikle Board örgütüne ait okullar, verdikleri eğitimle Gregoryen Ermenilerle Protestan Hristiyanlar arasındaki ilişkilerin gelişmesine neden oldular. Board okullarında verilen eğitim sonucu, Ermeniler arasında geleneksel dini kriterlere göre olan Gregoryen, Katolik ve Protestan ayrımı etkisini kaybetti ve bunların yerini Ermeni etnik bilinci almaya başladı. Ermeniler daha laik bir görüş kazanarak birlikte hareket etmeye başladılar. Misyoner okulları Gregoryen ve Protestan Ermenileri aynı çatı altında bir araya getirdiğinden iki toplum dini ve sosyal alanlarda daha çok işbirliği yapmaya başladılar (Rank,2009: 40, 48). Anadolu'daki Ermeniler arasındaki "Ermenilik bilinci" büyük ölçüde misyonerler tarafından verildi. Ermeniler misyonerlerden dinledikleriyle, aldıkları eğitim ve gördükleri yardımla özellikle dil ve kültür sahalarında milli bir alt yapı edindiler. Bu kazanım onlara siyasi sahada devlet ve vatan konularında bir bağımsızlık düşüncesi aşıladı. Dolayısıyla Ermeniler aldıkları eğitimle tebaası oldukları devletten ve ülkeden uzaklaştılar (Aydın, 2008:165).

Misyoner okullarının ders programları incelendiğinde üzerinde önemle durulan ve ilkokuldan yüksek eğitime her yıl verilen derslerin başında Ermenice ve dini dersler gelmekteydi. Board misyonerlerinin açtığı her okulun müfredatında mutlaka Ermenice vardı. Böylelikle bu dilin genç nesillere aktarılması sağlanıyordu. Misyonerler 1850'lerden başlayarak Anadolu'da Türkçeden başka dil bilmeyen Ermenilere Ermenice öğretmeye başladılar. 19. yüzyılın sonlarında ise bu çalışmalar sonucu Ermenilerle Türkler arasındaki iletişim bozuldu. Misyoner okullarında gençlere, Ermenistan coğrafyası, yüceleştirilmiş Ermeni Edebiyatı ve efsaneleştirilmiş Ermeni tarihi öğretildi. Böylece gençlerin unutulmuş tarihlerini, beyinlerinde tekrar canlandırarak, bağımsız bir devlet kuracakları bir coğrafya oluşturmayı ve etnik duygularını kuvvetlendirmeyi amaçladılar (Alan,2007:508-509; Çalık, 2000:109).

1895 yılında Anadolu'da bulunan Rus Miralay Potiyat bizzat gözlemlerine dayanarak bir rapor hazırladı. Potiyat raporunda Amerikalı misyonerlerin okullarda ve derslerinde açıkça siyasi bağımsızlık düşüncesini işlediğini belirtti. Potiyat, Ermenicenin öğretimi ve Ermeni yazarların kitaplarının okutulduğu sırada tarihteki

bağımsız Ermeni krallığına dikkat çekildiğini bunun ise Ermeni öğretmen ve öğrencileri bu krallığın yeniden kurulabileceği düşüncesine sevk ettiğini ve bu durumun mezun oldukları zaman bu kişileri Hınçakist olmaya müsait bir hale getirdiğini ifade etti. (Aydın, 2008: 166-167).

Misyoner Hamlin okullarda Ermenice öğretimine verilen önemle ilgili şunları söylemekteydi: “Ermeniye veya herhangi bir azınlığı millet yapabilmeyen yolu dilden geçer. Bizim dersimiz Ermeni dilinin işlenmesine büyük bir hareket unsuru kattı. Çamur ve demir cevheri halinde bulduğumuz şeyi altına çevirdik.” demektedir (Gaillard vd., 2005:135).

Misyonerlerin eğitim faaliyeti Osmanlı Devleti’nde siyasi sorunlara neden oldu. Misyonerlerin azınlıklara yabancı diller öğretmesi, azınlıklar arasında ayrımcılık ruhunu körüklemesi, Batı adet ve fikirlerini ülkeye sokmaları, Osmanlı milliyetçiliğinin gelişmesini baltalıyordu. Misyonerlerin Batılı ulusların demokratik kurumlarını bir ideal olarak tanıtmaları da sultanın iktidarını zayıflatıyordu (Öke, 2012: 57-58).

Misyonerlerin eğitimleri sonucu, Ortadoğu’da politik, ekonomik, sosyal ve kültürel olarak değişiklikleri destekleyebilecek yerli elit bir lider sınıfı yetiştirildi. Misyonerler, gençlere batı tarzı liberal düşünceleri aşıladılar. Amerikalı misyonerler vasıtasıyla birçok Ermeni Batı tarzında eğitim aldı ve bunlar misyonerler tarafından kendi dil, kültür ve din alanında cesaretlendirildiler. Bu durum ise ilerleyen safhaya Ermenilerin İhtilallara başlamasına neden oldu. Misyonerlerin Ermenilerle olan sıkı ilişkilerinden dolayı Amerikalılarda Ermeni ideallerine sempati oluştu (Denova, 1963: 14, 49).

Misyoner okullarında görev yapan Ermeni öğretmenler, Ermeni milliyetçiliği fikrinin halk arasında yayılmasında önemli bir rol üstlendi. Misyoner okulları ihtilal komitelerinin merkezi haline getirildi (Alan, 2007: 521). Okullarda genç zihinler ayaklanma ve bağımsızlık duyguları ve devlet kurma fikriyle dolduruldu. Diploma törenlerinde bile milli marşlar okunarak Osmanlı Devleti’ne hakaret edilmekteydi (Gaillard vd., 2005:133).

Misyonerlerin eğitim programları azınlıkları, Osmanlı Devleti’ne karşı isyan etmede cesaretlendirdi. Yabancı okullarla ilgili olarak da Sultan II. Abdülhamit, şunları söylemişti:“özel okullar bizim milletimiz için büyüyen bir tehlikedir. Affedilmez bir şekilde her millettten temsilcilere her yerde her zaman okul açma izni verdik. Bunun ne kadar kötü olduğu şimdi görülüyor” (Grabill,1971: 28). Sultan II. Abdülhamit ayrıca Amerikan okullarını Ermeni vefasızlığının arkasındaki bir faktör olarak kabul etmekteydi (Grabill,1971: 44).

Amerikan okullarının ve kuruluşlarının ihtilalci Ermenilerin saklandıkları ve silahlarını depoladıkları yerler haline gelmesi Türkler ile misyonerlerin arasının iyice açılmasına sebep oldu. Bu kırgınlıklar Amerikalı misyonerleri Ermenilere daha çok yaklaştırdı. Misyonerlerin tek uğraşısı Ermeniler oldu (Şahin, 2005:196-197).

Osmanlı topraklarında Ermeni ihtilalciler Ermeni okullarını üs olarak kullandılar. Okullar vasıtasıyla hem fesat fikirleri çocuklara aşılandı hem de okul, kilise ve hastane adına Amerika, Rusya, Fransa ve İngiltere’de yardım topladılar. Ermeni komiteler 3 gruptan oluşuyordu. 1. Grup; okul öğretmenleriyle seçkinlerden oluşmakta olup fesat organizasyonlarıyla görüşüp alınan kararları uygulardı. 2. Grup; kilise papazlarıyla güvendikleri kişilerden seçilirdi ve bunlar yardım toplardı. 3. Grup ise okullardan mezun fedai gençlerle, hamal, rençber gibi bekârlardan oluşurdu. Bunlar hükümete ihbarda bulunanları, yardım etmeyenleri ölümle tehdit ederlerdi (Y. PRK. ZB, Belge No: 6/19). Mesela, 1907 yılı Ağustos ayında Yeni Hınçakist Komitesi’nin İstanbul’dan tehdit mektupları göndererek New Yorklu zengin Ermeni tüccarlardan para

istediği öğrenildi. New York'ta tehdit edilen Ermeni tüccarlardan Tavşancıyan, Elazığlı Bedros Hampursumyan adlı bir Ermeni terörist tarafından öldürüldü (ZB, Belge No:597/113). 27 Ocak 1914 tarihli arşiv belgesine göre; bir Ermeni ihtilal örgütünün istediği parayı vermek istemeyen New Yorklu Ermeni zengin Karagözyan'ı öldürmekle görevli genç bir Ermeni emri yerine getirmediği için silahlı saldırıya uğradı ve yaralandı. Bu durum Ermenileri endişeye sevk etti (HR. SYS, Belge No:2743/65). Yurt dışında Ermeni terör yanlılarının zorla para topladıkları bilgisi Alman kaynaklarında da yer almaktadır. Bir Alman belgesinde; Londra'da ihtilalcı Ermenilerin yine Ermenilerden silah zoruyla para aldıklarını ve vermeyenleri ise öldürdükleri ve bunu da Ermeni yurtseverliği adına yaptıklarını bilgisi yer almaktaydı. Belgenin devamında ise Türk-Ermeni ilişkilerini ihtilalcı komite ajanlarının bozduğu ve komitecilerin de merkez olarak Londra'yı kullandıkları belirtildi (Çalık, 2000: 115).

Misyonerler okullarda, Osmanlı topraklarında yaşayan hristiyanlara sadece kendi tarih, dil ve edebiyatını öğretmediler. Aynı zamanda onlara tekrar ede ede ihtilal fikirlerini, doğrudan ya da dolaylı olarak aşılıp onların devlete isyan etmesine neden oldular (Aya, 2008: 71). Misyoner kurumları Osmanlı topraklarında ihtilal tohumları ekerken onların bu illegal faaliyetlerini ise Osmanlı jandarması korumaktaydı (Aya, 2008: 58).

Osmanlı topraklarında kurulan Ermeni terör örgütleri 1860 yılından itibaren faaliyete geçti. Komitelerin bu tarihte kurulması manidardır. Çünkü komiteler genellikle Ermeni gençler tarafından kuruldu. Yaşlı ve varlıklı Ermeniler başlangıçta bu tür faaliyetlerin içerisinde yer almadılar. Çünkü bu kişiler misyonerler tarafından verilen eğitimden mahrum kalmışlardı. İngiliz, Amerikan, Alman ve Fransız misyonerlerin açtıkları okullar Ermeni komiteleri ortaya çıkardı (Çalık, 2000: 113).

Anadolu'da Amerikalı misyonerlerinin okullarının buldukları mevkilerde bir takım süreli yayınlar basılarak okul dışına dağıtıldı. Böylelikle alandaki diğer Ermenileri de etkileme yoluna gidildi. Bu okullardan yetişen gençler daha sonra hem yurt içinde hem de yurt dışında gazeteler çıkartarak Ermeni Meselesi'nin doğmasına ve büyümesine neden oldular. Anadolu'da çıkan Ermeni gazetelerin çoğu misyoner matbaalarında basılmaktaydı. Özellikle Amerika'ya giden Ermeniler, öğrendikleri bu baskı işini göç ettikleri eyaletlerde devam ettirdiler. Çıkardıkları gazetelerde Osmanlı Devleti'ni yalan yanlış sözlerle eleştirip hem Osmanlı'nın Batı'da yanlış tanınmasına neden oldular hem de Avrupa devletlerinin Ermeni Meselesi'ne ilgisini artırmaya çalıştılar. Amerika'da yayınlanan Ermeni gazetelerinden biri olan *Haik* gazetesinde yayınlanan bir makalede Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin Avrupalı devletlerin müdahalesini sağlamak için örgütlenmeleri gerektiği bildiriyor ve misyonerlerden bu konuda yararlanılmasını tavsiye ediyordu (Öney, 2010: 93-94).

Almanlar, misyoner okulları için 'Dinamit Okulları' tabirini kullandılar. Alman kaynaklarında okullarla ilgili olarak şu ifadeler kullanılıyordu:

Amerikan ve İngiliz misyonerleri, Ermenistan'daki olaylarda asıl suçlulardır. Bazı Ermenileri dinamit kahramanları olarak şımarık bir şekilde yetiştiriyorlar. Bu tür kuruluşlara dinamit okulları deniyor... Böylece uzun yıllar farklı millet ideali peşinde koşmayan sakin, uyumlu ve her fırsatta mutluluk ve bağlılıklarını beyandan kaçınmayan Ermeni halkını, ihanete sürükleyen, yalnızca bu halkın ihtilalcı gençliği değildir. Bunun sebebini; Ermeni halkının ruhuna, sıkıntı ve ölüm getiren zehri damlatan İngiliz ve Amerikan misyonerlerde aramak gerekir(Çalık, 2000:107-108).

1895-1896 yıllarında yaşanan Van'daki Ermeni isyanlarını bastırmakla görevli olan Sadettin Paşa da isyanların zuhur etmesinin gerisindeki temel

nedenlerden birisinin misyoner okullarının faaliyetleri ve izledikleri ders programları olduğunu dile getirerek şu açıklamayı yaptı:

Van'da on dört Ermeni mektebi vardır. Birisi Amerikan Protestanlarının diğerleri Ermenilerindir. Bunlardan yedisinin resmî izni yoktur. Fen derslerinden çok Ermenilik şuurunu kuvvetlendirecek Ermeni tarihi, edebiyatı, coğrafyası okutulmaktadır. İnançlarına göre, Rusya'nın Kafkas, Tiflis vilayetleri, Hazar denizine kadar olan yerler Ermenistan'ın bir parçası sayıldığı gibi İran'ın Azerbaycan vilayetleriyle Memalik-i Şahane'nin Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır Harput, Sivas ve Adana vilayetlerini Ermenistan'dan saydıkları iş bu harita üzerinde görülmektedir. Köylerde dahi büyücek mektepleri vardır. Talebenin okuma hevesini arttırmak için bir yüzüne eski Ermeni krallarından birisinin resmini hak etmişler ve diğer yüzüne iyi çalışanlara bir imtiyaz alameti yapmışlardır. Erzurum'da dahi Sultanî karşılığı Samsaryan mektebi bulunduğu gibi Bitlis'te Amerikan mektebi vardır. Diğer yerlerde bulunan mektepler de bu mekteplerin aynı programlarını uyguladıklarından tahsillerinin gayesi fesat çıkarmak içindir (Hülagu, 2009: 112; Hocaoğlu, 1976: 123).

Misyoner okulları, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve I. Dünya Savaşı sırasında eğitimden ziyade Osmanlı Devleti aleyhine çalışan bürolar halini aldı. Ermeni Patriği olan Horen Aşıkyan da "Ermeni Tarihi" adlı eserinde "... Kurdukları okullar, gizli tasarıların yuvalarıdır" diyerek misyonerleri suçlamaktaydı. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin zayıfladığı dönemlerde bu okullar, ihtilalci Ermeniler için sığınma yeri ve isyan kaynağı haline geldi. I. Dünya Savaşı sırasında okullar, Hınçak ve Taşnak gibi Ermeni komitelerine destek sağladı. Okullardaki öğretmenlerin birçoğu da bu komitelere üye oldular. Ermeni komiteleri, misyonerlik faaliyetlerinin arkasındaki devletlerin siyasi amaçlarına hizmet ettiler (Öney, 2010: 84).

Misyonerler, okulların Osmanlı müfettişleri tarafından denetlenmesine sürekli karşı çıkmaktaydı. Çünkü okullarda kendi ülkelerinin çıkarlarına hizmet edecek bir kadro yetiştirmeye çalışıyorlardı. Bundan dolayı meydana gelen Ermeni olaylarının hemen hepsinde eğitilmiş Ermeniler ön plana çıkmaktaydı. Bitlis Valisi Tahsin Paşa'nın Mabeyn Başkâtibine yazdığı 9 Nisan 1893 tarihli arzuhalde; muhtelif şekil ve suçlarla yakalanan Ermeniler içinde çiftçi ve esnaf takımından kimse olmayıp mahkûm edilenlerin bir kısmının öğretmen ve kalanların da fesat aşılama müsaite kalem sahibi kişiler olduğu bildiriliyordu (Kurak, 2009: 483).

Misyonerlere ait kolejlerdeki erkek öğrencilerin birçoğu için ulusalcılık, Protestan dindarlığından çok daha çekici bir düşünceydi. Misyonerlerin verdikleri eğitim, aydınlanmacı düşünce mirası ve hristiyanlaştırıcı tarih sahneleri, Hristiyan azınlıkların ve özellikle Ermenilerin ulusal bilincinin gelişmesini sağladı (Keiser, 2005:238-239).

Misyoner okullarında tahsil gören ve mezun olan Ermeni gençler, Türk düşmanı haline gelerek komitecilik ve çetecilik faaliyetlerine başladılar. Bu hususta devlet şûrasından emekli olan Muhammed el-Mansur Efendi, padişaha takdim ettiği layihasında şunları dile getirdi: "Ermenilerin bu gibi tasavvur ve teşebbüslerde bulunmasına bizzat Devlet-i Aliyye sebep oldu, zira... Yüz bu kadar sene evvel Osmanlı ülkesine gelen Frenk papazlarının istedikleri yerlerde birer mektep açıp Ermenilerin evlatlarını talim ve terbiye etmelerine izin verilmesi dahi şimdiki halde Ermenilerin baş kaldırıp Osmanlı Devleti aleyhine bulunmalarına sebep oldu" (Hülagu, 2009: 133).

Osmanlı Devleti'nin görevlendirdiği müfettiş Şakir Paşa 19 Şubat 1896 tarihli raporunda misyoner okullarıyla ilgili şu görüşlere yer verdi: "İngiliz ve Amerikan misyonerleri sönen fesat ateşini yeniden canlandırmak için ellerinden geleni yapıyor ve heyecanlı telkinlerde bulunuyorlar. İngiltere'den gelen yardımların dağıtımında hristiyanlarla görüştükleri, aşiret reislerini dahi ihtilal ve isyana teşvik arzusuna düştükleri anlaşılıyor. Fakat bu işi çok becerikli yaptıklarından açık vermiyorlar"(Kocabaş, 2006:159; Hocoğlu, 1977:336)

Sydney Whitman, misyonerlerin Ermeni milliyetçiliğinin doğması ve gelişmesindeki rolünü şu cümlelerle anlatmaktadır: "Ben gönülden inanıyorum ki... Onlar (misyonerler) karışıklık çıkarmaya veya Türk makamlarına karşı isyanı teşvik etmeye hiçbir zaman niyetlenmemişlerdi. Bununla beraber hiç şüphe yoktur ki, onların öğretimleri, herhalde hiç arzulanmayan bir neticeyi, Asya Türkiyesinde Ermeni ihtilal hareketini doğurmuştur" (Karahana, 2008: 42).

Bazı Ermeni tarihçiler de misyonerlerin Anadolu'da açtıkları okulların bölgede Ermeni milliyetçilik şuurunu uyandırdığını belirttiler. Mesela, Ermeni tarihçi Robert Mirak; Yunanlılar, Bulgarlar ve Makedonyalılarda patlak veren milliyetçi şuurun ayısının Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler arasında da çıkarttıklarını yazdı (Kantarci, 2004: 55).

Misyonerler tarafından açılan ve finansmanları karşılanan azınlık ve yabancı okullarının yıkıcı faaliyetleri, Millî Mücadele döneminde de artarak devam etti. Yerli azınlık gruplarıyla beraber işgal güçlerine destek verdiler. Yabancı okullarda çalışanlar, bölgedeki işgal güçlerine her türlü yardımı yaparken, okul binaları ve tesisleri de onların emrine verildi. Azınlık ve Yabancı okullarına yerleşen işgal güçleri, ülkeyi terk ederken en son bu okullardan çekildiler (Ertuğrul,1998: 228).

4.3. Misyonerler ve Ermeni İsyancıları

Ermeni isyanlarının ortaya çıkışında büyük devletlerin siyasi emellerinden tutun da Fransız ihtilalinin tesirine, Ermeni kilisesinin ve misyoner örgütlerinin faaliyetlerine kadar birçok faktör etkili oldu. Misyonerler çalışmalarıyla Ermeni toplumuna yeni bir istikamet vererek sorunun merkezinde yer aldılar. Faaliyetleri Ermeniler arasında ayrılıkçı faaliyetlerin başlamasına ve bu faaliyetlerin uluslararası ilişkilerde gündeme gelmesine neden oldu. Misyoner okulları isyanların teorisinin hazırlanması, eylemcilerin yetiştirilmesi ve korunması görevini üstlendiler. Misyoner okulları Ermenileri bağlı buldukları Osmanlı Devleti'nden uzaklaştırarak onları misyoner örgütlerinin ülkelerine yaklaştırdı (Aydın, 2008: 135; Özsoy,1995: 145-146).

Misyonerler vasıtasıyla dışarıdan destek alan Ermeni ihtilal örgütleri cesaret kazanarak Osmanlı topraklarında birçok cinayet işlediler ve bir dış müdahaleye sebep olabilmek için her yolu denediler. Amerika ve Avrupa'daki devletlerin bilhassa başkentlerinde misyonerler yardımıyla açılan Ermeni cemiyetleri bir müddet sonra Anadolu şehirlerinde şubeler açtı. Bu cemiyetlerin görevi, buldukları yerlerde Müslüman halkı tahrik ve tehdit ederek olaylar çıkarmaktı. Çıkartılan bu olaylar mahalli Ermeni basını ve misyonerlerin kendi değerlendirmeleri doğrultusunda Avrupa ve Amerika'daki gazetelere aktarılmaktaydı. Böylece Müslüman halk suçlu, isyancı Ermeni çeteleri masum olarak tanıtıldı (Yuvalı, 2011:5).

1895 yılında Suriye bölgesinde Müslümanların Hristiyanları katlettikleri iddiası üzerine bölgeyi ziyaret eden Amerikan Deniz Kuvvetlerinde görevli Amiral Kirkland bir rapor kaleme aldı. Kirkland raporda; Hristiyanlara karşı herhangi bir katliamın söz konusu olmadığını ve Amerikalı misyonerlerin ABD'nin siyasi nüfuzundan

yararlanarak Osmanlı ülkesindeki kanunları hiçe saydığını ve asla Osmanlı yasalarına uymadığını ifade etti. Amiral Kırkland ayrıca Osmanlı topraklarında faaliyette bulunan Amerikalı misyonerlerin de Ermeni isyanlarını tahrik ve teşvik edenler ve etmeyenler diye iki gruptan müteşekkil olduğunu belirtti (Aydın, 2008: 146). Anadolu'da görev yapmış misyoner Edwin Bliss de Osmanlı topraklarında meydana gelen isyan ve ayaklanmaların arkasında misyonerlerin ve misyonerlerin yapmış olduğu faaliyetlerin olduğunu itiraf etmişti (Gürün, 2010: 62-64).

1895 yılındaki Ermeni isyanları sırasında Anadolu'da çıkan olaylar nedeniyle Amerikan Board misyonerleri ABD Başkanından Türkiye'deki misyonerleri korumak için ABD donanmasını kullanmasını istediler. Ancak ABD Başkanı Grover Cleveland yönetimi misyonerlerin baskılarına direnerek bu isteği reddetti (Grabill, 1971: 41).

Misyonerler, Amerika'nın savaş gemisi göndermemesinden ABD'nin İstanbul'daki elçisi Terrell'i sorumlu tuttular ve kendisini ABD Kongre üyelerine şikâyet ettiler. Bunun üzerine Terrell 30 Temmuz 1896 tarihinde Washington'a ayrıntılı bir rapor gönderdi. Terrell, Amerikalı misyonerlerin yüzyıllardır Türklerle barış içinde yaşayan Ermenilere özgürlük ve isyan fikirlerini aşılıyarak, en çok İngiltere'nin çıkarlarına hizmet ettiklerini vurguladı. Terrell, İngiltere'nin Rusya'ya karşı bölgede Protestan Ermeni devleti kurmak istediğini ve bunun için Amerikalı misyonerleri de kullandığını ve misyonerlerin ABD'nin Osmanlı Devletine müdahale etmesini isteyerek, Amerika kamuoyunu bu yönde manipüle ederek, en çok İngilizlerin çıkarlarına hizmet ettiklerini ve bu yöndeki direktifleri de İstanbul'daki İngiliz elçisinden aldıklarını bildirdi. Raporun devamında elçi Terrell İngiltere'nin ABD'yi Doğu sorununun içine çekmek istediğini bildirdi (Erhan, 2001: 329-331).

Sadece 1895 yılı içerisinde Anadolu'da 24 farklı Ermeni isyanı çıktı. Bitlis'teki Ermeni isyanında Amerikan Board örgütüne ait okul Ermeniler tarafından isyanda üs olarak kullanıldı. Bitlis'teki Amerikalı misyonerler Ermenilere yardım ederek onlara silah sağladılar. Okulun başkanı misyoner George Knapp Ermeni isyanının organizasyonunda ve Ermenilerin provoke edilmesinde aktif olarak rol aldı (Özbek, 2009: 38). Osmanlı Devleti ise 1895 yılında, misyoner George Knapp'ın Bitlis'teki Ermeni isyanlarındaki faaliyetlerinden dolayı sınır dışı edilmesine karar verdi (BOA, A. MKT. MHM, Belge No: 694/3).

1895 yılında Mamuratülaziz'de çıkan Ermeni olaylarından sonra, Ermenilerden Zalimyan Kasbar, Kigork ve 57 arkadaşı verdikleri ifadede karışıklıklara neden olanların Ermenileri kışkırtan Amerikalı misyonerler olduğunu bildirdiler (BOA, A. MKT. MHM, Belge No:657/45). 1896 yılında Van'da çıkan Ermeni olaylarında da asker elbisesi giyip katliam yapan Ermenilerin üzerinde misyonerler tarafından verilmiş evraklar bulundu (BOA, A. MKT. MHM, Belge No: 667/11).

Amerikan Board adlı misyoner örgütü, 1893 yılına kadar Anadolu'daki misyonerlik faaliyetleri için 7 milyon dolardan fazla para harcadı. Amerikan Dış Misyoner Örgütü sekreteri olan Judson Smith'in Ermenilerin Amerika'ya bağımlılıklarını şu kelimelerle dile getirmişti: "Bütün bu asil hizmetlerimiz, Ermeni milletini bize karşı sonsuz sevgi ve şükran duygularına gark etti. Ve Ermenilerin yüreklerini çelik bir çengelle misyonerlere bağladı. Artık Ermeni milleti, bu koruyucularının ve velinimetlerinin ellerinde bir balmumu parçası gibidir." (Kantarıcı: 2004: 76-77).

Misyonerler, Ermenileri kendi kiliselerine bağlamak için Ermeni olaylarını bir fırsat olarak gördüler. İsyancıları çok iyi değerlendirip kendi çıkarları için kullandılar. Bu amaç için Ermenilere ekonomik ve siyasi yardımlarda bulunmayı vaat ettiler. Bu konuda Misyoner Barnum Ermeni isyanının avantajının iyi değerlendirilmesi

gerektiğini ve Ermenilerin Protestanlık için iyi bir potansiyel olduğunu ve bunun Katoliklere kaptırılmaması gerektiğini vurgulamaktaydı. 19. yüzyılın başlarında Amerikalı Protestan misyonerleri bozguncu olarak gören Katolik ve Gregoryen Ermeniler yüzyılın sonunda onları iyilik ve yardım melekleri olarak görmeye başladılar (Aydın, 2008:254-255).

Amerika Misyoner cemiyetinin 1893 yılında Hınçak örgütüne nakit olarak para yardımında bulunduğu öğrenildi. Misyoner cemiyeti Worcester'daki Hınçak örgütüne yıllık 800 dolar para verdiğini bildirdi. Daha sonra ise misyoner cemiyeti Hınçak örgütünün Atina'daki fesat örgütüyle ilişkisinin öğrenilmesi üzerine yardımın kesildiğini bildirdi (BOA, HR. SYS, Belge No:2852/29).

Anadolu'daki Amerikan okullarının teşvikiyle Amerikaya göç eden Ermeniler Amerika'da yardım topladılar. Misyonerlerin de yardımıyla Ermeni örgütleri Amerika'da Türklere karşı bir kamuoyu oluşturdular. Amerika'da o dönemde hiçbir Türk cemiyetinin olmaması bu tek yönlü Ermeni propagandasının etkinliğini daha da artırdı. Ermeni örgütleri Amerikan kamuoyunu kendi amaçları doğrultusunda şekillendirdi. Osmanlı topraklarına geri dönen Ermeniler ise artık Amerikan pasaportuna sahip oldukları için kapitülasyonları da istismar ederek ülke içinde amaçları doğrultusunda kolayca faaliyet gösterdiler (Ar, 2011: 141).

Amerika'ya göç eden ihtilalcılar 1887-1890 yılları arasında Amerika'da hücreler kurmaya başladılar. Bu kişiler Amerika'da Osmanlı Devleti aleyhinde çalışmalara devam ettiler. Osmanlı Devletinin Washington Elçisi Mavroyani Bey 29 Mart 1892 yılında Hariciye Nezaretine gönderdiği yazıda; 1890 yılına kadar Amerika'ya göç edenlerin sayısının 455.302 olduğunu ancak 1891 yılında bu rakamın 560.319'a çıktığını bildirdi. Mesela, Sympad Kaprielian adlı bir Ermeni ihtilal üyesi 1886 yılında Osmanlı Devleti tarafından yakalanarak sürgün edildi. Bu kişi Amerika'da New York şehrine yerleşerek Amerika'da ilk Ermeni ihtilal gazetesi olan Haik'i çıkarmaya başladı. (Kopar, 2009: 166; Erhan Çağrı, 2001: 207-208).

Haik gazetesi bir yandan Amerika'da Ermeniler lehine propaganda yaparken diğer yandan da Anadolu'daki Ermenileri yaptığı yayınlarla yönlendirmekteydi. Mesela, 1 Temmuz 1891 tarihli Haik gazetesinde yayınlanana Ermeni Milletinin Ordu Gücü adlı yazıda Ermeniler isyana ve Osmanlı Devleti ile mücadele etmeye çağrılıyor ve bunun için planlar sunuyordu. Haik gazetesinin 9 Mayıs 1891 tarihli yazısında da Ermenilerin sözde çektiği acılar uzun uzun anlatıldıktan sonra Hristiyan dünya ayağa kalkmalı, Türk'ü devirmeli, dünyanın her yanındaki Ermeniler bir araya toplanmalı, Ermenistan yaylasına tekrar yerleştirilmeli ve onlara bağımsızlık sorununu çözme fırsatı sunulmalıdır çağrısı yapılmaktaydı (Günay, 2009: 359).

Hınçak örgütünün terörle ilişkisinden dolayı Worcester'da Amerika Misyoner Cemiyeti, Ermenileri de çağırıp 1894 yılında bir toplantı yaptı ve Hınçaklara nakdi yardımda bulunmayacaklarını bildirdi. Çünkü misyoner cemiyeti Osmanlı topraklarında bulunan ve Ermenilerin de yaşadığı vilayetlerdeki okullarının terör örgütlerinin oluşturacağı kötü ve elim ortamda maruz kalacağı durumdan çekiniyorlardı. Toplantı da söz alan Ermeni rahip Çitciyan: "İhtilalcıların kaffesi eğitimli kişilerden oluştuğu için Osmanlı Devleti misyonerlerinizden ve mekteplerinizden şüphe etmektedir" dedi. Misyonerler ise Çitciyanın bu iddiasını kabul etmediler (BOA, HR. SYS, Belge No:2830/1).

Misyoner Cemiyetinin, Worcester Ermeni kilisesi rahibi Çitciyan ve arkadaşlarının ihtilalcı Hınçak örgütü taraftarı olmasından dolayı Ermeni kilisesine yaptığı yardımı kesmesi üzerine Çitciyan kilisenin idaresinden ayrılmak zorunda kaldı ve yeni bir idari heyet kilise de belirlendi (BOA, Y. PRK. HR, Belge No:18/47).

Amerika Misyoner Cemiyeti, gazetelerde Ermeni ihtilallerinin misyonerlerin idaresindeki mekteplerin tesiriyle ortaya çıktığı yazılarının yayınlanması üzerine bu haberleri yalanlama yoluna gitti. 1894 yılında Amerika Misyoner Cemiyeti Yabancı Ülkeler kâtibi Judson Smith imzasıyla gazetelere gönderilen yazıda Osmanlı ülkesindeki misyonerlerin siyasi işlerle ilgilenmediklerini iddia etti (BOA, HR. SYS, Belge No:2830/2).

Amerikan Misyoner Cemiyetinin iddialarının aksine misyonerler isyanlarla ve ihtilalcılarla çok yakın ilişki içerisindeydiler. Nitekim Ankara Valisi Mehmet Memduh 1 Nisan 1894 tarihinde yaptığı açıklama da şunları söyleyerek misyonerlerin ihtilalcılarla olan ilişkilerini gözler önüne serdi. Vali: “Amerikalı misyonerler Türkçe ve Ermenice bilmedikleri için bizzat siyasi teşebbüslerde bulunmaları mümkün değil, ancak Protestanlığı yaymak için açtıkları mekteplerde özellikle maddi durumu yetersiz olan yetenekli Ermeni çocuklarını eğiterek köylere vaiz olarak göndermeleri sebebiyle Osmanlı tebaası içinde kargaşa çıkmasına sebep oluyorlar. Amerikan elçisinin siyasi teşebbüste bulunan Protestan misyonerlerin görevden uzaklaştırılacağı açıklaması yetersizdir” dedi (Y. PRK. UM, Belge No:29/58).

Misyonerler özellikle de yurt dışında kurulan Ermeni yardım komitelerinin hamiliğini yapmaktaydılar. Mesela, 1895 yılında İstanbul’daki Amerikalı misyonerlerden Rahip Dwight, Amerika’nın eski İstanbul elçisi Oscar Straus’a mektup göndererek New York’ta kurulacak olan Ermenilere yardım komitesine katılmasını istedi. Misyoner Dwight ayrıca parti ve misyonerlere bağlı olmamak üzere bir yardım komisyonu kurulmasını istedi. Bu da misyonerlerin gelen tepkiler üzerine Ermeni isyancılara yardıma devam ettiklerini ancak kendilerini arka plana çektiklerini göstermektedir (HR. SYS, Belge No:2834/12).

Amerikalı tarihçi Justin Mc Carthy Board örgütü misyonerleri için şunları söylemektedir: “19. yüzyılın sonlarından itibaren ABCFM’nin yurt dışındaki misyonerlik çalışmaları artık bir nevi Ermeni davası haline geldi” (Bayzan, 2006:186; Mc Carthy, 2000: 15).

Osmanlı Devleti’nin Washington Sefaretinin 24 Mart 1896 tarihinde gönderdiği belgede, misyonerlerle Amerikan ruhban sınıfının Amerika kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhinde yönlendirmeleri sonucu Amerikan Senatosunun Osmanlı Hükümeti aleyhine karar aldığı bildirildi. Ancak Amerikan Hükümeti’nin meselelere politika ve menfaat açısından yaklaştığı için bu kararların önemli olmadığı belirtildi (Y.A. HUS, Belge No:348/82).

Anadolu’da bulunmuş Protestan misyonerlerin, Amerika’da yaydıkları Ermeni sempatisi sayesinde faaliyet gösteren ihtilal örgütleri ve dernekler çok büyük maddi imkânlar elde ettiler. Amerika’ya göç eden Ermeniler, Amerikalı misyonerlerin Ermeni davasına hizmet etmemeleri durumunda Ermeniler üzerinde nüfuzlarının olamayacağı tehdidinde bulundular. Osmanlı ülkesinde bulunan misyonerlerin birçoğu iç ve dış basının birer muhabiri ve Ermenilerin politik temsilcileri gibi davranıyorlardı. Misyonerler, Avrupa ve Amerikan gazetelerine Ermeni amaçlarına hizmet eden makaleler yazıyorlardı. 1895 yılında Maraş’taki Amerikan misyonerlerinin Ermenilere silah tedarik ettiğinden şüphelenen Osmanlı Devleti konuyu soruşturmak isteyince Press ve Extraplatt gazetelerinin; Osmanlı ülkesinde misyonerler zor durumda şeklindeki haberleriyle karşılaştı (Günay, 2009: 363-364).

10 Nisan 1915 tarihli bir arşiv belgesinde Maraş’taki Amerikalı misyonerlerin verdiği rapora istinaden Halep’teki Amerikan Konsolosu’nun 4. Ordu Kumandanlığına gönderdiği telgrafta Maraş’ta durumun kritik olduğu, katliam tehdidi yaşandığı iddia

edilerek bunlara karşı şiddetli tedbir alınması tavsiye edilerek devletin iç işlerine müdahale edilmek isteniyordu (HR. SYS, Belge No: 2408/19).

İngiliz arşivlerinde bulunan Amerikalı misyonerlerle ilgili bir belgede; “misyonerlerin Ermenileri Müslümanlara karşı hazırladıkları ve onlara dinamit yapmayı öğrettikleri, Ermenileri her fırsatta Müslümanlara karşı kullandıkları ifade edilmekteydi (Küçükkoğlu,2005: 87).

Alman belgelerinde de Amerikalı ve İngiliz misyonerlerin, Ermeni olaylarında asıl sorumlular oldukları belirtildi ve misyonerlerin bazı Ermenileri; dinamit kahramanları olarak şımarık bir şekilde yetiştirdikleri ifade edildi (Çalık, 2000: 106-107).

29 Ocak 1893 tarihli arşiv belgesinde, Protestan misyonerlerin silah ve zararlı evraklar, yayınlar dağıtarak halkı isyan etmeye tahrik ve teşvik ettikleri bildirilmekte ve bunlara karşı tedbir alınması istenmekteydi (BOA. İ. HUS, 8/ 1310/ B-36).

Osmanlı padişahı Sultan II. Abdülhamit Han da 1895 yılındaki Ermeni olaylarının misyonerler tarafından körüklendiğini ve isyanların ardında Amerikan okullarının olduğunu düşünüyordu. Padişahın bu düşüncesi Amerikanın İstanbul’daki elçisi Alexander W. Terrell tarafından da desteklendi (Grabill, 1971: 44).

Padişah da bu düşünceye sahip olmasına rağmen Osmanlı Hükümeti misyonerliğe karşı açık bir siyaset güdemiyordu. Çünkü bunlar, dış görünüşte İngiltere, Amerika, Danimarka ya da Fransa vatandaşı olarak geliyorlar, ülkelere yerleşince, buldukları olanak oranında gizlice misyonerlik yapıyorlardı. Osmanlı Devleti’nin denetimiyle de karşı karşıya kaldıklarında konsolosluklarına sığınıyorlar, konsoloslarda dış görünüşte yabancı uyruklu gibi görünen misyonerleri savunuyorlardı (Hopkins vd., 2006: 201).

1896 yılı kasım ayına ait arşiv belgesine göre; Washington Post gazetesindeki yazısında Mösyö Hopkinson Smith misyonerlerin isyanlardaki rolüyle ilgili şunları söylemişti: “Osmanlı Devleti’nde faaliyet gösteren misyonerlerin kaffesi ihtilalci olup ihtilal hareketlerini teşvik etmektedirler. Misyonerler, İslamiyet ve Türklerden nefret etmektedirler. Misyonerler, Ermenilere ihtiyaçlarının çok üstünde bir eğitim verdiler. Ermeniler de misyonerlerle diğer hristiyan kavimlerin kendilerini teşvik ve iltizam edeceklerine güvenerek kötü, melun, hareketlerine devam ettiler” (HR. SYS, Belge No:66/21).

Misyonerler, Londra’da kurulan Ermeni derneklerinin birçoğunda aktif olarak ya kuruluşunda ya da toplanan paraların Ermenilere ulaştırılmasında görev aldılar. Mesela, Londra’daki Armenian Relief Fund Komitesi: 1895 yılında kurulan komite topladığı parayı İngiliz konsolosu, konsolos vekilleri ve Amerikan misyonerleri aracılığıyla Anadolu’daki Ermenilere dağıttı. Womens Armenian Relief Fund Komitesi: 1895 yılında bayanlar tarafından kuruldu. Amerikalı misyoner Dr. Raynold’a Van’da yetimhane kurdurdu. Armenian Rescue Fund Komitesi: 1896’da kuruldu. Amerikalı misyonerler vasıtasıyla Anadolu’da Nasturi ve Ermenilere yardım etti. Manchester Armenian Aid Komitesi: Topladığı paraları Amerikalı misyonerler vasıtasıyla Anadolu’ya ulaştırdı. İstanbul’daki Mösyö Plit’e Osmanlı Vilayetlerinde dağıtılmak üzere para gönderdi. İrlanda’daki Dublin Ladies Auxiliary of the Friend of Armenia Fund: 1897 yılında kuruldu. Antep’te bulunan yetimhanedeki 71 çocuk için para gönderdi (Y.A. HUS, Belge No:391/5).

İstanbul Polis Müdürlüğü’nün 23 Haziran 1915 tarihli yazısında İstanbul’daki Bible House’ın çoğunlukla Ermenilerin idaresi altında olduğu, Doğu’da Ermeniler arasında Protestanlığı yayarak kendilerine bir faaliyet alanı oluşturmaya çalışan Amerikalıların merkezi olduğu bildirildi. Antep’teki Kolej’in Bible House’ın bir şubesi

olduğu, birkaç müdür ve memur hariç tüm memurlarının Ermenilerden oluştuğu ve Amerikan misyoner şirketinin her yıl bu kurumlar aracılığıyla Anadolu'ya milyonlarca para aktardığı bildirildi (Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), C.I, 2005: 189).

Misyonerlerin Ermeni isyanlarında isyancılara verdiği desteği açıkça ortaya koyan olaylardan biri de 1915 yılında ortaya çıkan II. Van isyanıydı. İsyan başladığında Amerikan Board misyonerlerine ait olan okul binası, lojmanlar ve kilise Ermeniler için ikametgâh haline dönüştürüldü. Ayrıca misyonerlerden Neville Ussher'in oluşturduğu erkek okulunun bandosu çatışmaların en yoğun olduğu yerlere doğru Ermenileri cesaretlendirmek için yürüyüşe geçti. Misyonerlere ait olan hastanede yaralanan Ermeni militanlar tedavi altına alındı. Ancak aynı hizmet yaralı Müslümanlara verilmedi (Tozkoparan, 2009: 388-389).

“Türkler Hakkında Dalkavukluk” başlıklı 15 Ekim 1916 tarihli yazıda Türk topraklarındaki Amerikalıların Ermeniler hakkındaki tutumuyla ilgili olarak bakana sunulan yazıda şu bilgiler yer almaktaydı: “Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerinin merkezini Ermenilerin yaşadığı topraklar oluşturmaktadır. Senelerdir devam eden Ermeni karışıklıkları Amerikan papaz ve öğretmenlerin tesiriyle alakalıdır. Ayaklanma halinde bulunan Ermenilerin çoğu Amerikan vatandaşı olduğundan her zaman misyonerler ve Amerikan elçiliği tarafından himaye olunuyorlar. Amerikan okullarında akıl almaz surette Amerikan serbestisi ile zihinleri doldurulmuş olan Ermeni gençleri, Türk devleti aleyhindeki gizli teşkilatlara katılıyorlar. Devlet bu asilere karşı harekete geçtiğinde ise Türklerin Hristiyan Ermenilere katliam yaptığı yönünde İngiliz-Amerikan tekeli altında tüm dünyada yaygara koparıyorlar”(Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), C.II, 2005: 51).

4.3.1. Misyoner Raporları

Misyonerler, Amerika ve Avrupa'daki merkezlerine hemen her konuda raporlar gönderiyorlardı. Ermeni olaylarıyla ilgili de Misyoner raporları yarı doğru, tarafsız olmayan belgelerdi. Misyonerlerin, Ermeni taraftarı olmaları raporların objektifliğini yarı yarıya azaltmıştı. Misyonerler raporlarda Türkleri genellikle “Berbat Türk” imajıyla sunarken, Ermenileri masum, günahsız kurbanlar ve Hristiyan kahramanlar olarak sunmaktaydılar. Misyonerlerin gözünde Ermeniler hiç yanlış yapmayacak tiplerdi. Misyonerlere göre; Ermeniler silah kullandıkları zaman daima kendilerini savunmak için kullanmışlardı. Türkler silah kullanıyorsa öldürmek için hücumla geçmiş olarak sunulmaktaydı (Aya, 2008: 61). Misyoner raporları, genellikle duyumlara dayanılarak yazılmıştı (Özdemir vd., 2004: 85). Ermenilere yakın oldukları ve genellikle Ermenilerle iç içe yaşadıkları ve beraber çalıştıkları için duyumlarının kaynakları da Ermenilerdi.

Bazen bilgileri ve belgeleri gönderen misyonerlerin kendileri dahi gönderdikleri bilgilerin gerçek olmadığını itiraf etmekteydiler. Mesela, Zorunlu iskan sırasında Anadolu'da bulunan misyonerlerden Mac Callum, Lord Bryce'in isteği üzerine kendisine sevkle ilgili topladığı dokümanları gönderdi. Ancak daha sonra Mac Callum, Lord Bryce'in isteği üzerine gönderdiği dokümanların doğruluğuna kefil olamayacağını itiraf etti (Gencer, 2006: 67).

Misyonerler, kendilerinin ne kadar zor şartlar altında kutsal bir görevi yerine getirdiklerini göstermek için raporlarında ve mektuplarında Osmanlı idarecilerini kötü ve bağınaz gösterirken gayrimüslim azınlıkları özellikle de Ermenileri mazlumlaştırdılar. Kurmaca hikâyelerle Batı kamuoyunun merhamet hislerine hitap ederek önce maddi yardım, daha sonra diplomatik destek elde ettiler. Batı efkârı misyonerlerin ifadelerini

tereddütsüz kabullendiği için kiliselerin himayesinde bir Türk düşmanlığı doğdu. Osmanlı Devleti, Ermeniler arasında propaganda yapan misyonerleri, ihraç etmeye kalkınca misyonerlerin arkasındaki devletlerin tepkisiyle karşılaştı (Öke, 2012: 96).

1877-78 Osmanlı–Rus savaşını izlemek üzere İngiliz Hükümeti tarafından Türkiye’ye gönderilen Charles Boswell Norman, savaşla ilgili anılarını yazdıktan sonra Anadolu’da gördüğü Ermeni olaylarıyla ilgili olarak hazırladığı raporunda şu ifadelere yer verdi:

Şimdiye kadar olayları sadece Ermenilerin anlattığı ve İngiliz dostlarının heyecan çığlıklarıyla süslediği şekilleriyle duyduk. Henüz Osmanlıların savunmasını dinlemedik. Katliam, yağma ve kadınlara tecavüz hikayelerini bıkcıncaya kadar duyduk, fakat bunların hiçbiri bir tek Avrupalı görgü tanığı tarafından doğrulanmadığı gibi İngiltere de Anadolu’daki olayların, farkında olmadan desteklediği yaygın bir anarşist hareketin doğrudan sonucu olduğunu henüz fark etmiş değildir.... Ermenilerin bir masumiyet modeli ve Türklerin de her türlü zulümle dolu bir canavar olduğunu kanıtlamak amacıyla o kadar çok şey yazıldı ki barış, hakikat ve adalet uğruna, Ermeni isyancıların gerçek amaçlarını ve özgürlüklerini elde etmek için kullanacakları yöntemleri anlatmak gerekli olmaktadır....Sason halkı da 1894 sonbaharında Hınçak ve Troşak gazetelerindeki kışkırtıcı yazılar yüzünden ayaklanmaya teşvik edilmişlerdi (Günay, 2009: 368-369).

Ermeniler, Hristiyan kamuoyunu aldatmada başarılı oldular. Çünkü kendilerine Hristiyanların gözünde şehit olmuş bir millet pozu verdiler. Kendilerinin barbar ve fanatik Müslüman Türklerce katledildiği yaygarasını kopardılar. Türkler, sessiz kaldılar ve kendilerini yeterince anlatamadılar. Hristiyanlar da bu sessizliği Türklerin suçu kabul edişi olarak yorumladı. Ermeniler, Hristiyanların ön yargılarını, korku ve nefretlerini de kendi çıkarları için kullandılar (Aya, 2008: 71).

Avrupa ve Amerika kamuoyunun Müslümanlara ve Hristiyanlara karşı yapılan katliam hikâyelerine karşı bakış açıları da farklıydı. Hristiyanların başına bir musibet geldiği zaman olay gazetelerde geniş yer buluyordu. Türkler kurban oldukları zaman mesele sükûtle geçiriliyor veya tahrif oluyordu. Bu durum özellikle de İngilizleri Ermenilerin koruyucusu yapan Berlin Antlaşması’ndan sonra iyice açığa çıktı (Günay, 2009: 358). Mesela, Amerikalı Protestan misyonerlerin Maraş’tan gönderdikleri 1896-1897 yıllık raporunda da misyonerlerin bu ön yargıları ve taraflı bakış açıları açıkça görülmektedir. 1895 yılında meydana gelen Ermeni isyanları sonrası yazılan raporda zeytundaki Ermeni eşkıyanın yaptığı katliamdan hiç bahsedilmediği görülmektedir. Bölgede meydana gelen olayların niçin başladığına hiç değinilmemişti. Müslümanların kayıplarından hiç söz edilmemekteydi. Hâlbuki birçok kaynakta Müslümanların bu olaylardan dolayı 20.000 kayıp verdikleri ortaya konuldu. Ermenilerin kayıpları ise Müslümanlardan çok çok azdı ancak tüm bunlara rağmen raporda olaylar tek taraflı olarak Ermeni asilerin gözüyle görüldü ve onların ağzından dinleyicilere sunuldu PABCFM, (Reel 552:No:118)

Misyoner raporlarında ortak nokta ise Hristiyanlar acı çekiyordu, ölüyordu fakat aynı raporlarda; Müslümanlardan hiç ölen yok muydu? Aç olan yok muydu? Hasta olan yok muydu? Sorularına cevap bulanamıyordu. Olaylar, tamamen Hristiyanların gözünden anlatılıyordu. Olaylar tek taraflı olarak dünya kamuoyuna servis ediliyordu. Mesela, 1909 yılında Adana’da ortaya çıkan olaylarla ilgili acıklı hikâyeler misyoner mektup ve raporlarında yer aldı. Ancak olaylara bizzat misyonerler şahit olmamıştı. Ayrıca olayları yaşadığı iddia edilen kişilerin kim olduğu belirsizdi. Kişilerin isimlerine yer verilmemişti. Sadece mağdur oldukları iddia edilen kişilerin bu acıklı hikâyeleri

yazıp kendilerine verdiğini iddia etmekteydiler. Misyonerler, insanların duygularını sömüren bu yazıların sonuna Dünya kamuoyunu Türklerin aleyhine çevirmek için notlar düşmekteydiler. 28 Haziran 1909 tarihinde Kozoluk'ta yaşandığı iddia edilen olayda; misyonerler duyular üzerine bir sürü iddia ve karalama da bulunuyordu. Kendileri gidip olaylara şahit olmamıştı PABCFM, (Reel 660:No:154).

Misyoner raporları çoğunlukla duyular üzerine hazırlanmış belgelerdi. Bu nedenle raporlarda şu ifadeler sıkça yer almaktaydı: “dedikodulara göre”, “söylendiğine göre”, “güvenilir bir kaynaktan alınan habere göre”, “çok güvenilir bir kaynağa göre”, “doğru bir haber olduğuna inanmak için pek çok nedenim var”, “ölümlerin nasıl gerçekleştiği yönünde bazı dedikodular var ama hiçbir şey doğrulanmadı.” (Çiçek, 2005: 293-294). Misyonerler tarafından rapor olarak Batı kamuoyuna servis edilen haberlerin kaynakları hakkında bir araştırma ve sorgulama, tenkit söz konusu değildi.

Misyonerler ve destekçileri partizanca davranmaktaydılar. Misyonerler, tarafsız haber ve bilgi kaynakları değildi. Gönderdikleri haberler ve bilgiler propaganda amaçlıydı ve savaşta taraftılar. Misyonerler, olayları kendi taraftarlarının amaçlarına uygun bir şekilde anlatmaya niyetlenmişlerdi (Mc Carthy,2010: 201).

4.3.2. İsyancıların Haberleşmesinde Misyonerlerin Rolü

Misyonerlerin Ermeni isyanlarındaki diğer bir rolü ise isyancıların istedikleri haberlerin ve bilgilerin yurt dışına, dünya kamuoyuna ulaştırılmasıydı. Amerikalı misyonerlerin yazdıkları Osmanlı aleyhtarı yazılar Amerikan ve İngiliz gazetelerinde yayınlanarak Ermeni sempatanlığı işlenmekteydi. Ülke dışında yayınlanan Osmanlı ve İslamiyet karşıtı kitap, dergi, gazete gibi yayınlar da misyonerler tarafından Osmanlı topraklarına sokulup Ermenilere dağıtılmaktaydı. Misyoner mektupları ve raporları, bazen bölgedeki konsoloslar aracılığıyla Amerika ve İngiltere'ye ulaştırılmaktaydı. Misyonerlerin gönderdiği trajik hikâyelerin sonunda genellikle İngiltere ve Amerika'nın Osmanlı Devleti'ne askeri müdahalede bulunması temenni ediliyordu. Sıradan adi suçlar bile yabancı basında Ermeni mezalimi olarak yerini almaktaydı. Ermeni olayları, misyonerler tarafından tek taraflı, abartılı ve yanlış bir şekilde Batı kamuoyuna sunulmaktaydı. Ermeni isyanlarına müdahale edilmesi dahi gazetelerde Ermeni katliamı olarak sunulmaktaydı. Misyoner mektupları, Amerika'daki Congregationalist, New York Times, Tribune, Sun, Mail and Express, Evangelist, World, Missionary Herald, Christian Herald gibi gazetelerde çoğu zaman isimsiz olarak yayımlandı. Ancak diğer taraftan Ermenilerin Müslüman köylerinde yaptıkları katliamları misyonerler es geçmekteydi (Aydın,2008: 221-225). Osmanlı Devleti'nin Washington Sefaretinin 25 Kasım 1894 tarihli yazısında Ermenilerin Amerika'nın Boston kentinde miting düzenledikleri, gazetelere ilan vererek her Amerikalının Ermenilere yardım etmesini istediklerini ve Amerikalı misyonerlerden alındığı zannolunan bazı imzasız mektuplarla 10 bin Ermeninin katledildiği haberlerini yayınladıkları, bu asılsız iddiaların Ermenileri isyana teşvik ettiği, mutaassıp Amerikalıları ise tahrik ettiği bildirildi (BOA, HR. SYS, Belge No:2843/11).

Osmanlı Devleti'nin Washington Sefaretinin 14 Aralık 1895 tarihinde gönderdiği başka bir belgede de New York'ta Ermenilerce düzenlenen mitingde Protestan öğretmen ve rahiplerin Osmanlı Hükümeti aleyhine konuşmalar yaparak Ermenileri destekledikleri ve Amerika ile birlikte Hristiyan ülkelerin Osmanlı Devletine müdahale etmesini kararlaştırdıklarını bildirildi (BOA, HR. SYS, Belge No:2858/8).

Amerika'da Yakın Doğu'daki durumla ilgili bilgilerin ve haberlerin ana kaynağı misyonerlerdi. Misyonerler, haberleri sonucu Amerika'da kamuoyu oluşturuyorlardı

(Çalık,2000: 106). Misyonerlerin Anadolu'dan gönderdiği haberlerin ise bir kısmı hiç vuku bulmamış tamamen gerçek dışı haberlerden oluşmaktaydı. Mesela, Amerikan Yardım Örgütü'nün İstanbul basın temsilcilerinden biri dostlarına açıkça Amerika'ya sadece Türk aleyhtarı haberler gönderebildiğini, çünkü para getirenin bu olduğunu söylüyordu (Çalık, 2000:158; Gürün, 2010: 65).

Amerikan halkının doğuyla ilgili görüşlerinin oluşmasını sağlayan misyonerler, bazı bilgileri Amerikan kamuoyundan gizlediler ve yanlış bilgilerle Amerikan kamuoyunu doğruya karşı düşmanca bir tutum takınmaya ittiler. Misyonerler yardım toplayabilmek için kimi gerçekleri istismar ettiler ve açık gerçeklerle Amerikan halkının anlayışı arasındaki farkın giderek açılmasına neden oldular (Hopkins vd., 2006: 86-87).

25 Ocak 1896 tarihli arşiv belgesinde ise yabancı basına Osmanlı Hükümeti ve Türkler aleyhinde makaleler gönderenlerin daha çok Osmanlı topraklarında ikamet eden Amerikan misyonerleri olduğu bildirilmektedir (BOA, HR. SYS, 73/56).

31 Aralık 1894 tarihli arşiv belgesinde Ermeni ihtilalcıları tarafından yazılan mektupların Amerikan misyonerleri tarafından yayımlandığı bildiriliyordu (BOA, HR. SYS, 2739/18). 1894 tarihli belgede Ermeni ihtilalcıların Amerika misyonerleri vasıtasıyla haberleştiklerinin tespit edildiği ve bu durumla ilgili şikâyetin Amerika Hariciye Nezareti'ne yapıldığı bildiriliyordu (BOA, HR. SYS, 2854/12). Osmanlı'nın ABD Büyükelçisi Mavroyani Bey, Türkiye'deki Ermeni ihtilalcilerinin Amerika'daki suç ortaklarıyla posta aracılığıyla değil, Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren misyonerlerin gizli aracılıklarıyla haberleştiklerini ABD'nin Dışişleri Bakanına notayla bildirdi Amerikalı misyonerlerin ve Board Örgütünün Ermeni isyancıların ve Ermeni terör örgütleri Taşnak ve Hınçak'ın kuryeliğini de yapmaktaydılar. Osmanlı makamları kapitülasyonlar nedeniyle misyonerlerin mektuplarını açamıyordu (Şimşir, 2005: 119).

Osmanlı Devleti'nin Washington Sefaretinin 10 Ocak 1895 tarihinde Amerikan Dış İşleri Bakanlığına verdiği uyarıda şunları dile getirdi: "Ermeni isyancılar Amerika'daki yandaşlarıyla posta yerine Amerikalı misyonerler vasıtasıyla haberleşiyorlar. Ermeni misyonerler cemiyetinin Osmanlı Hükümeti aleyhindeki tavırları açık. Misyonerlerin gizli ya da açık olarak Ermenilerle işbirliği içerisinde olmamaları gerekir" (BOA, HR. SYS, Belge No:2854/12).

23 Ekim 1905 tarihli arşiv belgesinde misyonerlerin Ermenilerin haberleşmelerindeki rolleriyle ilgili şu bilgiler verilmektedir. Bitlis'te Fukaraya yardım cemiyetinin faaliyetlerini yürüten Amerikalı Mr. Cole'ün aslında bir kolu İskenderiye'ye, bir kolu İzmir'e bir kolu da Bitlis Hapishanesine uzanan Ermeni fesat örgütünün başlıca haberleşme vasıtası olduğu anlaşıldı. Bu kişinin Ermenilerin daha az olduğu bir yere nakli tavsiye edildi (BOA, A. MKT. MHM, Belge No:625/18).

İstanbul'daki İncil Evinin başında olan Peet, 1915 yılının başından itibaren Amerika ile haberleşmelerde sansürden kaçmak için diplomatik kurye çantası kullanmaya başladı. Bu teknik sayesinde Amerikan Board'ın patronu olan Barton, İstanbul ve Osmanlı devleti hakkında, Washington yönetimi kadar çok bilgi almaya başladı. Barton ayrıca Devlet Bölümü (State Department) vasıtasıyla Tiflis, Halep ve Tebriz'deki Amerikan Konsoloslarından da düzenli olarak bilgi almaktaydı. Kendisi bu özel olarak ele geçirdiği bilgileri basına veriyordu, aynı zamanda bu bilgileri Yakınoğu Yardım Komitesine ait bültenler vasıtasıyla yayıyordu (Grabill, 1971: 75).

Osmanlı Devleti'nin Washington Sefaretinin 3 Ocak 1896 yılında gönderdiği belgede Osmanlı ülkesinde ikamet eden Amerikalı misyonerlerin Avrupa ülkeleri ve Amerika'ya bazen gizli bazen de alenen raporlar gönderdikleri, Ermeni işlerine müdahale ettikleri bu durumun Avrupalıların ve Amerikalıların Türklere karşı kin ve düşmanlıklarını artırdığı bildirildi. Misyonerlerin hiç değilse Osmanlı topraklarında

gördükleri misafirperverlikten dolayı bu tür faaliyetlerde bulunmaması gerektiği hatırlatılmaktadır denilmekteydi (BOA, HR. SYS, Belge No:2858/13).

Propagandanın en önemli merkezi konumunda bulunan kiliselerde Osmanlı aleyhinde ateşli konuşmalar yapılarak insanların bu konuşmalardan etkilenip yardım yapması sağlanmaktaydı. Bu yardımlarla Amerikan silah fabrikalarına gidilip tüfek, tabanca, mermi, fişek, dinamit, gaz ve ilaç alınarak kaçak yollardan Osmanlı topraklarına sokulmaya çalışılıyordu. Örneğin tüfekler ve silahlar parçalanıp karyola demiri görüntüsü verilmekte, düzenekleri ise ayrı sandıklara konulup gönderilmekteydi. Silahların ahşap bölümleri ise Anadolu'daki misyoner okullarının marangozhanesinde yapılıyordu. Yine bir başka örnek vermek gerekirse alınan dinamitler ise gaz tenekelerine konulup "Ermenistan'a gaz gidiyor" diye sınırdan geçirilmeye çalışılıyordu (BOA., HR. SYS, 2735/14). Ermenilerin silahla tanışması ve onun etkisini görüp inanması Ermeni ihtilal hareketini daha ileri götürdü (Öney,2010:118).

21 Aralık 1915 tarihli arşiv belgesinde; Diyarbakır'da bulunan Amerikalı Doktor Smith'in Ermeniler namına casusluk yaptığı Ermenilerin kendisine silah ve mühimmat getirdikleri. Ermenileri hükümet aleyhine kışkırttığı ve diğer vilayetlerde bulunan misyonerlerle şifreli haberleştiği, Amerikalı misyonerlerin Ermeni hareketi ile alakadar oldukları ve Ermenileri teşvik ettikleri ve onların haberleşmelerine vasıta oldukları bildiriliyordu (BOA, DH. EUM. 5. Şb, Belge No:19/55). Amerikalı papaz Angelo Hall, misyonerlerin Ermeni isyanlarındaki rolünü şu cümleyle ifade etmiştir: "Eğer Amerikalı misyonerler olmasaydı, Ermeniler bu kadar geniş özgürlük istemeye kalkmazlardı." Amerika'nın İstanbul Elçisi Terrell de bu daha geniş özgürlük arzusunun Ermeni ayaklanmalarına neden olduğunu belirtti (Aydın, 2008:236).

Misyonerler, Avrupa ve Amerika'ya gönderdikleri mektuplarda ve raporlarda Anadolu'da meydana gelen Ermeni isyanlarını Müslüman- Hristiyan çatışması şeklinde sunmaktaydılar. Bundaki amaçları da Ermeni isyanlarına dini bir kimlik kazandırmak ve bu mücadeleyi İslamiyet ve Hristiyanlığın mücadelesi kılığına sokarak bütün Hristiyan devletlerin dikkatini Ermeniler lehine isyanlara çekmekti (Alan, 2007: 514). Misyonerlerin çalışmaları sonucu, Ermeni sorunu adeta Hristiyanlığın birinci meselesi haline getirildi. Misyonerler, Batı kamuoyunda Türkleri ve Müslümanları kötülemekte ve onları cani gibi göstermekte ve Amerika'nın Osmanlı topraklarına asker göndermesini ve olaylara müdahale etmesini istemekte hatta müdahale metotlarını da sıralamaktaydılar. Board örgütüne göre Ermeni olayları için tek çözüm Avrupalıların müdahale etmesiydi (Aydın, 2008:229-233; McCarthy, 2010: 112).

Ancak Amerikalı misyonerler Osmanlı topraklarına ilk geldiklerinde Amerika'ya gönderdikleri raporlarda Osmanlı topraklarında Türklerin hristiyanlara dinlerinden ötürü herhangi bir baskı yapmadıklarını yazıyorlardı. Mesela, 1820 yılında İzmir'e gelen Fisk ve Parsons adlı iki misyoner Boston'a gönderdikleri mektuplarında, ülkedeki Türklerin Hristiyanlara dinlerinden ötürü hiçbir baskı yapmadıkları ve çok iyi yaklaştıkları yazıldı (Kantarıcı, 2004: 65).

4.3.3. Ermeni Propagandası ve Misyonerler

Ermeni komiteler basın yoluyla da dünyayı etkilemeyi amaçlamışlardı. Anadolu'da ihtilal örgütlerine karşı yapılan en küçük bir tutuklama, patrikhane, konsololar ve misyonerler vasıtasıyla derhal dünya gündemine taşınıyordu. Misyonerler tarafından Amerika ve Avrupa'da yapılan yayınların ve haberlerin ortak noktasına göre Hristiyanların hiçbir suçu ve sorumluluğu yoktu, tek suçlu Müslümanlardı. Anadolu'da Ermenilerin Müslümanlara yaptıkları saldırılar

Avrupa'daki gazetelerde hiç yer almıyor ya da kısaca ve ayrıntısız olarak geçiştiriliyordu. Müslüman halkın bir bölümünün Ermenilere karşı yaptığı misilleme geniş ayrıntılarıyla ve abartılı bir şekilde yayınlanıyordu. Aslında Müslümanların kayıpları gayri Müslimlerden daha fazlaydı. Mesela, I. Dünya Savaşı sırasında Ermeni ve Rus saldırıları sonucu Van'ın Müslüman nüfusunun %62'si, Bitlis'in Müslüman nüfusunun ise %42'si ölmüştü (Günay, 2009: 355-356; McCarthy, 2010: 155,176).

Ermeniler, izledikleri propaganda metodu sayesinde Fransa, İngiltere, Amerika gibi ülkelerin kamuoyunu Ermeniler lehine kazanmayı başardılar. Bu ülkelerin emperyalist emelleri ve bu ülkelerde Ermenilere karşı beslenen dini sempati de bu durumun ortaya çıkmasında oldukça etkili oldu. Avrupa ve Amerika'da Times, Daily News, Manchester Guardian, Women Journal gibi gazeteler komiteler tarafından gönderilen ve Osmanlı Devletinin Ermenileri katlettiği yönündeki haberlere geniş yer vermekteydi. Osmanlı Devleti zaman zaman bu asılsız haberleri tekzip ettirse bile Avrupa ve Amerika'da Ermenilerin Osmanlı topraklarında katledildiklerine inananların sayısının artmasına engel olamadı (Günay, 2009: 357).

Ermeni Hınçak komitesi, Ağustos 1894'te, Bitlis'in Sason kazasında bir ayaklanma çıkardı. Ermeni çeteleriyle Türk askeri arasındaki çarpışmalar yaklaşık bir ay kadar sürdü ve ayaklanma bastırıldı. Amerika'da, Protestan kilisesinin öncülük ettiği büyük bir propaganda yapıldı ve ölen kişiler hakkında verilen hayali ve abartılı rakamlarla Amerikan kamuoyu yanıltıldı. Kiliselerde Türkleri lanetleme duaları, meydanlarda protesto mitingleri yapıldı. Gazetelerde ve dergilerde düşmanca yazılar yazıldı (Öney,2010:115).

Amerikalı misyonerler, Sason'da 6000-10.000 arasında Ermeninin öldüğünü iddia etti. Avrupalılardan oluşan bir inceleme komisyonu ise 265 Ermeninin öldüğünü ve tüm olaylar sırasında, açlık ve hastalık dahil ölen Ermeni sayısını 500 olarak tahmin etmişti (McCarthy, 2010: 109).

Misyonerlerin propaganda çalışmaları sonucunda zaten Balkanlardaki gelişmeler sonucunda zedelenmeye başlayan Türk imajı daha da bozuldu. "Konuşulmaz Türk (unspeakable Türk)", "korkunç Türk (Terrible Türk)", "Türk barbarlıkları (The Turkish Barbarities)", "Bulgaristan'daki mezalim (The Atrocities in Bulgaria)", binlerce insan vahşice katledildi (Thousands of People Brutally Murdered)" gibi gazete başlıkları ve terimler sadece ABD de değil, tüm Batıda yoğun olarak kullanıldı. Osmanlı-ABD ilişkisi genelde samimi olarak sürdüğü halde ilk defa 1894 senesindeki Ermeni olayları nedeniyle ABD kamuoyunda Türk düşmanlığı arttı (Erhan, 2001:326; Fendoğlu, 2002: 11-12).

Amerikalı misyonerler kendilerinin Anadolu'daki faaliyetlerin Ermeniler üzerindeki dolaylı etkisini ve Ermeniler arasında milliyetçiliğin yayılmasındaki rollerini ve isyanlara neden olmalarını görmezden geliyorlardı. Diğer yandan Amerika'da Türklere ve Osmanlı Devletine kötü bir ün kazandırdılar. Washington'daki Osmanlı Elçisi Ahmet Rüstem; Türkiye'nin, Amerika'daki basın sistematik bir şekilde saldırısına maruz kaldığını ve Türklerin günah ve fesat deposu olarak görüldüğünü belirterek Amerika'yı protesto etti. Misyonerler şunun farkında değillerdi ki kendiler Anadolu'da Osmanlı Devleti'nden bağımsızlık isteyen bir azınlığı eğitiyorlardı. Diğer yandan da Osmanlı yönetiminin bunu iyi bir iş gibi kabul etmesini istiyorlardı. Aynı durum kendi ülkelerinde olsa ne yaparlardı? Misyonerlerin Anadolu'da yaptıkları gibi Amerika'da Müslümanların yönettiği eğitim kurumları Afrika kökenli Amerikan vatandaşı olan Müslümanları yetiştirse, kendini onlara adanmış olsa ve sonuç olarak siyah Müslüman azınlık Amerikalı beyaz çoğunluktan daha iyi bir statüye kavuşmuş

olsa, acaba böyle bir durumda Protestanlar nasıl bir davranış sergilerdi? (Grabill,1971: 47)

Osmanlı Devleti, 1896 yılında Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren misyonerlerin tahrikleri ve bu tahriklerin sonuçları ile ilgili Amerika'ya nota verdi. Notada Türkiye'deki Amerikan misyonerlerinin Gregoryen mezhebini ıslah etmeye, Gregoryenleri Protestanlığa bağlayarak bunlara dini ve politik iktidar kazandırma çabası içerisinde oldukları vurgulandı. Notada ayrıca misyonerlerin sürekli olarak Osmanlı'nın menfaatlerinin zararına yayınlar yaparak Ermenilerin nihayetinde siyasi muhtariyet elde edecekleri beyanında buldukları, Congregationalist gazetesinin, misyonerlerin bu çalışmalarlarıyla ilgili yayın yaptığı da belirtildi (BOA, Y.A. HUS, Belge No:344/47).

Ermeniler kendi propagandalarını yaptırmak için her yola başvuruyorlardı ve Amerikan gazetelerine eğer kendilerinin istedikleri şekilde yayın yaparlarsa en az 10 bin Ermeninin gazeteye abone olacağını vaat etmekteydiler. Bu çalışmalar sonucu gazetelerde Ermenileri masum gösteren yazılar yayınlanmaya başladı. Bunun sonucu olarak Avrupa ve Amerika basınının oluşturduğu kamuoyu İngiltere, Fransa, Amerika, İtalya gibi bazı devletlerin dikkatlerini sürekli olarak Osmanlı Devleti üzerinde tutmasına sebep oldu (Münir Süreyya, 2001: 22-23).

1890'lı yıllarda artan Ermeni olayları nedeniyle Osmanlı Devleti olaylarda İngiliz ve Amerikalı misyonerlerin rolleri olduğunu gördü ve misyoner okullarını kontrol altına almaya çalıştı. Bunun üzerine misyonerler elçilikleri vasıtasıyla ve basın yayın yoluyla Avrupa ve Amerika kamuoyunu ayağa kaldırdılar. Bu dönemde Amerika'da yayınlanan Ermeni gazeteleri de propaganda faaliyetlerini artırdılar. Ermeni Haik gazetesini 17 Aralık 1893 tarihinde şunları yazıyordu: "ABD pasaportu taşıyanlar tutuklanıyor. Amerikan ve diğer misyonerlerin eğitim yapması engelleniyor" (Özsoy,1995:147).

1890'lı yıllarda Anadolu'da birçok şehirde Ermeni isyanları ortaya çıktı. Misyonerler ve ajanlar Anadolu'dan gönderdikleri haberlerde 200.000-300.000 arasında Ermeninin hayatını kaybettiğini iddia ederek Batı kamuoyunu yanılttılar. Böylece Müslüman Türklere karşı nefret, Ermenilere karşı ise sempati uyandırmaya çalıştılar (Çiçek, 2005: 19). Avrupa ve Amerika'daki gazetelerde 1890'larda ölen Ermeni sayısını 1 milyon olarak veren dahi oldu. Osmanlı kaynaklarına göre ise 1895 yılındaki Ermeni isyanlarında Zeytun hariç, 1433 Müslüman ile 2238 hristiyan hayatını kaybetti. Zeytun isyanının elebaşı olan Agasi 1895 yılında Zeytun'da 20.000 Müslümanı öldürdüklerini yazdı (McCarthy, 2010: 109).

Büyük devletlerin diplomatik temsilcilikleri, Anadolu'nun her köşesine dağılmış misyonerler ile birlikte Ermeni propagandasının Batı kamuoyuna iletilmesinde ve benimsetilmesinde rol oynadılar. Misyonerler ve yaptıkları yayınlar, Ermeni olayları için propaganda makinesi haline geldi. Buna, Batı basınının bu yoldaki yayınları da eklenince, Hristiyan kamuoyu Ermenilerin gerçeklerle ilgisi bulunmayan haber ve mesajlarını benimsemeye başladı (Akyul,2007: 80; McCarthy, 2010: 111).

Ermeni olaylarıyla ilgili olarak dışarıda yapılan gerçek dışı yayınlar Alman belgelerinde de ortaya konuldu. Alman belgelerinde; İngiliz basınının Ermeni olayını şahitlerden değil de çıkarları doğrultusunda yanlış haberleri ileten kişilerden aldığı ve İngiliz gazetesi The Standart'ın yanlış haberi üzerine Almanya'da da halkın Ermeni meselesi ile ilgili yanlış fikirler edindikleri ifade edildi (Çalık, 2000:163).

2 Kasım 1895 tarihli arşiv belgesinde Ermeni ihtilâlcilerin Türk kılığına girerek misyonerlere saldırdıkları bildirildi. Ermeni asiler bu yolla Avrupa ve Amerika kamuoyunda Türkleri daha çok karalamayı ve cani olarak göstermeyi hedeflemekteydiler (BOA, HR. SYS. 2740/35).

Amerikan Board misyoner örgütünün patronu Barton Amerika’da Ermenilerin sevk edilmesiyle ilgili yayınlar yapıp başında bulunduğu Yakınoğu Yardım Komitesine (NER) daha çok yardım ve bağış toplamaya çalışıyordu. Barton; Anadolu’daki misyonerlerin gönderdiği raporlarda ve mektuplarda eğer Türklerin lehine ve Ermenilerin aleyhine olan bir cümle dahi varsa bu mektupları o cümleleri çıkardıktan sonra yayınlıyordu. Mesela, misyoner Frederick W. Mac Callum 26 Kasım 1917 tarihinde James Barton’a yazdığı mektubun üçüncü sayfasında “Türk ordusunda görevli iken Rus hattına kaçan bir Ermeni doktor tanıyorum. Türk ordusunda görevli iken binin üzerinde Türk asker ve subayını zehirleyerek veya yanlış tedaviyle öldürdüğünü söyledi.” Cümlesi bulunmaktadır. Ancak Barton, Mac Callum’un mektubunu yayımlarken bu cümleyi çıkarttı ve mektubun geri kalan kısmını aynen yayınladı (Gencer, 2006: 66-67).

1922 yılı ekim ayı sonunda Yakınoğu Yardım Komitesinin iki temsilcisi, Miss Annie T. Allen ve Miss Florence Billings Yunanlıların geri çekilirken yakdıkları Türk köylerinin durumu hakkında hazırladıkları bir raporu, teşkilatın İstanbul’daki merkezine yolladılar. Bu raporda aynen İzmir’deki Yunan zulmünü anlatan ve Lloyd George’un yayınlamadığı rapor gibi hiçbir zaman yayınlanmadı (Gürün, 2010: 70-71).

9 Mart 1902 tarihli arşiv belgesinde, Protestan misyonerlerin okullarından mezun Ermenilerin Amerika’ya göç ettikten sonra, köy köy dolaşıp, Protestan ruhbanlarına, ailelerinin katledildiği, çocuklarının açlıktan öldüğü hikâyelerini anlatarak para topladıkları, daha sonra bu paralarla Amerika’nın büyük şehirlerinden birinde ticarete başladıkları bilgisi yer alıyordu (BOA, İ. HUS, Belge No:13/9).

Misyonerlerin Amerika’da yürüttükleri propaganda faaliyetleri Amerikan kamuoyunu Türklere karşı önyargılarla doldurdu. Örneğin, Amerikalı yazar Powell 1922 yılında Yıldız Köşkünde Son Osmanlı Padişahı Sultan Vahdettin ile yaptığı görüşmede padişahın kendisine şunları söylediğini yazdı: “Sizin gazeteleriniz ve mecmualarınız, eğer yollasak bir Türk’ün yazdığı yazıyı basmazlar, eğer basılsa halkınız bunu okumaz, eğer okurlarsa inanmazlar. Hatta Amerika’ya Türk görüşünü sizin dilinizle anlatacak kalifiye birisini yollasak tarafsız bir dinleyici kitlesi bulabilir mi? ”(Gürün, 2010: 68).

Amerikalı yazar Arthur Tremain Chester da bir makalesinde Amerika kamuoyundaki Türklere karşı olan önyargıyı şu ifadelerle dile getirdi: “Türkiye’de ne Ermeniler ne de Rumlar Hristiyan oldukları için öldürülmüşlerdir. Bizim basınımız, Yunanlıların Türklere uyguladığı barbarlığı ve zulmü yazmayı reddeder, bu zulmü önyargısız olarak belgeleriyle tarafsız olarak yabancı görevliler veya Amerikalılar ortaya koymuş olsa bile...” (Çabuk, 2009: 243).

ABD’nin Ankara’ya gayri resmi olarak yolladığı temsilci Robert İmbrie, Ankara’dan hükümetine gönderdiği 11 Temmuz 1922 tarihli bir raporda: “Kuşku yok ki, Türk hükümeti, Türk halkı ile ABD ve Amerikalılar arasında daha dostça bir duygu yaratılamamış olmasının başlıca ve en büyük nedeni, Amerikan misyonerleri olmuştur ve olmaktadır. Misyonerlere karşı oluşlarının nedeni dinsel değildir, siyasaldır. Türk halkı, misyonerlerin sadece dinsel alanda çalışmadıklarını, siyasal eylemlere giriştiklerini sezmektedir. Bunda da pek haksız değildir.” İfadelerini kullanarak Amerikan Board misyonerlerinin Osmanlı Devleti aleyhine cereyan eden siyasi olayların içinde yer aldığını bizzat bir Amerikalı hükümet görevlisi olarak açıklamaktan çekinmedi (Alan, 2007: 505). Misyonerlerin Türk-Amerikan ilişkilerine zarar verdiğini yazma cesaretini gösteren Amerikalılardan biri de Kurtuluş savaşı sırasında Anadolu’ya gelen gazeteci Clair Price’di. Price; Amerikalı misyonerlerin Ermeniler üzerine odaklandıklarını ve misyonerlerle Ermenilerin ilişkisinin dini olmaktan çok siyasi

nedenlere dayandığını ifade etti. Price, Ermenilerin misyoneri Sultanın gücünden daha büyük bir gücün temsilcisi olarak gördüklerini ve Protestan misyonerlerin de açıkça bağımsız bir Ermenistan hayali kuran milliyetçilerin yardımcısı rolünü üstlendiklerini belirtti (Çiçek, 2005: 12).

Anadolu'daki milli mücadelenin zafere ulaşmasından sonra da bir Amerikalı muhabir yazısında; Türkiye ile ilgili Amerika'daki Türklere karşı olan önyargının hükümetin elini kolunu bağladığını ve korkunç Türk olarak yansıtılan misyoner algılamasının Amerikan kamuoyunu yanılttığını belirtti. Amiral Bristol da anılarında ABD'de verdiği konferanslarda gerçekleri yansıtmamanın imkânsız olduğunu söyleyerek kim gerçeği söylerse Türk yanlısı olarak suçlandığını ifade etti. Misyonerlerden bile gerçeği söylemek isteyenler susturulmuştu. Mesela, İstanbul'daki Amerikan Kız Koleji Müdürü Mary Patrick de Amerika'da Türkler lehine tek kelime etmenin dahi imkânsız olduğunu ve kendisinin politika uğruna gerçekleri dile getiremediğini ve sessiz kaldığını söyledi. Amerika'da Türklere karşı ortaya çıkan bu önyargıların arkasında ise misyonerler, Yakınoğu Yardım Komitesi çalışanları ile bu grupların arkasında gizlenen asıl organize güç olan Ermeni lobileri vardı (Ar, 2011: 266).

4.3.3.1. Propaganda Vasıtası Olarak Kitaplar

1890'lı yıllarda Ermeni konusu ile ilgili Amerikada 21 kitap yayınlandı. Bu kitapların 19'unu misyonerler, 1'ini Christian Herald'ın editörü, 1'ini ise Board üyesi olan ve Ermeni Yardım Organizasyonu üyesi olan bir kişi yazmıştı. Kitapları olaylara şahit olup da yazan yoktu. Bilgi kaynakları hemen hemen hepsinin aynıydı. Bilgiler misyonerlerden ve Ermenilerden gelmekteydi (McCarthy, 2010: 378,148).

Misyoner Grace H. Knapp, The Tragedy of Bitlis adlı bir kitap yazarak Van'daki Ermeni isyanını anlattı. Kitapta Ermenilerin askerler tarafından öldürüldüğünden bahsetti. Ancak bir süre sonra Ermeniler Van'ı ele geçirmelerine ve şehirdeki Türklerin kimini öldürmelerine geriye kalan kısmını da tamamen sürgün etmelerine rağmen Knapp'ın kitabında tek bir Müslüman'ın öldürüldüğüne dahi değinilmedi.

Grace H. Knapp, Misyoner Clarence D. Ussher ile birlikte Van isyanını konu alan bir kitap daha yazdı. An American Physician in Turkey: A Narrative of Adventures in Peace and in War (Türkiye'de bir Amerikalı Doktor: Savaş ve Barış Serüveninin Anlatımı), kitapta Ermeni isyanının gerekçeleri anlatılmaktaydı. Kitapta Ermenilerin cephaneye stogu yaptıklarını ancak bunu kullanmak için yapmadıkları iddia edilmekteydi. Ayrıca Ermeni terör örgütü liderlerinin barış için uğraştıkları ve devlete sadık oldukları iddia edilmekteydi. Misyoner Ussher diğer misyonerlerin kitaplarının aksine bir ilke imza atarak 339 sayfalık kitabının 4 cümlesinde bazı Ermenilerin Müslümanlara katliam uyguladığını yazdı. Ancak bu katliamı yapan Ermenilerin dahi gerekçeleri olduğunu iddia etti (McCarthy, 2010: 197-198).

Presbiteryan Kilisesi tarafından da The War Journal of a Missionary in Persia (İran'da bir Misyonerin Savaş Günlüğü) adlı bir kitap yayınlandı. Kitapta Müslümanların kayıplarına hiç yer verilmedi. Kitapta, Hristiyanların Ruslarla işbirliği yaptığına değinilmedi.

Presbiteryan Board Örgütünün sekreteri olan Misyoner Robert E. Speer, The Gospel and The New World (İncil ve Yeni Dünya) adlı bir kitap yazarak Ermenileri masum gösteren hikâyeler anlattı.

Robert Kolejin başkanlığını da yapan misyoner H.L. Gates, Ravished Armenia: The Story Of Aurora Mardigonian (Ermeni Kızı Aurora Mardigonian'ın Hikâyesi) adlı bir kitap yayınladı. Gates kitabının girişinde kaynak olarak İngiliz propaganda

bürosundan ve Bryce'in raporundan yararlandığını belirtti. Bu kitap daha sonra Amerika'da filme çekildi. Tiyatrolarda oynandı. Yardım toplama kampanyalarında kullanıldı (Mc Carthy,2010: 198).

Robert Kolejinde çalışan ve Anadolu'da 5 yıl kalan misyoner Herbert Adams Gibbons, *The Blackest Page in Modern History* (Modern Tarihin en Karanlık Sayfası) adlı bir kitap yazdı. Yazdıkları için tamamı ya misyonerlerin çalışmalarından ya da İngiliz Propaganda faaliyetlerinden oluşan 9 kaynak gösterdi. Kendisi anlattıklarından hiçbirine şahit olmamıştı.

Gibbons'ın diğer bir kitabı ise *The New Map of Europe* (Avrupa'nın Yeni Haritası)'dır. Gibbons bu kitapta Türkleri Balkanların ve Ortadoğu'nun tarihindeki her sorunun müsebbibi olduğunu iddia etmekteydi. Türkleri ırk ve din karışımı bir fanatizme sahip olmakla suçlamaktaydı. Gibbons da Balkan savaşlarını anlatırken diğer misyonerlerin yaptığı gibi Türklerin savaş sırasındaki ve savaş sonrasındaki kayıplarına ve acılarına kitabında yer vermedi. Aslında, Balkan savaşlarında Balkanlardaki Türklerin %27'si öldürüldü, %35'i ise yurtlarından sürgün edildi. Müslümanların kaybı Hristiyanlardan çok fazlaydı. Ancak misyonerler toplamda %62'yi bulan Müslüman kayıplarını görmemezlikten geliyorlardı. Çünkü misyonerler tarafından yazılan veya yazdırılan kitaplar tarih kitabı değildi. Bu kitaplar sadece propaganda amaçlı kitaplardı (Mc Carthy,2010: 198-199).

Suriye Protestan Koleji misyonerlerinden William H. Hall, *The Near East: Crossroads of the World* (Dünya'nın Kavşağı Yakınoğu) adlı bir kitap yazdı. Kitabın son bölümünü de NER Başkanı James Barton yazdı. Barton bu bölümde Amerikan mandasını savunmuştu. Hall kitabında tek bir Müslümanın dahi öldürüldüğüne veya saldırıya uğradığına değinmedi. Hall, Anadolu'daki Ermeni nüfusunu olanın iki katı, sevk edilen Ermenileri ise olanın 4 katı fazla gösterdi. Diğer yandan Hall, Anadolu'daki çoğunluğu oluşturan Türklerin nüfusuyla ilgili bir rakam vermedi.

Bertha S. Papazyan'ın *The Tragedy of Armenia* adlı kitabı ise Congregational Kilisesi tarafından yayınlandı ve NER başkanı James Barton bu kitaba bir önsöz yazdı. Papazyan bu kitapta ilk Ermenileri demokrat olarak sunuyordu. Papazyan'a göre Ermeniler 5. Yüzyılda Luther'den çok daha önce Protestandılar ve Protestanlığın mucidiydiler. Papazyan'a göre; bırakın I. Dünya Savaşı sırasında tarih boyunca tek bir Ermeni dahi tek bir hata, kötü şey yapmamıştı. Papazyan'ın kaynakları da İngiliz propaganda ofisi ve misyonerlerin propaganda kitaplarıydı.

Misyoner Joseph K. Greene ise 1916 yılında yayınladığı *Leavening Levant* (Doğudan Ayrılış) adlı kitabında Ortadoğu'da meydana gelen olaylardan dolayı Türklerin dinini ve Hz. Muhammed'i suçlamaktaydı. Greene de diğer misyonerler gibi Ermenilerin acı çektiğini iddia etmekte fakat Türklerin durumunu, acılarını, kayıplarını gündemine almamaktaydı. Greene aynı zamanda Frederic Davis Greene'in babasıdır. Frederic Davis Greene, *Armenian Massacres or The Sword of Muhammed* (Ermeni Katliamı veya Muhammed'in Kılıcı) adlı yalanı ve ön yargısı en çok olan kitabı yazan misyonerdir.

İran'da misyoner olarak bulunan Samuel Graham Wilson, *Modern Movements among Moslems* (Müslümanlar Arasında Modern Hareketler) adlı Türk karşıtı bir kitap yazdı. Kitabında birçok tarihi bilgi yalan ve yanlış bir şekilde çarpıtılarak sunulmuştu. Katliamlarda tek bir Müslümanın ölmediğini iddia etmekteydi. Olaylardan İslamı sorumlu tutmaktaydı. Müslümanların Hristiyan yapılması gerektiğini iddia etmekteydi (Mc Carthy,2010: 199-201).

Merzifon'daki Amerikan Kolejinde çalışan başka bir misyoner ise Ermenilerin Ankara'da yargılanmalarını konu alan bir makaleyi Presbiterian adlı bir İngiliz

gazetesinde yayınladı. Van ve Bitlis'te görevli iki misyoner ise bölgelerindeki yerel çatışmaları Erzurum'daki İngiliz konsolosuna rapor ettiler. Misyonerler Yakınoğu ve Ortadoğu'daki durumla ilgili İngiliz ve Amerikan enformasyonunun temel kaynaklarından birini teşkil ediyorlardı (Ar, 2011: 57-58).

Amerika'da 1896 yılında misyonerler tarafından üç kitap daha basıldı. Yayımlanan bu kitaplarda Türk düşmanlığı yapılmaktaydı. Bu kitaplar daha sonra yapılan çalışmalarda temel kaynak olarak kullanıldı. Bu kitaplar; Rahip Edwin M. Bliss, Turkey and The Armenian Atrocities (Türkiye ve Ermeni Vahşeti), A.W. Williams, Bleeding Armenia, Frederic Davis Greene, Armenian Massacres or The Sword of Muhammed'dir. 1996 yılında basıldığı Haik gazetesi tarafından duyurulan diğer kitaplar ise şunlardı: V. S. Charmetemps'in Paris'te basılan Bleeding Armenia, Kont L. Romanovsky'nin önsözüyle Rusça yazılan ve Diltey'in makaleleriyle Gladstone'un nutkunu da ihtiva eden Ermeni Sorunu ve Mac Cole'un yazdığı Ermenistan Konusunda İngiltere'nin Sorumluluğu'dur (Günay, 2009: 368).

Rahip Edwin M. Bliss'in yazdığı Turkey and The Armenian Atrocities adlı kitapta Antep, Urfa ve Maraş'taki Ermenilerden bahsettiği sayfada İstanbul'da bulunan Sultanahmet Camii'nin önünde kavga eden insanları gösteren bir resim çizilmişti. Resmin altına "kana susamış Müslümanlar Ermenilere saldırıyor" diye not düşülmüştü. Gerçekte Sultanahmet Camii ile Antep, urfa ve Maraş arasındaki mesafe 1000 km'den daha uzak olmasına rağmen Amerikan toplumunun daha çok dikkatini çekmek ve olayı bir Müslüman-Hristiyan çatışması gibi göstermek için Sultanahmet camiisini kullanmayı tercih etmişti (Bliss, 1896: 449). Antep'teki kolejden geldiği iddia edilen bir mektuba da eserde yer verdi. Mektupta olaylar sırasında Türk ve Kürd kadınlarının "lu-lu-lu-lu" diyerek kocalarını saldırmaya teşvik ettikleri iddia edilirdi. Gerçekte ise bölge kültüründe böyle bir çağrı biçimi yoktu. Kuvvetle muhtemel ki bu "lu-lu-lu" ifadesi Afrikadaki kabilelerin seslenişlerinden esinlenerek kitaba konulmuştu (Bliss, 1896:451).

Babası da bir misyoner olan Edwin M. Bliss, Robert Kolej'de uzun yıllar müdürlük yapmış olan Cyrus Hamlin'in desteğiyle Ermeni sorununun tarihini anlatan bir kitap daha yazdı. Turkish Cruelties upon the Armenian Christians (Hristiyan Ermeniler Üzerinde Türk Zülmu) adlı kitapta Bliss diğer misyoner kitaplarında olduğu gibi kendi iddialarını destekleyecek kaynaklar ve bibliyoğrafya vermedi. Bliss, kitabında Zeytun'da boğazlanan Türk askerleri ve Müslümanlarla ilgili hiçbir şey yazmadığı gibi kendisi Ermenilerin ayrıca Zeytun ve diğer şehirlerde isyan çıkardıklarını da yalanlamaktaydı (Grabill, 1971: 42; Mc Carthy,2010: 152).

Propaganda amaçlı yazılan kitaplar okunduğu zaman birçok yanlış ve kurmaca bilgi ortaya çıkmaktadır. Mesela; A.W. Williams'in yazdığı Bleeding Armenia adlı kitapta, Bizans'ın Selçuk Türklerini durdurmak için bir şey yapmadığı, Osmanlı Devleti'nin Yeniçeri yapmak için her Hristiyan aileden beşinci çocuğu aldığını yazmıştı. William kitapta 1894-96 yılları arasında Osmanlı topraklarında meydana gelen Ermeni olaylarıyla ilgili olduğunu iddia ettiği bilgiler de vermekteydi. Kitaptaki hikayenin birinde; "evli bir çift askerlerden kaçıp dağa doğru kaçmışlardı. Askerler bunları yakaladı ve Müslüman olurlarsa hayatlarını bağışlayacağını söyledi. Çift askerin teklifini reddetti. Askerler her ikisini de öldürdü." Ancak burada bir yanlışlık olmalıydı. Her ikisi de öldüğüne göre bu olayı kim anlattı? Askerler mi anlattı? Eğer askerler bir suç işledilerse bunu Ermenilere ya da misyonerlere niçin anlatsın? Gibi çok sayıda soru sorulabilir. Williams da eserinde olayın kaynağını ya da kim tarafından kurgulandığını açıklamadı. Ayrıca kitapta tek bir Müslüman'ın dahi Ermeniler tarafından öldürüldüğüne yer verilmemişti (Mc Carthy,2010: 149-151).

Amerikan Board adlı misyoner örgütü ve örgütün misyonerleri; sadece isyanlar sırasında Amerika ve Avrupa kamuoyunu yanıltmakla abartılı ve yalan haberlerle galeyana getirmekle kalmadılar. I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin propaganda amaçlı olarak hazırladıkları, abartılı ve yanlış bilgilerden oluşan “Mavi kitap yayınlanır yayınlanmaz ABCFM’nin patronu James L. Barton, bu kitaptan 3000 nüsha sipariş ederek Amerika’daki etkili yerlere dağıttı (Şimşir, 2005: 32). Amerikan Başkanı Wilson, Wilson’ın danışmanı Albay Edward M. House da bu Mavi Kitap’tan alanlar arasındaydı. New York Times gazetesi de 8 Ekim 1916 tarihinde 3 sayfasını Mavi Kitap’tan alınan alıntılara ayırdı (Grabill, 1971: 75).

Amerikalı tarihçi; Justin Mc Carthy; Mavi kitap için şunları söylemişti: “Propaganda malzemesi olarak yazılan bu kitaptaki belgeler tamamen sahte ve düzmedir. Mavi kitap’ta olayları anlatanların 4’de birinin kimliği bilinmiyor. Kitap’ta belge diye sunulanlar Taşnak gazetelerinden yapılan alıntılardır. Bunlar büyük yalanlar değil, aptalca yalanlardır” (Şimşir, 2005: 30).

Bir propaganda kitabı olarak savaş yıllarında basılan Mavi Kitap, Ermeni kaynakları ile Ermeni taraftarı olan kişilerden ikinci ve üçüncü elden toplanan, doğruluğu kontrol edilmemiş dokümanların bir araya getirilmesi ile hazırlanmış ve resmi bir statü ile basılmıştı. Kendisi aynı zamanda savaş karşıtı olan yazar Arthur Ponsoby 1928 yılında “Harp döneminde yalanlar” adlı bir kitap yayınladı. Ponsoby İngiltere Hükümeti’nin I. Dünya Savaşı sırasında nasıl propaganda yaptığı ve Mavi Kitabın nasıl hazırlandığıyla ilgili dikkat çekici bilgiler verdi. Ponsoby:

Harbiye Nezareti bir sirküler yaparak, subayları, düşmanla ilgili savaş olayları hakkında rapor vermeye davet etmiş, olayların mutlak doğruluğunun zaruri olmadığı, normal bir ihtimalin mevcudiyetinin kâfi olduğu ilave edilmişti... Vahşet yalanları, en makul olanlarıdır. Özellikle bu ülkede (İngiltere) ve Amerika’da onlarsız harp yapılmaz. Düşmanın kötülenmesi bir vatan görevi sayılır (Gürün, 2010: 77).

I. Dünya Savaşı süresince İngiliz Dış İşleri Bakanlığı kontrolünde Wellington House’da oluşturulan Savaş Propaganda Ofisi’nde önde gelen akademisyenlere propaganda kitapları ve broşürleri hazırlattırıldı. Tarihçi Arnold Toynbee’de propaganda ofisinde görevlendirildi. Toynbee, Türkler aleyhinde üç kitap yayınladı. Armenien Atrocities: the Murder of a Nation (Bir Miletin Katliamı) isimli kitabında kullandığını iddia ettiği kaynaklar, Kahire’den veya New York Ermenilerinden gelen mektuplardı. “The Murdeous Tyranny of the Turks”(Türklerin Kanlı Yönetimleri) ve “Turkey: a Past and Future” (Türkiye: Bir Geçmiş ve Gelecek) isimli kitaplar ise diğer çalışmalarıydı (Hocaoğlu, 2006: 54).

İngiliz Savaş Propaganda Ofisi’nde Şubat 1916’ya kadar propaganda amaçlı yapılan baskı sayısı yedi milyonu geçti. Propaganda amaçlı yapılan yayınlar yaklaşık 555 Amerikan gazetesine servis edildi. İngiliz Propaganda Ofisi’nde görevli önemli aktörlerinden birisi de Viscount Bryce’di. Bryce yazdığı raporlarında çoğu Yunan veya misyoner olan görevlileri “bir Amerikalı gezgin veya yabancı bir gezgin” şeklinde takdim etmekteydi. Kaynaklar kesinlikle objektif realitelere bağlı kalmıyor, bölgeden gelen haberlerden sadece Taşnak örgütü kaynaklı veya Ermeni kilisesi kaynaklı veriler değiştirilmeden doğruymuş gibi yayınlanıyordu (Hocaoğlu, 2006: 52-53).

İngiltere Hükümeti’nin yaptığı bu propaganda yayınların hedefi ise Amerika’yı güya gaddarlara karşı savaşa sokmaktı. Tüm İngiliz propaganda malzemelerinde olduğu gibi Mavi kitap’ın da yazarları olan Tonybee ve Bryce’in çalışmalarında tek bir Müslüman’ın ölümüne rastlanmıyordu. Öldürülenler hep Ermeniler ve Asyalı Hristiyanlardı. Kaynaklara ve amaçlarına bakıldığında bu durum hiç de şaşılacak bir şey

değildi. Viscount Bryce, Türk düşmanı bir kişiydi ve kaleme aldığı “The Treatment of Armenians In the Ottoman Empire” (Ermeni raporu) adlı eserdeki 150 olayın 59’u misyonerler tarafından yazılmıştı. Olaylardan 52’si Ermenilerin yazdıkları olayları anlatıyordu ya da Ermeni gazetelerinden yapılmış alıntılardan oluşuyordu. Rapor genelde Amerikalı misyonerlerin ve Ermenilerin hikâyelerinden esinlenerek yazılmıştı (Karayumak, 2007: 140-141).

Amerikan Board’ın patronu Barton 1915 yılında New York’taki Protestan Ruhban Okulu bünyesinde kilise tarihi alanında uzman bir profesörü Ermeniler hakkında yayın yapması için işe aldı. Bu Profesör William Walker Rockwell idi. Rocwell, 1916 yılında birçok bülten ve 2 adet de küçük kitap yayınladı. Bu kitapların başlıkları şöyleydi: The Pitiful Plight Of The Assyrian (Nestorian) Christians In Persia And Kurdistan (İran ve Kürdistan’da Nesturilerin Acıklı Halleri), The Deportation Of The Armenians (Ermenilerin Tehciri). Bu kitaplar Ermenileri yücelten, Türkleri ise karalayan kitaplardı (Grabill, 1971: 76).

Ermenilerin iftiralarla dolu propaganda çalışmalarına ABD’nin İstanbul Elçisi Henry Morgenthau da alet oldu. Morgenthau, 1913 yılının kasım ayından 1916 yılının şubatına kadar İstanbul’da kaldı. Yakınoğu Yardım Komitesi çalışanlarının gönderdikleri telgrafları 1918 yılında New York’ta “Ambassador Margenthau’s Stoeys”(Elçi Morgenthau’nun Öyküsü) İsmiyle yayınlamak için Amerika ve Avrupa kamuoyunu etkilemeye çalıştı. Morgenthau’nun kitabının yazılmasında ve hazırlanmasında Amerika’ya götürdüğü kâtabi İstanbullu bir Ermeni olan Hagop Andonian’ın önemli katkıları oldu. Aynı şekilde İstanbul’da Morgenthau’ya tercümanlık yapan Arshag Schmavonian adlı Ermeni de kitabın ortaya çıkmasında etkili oldu (Bakar, 2009: 142).

Morgenthau’nun Ermeni kâtabinin yardımıyla yazdığı kitap Amerika’da tirajı 120.000 olan The World’s Work dergisinde tefrika edildi. Ayrıca kitabın bazı bölümleri tirajı 2.630.256 olan bir düzüne Amerikan gazetesinde yayınlandı. Margenthau’s Story adlı kitap etkili bir reklam sonrası piyasaya sürüldü ve ilk yıl 22.234 adet satıldı. Morgenthau kitabında kendisine Doğu Anadolu’daki Ermeni faaliyetleriyle ilgili olarak verilen Osmanlı raporlarını ırkçı oldukları gerekçesiyle kullanmadı. Ancak kitabında Türkleri korkak, aptal, tembel olarak niteledi ve Ermenileri yükselten bir bakış açısıyla yanlı olarak olayları kaleme aldırdı (Ar, 2011:160 ve 168-169).

Morgenthau’nun kitabı önyargı ve çelişkilerle doluydu. Aynı kitaptaki rakamlar dahi birbiriyle çelişmekteydi. Morgenthau 1918 yılında New York’da basılan “Margenthau’s Story” adlı kitabında kendisi Van şehrinin toplam nüfusunu 30.000 olarak vermektedir. 15 Nisan sonrası çıkan olaylarda ise 3 gün içerisinde 24.000 Ermeninin katledildiğini iddia etmektedir. Morgenthau aynı kitapta, Misyoner Dr. Usher’e dayanarak verdiği bilgide; Rusların Van’ı ele geçirdiğinde 55.000 Ermeninin cesedini sokaklardan topladığını yazmaktadır. Bu kitap bile tek başına, misyoner raporlarının ve propaganda kitaplarının düzmece bilgilerle dolu olduğunu göstermektedir. Aynı kitapta Morgenthau 25 Mayıs 1915 tarihinde Van’da Ermenilerin Osmanlı askerleri tarafından katledilmekte olduğunu iddia etmekteydi. Fakat Osmanlı askerleri bu tarihten önce Van şehrini tamamen terk etmişti. 16-17 Mayıs 1915 tarihlerinde son Osmanlı askerleri de Van’ı terk etmişti. Şehir Ermeni örgütlerinin ve Rusların eline geçmişti. Morgenthau’nun haber kaynağı ise Ermeni Taşnak örgütü ile bölgedeki misyonerlerdi (Çiçek, 2005: 39; Mccarthy, 2010: 192-193).

22 Şubat 1916’da Amerika’ya dönen Morgenthau, Amerika’da Ermeni propagandası yapmaya devam etti. Konuşmalarında Anadolu’da bir milyon ve üzerinde Ermeni’nin bulunduğundan ve bunların çoğunun da kimsesiz çocuklar olduğundan söz

ederek bu yetimlerin hayatta kalabilmesi için 5 milyon dolara ihtiyaç duyulduğunu iddia etti. Amerikan kamuoyunu etkilemek için perişan Ermeni kadın ve çocuklarının yer aldığı afişler hazırlanmış, dinî içerikli ve Türklere karşı olan ifadelere yer verilmişti. Bu acındırma projesi kapsamında 1915'te 6 milyon dolar, 1916'da ise 20 milyon dolar toplandı. Amerika'nın İstanbul'daki elçiliğine gönderilen bu paralar oradan da misyonerlere dağıtıldı (Çetinkaya, 2009: 77).

4.3.3.2. Propaganda Vasıtası Olarak Gazete ve Dergiler

Misyonerler Amerikan kamuoyu ile Ermeniler arasında kuryelik görevi üstlendiler ve Amerikan basınında etkin bir şekilde Ermeni propagandası yaptılar. Bu bağlamda 1915-1928 yılları arasında 20'den fazla yüksek tirajlı Amerikan dergisi Ermeniler hakkında öyküler yayınladı. Bu dergilerin yazarlarının çoğu misyonerler veya misyoner kaynaklı bilgileri kullanan kimselerdi. Mesela, Amerika'nın tanınmış yayın organlarından; The New York Times Current History Magazine'de 35, The Missionary Review of Board'da 18, The Outlook'da 19, The Survey'de 12, The Living Age'de 3, The National Geographic'de 7, The Independent'de 19, The American Review of Reviews'da 12, The Nation'da 11, The Contemporary'de 15, The Republic'de 13, The Literary Digest'de 42, The World's Work'da 8, Asia'da 10 adet makalede Ermeni öyküleri yayımlandı (Ar,2011:147-148).

1915 yılında New York Times gazetesinde Ermenilerle ilgili 145 makale yayımlandı. Bu yayınların arkasındaki diğer bir güç ise İngiltere idi, çünkü İngiltere de bu şekildeki propagandalarla Amerika'nın kendi yanında Osmanlı ve Almanlara karşı savaşa girmesi için ABD kamuoyunu bu yöndeki kara ve yalan haberlerle etkilemeye çalışıyordu (Özbek,2009: 52-53).

Ermenilerle ilgili yapılan yayınlarda sıra dışı, dikkat çekici başlıklar kullanılmaktaydı. Başlıklar metinlerden daha duygusaldı. Mesela, 1895 yılının ekim, kasım ve aralık aylarında değişik günlerde San Francisco Chronicle'de yayınlanan Ermenilerle ilgili haberlerde şu başlıklar atılmıştı: "Ermenistan'da On bin ölü, Türkler Hiç Merhamet Göstermedi, Bogazlanan Ermeniler, Ermeniler Ölümüne Mahkum Edildi" (McCarthy, 2010: 121). Misyonerlerin yazdıkları propaganda kitaplarında, Avrupa ve Amerika basınına servis yaptıkları haberlerin sonunda çözüm önerileri de sunulmaktaydı. Bu önerilere göre: "Müslümanların eğemenliğinde yaşayan milletler tamamen kurtarılanaya kadar Doğu sorunu çözülemezdi." Bu dönemde Amerika basınında Türklere ilgili tamamen karalama kampanyası yürütülmekteydi. The Dallas News gazetesinin 13 Ocak 1895 tarihli sayısında şu haber yer almaktaydı: "Hiçbir uluslararası etiğe sahip olmayan bu günah devletine, hala niçin aydınlanmış ve gelişmiş komşu devletlerarasında var olmasına izin veriliyor." New York Times gazetesi ise 13 Kasım 1895 tarihli haberinde, Medeni dünyanın, Avrupalı güçlerin Osmanlı Devleti ile savaşmasını ve onu yok etmesi beklentisine sahip olduğunu yazdı.

Misyonerlerin yayın organlarından olan Congragationalist gazetesinin 21 Mart 1895 tarihli haberinde ise; Osmanlı Devleti'nin Amerika'nın da katılacağı bir savaşla yok edilmesi çağrısında bulunmaktaydı. Başka bir sayısında ise Osmanlı Devleti'nin Amerika'nın da göndereceği gemilerle yok edilmesinin misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki Evangelizasyon çalışmalarına katkıda bulunacağını iddia etmekteydi. The New Orleans Daily Picaayune ise Haziran 1896 tarihli sayısında; Osmanlı topraklarına 5-6 adet tamamen askerlerce doldurulmuş iyi gemilerin gönderilmesini talep etmekteydi.

Arena gazetesi, 1895 yılı Mayıs ayında yaptığı yayında; sadece Osmanlı Devleti'nin değil, bütün Müslümanların Avrupalı devletlerce yönetilmesi gerektiğini deklare etmekteydi. Haberi kaleme alan Robert Stein'e göre Orta Asya Türkleri, Cezayir, Bosna ve Mısır'ı da içine alan bölge Avrupa devletleri tarafından yönetilirse buralarda halkın mutlu ve müreffeh olacağını ve hiçbir değişiklik istemeyeceğini iddia etmekteydi.

New York Observer and Chronicle'de 29 Kasım 1894 tarihinde yayınlan bir yazıda ise Ermeni sorunu için çözüm önerileri sunulmaktaydı. Bu önerilere göre; Ermenistan, Bulgaristan gibi olmalıydı. Avrupalı bir vali tarafından yönetilmeliydi ve Ermenistan'ın kendi ordusu olmalıydı. Ermenistan, Rusya tarafından korunmalıydı.

Chicago Tribune'in ise 11 Aralık 1894 tarihli haberinde; Ermeni sorunu için çözüm önerileri sunulmaktaydı. Bu öneriye göre; Rusya Doğu Anadolu'yu işgal etmeli ve Avrupalı güçler de Osmanlı Devleti'nden Avrupa'dan çekilmesini istemeliydi. Eger bu istek kabul edilmezse Avrupalı devletler ordularıyla onları Türkistan'a sürmeliydi." (McCarthy, 2010: 156-157).

Kendisi Müslümanlar aleyhinde yalanı ve ön yargısı en fazla olan bir propaganda kitabının da yazarı olan Amerikalı misyoner Greene 1895 yılı nisan ayında Londra'da bulunan 3 Ermeni mülteciyi kışkırtarak Sason meselesi ile ilgili açıklamalar yapmalarına neden oldu. Greene bu açıklamaları Times gazetesinde yayınlattı (BOA, Y. PRK. BŞK, Belge No:1/18).

The New York Times gazetesinin 5 Ocak 1896 tarihli nüshasında ise "Ermenilerin Izdırabı" başlıklı yazının altında Osmanlı Devleti'nin Washington Elçisinin; Misyonerlerin kendilerini Ermeni isyancıların saldırısından koruduğu için Osmanlı Hükümetine teşekkür ettiği yönündeki açıklamasını saçma ve gülünç olarak niteleyen bir haber yapmıştı (New York Times, 5 Ocak 1896).

Misyonerler, reklam yaparak daha çok para toplamak için Amerikan kamuoyunu çeşitli kurmaca haberlerle ve abartılı rakamlarla aldattılar. Bu reklamlardan biri de 11 Mart 1920 tarihinde New York Times gazetesinde yayınlandı. Haberde şu bilgiler yer alıyordu: "Anadolu'da yaşayan 5.000.000 Ermeni'den sadece 1.250.000'i sağ kaldı. Onlar da çok zor şartlar altındalar. Amerika bu insanlara yardım edebilecek tek millet." Yakınoğu Yardım Komitesinin yaptığı reklamlarda 5.000.000 rakamı birçok kez kullanıldı. NER'in bazı reklamlarında ise 4.000.000 Ermeninin öldüğü 1.000.000 Ermeninin de göç ettiği iddia edildi. 1914 yılında Osmanlı topraklarında yaşayan toplam Ermeni sayısını İngiliz, Amerikan ve Osmanlı arşiv kaynakları ortalama 1.300.000 olarak göstermektedir. Bu rakamlar haberlerin kurmaca olduğunu kanıtlamaktadır. New York Times gazetesinin 24 Şubat 1919 tarihli başka bir haberinde ise Osmanlı Devletinin Rum, Ermeni, Fars ve Yahudileri katlettiği yazıldı. Gerçekte ise savaş yıllarında Farslara karşı bir saldırı olmadı. Ayrıca Yahudileri Osmanlıların öldürdüğü iddiaları da tamamen İngiliz Savaş Propagandası Bürosu'nun bir kurmacasıydı (Özdemir vd., 2004:17-38; McCarthy, 2010: 184-185).

4.3.4. Misyonerlerin Ermenilere Yönelik Yardım faaliyetleri

23 Eylül 1895 tarihinde Amerikalı misyonerler tarafından New York, Boston ve Chicago'da, Türkiye'deki Ermeniler için "Ermeni yardım komitesi" oluşturuldu (BOA, HR. SYS, 2740/25). Misyoner Frederick D. Greene, Ermeni ulusal Yardım Komitesinin sekreteri oldu (Grabill, 1971: 42). 1895 yılında bazı Protestan rahipler Washington'da Ermenilere destek için bir Ermeni Cemiyeti kurdular. Osmanlı Devleti, bu tür faaliyetlerin Anadolu'da yeniden Ermeni isyanına neden olacağına ve bunun

sorumlusunun da bu tür faaliyette bulunan Amerikalılara ait olacağını Amerika Dışişleri Bakanlığına bildirdi (BOA, HR. SYS, Belge No:2855/29).

1896 yılında Osmanlı Devleti'nin Washington Sefaretinin gönderdiği belgede Amerika'da Protestan papazların; Osmanlı Devleti'ndeki Ermenileri desteklemek ve Amerikalıların yardımıyla Ermeni çıkarlarını korumak için "Allianca Pro- Armenienne" adlı bir cemiyet kurduğu bildirildi (BOA, Y.A. HUS, Belge No:347/75). 1896 yılında Amerikalı misyonerlerin Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermenilerin zaruret ve sefalet içinde olduklarını bildirmesi üzerine Brooklyn'deki Congregational Kilisesi üyeleri ve New York Ticaret Odası üyeleri yardım topladı ve yardımın nakli için Amerika Hükümeti'nden gemi talep ettiler (BOA, Y.A. HUS, Belge No:344/6).

Misyonerler Ermeniler adına para toplama işini planlı, sistemli ve sürekli hale getirdiler. Osmanlı topraklarında misyonerlerin yaşadıkları şehirler Ermeni yardım merkezleri haline geldi. 1896 yılına gelindiğinde misyonerler 7 Osmanlı şehrinde birer yardım merkezi kurdu. Bitlis, Antep, Urfa ve Sivas'ta da kurmayı kararlaştırdılar. Misyonerlerin Batı'da İslam düşmanlığı üzerine inşa ettikleri yardım faaliyetleri, Osmanlı düşmanlığını körüklerken, Ermenileri daha fazla isyana teşvik etti (Aydın, 2008: 244-245).

17 Şubat 1896 yılında Amerikalı misyonerler 24 bin sterlin bağış yaparak Ermenileri desteklediler. Yine 1896 yılında Amerikan Board örgütü Adana'da 1100 dolarlık, Antep'te ise 1112 dolar 70 cent'lik ilaç yardımı yaptı (Yıldız, 2009: 56).

Amerika'daki misyonerler birliği Amerika'da Ermenilere yardım toplamak için New York Times gazetesinde Sason olaylarının tekrarından korkuluyor yönünde haberler yayınlattı ve misyonerler topladıkları 135 bin liralık yardımın sadece 50 bin lirasını Anadolu'daki Ermeni ahaliye gönderdi (BOA, HR. SYS, Belge No:2742/26) (9 Nisan 1902). Ermeni ihtilalcılar için ABD'nin değişik şehirlerinde mitingler, şenlikler, piyesler düzenlendi ve elde edilen gelir Ermeni isyancılara aktarıldı. Bunların birçoğunu ise Protestan ruhban sınıfı ve misyonerler himaye etti (BOA, İ. HUS, Belge No:13/9) (9 Mart 1902).

Amerika'dan Anadolu'ya dağıtılmak üzere gönderilen paraların paylaşılması işi Amerikalı misyonerler ve konsolosluklar aracılığıyla gerçekleştirildi. Amerika'dan konsoloslara gönderilen paralar, konsoloslar tarafından misyonerlere aktarıldı. Misyonerler de paraları buldukları bölgedeki Ermenilere dağıttılar. 24 Temmuz 1916 tarihli arşiv belgesinde; İstanbul'daki Bible House'ın Müdürü Peet'in Ermeni meselesine müdahale ettiği, Amerika ve İsviçre'deki Ermeni cemiyetlerinin gönderdiği paraları Ermeni ahaliye, Osmanlı ordusundaki Ermeni askerlere, taşradaki şubeleri vasıtasıyla dağıttığının anlaşıldığı bilgisi yer alıyordu (BOA, HR. SYS, Belge No: 2883/1).

Amerikalı misyonerler bir yandan Amerika ve İngiltere'de yardım toplayıp Anadolu'daki Ermeni isyancılara dağıtırken bir yandan da Ermenileri İngiltere'nin işgalinde olan Kıbrıs'a göç ettirmek için çalışmalar yapmaktaydılar. Misyoner raporlarında; Kıbrıs'a İskenderun'dan kolayca geçilebileceğini, Kıbrıs'ta geçim şartlarının ucuz olduğunu Ermenilerin Kıbrıs'ta çok ucuza çiftlik kiralayabileceklerini, Kıbrıs'ın küçük endüstri için de uygun bir yer olduğunu bildirdiler. Misyonerler raporun devamında kendilerinin Kıbrıs'taki iş adamlarıyla bağlantı kurduklarını ve işadamlarının da göç eden Ermenilere yardım edeceklerini, yüksek otoritelerin de Ermenilerin göç etmesini onayladığını bildirdiler. Misyonerler bu projeyi onaylayan ve destekleyen en etkili politikacının ise W. E. Gladstone olduğunu ifade ettiler. Misyonerler raporda; projenin malum sebeplerden dolayı basında yer almaması gerektiğini de bildirdiler. Bu projenin gerçekleşmesi için fonlara ihtiyaç olduğunu ve

öncelikle 20,000 sterlinin lazım olduğunu merkezlerine bildirdiler. Bu amaç doğrultusunda bir de çalışma komitesi kurdular. Komite şu kişilerden oluşuyordu: Hugh Mateson, Robert Yerburch, Lord Kinnaird, Mr. Bunting ve Karısı, Leydi Henry Somerset, Miss Willard, Miss Lidgett, Rahip Scott Holland, Rahip Ravensley, Dr. Paton, Sheldon Amos, PABCFM, (Reel 655:No:349).

4.3.4.1. Yakın Doğu Yardım Komitesi (Near East Relief Committee)

Amerikalı misyonerler, elçilerle ve diğer batı ülkelerinin konsolosları birlikte sürekli olarak Ermenilerin masum olduğu, sürgüne gönderildiği, zor durumda oldukları, Avrupa ve Amerika'daki kendi dindaşları olan Hristiyanlardan yardım bekledikleri propagandası yaparak Batı kamuoyunun Ermeni sorununa olan ilgisini artırdılar. Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında Ermeni isyanına karşı tedbir olarak Zorunlu İskan kararını alması Batı'daki Osmanlı düşmanlığını zirveye çıkardı ve Amerika'da Ermenilere yardım etmek üzere Yakın Doğu Yardım Komitesi'nin kurulmasına neden oldu. Misyonerlerin yanı sıra ABD'nin İstanbul'daki Elçisi Henry Morgenthau da Ermenilere yardım için bir komite kurulmasını tavsiye etti. Kendisinin ABD başkanı Wilson'un da yakın arkadaşı olması sebebiyle onun bu tavsiyesi dikkate alındı ve Ermeni Yardım Komitesi kuruldu. Komitenin başına daha önce Elazığ'daki Fırat Koleji'nin başkanlığını da yapmış olan James Barton getirildi. 1915 yılında Suriye ve Fars Yardım Komiteleri de kuruldu. Daha sonra bu 3 komite 1915 yılı sonunda daha güçlü hareket edebilmek için birleştirildi. Bu komite 1918 yılında Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi ismini aldı. James Levi Barton ise başkan olarak kaldı. Komitenin merkezi ise New York oldu. Kuruluşundan bir yıl sonra 1916 yılında komite ABD'nin 16 farklı eyaletinde ve 38 şehirde ofis açtı. Amerika'da Ermenilere yapılan yardımlar arttı. Komitenin üyeleri çoğunlukla Yakın Doğu'da çalışmakta olan misyonerlerden oluşmaktaydı. Bu komite I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerini de yönetti (Özbek, 2009: 48-50).

Çizelge 4.1. Yakın Doğu Yardım Komitesi'nin (NER) Organizatörleri

Adı	Görevi
James L. Barton	ABCFM'nin Sekreteri
Charles R. Crane	Board'ın İstanbul'daki Kız Kolejinin Başkanı
Samuel Dutton	Board'ın İstanbul'daki Kız Kolejinin Veznedarı
Cleveland Dodge	Robert Kolejin Başkanı
D. Stuart Dodge	Beyrut Amerikan Üniversitesi Mütevelli Heyeti Üyesi
Stanley White	Presbiteryan Board'un Sekreteri
William I. Chamberlain	Board'ın Reform Edilmiş Kiliseler Sekreteri
Samuel Harper	Rusya'da misyonerlik örgütü kurmaya başladı
Frank Mason North	Methodist Board Misyonusunun Sekreteri
Thomas D. Christie	Anadoluda bir Misyoner
William I. Heaven	Amerikan İncil Toplumu Sekreteri
Charles S. MacFarland	Protestan Kiliseleri Federal Konseyi Sekreteri
Arthur C. James	Beyrut Amerikan Üniversitesi Mütevelli Heyeti Üyesi
Edward L. Smith	ABCFM'nin Sekreteri
Edwin M. Bulkley	Presbiteryan Board'un Üyesi
John R. Mott	YMCA Temsilcisi
Rabbi Stefan Wise	Yahudi Acil Yardım Komisyonu Başkanı
George A. Plimpton	Board'ın İstanbul Kız Kolejinin Mütevelli Heyeti Üyesi

Tablodan da görüldüğü gibi NER gerçekte Kongregasyonel ve Presbiteryan misyoner örgütlerinin kurduğu bir ajanstı. 1925 yılına kadar NER 6270 adet aktif komite kurdu ve 20.000 den fazla işçi çalıştırdı (McCarthy, 2010: 166-167).

Yakınoğu Yardım Komitesi başkanı Barton, NER için ABD hükümetinden de çok destek aldı. Barton, NER'in 16 eyalet ve 38 şehirdeki şubeleri vasıtasıyla Amerika'da propaganda yapıyor ve para topluyordu. Barton ve ekibi ülkedeki bilinci uyandırmak için Amerikan kongresini, Ermeniler ve Suriyeliler için merhamet, acıma kararı çıkarmaya ikna ettiler. Ayrıca Barton 1916 yılı ekim ayında ABD Başkanına bir günü yardım günü olarak ilan etmesini tavsiye etti. Barton, Wilson'a başvurarak Beyaz Saray'ın zorunlu iskanı kınayan bir bildiri yayınlamasını ve bu siyah ve kırmızı renkte çıkarılmış olan bildirinin bütün valilere ve belediyelere gönderilmesine neden oldu (Grabill, 1971: 75).

Yakınoğu Yardım Komitesi, basın yoluyla misyonerlerin ve yardım görevlilerinin gönderdiği raporları Amerikan halkına duyuruyor ve böylece kamuoyunu etkileyip yardım etmelerini sağlıyordu. Misyonerler Amerikalıların yardımını olmazsa 1,5 milyon Ermeninin hayatta kalamayacağı propagandası yapıyorlardı. NER'in kurucularından Cleveland H. Dodge, ABD Başkanı Wilson'un yakın bir arkadaşıydı. Dodge 1916 yılındaki seçim kampanyasında Wilson'ı destekledi ve 100 bin doların üzerinde bağış yaptı. Dodge'nin Wilson'la görüşmesi sonucunda Wilson 1916 yılında 21-22 Ekim tarihlerini, 1917 yılında ise 10-11 Kasım tarihlerinde iki günü Yakın Doğu Yardım Günleri olarak ilan etti ve tüm Amerikalılardan Ermenilerin acılarını hafifletmek için bağışta bulunmalarını istedi. ABD Başkanı Wilson bir misyonerin torunuydu ve Presbiteryan bir yöneticinin oğluydu. İdeolojik olarak Hristiyan olmayanlara karşıydı. Misyonerlerin raporlarına ve isteklerine destek veren bir kişiydi. Yakınoğu Yardım komitesi (NER) 22 Ekim 1916 tarihinde Amerika'da 50.000'den fazla kilisede Ermeniler için para topladı. Bu kampanyalar sırasında 2 milyon Ermeni'den 750.000'inin öldürüldüğü veya açlık ve hastalıktan öldüğü, 1 milyon Ermeninin sürgün edildiği iddia edildi. Okullarda kiliselerde, devlet dairelerinde, iş yerlerinde Ermeniler için paralar toplandı. Tiyatrolarda Ermenileri anlatan dramalar oynandı (Gencer, 2006: 49, 144; McCarthy, 2010: 187,264).

NER çalışanları Amerika'dan yardım almak için genellikle çok duygusal ve birçoğu gerçekleşmemiş hayal mahsulü haberleri Amerika'ya gönderdiler. Böylece kamuoyunu yanıltarak daha çok para toplamayı amaçladılar. Hatta bazı NER çalışanları anlattıklarının hayal mahsulü olduğunu itiraf dahi ettiler. Bu propaganda yazıları sayesinde Amerika'daki Ermeniler Anadolu'daki asilere çok sayıda silah, mühimmat ve para göndermeyi başardılar (Karayumak, 2007:116- 117).

Yakın Doğu Yardım Komitesi(NER) propaganda işini çok organize bir şekilde yürütüyordu. Bu amaçla Amerika'da birçok gazetede NER'in hazırladığı yardım toplamak amaçlı yazılar yayınlandı. Bu gazeteler şunlardı: Boston Transcript, Brewster Herald, Cleveland Plain Dealer, San Fransisco Chronicle, New York Times, Indianapolis News, Indianapolis Star, Buffalo Express, Brooklyn Citizen, Christian Science Monitor, Leslie's Weekly, Newark Evening News.

NER'in savaş bölgesinden gelen haberlerin kaynağı ise misyoner raporları ve İngiliz Propaganda Bürosunun gönderdiği asılsız iddialardı. Misyonerlerin gönderdiği iddia edilen haberlerde ise isim verilmiyor ve misyoner x, gibi işaretler kullanılıyordu. NER komitesi tarafından Ermenilerin katliama uğradıkları yönünde 24 adet rapor gazetelere ve Amerika'daki 120.000 kiliseye gönderildi. Raporların haber kaynağı ise belirtilmemişti. Gazetelerde yayınlanan bu iddiaların gerçek olma ihtimali bile imkansızdı. Bu rapordan birinde Ermenilerin Ecmiyazın yani Rusya'da toplandığı ve

cephaneden tasarruf etmek için Ermenilerin arka arkaya dizilerek vurulduğu iddia ediliyordu. Bu yöntemle tek bir kurşunla çok sayıda kişinin öldürüldüğü iddia edilmekteydi. Raporlar duygusal bir şekilde hazırlanmıştı ve okuyucuların duygularına hitap ediyordu. Raporun birinde ise şu bilgiler yer alıyordu: “ Birkaç ay önce İrandan trenle gelen bir adam(Adamın ismi verilmemiş) Tren Ani’de durduğunda orada 225.000 Ermeni mültecinin toplandığını gördü ve onların yardıma muhtaç olduğunu söyledi.” Fakat gerçekte ise tren yolu Ani’den geçmemekteydi ve Ani ile tren yolu arasındaki mesafe 5 milden fazlaydı. Bu şahıs gerçekten mültecileri görmüş olsa bile trenin penceresinden 225.000 kişiyi nasıl saymıştı? (McCarthy, 2010: 176-179).

Yakın Doğu Yardım Komitesi(NER); topladığı yardımları dağıtmak için ve kendi organizasyonu için faaliyet gösterdiği topraklarda Board örgütünün personelini ve dağıtım ağını kullanmaktaydı. Amerikan konsolosları ve elçileri de NER’in faaliyetlerini desteklemekteydi. Hatta Alman diplomatlar dahi NER faaliyetlerini desteklemekteydiler (Keiser, 2005: 492).

Yakın Doğu Yardım Komitesi faaliyetlerini 5 başlık altında; genel yardım, tıbbi çalışma, kurtarma çalışması, endüstriyel çalışma ve yetimhane kurma çalışması olarak gruplandırmıştı. Genel çalışma adı altında zorunlu İskana tabi tutulan Ermenilere gerekli yiyecek ve barınma sağlanıyordu. Tıbbi çalışma adı altında NER hastaneler, klinik ve dispanserler kurmaya çalışıyordu. Kurtarma çalışması adı altında Ermeni kadın ve kızlar için özel olarak evler kuruyordu. Endüstriyel çalışma adı altında Ermenilere iş imkânı sağlamaya ve onlara mesleki eğitim vermeye çalışıyordu. NER’in faaliyetleri arasında en çok önem verdiği faaliyet ise çocuklar için yetimhaneler kurma çalışmasıydı. NER Amerika kamuoyunu etkilemede ve onlardan yardım toplamada ise strateji olarak basını kullanmaktaydı. Misyonerler basını yanlış bilgilerle Osmanlı Devletine karşı yönlendirerek Anadolu’da isyan eden Ermenileri katliama uğrayan masumlar olarak tanıtıyorlardı. Aynı zamanda daha çok yardım toplamak için Osmanlı Devleti’nin Müslüman bir ülke olduğunu ve Ermenilerle ise sadece onlar Hristiyan olduğu için mücadele ettiğini ve Ermeni teröristleri sadece Hristiyan olduğu için öldürdüğünü iddia ediyorlardı. Böylece gerçek dışı haberlerle istedikleri gibi bir kamuoyu oluşturuyorlardı (Özbek,2009: 50-52).

15 yıllık faaliyeti boyunca NER Amerika’da, 116 milyon dolar bağış topladı. Bu paranın 25 milyon dolarını ise devlet bağışlamıştı (Keiser, 2005. 496). Rockefeller Fonu 1915-1916 yıllarında NER’e 300.000 doların üzerinde yardım yaptı. 1916 yılında Harvard-Yale futbol oyunlarındaki hâsılat da NER’in kasasına girdi. Amerikan Kızıl Haç’ı, Dodge, Christian Herald, Literary Digest de NER’e yardım etmişlerdi. ABD’nin Almanya’ya karşı savaşa girmesiyle NER 2000,0000 doların üzerinde para topladı. ABD Hükümeti 1916 yılı Aralık ayında Yakın Doğu Yardım Komitesine topladığı yardımları Suriye’ye götürmesi için bir gemi hibe etti (Grabill, 1971: 77-78).

Yardım komitesi 1915 yılında başlattığı yardım faaliyetlerini 1929 yılına kadar devam ettirdi. Mondros Mütarekesi sonrasında NER’in İstanbul sorumlusu olan Binbaşı Arnold; 11 Kasım 1919’a kadar NER’in 30 milyon dolar tutarında yardım faaliyetinde bulunduğunu söyledi (Gencer, 2006: 53).

Toplanan bu paralar ise Anadolu, Kafkasya, İran, Yunanistan ve Suriye’de dağıtıldı. Paraların neredeyse tamamı Ermenilere aktarıldı. Osmanlı Devleti’nin o zamanki İç İşleri Bakanı olan Talat Paşa ise yardımlara bütün Osmanlı vatandaşları arasında eşit dağıtılması şartıyla izin vereceğini bildirdi. Buna rağmen Müslümanlar bu yardımlardan pek yararlanamadılar. NER’in Osmanlı topraklarında yaptığı toplam yardımın ancak %2 ‘sinden Müslümanlar yararlandı. Hâlbuki NER yetkilileri hiçbir

ayırım yapmadan herkese yardım yaptıklarını iddia ettiler. Ancak rakamlar gerçekte kimlere yardım ettiklerini göstermektedir (Özbek, 2009: 55).

Komitenin başkanı olan James Barton daha çok yardım toplamak için Ermenileri çok masum Türkleri de gaddar göstermek için propaganda faaliyetlerine ağırlık verdi. Barton sırf propaganda faaliyetleri için komiteye bir acente kiraladı. Barton, Türkleri ağır şekilde suçlayan kitapçıklar hazırlattı. Zorunlu İskan sırasında Bitlis'te bulunan Amerikalı misyoner Grace A. Knapp da Barton'ın isteği üzerine Tragedy of Bitlis adlı bir kitap hazırladı. Bu dönemde yayınlanan dergiler ve gazeteler akıl almaz başlıklarla Ermenileri masum Türkleri de korkunç bir mahlûk gibi göstermekteydi. Mesela, The Literary Digest'in haber başlığı şöyleydi: "Türkler Ermenilerin Kafataslarıyla Camileri Yeniden İnşa Ediyorlar" (Gencer, 2006: 62-63).

Yakındoğu Yardım Komitesi'nin Filedelfiya'da organize ettiği bir mitingde konuşan Papaz William F. Akerd; Karadeniz'den Basra Körfezine kadar uzanan çöl yolunda 800.000 kafatasının dizilmiş olduğunu ve 2.000.000' dan fazla kadın ve kızın ise köle olarak satıldığını iddia etti. Bu iddialar 19 Mayıs 1918 tarihli Chicago Tribune gazetesinde yayınlandı. O yıllarda Anadolu'daki toplam Ermeni nüfusu ise 1.300.000 civarındaydı. Ayrıca tarihte hiçbir zaman Karadeniz'den Basra körfezine uzanan bir çöl yolu olmamıştı (McCarthy, 2010: 185,395).

NER komitesinin yaptığı bu propaganda haberlerinin birçoğunun gerçekte uzaktan yakından ilgisi yoktu. Haberler genelde İngiltere'deki savaş propagandası ofisinden ya da bölgedeki misyonerlerden gelmekteydi. Hatta NER örgütü istediği haberi kendisi New York'ta yazmakta ve bu yazılanları İstanbul'taki temsilcisinden kendisine telgraf olarak göndermesini dahi istemekteydi. Chicago Tribune gazetesinin 1 Temmuz 1920 tarihli haberinde, NER'in Anadolu'dan uydurma telgraflar aldığı yazıldı. Habere göre; "telgraflar önce New York'tan Anadolu'ya gönderiliyordu ve üzerinde "aşağıdaki telgrafi bize geri gönderin" notu bulunmaktaydı. NER örgütü kendilerine geri gelen telgrafi ise Amerikan gazetelerine dağıtmaktaydı. Chicago Tribune'in İstanbul muhabiri olan Paul Williams bu haberine kaynak olarak Amerika'nın Deniz Kuvvetlerinin telgraf ofisindeki memurları gösterdi (McCarthy, 2010: 263).

Komitenin önyak olarak hazırladığı bu haberler vasıtasıyla, NER Amerika kamuoyundan daha çok yardım toplayabiliyordu. Türk tarihçi Türkkaya Ataöv ise bu konuda şunları söylemişti: "Türkler açlık sıkıntısı çekerken Ermeniler, Türk propagandası sonucu gelen Amerikan yardımıyla ve parasıyla besleniyorlardı." (Günaydın, 2007: 96). NER Amerika'da Aç Ermenilere yardım" sloganıyla para toplarken Türklerin açlıklarından söz etmiyordu. Gerçekte ise Anadolu'da Osmanlı Devleti'nin halkının yarısından fazlası açlık sıkıntısı çekiyordu. Bunlar da Türklerdi Hristiyan azınlık değildi. Misyoner propagandalarında "Hristiyanlar yardıma muhtaç" deniyordu. Fakat Ruslar, Ermeniler ve Rumlar tarafından savaş yıllarında milyonlarca Müslüman yurtlarından ve evlerinden sürgün edilmişti. Misyoner raporlarında ise sadece Rum ve Ermeni göçmenlerden bahsedilmekteydi (McCarthy, 2010: 159).

Bazı Amerikalılar da misyonerlerin yaptıkları bu yalan propagandalardan rahatsız oluyorlardı. Mesela, Amiral Bristol Amerika'da yardım toplayan kuruluşların yürüttüğü propagandaların gerçeği yansıtmadığını, bilakis Amerikalıları aldattığını ifade etti. Bristol, Amerikan Board Heyetinden Dr. Peet'den bu propagandanın durdurulmasını istedi. Ancak bu propagandanın durdurulması, acındırma yoluyla para toplayan kuruluşların kaynaklarının kurumasına neden olacaktı. Çünkü Amerikalılar, Türklerin Ermenilere zulmettiğini duydukça daha çok paralar bağışlamaktaydılar. Bristol propagandanın tek taraflı yapılmamasını en azından Rum ve Ermenilerin

Türklere yaptıkları zulümlerin de Amerika kamuoyuyla paylaşılmasını istedi ancak Peet buna yanaşmadı (Ar, 2011: 279).

1918 yılında NER tarafından Müslüman ailelerin koruması ve bakımı altındaki Ermeni yetimler de toplandığından NER yetimhaneleri kalabalıklaştı. 1922 yılında NER'in Yakın doğudaki yetimhanelerinin sayısı 124'e buralardaki yetim sayısı ise 64.107'e çıktı (Çiçek, 2005: 288).

NER 1919 yılında 561.970 mülteci için 4.802.000 dolar harcadı.1921 yılına kadar NER tarafından yapılan toplam harcama 60 milyon dolardı ve bu para 1922 yılında 70 milyon dolara 1924 yılında ise 90 milyon dolara çıktı. Bu paranın 24 milyon doları Ermeniler için harlandı ve toplanan paradan 20 milyon doları ise sadece Anadolu'da harlandı (Gencer, 2006: 98-99). Yarım milyon civarında Ermeni zorunlu iskandan tekrar dönerken Amerikan yardımı aldı. 1922 yılında NER tarafından Anadolu'da 22.211 mülteciye yardım yapıldı. 36.231 kişiye tıbbi destek sağlandı ve 737 kişi ise NER'e ait hastanelerde tedavi gördü (Günaydın, 2007: 94-95).

Mayıs 1929'da NER son kez halka bağış için çağrı yaptı. NER başkanı James Levi Barton 1.048.108 dolara ihtiyaçları olduğunu ve bu parayı da 20.043 yetim çocuğun ihtiyaçları için harcayacaklarını bildirdi (Gencer,2006: 117).

5. ADANA'DA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

5.1. Alman Misyonerler

1896 yılında Adana'da "Deutsche Orient Mission" adlı Alman misyon örgütü kuruldu. Bu misyon Almanya'daki koruyucularının ilgisini sürekli çekebilmek için Berlin'de Der Christliche Orient adında aylık bir dergi de yayınladı. Yirminci yüzyılın ilk yıllarında Türkiye'deki Alman Protestan derneklerinin 450 misyoneri ve yüzlerce yerli yardımcısı bulunmaktaydı. Bunların bütçeleri ise birkaç yüz bin dolara çıktı (Earle, 2003: 123).

1909 Adana'daki Ermeni olaylarından sonra, Alman misyonerlerin Adana'da bir Alman yetimhanesi kurulması için Deutsche Levantinsche Baumwoll Gesellschaft adlı örgüt, Mr. Stoeckel Firması vasıtasıyla Adana'ya 1118 sterlin gönderdi. Adana'daki yardım komitesi Maraş'taki Alman Yetimhanesi'nin yöneticileriyle Hasan Beyli ve Adana'da yetimhane yapılması için araştırmalar yapmaya başladı. Ancak İstanbul Ermeni Patrikhanesi tarafından Adana'ya gönderilen heyet Ermeni çocuklarının yabancı ülkelere ait kurumlara gönderilmemesini istedi. Ermeniler, misyonerlere de eğer yardım etmek istiyorlarsa kendilerine para vererek ve tecrübelerini aktararak yardımcı olabileceklerini bildirdi (PABCFM, (Reel 660:No: 179).

1909 Adana olaylarından sonra vali olan Cemal Paşa, Maraş'taki Alman misyoner Miss Shaffer'ı Adana'ya davet etti. Vali, şehirde kurulacak olan bir yetimhanenin kontrolünü kendisine vermek istiyordu. Ayrıca olaylardan sonra Maraş'tan gelen Alman misyonerler 1909 Ermeni isyanından sonra Adana, Osmaniye, Hamidiye ve dağ köylerinden 200 kadar yetimi alarak Maraş'taki yetimhanelerine göturdüler (Keiser, 2005: 406). Daha sonraki yıllarda ise Alman misyonerlerden Dr. Silbermann 1915 yılında, Adana'da Eski istasyon civarında, 10 odalı bir ev kiralayarak iptidai, orta ve âliye derecesinde faaliyet gösterecek bir okul açtı (Mutlu, 2005:105).

Alman misyonerlerin 1915 yılında Adana'nın Haruniye nahiyesinde bir yetimhaneye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Dâhiliye Nezaretinden 17 Ağustos 1915 tarihinde Adana Vilayeti'ne gönderilen şifrede; Haruniye'deki Alman yetimhanesinde kalan çocukların tehciye tabi tutulmamasını istedi. Almanya ile savaş ittifakı yaptıkları için Osmanlı Devleti Alman misyonerlerin faaliyetlerini sürdürmesine müsaade etti (BOA, DH. ŞFR, Belge No: 55/43).

Alman misyonerler, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri tarafından kovuldu. Alman misyonerler 1920 yılında Haruniye'deki yetimhaneyi terk ettiler (Keiser, 2005: 526).

5.2. Fransa Destekli Katolik Misyonerler

Çukurova bölgesindeki Ermenilerin Frenklerle tanışmaları haçlı seferleri sırasında oldu. Ermeniler haçlılara erzak ve asker yardımının yanı sıra bölgede kılavuzluk yaptılar. Fransızların Çukurova ve çevresindeki Ermenilerin tarih ve kültürleriyle yakından ilgilenmeye başlaması 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyılın başlarında oldu. Fransa 1548'den itibaren Türkiye'ye seyyahlar göndermeye başladı. Bu seyyahlar kanalıyla kendisine doğuda bir müttefik edinebilmek amacıyla Ermenilere yöneldi ve onları Katolikleştirme politikasını başlattı. Fransız seyyahları 17. yüzyıl başlarından itibaren Türkiye'deki Ermeni azınlık ve onların yaşadıkları yerler hakkında bilgi verdiler. Bu amaç doğrultusunda 1852–1853 yıllarında Çukurova'da araştırmalar

yapan Victor Langlois'a Fransa Bilimler Akademisi destek oldu. Victor Langlois Kozan, Saimbeyli, Süleymanlı, Anavarza ve Misis civarında yaşayan Ermenilerin dil, kültür, tarih ve arkeolojisini inceledi, Ermeni, Bizans ve Memluk kitabelerindeki yazıları Fransızcaya çevirerek. Kilikya Ermenistan'ı imajını canlandırmaya çalıştı. Fransa bu amacı için kapitülasyonları da kullanarak Osmanlı topraklarında çok rahat hareket etti. II. Mahmut döneminden itibaren Fransa Osmanlı topraklarındaki Katoliklerin hamiliğini üstlendi (Klavuz,2007: 68-69).

1604–1877 tarihleri arasında Fransa'da, Türkiye, Ermeniler ve Ermenistan konusuyla ilgili 200'ün üzerinde makale ve kitap yayınlandı. Fransız Katolik misyonerlerin çalışmaları sonrasında çok sayıda Ermeni, Katolik mezhebini benimsedi. Fransa, Türkiye'de yaşamakta olan Ermenilerin ileri gelenlerini Fransa'ya götürüp orada ticaret ve sanat alanlarında yetiştirdi. Yetiştirilen bu Ermenileri, Osmanlı Devleti'nin üst düzey yöneticileri ile ilişki kurlmaları ve kendisine bilgi aktarmaları için Osmanlı ülkesine gönderip kullandı. Fransa'nın bu çalışmaları sonucu Osmanlı topraklarında Fransa ve Fransızcanın etkisi arttı. Fransızca, ülkenin en çok konuşulan ikinci yabancı dili haline geldi. Bu çalışmalarda Fransız misyonerlerin faaliyetleri sonucu açılan Fransız okullarının da rolü vardı (Klavuz, 2007: 73).

Almanya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi tarafından yazılan 29 Aralık 1914 tarihli raporda; Adana'da Fransa'ya karşı beslenen hayranlığın nedeninin Ermeni okullarında öğretilen Fransızca olduğu, bu dilin bilinmesinin Fransız düşünce biçiminin yaygınlaşmasına aracılık ettiği bildirildi. Yazının devamında bölgede Fransızlara hayranlık duyulduğu, Ermenilerin misyonerlere karşı hayranlık duyduğu, Almancanın ise öğretmen sayısı yetersiz olduğu için az sayıdaki okulda öğretildiği bildirildi (Över, 2007: 22).

Fransa birçok Osmanlı şehrinde olduğu gibi amaçları doğrultusunda Katolik misyonerleri vasıtasıyla Adana'da okul ve kiliseler açtı. Birçoğu ruhsatsız olarak açılan bu kurumlar, 1901 yılında meydana gelen Midilli hadisesinden sonra Fransa ile Osmanlı Devleti arasında yapılan 1901 antlaşması ile tanındı. Antlaşmayla Fransız himayesinde bulunan ve Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren 260 okul ve kilise, yetimhane, manastır, hastaneden oluşan 354 müessesenin mevcudiyetini Osmanlı Devleti tanıdı (Mutlu, 2005:155).

Çizelge 5. 1. 1901 Yılında Adana Vilayeti'ndeki Fransız okulları (Mutlu,2005: 160)

Yerleşim Yeri	Okul
Adana	Peres Cizvit Koleji
Adana	Soers De Jozef de Lyon Mektebi
Adana/ Akbez	Lazarist Mektebi
Adana/ Şeyhli	Peres terappistes Ziraat Mektebi

1904 yılında Fransa'nın İstanbul'da bulunan elçisi Constans tarafından tertip edilen bir tabloya göre Mersin, Adana ve Tarsus'taki Fransız okullarında 715 öğrenci bulunduğu iddia edildi. Osmanlı arşivlerinde ise aynı okullarda 370 öğrenci bulunduğu belirtildi (Mutlu,2005: 144-155).

Çizelge 5.2. 1913 Yılında Adana Vilayeti'ndeki Fransız okulları(Mutlu, 2005: 170)

Adana Vilayeti	
Adana	Cizvit Rahipleri Koleji
Adana	Parasız Mektep
Adana	Jozef de Lyon Rahibeleri Yatılı Mektebi
Adana	Mektep

Adana/ Akbez	Lazarist Erkek ve Kız Mektepleri
Adana /Banya	Lazarist Erkek ve Kız Mektepleri
Adana/Tayak	Lazarist Erkek ve Kız Mektepleri
Adana/ Şeyhli (İslâhiye'nin Köyü)	Peres terapistes Ziraat Mektebi
Adana/ Şeyhli (İslâhiye'nin Köyü)	Erkek ve Kız Mektepleri
Kars-Pazar(Kadirli)	Fransiskan Rahipleri Kız ve Erkek Mektebi
Hasan Beyli	Fransiskan Rahipleri Kız ve Erkek Mektebi
Dört Yol	Lazarist Erkek ve Kız Mektepleri

Adana vilayetinde Fransızların açtıkları okulların yanı sıra faaliyet gösteren kilise, hastane, dispanser, yetimhaneleri de vardı. Bunlar bazı Katolik tarikatlar tarafından işletilmekteydi. Bunlardan Cizvit rahipleri, 1881 yılında Anadolu misyonunu kurduktan sonra 1890 yılında Adana'ya yerleşerek şehirde biri 1881-82 yılında Sisli Mahallesi'nde diğeri 1891-92 yılında Tüccaran Mahallesi Keçeciler Sokağında olmak üzere iki okul açtılar. Cizvitlerin açtığı kolejde Rüşdi-idadi(Ortaokul-Lise) seviyesinde eğitim verilmekteydi. Öğrenciler bu okullarda Fransızcadan başka Türkçe, Yunanca, Arapça, Ermenice gibi kendi anadillerinde de eğitim almaktaydı. 1911-12 yıllarında Cizvit kolejinde 18 öğretmen, 67'si Katolik 328 öğrenci vardı. I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ise Kolejde 371 öğrenci vardı ve bunların 24 tanesi Müslüman'dı.

Cizvit rahipleri kolejin yanı sıra Parasız Mektep adıyla bilinen bir de okul açtılar. Türkçe, Fransızca ve Ermenice eğitim veren ilköğretim seviyesindeki bu okulda eğitim parasızdı. 1911-12 yılında okulda 80'i Gregoryen Ermeni olmak üzere 105 öğrenci vardı. 1914 yılında ise okulda 162 öğrenci bulunmaktaydı. Bu rakam okulun alabileceği maksimum öğrenci sayısını göstermekteydi. İki okulun yanı sıra Cizvitlerin şehirde bir Manastırları ile bir de kiliseleri vardı (Şişman,2006: 168-169).

Şehirdeki Katolik misyonerler, Gregoryen Ermenileri Katolik mezhebine çekmek için sürekli olarak girişimlerde bulunuyorlardı. Gregoryen Ermenilere Katolik olmaları için çeşitli vaadlerde bulunmaktaydılar. Hatta onlara siyasi olarak koruma dahi sağlayacaklarını söylüyorlardı. Ancak yine de Katolik olanların sayısı çok azdı (Güçlü, 2010: 32).

Adana'da faaliyet gösteren diğer bir Katolik tarikat Jozef de Lyon Rahibeleriydi. 1900'lü yıllara doğru Anadolu'da faaliyete başlayan rahibeler Adana'da kızlara eğitim veren bir paralı ve yatılı bir de gündüzlü ve parasız olmak üzere iki okul açmıştır. Okullara Osmanlı memur çocukları da rağbet gösterdi. Müfredatında Ermenice, Fransızca, Arapça, Almanca İtalyanca Yunanca ve İngilizce derslerin olduğu okulun 1912 yılında 248 kayıtlı öğrencisi vardı. Jozef de Lyon Rahibeleri' şehirde bir de kız öğrencilerin kaldığı yetimhane açtılar ve 1912 yılında bu yetimhanede 118 kız kalmaktaydı. Ayrıca rahibeler 17 Nisan 1909'da 14 yataklı bir hastane açtılar ve 1912 yılına kadar toplam 1033 hasta bu hastanede muayene edildi. Rahibelere ait Dispanserde Müslüman ve Hristiyan hastalara bakıldı ve 1911-12 yıllarında 18000 hasta muayene edildi (Şişman,2006: 169-170).

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girince kapitülasyonları kaldırdı ve bütün imtiyazlar lağvedildi. Fransa ile yapılan 1913 antlaşması da geçersiz sayıldı. Osmanlı Devleti'yle savaşan devletlere ait olan bütün okul, yetimhane, hastane ve manastırlar kapatıldı, devletçe uygun görülenlere el konuldu ve mensupları yurt dışına çıkarıldı. Osmanlı devletinin müttefiki olan devletlere ait müesseseler varlıklarını devam ettirdiler (Mutlu, 2005:195).

5.3. Amerikalı Misyonerler

Amerikan Board örgütüne bağlı misyonerler Adana ve çevresinde ilk kez 1852 yılında faaliyete başladılar. Adana ve Ceyhan'da Antep İstasyonuna bağlı iki uç istasyon açtılar. Bu uç istasyonlar daha çok Ermenilere yönelik olarak çalışacaklardı (Grabill, 1971: 15). Amerikalı misyonerlerin şehirdeki asıl faaliyetleri 1870 yılından itibaren başladı (Kocabaşoğlu, 2000: 82). Zamanla şehirdeki ve vilayetteki faaliyetlerini artıran Amerikalı Protestan misyonerler şehirde birçok okul açtılar. Amerikalı misyonerler kendi açtıkları okulların yanı sıra Ermeni okullarına da mali destek ve öğretmen desteği sağlayarak Protestanlaştırma idealleri doğrultusunda yönlendirdiler.

Adana'da Tepebağı mevki, Tüccaran Sokak'ta Amerikalı misyoner Montgomery tarafından 1883-84 (1301) yılında açılan Amerikan kız Rüştüyesi yatılı okul olarak faaliyette bulundu. 1903 tarihinde bu okulda bir kısmı yatılı olmak üzere 100 kız öğrenci vardı. Öğrenciler etnik olarak; Ermeni, Protestan ve Rum çocuklarından oluşmaktaydı. Okulun eğitimi 9 yıldır. Okula Osmanlı Devleti 3 Mart 1893 tarihinde ruhsat verdi (Şişman,2006: 43).

Adana'da Amerikalı misyonerlerin kadın kolu gibi çalışan WBM (Women's Board of Missions- Kadın Misyoner Örgütü) tarafından 1884 yılında şehirde bir ilkökul, bir ortaokul ve bir de çocuk yuvası kuruldu. 1885 yılında okul binasının üst katına bir de yatakhane eklendi. 1914 yılında yatakhane okulun öğretmenlerine tahsis edildi. 1914 yılındaki kayıtlara göre Anaokulunda 25, ilkökulda 65 ortaokulda 45 olmak üzere okulda toplam 135 öğrenci vardı (Akgün,1988:8).

Çizelge 5.3. 1893 Yılında Adana'daki Protestan Okulları (Mutlu,2005: 299-300)

No	Okulun Bulunduğu Yer	Okulun İsmi	Tesis Tarihi	Açıklamalar
1	Adana, Tepebağı mevki	Amerikan Protestan Kız Rüştüyesi	1301	Amerikan Board İdaresinde
2	Adana, Tepebağı mevki	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi	1307	Amerikan Board İdaresinde
3	Adana, Durmuş Mah.	Ermeni Protestan Millet Mektebi	1298	Kısmen Amerikan Board İdaresinde
4	Adana, Bâb-ı Tarsûs	Ermeni Protestan Millet Mektebi	1297	Kısmen Amerikan Board İdaresinde
5	Adana, Sis	Ermeni Protestan Millet Mektebi	1303	Amerikan Board İdaresinde
6	Bulanık Kazası, Bahçe	Ermeni Protestan Mektebi		Amerikan Board İdaresinde
7	Bulanık, Hasan Beyli	Ermeni Protestan Mektebi		Amerikan Board İdaresinde
8	Bulanık, Hazlı Mevkii	Ermeni Protestan Mektebi		Amerikan Board İdaresinde
9	Sis Kasabası, Arslanpaşa	Ermeni Protestan Mektebi	1288	Kısmen Amerikan Board İdaresinde
10	Haçin, Minkâr mevki	Ermeni Protestan Mektebi	1293	Kısmen Amerikan Board İdaresinde
11	Haçin, Minkâr mevki	Ermeni Protestan Mektebi	1293	Kısmen Amerikan Board İdaresinde
12	Haçin, Minkâr mevki	Ermeni Protestan Mektebi	1293	Kısmen Amerikan Board İdaresinde
13	Haçin, Kalender mevki	Ermeni Protestan Mektebi	1295	Amerikan Board

14	Haçin, Topçu mevkii	Ermeni Protestan Mektebi	1296	İdaresinde Kısmen Amerikan Board
15	Haçin, Şar mevkii	Ermeni Protestan Mektebi	1296	İdaresinde Kısmen Amerikan Board
16	Haçin, Kirkot mevkii	Amerikan Protestan Kız Mektebi	1293	İdaresinde Amerikan Board
17	Haçin, Kirkot mevkii	Amerikan Protestan Kız ve Erkek Mektebi	1307	İdaresinde Amerikan Board

1895 yılına ait bir arşiv belgesinde Adana Valisi Faik tarafından Maarif Nezareti'ne gönderilen telgrafta, Adana'da ruhsat alınmadan inşa edilen Protestan Mektebine bazı ilaveler yapılmak üzere inşaata başlanıldığı fakat bakanlıktan gelen emir üzerine inşaatın men edildiği bildirildi (BOA. MF. MKT. Belge No: 203/30).

Amerikan Board örgütünün 1899-1900 yılına ait raporunda Adana'daki Protestan kilisesinin 293 üyesi olduğu ve Adana'da ikinci bir kilise için yer aradıkları, Adana'daki Protestanların sayısının 1100 kişi olduğu ve 1899 yılı için üyelere 298 lira toplandığı bildirildi. Raporda eğitim çalışmalarının hep bütçe açığı verdiği, halkla kilise papazı arasında sorunlar olduğu ve okulların çocuklar için verimli olmaktan uzak olduğu belirtildi. Raporda ayrıca Adana'daki Protestan okulundaki lise bölümünün kapatıldığı da bildirildi. Raporun devamında ise ölen misyoner Mrs. Montgomery'nin yerine Amerika'dan dönecek olan Miss E. S. Webb'in gelmesinin beklendiği bildirildi (PABCFM, Reel 552:No:150).

1900 yılında Adana'da 5 Amerikalı misyonerin yanı sıra 22 de yerlilerden oluşan yardımcı çalışan bulunmaktaydı (Güçlü, 2010: 31).

1908'de II. Meşrutiyetin ilanı sonrası Amerikalı misyoner William Nesbitt Chambers'in Erzurum'dan Adana'ya gönderilmesi Adana'daki misyonerlik faaliyetlerinin artmasına neden oldu. William N. Chambers, Adana'da bir Protestan Kilisesi yaptı ve kız ortaokulunu "Adana Kızlar Semineri" adlı bir liseye dönüştürdü. Board örgütüne bağlı olarak çalışan YMCA (Hristiyan Gençler Birliği)'nin ilk Türkiye Sorumlusu Lawson Chambers da ilk misyonerlik tecrübesini vekil öğretmen olarak Adana'da amcası William'ın yanında öğrendi. Amcası William'a göre, Lawson Chambers, 1909 Adana olaylarını yakından görmüş ve Ermenilere yardım için canını bile tehlikeye atmıştı. Bu arada Amerikalı misyonerlerce Adana'da bir de hastane açıldı. II. Meşrutiyetin ilanı sonrası YMCA'nın İstanbul dışındaki ilk aktif faaliyetleri 1909 başlarında Adana'da gerçekleştirildi. Adana'da Amerikalıların en önemli eğitim kurumu olan "Adana Kız Semineri'nin 1910'da 198 öğrencisi vardı. Kızlar Seminerinde daha çok Ermeni ve Rum kızları eğitim görmekteydi. Bu yüzden de okulda Amerikalılar dışında tamamı Protestan olan 7 Ermeni ve 1 Rum bayanda öğretmenlik yapıyordu (Uçar, 2013: 712).

28 Haziran 1900 tarihli arşiv belgesinde Sis ve Kozan da misyonerlerin Ermeni yetimlerine yönelik olan faaliyetlerini önlemek için bu bölgelerde hükümetin birer tane yetimhane açması gerektiği bildiriliyordu (BOA. DH. TMIK. M. Belge No: 89/29).

5.3.1. Amerikalı Misyonerlerin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri

Amerikalı misyonerler Adana'da açtıkları bir klinikte hastaları muayene etmekteydiler. Board örgütünün 1906-1907 yılına ait Adana Medical Misyonu 2. Yıl Raporunda klinikle ilgili şu bilgiler verilmekteydi. Dr. Marden şehirden ayrıldıktan sonra Dr. Salebian'ın iş birliğiyle klinik çalışmaları devam ettirildi. Klinik çalışmaları

kiliseyle bağlantılı bir şekilde yürütülüyordu. İncil kadınları kiliseyle bağlantılı bir şekilde klinikte çalışıyorlardı. Klinikteki bazı hemşireler aynı zamanda İncil kadını gibi çalışmakta ve hastalara düzenli olarak İncil okumaktaydılar. Klinikte bir Rum öğretmen de Pazar öğle servislerinde İncil dersi vermekteydi. Kliniğe ekim ayında 1432 kişi tedavi olmak için başvurdu. Bunlardan 383'ü ilk kez kliniğe başvuran kişilerden oluşmaktaydı. Toplam 9 ay boyunca kliniğe 23,952 kişi geldi. Bunlardan 4327'si ise yeni hastalardan oluşmaktaydı. 9 ay içinde misyonerlere ait doktorlar şehirde 881 kişiyi ziyaret etti. Müslümanlarda kliniğe gelmeye başlamışlardı. Kliniğe gelenlerin 1/3'ü Müslümanlardan oluşmaya başlamıştı." PABCFM, (Reel 660:No: 200)

5.3.1.1. Amerikan Hastanesi

Amerikalı misyonerler tarafından 1914 yılı eylül ayında Adana'da bir hastane açıldı. Misyonerler hastanenin donanım olarak yetersiz olduğunu bildirdiler. Savaş nedeniyle Amerika'dan gemiyle malzeme getirme imkânı da ortadan kalkmıştı. Savaş nedeniyle İngiltere'den gelen yardım da kesildi. Hastanede 4 yerli hemşire ile Miss Davies adlı misyoner çalışmaktaydı. Hastanenin doktoru Dr. Cyril Hass adlı bir misyonerdi. Fonlar yetersiz olduğundan hastane para sıkıntısı da çekmekteydi.

İstanbul'da Kızıl Haç için çalışan Dr. Hoover, liman kapatılmadan önce Amerika'dan gemiyle Talas Hastanesi için gönderilen ilaçları Adana'da Dr. Hass 'a devretti. Ancak bu ilaçların da bitmesi sonucu misyonerler yeni ilaç almada zorluk çektiler.

Zamanla Dr. Hass'ın ününün şehirde artması sonucu bazı devlet memurları ve Almanların da içlerinde olduğu pek çok zengin hasta, Beyrut veya İstanbul'a tedavi olmak için gitmek yerine, Adana'daki Amerikan hastanesini tercih etmeye başladılar. Bu nedenle aydan aya hastanenin geliri giderlerini karşılamaya başladı. Dr. Hass'ın maaşını Evanston Kilisesi ödüyordu. Beyrut'ta Tıp okuyan Rosenberg adlı bir öğrenci tifo hastası olarak Adana'daki Amerikan hastanesine gelmişti. İyileştikten sonra da Beyrut'a gitmeyip düşük bir ücretle hastanede yardımcı doktor olarak çalışmaya başladı. Bu arada Tarsus'taki Amerikan Koleji 2. Sınıf öğrencisi olan Theodorus hastaneye genel işlerde çalışmak için geldi. İşleri biraz öğrenince kendisinin eczacı olarak çalışmasına karar verildi. Adana'da yazları çok sıcak ve sağlık açısından tehlikeli olduğu için yazları hastane kapatılmaktaydı. Ancak bu yaz şehirdeki ihtiyaç çok olduğu için Dr. Hass yardımcılarıyla kısa süreli nöbetler şeklinde, hastanenin açık kalmasını planlamaktaydı. Adana'da tüm Amerikalılar güvendedi. Dr. Hass Adana valisinin aile doktoru olmuştu. Bundan dolayı misyonerler gerekli her türlü desteği ve korumayı Vali'den alabilmekteydi PABCFM, (Reel 672, No:6).

1934 yılında yeni sağlık yasasının çıkarılmasıyla Adana ve Talas'taki Amerikan hastaneleri kapatıldı. Bu hastanelerdeki Amerikalı doktorlar ise Antep'teki Amerikan hastanesinde görevlendirildi (Güllü, 2010: 158).

5.3.2. Saimbeyli'de Amerikalı Misyonerlerin Faaliyetleri

Misyonerlerin Saimbeyli'de faaliyet göstermelerinin temel nedeni ise kazadaki Ermeni nüfusu idi. Çevredeki yerleşim yerlerine göre Saimbeyli'deki Ermeni nüfusun oranı yüksekti. Bundan dolayı Amerikalı misyonerler Saimbeyli'de bir istasyon kurup faaliyetlerini sürdürdüler.

Çizelge 5.4. 1914 Yılı Saimbeyli Kazası Nüfusu (Karpat,2010: 360)

Müslüman	16.972
Ermeni	11.042
Rum Katolik	3
Ermeni Katolik	1.103
Protestan	1.405
Toplam	30.525

Saimbeyli Kazasında Vital Cuinet'e göre 7500 Gregoryen Ermeni, 3500 kadar Müslüman, 1000 kadar Katolik ve Protestan nüfus yaşamaktaydı (Şişman,2006: 45). Amerikalı misyonerler Saimbeyli'de bir yetimhane kurdular. Yetimhanede 200 Ermeni çocuğu kaldı ve bu çocuklardan 100 kadarına misyonerler kurdukları okulda bez ve kilim imalatı dersi verdiler. 1908 yılında Saimbeyli'deki yetimhanenin mevcudu 300 kişiydi (Şişman,2006: 46; Lambert, 1911: 28).

Amerikalı misyonerler, Maraş'ta bulunan Protestan kız okulunu 1879 yılında kadınların daha çok ihtiyaç duyduğu eğitimi vermek amacıyla Saimbeyli'ye taşıdılar. Misyoner Josephin Coffing de okulla beraber Saimbeyli'ye taşındı. Coffing 1861 yılında Ermeniler tarafından Saimbeyli'den sürülmüştü. Böylece sürüldüğü cemaate geri dönen Josephin Coffing'e, Charlotte ve Dr. Spencer adlı misyonerler de refakat etti. Hayatının 25 yılını Saimbeyli'de geçiren Bayan Coffing, Haçın ev okulunu ünlü bir müessese durumuna getirdi. Evden bozma eski ve yetersiz bir binada faaliyet gösteren okul 1897 yılında yeni binası yapılıncaya oraya taşındı. Kız okulunun yeni binası tam da Saimbeyli'deki kaymakamlığın karşısına yapılmıştı. Yetkililer bu okulun açılmasına itiraz etmişlerse de okul misyonerlerin vergilerin ödeneceği vb. beyanları üzerine faaliyete geçti. 1898 yılında okulda 159'u ilk, 60'ı orta, 21'i ise yüksek kısımda olmak üzere 240 kız öğrenci bulunuyordu. Bunların 72'si sürekli okulda kalıyordu. Bunlar 16 değişik yerleşim bölgesinden gelmişlerdi. Buradan mezun olan öğrenciler, genellikle Maraş'taki kız kolejine veya Harput'taki Fırat Koleji'ne gitmek için hazırlanıyorlardı. Saimbeyli'deki ev okulu, bayan misyon örgütü WBMI tarafından da destekleniyordu. 1907 yılında bu örgüt okula 1647.36 dolar bağış yaptı. Bu okulda vokal müzik, dikme, beden eğitimi gibi dersler de akademik dersler düzeyinde öğretilmekteydi. Saimbeyli'deki bu kız okulu 14 Mayıs 1915 yılındaki Zorunlu İskana kadar faaliyetini sürdürdü (Stone,1984: 103-106).

Misyoner Miss Coffing, Saimbeyli'de kız ve erkekler için kurduğu ve yönettiği 4 Protestan okuluna 1917 yılında ruhsat aldı. Saimbeyli'deki okullardan 2'si biri kız biri de erkek okulu olmak üzere 7 yıllık idadi (lise) düzeyinde eğitim vermekteydi. Okulların 200 kız 200 de erkek öğrencisi vardı. Kız okulunun hem gece hem de gündüz eğitimi vardı. Erkek okulu ise sadece gündüz eğitim vermekteydi. Miss Coffing'in Saimbeyli'de 1894 yılında kurduğu diğer iki okul ise 3 yıllık iptidai düzeyinde eğitim verdi (Mutlu:2005: 337).

Saimbeyli'de Amerikalı misyonerler 1897 yılında 8 yetim kızı kendi evlerine aldılar ve ertesi yıl Saimbeyli'de bir ev kiralarak yetimhane olarak kullanmaya başladılar. 11 Eylül 1897 yılında Mr. Martin adlı Amerikalı misyoner Saimbeyli'nin köylerini dolaşarak yetim ve yardıma muhtaç kızları toplamaya başladı. Kasabada 2 yıllığına 20 Türk lirası vererek bir ev kiralarak 75 kadar kız çocuğunu da yerleştirdiler. Bahçecik, Yerebakan, Şar, Tapan, Kala Deresi, Feke, Roomlo ve Sis'ten kızlar toplandı. Ayrıca 3 kız Elbistan'dan 3 kız Göksun'dan 1 kız da Zeytun'dan getirildi. Misyonerler kızları yetimhanelere alırken daha akıllı daha genç olanları tercih ettiklerini ve bunu da insanların geleceği için böylesinin en iyisi olduğunu düşündükleri için yaptıklarını belirtiyorlardı PABCFM, (Reel 654, No:158).

19 Ağustos 1900 tarihli arşiv belgesinde Saimbeyli'de Amerikalı misyonierlerin açtıkları yetimhanede Protestanlık propagandası yaptıkları ve Ermeni çocuklarının zorla ve cebren yetimhaneye alınıp Protestan yapıldığı bildirildi. Misyonierlerin Saimbeyli ve çevresinde Protestanlığın yayılması için mallarıyla ve bedenleriyle çalıştıkları ve hatta Protestanlığı yaymak için Kozan'da dahi bir yetimhane ile Sanayi Mektebi adı altında bir okul inşa ettiği bildirildi. Babıâli'den gönderilen iradede bu gibi zararlı tesislere asla rıza gösterilmemesi istendi ve misyonierlerin faaliyetlerine rıza gösterilen mahallerde ne gibi vahim sonuçların ortaya çıktığının görüldüğü bildirildi. Babıâli, Adana Valiliğine misyonierlerin zorla Protestan etme faaliyetlerinin önüne geçmesini emretti (BOA, Y.A.HUS. Belge No: 409/84).

15 Şubat 1910 tarihli Saimbeyli'deki Amerikalı misyonierlerce yazılan mektupta; WBMI adlı bayan misyonier örgütünden Saimbeyli'ye bir hemşire göndermesi talep edildi. Mektupta ayrıca Aralık 1910 tarihinde Antep'ten Papaz Topalyan adlı bir Protestan rahibin geldiği ve bu kişinin ev ev dolaşıp ayin yaptığı ve bu sayede Saimbeyli'de birçok Gregoryen'in Protestanlığa döndürüldüğü bildiriliyordu PABCFM, (Reel 672, No:234).

Saimbeyli'de yürüttükleri faaliyetlerden misyonierlerin de pek memnun olmadığı yazdıkları raporlardan ve mektuplardan anlaşılmaktadır. Hatta bazı misyonierler Saimbeyli'deki istasyonun kapatılmasını dahi merkezlerine önermekteydi. 24 Ağustos 1911 tarihli Saimbeyli'den yazılan mektup misyonierlerin Saimbeyli hakkındaki düşüncelerini göstermektedir:

Haçin dağların arasında ve üretim imkânları yok. Şehir fakir, şehrin zenginleri geleceklerini başka yerlerde arıyor. Haçin'de hastalık yaygın, bir doktor bana şehirde yaşayan herkesin kalıtsal olarak frengi hastalığına yakalandığından şüphelendiğini söyledi. Haçin'de trahom çok yaygın. Bir defasında bizim evdeki 7 kızdan 5'i tedavi gördü. Her zaman az veya çok tifo görülür. Şimdilerde ise kolera görülüyor. Bir misyonier; 'Haçin'de misyonierlik faaliyetleri Haçinlilerin yardımıyla değil onların engellemelerine rağmen yürütülüyor'demişti. Diğer yandan Mr. Martin'in köylerde yürüttüğü faaliyetler olumlu sonuçlar veriyor İnsanlar eğitim için çocuklarını bizim okullara gönderiyorlar. Haçin'deki ev okulunun öğretmenleri olan kızlar da Haçin'in köylerinden gelen kızlar. Haçinliler kızları erken evlendirmeyi tercih ediyorlar. Misyonierler; Haçin'de harcadığımız parayı başka yere harcasaydık daha verimli sonuçlar alırdık diye düşünüyorlar. Haçin'de misyonierlik çalışmaları devam edecekse bölgede tıbbi çalışmalar yapılmalı buna ihtiyaç çok PABCFM, (Reel 672, No:236).

5.3.2.1. Saimbeyli'de Ermeni Olayları ve Misyonierler

Yabancı mekteplerde okumuş ve ihtilalcı örgütlere mensup Ermeni öğretmenler bağımsız Ermenistan fikrini gerçekleştirmek için Ermeniler üzerinde yoğun propaganda yapmaktaydılar. Haçin Ermeni Mektebi öğretmeni Jirayir lakablı Mardiros Garip Boyacıyan Yozgat ve köylerindeki Ermeni kiliselerine gidip buralarda toplanan ahaliye konuşmalar yapıyordu. Boyacıyan, konuşmalarında; artık Osmanlı Devleti'nin idaresi altından çıkarak bağımsız olacaklarını, rahat edeceklerini, Ermenilerin her yerde Rusya'da bulunan Ermeniler dahil olmak üzere ittifak yaptığını, kendisinin İstanbul'dan emirler aldığını, Yozgat sancağında Ermenilerin ittifakını kendisinin sağladığını, büyük devletlerin ve bilhassa İngiltere'nin kendilerini desteklediğini bildiriyordu.

Konuşmasının devamında Boyacıyan şunları söyledi: “ Bu uğurda kanımız dökülsün büsbütün mahvolalım. Boş durmayalım. Papazlar vasıtasıyla ve ayinler ile cümlesine yemin ettirip imza alın” diyerek açıkça Ermenileri devlete karşı isyana teşvik etti. Ermeni öğretmenler, Osmanlı Hükümeti aleyhinde ihtilal çıkarmak maksadıyla Ermeni cemaatini isyana tahrik etmek, asker yazmak, asker için para toplamak gibi fesat işleri tertip etmekteydiler. Mekteplerde Ermeni çocuklarına devlet aleyhine dersler okutuluyor ve fesat şarkıları öğretiliyordu (Öntuğ, 2009: 280-281; Hüseyin Nazım Paşa, 1994: 25).

Londra ve Marsilya Ermeni Komitesi Ortak Sekreterliği tarafından 9 Ağustos 1892 tarihinde Adana Ermeni Başpiskoposu'na gönderilen ve oradan da dolaylı olarak Türkiye'deki başlıca komitelere bildirilen mektup da bu durumu teyit etmekteydi. Verilen talimat şu ifadeleri içermekteydi:

Başka yerlerde bulunan ihtilalcı komitelerle yarışırken, Kilikya'daki partiler için de çalışmalısınız. Kız ve erkek çocuklarının eğitimlerine dikkat ediniz. Çünkü ilimsiz selamete varılmaz. Zeki ve inançlı öğretmenlerinizi henüz tespit etmemiş olmanız büyük bir hatadır. Türk kafalı olduğu bahanesiyle kaybettiğiniz bir yönetici öğretmeniniz vardı. Aşırı isteklerinin hoş görülmesini binlerce defa yazdık ve kendisine verilmek üzere çok miktarda para gönderdik. Siz bu parayı birbirinize yedirdiniz ve Katolik başrahabin de almasına müsaade ettiniz. 200 liradan ona hiç bir şey vermediğiniz, göndermiş olduğunuz Kilikya'nın bilançosu da bunu teyit etmektedir. Biliniz ki, Kilikya bu yıllarda hiçbir faaliyet gösteremediyse bu, öğretmeninizle anlaşamamanızdan kaynaklanmaktadır. Ermeni çocuklarını Osmanlı okullarına göndermeyiniz. Çünkü Türklerle dostluk bağları kurular (Dinçaslan, 2006: 22-23; HR. SYS. 2789/8).

İhtilal Komiteleri Ermeni çocukların eğitimine ve Ermeni okullarına büyük önem veriyorlardı. Çünkü bağımsızlık için Ermenilerin bu fikri benimsemeleri gerekmektedir ve bunun da en etkili yolu eğitimdi.

Ermeni ihtilal örgütlerinin faaliyetleri ve Ermeni mekteplerindeki eğitimin sonucunda Ermeni öğrenciler arasında bölücü görüşler hızla yayılmaya başladı. Ermeni öğrenciler mekteplerde silah, bomba yapmayı öğreniyorlardı ve ihtilal örgütlerinin verdiği emirleri ve eylemleri gerekirse Ermenilere karşı da yerine getirmekten çekinmiyorlardı. Mesela; Haçin Ermeni Mektebi öğretmeni Jirayir lakablı Mardiros Garip Boyacıyan'ın kardeşi olan Hampursam Boyacıyan Ermeni efradından olan Haçik Efendi'yi Osmanlı Devletine sadakat gösterdiği için beş lira karşılığında 18 yaşında fakir bir Ermeni mektebi öğrencisine öldürttü. Galata Ermeni Mektebi öğrencisi olan Haçinli Karabet Çalıkyan ile hemşerileri de suikast amaçlı kullanmak üzere şemsiye tarzında Vinçester tüfekler yapmışlardı (Öntuğ, 2009: 283-284; Hüseyin Nazım Paşa, 1994: C. I, s.4-5).

Misyonerlerin çabalarıyla Saimbeyli'de kasabanın dışında kurulan Amerikan Koleji'nde Ermeni gençleri, kendilerini Osmanlı vatandaşlığından soğutacak bilgilerle yetiştiler (Kılıç,2007: 33). Amerikalı misyonerlerin Saimbeyli'de bölge Ermenileri için kurdukları ve Ermenileri eğittikleri bu misyoner okulları siyasi amaçlarla kullanıldı ve bölgede yaşanan isyan hareketlerinin doğuşunda önemli bir etken oldu (BOA, Y. PRK. UM. Belge No: 24/104) 8 Haziran 1892).

1891 yılında Ermeniler için Saimbeyli kasabasında Amerikan misyonerleri tarafından açılan okulların siyasi amaçlarla kullandığı Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Bu Amerikan misyonerlere ait okulun sonraki dönemlerde de merkezi Saimbeyli olmak üzere kurulması hayal edilen Ermeni Devleti'nin kurulması amacıyla

bu bölgede faaliyetlerde bulunduğu düşünülmekteydi. 19. yüzyılın sonlarında görülen Ermeni isyanlarının öncülerinin genellikle Amerikan misyoner okullarında yetiştikleri ve Ermeni terör örgütlerinin bu okulları karargâh olarak kullandıkları anlaşıyordu. Mesela; 1909 yılındaki Ermeni olayları sırasında Ermenilerle beraber Amerikan misyoner okulundaki büyük öğrenciler de silahlandılar. Bu bilgileri ise o yıllarda bölgede bulunan misyoner Lambert bizzat kaleme aldı (Şahin, 2005:194; (Lambert, 1911: 56).

1894 yılında Saimbeyli Kazası'nda Amerikalı bir misyonerde zararlı yayınlar ve evrak ele geçirildi. Bunun üzerine Babîâli'den gönderilen yazıda; misyonerlerin bu gibi zararlı evrakları taşıdıkları ve bunları Ermenilere ilettikleri ve Ermenilerin misyonerler vasıtasıyla Amerikan vatandaşlığına geçmeye çalıştıkları bunların önünün alınması için gerekli tedbirlerin alınması istendi. Belgede ayrıca Ermenilerin Amerika vatandaşlığına geçtikten sonra tekrar ülkeye döndüklerinde Amerikan vatandaşlığını Osmanlı topraklarında fesat çıkarmak ve çeşitli fesatlar icra etmek için kullandıkları ifade edildi (BOA, İ.HUS. 6/1310/ Ca048).

Amerikalı misyonerler, 1896-1897 yıllarındaki raporlarında bölgede siyasi sorunlardan dolayı seyahat etmenin pek güvenli olmadığını belirterek kendilerine olaylardan sonra duyulan rağbetin arttığını bildirdiler. 1896-1897 eğitim yılında Saimbeyli'deki okullarına 157 kadın kayıt yaptırdı. Bunların 54'ü yatılı, 103'ü gündüzlü olarak eğitim alacaktı. PABCFM, (Reel 552:No:116).

1 Nisan 1896 tarihli arşiv belgesinde Saimbeyli taraflarında 500 kadar Ermeni eşkiyasının dağa çıktıkları ve yakın bir zamanda hükümet konağına saldırarak ihtilal çıkaracakları şeklinde bilgiler aldıkları ve bu bilgilerin de Amerikalı Protestan misyonerlerin reisi olan İngiliz asıllı Martin'in verdiği belirtildi. Adı geçen belgede alınan bilgilerin doğru olduğunun anlaşıldığı ve gereken tedbirlerin alınması istendi. (BOA, A.}MKT. MHM. Belge No: 616/53)

Adana Vilayetinden 23 Mart 1896 tarihinde gönderilen telgrafta da Hınçak komitesine mensup olan 2 mektep hocasının ve yanlarındaki 4 kişinin Saimbeyli(Haçin) taraflarına geçtikleri Zeytun'daki Müşir İbrahim Paşa tarafından telgrafla bildirildi. Bu kişilerin ahaliyi tahrik için Saimbeyli(Haçin)'e geçtikleri ve Saimbeyli(Haçin)'de Amerikalı misyonerlerin yanında gizlendikleri öğrenildi. Adana Valisi Faik bunlar hakkında ne yapılması gerektiğini Babîâli'ye sordu (BOA, A. MKT. MHM. 616/50).

25 Mart 1896 tarihili arşiv belgesinde, İstanbul'da Avrupalılar tarafından kurulan bir komisyon tarafından Saimbeyli kasabasında ikamet eden Amerikalı Martin'e Ermenilere verilmek üzere, her hafta para verildiği ve Saimbeyli'de bir komisyon teşkil edilerek hükümete haber verilmeden Ermenilere para dağıtıldığı bildirildi. Adana Vilayetinden gelen telgraf üzerine, ihtiyaç sahiplerine yapılacak yardımların şaibeden uzak bir şekilde yapılması için hükümetin gözetiminde bulundurulmasına karar verildi (Bağçeci, 2008:238-239).

10 Temmuz 1897 tarihli arşiv belgesinde, Saimbeyli'de Amerikalı misyonerlere ait olan mektebin müdürü olan Martin'in, İngiliz uyruklu olduğu, hem İngiltere hem de Amerika tarafından himaye edildiği bildirilerek bu misyonerin öteden beri devletin kanunlarını hiçe saydığı bildirilmekteydi. Ayrıca misyoner Martin'in Saimbeyli'deki mektebin imtihanı sırasında mektep öğretmenlerinden Maraşlı Dikran adlı Ermeninin yaptığı ve çocukların zihnini karıştıracak ve onları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtacak tarzdaki konuşmasına engel olmadığı ve bu şahsın oralarda bulunmasının zararlı olduğu Kozan Mutasarrıflığından bildirildi (BOA, HR. SYS, 2792/54).

Ermenilerin dînî ve millî duygularını geliştirip onları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak amacıyla olanlar sadece dışardan gelen misyonerler

değillerdi. İstanbul'daki Ermeni toplumu ve patrikhânesi de bu yönde faaliyetlerde bulunmaktaydı. Anadolu'ya sert ve ayrılıkçı fikirlere sahip şiddet yanlısı eğitimciler göndermekteydiler. Daha sonraki yıllarda ortaya çıkan Ermeni terör örgütlerinin elamanlarının yetiştirilmesinde bunların da etkisi oldu. Mesela, Saimbeyli'de çalışan Amerikalı Kadın Misyonerlerin, 1879–1880 yıllık raporunda şu ifadeler yer almaktaydı: “İstanbul Ermeni toplumu Saimbeyli (Haçin)'ye bir müfettiş gönderdi, hanımı da kızlar okuluna bakıyor. Bu adamın Tanrısı; Ermeni dili, dini; masonluk, amacı ise ayrı bir Ermeni milleti inşâ etmek, fakat bunun bizim çalışmalarımıza zarar vereceğini düşünmüyorum” PABCFM, (Reel: 643, No: 102).

Aynı yıllarda, İstanbul'daki Ermeni toplumu Maraş'ın Zeytun kazasına da bir öğretmen göndermişti ve bu kişi de öğrencilerine sadece Ermeni Grameri öğretmekteydi. Başka bir şey öğretmemekteydi. Bu kişi Haçin'in aksine misyonerlerin Zeytun'daki işlerini de olumsuz yönde etkiledi PABCFM, (Reel:643, No:102).

Saimbeyli Ermenileri Adana'da etkileri görülmeyen Zeytun isyanları başta olmak üzere Anadolu'da çıkan Ermeni isyanlarında sürekli isyan ve kargaşa çıkardılar. Saimbeyli'de Ermenilerin silahlanması 1890'lı yıllarda arttı. Kaymakam Tefik Bey'in silahlanmayı önlemek için açtığı soruşturmada bazı Ermeniler tutuklandı. Ancak Tefik Bey'in Hatay'a tayininin çıkması Ermenilerin silahlanma işini kolaylaştırdı. Saimbeyli Ermenileri Bahadırhan Minas adındaki bir Ermeni'nin başkanlığında bir cemiyet kurdular ve bu cemiyet kanalı ile yurtdışından birçok silah getirttiler. Saimbeyli'de zaman zaman yapılan aramalarda birçok silah, cephene, barut ve gaz yağı depolanmış şekilde bulundu.

15 Mayıs 1908 tarihli arşiv belgesinde Amerikalı misyonerlerin Saimbeyli ve çevresindeki bazı köylerde bir hayli arazi aldıkları ve buralara mektepler kurarak, Ermeni fesat örgütlerinin haberleşmelerini sağladıkları, ülkeye girişi yasak olan kitap ve yayınların ülkeye girmesine ön ayak oldukları, zararlı yayın ve kitapların getirtilmesini ve dağıtılmasını sağladıkları bildirildi (BOA, BEO. 3313/ 248425).

1909 yılında Adana'da başlayan olaylar, Saimbeyli'de 17 Nisan'da başladı ve yaklaşık 22 gün sürdü. Olaylar Ermenilerin Saimbeyli'nin giriş ve çıkışlarını kapatması ile başladı. Haçin Ermenilerinin Türkler üzerine saldırması sonrasında 30'a yakın Türk öldürüldü. Türklerin bir kısmı Saimbeyli'den kaçarak bir kısmı da Hükümet Konağına saklanarak canını kurtarabildi. Olaylar sırasında Teğmen Teber Efendi parçalanarak öldürüldü, Mehmet Onbaşı ve Reji kolcusu Hacı Ağa ile oğlu Saadetin öldürüldüler. Kağnıpazarı'nda da 8 tanesi kurşunlanmak üzere 27 Türk Ermeniler tarafından katledildi. Ölü sayısının daha da artmasını Misis taburunun bölgeye gelmesi engelledi. Taburun Haçin'e ulaşması ile olaylar yatıştı ve Türkler tekrar evlerine dönebildiler (Klavuz,2007: 49).

1909 olayları sırasında Haçin'de bulunan Amerikalı misyoner Lambert olaylarla ilgili şunları yazdı: “Haçin'de 1909'da olaylar başlayınca Ermeniler dükkânlarını kapatıp evlerine gelip silahlandılar. Silahlı Ermeniler şehirdeki atlı bir polisi vurarak şehit ettiler. Haçin'in çevresindeki köylerde yaşayan Ermenilere de haber salıp Haçin'e gelmeleri sağlandı. Ermeniler Haçin'de toplandılar. Ermeniler şehirdeki bir Türk esnafı ise silahla ateş ederek kovaladılar. Silahlı Ermeniler köylerden gelen Redif güçlerinin komutanını da Haçin'e geldiğinde suçsuz yere vurarak şehit ettiler. Ermeniler hazırlıklarını yapıp çevre köylerdeki Türklerin şehirdeki Türklere yardım etmek için gelmesini beklediler. Ancak bir gün geçmesine rağmen Türklere gelen olmadı. Bu arada Haçin'deki Amerikalı misyonerlere ait okuldaki öğretmenler, misyonerlerin dürbünüyle dağın zirvesine doğru gizlice kaçan Türkleri gözetleyip Ermenilere haber verdiler.

Haçin'de şehrin papazı, belediye reisi ve ileri gelenleri gece boyunca misyonerlerle bir araya gelip şehirdeki durumu ve olayları tartışıp neler yapılması gerektiğini konuştular. Ermeniler, durum değerlendirmesi sonucunda misyonerlerden elçilere ve konsoloslara telgraf çekerek yardım ve koruma istemelerine karar verdiler. Ermeniler misyonerlere değişik anlamlara gelebilen, şüpheli telgraflar çekmelerini tembih ettiler. Telgraflarda neleri yazmaları gerektiğini misyonerlere öğrettiler.

Olaylar sırasında Haçin'e gelen bir grup redif askerini Ermeniler esir alarak Han'a hapsedtiler. Haçin'de bulunan Müslümanlarda bulunan silahlara da Ermenilerce el konuldu. Şehirdeki Müslümanlar korkudan hükümet binalarına sığındılar. Müslümanlar Haçin'den kaçmaya çalışıyorlardı.

Ermeniler Haçin'deki askerlerin ellerinde bulunan ve normal silahlardan iki kat daha hızlı ateş eden Amerikan yapımı silahları da aldılar. Askerlere kötü tüfekler verdiler. Haçin kadısını Ermeniler korkutmuşlardı. Kadının rızasıyla askerler ellerindeki kaliteli silahları Ermenilere teslim ettiler. Kadı ve askerler Ermenilerden canlarını korumak için silahları vermişlerdi.” (Lambert, 1911: 39-44)

1909 Adana ve Haçin'deki olaylarla ilgili Haçin'de bulunan misyonerler tarafından Amerika'daki gazetelere de haberler ulaştırıldı. Haçin'deki olaylarla ilgili olarak The New York Times gazetesinin 30 Nisan 1909 tarihili sayısında; “Haçin'deki Amerikalı Bayan Misyonerler Korundu” başlığıyla haber yapıldı. Haberde; Haçin'de bulunan misyoner Miss Lambert'ten alınan bilgiye göre abluka altında tutulan Haçin'in Türk askerlerinin kasabaya ulaşmasından sonra güvenliğin sağlandığı ve hükümetin yiyecek, ilaç ve barınak sağlamak için çalışmalarına başladığı haberinin alındığı bildirildi (New York Times, 30 Nisan 1909).

Amerikalı misyoner Lambert de yazdığı kitapta, olaylardan sonra Lütfi Bey komutasında bir Türk birliğinin Haçin'e gelerek güvenliği sağladığını ve misyoner kurumlarını ve misyonerleri de koruma altına aldığını yazdı (Lambert, 1911: 78).

Saimbeyli(Haçin)'deki misyoner okulunun bazı öğrencileri Ermenilerin örgütlenmesinde rol aldılar. Ayrıca okul vasıtası ile Amerika'daki Ermeniler Saimbeyli'de bulunan Ermenilere para ve silah yardımında bulundular. Ermeniler diğer misyoner okullarında olduğu gibi Saimbeyli'deki Okulu da bir karargâh olarak kullandılar. Okuldaki öğrencilerin hemen hemen hepsi Ermeni'ydi. Sadece birkaçı Türk'tü. Okul yöneticileri Milli mücadele sırasında okuldaki öğrencilerin zarar görmemesi için Türk tarafından istekte bulundu. Türk Kuvvetlerinin komutanı Doğan Bey de Haçin Kaymakamını bu konuyu görüşmek için davet etti. Ancak Ermeniler görüşme gereği duymadılar. Okul Müdürü ve diğer elemanları bir taraftan Türk Komutanlarla iyi geçiniyor ve milli mücadelenin haklılığından bahsederken diğer taraftan da sürekli olarak Ermeniler lehine casusluk yapıyorlardı. Saimbeyli'deki okulla Saimbeyli arasına yeraltından döşenmiş bir kablo ile kuşatma altındaki Saimbeyli(Haçin)'ye Türklerin durumu hakkında telefon ve telgraf ile bilgi verdikleri, Ermenilerle sürekli olarak yazıştıklarını gösteren evraklar, Saimbeyli(Haçin)'nin tekrar Türk kuvvetlerince kurtarılmasından sonra ele geçirilen belgeler arasında bulundu (Klavuz, 2007: 158).

Saimbeyli'deki Amerikalı misyonerler yıllarca Ermenilerle işbirliği yapmalarına rağmen Ermenilerin işgalle birlikte başvurdukları caniliklere misyonerler dahi dayanamamışlardı. Saimbeyli'de işgal yıllarında bulunan Amerikalı misyoner Alice Clark, burada 1,5 yıl öğretmen olarak kaldı. Clark 6 Temmuz 1920 tarihinde Amerika'ya yazdığı Mektupta şunları dile getirdi:

Haçin Adana bölgesinde kuzeyde ve dağlık bir yerdedir. 1919 yılı şubat ayında küçük bir İngiliz birliği ve Fransızlar Haçin'e geldiler. Sonbaharda İngiltere'nin

Kilikya'yı Fransızlara bırakmasının ardından Türk yönetimi kaldırıldı ve yerine Ermeni Chalian Karabet atandı. Bu kişi Türklerle Ermeniler arasındaki düşmanlık ve nefreti artırdı. Fransızların Haçin Ermenilerine kredi vermeleri ise tansiyonu iyice yükseltti. Ermeniler bu paranın Ermeni devleti kurulması için verildiğini ve devlet kurulduktan sonra ödeneceğini düşünmeye başladılar. Ermeniler Haçin ve çevresinin Ermeni devleti olarak kabul etmeye başladılar... 1920 yılının başlarında Haçin'deki bütün Türk Erkekleri toplanarak bir binada hapsedip işkence ettiler. Türklerin ayakları kızgın ocak demirleri ile dağlandı...(Güçlü, 2010: 119).

Amerikalı misyonerler Alice Clark ve Edith Cold bu işkencelere kendi gözleri ile şahit oldular. Amerikalı misyoner bunları protesto edince, Ermeniler kendinin Türk taraftarı olmakla suçladılar. Bayan Misyoner Clark, kocaları hapsedilip işkece edilen Türk kadınlarının da Ermenilerin taciz, tecavüz ve kötü muamelerine maruz kaldıklarına da şahit oldu. Türklerin evleri de Ermenilerce yağmalanıp soyuldu. Clark, hapsedilen erkeklerin tamamının ya hastalıktan öldüğünü ya da Ermenilerce katledildiğini söyledi.

Alice Clark 3 Şubat 1920 tarihinde Haçin'den yazdığı mektupta; Fransız polisinin Ermenilere silah dağıttığını, bu politikanın kendisine çok saçma geldiğini, çünkü Ermenilerin bu fırsatları Türklere karşı kullanacaklarının aşikar olduğunu, Türk köylerinde ise Ermeni jandarmaların Türklere silahları zorla topladığını, Fransızların tüm devlet dairelerini Ermenilerle doldurduğunu, Ermenilerin Fransız üniforması altında olduklarını ve Gregoryen okullarında Fransız bayraklarının dalgalandığını yazdı (Güçlü, 2010: 119-120).

Chicago Tribune gazetesinin Amerikalı yardım çalışanlarının raporlarına dayanarak verdiği bir haberde; yardım çalışanı şunları söyledi: "Haçin'de Türkler Ermenilerle savaşmak niyetinde değillerdi. Ermeniler Fransız tarafını tutup da Türklere düşman olana kadar da Türkler Ermenilerle savaşmak istemediler". Amerikalı yardım çalışanı; kendilerinin şehirde Türklerle Ermeniler arasındaki barışı yeniden sağlamak için girişimde bulduklarını ancak bu girişimlerini Ermenilerin reddettiğini de söyledi (McCarthy, 2010: 261).

Fransız işgali döneminde Saimbeyli'de Ermeniler, Türk mahallesindeki evleri yakmaya başladılar. Evlerinin yakılmasını engellemek için ülkedeki Amerikan Okulu Müdürü ve Katolik Kilisesi Papazı Agop Efendi ile kilisede görüşmeye giden Türk heyeti kilisede dövüldü. Kilise çıkışında ise görüşmeye giden Türkler, Ermenilerin bıçaklı saldırısına uğradılar. İşgal döneminde Saimbeyli(Haçin)'deki Protestan kilisesi ve Protestan Okulu Türk tutsakların tutuldukları hapisaneler olarak da kullanıldı (Klavuz, 2007: 162,168).

Saimbeyli, Türk kuvvetleri tarafından ele geçirildiğinde ise Saimbeyli'deki Müslüman esirlerden kimse sağ kalmamıştı. Taşköprü civarında birçok ceset bulundu. Kalekilise'nin aşağı eteklerindeki mağaralardan birçok ceset çıkartıldı. Üst taraftaki mağaralarda Müslümanlar bir ipe dizili halde öldürülmüşlerdi. Onların cesetleri de o şekilde bulundu. Uzun bir kuşatma ve kanlı çarpışmalar sonunda Türklerin eline geçen Saimbeyli, tamamen harabeye döndü ve binlerce Müslüman'a mezar oldu (Klavuz, 2007: 169).

5.4. 1895 Yılında Adana'da Meydana Gelen Ermeni Olayları ve Misyonerler

Ermeniler 1895 yılında birçok Anadolu kentinde olduğu gibi Adana'da da ihtilal yapmak için hazırlık yaptılar. Osmanlı Devleti, olaylar başlamadan önce Ermenilerin isyan için hazırlık yaptıkları istihbaratını aldı. 11 Mart 1892 tarihli arşiv belgesinde, Ermenilerin Adana'da büyük bir ihtilal yapmak için faaliyetlerde bulunduğu haber

alındığı ve fesat teşekküllerinin ileri gelen Ermenilerce teşvik ve himaye edildiğinin tespit edildiği bildirildi (BOA, A.}MKT. MHM. Belge No: 502/67). Aynı tarihlerde Adana'nın Payas Kazası'ndaki Ermenilerin yurt dışından silah ve patlayıcı madde temin etmelerini önlemek için gerekli tedbirlerin alınması istendi (BOA, DH. MKT. Belge No: 1924/104).

12 Aralık 1891 tarihli arşiv belgesinde, Ermenilerin silah teminini önlemek amacıyla Adana Valiliği tarafından asker ve savaş gemisi istendiği ve Babıâli'nin de Adana Vilayeti'nden gelen bu isteğe olumlu cevap verdiği ve Adana Vilayetinden istenen askerlerin ve savaş gemisinin gönderileceği bildirildi (BOA, Y..PRK.A. Belge No: 7/17).

Londra ve Marsilya Ermeni komitesi ortak sekreterliği tarafından 9 Ağustos 1892 tarihinde Adana Ermeni başpiskoposuna gönderilen oradan da Türkiye'deki başlıca komitelere bildirilen mektupta şu bilgiler yer alıyordu:“1000 kişilik teçhizat gönderildi ve dinamit için de gerekli talimatlar verilmiştir. Derhal Adana'ya gece içinde 300, Payas'a 60, Maraş'a 200 atlı göndermek lazımdır. Şu ifadeleri içeren telgrafi alınca ihtilala başlayınız; “ölülerimiz için dua ediniz” şüphe çekmemek için Vali, Kaymakam ve Mutasarrıflarla dostluklarınızı sürdürünüz...” (BOA, HR. SYS, Belge No:2789/8).

Çizelge 5. 5. 1893 Yılı Adana Kazası Nüfusu (Karpaz,2010: 164)

Dini	Kadın	Erkek	Toplam
Müslüman	26709	31340	
Ermeni	4336	5276	
Rumlar	712	893	
Katolik	306	342	
Protestan	304	332	
Süryani	39	76	
Toplam	32406	38259	

Anadolu'daki diğer şehirlerde olduğu gibi Adana'daki Ermeni isyanları öncesinde de misyonerlerin olaylarla dolaylı ya da doğrudan bağlantıları olduğu tespit edildi. Misyonerler, Ermeni asilerin yurt dışındaki ihtilalcı Ermenilerle bağlantılarını ve haberleşmelerini sağlayan bir vasıta oldular. Osmanlı arşivlerindeki birçok belge misyonerlerin isyanlardaki rolünü ortaya çıkarmaktadır. Mesela, 6 Kasım 1892 tarihli arşiv belgesinde Adana'daki Protestan misyoneri Karisti'nin yirmi kadar Ermeni'yi Amerika'ya göndermek üzere Marsilya'ya götürdüğü ve Adana'ya gelen Amerika ve İngiltere misyonerleriyle Sis Katogikosu arasında gizli olarak görüşmelerin ve anlaşmaların yapıldığının anlaşıldığı bildirildi (BOA, BEO. Belge No: 101/7535).

Adana'da Türklerle Ermeniler arasındaki ilişkilerin gerilmesinde 1892 yılında bölgeye gönderilen ve Sis Katogikosluğu'na bağlı olarak çalışan iki İngiliz misyonerinin de etkisi oldu. Bölgeye gönderilen iki İngiliz papaz Ermenilerle temasa geçerek, mirî arazileri mahkeme yoluyla elde etmeyi ve devletin burada uygulamakta olduğu muhacir yerleştirme politikasına karşı çıkararak Ermenilerin bu toprakları alması gerektiği propagandasını yaydılar (Hatipoğlu, 2006: 26).

31 Temmuz 1894 tarihli belgede Londra'daki Ermeni İhtilal Komitesi azasından bir Ermenin Adana ve Dersaadet'e silah sokulabilecek uygun yerlerin tespiti gayesiyle Atina'ya geldiği ve Kasti Kasnatos adlı bir şahısla irtibat kurduğu bildirilerek gerekli tedbirlerin alınması istendi (BOA, A.}MKT. MHM. Belge No: 729/7).

15 Mayıs 1895 tarihli arşiv belgesinde, Ermeni ihtilal cemiyetine üye bazı Ermenilerin Amerika'ya giderek orada torpil ve dinamit yapmayı öğrenerek geri döndükleri ve burada suikastlara hazırlandıkları hakkında Adana'da Silifkeli Dava

Vekili Ohannes veled-i Haros ile Dişçi Karabet adlı iki mahkum tarafından yapılan ihbar üzerine tahkikat yapılması Adana Vilayetine tebliğ edildi (BOA, MV. Belge No: 84/75)

Olayların yaşandığı dönemlerde Adana ve çevresinde yaşayan Ermenilerden bazıları da yabancı okullar ve Ermeni okullarının Ermenilerin dünya görüşünü değiştirdiğini, Ermeni gençlerin bu okullarda yeni bir ruh ve bilinç edindiklerini ifade etti (Svazlian, 2005: 59).

29 Nisan 1896 tarihli bir arşiv belgesinde, İngiltere'nin Adana Konsolosu'nun Kozan'a gelerek Ermenilerle gizlice görüştüğü, hallerinin şüpheli olduğu, Kozan üzerinden Feke ve Cebel-i Bereket'e gideceği bildiriliyordu (BOA, A. MKT. MHM. Belge No: 617/3).

1895 tarihli arşiv belgesinde, Ermeni ihtilalcıların Avusturya'dan tüfekler satın aldıkları ve bunları Kıbrıs yolu ile Adana ve Konya'ya ulaştıracakları ihbarının alındığı bildirildi. Tüfeklerin memlekete girişinin önlenmesi için Basit Rüşumat İdaresi'ne bağlı Karadurak İskelesi'ne ilave piyade kolcusu gönderilmesi ve karakolhane tesisi ile mühim işlere ait haberleşmenin açıktan açığa değil de gizlice yapılmasına itina gösterilmesi istendi (BOA, DH. MKT, Belge No: 207/2).

22 Kasım 1895 tarihli belgede, Adana Vilayeti'ne bağlı Payas'ın Çokmerzimen köyünde Ermenilerin 8 Müslüman'ı katlettiği ve 13'ü Müslümanı da yaraladıkları bildirildi (BOA, A. MKT. MHM, Belge No: 616/24). Bölgede meydana gelen olaylarda, Müslümanlar da zarar gördü. Buna rağmen olaylar dünya kamuoyuna gerçek dışı bilgiler verilerek sunuldu. Bu konuda misyonerlerin ön yargıları Ermeni ihtilalcılar tarafından kullanıldı.

Adana'da bulunan Amerikalı misyonerlerin bölgede olay olmasa dahi zaman zaman asılsız iddialarla dikkatleri bölge üzerine çekmeye çalıştığı anlaşıldı. Mesela, 20 Mayıs 1897 tarihinde Hariciye Nezaretine, Amerikan Elçiliğinden gönderilen belgede, Adana ve Tarsus'ta bulunan Hristiyanların endişe içinde oldukları, kendilerine Müslümanların saldırı hazırlığında oldukları, Adana'da bulunan Bağdatlı Şeyh Mahmut adlı kişinin Müslümanları galeyana getirdiği, bu kişinin Müslümanları vali aleyhine kışkırttığı iddia edildi. Bu nedenle Adana ve Tarsus'ta bulunan Amerikalıların can ve mallarının korunması için gerekli tedbirlerin alınması için Babıâli'nin Adana Valiliği'ne talimat vermesi talep edildi. Bu iddia üzerine Adana Valisi Hüseyin Hilmi tarafından çekilen telgrafta; Adana ve Tarsus'ta Müslümanlarla Hristiyanlar arasında bırakın olayı, en ufak bir müşkülâtın dahi olmadığı, Bağdatlı Şeyh Mahmut'un Müslümanları galeyana getirdiği iddiasının asılsız olduğu, bu kişinin bu yolda bir teşvike cüret edecek olsa dahi sözünü tesir ettirecek bir ehemmiyetinin olmadığı ve bu iddiaların Adana'daki Amerikalı misyonerlerin asılsız tertip ve neşir faaliyetinden kaynaklandığının anlaşıldığını bildirdi (BOA, MF. MKT. Belge No: 195/10).

Misyonerlerin şehirdeki eğitim faaliyetleri de ülkenin geleceği için tehdit oluşturmaktaydı. Misyonerler yurt dışından yasaklanmış veyahut devletin bütünlüğünü ve asayişini uzun vadede tehdit edecek içeriklere sahip kitapları ülkeye soktular. 12 Haziran 1892 tarihli arşiv belgesinde haklarında bilgi alınamadığı için Encümen'ce tasdik edilmeyen ve misyonerlere ait olan kitapların Adana Eğitim Müdürlüğü tarafından incelenip gerekenin yapılması, eğitimle ilgili işlere karışmaması için Amerikan Misyoneri Mister Meyt'in vilayetçe uyarılması kararlaştırıldı (BOA. MF. MKT. Belge No: 143 / 39).

Amerikalı misyonerlerin raporlarında ise 1895 yılından sonra başlayan Ermeni olayları ve politik sorunlar sonucu Adana'da pamuk hasadının zarar gördüğü, bununla beraber şehirde işsizliğin ve fiyatların arttığı, İnsanların her yıl giderek daha da

yoksullaştığı belirtildi. Raporun devamında Ermeni olaylarının yaşandığı dönemde Türk askerlerinin misyonerlere ait olan binaları sıkı bir şekilde koruduğu da bildirildi PABCFM, (Reel 552:No:105).

5.5. 1909 Yılında Adana'da Meydana Gelen Ermeni Olayları

Ermeniler, bölgede Haçlı seferleri sırasında kurdukları tarihi krallıklarını canlandırmak ve Adana, Maraş, Saimbeyli, Kozan bölgesindeki Ermeni nüfusunu artırmak amacındaydılar. Bunun için Doğu vilayetlerinden Kilikya'ya Ermeni göçü başlattılar. 1903-1908 yılları arasında Adana nüfusu % 40 oranında arttı. Bölgede Ermeniler Kozan Piskoposu Muşeg'in önderliğinde silahlandılar. Muşeg'in Adana köylerini dolaşarak Ermenilere az yemek yemelerini, elbiselerini ve eşyalarını satarak silah almalarını tavsiye ettiği bilgisi, Amerikalı Misyoner Krilman tarafından New York Times gazetesinde de yayınlandı (Sakarya,1992:128-129).

Amerikalı misyoner Krilman, New York Times gazetesine yazdığı 23 Ekim 1909 tarihli yazıda şunları dile getirdi:

Adana ve Mersin'de bir takım çılgın ve hisleriyle hareket eden Ermenilerin eski Ermeni savaş şarkıları söyledikleri doğrudur. Jules Caesar oyununu oynadıkları sırada büyüklük taslayan, atıp tutan bir Ermeninin ayağa kalkarak "Kayser, kendisine takdim edilen tacı reddedilir, fakat Ermenistan'ın gelecekteki kralı, fedakar vatanseverlerin kendi başına koyacakları tacı reddetmeyecektir!" diye bağırdığı da doğrudur, yine gürültücü, tecrübesiz, genç piskoposun (Muşeg) Adana ovalarında dolaşarak milletine az yemelerini, elbiselerini satarak silah almalarını tavsiye ettiği ve başına kral tacı koyarak fotoğraf çektiği ve her bir silahtan şahsi çıkarını temin etmek suretiyle Adana sahiline silah çıkarttığı da doğrudur. İki yüze yakın yeminli Ermeni savaşçısının Ermeni Mahallesini korumak için İslamları öldürecekleri de doğrudur...

Muşeg de yazdığı eserde Krilman'ın yazdığı bilgileri kabul etti ve silahlanmayı kendilerini ve meşrutiyeti korumak için yaptıklarını iddia etti (Uras, 1976: 553).

Meşrutiyetin ilanı Adana'da kimseyi memnun etmedi. Türkler artık hâkimiyetlerini kaybettiklerini düşünmeye başladı. Ermeniler ise bağımsız idareyi hemen başlatmak istiyordu. Rumlar, kendileri tarafından hazırlanmadığı ve eski sistemde malik oldukları bazı kolaylıkları kaybedeceklerini gördükleri için Anayasa'ya itimat etmiyorlardı. Anayasa'ya göre artık herkes silah taşıyabilecekti. Bundan dolayı şehirde silahlanma arttı. Mektep çocukları dahi silah taşımaya başladılar (Gürün, 2010:250).

Yeni Anayasa'nın verdiği imkândan da yararlanan Ermeniler, 1908 yılında Meşrutiyetin ilanından sonra hızla silahlanmaya başladılar. Meşrutiyetin ilanından itibaren 8 ay içerisinde Adana Vilayeti'ne 40.000 silah, revolver ve makineli tabanca girdirildi. Ermeniler tepeden turnağa silahlandılar. Ermeni okul çocukları bile okula silahlarıyla gidip Türklere caka satmaya başladı. Ermeniler, bölgede bir Kolorduyu donatacak kadar silaha sahip olmuşlardı (Arslan, 2007: 458)

Misyonerler de Ermenilerin Adana olayları öncesi silahlanma faaliyetinin Meşrutiyetin ilanından sonraki görece serbestlik ortamında daha da arttığını bildiriyorlardı. Haçin'de bulunan Amerikalı Misyoner Lambert şunları söylemekteydi: "Meşrutiyetin ilanı Ermenileri sevindirdi. Çünkü Ermeniler meşrutiyetten önce istedikleri silahı alamıyorlardı" (Lambert, 1911: 30).

Meşrutiyetin ilanından sonra Ermeniler, Kıbrıs, Beyrut ve İzmir gibi yerlerden büyük miktarda silah ve cephane getirtti. Resmi kayıtlara göre Meşrutiyetin ilanından sonra Mersin, İskenderun gümrüklerinden Adana'ya giren silahların 12.840'ı aştığı tespit edildi. Adana olayından önce tamamen silahlanan Ermeniler, bağlarda, mahallelerde, hatta hükümetin gözü önünde açıktan açığa silah eğitimi yapıyorlardı. Kasabada, gereğinde Müslümanlara karşı hareket için, çavuş, onbaşı, erlerden oluşan düzenli kollar kurdular. Ayrıca Ermenilerden oluşan 200 kişilik bir fedai çetesi oluşturuldu (Uras, 1976: 553-554).

Ermeniler, Muşeg'in liderliğinde isyana hazırlık için gruplar halinde dağlarda silah talimi yapmaktaydılar. Dört Yol'un yerleşim alanı dışındaki ıssız alanlarda portakal depoları yapıyoruz diye izinsiz olarak 400-500 metre uzunlukta ve o ölçüde eni olan kışlalar inşa ettiler. Her köyde evlerin altından birbirine bağlı tüneller ve gizlenmek için kuyular ve her kilisede silah depoları ve cephane fabrikaları kurdular. Hatta su borularından toplar dökerek isyan için hazırlandılar. Hazırlıklarını tamamlayınca da Müslümanlara saldırarak, Sarıklı İslam ulemasının sarıklarını pisleterek, Müslümanları tahrik etmeye başladılar (Mehmet Asaf, 2002: 7-9).

Jandarma Kumandanı Abdi ve Binbaşı Lütfi'nin 14 Aralık 1324 tarihli Cebel-i Bereket Mutasarrıflığına gönderdiği belgede; Maraş'ın Fındıcak köyü ve Zeytun kazasından çok kalabalık Ermeni grubun yaklaşık 2000 hanenin Çokmerzimen, Ocaklı, Çaylı köylerine geldiği ve kontrol altında tutulması gerektiği bildirildi (Mehmet Asaf, 2002: 37).

Ermeniler, hazırlıklarını yaptıktan sonra müsait bir zamanı beklemekteydiler. İstanbul'da ortaya çıkan ve tarihte 31 Mart Vakası olarak bilinen olaylar, Ermenilerin beklediği anın geldiğini gösterdi ve Adana'da olaylar başladı. Adana bölgesi yabancı devletlerin sömürgecilik emelleri doğrultusunda müdahale edebilecekleri bir bölgeydi. Ermeniler de bundan dolayı eğer yabancı müdahalesi sağlanır ve sömürgeci güçler Mersin'e asker çıkarırlarsa Kilikya bölgesini Ermenilere verilebilirler düşüncesiyle isyanı başlattılar.

Olayların başlamasıyla birlikte, Adana, Cebel-i Bereket, Dört Yol ve Erzin'den Babiâli'ye gönderilen telgraflarda Ermenilerin aniden Müslüman halka saldırdıkları, evleri ateşe verdikleri, Dört Yol'u kuşatarak 200'ü aşkın Müslüman'ı öldürdükleri, ahalinin mal, can ve ırzının tehlikede olduğu, Müslümanların bazı mahallelerde mülteci durumuna düştüğü bildirilmekteydi. Adana'dan 16 Nisan 1909 tarihinde gönderilen telgrafta Adana halkı; Ermeni ihtilal komitelerinin Avrupalıların müdahale edebileceği Kilikya'da çoğunluğu oluşturmak ve Ermeni istiklalini kazanmak için akın akın gelerek Adana'ya yerleşmekte olduklarını, ayrıca Ermenilerin martin, mavzer, dinamit ve birçok mükemmel silahı ithal ederek bu havalide büyük bir güç teşkil ettiklerini Babiâli'ye bildirdi (BOA, DH. MKT. PRK. 2829/124).

1909 yılındaki Adana olayı 2 Müslüman'ın Ermenilerce katledilmesiyle başladı. Öldürülenlerden biri saygın bir hoca olan Fatin Ali Hocaydı. Hocanın tenasül uzvu kesilip ağzına verilmiş ve bu uzva hocanın kanıyla bir haç yapılmıştı. Bu olay üzerine ayaklanma çıktı. Ermeniler, Zeytundan Saimbeyli'den başlayarak silahlanıp Dört Yol'da toplandılar. Yolları üzerindeki Müslümanlara saldırdılar.

Adana olayı 14-27 Nisan 1909 (1 Nisan 325'ten 13 Nisan 325'e kadar) tarihleri arasında 13 gün devam etti. Fransız, İngiliz ve Amerikan zırhlıları İskenderun ve Mersin önünde gösteri yaparak Ermenilere yardıma başladılar (Mehmet Asaf, 2002: 11-12).

Adana Valisi Cevat Bey'le Tümgeneral Mustafa Remzi Paşa olayları önlemekte yetersiz kaldılar. Vali Cevat Bey olayların başlamasının ardından İstanbul'a çektiği ilk

telgrafta sadece Adana'da bir vakıanın meydana geldiğini olayların engellenebilmesi için bir miktar polise ihtiyaç duyduklarını bildirdi. İkinci telgrafında ise şehirde bir isyanın başladığını ve acele yardım gönderilmesini istiyordu.

1909 Adana olaylarından sonra şehre vali olarak atanan Cemal Paşa, eski vali Cevat Paşa ile ilgili şunları söylemişti: “ Olaylar sırasında vali olan Cevat Paşa çok iyi ve ahlaklı bir zattı. Ancak şehri idare edecek bir kapasiteye sahip değildi. Şehrin ordu komutanı olan Ferit Mustafa Remzi Paşa ise ihtiyar bir askerdi. Bu nedenle olayların üzerinden gelebilecek bir kişi değildi. Cebeli Bereket Mutasarrıfı Asaf Bey ise çok korkak bir zattı.” Cemal Paşa, bu kişileri olaylardan önce asilere karşı pasif kalmakla suçladı.

Osmanlı Hükümeti, İstanbul'da 31 Mart ayaklanmasının yankılarıyla uğraşmaktaydı. Hükümetin Adana olaylarıyla ilgili en büyük endişesi ise yabancıların olaylara müdahale etmesi olasılığıydı. Bu doğrultuda Babıali'den Adana'ya çekilen telgraflarda yabancı uyruklulara yapılabilecek saldırılara kesinlikle meydan verilmemesi, yabancı misyon binaları ile konsoloshanelerin güvenliğinin sağlanması yönünde emirler veriliyordu. Yabancı müdahalesini sağlamak için bütün bölge Ermenilerini silahlendiren ve bu işten hayli kazanç sağlayan Adana olaylarının birinci derece de sorumlusu olan Piskopos Muşeg olayların başlamasından iki gün sonra Kıbrıs'a oradan da Mısır'a kaçtı (Klavuz, 2007: 45-46; Gürün, 2010: 251).

12 Mayıs 1909 tarihli arşiv belgesinde, Adana olaylarının birinci derece tahrik ve teşvikçilerinden Ermeni Murahhasası Muşeg'in Mısır'a kaçtığı ve Lazkiye cihetinde bulunduğu ve görüldüğü yerde yakalanması emrediliyordu (BOA, DH. MKT, Belge No:2810/8).

Ermeni asiler İskenderun ve Halep'ten Adana Vilayeti'ne gönderilen silah ve teçhizatı birçok kez yolda askerlere baskınlar vererek gasp ettiler (Mehmet Asaf, 2002: 13). İsyân sırasında Dört Yol'daki silahlı Ermeni sayısı 50.000'e ulaştı. Her hanede 20-30 silahlı fedai bulunuyordu. Diğer Ermeniler güya bunların hepsini pamuk rekoltesini toplamak için işçi olacak vaziyette besliyorlardı. Gerçekte ise bunlar, Taşnak örgütünün teşvikiyle Kilikya Ermenistan'ını yaratmak için toplanmış silahlı ve talimli Zeytinli, Vanlı, Rusyalı, Muşlu, Bitlisli Ermenilerdi. Bunları boş araziye yerleştirmek için kendi kendine isyandan önce Muşeg getirmişti (Mehmet Asaf, 2002: 14).

1909 Adana isyanı sırasında Adana'ya gelen İngiliz konsolos Vekili Binbaşı Mr. Doughty-Wylie, Amerikalı misyoner Mr. Chambers ile Tarsus Amerikan Okulu müdürü Mr. Christie de olayın çıkmasından Papaz Muşeg'in sorumlu olduğunu söylediler (Sakarya, 1992: s.132).

Adana olayları sırasında sıcak gelişmelere tanıklık eden İngiltere'nin Mersin Konsolos Yardımcısı Binbaşı Doughty Wylie, Londra'ya şiddetli bir karşılıklı çatışmanın yaşandığını, kendisinin de Türk subayı sanılarak yakın mesafeden bir Ermeni tarafından kolundan vurularak yaralandığını rapor etti. Wylie, hükümetinden bir savaş gemisinin gönderilmesini istedi (Yakut, 2007: 440).

Doughty Wylie, olaylar sırasında Adana'da gezerken Ermeniler tarafından kolundan vurularak yaralanınca kendini korumakla görevli Türk askerlerine “karşılık ver” emrini vermişti (Gazigiray, 1982: 215).

İngiltere Büyükelçisi Lowther, Adana olaylarıyla ilgili hazırladığı raporda; “25 Nisan 1909'da Mersin ve İskenderun Limanı'na İngiliz ve birkaç yabancı ülkenin savaş gemilerinin gelmesi üzerine gayrimüslim unsurların güveni tekrar arttı. Bunun üzerine şehirde olaylar yeniden başladı ve bu sefer daha geniş bir alana yayıldı” dedi (Avcı, 2010: 210).

Olaylar sırasında Ermeni papazlar ve Protestan Murahhasları vilayetin her tarafını dolaşarak halkı isyana teşvik ettiler. İdam edilen Ermenilerden Kasap Koço sehpa dini ayin için getirilen papazı kovdu ve papazların kendilerini isyana teşvik ettiğini söyledi (Mehmet Asaf, 2002: 23).

Dahiliye Nazırı Talat Paşa da bizzat Ermeni üye Agop Babikyan'ın kendisine itiraf ettiğini ve 1909 Adana olaylarını Ermenilerin Avrupa devletlerinin dikkatlerini çekmek ve Kilikya'da bir özerk Ermeni yönetimi kurmak için çıkarttıklarını açıkladı (Sakarya,1992: s.132).

İsyandan sonra isyanın elebaşları yabancı devletlere sığınmaya veya yurt dışına kaçmaya çalıştılar. 16 Nisan 1909 tarihinde Adana'da İngiltere Konsolosluğuna sığınan Çalyan Karabet'in Hınçak reisi, Doktor Recebyan'ın ise Hınçak azası, Bezdikyan Zakar'ın Taşnak komitesi reisi oldukları ve yabancıların müdahalesini sağlayarak Adana'da bir Ermeni Hükümeti kurmak amacıyla olayları tertip ettikleri ve ihtilalcıların ileri gelenlerinden olduğu tespit edildi. İngiliz Sefaretinden bunların teslim edilmeleri istendi (BOA, DH. MKT, Belge No:2798/100).

Adana'daki Ermeni olayları sırasında Müslümanlardan 1924 ölü, 533 yaralı, gayrimüslimlerden ise 1455 ölü, 382 yaralı vardı. Adana'daki Ermeni nüfusu kadın ve erkek toplam 48.447 'di. Bu rakamlar da göz önüne alındığında, olaylar esnasında 20-30 bin civarında Ermeni öldüğü iddiaları gerçeklerden çok uzak olarak verilmiş rakamlardı. (BOA, DH. MKT, Belge No:2807/40)(9 Mayıs 1909). Ermeni komite ve gazeteleri insanları yanıltmak için içerde ve dışarıda 30 bin Ermeninin öldüğünü iddia ettiler. Aşağıdaki tabloda 13 Mayıs 1909 Tarihli Osmanlı Arşiv Belgesine göre ölenlerin sayısı, memleketi ve etnik dağılımı verilmiştir (BOA, DH. MKT, Belge No:2810/95).

Çizelge 5.6. 1909 Adana'daki Ermeni Olaylarında Ölenler ve Yaralananlar (BOA, DH. MKT. 2807/40).

Yer	Müslüman		Ermeni	
	Ölü	Yaralı	Ölü	Yaralı
Adana, Kasaba	345	200	525	250
Adana, Köy, Mezra	625	40	250	30
Karataş	3	4	30	1
Misis	135	37	81	36
Kozan Sancağı	1		29	
Kars (Kadirli)	17	13	11	6
Saimbeyli (Haçin)	78	10	15	14
Feke	-	-	2	-
Cebeli Bereket, Turunçlu, Dört Yol	89	108	78	28
Osmaniye Kazası	76	27	160	19
Bahçe	380	73	-	-
Yumurtaalık	15	2	24	-
Tarsus Kazası (Mersin Sancağı)	200		250	

Haber kaynağı misyonerler ve Ermeni ihtilal örgütleri olduğu için Amerika'nın İstanbul Elçisi Morgenthau da Ermenilerden ölü sayısını 35.000 olarak verdi (Ar, 2011: 157).

Adana nüfus istatistikleri incelendiğinde istatistiklerden de anlaşılacağı üzere Ermeniler Adana'da kendi nüfuslarını abartılı bir şekilde fazla göstermeye çalışsalar da

hiçbir dönem bölgede nüfusun çoğunluğunu sağlayamadılar. İstatistiklerin geneli ele alındığında Adana şehir nüfusunun %10-12'lik bir dilimi Ermenilerden oluşmaktaydı.

Çatışmalarda ölenlerin %57'si yaralananların %58'i Müslüman'dı. Müslümanların şehirdeki nüfusun % 76'sını oluşturduğu da göz önüne alınırsa, ne kadar çok Müslüman öldürüldüğü de gözler önüne serilmektedir (Arslan, 2007: 459).

1 Ağustos 1909 tarihi itibarıyla Adana'daki olaylar nedeniyle 322 Müslüman, 25 gayrimüslim, Kozan ve Cebel-i Bereket'te 368 Müslüman, 38 gayrimüslim tutuklandı. Tutuklananlardan 300 kadarı ağır hapis cezalarına çarptırıldı ve Bodrum kalesine nakledildiler (Klavuz, 2007: 58).

Bazı misyonerler ve Halep'teki Fransız Konsolosu olaylarda Cebel-i Bereket Mutasarrıfı ile İslâhiye Mal Müdürünün de ilgisi olduğunu iddia ettiler. Bu iddialar üzerine mutasarrıf ve mal müdürü görevden alındı (BOA, DH. MKT, Belge No:2810/95)(13 Mayıs 1909).

Olaylar sonrası divan-ı harp (savaş mahkemesi) kuruldu ve olaylarda suçlu görülen 29 Ermeni ile 40 Müslüman idama mahkûm edildi. Ancak suçlu bulunarak idama mahkûm edilen 29 Ermeni'nin canları bağışlandı, fakat aynı durumdaki Müslümanlar vakit geçirilmeden idam edildi. Bu durum da Osmanlı Devleti üzerindeki yabancı devletlerin baskısını göstermektedir (Arslan, 2007: 459).

İttihat ve Terakki Cemiyetinin önde gelen liderlerinden olan Cemal Paşa, 1909 yılı ağustos ayı başında Adana'ya vali vekili olarak atandı. Cemal Paşa anılarında Divan-ı Harp mahkûmlarından 30 Müslüman'ı, Erzin Divan-ı Harp mahkûmlarından ise 17 Müslüman'ı idam ettirdiğini, buna karşılık 1 Ermeninin idam olunduğunu açıkladı (Cemal Paşa,1959:354-355). Misyonerler ise önde gelen liderlerden olan 50 Müslüman'ın Cemal Paşa'nın emriyle idam edildiğini bildirdiler. Misyonerler, Cemal Paşa'nın hem sözleriyle hem de icraatlarıyla misyonerlerin övgüsünü kazandığını yazdılar (Strong, 1910: 412).

Çizelge 5.7. 1881–1882 Salnamesinde Adana Vilayeti Nüfusu (Klavuz,2007: 38)

Adana'nın Nüfusu	Toplam Türk Nüfusu	Gayrimüslim Nüfus
396.349	340.376	54.973

Çizelge 5.8. Kemal Karpat'a Göre Adana Vilayeti Ermeni Nüfusu (Karpat, 2003:129)

1893 Yılında	1910-1911 yıllarında	1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başında
44.799	47.047	50.139

Justin McCarthy ise 1912 yılı itibarıyla Adana Vilayeti'ndeki Ermeni nüfusunu 74.930 olarak bildirdi. McCarthy'ya göre Adana Vilayeti toplam nüfusu 666.578'di. Bu durumda Ermeni nüfusun toplam nüfusa oranı %11,2'idi (McCarthy, 2002: 68).

Osmanlı arşiv belgelerine göre, 1914 yılında Adana vilayeti nüfusu şöyleydi: Müslümanlar 341.903, Rumlar 8.974, Ermeniler 52.650'dir. Toplam nüfus ise 403.527'dir. Buna göre Ermeni nüfusunun oranı % 13'dü. Protestanlarda Ermeni nüfusa dâhil edilmişti (Ermeni Faaliyetleri,1914-1918, C.I, 2005: 605-606).

Çizelge 5.9. 1906/7 Yıllarında Adana Kazası ve Vilayeti Nüfusu (Karpat,2010: 336)

1906/7 Yılı	Kadın	Erkek	Toplam	1906/7 Yılı Adana Vilayetinin Nüfusu
Müslüman	53.571	49.673		435.795
Ermeni	7.531	6.941		47.047
Rumlar	1.391	1.043		11.067

Rum Katolik	32	27	283
Ermeni Katolik	468	401	3.293
Protestan	518	466	4733

Çizelge 5.10. 1907 Salnamesine Göre Adana Vilayeti nüfusu (Klavuz,2007: 39)

Adana'nın Nüfusu	Toplam	Türk Nüfusu	Ermeni
504.396		435.795	47.047

Çizelge 5.11. 1914 Yılı Adana Vilayeti Nüfusu (Karpas,2010: 360)

1904 Yılı	
Müslüman	341.903
Ermeni	50.139
Rumlar	8.537'si
Rum Katolik	437
Ermeni Katolik	2511
Protestan	5036
Yahudi	66
Latin	174
Süryani	467
Toplam	411.023

Çizelge 5.12. Adana Vilayeti Nüfusu (Farklı yazarlara göre) (Çalık, 2000: 35)

Yazar	Yıl	Genel Nüfus	Müslüman Nüfus	Ermeni Nüfus	Diğerleri	Ermeni Nüfusu %
Şimşir	1879	240.000	195.000	35.000	10.000	14.58
Ternon	1909	400.000		100.000		25
Karpas	1882/93	394.090	341.346	44.799	7.915	11.36
Saln	1309 Hicri	388.020	340.551	27.113	9.806	6.98
Carthy	1301		415.573			
Carthy	1317		503717			

Yukarıdaki tablolarda Adana merkezinin ve Adana Vilayeti'nin çeşitli yıllardaki nüfusunun etnik dağılımını gösteren cetveller verildi. Bu istatistiklere baktığımız zaman Adana'da nüfusun çok büyük bir kısmını Müslümanların oluşturduğu açıkça görülmektedir. Müslümanlardan sonraki en kalabalık etnik grup olan Ermenilerin ise Vilayet genelinde ancak nüfusun %10'unu oluşturduğu görülmektedir. Bu nüfus istatistikleri ayrıca Ermenilerin isyanlar sonrası Avrupa ve Amerika kamuoyunda misyonerleri de kullanarak yaptıkları katliam haberlerinin de asılsız olduğunu kanıtlamaktadır.

1909 yılında meydana gelen Ermeni olaylarından sonra İngiltere'nin Akdeniz filosu kumandanı ve İngiltere'nin Mersin Konsolosu beraber Adana Hükümet Dairesine gelip olaylarla ilgili bilgi aldılar. Daha sonra bu kişiler Osmanlı yetkilerine olaylardan sonra gösterdikleri faaliyetlerden dolayı teşekkür ettiler ve Mersin sularından ayrılıp Marmaris'teki İngiliz filosuna iltihak edeceklerini bildirdiler (BOA, DH. MKT. 280/40)(9 Mayıs 1909).

Adana olaylarının hemen akabinde hükümet bölgeye önce 30 Nisan da 1000 lira ardından da 7 Mayıs'ta 30.000 lira gönderdi. Paralar ihtiyaç sahiplerine dağıtıldı. Ziraat bankası da çiftçilerin üretime geçebilmesi için 15.000 lira gönderdi. Ayrıca dört vilayetten sağlanan zahire ile bölgedeki yiyecek sorunu da çözüldü. Yetim kalan çocuklar için bir darül eytam kuruldu (Yakut, 2007: 450-452).

Hükümet olaylar sırasında malları yananlara karşılıksız tapu senedi verilmesini kararlaştırdı. Evleri yananlara çok hızlı bir şekilde yeni evler yapıldı. Adana şehrindeki yeni yerleşim merkezlerine bu sebeple Çarçabuk Mahallesi denildi. Adana olayları sebebiyle yetim kalan Ermeni çocukları için bir yetimhane yapılmasına karar verildi ve Giritliler Mahallesinde 50 dönümlük bir arazi satın alınıp inşaaata başlandı. Söz konusu bina bitinceye kadar Ermeni Kilisesi yakınlarında ilk öğretmen mektebi olan bina kiralanarak 140 çocuğun eğitimine başlandı. Yine Mersin'de 300, Haçın, Bahçe ve Dörtöl'de 100'er çocuğu barındıracak binalar kiralanarak yetimhaneler faaliyete geçirildi. Adana'da yetim kalan çocuklar için bir okulun inşasına başlandı. Çok büyük ve ihtişamlı bir bina olan bu okul Cemal Paşa tarafından açıldı (Klavuz, 2007: 54).

5.5.1. 1909 Yılı Adana'daki Ermeni Olayları ve Protestan Misyonerler

1909 Ermeni olayları sırasında, Adana'da bulunan Amerikalı Misyoner William Nesbitt Chambers evinin damına çıkarak beyaz bir mendil sallayarak hem Türkleri hem de Ermenileri ateşi durdurmaya davet etti. Ermeni örgüt liderlerinin de kabul etmesi üzerine Konak'ta ateşkes ve silahların bırakılması görüşüldü. Olaylarda 3 gün içerisinde 500-600 Müslüman ile yaklaşık 700 Ermeni hayatını kaybetti. Karışıklıklar sırasında çıkan yangınlarda bazı Ermeni evlerinde bulunan bomba ve dinamitlerin patlaması zayıfatı artırdı. Olayların durulmasından sonra bu evlerde yapılan aramalarda; Ermenistan arma ve bayrakları, silahlı fedai fotoğrafları, henüz patlamamış bomba, dinamit ve kapsülleri, kırma ve mavzer tüfekleri ele geçirildi (Güçlü, 2010: 41; Günay, 2012: 182).

Amerikalı misyoner Stephen Van Trowbridge 19 Nisan 1909 tarihinde Adana'dan Board merkezine bir mektup yazdı. Mektupta; 14 Nisan çarşamba günü şehirde olayların başladığını, her iki taraftan da kayıpların olduğunu, kendilerinin olayların niçin başladığını bilmediğini, şehirde Ermenilere karşı bir katliam olmadığını, karşılıklı çatışmalar olduğunu, Ermenilerin de silahlarıyla Müslümanlara saldırdığını yazdı (Güçlü, 2010: 42).

Amerika'nın Mersin Konsolosu Edward Nathan da 9 Mayıs 1909'da Amerika'nın İstanbul'daki Elçisi John Lesiman'a Adana olaylarıyla ilgili bir rapor yazdı. Raporda; olayların çıkma nedeninin bir Ermeni'nin bir Türk'ü öldürmesi olduğunu, ancak Meşrutiyetin ilanından sonra silahlanma yasağına dikkat edilmemesi nedeniyle Ermenilerin çok sayıda silah alarak silahlandıklarını bildirdi. Raporun devamında; Ermenilerin artık Türklerden korkmadıklarını söyleyerek açıktan açığa otonomi ve bağımsızlık isteklerini dile getirmeye başladıklarını, Gregoryen Ermeni Papazının açıkça silahlı direnişi tavsiye eden vaazlar verdiğini, Hınçak örgütünün ise bu hareketi daha da ileri götürdüğünü ve Ermenilerin Türkleri provoke ettiklerini bildirdi.

Amerika'nın Beyrut'taki genel Konsolosu Bie Ravndal da 10 Mayıs 1909 tarihli raporunda Meşrutiyetin ilanının Ermeniler arasında ihtilal yanlılarını artırdığını, Adana'da Kessap'ta Ermenilerin geceleri ulusal savaş şarkıları söylediklerini ve eski düşmanlarını aptalca vurduklarını ve tehdit ettiklerini yazdı (Güçlü, 2010: 44-45).

Adana'daki olaylarda Amerikalı misyonerlere ait binalar silahlı Ermeniler tarafından üs olarak kullanıldı. 1909 Adana'daki Ermeni isyanı sırasında silahlı Ermenilerin Amerikalı misyonerlere ait binalara girip buralardan Türklerle ateş etmede bir üstünlük kazandıklarını, bizzat Amerika'nın Mersin konsolosu olan Edward Nathan 14 Kasım 1912 tarihinde ABD Dış işleri Bakanlığı ve ABD'nin İstanbul Büyükelçiliğine gönderdiği raporda itiraf etti. Edward Nathan, raporda şunları yazdı:

Saimbeyli'ye komşu yerlerden alınan raporlar, Türklere karşı herhangi bir karışıklık meydana geldiği takdirde, 1909'daki Ermeni direnişinin intikamını almağa girişileceğini göstermektedir. Bu bağlamda, silahlı Ermenilerin 1909 yılında olduğu gibi Amerikan misyon binalarına girip, Türklere üzerine ateş etmede bir üstünlük kazandıkları gibi benzer tekrarlardan kaçınılması gerektiğini ve Amerikan kurumlarının büyük kısmının kadınlarla yükümlü olacağını Büyükelçiliğe belirtmek isterim. Bu tür hareket korkunç olaylara neden olabilir. Bu bölgede herhangi bir sorun olduğu takdirde Amerikalı bayanların ya görevini terk etmelerini ya da binalara silahlı Ermenilerin girmemelerini önlemek için her önlemi almalarını düşünüyorum (Arslan, 2007: 460).

Amerikalı konsolosun tespitleri aynı zamanda savaş öncesi dönemde Ermenilerin hızla silahlandıklarını ve yeni bir isyanın hazırlığı içerisinde olduklarını da göstermektedir.

15 Mayıs 1908 tarihli arşiv belgesinde, Adana'da bulunan Amerikan mekteplerinin de isyancı ve ihtilal üyesi Ermenilerin haberleşmelerine aracılık ettikleri, yasaklı eşyaların ve zararlı yayınların ülkeye ve şehre girmesini sağladıkları tespit edildiği bildirildi (BEO. 3313/248425).

Adana'daki Ermeni olayları misyonerler tarafından Batı kamuoyuna ulaştırıldı. Misyonerlerin yazdıkları mektuplar Avrupa ve Amerika'daki gazetelerde yayınlandı. Batı kamuoyu da olayları misyonerlerin gözünden ve misyonerlerin yorumlarından öğrendiler. Mesela, Adana olayları üzerine Londra Daily Telegraph Gazetesi; "S.V.R. Trowbridge Olayları Anlatıyor" başlıklı bir yazı yayınladı. Haberde misyoner Mrs. Trowbridge ve kocasının 1906 yılında Antep'e misyoner olarak gittikleri ve Adana'daki toplantıya giden papazlar ve delegelerin yolda öldürüldükleri yazılıyordu. Haberin Mrs. Trowbridge'in mektubundan alındığı ve mektubun 18 Nisanda yazıldığı ve şunları içerdiği yazılıyordu:

Biz yıllık toplantıdayken çarşamba günü 11 Nisanda 1 Ermeni 1 Türk'ü öldürdü ve 2 Türk'ü de yaraladı daha sonra bu yaralının biri daha öldü. Cani Ermeni Mersin'e geçip oradan da gemi ile kaçtı. İlk önce Ermeniler ve Ermeni gençler silahlarını ateşleyerek havaya ve caddeye ateş ettiler. Bu ateş sonucu Müslüman Hocalardan birinin oğlu vurularak öldürüldü. Türklere bu cesedi alıp caddeyi geçirip Türklere yanına getirdiler. Çatışmalar tüm öğleden sonra devam etti. Şehrin bazı bölümlerinde yangınlar çıktı ve gece boyu yangınlar devam etti. Güneş batarken mültecileri okulun avlusuna yerleştirdik. Sabah Saat 'da İngiltere'nin Mersin Konsolosu Dougty Viley Adana'ya geldi. Misyonerlere ait Kız okulunu korumak için 3 Türk askeri okulun önünde nöbet tuttu. Ancak askerler mahallede Ermeniler çok olduklarından herhalde canlarını korumak için ertesi gün kaçtılar. Okul odalarına birçok mülteci doldu üç evde 800 ile 1100 arasında mülteci vardı. Ermeniler ve Müslümanların karşılıklı çatışmalarının ortasında kalan misyonerler Rogers ve Maurer öldü. Okulun güvenliği için verilen zaptiyede kaçtı. Perşembe gecesi bizim okulu silahlı olup caddede devriye gezen Ermeni gençler korudu. Cuma günü okulun yanındaki evde yangın çıkınca kızları evlere aldık ve Vali'den yardım istedik. Vali 10 tane askeri okulun avlusunda görevlendirdi. Askerler gelmeden önce Maraş Ruhban okulundan geçen yıl mezun olan Hovazian Efendi okulun önünde çıkan çatışmada öldü PABCFM, (Reel 660, No:170).

Adana olaylarında ölen misyonerler çatışmaların arasında kalarak hayatlarını kaybetti. Fakat Adana'dan Antep'e gelen telgrafta, bu kişileri Türklerin vurdukları iddia edildi (Riggs, 1920:117-118).

Londra Daily Telegraph gazetesinde ayrıca bölgede bulunan misyonerlerin bir isim listesi de yayınlandı. Gazeteye göre misyonerlerin listesi ve görev yerleri şöyleydi: Mr ve Mrs. Chambers, Doroty Chambers (14 yaşında), Lawson Chambers, İngiliz vatandaşıydılar. Görev yerleri ise Adana'ydı.

Bardezag F.M. Macallum, İngiliz vatandaşıydı. Görev yeri Maraş'tı.

Miss Emily F. Richter, görev yeri Saimbeyli'ydi.

Dr. Thomas D. Christie, görev yeri Tarsus'tu.

Mr. Gibbons, İngiliz hemşire Miss H.E. Wallis, Miss Agness C. Salmond, İngiliz vatandaşıydılar. Görev yerleri Maraş'tı.

Mr. Bulbalian, Antep Merkezi Türkiye Koleji'nde görevliydi.

Miss Mary G. Webb, Miss Elizabeth S. Webb, görev yerleri Adana'ydı.

Miss Sara L.Peck, Miss Borel, İsviçre vatandaşıydılar. Görev yerleri ise Adana'ydı.

Miss Norton; görev yeri Adana'ydı.

D. Möiner Rogers; görev yeri Antep'ti

Mr. Maurer, Alman asıllı Amerikan) vatandaşıydı. Görev yeri ise Saimbeyli'ydi.

Miss E.M. Chambers, görev yeri Saimbeyli'ydi.

Miss Kate E. Ainslic; görev yeri Kessab'tı.

Mr. Trowbridge; görev yeri Maraş'tı.

Mrs Trowbridge; görev yeri Antep'ti. PABCFM, (Reel 660:No: 170).

Adana'daki Ermeni olaylarının tam da bölgedeki misyoner toplantısının yapıldığı zamana denk gelmesi birçok soruyu da akıllara getirmektedir: Bu kadar çok misyonerin Adana'da toplanması ve olayların hemen misyoner toplantısının akabinde patlak vermesi tesadüf müydü? Misyoner toplantısı Ermeni terör örgütleri tarafından olayları Dünya kamuoyuna duyurmak için özellikle mi seçildi? Çok sayıda misyonerin Adana'da bulunması özellikle Ermeni asileri cesaretlendirmiş miydi?

3 Mayıs 1909 tarihli The New York Times gazetesi de Adana'daki olayları "Kadın Adana İsyanını Anlatıyor" başlığıyla yayınladı. Habere kaynak olarak Amerikalı Misyoner Miss Elizabeth S. Webb gösterildi. Haberde, Amerikan okulundaki kızların Müslümanlarca abluka altına alındığı okulu korumakla görevli askerlerin kaçtıkları yazıldı. S. Webb okulun yangında yanmasından korktuklarını ve kendilerinin de okulu Türk bayraklarıyla donattıklarını ve kendilerini ziyarete gelen İngiltere'nin Mersin Konsolosu'nun kendini koruyan askerlerden 3 Türk askerini misyonerlere ait binayı korumaları için bıraktığını ancak bu askerlerin daha sonra kaçtıklarını belirtti. Çünkü çok sayıda silahlı Ermeni Amerikalı misyonerlere ait binaya yerleştiklerinden askerler bu Ermenilerin kendilerini öldürmelerinden korkmuşlardı. Webb; İngiliz Konsolosun da kolundan yaralanmış olduğunu öğrendiklerini ve Gregoryen ve Protestan Ermeni gençlerden oluşan silahlı kişilerin kendilerine ait binaların etrafında devriye gezdiklerini, kendilerinin de kızları Misyoner Mr. Chambers'ın evine götürdüklerini bildiriyordu. Haberin devamında misyoner Mr. Trowbridge'in 4 adet zaptiye ile beraber Hükümet Konasına gitmek için ikna ettiğini, yolda zaptiyelerden ikisinin Ermeniler tarafından vurulmaktan korktuğu için misyonerden ayrıldığını ve sonunda hükümetin misyonerlere yardım için 150 kişilik bir müfreze görevlendirdiğini yazdı (New York Times, 3 Mayıs 1909).

1909 Adana'daki olaylar sırasında Amerikalı misyoner Mr. Chambers'ın evinde 800 kadar Ermeni ve 80 kız öğrenci sığındı. Misyonerler olaylar sırasında bir yandan biz yabancıyız ve olaylarda taraf değiliz derken diğer yandan Ermenilere her türlü

lojistik desteği sağlamaktaydılar. 16 Nisan 1909 Cuma günü Amerikan kız okuluna gelen Türkler de misyonerlere Ermenilerin okulda ve Miss Wallis dispanserinde saklandığını söylediler. Fakat misyonerler okulda sadece kızların olduğunu iddia ettiler. Bunun üzerine Türkler kendilerinin bayanlarla bir işlerinin olmadığını ve bayanlara ve kızlara karşı herhangi bir şey yapmayacaklarını ve erkeklerin teslim olması gerektiğini söylediler. Adana'daki olaylar sırasında Elbistan'daki kilisenin papazı Hovağim ile Antep 1. kilisesinin papazı Mr. Bulbulian da kız okulunda bulunmaktaydı. Türkler erkeklerin teslim olmasını ve silahların teslim edilmesini istediler. Misyonerler, bunun üzerine hükümetten yardım istediler ve Amerikan kız okulu ile Mr. Chambers'in evine askerlerin gelmesiyle olay çözüldü. Askerler misyonerleri ve Ermenileri korudu PABCFM, (Reel 660:No: 168).

Misyonerler, 1908 devrimi ve Adana olaylarıyla ilgili olarak şu yorumları yaptılar: "1908 devriminin direk nedeni eski rejimden memnun olmamaktı. Devrimin dolaylı nedenleri ise; dış dünya ile bağlantısı olan liman şehirleri, diplomatik ilişkiler, yabancı post ofislerin ve konsolosların etkisi, ordudaki yabancı eğilimi, Osmanlı bankası, demiryolları, yabancı eserler ile çeviri olsun orijinal olsun kitaplardı. İstanbul gazeteleri bilimsel, siyasi ve diğer bilgileri ülkeye yaydılar. Fransız, Alman ve Amerikalılara ait sosyal kurumlar da devrimin orataya çıkmasına neden oldu" PABCFM, (Reel 664, No: 291).

Amerikalı misyonerler, merkezlerine gönderdikleri raporlarda; Nisan 1909 Adana olaylarında Misyonerlerin etkisi olduğunu ve yabancıların olayların ve problemin daha da karışmasına neden olduğunu beyan ettiler. Misyonerler ayrıca, Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki kısıtlı da olsa sosyal etkileşimin misyonerliğin tesirini, nüfuzunu, etkisini ve yayılmasını sınırlandıracağını bildirdiler. Misyonerler Müslümanlarla Hristiyanlar arasında dolaylı yoldan da olsa etkileşim olduğunu ve bu etkileşimin insanların üstün yapısından kaynaklanmadığını ve 1908 devriminin politik sonuçlarından olduğunu ifade ettiler PABCFM, (Reel 664, No: 291).

Olaylardan iki hafta önce Adana'da olan Amerikalı Arthur Tremaine Chester, şehirde kendisine bir İngiliz konsolosluk çalışanının şunları söylediğini bildirdi:

Osmanlı Devleti'nin bütün milletleri bir arada tutma çabalarına rağmen Ermeniler açıkça silahlanıyorlar. İleride buradan gelecek katliam raporlarına inanmamak lazım. Çünkü olaylar iki silahlı grup arasında olacak. Ermeni örgüt liderleri kendi taraftarlarının planladıkları bir zamanda katliam olması için silahlanmasını istiyor. Ermeniler silahlandılar. Şimdi ihtilalci Ermenilerin sadece felaketin kopması için Müslümanlara dokunması kaldı.

İstanbul'da askeri ateşe olarak bulunan İngiliz yazar Harold Armstrong, 1909 yılında Ermenilerin Adana'da Rus parası ve Rus tavsiyesi ile bir darbe girişiminde bulduklarını ve amaçlarının ise Adana merkezli bir Ermeni devleti kurmak olduğunu bildirdi (Güçlü, 2010: 46-47).

Adana olaylarından sonra Amerika'da Ermeni propagandasında yeniden bir patlama oldu. 27 Nisan 1909 tarihinde Boston'daki 3 Protestan kilisesi adına iki papaz ABD Başkanı William Taft'a telgraf çekerek Adana olaylarını protesto ettiler. 18 Haziran 1909 tarihinde ise Amerikan Protestan Ermenileri Birliği adına bazı papazlar ABD Başkanına mektuplar gönderdiler. Amerikan makamları, yıl boyunca Ermeniler lehinde yapılan mitingler, mektuplar ve telgraflarla yapılan propagandalara maruz kaldılar. ABD yönetimi Osmanlı Devleti'ne müdahalede bulunması için tahrik edildi (Kantaracı, 2004:145-146).

Amerikalı misyonerlerden Doktor Christie, olaylardan sonra yazdığı raporda, Adana'da genç Ermenilerin hemen hemen hepsinin ihtilalci olduklarını Ermeni

Piskoposunun olaylarda büyük payı olduğunu belirtti. Christie, Ermeni piskoposun yanında diğer din adamlarının da rolü olduğunu ve öncelikli sorumluların onlar olduğunu bildirdi (Klavuz,2007: 55).

İngiltere Dışişleri Bakanlığı sorumlularından R. Me Donell, olaylardan 11 yıl sonra kaleme aldığı bir raporda, Adana olaylarının, Taşnak Derneği'nin yaptığı propagandanın ve Ermenilerin silahlı direnişte bulunmaya kışkırtılmalarının bir sonucu olduğuna hiç şüphe olmadığını açıkladı. İngiliz Büyükelçisi, 4 Mayıs 1909 tarihinde kaleme aldığı bir yazıda, Piskopos Muşeg'in olayların çıkmasında büyük bir sorumluluğu olduğunu kabulleniyordu (Klavuz,2007: 57-58).

Adana'daki 1909 olaylarında yaklaşık 50 okul ve kilise ile 5000 ev ve dükkân zarar gördü. Olaylarda iki Amerikalı misyoner ile bazı Protestan papazlar öldü. 5 kadın misyoner ise bir hafta Saimbeyli'de mahsur kaldı ancak olaylardan sağ kurtuldular. İngiliz ve Amerikan gemileri Adana'da mülteciler için yardım faaliyetlerine başladılar (Grabill,1971: 50).

Amerikan Board örgütü kaynaklarına göre 1909 Adana'daki olayların başlamasından sonra 15 Nisan 1909 tarihinde 7 papaz (Şar, Saimbeyli, Kara Köy, Yere Bakan, Sis, Feke, Kars(Kadirli)den), 2 delege, 4 bayan ve bir sıradan yolcu yıllık toplantı için Adana'ya gitmek üzere yola çıkmışlardı. Bu 14 kişi yolda saldırıya uğradılar. Bunlardan Feke papazının eşi ile Saimbeyli'den bir adam bu saldırıdan sağ kurtuldu. Ölen papazlar Maraş'taki Ruhban Okulu ile Tarsus'taki okuldan mezun kişilerdi. Eşleri de Maraş'taki kız kolejinden veya Saimbeyli'deki evden mezun olmuşlardı. Ancak Board kaynaklarında bu kişilerin kimler tarafından öldürüldüğü belirtilmemiştir PABCFM, (Reel 660:No:154).

Misyonerler olaylardan sonra gemiyle Adana'ya 100 yorgan ve 500 battaniye gönderdi. Bunlar dağıtılmak üzere Adana'daki misyoner Trowbridge'e gönderildi. Misyonerler ise Adana'da çok sayıda insan dilendiğinden kimin gerçek ihtiyaç sahibi olduğunun belirsiz olduğunu bildirdiler PABCFM, (Reel 660:No:157). Amerikan misyonunun Mersin'deki şubesi vasıtasıyla da Beyrut'tan Adana ve Tarsus'a içinde yardım malzemesi olan kutular getirildi PABCFM, (Reel 660:No: 164).

1909 Hasan Beylideki olaylardan sonra da Osmanlı Hükümeti Hristiyanlara yardım etti ve hükümet Hasan Beyli'de evlerini ve köylerini terk eden Hristiyanlara her gün ekmek dağıttı (PABCFM, (Reel 660:No:154).

Hasanbeyli'den 2000 Ermeni olaylar başlayınca dağa çıktılar. Hasanbeyli'deki Ermenilerin bir kısmı ise Bahçe'ye gittiler. Bahçe'ye gelen bu Ermeniler Hasanbeyli'deki evlerine 25 askerin korumasında tekrar döndüler. Antep'te bulunan Amerikalı misyoner Shepard da Antep'teki Hristiyanlardan Hasanbeyli'deki Ermeniler için yardım istedi. Shepard'ın isteği üzerine Antep'teki Hristiyanlardan bazıları Hasanbeyli'ye malzeme gönderdi (Riggs, 1920: 120-122).

İslâhiye'de içlerinde Kadı'nın da bulunduğu bir grup kalabalık 1909 yılında meydana gelen Ermeni isyanları sırasında Ermenilerle savaşmak için toplandı. Ancak, İslâhiye'de Hacı Çavuş denen bir Müslümanın ve Kaymakamın da önyak olmasıyla bu grubtaki Müslümanlar ikna edildi ve Ermenilerle savaşmaları engellendi. Hacı Çavuş 15 gün boyunca 80 kadar kadın ve kızı korudu ve onları evinde misafir etti (Riggs, 1920:118-119).

1909 olaylarında Haruniye'den bir Ermeni kadın kendilerine saldırıldığını ancak kendilerini yine saldırganlardan Türklerin kurtardığını misyonerler tarafından Amerika'ya gönderilen raporlarda dile getirdi PABCFM, (Reel 660:No:160). Yine misyonerlerin raporlarında devletin de çatışmaları önlemek için gayret sarf ettiğini ancak bazen imkânlarının yetersiz kaldığını bildirdiler.

Misyonerler Amerika'da 1909 Ermeni olaylarını bahane ederek yardım toplamak için, bir Ermeni Papaz tarafından yazılan, duygusal bölümler içeren ve insanların dini duygularını sömüren ifadeler içeren bir mektubu kullandılar. Bu mektuba bizzat misyonerler tarafından abartılı rakamlar eklenerek Amerika'daki Hristiyanlardan yardım istendi. Misyonerler, mektupta Adana ve Halep'te 70 bin mülteci olduğunu, en az 20 bin kişinin öldüğünü, zarar gören malların 50 milyon dolar değerinde olduğunu bildirdi ve paranın; W.W. Peet, Bible House, İstanbul veya E. G. Freyer American Press, Beyrut Suriye'ye gönderilmesini istediler. Mektubun sonuna yardımlar akıllıca dağıtılacaktır notunu düştüler PABCFM, (Reel 660:No:156).

Haziran 1909 tarihinde, İskenderun'daki Reformcu Presbiteryen Kilisesi Papazı S. H. Kennedy "Dörtüyl'da Muhasara ve Yardım" başlıklı bir mektup yazdı. Mektupta şunları yazıyordu: "12 gündür Dörtüyl'da 10000 Hristiyan 7000 Müslüman tarafından kısırıldı. Fakat kuşatma sonrasında hristiyanlar fazla kayıp vermedi. Müslümanlar ise birkaç kat fazla kayıp verdiler. Osmanlı Devleti, Mersin'den Dörtüyl'daki olayları önlemek için 550 kişiden oluşan bir askeri birlik getirtirdi. İngiltere'nin İskenderun'daki Yardımcı Konsolusu Mr. Catoni ve misyonerler hükümetin muhasara edenleri etkisiz hale getirmesi için bölgedeki komutanla görüştü" PABCFM, (Reel 660:No: 158).

5.5.1.1. Misyonerlerin 1909 Yılı Adana Olaylarıyla İlgili Değerlendirmeleri

Misyoner Herport Adams Gibbons, 1909 Adana olaylarıyla ilgili Mersin'deki İngiltere Konsolosu Doughty Eyli'e'nin isteği üzerine bir rapor yazdı ve konsolosa sundu. Gibbons raporda; 14 Nisan çarşamba günü Ermenilerin dükkânlarını açmadıklarını çünkü Türklerin bir Ermeni tarafından öldürülen Türk'ün intikamını alacağından korktuklarını belirtti. Bu sırada Adana'daki Amerikan kız okulunda misyonerler Merkezi Türkiye Misyonu'nun 15. yıllık toplantısını yapıyorlardı. Okul Amerikan Board'a bağlıydı ancak misyonerler İngiliz vatandaşıydı. Bunun için tehlike arz edecek durum olursa misyonerler, Mersin'deki İngiliz Konsolosuna telgraf çekmeyi planlıyorlardı. Gibbons raporun devamında şehirde caddelerde kalabalıkların toplandığını kendilerinin de caddede Ferik Paşa ve koruması olan bir grup askere rastladıklarını ancak çarşıya vardıklarında kendilerinin ve askerlerin Ermeni gençler tarafından planlı bir şekilde atıldığı belli olan ve ardı ardına açılan yaylım ateşine maruz kaldıklarını bunun üzerine Ferik Paşa'nın Hükümet konağına gittiğini yazdı.

Gibbons raporda; Ermenilerin silahla ateş ettikleri yere 50 kadar askerin gittiğini ve arkalarında da Türklerden oluşan bıçakları olan fakat silahları olmayan bir kalabalığın olayların meydana geldiği meydana doğru yürüdüklerini yazdı. Misyonerler Vali'den koruma istediler. Bu arada Valilik önünde toplanan Müslüman kalabalık da ağlayarak kendilerini Ermenilerin öldüreceklerini, hükümetin kendi canlarını korumaları için Müslümanlara silah vermesini istiyorlardı.

Olayların büyüyeceğini anlayan Gibbons Amerikan okuluna giderek misyonerleri uyarmak istedi. Ayrıca misyoner W. N. Chambers'in Ermeniler üzerinde çok büyük etkisi vardı ve kendisi saldırgan Ermenileri durdurabilirdi. Amerikan kız okulu da Ermenilerin oturduğu mahallenin ortasındaydı. Fakat Türk dostlarının tavsiyesi üzerine Ermenilerin bulunduğu mahalleye gitmekten vazgeçip tekrar Valiliğe geldiğini ve burada başıbozuklara silah dağıtılmasını protesto ettiğini ancak Vali'den bunların Redif kuvvetleri olduğunu öğrendiğini, bu arada işlerin iyice rayından çıktığını ve kendilerinin de geri dönemeyip Hükümet Konağında kaldıklarını ve Vali'nin bile kendi can güvenliğinden endişe duyduğunu belirtti.

Gibbons, Cumartesi günü Vali'ye İngiltere'nin Mersin Konsolosunun mektubunu götürüp Validen Tarsus'a kendilerini götürmesi için 50 asker istedi. Ancak Vali Adana'da yeterince askeri olmadığını bir de Tarsus'a asker gönderemeyeceğini söyledi. Bu arada Tarsus'tan Mrs. Christie gönderdiği telgrafta Tarsus Amerikan koleji'nin yanmakta olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Validen 20 asker isteyen Gibbons askerlerle birlikte Tarsus'a gitti ve Tarsus'a vardıklarında Amerikan binalarının iyi olduğunu gördü. Tarsus'ta birçok Ermeni Amerikan kolejine sığınmıştı.

Gibbons Adana ve Tarsus olaylarıyla ilgili ilk basın raporlarını Mersin'e oradan da Kıbrıs üzerinden Londra'ya Reuters ajansına ulaştırdı. Olaylar ilk kez bu şekilde Gibbons tarafından dış dünyaya iletildi. Dr. Christie ve Adams Gibbons Salı akşamı Mersin'e geldiler. Mersin'den Londra'daki Reuters Ajansına ve New York Herald' a Paris baskısı vasıtasıyla raporlar gönderdiler.

Gibbons raporun sonunda; olaylardan sonra Beyrut'taki Amerikan koleji'nin Adana'ya doktor, hemşire ve ilaç gönderdiğini. Presbiteryen misyonerlerinin de aralarında bulunduğu bir komitenin para toplamaya başladığını ve yardım toplamak için dokunaklı, acıklı mektupların, Arapça, İngilizce Almanca ve Fransızca olarak misyonerler tarafından yazılıp dağıtılmaya başlandığını yazdı PABCFM, (Reel 660:No: 164).

1909 Adana olaylarına şahit olan misyoner Lawson P. Chambers da olaylarla ilgili olarak 23 Nisan- 4 Mayıs 1909 tarihleri arasında yazdığı mektubu İstanbul'daki Bible House'da bulunan Mr. Peet'e gönderdi. Misyoner Chambers şunları yazdı:

Valiliğe gelen Türkler ağlayarak Ermenilerin kendilerini öldürdüklerini bildiriyorlar ve Validen hayatlarını korumak için silah istiyorlardı. Ermeniler şehrin bazı yerlerinde yangınlar çıkarmışlardı. Vali ve ferik Paşa bütün yakın yerlere telgraf çekerek asker istediler. İlerleyen günlerde Kozan, Misis, Mersin, Antakya ve Hayfa'dan askerler gelmeye başladılar. Cuma günü saray(konak)a gittiğimde köylerden ve şehirden gelen Türklerin orada ağladıklarını gördüm. Türkler köylerine Ermenilerin saldırdığını ve Türkleri parça parça kestiklerini ağlayarak anlatıyorlardı. Bu arada bazı Ermeni liderler teslim olmak için görüşmek istiyorlardı. Misyoner Trowbridge, Konağa giderek Ermeni liderlerin teslim olmak istediklerini Valiye bildirdi. Misyoner okulları ve kiliseleri olaylar sırasında Ermeni mülteciler tarafından doldurulmuştu. Cuma akşamı şehirde 3-4 büyük yangın çıktı. Konsheghian adlı Ermeni okulunda çıkan yangın okula yakın aşağı Gregoryen kilisesini, Cizvit Babalar kilise ve okulunu, Protestan kilisesini, Katolik Ermeni Kilise ve okulunu da tahrip etti. Cumartesi ve Pazar günü Cizvit Kız Okulu ve bazı büyük evler yandı. Hükümet yangını başlatan kundakçıların Ermeniler olduğunu belirledi ve yakalanan birçok kundakçı açıkça suçunu itiraf etti. Yangını çıkaranlar Ermeniler olmasına rağmen yangından 10/9 oranında Ermeniler zarar gördüler. Müslümanlar, Hristiyan Arablar, Rumlar da yangından zarar gördü. İngiliz konsolosun da gayretleriyle yanan okul ve kiliselerdeki mülteciler güvenli yerlere taşındı.

Ayın 27'sinde salı günü İngiliz ve Fransız gemi komutanları Vali üzerinde baskı kurarak gemilerindeki yangın pompalarını Adana'ya getirip kendi ülkelerine ait malları korumak için izin istediler. Ancak Vali reddetti PABCFM, (Reel 660:No: 165).

Adana'da Ermenilere ve yabancı misyona ait çeşitli okul ve kiliselerin de yanmasına neden olan yangının Ermeniler tarafından çıkarıldığı daha sonra anlaşıldı. Yakalanan kundakçılar suçlarını itiraf ettiler. Ermeniler, kendi okullarını ve misyoner

okullarıyla kiliselerini, bu misyoner grupların arkasındaki devletlerin şehre askeri bir müdahale bulunmasının önünü açmak için yakmışlardı. Ancak, Osmanlı Devleti'nin aldığı önlemler sonucu amaçlarına ulaşamadılar.

Ermeni terör örgütleri, zaman zaman amaçlarına ulaşmak için kendi milletlerinden olan Ermenileri dahi katletmekten geri kalmadılar. Mesela, bir Alman arşiv belgesinde de Ermeni komitecilerin bu konudaki faaliyetleri şu cümlelerle dile getiriliyordu: “Ermeni komiteleri düzenli bir şekilde Ermenilerden para topluyor ve bununla silah ve mermi alıyorlardı. İnanılması zor ama bazı yerlerde Ermeni katliamını Ermenilerin kendilerinin yaptığı raporlarla tespit edildi. Onlar bu katliamları, Türkler yapmış gibi göstermek istiyorlardı” (Çalık, 2000: 119).

5.5.1.2. 1909 Olayları Sonrası Adana'da Misyoner Faaliyetleri

Adana olaylarının ardından İstanbul'da Sadrazamın başkanlığında düzenlenen toplantıda, olaylardan zarar görenler için uluslararası bir yardım komitesi kuruldu. Komitenin başkanlığına Amerikan Board örgütünün İstanbul'daki şefi William Peet getirildi. Uluslararası yardım komisyonunun Adana'daki bölge başkanlığına ise Amerikan Board misyoneri William Nesbitt Chambers geldi (Keiser, 2005: 404).

Adana Yardım Komitesinin, 12 Mayıs 1909 tarihli 1. Raporunda verilen bilgilere göre; Adana'da Türk hastaneleri dışında 4 hastane ve 4 dispanser de faal olarak faaliyetlerini sürdürmekteydi. Hastanelerde, olaylardan sonra 250 yaralı tedavi altında tutulmaktaydı. Olaylarda yaralananlardan başka 100 kadar hasta da dizanteri ve tifo vakası nedeniyle tedavi edilmekteydi. Amerikalı misyonerlerin verdiği bilgilere göre Adana'da misyonerlerden yardım alanların miktarı ise şöyleydi:

Yeni Mahalledeki kampta yemek verilen kişi: 14,388

Mr. Chambers Evi Yaklaşık: 2000

Alman Fabrikası yaklaşık: 2000

Ermeni papaz vasıtasıyla yaklaşık:2000

Toplam yardım edilen kişi sayısı 22,088'di.

Adana'da kurulan yardım komitesi ayrıca Tarsus'taki misyoner Dr. Christie'ye de Para gönderdi ve günde yaklaşık 2000 kişiye Tarsus'ta yemek verilmekteydi. Yardım komitesi Saimbeyli'ye ise Mr. Chambers yardım fonundan 100 sterlin göndermeye karar verdi. Adana'daki yerel yardım komisyonunun başkanı ise Fransa'nın Mersin Konsolosuydu. İngiliz ve Alman gemilerinin doktorları da yardım faaliyetlerine katıldılar.

Osmanlı Bankası da yardım faaliyetlerine katıldı ve misyonerlere yardım olarak kullanmaları için 500 sterlin verdi. Kahire Ermeni Birliği Amerikalı misyonerlere, Adana ve Halep bölgesinde dağıtmaları şartıyla 200 sterlin gönderdi.

Beyrut'taki Amerikalı misyoner Mr. Freyor, Adana'daki misyonerlere eşyalarla beraber bir doktor ve iki hemşire gönderdi. Beyrut'taki “Lessie Taylor Memorial School” bir hemşire, Mersin Amerikan Misyonu da hastanede çalışmak üzere gönüllüler gönderdi.

Amerikalı misyoner tarafından hazırlanan raporlarda olaylardan sonra Kozan'da: 1200 ve Bahçe'de 3000 kişinin Türk Hükümeti tarafından günlük olarak her türlü ihtiyaçlarının karşılanarak beslenmekte olduğu bildirildi PABCFM, (Reel 660:No: 171).

Amerikalı misyonerlerden Thomas d. Christie, Adana olaylarından sonra 8 Şubat 1910 tarihinde Tarsus'tan yazdığı mektupta: “Vilayette ortalık bütünüyle sakin. Vali on binde bir rastlanır bir insan, eşsiz bir enerjiye sahip küçük bir dev” ifadelerini kullanıyordu (Keiser, 2005: 408).

Adana'daki Amerikalı Misyoner Lawson P. Chambers, olaylardan sonra şehirde 20.000 kişinin yardım almaya başladığını ve kendilerinin de 1600 L.T. (sterlin) yardım yaptıklarını ifade etti PABCFM, (Reel 660:No: 165).

Adana Yardım Komitesinin, 1 Temmuz 1909 tarihli 2. Raporuna göre; 1909 yılı haziran ayı sonunda yardım fonuna yapılan bağışlar 5503 sterline ulaştı. Bu paranın 1000 sterlini misyonerler tarafından kurulması planlanan Amerikan hastanesine ayrıldı. Geriye kalan 1000 sterlini endüstriyel çalışmalara, 500 sterlini evlerin yeniden yapımına, 1800 sterlini yatak alımına ayrıldı. Mersin'deki Ermeni patriğine bağlı Ermenilere 500 sterlin para gönderildi PABCFM, (Reel 660:No: 177).

Misyoner raporlarında Osmanlı Devletinin yardım faaliyetleri ile ilgili şu bilgiler yer alıyordu: "Osmanlı Devleti'nin yerel yardım komitesi, Adana'daki olaylardan zarar gören bütün mültecilerin doyurulması işini kendisi üzerine aldı. Misyonerlerin yardım ettiği ve yemek verdiği mültecilerin hepsinin yemek ve beslenmesini Osmanlı Hükümeti misyonerlerden aldı. Artık bütün mültecilere bizzat Osmanlı Hükümeti bakmaya başladı. Osmanlı Hükümeti mültecilere sadece yemek verme işini de bıraktı ve mültecilere yemek yerine para vermeye başladı. Mülteciler parayla bütün ihtiyaçlarını rahatça karşılayabiliyorlardı. Hükümetin yemek yerine para dağıtması mültecileri de memnun etti. Yapılan bu değişikliği herkes çok sevdi. Osmanlı Devleti'nin kurduğu yardım komitesi, sadece şehir merkezinde para dağıtmakla kalmadı, dış mahallelere ve mıntikalara da para gönderip dağıtmaya ve halkın sorunlarını gidermeye çalışıyordu" PABCFM, (Reel 660, No:177).

Misyoner raporlarının devamında şu bilgiler yer aldı: "Osmanlı Hükümeti yardım faaliyetlerini sürdürürken bir yandan da şehirde olaylar sırasında yanan evlerin yeniden yapılması için çalışmalar başlattı. Çalışmalarını hızla sürdüren Osmanlı Hükümeti ilk olarak 500 evi şehrin yeni bir yerine yapmayı önerdi. Evlerin yapılması için 22,000 sterlin civarında bir maliyetin olacağı tahmin edilmekteydi. İstanbul'daki Osmanlı merkezi hükümeti halkın bütün ihtiyaçlarının karşılanacağı sözünü verdi. Osmanlı parlamentosu önce 30.000 sterlinin Adana'ya gönderilmesine onay verdi" PABCFM, (Reel 660, No:177; Strong, 1910: 411).

Osmanlı Hükümeti verdiği sözü hızla tutarak çok kısa sürede yeni bir mahalle kurdu. Yapılan evler mağdurlara dağıtıldı. Evler çok hızlı bir şekilde yapıldığı için mahallenin adı da "Çarçabuk mahallesi" oldu.

Amerikan Board'ın Antep'teki misyonerlerinden Dr. Shepard yaz aylarını Hasanbeyli'de geçirmeye başladı ve orada tıp alanında yardım faaliyetlerine katıldı. 1909 yılı haziran ayı sonu itibarıyla Adana'daki Fransız hastanesinde 18 hasta, Amerikan okulunda 25 hasta ve Mrs. Dougty Tylie'nin hastanesinde 34 hasta bulunmaktaydı. Misyonerler, Adana'da açmayı planladıkları hastane çalışmalarının yavaş ilerlediğinden şikâyetçiydiler PABCFM, (Reel 660:No: 177).

Misyoner raporlarında ayrıca Kilikya bölgesinin tekrar eski haline dönmesi için 1 milyon sterline ihtiyaç olduğu ve Osmanlı Devleti'nin her ne kadar mültecilere her türlü yardımı yapıyorsa ve evleri tekrar inşa ediyorsa da devletin kaynaklarının yetersiz olduğu bildirildi PABCFM, (Reel 660:No: 184).

1909 yılındaki Adana olayları tam da Evanjeliclerin Adana'da yıllık toplantı yaptıkları bir zamana denk geldi. Bu tarih yabancıların olaya müdahalesini sağlamak isteyen Ermeni ihtilal örgütleri tarafından planlandı. Toplantıyla Ermeni isyanının aynı tarihlerde olması bazı misyonerlerin ve misyonerlerle beraber çalışan bazı Evanjelic Ermenilerin de hayatını kaybetmesine neden oldu. Misyonerler olaydan sonra bu olaylarda hayatını kaybeden yerli Ermeniler için hem yurt içinde hem de yurt dışında yardım kampanyaları düzenledi. 1909 Ermeni isyanı sırasında Say Geçit ve

Osmaniye'de hayatını kaybeden papazların ailesi için İngiltere Evanjelik Birliği yiyecek ve malzeme yardımı yaptı. Misyonerler de bu papazların eşlerini dini işlerde ve sağlık işlerinde çalıştırmak üzere Antep Amerikan hastanesinde istihdam ettiler. Ölen papazların geride 39 adet çocukları kaldı. Misyonerler bu çocuklara yardım için Mr. Peet'in organizasyonunda Antep'ten Goodsell, Adana'dan Mr. W. N. Chambers, Maraş'tan Mrs. L. O. Lee, Saimbeyli'den Miss Richter'den oluşan bir komisyon kurdu. Bu komisyon bu çocuklar için yıllık 35 dolara ihtiyaç olduğunu bildirdi (PABCFM, (Reel 672, No:210).

Çizelge 5.13. 1909 Adana Olaylarında Ölen Protestan papazların Görev Yeri ve Eşleri (PABCFM, (Reel 672, No:210)

Papazların Görev Yeri	Eşleri	Çocuk Sayıları
Adıyaman	Araksia Koyunciyan	1
Garmouch	Hripsine Bedrosyan	4
Urfa 1. Kilisesi	Nuritza Ekmekciyan	2
Urfa 2. Kilisesi	Julia Şammazyan	3
Antep	Rosa Levonyan	3
Hasan Beyli	Maria Kundakçıyan	2
	Marian Zangotsiyan	-
Bahçe	Nevreside Hagopyan	4
Keller	Sultana Vartanyan	2
Antakya	Yester Kundakçıyan	-
Behesne	Yester Terzibaşyan	-
Haçın 1.	Penelope Stilion	3
Haçın 2.	Gurgi Soghonian	5
Haruniye	Hatun Hovanesyan	1
Şar	Turfanda Boyaciyan	1
İsmaniye	Asanne Küpeliyan	2
Feke	Yebros Topalyan	5
Sis	Muteber Melian	1
Toplam		39

İşyandan sonra Adana'daki yardım faaliyetlerinin misyonerlik amaçları için kullanıldığı ortaya çıktı. Adana'da Protestan ve Katolik misyonerler arasında büyük bir rekabet vardı. Felaketler pek çok kez yardımseverlik adı altında farklı misyoner örgütleri tarafından etkinlik kazanma fırsatı olarak değerlendiriliyordu. Misyonerler Adana olaylarını da bir etkinlik kazanma fırsatı olarak değerlendiriyorlardı. Cizvit Rahibi Rigal, Amerikalı ve Alman misyonerlerin olaylardan sonra gösterdikleri faaliyetlerin Katolik misyonerlerden çok daha profesyonel olduğunu bildirdi (Keiser,2005: 406).

Olaylardan sonra Amerikalı misyonerler Haçın'de 350 yetim için yetimhane açtılar. İngilizler ise Antep'te 100, Maraş'ta 200 çocuk için yetimhane açtı. Almanlar ise Maraş'ta 720 çocuğun barınabileceği bir yetimhane açtı. Osmanlı Hükümeti de Maraş ve Dört Yol'da iki yetimhane açtı. Maraş'ta açılan yetimhaneye Adana'dan 100, Hamidiye, Osmaniye ve dağ köylerinden de 100 kadar çocuk yerleştirildi. Yetim kalan 120 kız çocuğu da Maraş'taki Alman Hastanesine kabul edildi (Günay, 2012: 211).

1909 olaylarından sonra Adana Valisi olan Cemal Paşa, olaylarda yetim kalan çocuklar için yetimhane kurulması amacıyla dinler arası bir projeye önyak oldu. Vali Cemal Paşa, yalnız bu yetimhanenin Hristiyan misyonerler tarafından kurulup işletilmesinin yerine devlet tarafından kurulmasını ve çocukların yetimhaneye bir Osmanlı olarak kabul edilmesini istedi. Cemal Paşa'nın bu tutumunu Amerikalı misyoner William Nesbitt Chambers şöyle aktarmıştı: "Yetimhane devlet tarafından

kurulmalı. Çocuklar şu veya bu cemaatin çocukları olarak değil, Osmanlı olarak yetimhaneye kabul edilmeli. Din farklılıkları elimine edilmeli; ne hoca nede papaz görevli olmalı. Çocuklar kendi ibadethanelerine gidip gerekli görülen dinsel eğitimi alabilir. Müslümanlar Cuma günleri camiye gider, Hristiyanlar Pazar günleri kiliseye gider, ama yetimhanede kendilerine sağlam bir ahlak kazandırılmalı.” Cemal Paşa yetimhane konusundaki düşüncelerini gerçekleştirmek için Maraş'ta bulunana Alman Hülfsbund misyoneri Paula Schafer'i danışman olarak Adana'ya davet etti (Özdemir, 2009: 188-189; Keiser,2005: 406).

Schafer, Cemal Pasa'nın hoşgörüsü sayesinde Osmaniye ve Maraş'ta serbestçe çalıştı. Cemal Paşa'nın oluru alındıktan sonra Halep'te 400 kişilik bir yetimhane açan Alman misyonerler, ihmal edilmiş eski bir yetimhaneyi de yine Cemal Paşa'dan devraldılar. Fakat buralara fazla çocuk yığılması sebebiyle yetimler Dâhiliye Nezareti'nin emri üzerine Konya, Sivas, Balıkesir, Adapazarı ve İzmit Armasa'daki yetimhanelere gönderildi.

Cemal Pasa Adana valiliği esnasında da Ermeni çocuklar için büyük bir yetimhane yaptırdı. Kendisi bu konuyla ilgili sunları söylemişti: “Ermenilerin yetimleri, dul kadınları ve erkekleri için ne gibi yardımlarda bulunmuş olduğumu burada tekrar etmekten çekinirim. Bana öyle geliyor ki, bunları uzun uzadıya anlatmaya kalkarsam, insani hislerle yaptığım bu yardımların manevi kıymetine halel gelecek.” (Çetinkaya, 2009: 83)

Cemal Paşa, Adana'da bir Yardım ve Evleri Yendiden Yaptırma Komitesi kurdu ve misyoner Dr. Shepard'ı da bu komiteye başkan olarak atadı.10 ay içinde bu komite Adana'da 900 evi yeniden inşa etti ve mağdurlara da 100.000 dolar yardım dağıttı.

Dr. Shepard'ın eşi Mrs. Shepard da Adana'ya davet edildi ve kendisinden kadınlar için Antep'te yaptığı gibi el işlerinin yapıldığı bir atölye açması istendi. Vali Cemal Paşa ve eşi bu çalışmalarını destekledi. Bu çalışmalardan dolayı Dr. Shepard Sultan tarafından bir nişan ile ödüllendirildi ve Cemal Paşa da kendisine tebriklerini sunan bir mektup yazdı (Riggs,1920: 123-124).

5.5.2. Adana'da Katolik Misyonerler ve Ermeni Olayları

Protestanlar gibi Katolik misyonerler de Adana ve kazalarında faaliyetlerini yürütmekte ve kendilerine yerli Hristiyanlardan üyeler temin etme gayreti içerisindeydiler. Ancak bazı misyonerlerin normal ahlaki yollardan üye ve taraftar temin etme işini devam ettirmeyip insanları yanıltarak, yalan haberlerle, yalan beyannamelerle bu amaçlarına ulaşmaya çalıştıkları ve hedefe ulaşmak için gayri meşru yolları dahi kullanmaktan çekinmedikleri ve halkın içinde bulunduğu sorunlu dönemi kullanarak onların inançlarını değiştirmeye çalıştıkları görüldü. Adana'da bulunan Katolik misyonerler Osmanlı Hükümeti'nin mülteciler için yaptığı evleri dahi kendileri yapacakmış gibi göstererek Ermenileri kandırıp Katolik yapma gayretine girdikleri tespit edildi. Aşağıdaki Osmanlı arşivinden alınan belge, Katolik misyonerlerin 1909 Adana ve çevresindeki Ermeni olaylarından sonraki faaliyetlerini ve amaçlarını açıkça ortaya koymaktadır.

Adana'nın Kadirli Kazasında bulunan Fransisken rahip İspanyol Peder Emmanuel Grasya, Katolik mezhebinin yaymak için halkın gözünde hükümet üzerine mutlak hakim olduğunu kanıtlamak istiyordu. Grasya bu amaç için Mersin'deki Fransız Konsolosu'na telgraf çekerek Ermeni ahalinin korku içinde olduğu ve Ermenilerin göç ettikleri gibi asılsız iddialarda bulundu. Bu kişinin ayrıca daha önce karanlık işler yapmış kötü ahlak sahibi Gamsaragan Artin adlı biriyle beraber işler yapmakta olduğu

Mersin'deki Fransız Konsolosluğuna bildirildi. Kendisi Kadirli'de karışıklık çıkarmaya çalışmaktaydı. Adana'da bulunan Cizvit rahipleri reisi Pierre Joe Adana Valisinin yanına gelerek İspanyol Fransisken rahibin yaptığı hatadan dolayı özür diledi. Daha sonra Kadirli'deki rahip Peder Emmanuel Grasya kendisinin Türkçe bilmediğini, Gamsaragan Artin'in kendini kandırarak böyle bir telgraf yazdığını açıkladı. Ayrıca 31 Ocak 1910 tarihinde Mersin'deki Fransız Konsolosuna yazılan yazıda Katolik papazların insanları Katolik yapmak için onların kalp ve vicdanlarına baskı yapmamaları istendi. Katolik papazları, Ermeni olayları sırasında Adana'da yanan evlerin Cizvit kilisesi tarafından daha iyilerinin yapılacağını vaat ederek açıkça halkı mezhep değiştirmeye davet etti. Hâlbuki yıkılan evlerin yeniden yapımına devlet başlamıştı (Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918), C.I, 2002, Belge No:64).

Adana'daki Cizvit misyonu 1909 Adana olaylarından sonra 17 Nisan 1909 tarihinde şehirde 13 yataklı küçük bir hastane kurdu. 1914 yılına kadar hastanede tedavi olan hasta sayısı ise şöyleydi: Yatakta tedavi olan hasta sayısı: 1509, ayakta tedavi olan hasta sayısı: 15535, basit muayene: 3711, göz hizmeti: 1450, toplam hasta sayısı: 21905, ölen hasta sayısı ise 62'idi (Keiser, 2005: 778).

Katolik misyonerlerin bölgedeki hamisi rolündeki Fransa'nın bölge üzerinde çok önemli istekleri vardı. Fransa bölgedeki Ermenileri de kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için kullanacağı bir topluluk olarak görmekteydi. Bu nedenle Fransa bölgedeki ihtilalcı Ermeni liderleriyle irtibat halindeydi. Mesela, Çobanyan adlı bir Ermeni tarafından Fransız Dışişleri Bakanlığına gönderilen 3 Haziran 1915 tarihli bir yazı Fransa'nın olaydaki rolünü de göstermektedir. Yazıda Çobanyan; Ermenilerin planının bir grup Fransızla Kilikya'yı Suriye'nin bir bölgesine çevirmek ve Adana vilayetini Suriyeleştirmek olduğunu, tüm Kilikya'da 400 binden fazla Ermeni olduğunu, bunların entelektüel, tüccar ve sanayici olduklarını, Fransız okullarının Ermenileri okuttuklarını ve Fransa'nın koruması altında bir Suriye istediklerini bildirdi (Dilan, 2005: C. 2. Belge No: 143).

Adana'daki Alman Konsolosu Büge tarafından gönderilen 13 Mart 1915 tarihli telgrafta; Adana'daki Cizvit misyonerlerinden eğitim almış ve Ermeni okulunda Fransızca öğretmeni olarak çalışan, aynı zamanda da eski bir asker kaçağı olan Salciyan adındaki kişinin birkaç hafta önce Dört Yol'a geldiği bildirilmekteydi. Bu kişinin 2 yıldır Kıbrıs'ta yaşamakta olduğu ve muhtemelen Kıbrıs'ta İngilizlerin hizmetine girmiş olduğu, İskenderun'dan bir Ermeniyle beraber Dört Yol'a geldiği ve Dört Yol'da 6-7 gün kaldığı bildiriliyordu. Büge, Salciyan'ın amacının bölgede İngilizlerin hizmetinde çalışacak kişiler ayarlamak olduğunun kesin olduğu ancak ne kadar bu yönde çalışacak eleman ayarladığının ise bilinmediğini, Salciyan'ın İngiliz savaş gemisine geri döndüğünü polisin ise Salciyan'ın refakatçisini yakaladığı bildirmekteydi (Över, 2007: 36-38).

1916 yılına gelindiğinde ise tüm Osmanlı topraklarında olduğu gibi Katolik misyonerlerin çalışmaları ya tamamen durdu, ya da oldukça azaldı. Adana'daki Katolik Piskoposluğu da faal bir durumda değildi (Över, 2007: 187).

5.6. I. Dünya Savaşı ve Zorunlu İskan Sırasında Adana'da Ermeni Olayları

Birinci Dünya Savaşı devam ederken Ermeniler, Adana'da silahlanma ve teşkilatlanma faaliyetlerini tamamlayarak İngiltere ve Fransa hesabına çalışan casusluk şebekeleri oluşturdular. Seferberlik kararından sonra da Adana'da Ermeni olayları devam etti. 2 Şubat 1915 tarihinde Dört Yol Ermenilerinden Abraham Salciyan, Artin ve Bedros adlı 3 Ermeni limandaki düşman gemilerine sığınarak Türk ordusunun kuvveti

ve askeri düzeni hakkındaki bilgileri düşmana ulaştırdılar. Ayrıca Saimbeyli, Dört Yol, Kozan ve Hasan Beyli'de yapılan aramalarda Ermenilerden çok sayıda silah, bomba, dinamit, harita ve bayraklar ele geçirildi. Saimbeyli'de kayalıkların üzerindeki Ermeni manastırındaki mağaralarda 200 kilo barut bulundu (Sakarya,1992: 242-243).

24 Şubat 1915 tarihinde Köşker Torosoğlu ve Muallim Agop isimdeki kişiler, düşman tarafından Kıbrıs'tan getirilerek İskenderun'a çıkarılmışlarsa da, filo komutanının verdiği talimatlarla yakalanıp divan-ı harbe sevk edildiler. Aynı tarihte topladığı belgelerle birlikte düşman gemisine sığınmaya çalışan Dağlıoğlu Artin adında bir Ermeni de yakalandı (Klavuz, 2007: 62).

23 Ocak 1915 tarihinde Adana Vilayeti kıyılarına 60 kadar İngiliz askeri çıktı; bunlara Türk askerleri ateşle karşılık verdiler. Çatışma sırasında Osmanlı uyruklu iki Ermeni askeri mevzilerden çıkararak düşmana katıldılar. Bu olaydan sonra Ermeni askerlerin silahları alındı ve geri hizmetlerde görevlendirilmeye başlandı. Bu olaylar İngiliz birliklerinin Musa dağında ve diğer bölgelerde Ermeni ve diğer azınlıklarla ilişki kurduklarını göstermekteydi (Sakarya,1992: s.256-257).

Fransız diplomatik belgelerinde bulunan ve Fransız Dışişleri Bakanlığına gönderilen 29 Eylül 1915 tarihli bir belgeden de İngiliz ve Fransızların Kilikya'da Ermeniler vasıtasıyla bir ayaklanma çıkarmak için çalıştıkları anlaşılmaktaydı (Dilan, 2005: C. I, Belge No: 281). Musa dağı bölgesinden Mısır'ın Port Said limanına götürülen Ermenilerin de Adana'da çıkacak olan bir Ermeni ayaklanmasında kullanılması planlanmaktaydı (Dilan, 2005: C. II, Belge No: 231).

Yukarıda Osmanlı arşivleri ve Fransız arşivlerinden alınan belgelere dayanarak Kilikya bölgesinde yaşayan Ermenilerin savaş sırasındaki faaliyetleri, silahlanma çalışmaları ve düşman ülkeler hesabına yaptıkları casusluk anlatıldı. Bu belgelerden de anlaşıldığı gibi Osmanlı Devleti bölgedeki Ermenileri yeniden iskan etmek zorunda kaldı. Bölgedeki Ermeniler Akdeniz'deki düşman askerleriyle iş birliği yapmalarını önlemek için yine bir Osmanlı toprağı olan ve o yıllarda düşmanla Ermenilerin bağlantı sağlamalarının zor olacağı Suriye'ye göç ettirilmesine karar verildi.

İç İşleri Bakanlığı'nın emriyle 4 Ağustos 1915 tarihinde Adana, Kozan ve Mersin Ermenilerinin tamamen belirlenen bölgeye sevk edilmesine karar verildi (BOA, DH. ŞFR. 54-A/271). Adana Ermenilerinin sayısı, 1914 yılındaki Osmanlı sayımına göre yaklaşık 50.000 kadardı. Bunlardan 14.000 kadarı Halep ve ötesine sürgün edildi (Çiçek, 2005: 235).

Osmanlı Hükümeti'nin emri Adana Ermenilerinin tamamının sevk edilmesiydi. Ancak bu emir tam olarak uygulanmadı. Çünkü Amerikan arşivinde bulunan ve Ermeni patrikhanesince hazırlanan bir belgeye göre zorunlu iskan sonrası Saimbeyli'de 2000 kişi Adana'da 21.700 kişi yerlerinde kaldı (Çiçek, 2005: 231-233). Ermenilerden zorunlu iskana tabi tutulanların masrafları Muhacirin Tahsisatından karşılandı. İskân-ı Aşâyir ve Muhacirin Müdüriyeti'nden, 1 Kasım 1915 tarihinde Adana Vilâyeti'ne 300.000 kuruş gönderildi. Paranın muhacirlerin idare ve iaşelerine harcanması, bir an evvel ve rahat bir şekilde mahallerine sevkleri istenmekteydi. Ayrıca istasyonlarda Ermenilere dağıtılmak üzere mümkün olan miktarda ekmek, zahire, boş teneke ve fiçı temin edilerek sefalet çekmelerine meydan verilmemesi ve mal sandığı yeterli değilse istenmesi bildiriliyordu (Hocaoğlu, 2006: 91).

Zorunlu iskan sırasında Adana'da bulunan Amerikalı misyonerler, merkezlerine gönderdikleri mektupta Adana'daki Ermenilerin çok şanslı olduklarını ve hiçbir kayba uğramadan tüm Ermenilerin aileleriyle birlikte tehciye gitmelerine izin verildiğini ve hepsinin de sağlıklı bir şekilde Şam'a ulaştıklarını bildirdiler PABCFM, (Reel 672, No:307-L).

Sayıları 9000'i bulan Dört Yol Ermenileri ile Cebel-i Bereket'teki Ermenilerin sevki 1915 yılı Ekim ayında tamamlandı (BOA, DH. EUM. 2. Şb. 68/89).

Amerika'dan Ermeni muhacirlere verilmek üzere gönderilen bir miktar para da Amerikan misyonerleri ve konsolosları tarafından hükümetin bilgisi dâhilinde Ermenilere dağıtıldı. Bunun dışında Amerika'da yaşayan bazı Ermenilerin aralarında topladıkları paraları gizli yollardan, zorunlu iskana tabi tutulan Ermenilere gönderdikleri de tespit edildi (Uslu, 2007: 70; Halaçoğlu, 2005: 87).

Osmanlı Devleti, Zorunlu İskândan Alman ve Amerikalı misyonerler tarafından işletilen kurumların birçoğunu muaf tuttu. Mesela, Osmanlı Hükümeti tarafından Adana Ermenilerinin sevki sırasında gönderilen emirde, Adana'nın Haruniye nahiyesindeki Alman misyonerlerin yetimhanesindeki Ermeni çocuklara dokunulmaması ve tehcire tabi tutulmaması istendi (BOA, DH. ŞFR. 55/43). Babıâli'den gelen emir gereğince Haruniye nahiyesindeki Alman misyonerlerin yetimhanesindeki ne çocuklara nede diğer kişilere dokunulmadığı ve onların tehcir edilmediği Babıâli'ye bildirildi (BOA, DH. ŞFR. 484/72).

Osmanlı Devleti savaş sırasında Amerikalı misyonerlerin yazdıkları mektupları da sıkı bir şekilde kontrol etmeye başladı. Bu durumdan şikâyet eden misyonerler bazı mektuplarında şifreli kelimeler kullandılar ve bazı mektuplarını yurt dışına çıkan misyonerlere anlattılar onlar yurt dışından, Anadolu'daki misyonerlerin anlattıklarını yazarak Amerika'daki Board örgütü merkezine gönderdiler PABCFM, (Reel 672, No:6).

5.6.1. I. Dünya Savaşı ve Zorunlu İskan Sırasında Protestan Misyonerler

Savaş sırasında Adana'da bulunan Amerikalı misyoner William Nesbitt Chambers, yazdığı mektupta; savaşın başlamasıyla Adana'da İtilaf Devletlerinin Adana ve Bağdat Demiryolunu işgal edeceği yönünde bir korkunun olduğunu, askerlerin 40.000-50.000 kadar bir askeri kuvvetin bu bölgenin Mezopotamya ve Suriye ile bağlantısını kesmeye yeterli olacağı değerlendirmesini yaptıklarını yazdı.

Amerika'nın Mersin Konsolosu Edward Nathan da 30 Eylül 1915 tarihli raporunda; Adana ve Tarsus'ta insanların panik halinde olduklarını, binlerce Türk'ün ailesiyle birlikte Adana'dan iç bölgelere göç ettiğini bildiriyordu. Adana'da bulunan Amerikalı misyonerlerin de eşyalarını yükleyip dağa Alman misyonerlerin yanına gitmek için hazırlık yaptıklarını, kendisinin de Adana'daki Alman konsolostan Amerikalı misyonerlere sahip çıkmasını istemeye niyetlendiğini bildirmekteydi. Nathan raporun devamında bölgedeki bu panik ve korkunun genel sonucu olarak Adana'daki Ermenilerin sevkinin hızlandırıldığını yazdı (Güçlü, 2010: 68).

Ermenilerin 1915 yılında Osmanlı Devleti tarafından sevke tabi tutulması üzerine önde gelen Protestan misyonerler birtakım girişimlerde bulundular. Amerikan Board'un patronu Barton ve İngiltere'deki en önde gelen Ermeni severlerden biri olan ve Ermeni propagandasının yapıldığı Mavi Kitap'ın tertipleycilerinden James Bryce, İngiltere ve Amerikan hükümetleri üzerinde baskı kurmaya çalıştılar. Bryce, Lordlar Kamarası ve diğer kurumlarda girişimlerde bulunarak Ermenilerin Anadolu'da yaşadıkları topraklara İngiliz kuvvetlerinin gönderilmesini ve Türklerin engellenmesini hususunda ısrarcı oldu ancak İngiliz Hükümeti askerlerin buldukları yerlerden ayrılamayacaklarını kendisine bildirdi (Grabill, 1971: 74-75).

Zorunlu iskan sırasında Adana'daki Amerikalı misyoner Dr. Chambers, 16 Mayıs 1915 tarihinde Mersin'deki Amerikalı konsolos Nathan'a yazdığı mektupta Ermenilerin sevkinin durdurmak için ne yapılabileceğini ve kendi okullarında bulunan ve

aileleri sevke tabi tutulan Ermeni öğrencilerin durumunun ne olacağını sormaktaydı. Konsolos ise cevabında zorunlu iskânın yerel bir mesele olmadığını ve kendisinin bu hususta bir şey yapamayacağını ancak İstanbul'daki Amerikan elçisine durum hakkında bilgi vereceğini yazdı. Konsolos Nathan misyoner okullarında bulunan Ermeni öğrencilerle ilgili ise genel Vali'den öğrencilerin aileleri zorunlu iskana tabi tutulsa bile öğrencilerin misyoner okullarında kalmalarına izin verileceği sözünü aldığını bildirdi (Sarafian, 2004: 43-45).

Adana'da bulunan Amerikalı misyoner Miss. Harriet J. Fisher 20 Mayıs 1915 tarihinde birkaç yüz Ermeninin polis nezaretinde Tarsus'a götürüldüğünü bu kişilerin bir hafta sonra geri döndüklerini bildirdi. Halaçoğlu'nun Osmanlı arşiv kaynaklarından yaptığı araştırmaya göre Adana'dan sevk edilen Ermenilerin sayısı 14.000'dir. Amerikan arşivlerindeki bir belgeye göre ise kentteki 25.000 Ermeni'den 8.000'i hariç geri kalanının sevk edildiği belirtilmektedir. Haçin'den 4000, Sis'ten 1500, Dört Yol'dan ise 2100 Ermeninin sorunsuz bir şekilde sevk edildiği belirtilmektedir (Çiçek, 2005: 234-235).

Amerikalı misyoner William Nesbitt Chambers, Adana'dan 18.000 Ermeninin zorunlu iskana tabi tutulduğunu ve bunların Suriye'ye gönderildiğini bildirdi. Chambers, Ermenilerin yaklaşık 80 kilometre kadar trenle, ondan sonrasını ise yaya olarak gittiklerini ve kendisinin hiç zulme uğrayan Ermeni görmediğini bildirdi. Bölgedeki İngiliz ve Fransız askeri ajanlarının raporlarında da hiçbir katliamın olmadığı ve yolculuk şartlarının gayet iyi olduğu bildirilmekteydi (Güçlü, 2010: 82).

Misyoner hemşire Paula Schafer 1915 yılı Kasım ayında yazdığı mektupta; Adana'nın Bahçe ve Osmaniye Kazalarını ziyaret ettiğini ve kamptaki sürgünler arasında tifonun çok yaygın olduğunu yazdı (Çiçek, 2005: 272).

Amerikalı misyonerler merkezlerine gönderdikleri raporlarda, Adana Ermenilerinin tamamının sevk edilmediğini bildirdiler. Misyonerler devlette çalışanların, askerde olan Ermenilerin ailelerinin ve küçük çocukları olan dul kadınların göç etme zorunluluğu olmadığını merkezlerine bildirdiler. Misyonerler Adana'dan yaklaşık 20,000 Ermeninin zorunlu iskana tabi tutulduğunu bildirdiler. Misyoner raporunda Adana bölgesinde yaşayan Ermenilerin çok şanslı olduklarını ve Ermenilerin Cemal Paşa'ya kişisel olarak başvurduklarını ve kendilerinin Şam'a götürüldüklerini ve Adana Ermenilerinin tamamının Şam'a güvenli bir şekilde ve sağlıklı olarak ulaştıklarını ve yolda herhangi bir saldırıya maruz kalmadıklarını bildirdiler PABCFM, (Reel 672, No:291-A).

Misyonerler ayrıca binlerce Türk'ün kendi evlerinde Ermenileri adam, kadın, erkek, kız demeden sakladıklarını ve bunları daha sonra dönen Ermenilere veya Yakınoğu Yardım Komitesine (NER) teslim ettiklerini bildirdiler (Güçlü, 2010: 82).

Misyoner Elizabeth S. Webb tarafından yazılmış olup Adana bölgesinden sevk edilen Ermenileri konu alan ve (Yayınlanmak için değil notu düşülmüş olan bir mektupta şunlar yazıyordu: "Tarsus'tan trenle göç ettirildiler. Adana garında biz sevk edilenleri gözlemledik. Yerli ajanlar vasıtasıyla onlardan bilgi aldık. Çoğu kez bizim trende, istasyonda bekleyenlerle direk görüşmemize izin vermediler. Adana'da Alman Konsolosuyla zorunlu iskânı konuştum ve kendisi bana "Eğer Berlin durdurmak isteseydi zorunlu iskânı durdurabilirdi" dedi PABCFM, (Reel 672, No:292-A).

Misyonerler genelde zorunlu iskânı bir Alman planı olarak görmekteydiler. ABD'nin İstanbul elçisi Morgenthau da sevk ve iskânın bir Alman buluşu ve planı olduğunu ileri sürdü. O dönemde Anadolu'daki misyoner okullarında okuyan öğrenciler, misyonerler ve papazlar da zorunlu iskân kararının arkasında Almanların olduğunu bildirdiler (Türkdoğan, 2006: 111).

İç İşleri Bakanlığı, misyonerlerin Ermenilerle temas kurmasından rahatsız olmuştur. Bakanlıktan vilayetlere gönderilen yazıda; Halep, Adana, Musul, Diyarbakır Vilâyetlerinden gelen haberlerde, başta Amerikalı olmak üzere yabancı ve yerli gayrimüslim tüccarların, hat boylarınca dolaşıp bilhassa komitacı Ermenilerle görüşmeler yaptıklarının öğrenildiği bildirilip bu durumun mahsurlu olduğu anlatıldı ve men edilmesi istendi. Ancak sevk şartlarının bütün ağırlığını sırtında hisseden hükümet, bir süre sonra ihtiyaten misyonerlerin ve yabancı devletlerin, doğrudan Ermenilere para ve sağlık yardımı yapmasına ses çıkarmadı (Hocaoğlu, 2006:111).

Misyoner Miss Fischer 5 Ocakta 1916'da Adana'dan yazdığı mektupta; okullarında hala 160 öğrencileri olduğunu ve çocukların her hafta okula geldiklerini ve şehrin eskiye göre daha kozmopolit olduğunu bildirdi. Mektuptan da anlaşıldığı üzere Amerikalı misyonerler zorunlu iskandan çok da etkilenmemişlerdi ve okullarındaki öğrencilerinin sayılarında da pek bir azalma olmadığı eğitime devam edildiği anlaşılmaktaydı PABCFM, (Reel 672, No:11).

İç İşleri Bakanlığı'ndan 25 Mart 1916 tarihinde gelen bir yazıda Adana Vilayeti'ne Amerika'dan gelen paraların Haçin Amerikan Okulu Müdüresi misyoner Vantelli, Kumpanya hekimi Ermeni Protestan Filib, Adana'da Amerikan uyruklu hekim Hass tarafından Ermenilere dağıtılmakta olduğunun anlaşıldığı bildirildi. Yazının devamında ise Ermenilere ancak hükümet memurları ve yerel yöneticilerin gözetiminde para dağıtılması ve bunun dışında dağıtımına izin verilmemesi gerektiği tebliğ edildi (Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), C.II, 2005: 5-6).

Amerikalı Misyoner Mary G. Webb zorunlu iskan sırasında Adana'da bir rapor yazdı. Yarısı Adana'dan olmak üzere Adana, Tarsus ve Mersin'den 30-40 bin Ermeninin sevk edildiğini ve sevk edilenlerin Osmaniye'deki Gara kadar trenle gönderildiğini bildirdi. Kayseri ve Merzifon'dan gelen Ermeniler de Adana üzerinden Halep'e gönderildi. Webb; Türk hükümetinin konsoloslar vasıtasıyla, Amerikalılara sevk edilen Ermenilerden uzak durmalarını emrettiğini belirtti. Webb, Adana Ermenilerinin şanslı olduğunu, Adana'daki Ermenilerin aileleriyle birlikte tehciye gitmelerine izin verildiğini ve Adana'da hiçbir katliam olmadığını bildirdi.

Webb raporun devamında şunları yazdı: "Protestan Kilisesi, Gregoryen Kilisesi ve okulu ile Ermeni Katolik okuluna devlet el koydu. Protestan Kilisesi, Müslüman kız çocukları için okul yapıldı. Cizvit Okulu askerler için hastane yapıldı. Ermeni okulları ve kiliseleri, askerler için kalacak yer haline getirildi. Fransız Manastırı ise Müslüman erkek çocuklar için okul yapıldı. Okullar açılmadan önce İstanbul'daki Mr. Peet, Amerikan Büyükelçisinin Türk Hükümeti'nden kendi okullarının korunacağı yönünde söz aldığını söyledi. Adana'dan ayrıldığımızda bizim okulda 125 kız öğrenci vardı bunların 75 i yatılı, 50'si gündüzlüydü. Bazı tehciye giden aileler çocuklarını bizim okula bıraktılar. Adana'da bizim okuldan başka hristiyan okulu olarak bir Rum Okulu bir de Almanların küçük bir okulu bulunmaktaydı.

Adana'daki kız okulunda Miss Touner, Miss Fischer, Miss Borel, Miss Kyriakides'le birlikte Maraş, Adana ve Haçin bölgesinden gelmiş 13 Ermeni öğretmen vardı. Okulun 2 hizmetlisi olan Ermeniler tehciye gidince onların yerine Hükümet bize İstanbul yakınlarından gelen bir tehciye konvoyuyla Adana'ya gönderilen 2 Rum'u verdi.

Hükümet misyonerlerden bütün kızların isim listelerini ve nereli olduklarını, babalarının adlarını, babalarının işlerini gösteren listeyi istedi. Biz de Amerikan elçiliğine başvurarak ne yapmamız gerektiğini sorduk. Dr. Haas, Dr. Chambers'in evinde kalıyor. Miss Davies 5 Ermeni hemşire ile birlikte hastanede kalıyor. Vali, Dr. Haas'tan Adana'daki askerleri ihtiyaç olduğunda ameliyat etmesini istedi. Haruniye'deki Alman Yetimhanesine bakan Miss Schafer, ihtiyaç olduğunda gelmesi

için tüm öğrencileriyle birlikte Adana'ya davet edildi" PABCFM, (Reel 672, No:307-L).

5.7. İşgal Yıllarında Adana'da Ermeni Olayları

Fransa, Kilikya'yı sömürgeleştirmek için araştırmalar yaptırarak raporlar hazırlattı. Raporlardan biri Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği mensuplarından ziraat mühendisi Achart'a hazırlatıldı. Bu rapora göre Kilikya, Fransa'nın pamuk ihtiyacını karşılayabilecek kapasiteye sahipti. Bu sebeple Kilikya ve Suriye'nin kuzeyinin Fransa'nın elinde olması ve burada pamuk üretiminin geliştirilmesi çıkarları gereği idi. Fransa'nın rakibi Almanya I. Dünya Savaşı'nda yenildi. Fransa, bölgede Almanya'nın yerini alacaktı. Bazı Fransız yazarları da Kilikya'nın doğal kaynaklarını ve zenginliklerini tanıtıyordu ve Fransa'nın, ihtiyaç duyduğu bu kaynaklardan vazgeçemeyeceğini ileri sürüyorlardı. Bu zenginliklerin başında tarım ürünlerinden pamuk, buğday, arpa, çavdar, pirinç, tütün, ipek ve orman ürünleri ile çeşitli madenlerin varlığına dikkat çekiliyor ve bunların üretim miktarlarına kadar ayrıntılı bilgiler veriliyordu. Bu ürünlerden elde edeceği gelire, Fransa'nın, dış ticari bağımlılıktan kurtulabileceği ve yöreden toplanacak vergilerin yüz milyonlara ulaşacağı belirtiliyordu. Fransa'nın, Çukurova'yı ele geçirmek istemesinin bir diğer nedeni ise önemli bir kavşak noktası olan bu bölgenin ele geçirilmesiyle birlikte, Bağdat demir yollarının kontrolünün de Fransa'nın eline geçeceği düşüncesiydi. Kilikya askeri bakımdan, Suriye'nin savunması yönünden de Fransa için önemliydi (Kılıç, 2007:6-7).

Fransız ordusu Çukurova'nın işgaline başladığı dönemde elinde bu operasyonu başarabilecek ve işgali kalıcı hale getirecek askeri gücü yoktu. Fransız ordusunun büyük bir kısmı Almanya ile yapılan savaşlarda yok olmuştu. Fransa asker ihtiyacını daha çok sömürgelerden topladığı askerlerden karşılıyordu. Bu nedenle Fransa'nın bölgedeki Ermenilere ve Ermeni Lejyonu'na ihtiyacı vardı. Bu yüzden Fransa işgal için Ermenileri kullandı. Fransızlar ve İngilizler daha I. Dünya Savaşı sırasında Ermenileri yetiştirmek için Kıbrıs'ta Ermenilerden oluşan bir eğitim kampı kurdu. Bu kampta yetiştirilen Ermeniler işgalden sonra Anadolu'ya getirilerek çete savaşlarında ve Çukurova'nın işgalinde kullanıldı. Kampta 5.000 kişi ile kurulması planlanan lejyonun sayısı giderek arttı. Kıbrıs'taki kampta eğitilen Ermenilerden 4.500 kadarı Çukurova'ya getirildi ve silahlandırılan diğer yerli Ermeniler ile birleşerek katliamlara giriştiler (Klavuz, 2007: 81).

Robert Kolejin Başkanı olan misyoner Calep Gates NER faaliyetlerine destek olmak için Anadolu'ya yaptığı bir geziden sonra 1919 yılı nisan ayında şunları söyledi: "Kilikya'ya Ermeni askerlerini getirip onları jandarma ve polis olarak kullanmak bir hatadır. Ermenilerin birçoğu Amerika'dan Türkiye'ye Türklerle savaşmak ve onlardan öğ almak duygusuyla geldiler. Ermeni askerler kendilerine eğitim vermek isteyen Fransızlara bize eğitim vermeyin. Bizim eğitime ihtiyacımız yok bize Türlerle savaşma fırsatı verin demektedirler" (Güçlü, 2010:111).

Ermenilerin Çukurova bölgesine gelmesiyle bölgeden katliam haberleri de gelmeye başladı. 11 Aralık 1918 tarihinde çoğunluğu yerli Ermenilerden oluşan Fransız üniforması giymiş 400 kişilik müfreze Dört Yol'a gelip 12 evi basıp eşya ve paraları gasp edip 1 kadını boğazından yaraladı (BOA, BEO. 340957). 20 Aralık 1918 tarihinde %80'i yerli Ermenilerden oluşan Fransız işgal güçleri Adana'ya geldi (BOA, HR. SYS. 2555-2/69-70). Fransız ve Ermenilerden oluşan askerler 2 Ocak 1919 tarihinde Adana'da Karakese ve Üzerli köylerinde çok sayıda kişiyi öldürdüler ve birçok kişiyi de

yaraladılar. Köylülerin birçoğu dağlara kaçarak ancak canını kurtarabildi (BOA, HR. SYS. 2555-3/105).

Adana'da Fransız elbisesi giymiş Ermeniler evlere baskınlar yapıp hırsızlık yapmaya başladılar. Bu şekilde birçok kişi soyuldu. Soyulanlar arasında gayrimüslimler dahi vardı. Ermeniler insanları darp edip mallarına el koydular (BOA, HR. SYS. 2555-3/133-143). Şehirdeki jandarma kuvvetleri de Ermenilerden oluşturulmaya başlandı. Fransız Başadministratörü (Baş Yönetici) Osmanlı memurlarının şehirdeki nüfuzunu kırdı (BOA, HR. SYS. 2555-4/62-63).

Fransa, Ermenilerin Kilikya bölgesindeki isteklerini destekliyordu. Fransa Adana ve İskenderun bölgeleri üzerinde Ermenilerin tarihi haklarının bulunduğu kabul edilmesine taraftardı. Ermeni isteklerini desteklemekle beraber bu verimli topraklardan ayrılmayı da istemiyordu. Bremond adlı Fransız Albay Adana bölgesi komutanlığına atandı. Bölgenin jandarma kuvvetini Ermenilerden oluşturmaya başladılar (Sakarya, 1992: 409).

Savaşın sonrasındaki işgallerle birlikte Ermeniler de çalışmalarını hızlandırdılar. Ermeni patriği ve Ermeni Protestan cemaati vekilinin arzu ve izinleriyle gelecekte kurulması muhtemel Ermeni Hükümeti'nin imarı için harcanmak üzere İstanbul ve vilayetteki Ermeni zenginlerden 1 milyon lira toplanmasına karar verildi ve bu hususta çalışacak bir heyet seçildi. Ayrıca Cenevre'deki Taşnaksütyün örgütü Lahey'de şube açmak için Mısırlıyan ve Bazarganyan adlı iki kişiyi görevlendirdi. Ayrıca yabancı ülkelerde bulunana Ermenileri Anadolu'ya göç konusunda teşvik etmek için faaliyetlere başladıkları bildirildi (BOA, DH. EUM. AYŞ. 8/91).

Patrikhane zorunlu iskana tabi tutulan Ermenilerin tekrar Çukurova'ya dönmesi için yoğun bir çalışma içerisine girdi. Bu çalışmalar sonrasında sevkten önce 50.000 civarında olan bölgedeki Ermeni nüfusu 1919 yılına gelindiğinde 150.000'e çıkartıldı (Klavuz,20007: 74).

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Kilikya bölgesine gelen Ermenilerin sayısı Amerikan yardım kuruluşu NER raporlarında yaklaşık 300.000 olarak bildirildi. Raporda Ermenilerin İngiliz ve Fransızların himayesinde bölgeye yerleştirildikleri bildiriliyordu (Özdemir vd., 2004: 128).

İngilizler gibi Fransızların da Ermenilerin zorunlu iskandan geri dönmeleri hususunda hiçbir ekonomik destekleri olmadı. Hatta Adana'da Fransızlar tarafından işgal edilen ve Fransız askerleri tarafından kullanılan bir Ermeni evinin onarımı için dahi Fransızlar Osmanlı Hükümeti'nden 50.000 lira para istediler (Günaydın, 2007: 93).

25 Aralık 1918 tarihinde Fransa, Albay Bremond'u Ermenistan Baş Yöneticisi unvanıyla Kilikya'ya gönderdi. 1 Şubat 1919'dan 4 Eylül 1920 tarihine kadar Adana'da kalan Albay Bremond, idari işlerde Türk memurları yanına Ermeni ve Fransız memurları görevlendirdi. Böylece en küçük idari işlere müdahale etti. Ayrıca Bremond, resmi mühründe "Ermenistan'da İdare Servisi" ifadesini kullandı. Polis, demiryolları ve posta gibi önemli hizmetlere Ermenileri atadı. Ancak Bremond'un bu uygulamaları barışın bozulmasına ve silahlı çatışmanın başlamasına neden oldu. Ayrıca Bremond, misyoner Cizvit papazlarından ve gönüllü Ermenilerden faydalanmanın, ülkesinin çıkarına olduğunu Fransız Dışişleri Bakanlığı'na bildirdi (Klavuz,20007: 86).

Adana'daki Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Tefik Bey de gönderdiği raporda; Kilikya İşgal Kuvvetleri Kaymakamı Romieu'nun İslam düşmanı olduğunu, Müslümanların silahlarını toplarken Ermenileri gizlice silahlandığını, bölgedeki Ermeni nüfusunu artırmak için bölgeye Ermeni göçmenleri getirtmek amacıyla olduğunu bildirdi (BOA, HR. SYS. 2555-3/55-56).

Fransız işgaliyle beraber, şehirdeki Ermeni nüfusunu artırmak için Amerika'dan ve diğer Anadolu vilayetlerinden Adana'ya birçok Ermeni sevk edilmeye başlandı. Ermeniler Adana'daki Ermeni nüfusunu artırmaya çalışmaktaydılar. Osmanlı Devleti, bu durumu engelleyecek durumda değildi. Ermeniler bir yandan dışarıdan Ermeni getirirken bir yandan de şehirdeki Türklere her türlü zulmü ve baskıyı yaparak onları da şehirden uzaklaştırmaya çalışıyorlardı (BOA, DH. ŞFR. 104/182).

Ermeni komiteleri Batı Anadolu'daki Ermenilere baskı yaparak onları, Adana ve Van bölgesine göç etmeye zorlamaktaydılar. İleri Gazetesi'nin 27 Şubat 1919 tarihli haberinde Balıkesir'de Ermeni komitelerinin Ermeni vatandaşlarını Adana ve Van'a göçe zorladıkları bildirildi. Osmanlı Hükümeti de durumun ciddiyetinin farkına vardı ve Adana bölgesine göç etmek isteyen Ermenilere engel olma kararı aldı (Bakar, 2009: 238-239).

12. Kolordudan Hariciye Nezaretine gönderilen bir yazıda İtilaf Devletleri'nin Doğu vilayetlerinin kolaylıkla Ermenistan olamayacağını anladıkları için Adana, Antep, Urfa ve Maraş'ta bir Ermeni çoğunluk oluşturmaya karar verdiklerini ve Anadolu'nun her yerinden birçok Ermeni'yi göçe teşvik ettiklerini bildirdi. Göçle beraber Adana'da Ermeni zulmü de arttı. Fakat Fransız Albay Bremond mezalimi yapan Ermenilerden hiçbirini cezalandırmadı (BOA, HR. SYS. 2555-2/26-27).

Babiâli'den Fransız General Franchet d'Erperey'e gönderilen yazıda Adana, Antep ve Maraş'ta Ermenilerin Müslümanlara zulmettikleri bildirildi ve kendisinden Ermeni zulmünün önlenmesi rica edildi (Ermeni-Fransız İlişkileri (1818-1919), C.II, 2002, Belge No:54).

Mustafa Reşid Paşa, Fransız Yüksek Komiserine gönderdiği yazıda Adana'da Ermenilerin her gün 10-12 Müslüman'ı öldürdüğünü, cesetleri kuyulara attıklarını ve cesetlerle dolu 15 kuyunun ortaya çıktığını, Ermenilerin Türkleri çete üyesi oldukları iddiasıyla kurşuna dizdiklerini, Fransızların Türklerin müftü seçimlerine dahi izin vermediklerini bildirdi (Ermeni-Fransız İlişkileri (1818-1919), C.II, 2002, Belge No:80).

Aralık 1919 tarihinde Adana müftülüğünden gönderilen yazıda Ermeni askerlerin 6-7 aydan beri Yumurtalık kazasının Kurtkulağı köyünde ezan okumayı engelledikleri, Bremond'a yaptıkları şikâyetten sonuç alamadıklarını, bölgedeki birçok Müslüman'ın çeşitli iftiralarla ya hapse atıldıklarını ya da şehirden sürüldükleri bildiriliyordu (BOA, HR. SYS. 2878/9).

Adana Valisi Celal'in Dâhiliye Nezaretine, 24 Şubat 1920 tarihinde gönderdiği yazıda, Fransızların Adana'da birçok Ermeni'ye silah dağıttığı, silahların şu yerlere verildiği: 200 silah Protestan kilisesine, 11 silah Asurî kilisesine, 250 silahın Zınarlı ve Çarçabuk Mahallelerine, 100 silahın Akmescit Mahallesiine bildirildi (BOA, HR. SYS. 2555-4/54-55).

İşgal döneminde Ermenilerin Fransızların da desteğiyle zulmü ve katliamları iyice artırmaları üzerine Adana'dan çok sayıda Türk göç etti ve Adana'daki Türk mahalleleri ile birçok Türk köyü boşaldı. Buralardan insanlar hiçbir şey almadan sadece canlarını kurtarmak için kaçtılar ve bu olay, Adana tarihine "Kaç Kaç Olayı" olarak geçti.

Anadolu'daki milli mücadelenin başarıya ulaşması ve ardından Ankara Antlaşması sonucu Fransa'nın Adana'yı ve Antep'i boşaltması üzerine Ermenilerin ne olacağı sorunu gündeme geldi.

TBMM Hükümeti ile Fransa'nın anlaşmasından sonra 22 Kasım 1921'de Adana'da Ermeni temsilcileri ile Türk temsilcileri arasında Fransız Franklin Boullion'un da katıldığı bir toplantı yapıldı. Burada Türkler ve Fransızlar tarafından

Ermenilerin Adana'yı boşaltmamaları telkininde bulunuldu. Franklin Boullion Ermenilerin gitmemelerini, kendilerinin yaptıkları fenalıkları Türklerin affettiklerini, bu konuda kendisine güvence verildiğini ve Türklerin sözüne güvenilir insanlar olduğunu söyledi. Franklin Boullion'un bu konuşmasına cevap olarak söz alan bir Ermeni:

Bizim için iyilik yapmak istiyorsanız artık bizi himaye etmeyin. Eğer siz ve sizin Adana'ya gönderdiğiniz generalleriniz, hükümet memurlarınız bize bu şekilde anlatmış olsalar ve bu ümidi vermeselerdi, bizi bir takım tatlı emeller arkasında koşturacak teşvik edici sözler söylemeselerdi bizde Türkler karşısında alını açık gezebilirdik. Biz Türk vatandaşlarımızın mukaddesatına tecavüz ettik. Evlerini yaktık ve insani olmayan birçok fenalıklar yapıldı. Maalesef bu bir hakikattir. Biz de insanız onların yüzüne ne suretle bakacağız?" demiştir. Söz alan bir başka Ermeni de: "Avrupa diplomatları bizim üzerimizden ellerinizi çekiniz. Sizler bizi himaye etmeye başladığınızdan beri bütün mevcudiyetimiz tehlikeye girmiştir. Sizin müdahale ettiğiniz zamandan beri büyük felaketler gördük ve Türklerle karşı sizin tahrikinizle fena hareket ettik ve onların nazarında zalim durumuna düştük (Kılıç,2007: 59-60).

Ermeniler işgal döneminde Türklerle o kadar çok zalimce muamelede bulunmuşlardı ki kendileri için genel af çıkarılmasına rağmen artık Türklerin yüzüne bakacak halimiz kalmadı diyerek Adana'yı terk ettiler.

Amerikalı misyonerler raporlarına göre 1 Ocak 1922 tarihinde yaklaşık 8000 Ermeni Kilikya'yı terk etti. Ermeniler bu durumdan dolayı Fransızları suçladılar. Ancak Adana'daki Fransız Genel Konsolosu Osmin Laporta, Kilikya Katoliklerine Ermenilerin göçünün Fransa'ya karşı yapılmış bir nankörlük olduğunu çünkü Fransa'nın Kilikya'da 5.000 askerini kurban verdiğini söyledi (Güçlü, 2010: 149).

5.7.1. İşgal Yıllarında Adana'da Protestan Misyonerler

9 Aralık 1919 tarihinde Adana'dan Amerikalı misyonerlerce yazılan mektupta; Pazar günü kiliseye gelen öğrenci sayısının 250'ye ulaştığı bildirildi. Kiliseye gelenlerin çoğu Gregoryen Ermeniydi. Adana'daki misyoner okulundaki kız öğrenci sayısı 265 olmuştu. Öğrencilerin çoğunluğu ermeniydi. Ancak son sınıfta 3 tane Rum kızı vardı. Ayrıca okulda 3 tane de Fars kızı vardı. Savaş boyunca çok sayıda Müslüman kız da misyoner okuluna kayıt yaptırdı. Ancak daha sonra bu kızların hepsi ayrıldı. Şehrin dışında kendi evlerine dönmek için emir bekleyen binlerce mülteci vardı PABCFM, (Reel 672, No:28).

Merkezi Türkiye Misyonu 1915 yılından sonraki ilk toplantısını 1919 yılında Adana'da yaptı. Bu toplantıya daha önce bölgede çalışan 36 misyonerden 12'si katıldı. 1919 yılı faaliyet raporuna göre Merkezi Türkiye Misyonu'nda Urfa istasyonu hariç bütün istasyonların çalışmalarına başladıkları bildirildi (Turan, 2002: 36).

1919-1920'li yıllarda Adana'daki Amerikalı misyonerler sevkten dönen Ermeniler için iki mülteci kampı kurdu. 20 Mart 1920 tarihinde Türkiye'ye gelen misyoner Basil R. Gabriel, Adana yakınlarında kurulan iki büyük yetimler kampının birinden sorumlu olacaktı. Diğerinden de B. M. Noone sorumlu idi. Mayıs 1920'de Basil R. Gabriel ve B. M. Noone'un yardımlarıyla YMCA Adana Sekreteri misyoner O. P. Lee mülteci çalışmalarını ve yetim kampını düzen ve intizam içine soktu. Haziran 1920'de örgüt bunun dışında Adana'da kendi yetimhanelerinde kalan 250 erkek çocuk için bir de yazlık kamp faaliyeti başlattı (Uçar, 2013:727-728).

Adana'da kız okulu arazisi ve binası geçici bir süre için tehirden dönenler için han olarak kullanılmaya başlandı. Türkler, Adana'daki Protestan kilisesinin kulesini yıkarak binayı Kız Yatılı okulu olarak kullanmaya başladılar PABCFM, (Reel 672, No:14).

1919 yılı Mart ayında Yakınoğu Yardım Komitesi Başkanı Barton ve beraberindeki heyet Adana'da faaliyette bulunan misyoner Dr. Cyril Huber Haas'a iki vagon dolusu un, süt ve diğer yardım malzemeleri verdiler (Gencer, 2006: 94).

1 Aralık 1919 Adana'dan yazılan rapordan anlaşıldığına göre, işgal döneminde misyonerlerin kendi aralarında da sorunlar yaşadığı anlaşıyordu. Mr. Nilson ve Mrs. Nilson'dan okul açıldıktan sonra istifa etmeleri istendi. Üstelik bu konuda Amerikan Board örgütü personeli de bilgilendirilmedi.

Adana'da işgal döneminde misyonerlere karşı yeni rakipler de ortaya çıkmaya başladı. Misyoner raporlarında; Adana da bir kaç zenginin kendi çocukları için özel okul açmayı planladıkları, İngiltere'den gelen bir Ermeni'nin Adana'da bir lise açmayı planladığı bildiriliyordu. Bu kişinin 20,000 Sterlin kadar parayla eğitim işine gireceğinin öğrenildiği bildirildi PABCFM, (Reel 672, No:304).

Amerikalı misyonerler Fransız işgal kuvvetlerinin Adana'da ve Kilikya'da Ermenileri silahlandırmasını ise akılsızca izlenen bir politika olarak değerlendirdiler. İstanbul'taki yüksek komiserlikten Adana'da NER faaliyetlerini koordine eden misyoner William Dodd'a 24 Şubat 1920 tarihinde, Bristol tarafından yazılan mektupta şunlar yazıyordu: "Kilikyada Ermenileri silahlandırmak felakete devatiye çıkarmaktır. Fransızların Ermenileri asker olarak kullanması ve yerli Ermenilere silah dağıtması Türkleri daha çok provoke edecektir." 9 Eylül 1920 tarihinde William Dodd'u, Bristol Adana hakkında bilgi almak için İstanbul'a çağırıldı. Dodd, Fransız rejimi altında Kilikya'da adeletli bir yönetim oluşturulamayacağını söyledi. Kilikya'da Hristiyanların bağımsızlıklarını ilan etmek için hazırlandıklarını ve Fransa'nın olurlarını almaya çalıştıklarını, Albay Bremond'u da bilgilendirdiklerini, Bremond'un kendilerini tebrik ederek durumu General Gouraud'a bildirdiğini ve Fransa'dan haber beklediklerini söyledi. Ancak Fransız Hükümeti Ermenilerin bağımsızlık talebini reddetti ve Ermenileri devlet dairelerinden çıkararak tekrar yerlerine Türkleri yerleştirmeye başladı (Güçlü, 2010: 120, 130).

Amerikalı misyoner Mary Webb 25 Temmuz 1920 tarihinde Board merkezine gönderdiği mektupta şunları yazdı:

Yaklaşık 2 ay önce Ermeniler; Adana'daki Türklerle haber göndererek hayatlarınızı korumak istiyorsanız şehri terk edin dediler. Bunun üzerine büyük-küçük, zengin-fakir Türklerin hepsi şehri terk etti. Türklerin oturdukları mahalleler tamamen boşaldı. Ermeniler boş Türk evlerine yerleştiler. Eskiden tamamen bir Türk şehri olan bu şehir şimdi tamamen Hristiyanların olduğu bir şehir haline geldi. Türk dükkanları kapandı ve şimdi hiç kimse caddelerde bir Türk göremez. Söylenildiğine göre Türkler tarlalarda, ağaç altlarında yokluk ve hastalıklarla yaşamaya çalışıyor (Güçlü, 2010: 124).

Anadolu'da Türk Kurtuluş mücadelesi karşısında tutunamayacağını anlayan Fransa, TBMM Hükümeti ile Ankara Antlaşmasını imzalayıp Güney Cephesindeki işgal ettiği yerlerden İskenderun ve Hatay hariç çekilmeye başladı. Ermeniler de Fransız işgalinin sona ermesinden sonra Adana'yı terk etmeye başladı. Adana'da bulunan Amerikalı misyoner Chambers'a göre Ermenilerin bölgeyi terk etmeleri Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra bölgede ortaya çıkan gelişmelerin dogal bir sonucuydu. Chambers'a göre Ermenilerin terk etme sebepleri şunlardı:

1. Fransızlar Kilikya'yı işgal ederken bölgeye Ermenilerin koruyucusu olarak geldiler ve bölgede Ermenistan olarak egemenlik kurdular.
2. Fransızlar, Ermenileri cesaretlendirerek onları kendi toplumsal örgütlerini oluşturmaya ve Milli Konsüllerini kurmaya teşvik ettiler. Bu organizasyonlar, Fransız yönetimi tarafından kilise yönetiminden bağımsız olarak tanındı.
3. Fransızların hizmetinde Ermenilerden oluşan Lejyon taburları kurularak Ermeniler; polis, jandarma ve asker olarak kullanıldılar. Lieutenant Şişmanyan ise bu Ermeni askerlere komutanlık yaptı. Ermenilerden oluşan bu askerler 1920 Haziranından itibaren Türk evlerini yıktılar, tahrip ettiler ve devriye görevlerinde kullanıldılar.
4. Ermeni örgütlerinden birisi Haçin'e yardım için acil olarak 500-600 adam gönderdi. Bu durumu da Fransızlar teşvik ettiler. Bu adamlar iyi hazırlanmışlardı ve teçhizatları tamdı. Ancak bunlar da silahsızlanma ve terhis edilme yönünde emir aldılar.
5. Ermenileri cesaretlendiren sözlerden biri ise kendilerine bütün ırkların eşit haklara sahip olacağı bir Otonomi verileceğiydi.
6. Haçin'deki Ermeni isyanı Fransız bayrağı altında başladı ve Fransız otoriteleri buna izin verdiler. Bayraklarını kaldırmadılar. Bu nedenle Ermeniler sadece kendileri için değil aynı zamanda Fransız yönetimi için de savaştıklarını iddia ettiler. Ermenilerin bu iddiaları ve düşünceleri, Fransız uçaklarının kasaba üzerinde alçaktan uçmasıyla ve Ermenilerle iletişim kurmaya çalışmasıyla Ermenilerin zihninde iyice yer etti.
7. Çok sayıda Türk ailesi 1920 yılında Türklerle Fransız-Ermeni güçleri arasındaki çatışmalardan ve düşmanlıklardan dolayı Adana'yı terk etti. Adana demiryolu kenarındaki Ermeni mülteciler kampı kaldırıldı ve çok sayıda Ermeni aile, Türklerin şehirden kaçarken boşalttıkları Türk evlerine yerleştiler. Hala çok sayıda Ermeni aile Türk evlerini işgal etmeye devam ediyor.

Adana'daki Amerikan Hastanesi'nin doktoru olan misyoner Cyril Haas da Ermenilerin işgal sırasındaki faaliyetleriyle ilgili şunları söylemekteydi: "Fransız komutanlar, Ermenileri birçok faaliyetleri için desteklediler ve onların hırslarını teşvik ettiler. Şimdi ise bu Fransızlar, Ermeniler tarafından vatan haini ve can düşmanı olarak kabul edilebilir. Ermeniler ilk kez Adana'ya gelen Fransız general'e çok ilgi uyandıran bir karşılama töreni hazırladılar ve onları kendilerinin kurtarıcıları ve koruyucuları olarak karşıladılar. Fransız general de öyle olduğuna garanti verdi. Zaman içinde Ermeniler, Fransız işgalinin bir parçası oldular. Fransız komutanlar tarafından eğitildiler ve onlar tarafından yönetilip yönlendirildiler. Ermeni kulüp, parti ve kurumları bölgedeki Fransız işgali sırasında bolluğa kavuştular ve gelişip büyüdüler" (Güçlü, 2010: 150-151).

5.7.2. İşgal Yıllarında Adana'da Katolik Misyonerler

Cizvit misyonerler, 1919 yılında daha önce kovuldukları Adana'ya ve Anadolu'ya 20 Patre ve 8 fatre ile geri döndüler. Cizvit misyonerler yanlarında mülklerini geri almalarında yardımcı olacak olan Fransız subaylarla beraber faaliyetlerde bulunuyorlardı. Adana'nın Fransızlarca işgaliyle birlikte sadece Cizvit misyonerleri değil Anadolu'nun ve Suriye'nin birçok şehrinden Ermeniler de Adana'ya göç etmeye başladı. Adana'da Cizvitlerin İlk ve orta öğretim kurumlarına yoğun bir öğrenci talebi vardı.

20 Mayıs 1920 tarihinde Fransızlarla TBMM arasında imzalanan Ankara Antlaşması gereğince Fransız birlikleri 1921 yılı kasım ve aralık aylarında bölgeden

çekildiler. Fransızların çekilmesiyle birlikte şehirden göçler de arttı ve Cizvit okulları boşaldı. 1922 yılı ekim ayında Türk makamlarının emriyle Cizvit okulları kapatıldı. Hastane ise yerli personelle hizmet vermeye devam etti. Ekim 1932'den itibaren bölgede misyoner olarak sadece Roma-Katolik kilisesine bağlı olanlarla ilgilenen Peder Rigat kaldı. Geri kalanlar ise ya İstanbul'a gitti ya da Fransa'ya döndüler (Keiser, 2005:524-525).

6. ANTAKYA'DA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

6.1. Antakya'nın Nüfusu ve Sosyal Yapısı

1891 yılında Antakya'yı ziyaret eden ve kent hakkında ayrıntılı bilgiler veren Fransız Seyyahı Cuinet'e göre Antakya'nın nüfusu 63.116 kişiydi. Bu nüfusun 46.000'ini Müslümanlar, 16.850'si hristiyanlar geri kalan 266'sını ise Yahudiler oluşturmaktaydı. Bu nüfus içinde Türkler, Suriyeliler ve Araplar Müslüman grubu teşkil ederken, Rumlar ile Katolik ve Gregoryen Ermeniler, Hristiyan grubu oluşturmaktaydılar. 1891 yılına ait Halep Vilayeti Salnamesinde, Antakya'nın nüfusu 60.667 kişiydi. Bunun 54.423'ü Müslüman, 6.033'ü hristiyan, 221'i ise Yahudi'ydi. Salnameler dikkate alındığında Cuinet Hristiyan nüfusunu yaklaşık 10.000 kişi fazla gösterdi (Tekin, 2000: 145).

1895–1896 yıllarında ise Halep Sancağı'nın toplam nüfusu 529.407 idi. Bunun 451.906 kişi ile %85,3'ü Müslüman, 77.501 kişi ile %14,7'si de gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Bunun içinde Antakya Kazası'nın nüfusu 62.874'tü. Bunların 56.365'i Müslüman, 3.514'ü Rum, 2.333'ü Ermeni, 284'ü Protestan, 221'i Yahudi, 10'u Ecnebi ve 137'si de yabancı olarak tespit edildi (Başak, 2008: 31).

Çizelge 6.1. 1914 Yılı Antakya Kazası Nüfusu (Karpas,2010: 370)

Müslüman	78.054
Ermeni	4.773
Rumlar	7.352
Rum Katolik	179
Ermeni Katolik	72
Protestan	736
Yahudi	357
Süryani	4
Toplam	91.525

6.2. İngiliz Misyonerler

Bölgedeki ilk yabancı okul İngiliz Presbiteryan misyonerleri tarafından 1846 yılında Süveydiye'de açıldı. Bu okul için yapılan büyük bina ise 1876 yılında tamamlandı. İngilizler 1902 yılında İskenderun'da da bir okul açtılar (Tekin, 2000: 124). İngiliz Misyonerler Antakya'da 1881 ve 1886 tarihlerinde 2 okul açtılar. Bu okulları İskoçya-İrlanda Ruhban cemiyeti idare etti (Mutlu:2005,s.263). Zühtü Paşa'nın raporuna göre ise İngilizlerin Antakya'da 1863 yılında açtıkları ilkokulun 1893 yılında 60 erkek öğrencisi bulunmaktaydı ve okulun ruhsatı yoktu (Şişman,2006: 338-339). Protestan Kilisesi misyonerlerinden olan İngiltere vatandaşı Don Nor Martin'in bazı günler Antakya'da meydanlarda Hristiyanlık propagandası yaptığı tespit edilmişti. Bunun üzerine Babıâli'den 9 Aralık 1891 tarihinde gönderilen emirde, görevlilerden misyonerin meydanlarda Protestanlık propagandası yapmasını engellemesi istendi (BOA, DH. MKT. 1899/101).

6.3. Fransa Destekli Katolik Misyonerler

Fransa tarafından desteklenen Kapusen (Capucins) Rahipleri Cemiyeti 1625 yılından itibaren Antakya'da faaliyetlere başladı. Bu cemiyetin 1846 yılında açtığı

okulun 1912 yılında 60 öğrencisi vardı. Antakya'da Jozef de Lyon Rahibeleri de faaliyet göstererek bir paralı bir de parasız eğitim veren iki okulla bir yetimhane açtılar. Bunların açtığı okulda 1912 yılında yaklaşık 100 kız öğrenci vardı (Şişman,2006: 206). Başka bir kaynağa göre ise Fransa'nın Antakya'da 1881 yılında 290 öğrencinin olduğu 5 okulu, Belen'de ise 105 öğrencinin bulunduğu 2 okulu vardı (Tüzün, 1989:9). 1903 yılında Fransa destekli Katoliklerin Antakya'da 35 öğrencisi olan 1 ortaokulu, Belen'de 29 öğrencinin bulunduğu bir ortaokulu, İskenderun'da 166 öğrencisi olan 6 adet ortaokulu vardı. Fransızların bu okullara yaptıkları yardımlar 1910 yılında bir milyon Frangın üzerine çıktı (Tüzün, 1989: 11).

1913 tarihli Osmanlı-Fransız antlaşmasına göre Frensisken Rahiplerine ait olarak Antakya'nın Süveydiye (Samandağ) Nahiyesi'nde 1 okul ve 1 de manastırı bulunmaktaydı (Şişman,2006: 207).

13 Mayıs 1913 tarihinde Suriye Valisi'nin gönderdiği şifrede; Fransız Cizvit rahiplerinden Plisi ve yerli rahip Huri, Havran Livasının Cebel-i Duruz köylerini dolaşarak halka: "10 gün sonra Osmanlı Devleti olmayacak, Fransa Osmanlı Devleti'nden alacağı olan 3,5 milyar Frank'a karşılık Suriye'yi satın almıştır. Biz her tarafa okul açmaya geldik. Siz de artık Osmanlı Devleti'ne vergi vermeyin" dediği bilgisi yer almaktaydı. Bölge halkının papazlara kızıp galeyana gelmesi üzerine, jandarmanın papazları alıp Antakya'nın Süveydiye kazasına götürdüğü ve Fransa Konsolosu'nun rahiplere sahip çıkması üzerine rahiplerin serbest bırakıldığı bildirildi (Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918) C.I, 2002, Belge No:70).

1913 tarihli Osmanlı-Fransız antlaşmasına göre Frensisken Rahiplerine ait Kessab'ta 1 okul olduğu anlaşılmaktadır. Kessab'taki okul Ermeni olayları sırasında tahrip oldu ve daha sonra 5 dönüm tarla üzerinde yeniden inşa edildi (Mutlu,2005:171).

6.4. Amerikalı Misyonerler

Amerikalı misyonerler, Antakya, Süveydiye (Samandağ) ve Kessab'da iptidai seviyede eğitim veren okullar açtılar. Antakya'nın Süveydiye nahiyesinde 1 kız 1 de erkek okulu açtılar. Bu iki okulun da ruhsatı yoktu. Antakya'da 1896 tarihinde Dr. Martin tarafından açılan okula 22 Ağustos 1318 (1902) tarihinde ruhsat alındı (Mutlu,2005: 362-363). Kessab köyüne 1873 tarihinde Amerikalı Direkryan tarafından ruhsatsız olarak bir Amerikan Okulu açıldı. Okuldaki öğretmenlerin maaşını Amerikalı Sanders ödemekteydi. Okulun ruhsat almasına mahalli Hristiyan reisler karşı çıkmasına rağmen okul daha sonra ruhsat aldı (Şişman,2006: 56).

Misyonerlerin bölgedeki rollerinden birisi de emperyalist güçlerin Osmanlı Devletinin iç işlerine müdahale etmesini sağlamaktı. Mesela, 22 Ağustos 1896 tarihli arşiv belgesine göre İskenderun'daki Amerikalı misyonerler, Amerikan Hükümeti'nden bir savaş gemisini bölgeye göndermesini istediler (BOA. HR. SYS. 74/ 26).

Misyonerler, Ermenilere yönelik yaptıkları tüm çalışmalara rağmen yine de ihtilalcı Ermenileri tam olarak memnun edemiyorlardı. Mesela; 13 Ağustos 1913 tarihinde Süveydiye(Samandağ) Hınçak Komitesi idari üyelerine yazılan 26 numaralı mektupta : "...milletin yaşaması için çocuklar milli okullarda okutulmalıdır. Çocuklarımızı Amerikan kolejlerine ve kuruluşlarına göndermek cinayettir. O okullarda milli duygular yok, ruh yok..."denilmekteydi (Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), C.I, 2005: 15).

6.5. Antakya'da Misyonerlerin Müslüman Halka Yönelik Faaliyetleri

Katolik ve Protestan misyonerler nasıl Hristiyanlar arasındaki mezhep farklılıklarını kullanarak kendilerine taraftar topladılarsa aynı şeyi Müslüman mezhepleri için de yapmaya çalıştılar. Misyonerler, Müslüman bir topluluk olan Nusayrileri kendilerine hedef kitle olarak seçtiler. Misyonerler bölgede yoğun bir propaganda ve telkin faaliyetine girişerek Nusayrilerle ilgili, olarak şüphe, tereddüt ve tedirginlik yaratmaya çalıştılar. Özellikle de Fransız Katolik misyonerler, Nusayrilerin haçlı kalıntısı olduğunu iddia ettiler. Nusayriler bu saldırılar karşısında ısrarla Müslüman olduklarını beyan ettiler ve 1892 yılında bizzat şehirdeki idarecilere kendilerinin Müslüman olduklarını beyan ettiler. Sultan II. Abdülhamit Han da Nusayrilerin taleplerini dikkate alarak Antakya'da Nusayrilerin oturdukları mahallelerde halkın ibadet ihtiyaçlarının rahat karşılanması için camiler açtı (Tekin, 2000: 122-123).

Osmanlı arşivinden alınan 4 Mayıs 1899 tarihli bir belgede çok önceden Müslüman olmuş iken askerlikten kurtulmak için veya diğer bazı nedenlerden dolayı, misyonerler ve yerli Hristiyan papazlar tarafından yürütülen faaliyetler nedeniyle din değiştirenler olduğu bildirildi. Belgede ayrıca Atina, Halep, Suriye ve Antakya havalisinde ihtida eden Nusayrilerin İslamlığının ahali ve bilhassa eşraf tarafından kabul edilmeyerek camiye sokmadıkları hakkında bilgiler bulunduğu ve bunlarla ilgili gerekli tedbirlerin alınması istendi (BOA. Y. EE. ,132/38).

Başka bir belgede ise misyonerlerin, Antakya bölgesinde yaşayan ve yüzyıl öncesinden Müslüman olmuş olan Nusayrileri Hristiyan yapmak için yoğun olarak faaliyet gösterdikleri bildirildi. Babıâli'den 9 Ocak 1899 tarihinde gönderilen raporda misyonerlerin faaliyetleri sonucu Nusayrilerden Hristiyan olmak isteyenlerin olduğunu tespit ettiklerini ve gerekli tedbirleri yerel yöneticilerin alması istendi (BOA. Y..PRK.BŞK., 58/35).

1902 yılına ait Amerikalı misyonerlerin yazmış oldukları mektuplarda ise; Mersin, Suadea ve Lazkiye(Latakia) da Presbiteryen misyonerlerin Fellahlara yönelik olarak açtığı yaklaşık 40 köy okulunun Osmanlı Devleti tarafından kapatıldığı ve devletin Fellahların Müslüman olduğunu ilan ettiği bildirildi PABCFM, (Reel 660:No: 56).

Misyonerler, Antakya bölgesindeki Nusayriler üzerine yoğun olarak çalıştılar ve zaman zaman bölgedeki Nusayrilerin çocukları dahi misyonerlerce kaçırılarak yurt dışına çıkarıldı. Misyonerler, kendi eğitim kurumlarına aldıkları Nusayri çocuklarını da Hristiyanlaştırmaya çalıştılar.

I. Dünya Savaşı sonunda Fransa'nın bölgeyi işgalinden sonra Cizvit misyonerleri, Fransa işgali altında bulunan bölgelerde Nusayrilerden inanç olarak zayıf olanları Katolik yapabileceklerini sanarak Nusayriler arasındaki çalışmalarını genişlettiler (Hopkins vd., 2006:119).

6.6. Antakya'da Ermeni Olayları ve Misyonerler

1895 yılında Anadolu'nun birçok şehrinde olduğu gibi Antakya'da da Ermeniler silahlanmaya ve isyan etmek için fırsat kollamaya başladılar. Antakya Akdeniz'e kıyısı bulunmasından dolayı da stratejik bir noktada bulunuyordu. Bu nedenle büyük devletler bölgeyle ve bölgedeki olaylarla yakından ilgilendiler. 1895 yılında İngilizlerin Antakya'da 2 adet ajanı bulunmaktaydı. Bölgedeki olaylar ajanlar tarafından İngiltere'ye rapor ediliyordu. Halep'teki İngiliz görevlisi 1 Haziran 1895 tarihinde Süveydiye(Samandağ)'deki Ermenilerin bir isyan çıkarmasının an meselesi olduğunu

bildirdi. Osmanlı askerleri tarafından yapılan aramalarda bölgede bombalar, Martini-Henry fişekleri, tüfek çakmakları, tüfek namluları yakalandı. Ağustos 1895 tarihinde bir gemi dolusu silah sahile çıkarılmaya çalışılırken Türk savaş gemisi buna engel oldu ve gemiye el konuldu. 8 kişi tutuklandı. Bunlardan birisi Amerikan pasaportu taşıyan bir Ermeni'ydi. Bu kişinin üzerinden 800 dolar çıktı (Tekin, 2000: 119-121).

Ermeni olaylarıyla İngiltere ve Fransa gibi devletler yakından ilgileniyor ve asileri zaman zaman himaye ediyorlardı. Mesela, Adana ve Halep fevkalade kumandan vekili Muhsin Paşa'nın 30 Eylül 1897 tarihinde gönderdiği şifrede Antakya'daki İngiliz Konsolosu Safavik ile Fransız Viskonsolosu Potun'un Antakya Süveydiye ahalisinden İsa ve kardeşi Karabet adlı iki Ermeni eşkiyayı himaye ettiklerini bildirdi (BOA, Y. PRK. ASK, Belge No: 133/9).

Halep Valisi Raif Bey'in bir telgrafında ise bazı İngiliz gemilerinin Ermeni fesat üyelerine birkaç sandık dinamit getirdiklerini ve bu dinamitlerin Osmanlı askerlerine karşı kullanılacağına dair haberler aldıklarını bildirdi. İngiltere Kıbrıs'ta eğittiği Ermenileri el altından Süveydiye'ye sokarak burada olay çıkarmayı amaçlıyordu (Başak, 2008: 66).

Antakya bölgesinde Ermeni terör örgütlerinden Hınçak oldukça faal durumdaydı. Bu örgüt, bölgede sadece Türklere karşı değil, aynı zamanda kendi faaliyetlerine katılmayan sağduyulu Ermeni vatandaşlara karşı da canice eylemlerde bulunmaktaydı. Bunun tipik bir örneği ise Antakya Kazası'nın Süveydiye Nahiyesi'nin Yogunoluk köyünde yaşanmıştı. Yogunoluk köyü Protestan cemaati ruhani reisi olan Stefaryabuzliyan adlı Ermeni papaz, Hınçak örgütüne destek vermediği için, örgüt bu kişiye iftiralar atarak yıpratmaya çalıştı. Kıbrıs'tan köye gelen 20 kadar Hınçak örgüt üyesi, etrafına topladığı cahil ve genç Ermenilerle bölgede terör estirmeye etraflarına zarar vermeye başladılar. Bu örgüt üyeleri Müslüman ahalinin mal ve mülklerini elinden aldı. Kendilerine karşı direnenlerin ise kulak, burun ve parmaklarını keserek onlara zulm ettiler. Yoldan geçen yolcuları gasp ettiler. Örgüt üyeleri, Hristiyan olup da kendilerine katılmayanların ise bağ ve bahçelerini yağmaladılar ve evlerini yaktılar. Ermeni Protestan cemaati lideri olan papaz, bu kötü olaylardan kaçarak Antakya'ya geldi. Osmanlı askerleri, halka zulm eden Ermeni ihtilalcıları yakalayınca kendisi evine geri döndü. Ancak yine de ihtilalcı Ermeniler kendisini rahat bırakmadı. Bunun üzerine kendisi olaylar çıkınca kızını da alarak Amerika'ya gitti. Ancak, Hınçak örgütü, Stefaryabuzliyan'ı Amerika'da da rahat bırakmadı. Kendi istediklerini yaptırmak için kendisini, Osmanlı topraklarına tekrar yollamak istediler. Kendisi tekrar Osmanlı topraklarına dönmek istemeyince onu vatan haini ilan ettiler ve Ermeni gazetelerinde kendisini vatan haini olarak neşrettiler. Hatta Osmanlı gazetelerinde de vatan haini olarak gösterdiler. Ayrıca, Ermeni gazetelerinde onun Müslüman olmak istediği dahi yazıldı. Hatta Amerika'ya Osmanlıların ajanı olarak gittiği de yazıldı. Hınçak üyeleri, Amerika'da Stefaryabuzliyan'ın kızını elinden aldılar ve kendisini hapse atarak günlerce işkence ettiler. Amerika'da Ermeni komitecilerin çektiği işkenceden sonra Stefaryabuzliyan'ın gözleri kör oldu ve hastalandı. Bu olaylar sonucu Stefaryabuzliyan, Amerika'dan padişaha bir mektup yazarak bu Ermeni terör örgütü üyelerinin Ermenileri nasıl kandırdıklarını yazarak, padişahın buna bir önlem almasını ve kendisine yardım etmesini istedi (Başak, 2008: 36-38).

Bu tür olaylar sadece Antakya'da yaşanmış değildi. Anadolu'nun birçok şehrinde Osmanlı devletine sadık olan Ermeniler de isyancı Ermeni örgütleri tarafından çeşitli cezalara çarptırılıyordu. Bu devlete sadık olan Ermeniler de isyancılara yardım etmek zorunda kalıyorlardı. Mesela, bununla ilgili Amerika'nın Elazığ Konsoloslüğünü yapmış olan Norton, Van ve Bitlis'e yaptığı seyahatlerden sonra şunları dile getirdi:

“Bitlis ve Van vilayetindeki ihtilal teşkili esasen Makedonya’dakine benzer. Genel politika ve uygulanan metot Balkanlar’daki devrimcilerinkini andırır. Hali vakti yerinde olan bütün Ermenilerden mümkün olduğu kadar zorla yardım alındı ve yardımı reddetme durumunda olanlar tehdit edildiler ve cezaya çarptırıldılar. Nitekim Van’dan ayrıldıktan kısa süre sonra seçkin bir Protestan Ermeni'nin evini yardım etmeyi reddettiği için yakma teşebbüsünde bulundular” (Açıkses, 2000: 218).

Almanya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Freiherr Marschall da 14 Eylül 1904 tarihli İstanbul'dan gönderdiği raporda şu ifadelerle yer veriyordu: “Ermeniler birçok cinayeti hürriyet için kendi yurttaşlarına yaptılar. Kendilerine ait hapisaneleri ve mahkemeleri vardı. Onların hükümeti Türklerinkinden daha ürkütücü idi. Fakat bu onlara karşı saygısız olmaya engel olmuyordu ” (Çalık,2000: 18).

Hınçak ve Taşnak örgütleri, başarılı olmalarının kilisenin desteğine bağlı bulunduğunu fark etmişlerdi. Bunun için Gregoryen Ermeni kiliselerini ve din adamlarını, Ermeni Meselesinin merkezi yapmaya, terörün içine çekmeye çalıştılar. Terör örgütleri, yanlarına çekemedikleri ve kullanamadıkları patrikleri, piskoposları ve kilise görevlilerini görevlerinden uzaklaştırma yollarına başvurdular (Bağçeci, 2008: 30-31).

22 Şubat 1908 tarihinde Antakya bölgesinden alınan gizli telgraflara göre Ermeniler arasında gizli bir örgütlenmenin devam ettiği anlaşılmaktaydı. Ermenilerin özellikle Mısır ve Cenova'da bulunan fesat komiteleri tarafından isyana teşvik edildikleri anlaşıyordu. Bölgedeki Ermeni fesat faaliyetleri özellikle Antakya'daki Almanya Konsolos Vekili Merdiros Aga'nın etkisiyle oluşmaktaydı. Hatta bu zat bu durum için bir oğlunu Mısır'a göndermişti ve diğer iki oğlu ise Antakya'da faaliyetlerini sürdürmekteydi. Ermeni isyancıların Saimbeyli, Antakya ve Samandağ'da aynı anda bir isyan çıkarmak için çalışmalar yaptığı anlaşıldı. Bölgedeki bütün bu hazırlıkların 1909 yılında yapılacak isyan için olduğu daha sonra ortaya çıktı. Çünkü 1909 yılında Adana'da çıkan isyanın bir ayağının da Antakya bölgesinde çıkması planlanmıştı (Başak,2008: 32).

Adana'da başlayan Ermeni isyanı ve akabinde gelişen çatışmalar, çevredeki diğer yerleşim yerlerine de sıçramaya başladı. Bahçe, Saimbeyli, Osmaniye, Dört Yol derken 1909'daki Ermeni olayları Antakya'ya da sıçradı. Bunun üzerine Babiâli'den Halep Vilayetine gönderilen telgrafta Antakya'daki yabancılara ait müesseselerin korunmasına itina gösterilmesi önemle tavsiye edildi (BOA, DH. MKT. PRK. 2827/82).

19 Nisan 1909 tarihinde Antakya'daki Ermeni olaylarında çıkan çatışmalar 22 Nisana kadar sürdü ve olaylarda 50 Ermeni hayatını kaybetti. Olaylarda birçok Müslüman komşuları olan Ermenilerin zarar görmesini engelledi ve onlara yardım etti. Antakya olaylarından sonra yetim kalan 17 Ermeni çocuğunu da Antakya ağaları himayeleri altına aldılar. Bir süre sonra Antakya'ya gelen Fransa ve Amerika'nın Halep konsolosları, İngiliz viskonsülünün yardımıyla, ağaların himayesindeki Ermeni yetimleri alıp götürdüler. Osmanlı Devleti, Antakya'daki Ermeni olaylarına derhal müdahale ederek bölgede sıkıyönetim ilan etti ve suçluların cezalandırılması için Cemal Paşa'nın emriyle olay çıkan bölgelerde görev yapmak üzere bir Divan-ı Harb (Sıkıyönetim Mahkemesi) kuruldu. Belen, İskenderun, Antakya, Kırıkhan ile civar köy ve kasabalarda olaylara karışan ya da karıştıkları belirtilen kişiler Divan-ı Harbe gönderildi. Ayrıca Halep Valisi Reşit Bey, alınan ve alınacak tedbirleri yerinde görmek için 15 Haziran'da Antakya'ya gelerek mevcut durumu, alınması gerekli tedbirleri ayrıntılı bir raporla Dâhiliye Nezaretine bildirdi.

Fransız bir yazar Paul Jacquot ise daha sonra 1931 yılında yazdığı kitapta Antakya'daki olaylarda 500 Ermeninin öldüğünü iddia etti. Hâlbuki olaylardan sonra 17

Ermeni çocuk yetim kalmıştı. Fransız yazarın iddia ettiği gibi ölü sayısı 500 olsaydı. Buna paralel olarak yetim sayısının kat kat fazla olması gerekirdi (Tekin, 2000: 163-164).

İskenderun'da bulunan Amerikalı misyoner S. H. Kennedy ise bölgeden gönderdiği telgrafta şunları yazıyordu: “Antakya'da Ermeniler katledildi. Yüzlerce dul ve yetim var. Dr. Martin ve ailesi güvendedir. Burada durum çok ciddi. Kiliseler sığınmacılarla doldu. 200 tanesi benim evimde. Yabancılar korunmaktadır.” Bu telgraf The Times gazetesinde 28 Nisan 1909 tarihinde yayınlandı (Günay,2012:183). Antakya'daki olaylar sırasında bazı Ermeniler evlerini terk edip göç ettiler. Kessap ve Karaduran'dan göç eden 2500 kadar Ermeni Lazkiye'ye geldi. Bu Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin Beyrut'taki Valisi Ethem Bey tarafından Sebestiye İskelesinde barındırılarak koruma altına alındı (Günay, 2012: 184).

Olaylardan sonra Antakya'da Örfi İdare ilan edildi ve olaylarda suçu bulunan kişiler tespit edilip cezalandırıldı. The Times gazetesinin 23 Eylül 1909 tarihli sayısında Antakya'da olaylara karışan ve suçlu bulunan 15 Müslümanın idam cezasına çarptırıldığı ve bir grup ileri gelen Müslümanın da sürgüne gönderildiği haberi yayınlandı (Günay, 2012: 192).

Osmanlı Devleti, olaylardan sonra bölgedeki vatandaşları için bütün imkanlarını seferber etti. Kessab'ta olaylar sırasında yanan ev, dükkan ve mabetlerin yeniden inşası için bir milyon kuruş gönderdi. Bu paranın yetmeyeceğinin bildirilmesi üzerine Kessab için 15 bin liralık bir ödenek daha tahsis edildi. Bölgeye yapılmakta olan buğday yardımının miktarı artırıldı. Antakya Kaymakamlığı tarafından Antakya'da halka ekmek dağıtıldı ve zarara uğrayan ahaliden büyüklere 60 küçüklere ise 40 para yevmiye verildi. Ayrıca Yardım Komisyonu'nun topladığı paranın 1142 kuruşu çift sahibi Ermenilere sermaye olarak verilirken, 7830 kuruşu ise yalnız kalan Ermeni dul kadınlara nüfusları nispetinde tahsis edildi. Antakya'daki Ermeni, Latin ve Protestan kiliselerinin tamiri için de 8821 kuruş Antakya Kaymakamlığı'na tahsis edildi (Günay, 2012: 209).

6.6.1. 1909 Yılı Kessab'taki Ermeni Olayları Hakkında Misyoner Raporu

Rapor 21 Haziran 1909 tarihinde Misyoner Stephan Van R. Tarafından yazıldı.

Raporda Stephan Van R. şu bilgileri veriyordu: Kessab 8 bin nüfusu olan ve İskenderun ile Lazkiye arasında kalan Akdeniz kıyısında bir kasabadır. Antakya'da Ermeni ayaklanmaları ve olaylarının meydana gelmesinin ardından Kessab halkı, Kessab'a en yakın Hükümet yetkilisinin olduğu Ordu'ya vardılar ve Ordu'daki Kadı Hasan Hüseyin Ağa ile görüştüler. Bu görüşmede Kadı Ermenilere rahat olmalarını kendisinin çoktan bölgede huzusuzluk çıkarabilecek kalabalığı dağıttığını söyledi. Kadı ayrıca Halep Valiliği tarafından Kessab'daki Amerikan ve İtalyan mallarını korumak için görevlendirilen 11 jandarmaya da Ordu şehrinde kalmalarını emretti.

Nisan ayında çevredeki Türk ve Araplarla Kessab Ermenileri arasında çatışmalar çıktı. Kessab'da 300 silahlı Hristiyan, Arab ve Türklerle çatıştı. Olaylar sırasında Ordu'dan gelen Türkler Mariam adlı bir hristiyan olan okul öğretmenini, bir Arab'ın elinden kurtarıp Orduya götürdüler ve bu bayan daha sonra tekrar Kessab'a sağlıklı bir şekilde döndü.

Kessab'taki Dr. Apelian dağda bir Türk'ün evinde kaldı ve bu Türk'ün korumasında onunla beraber 40 mil güneyde bulunan uzaktaki Lazkiya Limanına telgraf çekip yardım istemek için gitti. Bu Türk'ün yardımı olmasa limana kadar gidemezdi. Gece saat ikide Lazkiye'ye vardılar. İngiliz ve Fransız Konsolosları Dr. Balph'ın evine çağırdılar, görüştüler ve ardından İskenderun ve Halep'e telgraf çektiler. Mutasarrıfı

Kessab'taki saldırılar hakkında bilgilendirdiler. Derhal, Kessab'a Türk askerleri gönderildi ve ayrıca İskenderun'dan kurtarma için özel olarak bir vapur görevlendirildi.

Selhan Ağa 40 atlı jandarma ile olayları önlemek için görevlendirildi. Fakat bu kişi emir aldıktan 48 saat sonra Kessab'a geldi. Kessab'a gelmeden önce çevredeki Müslüman köylerini dolaştı. Daha sonra Kessab'a geldi. Yağmayı ve yangını durdurmayı yağmacı oldu.

Kessab'taki olaylarda Katolik ve Protestan kiliseleri tamamen yakıldı. Amerikalı misyoner Miss E. M. Chambers'ın oturduğu ev ile Amerikan malı olan Kız Lisesi ve Erkek Gramer Okulu ile Protestan papaz evi de yakıldı.

Cumartesi günü Latin Rahiplerden Father Sabatino Lazkiye Limanı'na gelip telgraf çekip yardım istedi. Cuma günü de Dr. Apelian telgraf çekmişti. Pazar günü Kaleduran Koyu'na özel bir deniz vapuru geldi. Gemi yaklaşık 3000 kişiyi alarak Lazkiye'ye getirdi ve bunlar birçok kilise ve okula yerleştirildi. Pazartesi Bir Fransız savaş gemisi 4000 kişiyi daha getirdi. En çok insan Amerikan Presbiteryan Misyonu'na yerleştirildi.

Lazkiye Mutasarrıfı mültecileri korumak ve onlara yardım etmek için elinden gelen her şeyi yaptı. Geceleri caddelerde askerlerle dolaşarak saldırı fikrinde olan kızgın Müslümanları emirler vererek dağıttı. Her kişi başına ayrı ayrı un dağıttırdı. Hastalığın hızla arttığını görünce insanların tekrar Kessab'a dönmesini tavsiye etti ve dönmek isteyen insanların kendilerini yolda güvende hissetmeleri için onlarla beraber kendisi de Kessab'a gitti (PABCFM, (Reel 660:No:153).

6.7. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Antakya'da Ermeni Olayları

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Çukurova'da olduğu gibi Antakya ve çevresinde bulunan Ermeniler de silahlandılar. 1913 yılında Dört Yol Ermenileri modern tüfeklerle iyice silahlandılar. Ermenilerden her erkeğin mutlaka bir tüfeği vardı. Ayrıca çok sayıda Mavzer, Manliçer tüfekleri gizlice depolandı. Ermeniler bir ihtiyaç halinde 1000'den fazla silahlı adam çıkarabilecek bir duruma geldiler (Tekin, 2000: 168).

Savaş başlar başlamaz Osmanlı Devleti İskenderun ve Antakya'da bulunan yabancı misyonerler tarafından kontrol edilen okul, kolej, manastır gibi binalara el koydu (Tekin, 2000: 175). Bölgedeki Ermeniler savaş başlayınca İngilizlerle irtibata geçerek Süveydiye'den başlayıp Dört Yol, Gavurdağı, Maraş taraflarına yayılması planlanan Ermeni ihtilali ile Çukurova'da ve Körfez kıyılarında bir savaş bölgesi yaratarak Kilikya Kapıları ile Belen Geçidini de tutmak suretiyle Türk ordusunun Arap ülkelerindeki birlikleriyle irtibatını keseceklerini bildirerek İngilizleri harekâta teşvik ediyorlardı. İngilizler bu plana itibar etmeyip bölgeye sadece bir müfreze gönderdi. 50-60 kişilik bu müfreze Türkler tarafından hemen geri atıldı. Bunun üzerine Ermeniler isyanı Dört Yol yerine 1915 yılı ilkbaharında Zeytun'da başlattılar. Ermenilerin buldukları bölgelerde terör estirmesi, düşman için ajanlık yapması, bölgelerindeki masum halkı katletmesi, Türk ordusunun ikmal yollarını kesmesi üzerine Antakya ve çevresindeki Ermenilerin de Musul Vilayeti, Zor Sancağı, Urfa'nın güneyi, Halep Vilayeti'nin doğu ve güney bölgeleri ile Suriye'nin doğusuna göç ettirilmesi kararlaştırıldı. Ermenilerin göçü sırasında hükümet gerekli tedbirleri aldı. Mesela Kırıkhan civarında bir kafilenin eşkiya tarafından soyulması üzerine Belen ve Antakya kaymakamları ile Belen'deki fırka kumandanı hemen tahkikat başlattı. Failler belirlendi ve iki bölük askerle yapılan takip sonucunda suçlular yakalanıp cezalandırıldı (Tekin, 2000: 177-179).

6.7.1. Ermenilerin Musa Dağ'ındaki İsyanları

Antakya Kazası dâhilindeki Musa Dağı çevresindeki Ermeniler zaman zaman İsyan etmişlerdi. Mesela; 8 Ağustos 1893 tarihinde, Ermeni Taşnak örgütünün ileri gelenlerinden Dikran Antreanyan etrafına topladığı Ermeni çetelerle Musa Dağı bölgesinde Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etti. Bu isyan 5 Eylül 1893 tarihine kadar devam etti. Daha sonra Ermeniler teslim olmak istediler ve teslim şartları görüşüldükten sonra Ermenilerin, Süveydiye açıklarında bekleyen İngiliz gemisine serbestçe binmelerine izin verildi. Ermeniler, silah ve cephanelerini yaktıktan sonra gemiye binip gittiler (Tüzün, 1989: 8).

25 Mart 1897 tarihinde Musa Dağı'ndaki Ermeniler o civarda yaşayan Müslüman Kabaklı köyüne saldırdılar. Osmanlı Devleti bunlara karşı bazı önlemler almış olmasına rağmen, Ermenileri yakalayamadı. Böylece Musa Dağındaki Ermeniler silahlanarak devlete karşı isyan hazırlıklarına başladılar. Yapılan soruşturmada Musa Dağında 1000'e yakın Ermeni eşkıyanın bulunduğu, yanlarında ise üç top, 4000 Martini tüfeği, 260 sandık cephaneleri olduğu ve civar köylerden de 2000 kişinin onlara katıldığı anlaşıldı. Buna karşılık Osmanlı Devleti olayın fazla büyümemesi için hemen buraya asker sevk ederek olayı kapatmaya çalıştı (Başak,2008: 61-62).

15 Haziran 1897 tarihinde Samandağ'da 1000 kadar Ermeni eşkıyasının toplandığı ve yerli halktan da 2000 kişinin bunlara katıldığı öğrenildi. Bunlara İngiliz subayların Musa Dağ'ında talim yaptırıldıkları haberi bölgede yayılınca, Osmanlı Devleti bu iddianın araştırılması için bazı kişileri görevlendirdi.

30 Eylül 1897 tarihinde Samandağ(Süveydiye) ve Musa Dağı eteklerinde gizlenen Ermeni eşkıyası ele geçirildi ve Antakya'daki mahkemeye teslim edildiler. Bu isyancıların lideri olan Kabusiyeli Gayesal veya namı diğer Esyan Karikyan da adamları ve silahları ile birlikte ele geçirildi. Bunların yanında bulunan ve dışarıdan gelen yabancı eşkıyalardan da 13 tanesi yakalandı. Bu arada Süveydiye sahillerinde bazı İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin gezdiği görülmeye başlandı. Osmanlı Devleti bunların takibi için yetkililere emir verdi. Bu gemiler Beyrut'un Basit Limanına yanaşarak isyancı Ermenileri bırakmak istediler. Ancak Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler sayesinde bunu başaramadılar (Başak,2008: 65).

Samandağ Ermenileri I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin aldığı zorunlu iskan kararına karşı çıkararak yeniden silahlanıp Musa Dağına çıkararak bir isyan daha başlattılar.

Verfel adında Yahudi asıllı bir kişi "Musa Dağı'nda 40 Gün" adında bir kitap yazdı. Amerika'daki Ermeniler tarafından bu kitap, kendilerine yapıldığını iddia ettikleri sözde zulümleri anlatmak için sinema filmi haline getirildi. Fakat yapılan araştırmalar sonucu filme alınan ve hemen hemen bütün dillere çevrilen bu kitabın konusunun tamamen hayali ve kurmaca olduğu; Türkler aleyhinde kamuoyunu yanıltmak için bir propaganda niteliği taşıdığı anlaşıldı (Sakarya: 1992:248-249).

Olayın aslı ise şöyleydi: Osmanlı Devleti Ermeni isyanlarını ve Ermenilerin düşmanla işbirliği yapıp Türk ordusunu arkadan vurmasını önlemek için Antakya bölgesindeki Ermenileri de zorunlu iskana tabi tuttu. Ancak önceden beri sahilde bulunmalarının da yardımıyla sürekli olarak dış güçlerle ilişki içerisinde olan Samandağ (Süveydiye) Ermenileri bölgelerini terk etmeyip sevk kararına uymadılar. Sayıları 6000 kadar olan Ermeniler silahlarıyla birlikte Samandağ yakınlarındaki Musa Dağına çıktılar ve oradan Fransızlarla bağlantı kurarak İskenderun yakınlarında bulunan Fransız gemilerinden silah ve cephaneye istedikler. Ayrıca Fransızlardan çocuk ve kadınlarının başka yerlere götürülmesini istedikler (Dilan,2005, C.I, Belge No:263).

Süveydiye Ermenileri çevredeki diğer Ermenilere de haber salarak kendilerine katılmalarını istediler. Bölgeye yakın olan Kessab Ermenileri bu isyana bizzat katılmayıp isyancılara silah göndermek suretiyle yardım ettiler. Kendileri sevk kararına uydular (Tekin, 2000: 182).

Osmanlı Devleti ise isyancı Ermenileri yakalayıp köylerine getirmek için beşinci Kolordunun 41. Fırkasının 131. Alayından 180 kişilik bir kuvveti onların üzerine yolladı. Ancak 9 Ağustos 1915 tarihinde Ermeniler bunlara ateşle karşılık verdiler. Bunun üzerine isyan bölgesi yakınındaki köylere asker yerleştirilerek Musa dağı kuşatma altına alındı. Ağustos ayının sonlarına doğru isyancıların yiyecek ve cephaneleri tükendi. Zor durumda kaldıkları için yardım arayışı içine girdiler. Yardım için iki mektup hazırlandı. Mektuplar arkalı önlü olmak üzere iki taraflı hazırlandı. Bir tarafa İngilizce diğer tarafa ise Fransızca yazdılar. Aralarından seçtikleri bazı kişilere bu mektupları götürme görevini verdiler. Bunun dışında yardım almak için dağa ilk çıktıklarında deniz tarafındaki bir kayalıkta "Hristiyanlar tehlikede, yardım edin" yazılı bir afiş astılar. Her gün düzenli olarak dağın zirvesinde büyük bir ateş yaktılar. İngiliz ve Fransız askeri güçleri Ermenilere silah ve erzak yardımı yaptılar (Başak: 80-83).

Bölgede 31. Alay'ın birlikleri ile Ermeniler arasındaki çatışmalar sürerken 6 Eylül günü kıta ordugâhı Magosa'daki üstten gelen ve Fransız-İngiliz gemilerinden oluşan filonun öncüsü Guichen savaş gemisi tarafından bombardımana tutuldu. Bu bombardımanda asker ve halktan 8 kişi şehit oldu. Birçok kişi de yaralandı. Kabaklı köyü de saldırı sırasında harap oldu, çok sayıda ev yandı ve yıkıldı. Ermenileri almak için bölgeye gelen Fransız ve İngiliz savaş gemileri ve bir nakliye gemisinden oluşan 6 gemi kıyıya yanaştıktan sonra 9 Eylül 1915 tarihinde Ermenileri gemilere yükleyerek ayrıldı. Ermeniler buradan kaçarken artlarında savaş ve hastalıktan dolayı 400 kadar ölü bıraktılar (Tekin, 2000: 185).

Amerika'da çıkan Outlook Gazetesi'nin 1 Aralık 1915 tarihli sayısında Zeytun ve Musa Dağı olayları hakkında daha önce Zeytun'da papazlık yapan ve zorunlu iskan kararının ardından Musa Dağı Ermenilerine katılan ve olayları bizzat yaşamış olan Dikran Andersyan şunları yazdı:

Ailemin ve Amerikan misyonerlerinin ricası üzerine hükümet, Antakya'nın batısında bulunan, sahile yakın ve memleketim olan Yogunoluk Köyüne serbest olarak gitmeme izin verdi. Memlekete geldikten 12 gün sonra Antakya Valisi, Musa Dağı bölgesinde bulunan 6 köy halkının başka bölgelere gönderilmek üzere hazır olmalarını bildirdi. Biz durumu sabaha kadar konuştuk. Paytiya Protestan Kilisesi'nin Rahibi Horuton Nuhutyan, hükümetin emrine uymayı ve durumun yakında düzeleceğini söyledi. Onun köyünden 60 aile göç ettirildi. Biz Musa Dağı'nın yüksek tepelerine yiyeceğimizi ve götürülmesi mümkün olan her şeyi götürerek karşı koymaya karar verdik. Bütün koyun ve keçi sürülerini ve savunma için gerekli silahları taşıdık. Elimizde 120 adet son model tüfek, av tüfekleri, eski filintalar ve süvari tüfekleri vardı. Biz savaşırken Çanakkale önünde bulunan Türk kuvvetlerinin ezileceği ve bu suretle bütün memleketin kurtulacağını umuyorduk. Mevcudumuz 5.000 kişi kadardı, dağda savunma için siperler yapmaya başladık. Bir savunma komitesi kurduk ve dağın geçitleri tutuldu.

Hükümetin davet önerisi, 13 Temmuz 1915'te bize bildirildi. Kabul edilmemesi üzerine 21 Temmuz 1915'te Türk taarruzu başladı Türklerin top da kullanarak yaptıkları taarruzlarını kırdık. Onları dağa çıkarmadık. Biz sayıca onlardan fazlaydık. Bir gece hücum yaptık; Türkler geri çekilse de

200'den fazla Türk askeri öldürülerek bazı ganimetler elde edildi. Yiyeceğimiz azalıyordu. Bu nedenle de denizden kaçmayı düşünmeye başladık. Halep'teki Amerikan Konsolosu Mr. Jackson'a bizi denizden kaçırmayı için ricacı gönderdik. Sonra 35 mil kuzeyde İskenderun Limanı'ndaki İtilaf Kuvvetleri deniz birliklerine bir adam gönderdik. Bu şahıs görevli kimseyi bulamadan geri geldi. İskenderun'a gönderdiğimiz haberi daha sonra üç nüsha yazarak ve civara nöbetçiler koyarak İtilaf Devletleri harp gemilerini gözetlettirdik. Bu ilanda şunlar yazılıydı. Bizim bu istirhamımızı bulabilen İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyan amirallerine, kaptanlarına, resmi memurlarından her birine, biz Ermeni köylerinin halkından 5.000 kişiyiz; Süsliche'nin kuzeybatısında, üç saatlik uzaklıkta Musa Dağı'nın Damlacık denilen mevkiine çekildik. Türklerden kaçtık. Hükümet, 40 gün evvel, bizim altı köy halkının başka bölgelere nakledileceğini bildirdi. Biz hu emre uymaktansa dağa çekilmeyi uygun bulduk. Pek az erzakımız kaldı. Etrafımız Türk askerleriyle çevriliydi, askerlerle beş defa müthiş muharebe yaptık; hep biz başarı kazandık. Size Hıristiyanlık namına rica ediyoruz. Bizi Kıbrıs gibi serbest bir memlekete götürmeye yardımcı olunuz; bu isteğimiz olmazsa bize yeteri kadar silah ve cephaneye veriniz. Alacağımız bu silahlarla size büyük yardımlar yapacak ve Türk kuvvetleriyle savaşağız (2 Eylül 1915).

Günler geçti, denizde hiçbir gemi görülmedi. Bunun üzerine büyük bir bez diktirerek üzerine "Hıristiyanları felaketten kurtarınız, imdat" kelimelerini yazdırdım. Bu bezi kıyıda bir yere dikerek bir nöbetçinin muhafazasına verdim. Türkler taarruzlarını durdurmuşlar bize teslim olmamızı öneriyorlardı. Savunmaya geçtiğimizizin 53. günü Gosin adında dört bacalı Fransız harp gemisi bizi görmüş; gemi komutanının isteği üzerine durumu anlattık. Çok geçmeden amiral gemisi Jandark kruvazörüyle birkaç harp gemisi ufukta görüldü. Bütün eşyalarımızla gemiye geçtik. Sonra bir İngiliz Kruvazörü de geldi ve biz dört Fransız ve bir İngiliz harp gemisiyle gayet rahat olarak 14 Eylül 1915'te Port Said'e geldik (Sakarya, 1992:250-251).

Ülkelerinden gelen emre göre bölgedeki Ermenileri gemilerle tahliye eden Fransızlar, önce bunları Kıbrıs'a yerleştirmek istediler. Ancak bu kadar çok Ermeniye Kıbrıs kabul etmeyince Fransız savaş gemileri tarafından Mısır'a götürüldüler. Ermeniler Mısır'da İstihbarat Ofisi Müdürü Binbaşı Elgood'un önerisi üzerine Süveyş Kanalı'nın Asya tarafında Lazaret toplama kampına yerleştirildiler. Fransız yetkililer Kahire'den Fransız Dışişleri Bakanlığına gönderdikleri yazılarda; sığınmacı Ermeni şeflerinin kafalarındaki tek düşüncenin Türklerle savaşmak ve intikam almak olduğunu, Fransızlar tarafından yönlendirilmek ve silahlandırılmak istediklerini bildirdiler (Dilan, 2005, C. I, Belge No:268, 272).

Fransız diplomatik belgelerine göre Musa Dağı Ermenileri toplam 4083 kişiden oluşmaktaydı. Bunların: 912'si Erkek, 1296'sı kadın, 697'si Erkek çocuğu, 547'si kız çocuğu, 631'i gençti. Erkeklerin 500'ü savaşabilecek 300'ü çalışabilecek durumdaydı. Ermenilerin şefleri ise şu bilgileri vermişti: "General Maxwell kabul ettikten sonra kendisini İstihbarat Ofisi askerlerine emanet etmiş, bunlar İskenderun bölgesinde Asi ırmağının ağzıyla Toprakkale arasına yapılacak bir çıkarma operasyonundan bahsetmişler. Bahçe tünelini havaya uçurarak Halep ile Adana arasındaki bağlantıyı kesmeyi, bu bölgedeki elektrik fabrikalarını imha etmeyi hedeflediklerini... Port Said'in

İngiliz komutanı bana ayrıca, kendiliğinden Ermeniler tarafından yapılacak bu operasyondan bahsetti” (Dilan, 2005, C. IV, Belge No:23).

Kahire’de Fransız askeri misyon şefi olan Albay Bremond, Eylül 1916’da Fransa Dış İşleri Bakanlığı’na gönderdiği bir raporda,“Neden Ermeni askerlerini kullanmalıyız?” sorusuna şu cevabı vermektedir:

Musa Dağı’ndan getirdiğimiz Ermeniler için size daha önce de yazmıştım. Bunların kamp masraflarını ayda 30.000 Frank üzerinden savaş sonunda nasıl olsa İngiltere’ye ödemek zorundayız. Hiçbir teşebbüste bulunmazsak, üstelik parasını cebimizden ödeyerek, bu Ermenilerin İngilizleşmelerine, Amerikanlaşmalarına veya Ermenileşmelerine imkân vermiş olacağız. Bunun için de, şimdiye kadar olan davranışlarımızdan derhal vazgeçip tam bir geriye dönüş yapmamız lazımdır. Bugün süratle davranırsak bu Ermeniler her istediğimizi yapacaklardır. Bunun temini içinde başlarına bir Fransız subayını kumandan tayin etmemiz ve bu subayı da doğrudan Paris’e bağlamamız gereklidir... Böylece elimizin altında güvенеbileceğimiz bir güç bulunacaktır.

Albay Bremond raporunun devamında; Ermenilerin Fransa’nın idaresine terk edilecek topraklarda öncü kuvvetler olacağını ve Cizvit papazlarından da mutlaka misyoner olarak faydalanılması gerektiğini vurgulamaktaydı (Kolutek, 2011: 36).

Mısır’ın Port Said limanına götürülen ve orada bir kampa yerleştirilen Ermeniler I. Dünya Savaşı süresince orada kaldılar. Savaş sonunda Osmanlı Devleti’nin Mondros Mütarekesini imzalamasının ardından Hatay’ın Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine, Fransızlar daha önce İngilizlerle birlikte Port Said’e götördükleri Ermenileri geri getirip köylerine yerleştirdiler (Başak, 2008: 85).

6.8. İşgal Yıllarında Antakya’da Ermeniler

Hatay bölgesi Fransızlar tarafından işgal edilince, zorunlu iskana tabi tutulan Ermenilerin büyük bir çoğunluğu Hatay’a geri döndü. Fransızlar kendi politikaları gereği geri dönüşü cazip hale getirmek için çeşitli yollara başvurdular. Fransızların teşvikiyle, işgalci Fransız güçleri içindeki Ermeniler, Ermeni çeteleri ve bölgedeki Ermeni nüfusu işgalden sonra 10.000’i aştı. Ermeni çeteleri ve Fransız taburundaki gönüllü Ermeni Lejyonları, bölgedeki halka karşı saldırılara başladı. Ermeni çeteleri ve Ermeni Lejyonları, Türkleri taciz etmeye, evlere baskınlar düzenlemeye başladılar. 11 Aralık 1918 günü 400 Ermeni’den meydana gelen bir Fransız piyade taburu Dört Yol’u işgal etti. Bunlar 1916 yılındaki görüşmelerde adı geçen Şark Lejyonu’na mensup Ermenilerdi. Bu sıralarda Suriye içlerine göç ettirilmiş olan Ermeniler, Dört Yol ve çevresindeki bölgelerde yeniden toplanmaya başladı. Bölgedeki Ermeni nüfusu hızla arttı.

Antakya yöresi ve Suriye, Fransa’nın desteklediği Katolik Cizvitler, Kapusenler, Trapester ve Lazaristlerce sürekli olarak karıştırılmak istenilen bir bölge oldu. Bu misyoner grupların çalışmaları sonucu Fransız işgali döneminde Hatay’ın Akbez ve Şeyhli köylerindeki Ermeniler isyan etti ve Müslüman halkı katlettiler (Kolutek, 2011: 40).

7. ANTEP'TE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

7.1. Fransa Destekli Katolik Misyonerler

Antep'te ilk kez konsolosluk açan ülke Fransaydı. 1868 yılında Antep'te bir konsolosluk açtı. Josef Justini adında bir konsolos atadı. Amerika, 1872 yılında Antep'te bir konsolosluk açtı ve Samuel Bicato adında bir konsolos atadı. Antep'te yabancı sayısındaki artışla birlikte diğer dillerle haberleşmede kolaylık sağlamak için Antep'teki postane 1873 yılında yabancı dil bilen memur istihdam etti (Barlas, 1988: 1).

1879 yılında Antep'te Fransızlar ilk kez bir okul kurdular. Sen Jozef Okulu olan bu okul halk arasında "Kendirli Mektebi" olarak biliniyordu. Eğitim dili Fransızca olan okulda öğrenci velisi isterse İngilizce, Türkçe ve İtalyanca da öğretilmekteydi. Okul Rüşdi ve İdadi bölümlerden ibaretti. Okuldan mezun olanlar Düyun-ı Umumiye ve Rejiler de memur olarak çalışabilirdi. Bu okulda 1887 yılında 120, 1890 yılında 144, 1910 yılında ise 244 öğrenci öğrenim gördü. I. Dünya Savaşı öncesinde okulda 174 öğrenci ve 7 öğretmen vardı. Fransızlar tarafından kurulan diğer okul, Fransız Sen Jozef Kız Okuluydu. Okulu Katolik Hristiyanlar finanse ediyordu ve burada görevli öğretmenler Antep İdadisinde öğretmenlik yaptılar (Güllü, 2010: 130-131).

Çizelge 7.1. 1913 Yılında Antep Kazası ve Çevresindeki Katolik Okulları (Mutlu:2005,s.171; Şişman,2006: 204)

Antep Kazası	
Antep	Fransiskan Rahipleri Mektebi
Antep	Jozef de Lyon Rahibeleri Mektebi
Antep	Fransiskan Rahibelerine ait İlkokul ¹
Şinarzik	Fransiskan Rahipleri Mektepleri
Karadevran	Fransiskan Rahipleri Mektepleri
Bağcınaz	Fransiskan Rahipleri Mektepleri
Yakubiye	Fransiskan Rahipleri Mektepleri
Kanaye	Fransiskan Rahipleri Mektepleri

1914 yılında, Jozef de Lyon Rahibeleri cemaatinin Antep'te her yıl yaklaşık 20.000 hastaya bakan bir dispenseri ve 50 kadar kız öğrencinin devam ettiği bir destgahı, 1 manastırı ve 1 kilisesi bulunmaktaydı. Bunlardan başka Antep'in yukarıdaki tabloda gösterilen nahiyelerinde Fransa destekli Katolik misyonerlere ait okul, manastır ve kilise gibi kurumları vardı (Şişman,2006: 204).

Fransa uzun yıllar boyunca bölgede keşif hareketlerini Katolik misyonerler vasıtasıyla gerçekleştirdikten sonra I. Dünya Savaşı sonrasında Antep'i işgal etti. Halep Salnamelerinde Latin Kız mektebi olarak geçen ve Katolik misyonerlerce yönetilen okul 1921 yılında Fransızların Antep'i terk etmesi üzerine onlarla beraber şehri terk etti (Ayas, :301).

Fransız işgal kuvvetleri komutanı Abadi, 1919 yılında Antep'te Fransızlara ait olan fakat birini bir Ermeninin diğerini ise bir İtalyan'ın işlettiği biri 100 öğrencilik bir erkek okulu ile diğeri Sen Jozef hemşirelerinin idaresinde olan 150 öğrencilik bir kız okulu olduğunu yazdı (Abadi, 1970: 18).

Katolik misyonerler, Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetlerde bulunmaktaydılar. 12 Eylül 1900 tarihine ait Osmanlı arşiv belgesinde Antep'teki Fransiskan manastırında

¹ 1911-12 yıllarında bu okulda Fransızca öğretilmekteydi.

bulunan sakıncalı belgelerle armalı bir mühürden dolayı manastır rahiplerinden Peder Sanbeto'nun sorgulanması için Halep'teki Fransa Konsolosuna iki defa tekit edildiği halde bu şahıs mahkemeye gönderilmedi. Bunun üzerine Babıâli'den Fransa Büyükelçiliğine nota verildi (BOA, HR. SYS, Belge No:2793/28). Katoliklere ait bina ve kiliseler de işgal sırasında Fransız güçlerince tahkim edildi ve işgalci güçler buralardan Türklerin buldukları mahallelere ve mevzilere saldırılar düzenlediler (Pamuk, 2009: 252).

7.2. Amerikalı Misyonerler

Amerikalı misyonerler, Antep'te bir misyon merkezi kurulması için şartları araştırıp bu konuda incelemeler yapmak üzere Henry Van Lennep adlı bir misyoneri 1847'de Antep'e gönderdi. Lennep, Antep'te misyonerler için imkânların olduğunu ancak şehirde Protestanlığa karşı düşmanlıkların da olduğunu rapor etti. Çünkü Protestan mezhebine geçenlere karşı Gregoryen ve Katolik Ermeniler tepki göstermekteydiler. Misyonerlere karşı bir şey yapamayan Ermeniler, kendi kiliselerinden ayrılıp Protestan mezhebine dönenlere karşı sert tedbirler almaktaydılar. Bazen bu tepki, ev yakmadan tutun da ölümle sonuçlanan olaylara kadar gitmekteydi. Lennep'in raporundan sonra misyonerler, Thomas R. Johnson ve Bedros Vartabed'i İzmir'den Antep'e transfer ettiler. Ancak Antep'teki Gregoryen Ermenilerin yöneticileri ve dini liderleri bunlara tepki gösterdi ve Misyoner Thomas Johnson şehir dışına sürüldü (Doğanay, 2009: 21-22).

Daha sonra misyoner Azariah Smith 1847 yılında Antep'e geldi. Antep'te misyonerlik faaliyetlerini aynı zaman da doktor olan Azariah Smith başlattı. Bu kişi doktorluğu sayesinde şehirde kalabildi. Şehirde kaldığı hanın sahibinin hasta olan karısını tedavi etmesi onun şehirde kalmasına neden olmuştu (Riggs, 1920: 69; Baytop, 1997: 2). Antep'teki Amerikan misyonerler, Amerikan Board örgütüne bağlıydılar. Bu örgüt Türkiye'yi; Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu, Merkezi Türkiye Misyonu ve Avrupa Türkiye'si Misyonu şeklinde bölgelere ayırdı. Antep şehri de Merkezi Türkiye Misyonunun merkezi olarak kabul edildi. Bu ayırım yapıldığı zaman, merkezi Türkiye misyonunun merkezi olan Antep'e bağlı olarak faaliyette bulunan Adana, Antakya, Maraş, Tarsus ve Haçin (Saimbeyli) gibi istasyonlar da buraya bağlandı.

Antep'te Amerikalı misyonerlerin faaliyetleri sonucu ilk Ermeni Protestan kilisesi 30 Ocak 1848 tarihinde açıldı ve bir yıl içinde üye sayısı 100'e çıktı. Misyonerlerin önderliğinde Antep'te biri kızlar biri de erkekler için olmak üzere iki de okul açıldı. Amerikalı misyonerler Türkiye'deki ilk Protestan kilisesini Antep'te inşa ettiler (Stone, 1984: 99).

Amerikan Board örgütünün sekreteri ise Antep'te daimi olarak misyoner merkezinin 1849 yılında açıldığını bildirdi. O yıllarda Antep'e gelen Protestan vaiz ve kitap satıcılarının Antep çevresindeki kasabaları ziyaret etmesi Ermeni Başpiskoposu tarafından yasaklandı (Barton, 2010: 115, 147).

1850 yılında Antep'te, Amerikalı ve yerli çalışan sayısı 6 iken, bu rakam 1914 yılında 248'e ulaştı (Taşkın, 2007: 83) 1868 yılında Antep'te 30 ABD vatandaşı bulunurken 1883 yılında şehirdeki ABD vatandaşı sayısı 152, 1893 yılında ise şehirdeki ABD vatandaşlarının sayısı 3772 oldu (Barlas, 1988: 1). ABD vatandaşı sayısının bu kadar kısa sürede bu kadar hızlı artmasında büyük olasılıkla misyonerlerin çalışmaları ve yönlendirmeleri sonucu ABD vatandaşlığına geçen Ermenilerin önemli bir rolü vardı.

Antep'in merkez olarak kabul edildiği Merkezi Türkiye Misyonunda da hızlı bir şekilde misyonerlik faaliyetleri arttı. Bunun sonucu olarak bölgedeki Protestan kilisesi sayısı 12'ye, bu kiliselerin kayıtlı üye sayısı 600'e Protestan cemaati üye sayısı ise 3690'a ulaştı. 1865 yılında Antep'teki Protestan cemaatinin iki kilisesi bulunmaktaydı. 19. Yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde ise şehirdeki Ermenilere ait olan 5 kiliseden 3'ü Protestanlara aitti. Protestanların Antep'teki sayısı 3700'ü buldu. 87000 civarında nüfusa sahip olan şehirdeki Ermeni nüfusu ise 16000 kadardı (Yıldırım, 2009: 56).

Çizelge 7.2. 1893 Yılında Antep'teki Protestan Okulları (Mutlu, 2005: 302-303)

No	Okulun Yer	Bulunduğu	Okulun İsmi	Tesis Tarihi	Açıklamalar
1	Antep Kasabası		Amerikan Protestan Erkek Koleji (Gece-Gündüz)	1293(1876)	1293'te ruhsat alınmıştı.
2	Antep Kasabası		Amerikan Protestan Kız Mektebi(Gece-Gündüz)	1298(1880)	MezunlarıMaraş'taki büyük okula gönderilmekte ve öğretmenlikte istihdam edilmekteydi.
3	Antep Kasabası		Amerikan Protestan Kız Mektebi (Yetimhane)	1291(1874)	
4	Antep Kasabası		Amerikan Protestan Erkek ve Kız Mektebi	1284(1867)	Kilise avlusunda
5	Antep Kasabası		Amerikan Protestan Mektebi	1286(1869)	
6	Antep Kasabası		Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1271 (1854-55)	
7	Antep Kasabası		Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1296 (1878)	

Amerikalı misyonerler şehirde yetimhane ve okulların yanı sıra 1 hastane ile birlikte Protestan kiliseleri de açtılar.

7.2.1. Amerikalı Misyonerlerin Ermeniler İçin Açtıkları Okullar

1- Amerikan İlkokulu:1847 yılında misyoner Azariah Smith tarafından açılan okul sadece erkek öğrenciler içindi ve I. Dünya Savaşı sırasında kapandı. 1847 yılında 6 öğrencisi olan okulun; 1912 yılında 120, 1916 yılında ise 110 öğrencisi vardı.

2- Amerikan Kızlar Okulu: Miss Myra A. Procter tarafından 1859 yılında Antep'te bir oda kiralanarak kız eğitim okulu açıldı. Okul, sekiz kız öğrencisiyle faaliyetine başladı. Bu okul 1866 yılında kendi binasına taşındı. Okuldaki öğrenci sayısı 10 yıl sonra yaklaşık iki katına çıktı. Üç yıl sonra 1869 yılında çıkan yangında bina kısmen hasar gördü, fakat kısa zamanda tamir edildi. Okulun müdiresi Dr. Merill'in eşi Bayan Merill'di. Okul, 1886 yılında Osmanlı Hükümetince rüşdi (orta) kız okulu olarak tasdik edildi. Ortalama her yıl 68 gündüz, 32 yatılı öğrenci okumaktaydı. Okulun eğitim kadrosunda ise 5'i Osmanlı vatandaşı, 4'ü Amerikan vatandaşı olmak üzere 9 kadın öğretmen vardı. 1891yılında Bayan Procter, bu okuldan 200'den fazla kızın mezun olduğunu beyan ediyordu. Bu okulun binası, Kurtuluş Savaşı sırasında ayakta kalan binalardandır. Azariah Smith Hastanesindeki hemşirelerin ikametgâhı olarak kullanıldı. Bu okul aynı zamanda Saimbeyli, Urfa ve Adana'daki yatılı kız okullarına annelik yapmıştı. Maraş'taki Kız Koleji'ne giden bayanlara temel dersler bu okulda verilmişti.

3- Amerikan Erkek Koleji: 1868 yılı sonunda kurulan okul 1889 yılından sonra sadece lise olarak eğitim verdi. 1900 yılından itibaren Türklerin de bu okula gidenler oldu. 1880 yılında 178 öğrencisi vardı.

4- Amerikan Kız Koleji: 1868 yılında kuruldu. 1922 yılında ise resmen kapandı. Okulun 1880 yılında 171, 1912 yılında ise 92 öğrencisi vardı.

5- Amerikan Orta Okulu: 1871- 1872 yıllarında Kayacık mahallesinde kurulan okul, I. Dünya Savaşı yıllarında kapatılıp Amerikan Koleji ile birleştirildi. Okulun amacı Kolejin yüksek kısımlarına İngilizce bilen öğrenci yetiştirmektir. Eğitim süresi 2 yıldır. Kız ve erkek öğrenciler ayrı sınıflarda derse giriyordu. 1905 yılında okulda 312 erkek, 219 kız öğrencisi vardı.

6- Amerikan Yetim Evi Okulu: 1894 yılında kuruldu. Okulda 1912'de 44 erkek ve 72 kız öğrencisi vardı. 1920 yılında Fransız işgaliyle birlikte burada bulunan çocuklar Kızılhaç tarafından Amerika'ya götürüldü (Barlas, 1971: 45-49; Stone,1984: 102-103; Doğanay,2009: 24).

Antep'teki Amerikalı misyonerlere ait yetimhanede 1900 yılında 120 yetim çocuk barınıyordu. Antep'teki kendine yardım atölyesinde, yerel tığ ve iğne işleri yaptırılıp satılıyor ve gelir sağlanıyordu. 1900 yılında bir Amerikalı bir de yerli çalışanın gözetiminde sürdürülen bu faaliyette çoğu yetim 250 kişi çalışıyordu (Kocabaşoğlu, 2000: 117).

1905 yılında Merkezi Türkiye Misyon bölgesinde Alman, İngiliz ve Amerikalı misyonerlerin kontrolünde toplam 1350 yetim çocuk bulunmaktaydı. Bunların yarısı kız yarısı da erkekti. Bu çocukların 600' den fazlası okula gitmekteydi. 700 kadarı ise değişik yetimhanelere gönderilmişti. Bunlardan 60 kadar yetimin de öldüğü Miss Shattuck tarafından Antep'te yapılan yıllık toplantıda bildirildi PABCFM, (Reel 664, No: 208).

1906 yılında Antep'te Amerikalı misyonerlere ait olan bir de Kız Ruhban Okulu vardı. Antep'teki Kız Ruhban Okulu 16 Şubat 1906 tarihinde yandı. Yangında kızlardan ölen ya da yaralanan olmadı. Şehrin yangın pompasıyla yangın söndürüldü. Şehir konseyinin başkanı, askeri garnizon komutanı yardıma gelmişlerdi. Askerler yangına müdahale ettiler ve çevredeki kalabalığı uzaklaştırdılar. Şehirdeki insanlar da sabahleyin kızları kendi evlerine alıp bakmayı teklif ettiler ve onlara elbiseler gönderdiler. Kızlar, binaları yandığı için Protestan yetimhanesini okul olarak kullanmaya başladılar. Yetimhanedeki çocuklar ise kolejin yurduna taşındı. Kız ruhban okulunun yangından sonra yeniden yapılması için 900-1000 Türk lirası paraya ihtiyaç vardı. Dolar olarak bu para 3000- 4500 civarındaydı. Antep'teki misyonerler binanın yeniden yapılması için WBM (kadın misyoner örgütü)den 500 Türk lirası talep ettiler PABCFM, (Reel 664, No: 218, 219).

Bu kurumların yanı sıra Fransız işgal kuvvetleri komutanı Abadi'nin 1919 yılına ait olarak verdiği bilgilere göre Amerikalı misyonerler tarafından Antep'te oluşturulan kurumlar şunlardı: Miss Harris Erkek Çocuk Yetimhanesi, burada 400 çocuk kalmaktaydı. Miss Travis Erkek Çocuk Öksüzler Yurdu, mevcudu 400'dü. Miss Forman Kız Çocuk Yetimhanesi, mevcut 350 idi. Miss Keli'nin Darüşşafakasında 1000 kadın dantel ve bez dokumacılığı yapıyordu. Miss Bigli'nin tesis ettiği yuvada ise Türklerle evlenmiş olan ve işgalden sonra Türklerden geri alınan Ermeni kadınlar kalıyordu. Buranın mevcudu ise 260 kadın ve çocuktan oluşmaktaydı. Abadi buradaki yetim çocukların 1920 yılında Amerika'ya götürüldüğünü ve şehirde yalnız Amerikan hastanesinin kaldığını belirtmektedir. Bunların yanı sıra Antep'te bir de YMCA (Genç Hıristiyanlar Cemiyeti) bulunmaktaydı (Abadi, 1970: 17).

İşgal döneminde Antep'teki Amerikalı misyonerlere ait Kızlar Ruhban Okulu binasını Amerikan Yakın Doğu Yardım örgütü aldı ve yetimhane olarak kullanmaya başladı. Misyonerlerden Miss Foreman ve Miss Barker yetimhaneye bakmaktaydılar. İşgal yıllarında yetimhanede yaklaşık 400 çocuk vardı PABCFM, (Reel 672, No:195).

Antep'teki Ermeniler, misyonerlerden okullara kız çocuklarının da alınmasını istiyorlardı (Akgün,1988:7).

Antep'teki her iki Ermeni Protestan Kilisesinin kızlar ve erkekler için bir ilkokulu (Common Schoolları) vardı. Kayacık Kilisesi'nde Kürkciyan ailesi adına kurulmuş Kürkciyan Varjaran adında bir ortaokul vardı. Hayık Kilisesi ile de bağlantılı olan bir ortaokul Adour Nizibliyan Ağa adında zengin bir üye tarafından inşa edilmişti. Nizibliyan, aynı zamanda gençlerin etkinlikleri, kültürel aktiviteler ve konferanslar için Nizibliyan Tankaran olarak bilinen büyük bir binayı misyonerlere bağışladı. Ayrıca Amerikan Board örgütü şehirde Dr. Andrew T. Pratt vasıtasıyla 6-7 Ermeni gencine tıbbi dersler vermekteydi. Bu görevi 1868 yılında İstanbul'a transfer olana kadar yaptı (Stone,1984: 102).

Amerikalı misyonerlerin, 1850 yılında Antep ve genelinde 3 adet okulda 137 öğrencisi varken, 1914 yılına gelindiğinde Kolej'de dâhil olmak üzere okul sayısı 63'e çıktı. Son dönemlerde bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısı ise 4370'e yükseldi (Taşkın,2007:101).

1880'de Antep bölgesinde 48 Amerikalı misyoner ve bunlara destek veren 267 yerli görevli vardı. Ermeni ulusal bilincinin oluşması misyonerlerin temel görevlerindendi (Fendoğlu, 2002: 13).

Çizelge 7.3. Merkezi Türkiye Misyonundaki Misyonerlerin 1901 Yılı Maaşları (PABCFM, (Reel 660:No:89)

Antep:	Misyoner	Maaşı	Çocuk ülkede	Çocuk Amerika'da	Toplam	İstasyon Toplam
	A. Fuller	185.00			185.00	
	c.s. Sawyers	100.00		1:25.00	125.00	
	Pysician	100.00			100.00	
	J. E. Memill	100.00			100.00	
	E.w. Pierce	85.00			85.00	
	L. Foreman	85.00			85.00	
	C.Shattuck	85.00			85.00	
	E. W. Chambers	85.00			85.00	
	M.M. Fouts	85.00			85.00	
	E. W. trowbridge	85.00			85.00	1020.00
Maraş	L.O. Lee	185.00	1:18.50	2:59.10	262.60	
	E.W. Blokely	85.00			85.00	
	M.S. Caller	85.00			85.00	432.60
Adana	W.N. Chambers	200.00	3: 60.00		310.00	
	Rent (Kira)	50.00				
	E.S. Wett	95.00			95.00	
	C.D. Lawrence	95.00			95.00	500.00
Haçin	G.L. Coffing	90.00			90.00	
	E.G.Bates	90.00			90.00	
	C.D. Spencer	90.00			90.00	270.00
Toplam Maaş Harcaması:					LT(Sterlin): 2222.60	

7.2.2. Antep'teki Misyoner Matbaası

Amerikalı Misyonerler, faaliyetlerinde ihtiyaç duydukları bütün araçları maharetle kullanıyorlardı. Misyoner teşkilatları, faaliyetlerinde basın yayını önemli bir araç olarak görüyorlardı. Önceleri başka matbaalarda basılan kitap ve risaleleri Antep ve çevresinde dağıtan Amerikalı misyonerler, imkân buldukları ilk anda bir matbaa açtılar. Kız okulunun müdiresi Mary Hollister'ın çalışmaları sonucu, 1880 yılında Antep'teki Amerikalı misyonerler bir matbaa açtı. İstanbul'dan sonra ikinci misyoner matbaası Antep'te açıldı. Matbaanın ilk yılında değişik dillerde 500.000 sayfadan fazla baskı yapıldı. 1880'de Antep'te kurulan bu misyoner matbaasının ikinci yılında ise bir milyon sayfayı aşkın kitap basıldı. İlk basılan kitaplar, İngilizce-Ermenice Okuma Kitabı (1200 adet), İngilizce Gramer (3000 adet), Kürtçe İlahi Kitabı (660 adet), Ermenice Okuma Kitabı (5000 adet) ve Ermenice Aritmetik Kitabı (3000 adet) oldu (Kocabaşoğlu, 2000:115).

Misyoner matbaasında basılan kitaplar daha çok Ermeni harfli Türkçe, Grek harfli Türkçe olarak basıldı. Bunun temelinde yatan sebep ise Türkçe konuşan Ermeni ve Rumlara Ermenice ve Rumca öğretme gayretiydi (Ar, 2011: 55).

1883 yılında İngiliz bir çift olan Mr. Thomas ve eşi Kolej Kütüphanesine bir baskı ve dizgi makinesi hediye etti. Bu makinede kolejin bütün baskı işlemleri yapıldığı gibi baskı makinesi ile Antep'te gazetecilik devri de başladı. Amerikalılar, baskı makinesi ile Osmanlıca birçok İncil bastıktan sonra baskı makinesini Ermenilere verdiler. Ermeniler de bu makine ile kendi amaçları doğrultusunda yayın yapan gazeteler çıkarmaya başladılar (Yelken, 1997: 29).

1850 yılından başlayarak ilerleyen yıllarda Antep'te Amerikan misyonerlerince Ermenice olarak Ayıntap, Avedaper, Kolej ve Rehnüma adlı dört gazete ve dergi çıkarıldı (Barlas, 1971: 60–61).

Tozlu ise Rehnüma adlı gazetenin bir sayfasının Osmanlıca, birinin Ermenice-Türkçe, bir kolonun ise İngilizce olduğunu ve gazetenin editörünün Ermeni Lütfi Levoyan olduğunu yazmaktadır (Tozlu, 1991: 110).

Ermenice yayınlanan Averdaper gazetesi önceden misyoner Mc. Callum'un yönetimi altında çıkarılırken 3 yıl yerli bir Ermeniye bırakıldı. Amerikalı misyonerler gazeteye yıllık olarak bir ödenek bağladı ve gazetenin yayınına yardım etmeye devam etti. Amerikan misyonunun kitaplarının satış işi de bir komisyon görevi içinde aynı kuruma bırakıldı (Hopkins vd., 2006: 380).

1914 yılına gelindiğinde misyonerler, 4 milyonu İncil olmak üzere tahminen 8 milyon kitap dağıttılar (Grabill,1971: 21).

7.2.3. Merkezi Türkiye Koleji

7.2.3.1. Merkezi Türkiye Koleji'ni Kurma Çalışmaları

Maraş'taki Protestan misyonerlerden Trowbridge, 2 Ekim, 1870 tarihinde, Maraş'tan Robert Kolejin kurucusu Mr. Hamlin'e mektup yazarak Merkezi Türkiye Misyonunda; Merkezi Türkiye Koleji adıyla bir kolej kurmak istediklerini ve bunun için kendilerine yardım etmesini istedi. Trowbridge, Maraş'taki Ruhban Okulu'nun yetersiz olduğunu ve bu okulların amacının insanları yönetim ve öğretim için hazırlamak olduğunu belirtti PABCFM, (Reel: 642, No: 427).

Misyonerler kurulacak olan Merkezi Türkiye Koleji'nin asıl amacının; genç insanları Hristiyan yönetim için eğitilmesi olacağını bildirdiler. Kolejin ikinci amacı ise

her milletten ve toplumdan insana eğitim vermek olacaktı. Kolejde bilim olarak din öğretilmeyecekti, Maraş’taki Protestan Ruhban Okulu fonksiyonuna devam edecekti. İlahiyat okulunun bütün öğrencileri kolej mezunu olacaktı PABCFM, (Reel: 643, No: 68). Misyonerlere göre; Türkiye hızlı gelişmeler içindeydi ve iyi eğitilmiş Hristiyanlara ihtiyaç vardı, bu insanlar büyük reformlarda lider olarak rol alacaklardı PABCFM, (Reel: 642, No: 447).

Misyonerler aynı zamanda yeni açılacak kolej sayesinde verilecek yüksek eğitimin, “Hristiyan gençliği çevresindeki Müslüman toplumdan ayırmaya sebebiyet verecekti” (Stone,1984:140). Misyonerlerin bu yöndeki düşünceleri, yani Hristiyan gençleri çevredeki Müslüman toplumdan ayırma gayretleri, Ermeni komitecilerin amaçlarıyla da tamamen uyuşmaktaydı. Ermeni komiteciler de Ermenilerden kesinlikle çocuklarını Osmanlı Devleti’nin açmış olduğu okullara göndermemelerini istemekteydiler. Gerekçeleri ise; Ermeni çocuklarının Türklerle dost olmasına neden olabilir düşüncesiydi. Amaç Osmanlı toplumunun iç huzurunu baltalamaktı. Toplumda barış ve dostluğun oluşmasını kesinlikle istememekteydiler. Amaç Ermenileri, içerisinde yaşadıkları, Türk milletine ve vatandaşı oldukları Osmanlı Devleti’ne karşı düşman olarak yetiştirmektir.

Misyonerler Osmanlı ülkesi’nin iyi eğitilmiş bir Hristiyanlar sınıfına ihtiyacı olduğunu düşünüyordu ve Hristiyanların Osmanlı Devleti’ndeki reformlara öncelik edeceğini belirtiyorlardı. Kolej kurulduktan sonra artık Maraş’taki Protestan Ruhban Okulu’na alınacak öğrencilerin Kolej mezunu olması şartı getirilecekti. Bu sayede okuldaki eğitimin kalitesinin artırılması hedefleniyordu.

Trowbridge, Kolej’in Evanjelistik çalışmaların bir parçası olacağını belirterek aksi bir durumda kendisinin de kolej’in kurulmasını istemeyeceğini bildirdi PABCFM, (Reel:642, No:442). Trowbridge, kolej için bölgede bir talep olmadığını ve okula giden öğrencilerin birçoğunun vaiz olmak istemediğini belirtti PABCFM, (Reel: 642, No: 427).

Zaten yıldan yıla Merkezi Türkiye Misyonundaki ve diğer misyondaki ruhban okullarına giden öğrenci sayısında azalmalar olduğu görülmektedir. Çünkü iyi eğitilmiş olan öğrenciler, papaz olmaktansa daha iyi para kazanacakları meslekleri tercih etmekteydiler.

Misyoner Trowbridge, Batıdaki oryantalistlere de mektuplar yazarak onlardan da kolej için destek almaya çalıştı. Trowbridge yazdığı mektupta: “Türkiye; Fiziki Coğrafya, Etnografya, Tarih, Botanik, Ornitoloji, Antiquity, alanlarında tamamen derin amaç ve ilgiye sahip bunu herkes görebilir. Türkiye’nin; madenleri, bitkileri, hayvanları, ornitolojisi, hakkında çok az şey bilindiğini belirterek. Biz Asya’nın içlerinde bir kolej kurmayı düşünüyoruz, Bu girişimimiz başarılı olursa aynı zamanda oryantalistlerin çalışmalarına da çok büyük katkı sağlar. İyi eğitilmiş yerliler, oryantalistlerin çalışmalarında iyi birer yardımcı olurlar. Kolej sayesinde, yukarı da saydığımız konular; hocalar ve iyi eğitilmiş kişiler tarafından çalışılacaktır. Biz burada Etnoloji ve Fiziki Coğrafya üzerine çok güzel çalışmalar yapabiliriz, fakat bizim bu konularla ilgili kitabımız yok bize bu konularda kitaplar gönderirseniz minnettar olacağım” dedi PABCFM, (Reel: 642, No:450).

Niçin özellikle bu iki konu; fiziki coğrafya ve Etnoloji konuları misyonerlerin ilgisini çekmekteydi ve neden özellikle bu konularda çalışmalar yapmak istemekteydiler. Bu durum; misyonerlerin amacı etnik ve coğrafi olarak Osmanlı Devleti’ni bölmek miydi sorusunun sorulmasına neden olmaktadır. Çünkü misyoner mektuplarında ve misyonerlerin Anadolu’dan Amerika’daki merkezlerine gönderdikleri raporlarında sık sık Osmanlı topraklarında yaşayan ırkların dağılımından ve etnik

yapıdan bahsedilmekte ve kolej sayesinde bu konuların iyi bir şekilde çalışılacağı anlatılmaktaydı.

Misyoner Tillman Trowbridge 11 Aralık, 1871 tarihinde, Maraş'tan Dr. Clark'a yazdığı Mektupta; Princeton dergisinin editörüne yayınlanmak üzere "Osmanlı Türklerinin İlk Dönem Tarihi" adlı bir makale gönderdiğini yazdıktan sonra şunları dile getiriyordu: "Anadolu'nun içlerinde bir kolej açılması birçok soruna da çözüm getirecektir. Mesela, etnoloji, ırkların dağılımı ve Antik Çağlarda insanlar gibi konular şu an düşünen insanların ilgisini çekmektedir. Bu ülkede, Türkler, Araplar, Ermeniler, Bulgarlar, Rumlar, Kürtler vb. milletler yaşamaktadır. Bu milletler ülkeye dağılmış durumdadır. Kolej bu konuları çalışmak için iyi bir yer olacaktır. Kolej çalışmalarının ilki ve en önemlisi ise iyi eğitim almış papazlar yetiştirmektir" PABCFM, (Reel: 642, No: 452).

Yukarıdaki satırlardan da anlaşıldığı gibi misyonerler Türkiye'deki etnik yapıyla çok yakından ilgilenmekteydiler ve Merkezi Türkiye Koleji sayesinde bu etnik yapıyla daha çok ilgileneceklerini ve bu konuyu kolej sayesinde daha iyi çalışacaklarını belirtiyorlardı. Çünkü misyonerlerin Anadolu ve Osmanlı Coğrafyası'nda kurdukları kolejlerin hemen hemen hepsi kuruluş yıllarında kendine temel hedef kitlesi olarak bir azınlık grubunu seçmişlerdi. Mesela, Robert Kolej; Bulgar Milliyetçiliğinde ve Bulgaristan devletinin kurulmasında çok önemli bir role sahipti. Robert Kolej'den Bulgaristan'a iki adet Başbakan çıktı.

Merzifon Koleji ise Rum azınlıkla ilgilendi. Doğu Karadeniz'deki Pontus Rum isyanında ve terör olaylarında isyancılarla doğrudan ilişkiler kurdu. Okul Pontus'çuların üssü haline geldi. Suriye'deki Beyrut Amerikan Koleji, Arap milliyetçiliğinde ve Arap isyanının lider kadrosunun yetişmesinde etkili oldu.

Antep'teki Kolej ve Elazığ'daki Fırat Koleji (bu kolejin ilk adı Ermeni Kolejidir. Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine ismi Fırat olarak değiştirildi.) Ermenilere yönelik faaliyetler içerisine girdiler. Ermeni isyanıyla yakından ilgilendiler (Vahapoğlu, 1992: 32).

Kurulacak olan kolej için Amerikan Board Örgütü 160000 lira teminat verdi. Kolej'in nerde kurulması hususunda Antep ve Maraş ön plana çıkmaktaydı PABCFM, (Reel: 642, No: 439). Kolej'in Maraş'ta kurulması için Maraş Protestanları 60 bin kuruş, Antep'te kurulması için ise Antep Protestanları 160 bin kuruş vermeyi taahhüt etti PABCFM, (Reel: 642, No: 447). Kolej'in Antep'te açılmasına Boston'daki Amerikan Board merkezi tarafından karar verildi. Kolej için Antepli Protestanlar 540 poundu Board'ın yerel yöneticisine ödediler ve 900 sterlini de bir sonraki yıl ödemeyi taahhüt ettiler PABCFM, (Reel: 643, No: 68).

Kolejin ilk başkanı olan misyoner Tilman Trowbridge 1871 yılında ABCFM'nin sekreteri Clark'ı kolej kurulması hususunda ikna ettikten sonra Amerika ve İngiltere'ye giderek bağış topladı ve 15.000 dolar toplamayı başardı. Yöre halkı da 5000 dolar katkıda bulundu ve 1874 yılında Masachusettes Eyaletinde okulun kuruluş berati alındı. Okulun yönetim kurulu 4 misyoner 4 de yerli Protestan'dan oluşacaktı. Kolej'in ve tıp Fakültesinin bulunduğu arazi ki şehrin en güzel yerinde bulunmaktaydı. Bu araziler Antepli bir Müslüman olan Kethüzade Taha (Göğüş) tarafından bağışlandı (Yelken, 1997: 28). Kethüdzade Hacı Taha Güneş'in kolej için bağışladığı arazinin yaklaşık 500 dönümdü. Antepli zengin ailelerden Ataylar ve Ocaklar de Kolej'in kurulması için para yardımında bulundular (Baytop, 1997:3).

Coğrafi konumundan dolayı misyonerler, Kolej'in Antep'te kurulmasına karar vermişti. Kolej için ilk sınıf 1876 tarihinde oluşturuldu ilk bina ise 1878 yılında faaliyete sokuldu. Osmanlı Hükümeti tarafından da 1878 yılında ruhsat verildi. 1890

yılında bu bina yanınca daha geniş olarak yeniden inşa edildi. 1876 yılından 1888 yılında ölene kadar kolejın yönetimi Tilman Trowbridge adlı Amerikalı misyonerde kaldı. 1889 yılında misyoner Dr. Americus Fuller okulun başkanı oldu ve 16 yıl sonra kendisi sağlık nedeniyle bırakınca, 1905 yılında John E. Merrill başkan oldu (Greene, 1916:210-211).

Çizelge 7.4. Merkezî Türkiye Koleji’nde 1878–79 Yılında Okutulan Dersler (PABCFM Reel:643, No:75)

Yıllar	Dersler:	Öğretmenler:
I. Yıl	Edebiyat Okumaları, Kimya, Analitik, Politik Ekonomi, Fiziki Coğrafya,	H. Bezciyan
II. Yıl	Kâinat Târîhi, Medeniyetler Târîhi, Ahlak Felsefesi, Kitap Okuma,	A. Fuller
III. Yıl	Anatomi, Fizyoloji,	Prof. K.H. Sewry
IV. Yıl	Edebiyat Okuma, Geometri, Matematik, Türkiye Târîhi, Türkçe, Ermeni Târîhi,	Sarkis Loonyan
V. Yıl	İngilizce Okuyucu, Coğrafya, Doğal Tarih, Vokal Müzik,	Kirkoryan
VI. Yıl	Türk Dili, Okuma, Yazma	
VII. Yıl	Amerikan dili, Okuma ve yazma	Gabiçyan

Robert Koleji ve Suriye Protestan Koleji’nden sonra Osmanlı topraklarında kurulan üçüncü yüksek okul Antep’teki Merkezi Türkiye Koleji’ydi. Bu kolejle ilgili olarak 1872 yılında bastırılan bir broşürde şöyle denilmekteydi: Böyle bir kolejın açılması zamanının geldiği konusunda en küçük bir tereddüt yoktur. Türkiye uluslararası arenada yerini almak için hızla gelişmektedir. Her tarafta okullar açılmakta, kitaplar ve gazeteler yayınlanmaktadır. Bu koleje büyük emeği geçen misyoner Thomas D. Christre’ye göre de bu tür okulların genel amacı; yalnızca gençlerin kültürel düzeyini yükseltmek değil, onların sadık ve fedakâr bir Hristiyan olarak da yetişmesini sağlamaktı (Kocabaşoğlu, 2000:142).

Frank Stone, bu okulun hedeflerini şöyle ifade etmektedir: “Bu yeni üst düzey eğitim kurumu Hristiyan gençlerin onları çevreleyen İslam kültürü içerisinde kaybolmalarını önlemeyi amaçlıyordu. Aynı zamanda bu kurum, onların Katolik inancının oyun ve aldatmacalarından etkilenmesini önlemeyi de amaçlıyordu. Bu eğitimle Ermeni gençler sosyal yaşam içinde gerekli olan eğitimi alarak kendilerini yetiştirecek ve Amerikan Board misyonerlerinin görevini yerli temsilciler olarak yapacaklardı” (Stone,1984:140).

Osmanlı toprakları üzerindeki Protestan okulları hakkındaki en ayrıntılı bilgi, Ahmet Zühtü Paşa’nın Maarif Nezareti’nin bilgi istemesi üzerine hazırladığı ‘Protestan Okulları’ hakkındaki raporda bulunmaktadır. Protestan okullarının siyasi amaçları üzerinde de duran Zühtü Paşa bu amaçla dersler arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır:

- 1-Türkiye’de Protestanlığı yaymak.
- 2-Zihinleri karıştırıp halkın merkezi idareye olan bağlılığını sarsmak.
- 3-Öteki yabancı ve özellikle Fransız okullarının kültürel etkisi ile mücadele etmek, bu etkiyi silip kendi etkilerini ön plana çıkarmak (Haydaroğlu,1990:198-190).

Merkezi Türkiye Koleji'nde 1879 yılında 80 öğrenci vardı. Okulda okutulan derslerden bazıları şunlardı: Dünya Edebiyatı, Retorik, Ekonomi Politik, Dünya Tarihi, Uygarlık Tarihi, Kimya, Analitik Kimya, Mineroloji, Fiziki Coğrafya, Ahlak Felsefesi, Muhasebe, Anatomi, Fizyoloji, Geometri, Cebir, Türkiye Tarihi, Amerikan Tarihi, Türkçe, Yüksek Cebir, Doğa Tarihi, Vokal müzik, İngilizce ve Ermenice Güzel Yazı Yazma Sanatı ve Ermeni Dili ve Edebiyatı.

1888-1889 ders yılında bu okulda 84 öğrenci okuyordu. Bu öğrencilerin 30'u Antepliydi. Geriye kalan 54'ü de bölgedeki 21 değişik yerleşim birimlerindendi. Ayrıca bu öğrencilerin 63'ü Protestan Ermeni, 18'i Gregoryan Ermeni ve 3'ü ise Yahudi idi (Kocabaşoğlu, 2000:144).

1896-1897 yıllarında Merkezi Türkiye Koleji'nde 142 öğrenci vardı. Bunların 67'si kolejde, 75 'i ise hazırlık bölümündeydi. Bunlardan 41' i yatılı 101' i ise gündüzlüydü. Ayrıca bu öğrencilerden 70'i Protestan, 68'i Gregoryan, 3'ü Müslüman, 1'i ise Katolik'ti PABCFM, (Reel 552:No:108).

Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinden koleje öğrenci gelmekteydi. Koleje Antep, Maraş, Halep, Urfa, Diyarbakır, Harput, Arapkir, Sivas, Erzincan, Bitlis, Van, Kayseri, Yozgat, Konya, Adana, Niğde, Saimbeyli, Elbistan, İzmir, Kilis, Kessab, Hasanbeyli, Umraniyeh, Siverek, Eybez, Zeytun, Viranşehir, Beylan, Jibin, Beytaş, Nizip, İskenderiye (Mısır), Halep, Van, Silvan ve Rakka gibi bölgelerden öğrenci gelmişti. Koleje bu kadar çeşitli bölgelerden öğrenci gelmesinde, kolejin yatılı bölümünün olması etkili oldu. Kilikya Protestan Birliği'nin kolejle olan bağlantısından dolayı bu birlik, kiliselerinde okulun propagandasını yaparak, ailelerden çocuklarını bu okula göndermesi yönünde teşvik etti ve kolejde okuyan öğrencilere de maddi destekler sağladı. Kolejin de bu ilde bulunmasından dolayı en çok öğrenci Antep'tendi. Antep'i Urfa ve Maraş gibi yakın iller takip ediyordu. Koleje, Suriye ve Mısır gibi yerlerden de öğrencilerin geldiği anlaşılmaktadır. Merkezi Türkiye Koleji bütün ırktan ve dinden her insana açık olduğunu ifade etmesine rağmen, kolejde baskın olan ırk Ermeni, mezhep ise Protestan'lıktı. Bu mezhebi ise yine Ermenilerin oluşturduğu Gregoryanlar takip etmekteydi. Bunların dışında Ortodoks, Katolik, Müslüman ve Mormonlardan da öğrenciler okula kayıt yaptırıldılar. Müslüman öğrencilerin özellikle Meşrutiyetin ilanından sonra bu koleje az da olsa devam etmeye başladıkları anlaşılmaktadır (Taşkın,2007: 173-174).

1901 yılında Kolejin son sınıfında okuyan öğrenci sayısı 9'du ve tamamı Ermeniydi. Bu öğrencilerden 5'i Antep, 3'ü Maraş, 1'i ise Kayseri'den gelmişti. Yine 1901 yılında Kolejin üçüncü sınıfında okuyan toplam 19 öğrencinin tamamı Ermeniydi ve öğrencilerden 8'i Antep, 3'ü Haçin, 2'si Kilis, 1'i Maraş, 1'i Urfa,1'i Hasan Beyli, 1'i Gürün, 1'i Silvan, 1'i Hüsnümansur'dan gelmişlerdi.

1901 yılında Merkezi Türkiye Koleji'nin Hazırlık Bölümündeki öğrencilerin şehirlere göre dağılımı ise şöyleydi: 5. Sınıftaki 6 öğrenciden 3'ü Antep, 1'i İskenderun, 1'i Maraş, 1'i Kesap'tan gelmişti. 6. Sınıftaki toplam 23 öğrenciden 9'u Antep, 6'sı Urfa, 2'si Kesap, 1'i Burdur,1'i Harput, 1'i Ödemiş, 1'i Bursa, 1'i Çermik, 1'i Arapkir'den gelmişti. 7. Sınıftaki toplam 12 öğrenciden 5'i Antep, 1'i Urfa, 1'i Maraş, 1'i Hüsnümansur, 1'i Adana,1'i Gürün, 1'i Siverek, 1'i Arapkir'den gelmişti. 8. sınıftaki toplam 5 öğrenciden 3'ü Maraş, 1'i Antep, 1'i ise Kilis'ten gelmişti. 1901 yılında Hazırlık Bölümünde 63, Kolej Bölümünde de 72 olmak üzere Kolejde toplam 135 öğrenci vardı (Catalogue Of Central Turkey College...,1901, s.31-35).

Merkezi Türkiye Koleji'nin eğitim dili Türkçeydi. Fakat fen bilimlerinde ders kitapları İngilizce olduğu için öğrencilerin İngilizce de öğrenmeleri gerekmekteydi. Aslında Türkçe ve İngilizcenin yanı sıra Ermenice de öğretiliyordu. Ermenilere

Ermeniceyi ilmen öğreten ve Ermenice kitap, dergi vb. yayınlarla gramer kitapları basıp, tedarik edenler misyonerdı. Önceleri İngilizce öğretme taraftarı olmayan misyonerler, genellikle kendi cemaatlerinin belirli yerlere gelebilmeleri ve ticarete başarılı olabilmeleri için Türkçe öğretiyorlardı. Amerika'ya göçü engellemek ve benzeri sebeplerle, ilk yıllarda okullarına hemen İngilizce öğrenmeye çalışanları kabul etmiyorlardı. Fakat zaman içerisinde, okulun yüksek kısımlarında, özellikle İngilizce eğitimi ağırlıklı bir yer edinmeye başladı. İngilizce eğitiminin verilmesinde bir diğer etken de misyonerlerin kendi aralarındaki rekabetti (Açıkses, 2003: 205-206).

22 Aralık 1890 tarihinde Kolej binalarında büyük bir yangın çıktı ve binaların %70 'i yandı. Fakat Antep'teki Türklerden ve azınlıklardan toplanan 900 altın lira ile bu binalar yeniden onarıldı. Ayrıca bu eğitim kurumlarının geliştirilmesi için 1885 yılında Antepli Türklerin verdikleri 389 altın da bu onarımda kullanıldı (Barlas, 1988: 3).

Okulun 15. kuruluş yılı olan 1891 yılında 94 öğrencisi vardı. Bu öğrencilerin 26'sı Antep'ten, geriye kalan 68'i ise 24 ayrı yerleşim birimindedi. Bunlardan 71'i Protestan Ermeni, 2'si Protestan Rum ve 1'i de Süryani idi (Kocabaşoğlu, 2000:144).

1892-1893 yıllarında Antep'teki Merkezi Türkiye Koleji yeni binasına kavuştu. Ancak 1893-94 yıllarında Amerika ve İngiltere'de görülen finansal şartlar ve sorunlar koleji de ekonomik olarak zora soktu. 1893-94 yıllarında Kolejdeki tüm bölümlerdeki öğrencilerin toplam sayısı 108 oldu. 6 öğrenci ise diplomasını alarak kolejden mezun oldu. Böylece kolejin toplam mezun ettiği öğrenci sayısı 123 'e çıktı (PABCFM, (Reel 552:No:59).

1912-13 eğitim yılında kolejde 220 öğrenci vardı. Bunların 129'u hazırlık, 91'i ise Kolej bölümündeydi. Öğrencilerin 212'si Ermeni, 5'i Süryani 3'ü ise Türk'tü. Dini olarak ise 142'si Protestan, 72'si Gregoryen, 3'ü Müslüman,3'ü Katolik'ti (Keiser,2005: 429).

Merkezi Türkiye Koleji'ndeki öğrencilerden gündüzlü olanlardan Kolejdekiler 3 lira, hazırlık bölümündekiler ise yıllık 2 lira ücret ödemekteydiler. Yatılı olan öğrenciler ise 7 lira daha fazla ödeme yapmaktaydılar. Böylece yıllık 10 lira ücret ödemekteydiler. Kolejden yardım alan öğrenciler koleje ait bir işte çalışmak zorundaydılar. İlk yıl için öğrencilere burs verilmemekteydi. Eğer öğrenci burslu ise notları %80'in altına inmemeliydi. İnerse ertesi yıl bursu kesilirdi. Ayrıca burslu öğrencilerin tütün kullanması da yasaktı. Yatılı olan öğrencilerin haftada 3 gün öğleden sonra spor yapma zorunluluğu vardı (Catalogue Of Central Turkey College...,1901, s.13-15).

Amerikan Board örgütünün sekreteri ilk yıllarda misyoner okullarının bedava olduğunu ancak Doğu'da bedava olan bir şeye değer verilmediğini ve öğrencilerin bedava olan okula keyfine göre devam edip etmediğini, bedava dağıtılan kitapların kolayca kayıp ya da tahrip edildiğini ve kıymet verilmediğini söyledi. Bu nedenle misyoner okulları için saygı uyandırmak ve öğrencilerin okullara düzenli devamını sağlamak için okulları ücretli yaptıklarını söyledi (Barton, 2010: 198).

Kaynaklarda kolej öğrencilerinin geldikleri aile profili ile ilgili olarak da bazı bilgilere rastlanılmaktadır. Buna göre 1905 yılında kolej öğrencilerinin 144 öğrencininin 44'ünün veya 1/3'inin yetim, 60'ı (3/7) esnaf, 47'si (1/3) ticaret, 22'si (1/6) serbest meslek sahibi, 6'sı kamu görevlisi, 5'i çiftçi, 4'ünün velisinin ise düzenli bir işe sahip olmadığı anlaşılmaktadır (Taşkın,2007: 170).

Çizelge 7.5. Kolejin Bilim Bölümünde 1880’lerin Sonunda Okutulan Dersler (Kocabaşoğlu,2000: 146).

Birinci Yıl	İkinci Yıl:	Üçüncü Yıl	Dördüncü Yıl
Tarih, Yüksek Cebir, Felsefe, Fiziki Coğrafya	Trigonometri, Felsefe, Astronomi, Kimya	Mineraloji, Ticaret Hukuku, Analitik Geometri Botanik, Ekonomi Politik, Retorik, Genel Tarih. Yüksek Matematik,	Uygurluk Tarihi, Felsefe Mantık Ahlak Felsefesi Uluslararası Hukuk Jeoloji Analitik Kimya Matematiksel Astronomi, Felsefe Tarihi

Amerikalı misyonerlerin kaleme aldığı 3 Aralık 1914 tarihli raporda Kolejle ilgili olarak şu ifadeler kullanılıyordu: “1. Merkezi Türkiye Koleji Kilikya Evanjelic kiliseler birliği ile direk ilişki içerisindedir. Osmanlı Devleti’ndeki Protestan Hristiyanların 3’te 1’i bu bölgededir. Kilikya Evanjelic Kiliseler Birliği aynı zamanda Bölgedeki Müslümanların Evanjelic yapılması için yapılan çalışmaların en önde gelen ajansı, aracısı olmaya söz vermektedir. 2. Kolej yerli ve yabancı yönetimi, Türkçe olan eğitim dili, Türk hükümeti ile koordineli olan eğitim programı, bölgedeki yerli okullarla direk bağlantısı, Türkiye’deki her din ve ırktan insan üzerinde sosyal bir etki yapma imkânına sahiptir. Merkezi Türkiye Koleji’nin Türk Hükümetiyle olan ilişkileri diğer Amerikan kolejlerine göre daha yüksek ve onlara göre daha nüfuzludur” PABCFM, (Reel 672, No: 406).

7.2.3.2. Merkezi Türkiye Koleji’nin Tıp Bölümü

Her din ve mezhepten öğrenciye açık olan ancak daha ziyade Protestan ve Gregoryen Ermenilerin devam ettiği Merkezi Türkiye Koleji’nde üç bölüm bulunuyordu. Bunlar; Hazırlık Bölümü, Bilimler Bölümü ve Tıp Bölümü idi. Hazırlık bölümü 2 yıldır. Bilimler Bölümü’nde ve Tıp Bölümü’nde eğitim 4 yıldır. Kolej doğrudan ABCFM’ye bağlı olmamakla beraber misyonerlerle iyi ilişkiler içinde idi. Bu nedenle misyonerler okulun bütçesine önemli ölçüde katkı sağlıyordu. (Kocabaşoğlu, 2000: 147; Baytop, 1997: 8)

Merkezi Türkiye Koleji’nde ilk kez Anadolu’daki misyoner okullarında bulunmayan Tıp Bölümü açıldı. Kolejin yüksek kısmında tıp, eczacılık, dişçilik, ekonomi, edebiyat ve matbaacılık alanlarında eğitim verildi. Tıp Bölümü 1877 yılında eğitime başladı. 1880 yılında Kolejin Tıp Bölümü’nden 21 öğrenci mezun oldu. 1885 yılında Tıp Bölümü mezunu 9, 1888 yılında ise 12 oldu (Barlas,1988:3).

1880 yılında Tıp Bölümü’nden mezun olan 21 kişiden 7’si Antepli Ermeniydi. Bunların isimleri ise şöyleydi: Nazar Kürkcüyan, Stepan Gulüsyon, Zenop Bezciyan, Ohannes Cemalyan, Ohannes Hırlopyan, Kirkar Bogosyan ve Teologas Asaryan’dı (Yelken, 1997: 30). Amerikalı Doktor Shepard ve eşi de 5 agustus 1882 yılında Antep’e gelerek Kolejin Tıp Bölümü’nde çalışmalara başladılar. 1882 tarihinde kolejin Tıp Bölümü’nde 5 Ermeni öğrenci vardı. Yılsonuna kadar Türkçe derslerine çalışan iki misyoner tercüman olmadan iş yapacak kadar Türkçe öğrenmişlerdi (Riggs, 1920:21,30,33).

1886 yılından önce kadın hastaların hastanelerde bakım ve tedavilerine izin verilmiyordu. 1886 yılında Tıp Bölümü’nün klinikleri kadın hastalara açıldı. Babıâli tarafından verilen izinde kadın hastalara bayan doktorların bakması şartı getirildi. Bu

nedenle Tıp Bölümü kliniklerinde bayan doktorlar da çalışmaya başladı. Bunla beraber kadın hasta bakıcıları da hemşire yardımcısı olarak çalıştırılmaya başlandı (Barlas, 1988:3). Kolej maddi sıkıntılar içinde olduğu için 1886 yılında Dr. Shepard tıp Bölümünde okuyan son sınıf öğrencileriyle birlikte Halep’e gitti. Halepte hem öğrencilere pratik dersler verdi hem de Halep’teki varlıklı Türk, Ermeni ve Yahudi hastalardan para kazandı. 1880’li yılların ortasında okulun mali durumu bozulduğu için 1886 yılında son sınıfı Halep’e taşınan Tıp Bölümü 1888–1889 ders yılında kapatıldı. (Kocabaşoğlu, 2000:147; Riggs, 1920: 38).

Çizelge 7.6. Tıp Bölümü’nde 1880’li Yıllarda Okutulan Dersler (Baytop, 1997: 7)

Birinci Yıl	İkinci Yıl:	Üçüncü Yıl	Dördüncü Yıl
Anatomi,	Anatomi	Klinik,	Tedavi
Botanik,	Analitik Kimya Fizyoloji	Doğum Bilgisi	İşlevsel Cerrahi
Kimya,	Materia Medica	Teşhis ve Uygulama	Göz ve Kulak
Pratik Anatomi	Genel Patoloji	Genel Cerrahi	Jinekoloji
Fizyoloji	Pratik Kimya	Hastanede Çalışma Pratik	Tababet Hukuku,
	Pratik Anatomi Klinik.	Eczacılık.	Klinik ve Hastanede Uygulama
			Mezuniyet Tezi.

1 Aralık 1897 tarihli Beyrut’taki Suriye Protestan Koleji’nden Merkezi Türkiye Koleji başkanına yazılan mektupta öğrencilerin İngilizcilerinin zayıf olduğu bildirilerek bazı tavsiyelerde bulunuldu: “sizin öğrenciler ve sizin mezunlarınız bu Kolejde Tıp Bölümüne yıllardır gelip eğitim alıyor. Bizim eğitimimiz İngilizcedir. Sizin öğrencilerinizin ve mezunlarınızın İngilizcesinin çok zayıf ve noksan olduğunu gördük. Buraya gönderdiğiniz öğrencilerinize daha çok İngilizce pratik yapacakları dersler verirseniz buradaki başarıları artar. Biz Tıp bölümü’nün standardını ve kalitesini yükseltmek istiyoruz bu nedenle sizin öğrencilerinizden İngilizcesi iyi olmayanları alamayacağız. Yoksa biz eskiden olduğu gibi sizin öğrencileri de sınavsız ve düşük notlarla almak isteriz.”PABCFM, (Reel 659, No: 343).

Kolejin Tıp Bölümünden mezun olan doktorlar, Antep’te ve yabancı ülkelerde çalışmaktaydılar. 1915 yılında Antep’te Amerikan Hastanesi dışında bazı Ermeniler de şehirde serbest hekim olarak çalışmaktaydı. 1921 yılında Ermeni hekimlerin tümü Antep’i terk etti (Baytop, 1997:8).

7.2.3.3. Merkezi Türkiye Koleji Mezunları

1896-1897 eğitim yılında Merkezi Türkiye Kolejindeki öğrencilerden 10’u 1897 yılında diploma aldı. Mezunlardan 3’ü Antep’tendi. Mezunların 7’si Protestan, 3’ü ise Gregoryen mezhebiniydi. Mezunlardan 3’ü Yönetim okumayı planlarken, 4’ü tıp okumayı, 2’si ticaretle uğraşmayı amaçlıyordu. Mezunlardan 1’i öğretmen olacaktı PABCFM, (Reel 552:No:108).

1899 yılında okuldan 13 öğrenci mezun oldu. 10 Haziran 1899 tarihinde yapılan mezuniyet töreninde Anadolu Kolejinden Prof. Manissajıyan, evrim (Evolution) konulu bir konferans verdi. Mezuniyet töreninde mezun olan 13 öğrenciden biri Ermenice diğerleri ise tamamen Türkçe konuştular. Kaymakam da mezuniyet törenine katılarak bir konuşma yaptı. Mezun olan öğrencilerden biri mezun olduğu hafta evlenmişti ve kendisi Maraş’taki Protestan Ruhban okuluna gidecekti. Mezunlardan 4’ünün daha Protestan Ruhban okuluna gitmesi bekleniyordu. Mezunlardan 1’i Beyrut’a tıp okumak için gidecekti. Mezunlardan 4’ünün ise Amerika’ya gidip tarım alanında eğitim alıp

tekrar Türkiye'ye dönüp çalışması arzu edilmekteydi. Diğer mezunlar ise eğitim ve diğer pozisyonlarda istihdam edilecekti PABCFM, (Reel 552:No:140).

Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Merkezi Türkiye Kolejinin öğrencilerini sınavsız kabul edeceğinin açıklamıştı. Beyrut Protestan Koleji Tıp Fakültesi, Cenevre Üniversitesi, Yale, Harvard, Colombiya Üniversiteleri kolejin verdiği lisans derecelerini master ve doktora için kabul etmekteydiler (Yelken, 1997: 29).

25 Mayıs 1892 tarihinde Antep'teki misyonerler yazdıkları mektupla; Maraş'taki misyoner T.D. Christie'nin Antep'teki Merkezi Türkiye koleji hakkında eleştirilerde bulunması ve koleje saldırmasını Amerika'daki merkezlerine bildirerek şikâyetçi oldular. Misyonerler, Christie'nin eleştirilerinin ve saldırılarının Merkezi Türkiye Koleji mezunu öğrencilerin Maraş'taki Ruhban okuluna gitmek istememelerine neden olduğunu bildirdiler PABCFM, (Reel 659, No: 466).

Board örgütünün sekreteri J. Barton; Antep'teki Kolej mezunlarının işlerinde başarılı olanların okulun vakfına yüklü miktarda bağışta bulunarak okulu desteklediklerini bildirmekteydi (Barton, 2010: 166).

Kolej mezunları arasında çok az da olsa Türk öğrenciler de vardı. Amerikan Board kaynaklı haberlere göre Antep Koleji'nin ilk Müslüman mezunları da Osmanlı Devlet bürokrasisinde yavaş yavaş görev almaya başlamışlardı. American Board'ın verdiği bilgiye göre Kolej mezunlarından Müslüman bir öğrenci Halep Valiliğinde çalışmakta ve yakın bir gelecekte onun vali olması beklenmekte idi. Diğer bir Müslüman mezun ise Hassa'da Posta Müdürü olarak görev yapıyordu (Uçar, 2013:813).

Çizelge 7.7. 1892 Yılına Kadar Kolej'den Mezun Olanların Mesleki Dağılımı (PABCFM, Reel 659, No: 466).

Mesleği	Sayısı
Öğretmen	48
Ruhban okulunda okuyan	15
Vaiz	7
Tıp Okuyan	15
Doktor	12
Farklı Branşlarda Okuyan	10
Ticaretle uğraşan	13
Avukat	1
Eczacı	3
Elektrikçi	1
Mühendis	1
Ölü	2

1892 yılında Kolejdeki öğrencilerden yarıdan fazlası Hristiyan'dı. Son sınıftaki 10 öğrencinin tamamı Hristiyan'dı. Bu öğrencilerden 2'si Gregoryen iken Protestanlığa dönmüştü PABCFM, (Reel 659, No: 466).

Çizelge 7.8. Kolejin Kuruluşundan 1901 Yılına Kadarki Öğrenci ve Mezun Sayısı (Catalogue Of Central Turkey College...,1901, s.36)

Yıllar	Tüm Bölümlerdeki Öğrenciler	Bilim ve sanat Mezunları	Tıp Mezunları
1876-1877	38	-	-
1877-1878	59	-	-
1878-1879	80	-	-
1879-1880	80	6	1
1880-1881	88	5	3
1881-1882	84	8	3
1882-1883	94	6	-

1883-1884	102	7	1
1884-1885	142	5	2
1885-1886	125	13	3
1886-1887	108	10	7
1887-1888	78	7	-
1888-1889	74	10	-
1889-1890	98	11	-
1890-1891	94	11	-
1891-1892	99	10	-
1892-1893	90	6	-
1893-1894	108	6	-
1894-1895	127	6	-
1895-1896	150	15	-
1896-1897	142	10	-
1897-1898	152	8	-
1898-1899	168	13	-
1899-1900	124	11	-
1900-1901	135	-	-
Toplam		184	20

Board kaynaklarında, 6 Haziran 1915 tarihinde kolejde, Amerikalılar (başkan Merrill, Mrs. Martin, Fowle ve Hill) dışında 15 profesörün bulunduğu belirtilmekteydi. Aynı kaynaktan, yaklaşık 258 mezundan beşte birinin öğretmenlik, beşte birinin doktora, altıda birinin papazlık, yedide birinin de ticaretle uğraştığı ifade edilmekteydi (Taşkın, 2007:125).

Antep'teki Merkezi Türkiye Koleji öğrencileri bölgedeki Ermenileri Evanjelik yapmak için de kullanılmaktaydı. Mesela, 1906 yılında Antep'te Gregoryen kilisesi bünyesindeki Pazar Okulu tekrar açıldı. Bu Pazar okulunun öğretmenlerinin tamamına yakını Antep'teki Merkezi Türkiye Koleji'ndeki öğrencilerden oluşmaktaydı. PABCFM, (Reel 664, No: 216) Merkezi Türkiye Koleji'nde 1909 yılında 110 öğrenci vardı PABCFM, (Reel 664, No: 291).

Çizelge 7.9. Merkezi Türkiye Koleji'nin 1913-1914 Yılı Kadrosu (Taşkın, 2007: 125)

Görevi	Görevlinin Adı Soyadı
Fakülte Sekreteri	Z.A. Bezjian
Kayıt Memuru ve Fakülte Sekreteri Asistanı	H.B. Hassyrjian
Kütüphaneci	M. Antoonian
Müze Müdürü	L.H. Babikian
Laboratuar Sorumlusu	G.K. Doghlian
Yatılı Okul Yöneticisi	A. Roumian
Kitapçı	M. Antoonian
Yemekhane Görevlisi	K. Heghinian
Matbaa Görevlisi	S. Laleyan
Ciltleme Görevlisi	M. Antoonian
Fakültenin Daimi Komisyonu:	
Öğrenci Yardımı Başkanı	Prof. Matossian ve Babikian
Günlük Program, Kayıt Memuru	Prof. Matossian ve Babikian
Y.M.C. A. Başkanı	Prof. Levonian ve Daghlian
Spor Derneği Başkanı	Prof. Babikian, H.B. Hassyrjian, R.C. Hill.
Edebiyat Topuluğu Danışmanı	Prof. Matossian ve Babikian, A. Kayayan; Prof. Bezjian, Levonian ve Daghlian
Self-Government	Prof. Daghlian
Eğitim Çalışmalarını Sürdüren Kişiler:	
Hıristiyan Eğitimi	Başkan, Aziz H.V. Najarian, Prof. L.Levonian
Doğa Bilimleri	Prof. Daghlian, Babikian, ve Matossian, S.G. Matossian.

Matematik	Prof. Babikian, S.G. Matossian.
Biyoloji	Prof. Matossian.
Sosyoloji	Prof. Bezjian.
Tarih	Prof. Bezjian, S.G. Matossian
Felsefe	Başkan Prof. Matossian
Ekonomi	Prof. Bezjian
Eğitim	Prof. Matossian
Türkçe	Prof. Levonian, M. Kzanjian, E. Hasheesh, Abdulkadir Kemali Efendi, Jelal Efendi Istarabzade.
Ermenice	A. Roumian; S.G. Matossian, P. Sarkissian
Arapça	E. Hasheesh
İngilizce	R.C. Hill, A. Kayayan, H.B. Hassyrjian, Mrs. R.C. Hill.
Fransızca	M. Antaki, Frere Alexis.
Yeni Ahit	Mrs. Isabel T. Merrill.
Müzik	H. Euvezian, Öğrenci Asistanları
Yazı	M. Kazanjian, P. Sarkissian
Resim	P. Sarkissian.
Spor	R.C. Hill, Yardımcı, L.R. Fowle, Dr. F. O. Smith, G.M. Wilcox ve öğrenci başkanı.

Okuldaki görevli kişilere bakıldığı zaman okulun öyle kâğıt üzerinde yazıldığı gibi her dinden ve ırktan herkese açık olmadığı okulun bir Ermeni Okulu olduğu görülmektedir.

7.2.3.4. Merkezi Türkiye Koleji Bitirme Tezleri

Merkezi Türkiye Koleji’nde dördüncü sınıf öğrencileri derslerdeki başarılarının yanı sıra bitirme tezini de vermek zorundaydı. Öğrenciler belirledikleri konularda, okul yönetiminin de onayını alarak çalışmalar yapmaktaydılar.

Çizelge 7.10. 1913–1914 Yılı Son Sınıf Öğrencilerinin Tez Konuları (Taşkın,2007: 157)

Tezin Konusu	Tezin Konusu
Urfa’nın Dinsel Tarihi	Feminizm
Urfa Ermenilerinin Lehçe ve Gelenekleri	Türkiye’de Hapishaneler
Urfa’da Çocuk İşçiler	Tröstler
Urfa’da El İşi	Türklerde Sosyal Yaşam
Harran ve Orada Yaşayanlar	Makineler
İbrahim Paşa	Dervişlerin Mevlevi Kuralları
Ermeni Müziği ve İlahiler	Ermeni Irkı’nın Psikolojisi
Karl Marx ve Öğretisi	Çerkezler
Türkiye’deki Yaygın Batıl İnançlar	Türkiye’deki Alman Enstitüleri
Akdamar Kilisesi	Türk İtalyan Savaşı
Karkamış ve Hititler	Kapitülasyonların Başlangıcı
Ermenilerin Entelektüel Gelişim Tarihinde	Bahaizm’in Hıristiyanlıkla Karşılaştırılması
Felsefenin Yeri	ve Eleştirisi
Antep’in Bina İnşaatında Kullanılan Taşlar ve Taş Kesim Endüstrisi	Zeytin’un Şimdiki Ekonomik Durumu ve Geleceği
Rus Hükümetinin Ermenilere Yönelik Politikası (1828–1913)	

Tez konularını incelendiğinde, misyonerlerin verilen tezlerle oldukça geniş bir alanla ilgilendikleri; Ermeni meselesini, dış güçlerin Osmanlı Devleti’ne yönelik politikasını, Osmanlının etnik yapısını, Osmanlının yer altı ve yer üstü kaynaklarını, bölgedeki dini ve sosyal yaşantıyı ve Ermenilerin tarihini ve kimliklerini araştırma konusu yaptıkları anlaşılmaktadır.

7.2.3.5. Merkezi Türkiye Koleji ve Ermeni İsyancıları

Protestan misyonerler Antep’e geldiklerinde Ermeniler, Türkçe konuşmakta ve ibadetlerini de Türkçe yapmaktaydı. Bundan dolayı misyonerler de vaazlarında ve eğitim faaliyetlerinde Türkçeyi kullandılar. Ancak misyonerlerin eğitim faaliyetleri sonucunda dil ve kültür birliği ortadan kalktı. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Ermenilerin birçoğu kendi dillerinde konuşmaya başladılar. Ermeniler ikinci bir dil olarak da İngilizceyi kullanmaktaydılar. Misyonerler, okullarında ayrılıkçı fikirlerini de Ermenilere aşıladılar (Yıldırım,2009: 56-57).

1888 yılında Antep Eğitim Müdürü tarafından kolejin kütüphanesinde Osmanlı Devleti ve İslam dini aleyhinde 80 cildin üzerinde kitap tespit edildi. Bölgedeki diğer Ermeni okullarıyla da irtibat halinde olan kolej mezunları Osmanlı Devleti’nin değişik kurumlarında ve yabancı şirketlerde alanlarına göre görev yapmakla beraber, Ermeni okullarında da öğretmenlik yapmaktaydılar. Okullarda okutulan kitaplar arasında Ermenistan tarihi ile ilgili kitaplar bulunmakta ve gençler uyruğu buldukları devlete ve Müslümanlara karşı düşmanca hislerle doldurulmaktaydı. Ermenistan haritaları dahi bu okulların ders araç gereçleri arasındaydı (Yıldırım,2009: 57).

Osmanlı idarecilerinin yaptığı çalışmalar sonucu kolejde Ermeni gençlerin fesat hareketleri için hazırlanmakta olduğu ve kolejde anlatılan derslerden verilen ödevlere kadar her konuda öğrencilerin Ermeni milliyetçiliğine yönlendirildiği tespit edildi (Güllü, 2010: 138).

1890’lardan sonra kolejde siyasi karışıklıklar baş gösterdi. Ermeniler arasında milliyetçilik ve bağımsızlık rüyaları yayılmaya başladı. Amerikalı misyoner Stone, 19. yüzyılın ilk dönemlerinde Osmanlı Devleti’ndeki Ermeniler arasında bu hareketlenmelerin özellikle Avrupa ve Rusya’daki Ermeni aydınlar tarafından örgütlendiğini, Amerikan Board okullarının da birkaç Ermeni örgütünün oluşmasında etkili olduğunu belirtti. Bu örgütlerden üçünün, yani Araratyan, Tebrotzasiratz Arevelyan ve Kilikyan 1880’de güçlerini birleştirdiler (Stone 1984:149). İhtilalcı Ermeni örgütleri kolejdeki bazı öğretim elemanları ve öğrencilerle işbirliği içerisindeydiler (Kocabaşoğlu, 2000:148).

Ermeniler dışarıdan Ermenice gazeteleri de yurda sokmaya başladılar. Bilhassa Mıgırdıç Portakalyan’ın Ermenistan adlı gazetesi Ermenileri Osmanlı Devleti’ne karşı isyana teşvik ediyordu. Bu dönemde Ermeni siyasi partileri teşkilatlandırıldı ve 1887 yılında Cenova’da Marksist Hınçak örgütü kuruldu. Merkezi Türkiye Koleji’ndeki öğrenciler ve öğretmenler arasında da Hınçak tarafları mevcuttu. Okulun öğretmenlerinden Lazarus Diradoryan Hınçak partisi sempatzıyanıydı. Öğretmenlerden Sarkis Levonyan’ın karısı da Hınçak partisinin aktif bir üyesiydi. Okuldaki Levonyan ve Bezciyan’ın odaları Osmanlı Devleti yetkilerince arandı. Yetkililer, okulun isyan yuvası olmasından şüpheleniyordu (Stone, 1984: 149-150).

Bu arada başta Kolej Müdürü olmak üzere Kolej’in Amerikalı öğretmenlerin evlerinde ve okuldaki odalarında yapılan araştırmalarda da bazı “muzır evraklar” bulundu ve kolejdeki bazı Amerikalı öğretmenlerinin de Ermeni olaylarında aktif olarak yer aldıkları tespit edildi. Ancak uluslararası kamuoyunda 1894-1896 Ermeni olaylarından sorumlu tutulan Osmanlı Devletine duyulan tepki nedeni ile bunlar sadece uyarılabilirdi. Bütün bunlara rağmen yine de Antep’te bulunan Amerikalılara herhangi bir zarar gelmemesi için Türk güvenlik güçleri azami gayret gösterdi. Bu yüzden de kendilerine Amerikalılar tarafından teşekkür edildi. Aslında Sultan II. Abdülhamid döneminde Kolej sıkı bir takip altında idi. Kolej’i ziyaret eden Amerikalı diplomatların yanında Türk temsilciler de oluyor ve onları yalnız bırakmıyorlardı. Bu dönemde

Kolej'in adının Ermeni olaylarına karışması nedeni ile Kolej'e telefonla iletişim izni verilmedi (Uçar,2013: 807).

Merkezi Türkiye Koleji'nin 1893-94 yıllarına ait olan 18. yıllık raporuna göre; 1893-94 eğitim yılında Kolej'deki öğrencilerden birisi sınıf arkadaşının silahından çıkan kurşunla öldü. Misyonerler, bu olayın kazara meydana geldiğini iddia ettiler. Bu olaydan sonra kolejde öğrencilerin silah bulundurması yasaklandı. Bu olaydan, o yıllarda Antep ve çevredeki şehirlerde Ermeniler arasında yaygın olan komitecilik faaliyetlerinin okulda da yaygın olduğu ve öğrencilerin de diğer Ermeniler gibi silahlandığı anlaşılmaktadır (PABCFM, (Reel 552:No:59).

Kolej'deki ihtilalcı öğrenciler fikirleriyle çevre şehirleri de zehirlemekteydiler. Mesela, Antakya'nın Hassa kazasında ele geçirilen evraklarda Antep Koleji reisi Rohannis Belbelyan ile Baş Hocası Eskiyan Bezciyan'ın erbab-ı fesadiyeden oldukları belirtildikten sonra kolejin Amerikan idaresinde olduğu ve Amerikan vatandaşlarına ne yolda bir muamele yapılacağı Hariciye Nezaretine sorulmaktaydı. Hınçak komitesine dahil olanlardan da Kolejde eğitim alanlar vardı. Kolejde aldıkları fikirleri Osmanlı resmi kurumlarında çalışan Ermeniler buldukları resmi konumu da kullanarak yaymaktaydılar. Mesela, Birecikliyan Agop Efendi kolejde eğitim almıştı. Halep'te dava vekilliği yapmaktaydı ve Hınçak komitesi üyesiydi. Yine Doktor Dikran Efendi Kilis'te belediye tabibiydi ve Kilis'teki Hınçak örgütlenmesinin lideriydi. Antep'teki komitecilerin lideri olan Soğomon da yine bir okul hocasıydı. Bu örgütün Antep dahil olmak üzere civar kentleri kapsayan, Süveydiye merkezli örgütlenmesinde en aktif görevi üstlenen üyeleri ise Amerika'da eğitim almışlardı (Yıldırım,2009: 59).

24 Aralık 1895 tarihinde Maraş'taki Ermeni Fesad Komitesi reisi ve Kırklar kilisesi başpapazı olan Dernihabetyan Dirgovan'ın polis dairesinde verdiği ifadesinde de Antep'teki Kolej'in Ermeni ihtilalinde önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır. Polisin Antep'teki fesat azaları kimlerdir sorusuna, Dernihabetyan Dirgovan'ın cevabı: "azalar çoktur, cümlesini bilemem ancak Antep Kolej talebesinden Malatyalı Nazrat ve arkadaşı Antepli Soğmun Pastacıyan ve yine Kolej talebesi olan adını hatırlayamadığım Keçeciyan'dır." Cevabını vermişti (Halaçoğlu, 2007: 107). Dernihabetyan Dirgovan ifadesinin devamında Antep'teki komite başkanı Kolej'de okur ve okutur. Adını bilmiyorum, parolaca ismi İradolosniyan demişti (Halaçoğlu, 2007: 114). Polis reisinin; N imzasıyla Zeytun isyanının elebaşı Agasiye yazılmış olan ve evinizde ele geçen mektupta adı geçen Baron Haykoni kimdir? Mastaraflor(?), Badvili Minas ve Burofsor(?), Bezciyan ve millet marhasası kimlerdir? Sorusuna ise Dirgovan şu cevabı vermiştir: "Mastaraflor Antep Kolej mektebinin reisidir ve Amerikalıdır. Badrili Minas Antepli olup Kolejde hocalık eder, Protestan vaizidir. Burofsor Bezciyan dahi Antep kolejinin hocalarındandır. Millet mahrası dahi Antepli Papaz Dr. Kifork'dur" demişti (Halaçoğlu, 2007: 118).

1894 yılında Hassa Kazasına bağlı Ekbar nahiyesinde oturan vaiz Lovatyan'ın evinde ele geçirilen bazı evraklardan Antep'te oturan Serkis Lovatyan, Hamparsum Almacıyan, Antep Koleji ruhani lideri Agop Bülbülyan ve başöğretmen Aleks Bezciyan ile Maraş'tan Zeytunlu Baron Simbat Kaprilyan adlı kişilerin örgüt üyesi oldukları anlaşıldı (Günay, 212:156).

1895 yılındaki Ermeni isyanları sırasında Maraş ve Antep'teki Amerikan mekteplerinde öğretmenlik yapan bazı Ermenilerin fesat erbabından oldukları anlaşıldı ve bu kişiler tutuklandı. Tutuklamalar üzerine Amerika'nın İstanbul elçisi Terell bir muhtıra vererek eğitimin sekteye uğramaması için bu öğretmenlerin kefaletle serbest bırakılmasını istedi. Osmanlı hükümeti ise 19 Mayıs 1895 tarihinde, iki ülke ilişkilerinin

sekteye uğramaması için Amerika'dan elçinin değiştirilmesini istedi (BOA, Y. A. HUS, Belge No:328/60).

18 Ekim 1894 tarihinde The New York Times gazetesinde konuyla ilgili çıkan haberde tutuklanan öğretmenlerin serbest bırakıldığının ve el konulan evrakların tekrar öğretmenlere verildiğinin Amerikanın istanbul'daki elçisi Terrell tarafından çekilen telgrafla bildirildiği yazıldı (New York Times, 18 Ekim 1894).

1895 yılında yaşanan Ermeni isyanı öncesinde Merkezi Türkiye Koleji müdürü Dr. Americu Fuller tarafından Maraş'taki İngiliz ve Amerikalı misyonerlere gönderilen bir sandıkta, barut ve benzeri birçok patlayıcı madde ele geçirildi ancak Maraş'taki İngiliz ve Amerika Konsolosluklarının baskısı nedeniyle ne Fuller ne de Maraş'taki misyonerler cezalandırılmadı. 1895 yılındaki Ermeni isyanında da hem Fuller'in hem de Amerikan hastanesi doktoru olan Shepard'ın isyancıları destekledikleri ve onları tahrik ve teşvik ettikleri belirlendi (Güllü, 2010: 139-140).

Amerikan koleji müdürü olan Fuller bir yandan Ermeni isyanlarına destek verirken diğer yandan da Fuller'in eşi Bayan Fuller 1896 yılında misyoner arkadaşlarına yazdığı mektupta şehrin yazın çok sıcak olduğunu ancak Valinin şehrin 5 saat uzağındaki dağda kendilerinin muhafız koruması altında tatil yapmalarına fırsat vermediğinden şikâyet etmekteydi. Vali kendilerine özel koruma tahsis etmeyince kendileri de şehirde kalmaya karar vermişlerdi. Misyonerler Türk askerlerini özel korumaları gibi görmekteydiler. Diğer yandan da Avrupa ve Amerika kamuoyunda Türkleri kötüleyen mektuplar yayınlamaktaydılar (Harris, 2008: 112).

1895 yılında Zeytun'da ortaya çıkan isyan sırasında Antep'teki Amerikan Koleji öğrencilerinden de okulu bırakıp Zeytun'a gidip isyancılara katılanlar olmuştu (Harris, 2008: 44).

28 Kasım 1894 tarihinde, Gayrimüslim Mektepleri ve Ecnebi Müfettişliği'nden Halep Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen aşağıdaki belgeden de Antep Protestan Koleji'nin Anadolu'daki Ermeni gençlerini Ermeni milliyetçiliğine teşvik ederek, onların Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyette bulunmasına neden oldukları anlaşılmaktadır. Belgede şu bilgiler yer almaktaydı: "Anadolu'daki Ermenilerin milliyetçilik fikrini ziyadesiyle teşvik eden kurumların başında Antep'teki meşhur Protestan Okulu gelmektedir. Bu okulun müdür ve müdür muavinleri marifetiyle görünürde lisan ve fen öğretilmekte ise de hakikatte en zeki Ermeni gençlerin buraya toplanarak siyasi maksatla eğitilmekte olduğu belirlenmiştir. Gerçi maarif serbest ise de bu serbestiyeti hiç kimsenin kötüye kullanarak devlete zarar vermeye hakkı yoktur. Bu tür ecnebilerin ve özellikle de Amerikan Protestanlarının ilim ve fen aracılığıyla Osmanlı Devleti aleyhine Müslim ve gayrimüslimlerden mektepte bulunan çocukların zihinlerini karıştırma ve zehirleme yolundaki teşebbüslerini önlemek için daima uyanık bulunmaktan başka, bunların ahval ve mülklerini teftiş etmek ve ders programlarını ve öğretmenlerini ve öğretmenlerinin şahadetnamelerinin incelenmesi gerektiği halde şimdiye kadar bu konuda Bakanlıkça hiçbir çalışma yapılmamıştır. Bu mektebin muamelat-ı dahiliye ve hariciyesi hususunda daima aranan şartlar yerine getirilmediğinden bu konuda gerekli durum hemen teftiş edilip aynı zamanda mevzu bahis olan Antep Protestan Okulu gibi ehemmiyetli olan ecnebi ve gayrimüslim mekteplerinin ahval-i umumiye ve hususiyelerine dair teftiş raporu sonuçları serian ve Antep Protestan Okulunun her türlü muamelatının ve tedrisatıyla muallimlerinin meslek ve meşreplerinin ve talebe sayısı ve programları velhasıl her türlü faaliyetleri dikkatle teftiş edilip sonuçların rapor edilerek Maarif Nazırlığına gönderilmesi" istenmekteydi (Akça, 2004:42-49).

Anadolu Umum Islahat Müfettişi Şakir Paşa'nın 1898'de kaleme aldığı bir layihada da Protestan okullarında gayrimüslim tebaa çocuklarının eğitim yoluyla ve ailelerine yardım edilmesi suretiyle Osmanlı Devleti'nin aleyhine olan fikirlerle zehirlendiğini belirtti. Layihada okulların asıl amacının memleketin ve hükümetin çıkarlarına aykırı olduğu, tebaa arasındaki huzuru ve manevi birliği yok etmeye yönelik hizmetler verdikleri belirtilmekteydi. Şakir Paşa tarafından Protestan okulları ile diğer yabancı okulların etkileri şöyle karşılaştırılmaktaydı: "Ecnebi okullardan şayan-ı tezkâr Trabzon, Samsun, Tokat, Sivas, Diyarbakır, Adana'da kurulan Katolik Cizvit okulları var ise de önemi üçüncü derecede kalıp bunların birinci derecede önemlileri Rusyalı bir Ermeni vasıtasıyla Erzurum'da kurulan Ermeni Sanasaryan okuluyla biraz da İngiliz yardımıyla Amasya civarında Merzifon ve Halep civarlarındaki Antep Protestan Okulu ve ikinci derecede önemlileri dahi Antakya ve Mardin Katolik ve Harput Protestan Okulları olduğu bilinmektedir"(Haydaroglu, 1990: 192-192).

1870'de Maraş'taki Protestan İlahiyat Okulundan mezun olan Antepli Aziz Kevork H. Kazanjian, Maraş, Antakya ve Halep'teki papazlıktan sonra, yüksek öğrenim için Yale Divinity School'a gitti ve daha sonra 1892'de ilk Ermeni Protestan Kilisesi'nin papazı olarak tekrar Antep'e döndü. Bu kişi 1896 yılı Kasım ayında, Antep'ten ayrılmak zorunda kaldı. Çünkü yerel Ermeni örgütlerinin liderlerinden biri olduğu için tutuklanmaktan korkuyordu (Taşkın, 2007: 249)

Amerikalı misyonerlerce hazırlanan 1896-1897 yılı Merkezi Türkiye Koleji raporunda Kolejde Gregoryenler ile Protestanlar arasındaki işbirliği ve sempatinin arttığı bildiriliyordu. Raporda ayrıca bu durumun gelecek için büyük bir umut yarattığı belirtiliyordu PABCFM, (Reel 552:No:108).

9 Eylül 1896 tarihli rşiv belgesinde de Antep'te bulunan Amerika mektebi reisi ve mektepteki bazı memurların Halep, Adana ve Diyarbakır Vilayetlerinde Ermeni fesat örgütlerinin üyeleri arasındaki haberleşmeyi sağladıkları ve onlar için icra vasıtası oldukları, Antep Kaymakamlığı tarafından Halep vilayetine bildirildi (BOA. DH. TMIK. M. 14/2).

Yine 1896 yılında Antep'te misyonerlerin inşa ettikleri ev ve okulun altında silah ve mühimmat bulundu. Bunun üzerine Osmanlı yetkileri gizlice tahkikat yapılarak durumun İstanbul'a bildirilmesini istedi (Gökhan, 2011: 346).

1896 yılında Merkezi Türkiye Koleji Başkanı A. Fuller Ermeni sorunuyla ilgili olarak şunları kaleme aldı:

Osmanlı yöneticilerinin isyanlara karşı daha sert cezalarla müdahale etmesi ülkeye yabancı müdahalesini getirir. Bu nedenle yöneticiler çok aşırı cezalandırmalardan kaçınılmasını emrettiler. Şimdiye kadar Ermeni sorununda yabancıların müdahil olması yarım olarak başarıldı. Bu ülkede Ermeniler Zeytun ve genç Ermeniler hariç genelde devlete bir sadakatsizlikte bulunmamışlardır. Benim Ermenilerin maruz kaldığı bu sorunla ilgili olarak iki çözüm önerim var: birincisi: Devletin yönetimine etkili kişiler yerleştirerek yönetimi kontrol etmek ve yönetimi Hristiyan tebaa için istediğimiz gibi değiştirmek. İkincisi ise zor ve pahalı bir yöntem olan göç. Hristiyanlardan fakir kişileri Kilikya, Kıbrıs ve Amerika'ya göç ettirebiliriz PABCFM, (Reel 655:No:335).

Kolej 1899 yılından itibaren hazırlık bölümüne öğrenci kabul ederken öğrencilerden aşağıdaki Protestan okullarından ya diploma ya da sınav kâğıdı getirmelerini istemeye başladı. Bu okullar Merkezi Türkiye misyonu olarak adlandırılan geniş bir bölgeyi kapsamaktaydı. Bu okullar: Antep'te: Protestan Erkekler Lisesi, Athenagon Okulu, Nersesyan Okulu, Vartanez Okulu ile çevre şehirlerdeki Haçın

Erkekler Lisesi, Maraş Akademi, Urfa Erkekler Lisesi ve Sivas Erkekler Lisesi'nden oluşmaktaydı. Kolejdeki öğrenci çeşitliliği Ermeni olaylarının, ihtilal fikirlerinin yayılmasında önemli bir etken oldu. Buradaki Ermeni öğrenciler birbirlerini tanıyarak isyanlarda birlikte hareket etmeyi öğrendiler. Böylece kolejin Ermeni öğrenciler arasında bir millet bilinci uyandırılmasında da rolü oldu (Catalogue Of Central Turkey College...,1901, s.9).

24 Şubat 1909'da Kolejdeki üç öğrenci okulun kurallarına uymadıkları için birkaç haftalık uzaklaştırma cezası aldılar. Ancak bu öğrenciler Kolej'i terk etmediler ve onları okuldaki yaklaşık 200 öğrencinin de desteklemesi üzerine okulda işler aksamaya başladı. Öyle ki zorla okuldan atılmaya karşı öğrenciler, silahla karşılık verecekleri söylediler. Bu olanlar karşısında, misyonerler Board yönetimini ve Halep'teki Amerikan Konsolosluğu'nu durumdan haberdar etti. Ayrıca okul yönetimi, öğrencilerin silahlanması karşısında Konsolosluktan can ve mal güvenliği için silahlı yardım da istedi. Okul yönetiminin bütün bu tedbirlerine rağmen, olayların önüne geçilemedi. Sonuçta öğrenciler kampustaki yöneticinin evini, sınıfları ve öğretmenlerin yatak odalarını kurşun yağmuruna tuttular. Bu yaşananlar karşısında Konsolosluk okul yönetimine Türk makamlarıyla iletişime geçildiğini, her türlü korumanın sağlanacağını bildirdi. Antep'teki devlet yetkililerinin, yukarıdan emir beklemeden olaylara müdahale ettikleri ve koleje asker gönderdikleri anlaşılmaktadır (Taşkın, 2007: 209). Grabill, söz konusu olayların çıkış nedeninin öğrencilerin Ermeni gizli örgütüyle iş birliği içerisinde olmalarından ve kendilerini isyanla ortaya koyma niyetinde olmalarından kaynaklandığını bildiriyordu (Grabill, 1971: 48).

Antep'teki Amerikalı misyonerlerden Fred Goodsell de 1909 yılı mayıs başlarında ırkı duyguların bahar dereleri gibi coştüğünü bildiriyordu (Keiser, 2005. 403).

Amerika'nın Beyrut'taki genel Konsolosu Bie Ravndal da 10 Mayıs 1909 tarihli raporunda Meşrutiyetin Ermenilerin ihtilal isteklerini artırdığını, Hınçak ve Torçak örgütlerinin azgın ve küstah eylemlerinin sonucu Merkezi Türkiye Koleji'nin Ermeni propagandasının sıcak yatağı haline geldiğini ve yönetimim okulda denetimi yeniden sağlamak için okulu kapattığını yazdı (Güçlü, 2010: 44-45).

1909 yılında Antep'teki Merkezi Türkiye Koleji'nde bulunan 30 Fakülte öğrencisi gizli bir Ermeni ihtilal örgütü ile belalıydı. O dönem okulda bulunan toplam 200 öğrenciden 30'u bu örgütle bağlantı içindeydi. Bu öğrenciler Gregoryen ve Protestan Ermeni kiliselerine bağlıydı. Fakültenin tavsiyesi üzerine Başkan John Merrill 6 hafta okulu kapattı. 6 hafta sonra ise öğrencilerden Ermeni ihtilal örgütüyle bağlantısı olmadığını ispat edenleri okula aldı. Misyonerler, bu olaylar sonucu okulda disiplinin olmadığını gördüler. Bu olaylar Türkllerdeki okulların Ermeni asilerle olan bağlantısı üzerine var olan şüpheyi daha da artırdı (Grabill, 1971: 48).

Antep'te özellikle de Ermeni Hınçak örgütü yoğun bir şekilde faaliyetlerde bulunmaktaydı. Bu fesat örgütünün en faal üyeleri hatta liderleri misyoner ve Ermeni okullarının öğretmenlerinden oluşmaktaydı. Ermeni komiteciler misyonerlerle koordineli bir şekilde çalışmaktaydılar. Bunların bazılarının yetiştiği yer Amerika'ydı. Birçoğu ise Antep'teki Amerikan kolejinden mezun olmuş ve şehirdeki Ermeni okullarında eğitimci olarak görev üslenmişlerdi (Yıldırım, 2009: 54).

Misyoner faaliyetlerinin ve kolej eğitiminin neticesi olarak Ermeniler arasındaki milliyetçi görüşün hız kazandığı misyoner raporlarında da sık sık ifade edilmekteydi. Ermeni milliyetçiliği konusunda bilinçlenen öğrencileri artık misyonerler de kontrol edemiyorlardı. Öyle ki 1909'da meydana gelen isyanda, okul yönetimi çareyi okulu kapatmakta buldu. Ancak yapılan uyarılara rağmen öğrencilerin eylemlerine devam

ettiği görülmektedir. 1914 yılı kolej katalogunda, uygunsuz kitapların öğrenciler tarafından şehirden kolayca alınabildiği ve gizlice okunduğu belirtilmektedir. Buradaki uygunsuz kitaplardan kasıt, Ermeni örgütlerinin yayınlarıdır. Yine Kolej kitaplığında ödünç verilmesi yasaklanan kitaplar öğrencilerin en çok istediği kitaplar olmuştur. Bu nedenle fakültede bir komite oluşturularak, kütüphanedeki Ermeni kitapları incelendi. Ödünç verilmemesi gerekenler raflardan ve kataloglardan çıkartıldı. Bu gelişmeler üzerine kolej yönetimi uyarı metni oluşturularak, öğretmenlerin sadece dua haftası ve güzel konuşma gününde politik sorulara yanıt vermesini istedi (Taşkın, 2007: 246-250).

Merkezî Türkiye Misyonu'nun 22 Haziran-4 Temmuz 1912 tarihleri arasındaki yıllık toplantısı Antep'te yapıldı. Toplantıda, eğitim- öğretim, insanî yardım, sınaî ve tıbbî çalışmaları ile misyonerlerin karşılaştığı problemler ve diğer bölgelerdeki misyonlarla ilişkiler konuşuldu. Aynı toplantıda alınan bir kararla bir sonraki yılki toplantıda tartışılacağı duyurulan konular arasına "Millî Ermeni Hareketinin Misyonerlerle Bağlantısı" konusu da eklendi (Uçar, 2013: 734-735).

I. Dünya Savaşı döneminde ise Merkezi Türkiye Koleji yine kendini Ermeni olaylarının içinde buldu. Stone, Merkezi Türkiye Koleji'nin bazı öğrencilerinin ve bazı Kilikya Jemaran öğrencisinin Taşnaksutyun adlı Ermeni örgütüne üye olduğunu belirtti (Stone, 1984: 154).

Dâhiliye Nezareti Emniyet Müdürlüğü'nün 6 Nisan 1916 tarihli yazısında şu bilgiler yer alıyordu: "Amerikan ve Fransız misyonerlerin, mektepleri ve müesseseleri vasıtasıyla Ermenileri istedikleri gibi maksatlarına ve siyasetlerine alet ettiler. Fransız ve Amerikan mektep ve müesseselerinde eğitim gören ve bunlar vasıtasıyla Avrupa'ya gönderilip eğitimini tamamlayıp yurda dönen ve Ermeni mekteplerine öğretmen sıfatıyla tayin olunan Ermeniler ise yabancıların çıkarları (amal ve efkârı) için misyonerlerden daha fazla İngiliz ve Fransız propagandacıları oldular." (Ermeni İsyancıları (1909-1916), C.4, 2009, Belge No:77).

Kolej mezunlarından bazı öğrenciler çevredeki Ermeni isyanlarına da katılmaktaydılar. Urfa'daki isyanın liderlerinden Protestan Papazı Sogomon Antep'teki Amerikan Koleji'nden mezun olduktan sonra Amerika'ya giderek eğitimini tamamladı. Bu kişi kendini ve zamanını Türk ve İslam düşmanlığının Ermeniler arasında yayılmasına adadı. Papaz Sogomon, Urfa'daki Ermeni isyanında atılan fakat patlamayan sahra mermilerinden birini alıp Ermeniler arasında dolaştırarak "Türk topu işte böyledir" diyerek alay etti. Ayrıca asi Ermeniler için Urfa'da bulunan Amerikalı misyoner Leslee'nin yetimhanesindeki demircilik imalathanesinde çok miktarda mermi vesaire imal edildi. Yetimhanede büyük su borularından top bile imal edildi (BOA, HR. SYS, Belge No:2883/4).

7 Şubat 1915 tarihinde Kilis Ermeni Hınçak örgütü kâtibi 34 yaşındaki Vahan Tomasyan'ın oğlu Tamas ifadesinde; Ermeni ihtilalı hakkında Antep'teki Kolejde okuyan Azizyan adında 21 yaşında bir öğrenciden mektup aldığını itiraf etti. Buradan da anlaşıldığı gibi Kolej öğrencileri Ermeni ihtilalı hususunda çevrelerini bilgilendiren ve ihtilala teşvik eden bir role sahipti (Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), C.III, 2009: 98).

Savaşın başlamasıyla birlikte Kolej de eğitime ara vermek zorunda kaldı. Kolej öğrencilerinin bir bölümünün askere çağrılması, bir bölümünün de 1915'de tehcir sonrası Antep'ten gönderilmesi nedeni ile okulun eğitim-öğretim faaliyeti 1915 sonlarında tamamen durdu. 1914 yazında yeni dönem için Kolej'e 51 yeni başvuru vardı ama seferberlik çağrı yaşı 18 olduğu için bunlardan çoğu da okula devam edemedi. 1914/1915 öğretim döneminde Kolej'in 190 öğrencisi vardı. Bunlardan 57'si askere alındı. 95'i tehcir edildi. Kalanların durumu ise belirsizdi. Kolej 1915 yılından sonra bir süre eğitim faaliyetine son verdi ve okul Türkler tarafından devralındı. Bu dönemde

Türklerin yönetimindeki Kolej'e Türk öğrenciler de kayıt yaptırdılar ve derslere Türk öğretmenler girdi. Mayıs 1917'de Kolej öğrencilerinden bir bölümü tehirden geri getirilerek askere alınırken, bunlardan 4 tanesi Adana-Bahçe civarında Bağdat Demiryolu'nda Amele Taburu'nda çalıştırıldı. Bir bölümü ise Amerikalı öğretmenlerle ilişki kurarak Kolej'in kendilerine sahip çıkmalarını istediler, daha sonra da firar ettiler. 27 Mayıs 1917'de Antep Amerikan Kolej'inde öğretmenlik yapan bir Fransız ve bir İngiliz misyoner Türk güvenlik güçleri tarafından görevden alınarak Maraş'a gönderildiler (Uçar, 2013:816).

7.2.3.6. İşgal Yıllarında Kolej'in Ermenilerle İlişkisi

İngilizler, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. Maddesini gerekçe göstererek 15 Ocak 1919'da Antep'i işgal etti. İngilizler işgal sonrasında Kolej'i karargâh binası haline getirdiler. Antep'e gelen İngiliz temsilci Mark Sykes'in tercümanlığını Kolej Başkanı'nın Sekreteri Sarkisyan yapmaktaydı (Taşkın, 2007:214).

Misyoner kurumları ve misyonerler, işgal yıllarında ve Milli mücadele sırasında İngilizlere, Fransızlara ve Ermenilere rehberlik yaparak işgal kuvvetlerine madden ve manen destek oldular. İşgalcilere lojistik, barınma gibi hususlarda doğrudan ve dolaylı olarak yardımcı oldular. Anadolu'nun işgali misyonerler ve Ermeni azınlık tarafından sevinçle karşılandı. Mesela, Fransız Generali Gouraud'un Beyrut'tan çıktığını doğrulamak amacıyla 20 Kasım 1919 tarihinde Antep'teki Amerikan Kolejine Fransız bayrağı çekildi (BOA, HR. SYS., Belge No: 2543-7/33-34). Antep Mutasarrıfı bayrağın hemen indirilmesi yönünde misyonerleri ikaz ettiyse de mutasarrıfı dinleyen olmadı. Üç gün sonra pazar günü dahi misyonerler Kolej'e Fransız bayrağı çekme cüretini gösterdiler (Pamuk, 2009: 118-119).

Fransız kuvvetleri Antep'i işgal edince, Antep'in batı kesiminde Merkezi Türkiye Koleji ve Amerikan Hastanesi çevresine yerleştiler. Karargâh noktalarını da Merkezi Türkiye Koleji, Latin Kilisesi ve Firzon Yetimhanesi olarak belirlediler. Fransızlar, cephanelerini ve teçhizatlarını da buralara yerleştirdiler. Milli Mücadele döneminde, Fransızlar, Amerikan Kolej binalarının üzerine yerleştirdikleri 7,5 cm.lik toplarla Antep'in Müslüman mahallelerini vurdular (Abadi, 1970: 41-42).

Antep Mutasarrıflığından 4 Mart 1920 tarihinde alınan telgrafta; Fransızların Antep'e günden güne yeni kuvvet getirdikleri, Amerikan Kolejini tahkim etmeye başladıkları, istihkâmlar, siperler ve tel örgülerle kolejin etrafının çevrildiği bildiriliyordu (BOA, HR. SYS., Belge No: 2544-17/4,5,6-7,8,9).

Fransız işgal komutanlarından Abadi'ye göre, savaş sırasında kolejin Fransızlar tarafından kullanılması ve burada Türklere işkence yapılması nedeniyle Kolej, Antep müdafaasında Türkler tarafından top ateşine tutuldu (Abadi, 1959: 71). Halep'ten Antep'e gelen General Max Andriyo, maliye memurlarından muhasebeci Nesim, Defter-i Hakani memuru Eyüb Sabri ve Evkaf memuru Hakkı Beyler ile ahaliden Taşçızade Abdullah ve Hüseyin Cemil ile Urfa'dan Antep'e gelmiş olan Dişi kırıkoğlu Hulusi'yi Antep'teki Koleje getirtip tehcir meselesiyle alakaları oldukları gerekçesiyle tutukladıktan sonra Halep'e sevk etti (BOA, HR. SYS, Belge No:2569/3-50-51) (18 Mart 1919). Kolej binalarını Fransızlar işgal boyunca; ambar, hapishane ve Müslüman mahallelerinin vurulduğu bir üs olarak kullandı.

Kolejin ihtilalleri el altından desteklemesi ve Ermeni asilere her türlü lojistik desteği sağlamasına rağmen Osmanlı Devleti zamanında genellikle kendilerini tarafsız gösterme gayretinde olan misyonerler, Antep'in işgaliyle birlikte artık açıktan açığa düşmanla işbirliği yapmaya ve Müslümanlara alenen saldırmaya başladılar. Mesela,

Kolej Başkanı Merrill'in İngiliz işgal kuvvetleriyle işbirliği yapmasını, İngilizlerce esir alınan ve Halep'e sürülen bir Antep'li şu ifadelerle dile getirdi:

İşte 30 sene Antep'te geçirmiş olduğu misyonerlik hayatı süresince bir Müslümandan zerre kadar hürmetsizlik ve hiçbir zaman kötü muamele görmemiş olan, bu hain, son zamanlarda ve bilhassa İngilizlerin Antep'e gelmelerinden sonra gayet müfsit (arabozucu) bir Müslüman düşmanı olarak ortaya çıktı. O zamanlardan itibaren maskesini attı. Her zaman hak ve adaletten bahseden bu İngiliz tohumu misyoner gariptir ki, birden bire adalet ve insaniyetten uzaklaştı. Daha sonra Halep-Antep arasındaki Ermeni komitecilerinin haberleşmelerine açık surette aracılık etti. Onların yerli Müslümanlar aleyhinde tertipledikleri fesat planlarının İngilizler nezdinde tabiki hususunda mühim ve pek yararlı roller oynadı. Bu suretle Dr. Merrill, Ermenilerin sevk ve gönderilmeleri sırasında onlara karşı tam bir vatandaşlık vazifesi yaptı. Antep'li'lere her türlü kötülüğü yaptı ve yapmak için de açıkça sevk ve teşvik etti (Taşkın, 2007:252).

Amerikan Koleji Müdürü John E. Merrill, İngiliz işgal kuvvetlerine giderek Antep'li'lere 26.000 silah bulunduğunu, teslim edilen silahların ise bu rakamın 4'te 1'i kadar olduğunu bildirmişti. Merrill'in verdiği bu istihbarat üzerine İngiliz işgal kumandanlığı 15 Mart 1919 tarihinde ikinci defa beyanname yayınladılar ve Türklerin evlerine baskın yaparak aramalar yaptılar. Şehirde Türklere yönelik baskı ve şiddeti artırdılar. Türkler dükkânlarını dahi açamaz bir hale geldi (Pamuk, 2009: 85-86).

Amerikan Koleji Müdürü John E. Merril de diğer Amerikalı misyonerler gibi Kilikya Amerikan mandası altında bir Ermeni devleti kurulmasını istemekteydi (Kocabaş, 2006: 166).

İngiliz ve Fransız işgalcilerle işbirliği yapan ve bu yüzden de Antep halkının nefretini kazanan Antep Amerikan Koleji Başkanı Papaz John E. Merrill, Antep'ten ayrılarak önce İstanbul'a gitti. Sonra da 1920 yılı Haziran ayı ortalarında Türkiye'yi terk ederek, ABD'ye döndü. Papaz John E. Merrill, ABD'de de Türkler ve İslamiyet aleyhine tutumunu sürdürdü. Mart 1921 sonlarında misyonerlerin yönettiği Oberlin Koleji'nde İslamiyet aleyhinde birkaç konferans verdi (Uçar, 2013:819).

Antep'teki Merkezi Türkiye Koleji'nin önce Ermeni isyancılarla ardından da işgalci güçlerle olan ilişkileri Milli Mücadelenin lider kadrosunu da rahatsız etti. Nitekim 1920 yılında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Miralay İsmet Bey (İnönü) TBMM'de yaptığı bir konuşmada bu okulla ilgili olarak şunları söyledi: "Ayıntap civarında Amerikan mektepleri, kolejleri vardır. Bu Amerikan kolejleri Fransızların bugün üssül harekesidir. Bizim canımızı yakmak için ve ahalimizi öldürmek için Amerikan mekteplerini üssül hareke ittihaz ediyorlar. Taarruz ederler ve oraya top yerleştirirler, ambar olarak kullanırlar. Hâsılı mektep değil, memleketimizin içinde bir kale olarak inşa edilmiş zannolunur" (TBMM Zabıt Ceridesi, 1942: 296).

1892 yılından itibaren bölgede meydana gelen Ermeni isyanları ve olayları okulun işleyişini olumsuz yönde etkiledi. Kolejdeki öğrenci ve öğretmenlerden bazılarının ihtilalci Hınçak ve Taşnak Ermeni terör örgütleriyle ilişkisi vardı. Bundan dolayı Kolej, 19. yüzyılın sonlarında bir nifak yuvası suçlamasıyla karşı karşıya kaldı ve kapandı. 1915 yılında okul kesin olarak faaliyetlerine son verdi. Mondros Mütarekesi ile birlikte okulu yeniden açma girişimleri başladı ve bunun sonucu olarak 1921 yılında okul tekrar faaliyetlerine başladı. Ancak okulun yeniden açılışı uzun ömürlü olmadı ve 1924 yılında 'Sürgündeki Okul' kimliğiyle Halep'e taşındı. Böylece okul Türkiye gündeminden kesin olarak çıkmış oldu (Kocabaşoğlu, 2000: 148). Daha sonra kolej Suriye'de ismini 'Halep Koleji' olarak değiştirdi (Grabill,1971: 26).

İşgal yıllarında Kolej binaları Fransız kuvvetleri tarafından karargâh olarak kullanıldı. İşgal döneminde Türkler bu binalara hapsedildi ve işkenceye maruz kaldı. Antep savunması sırasında 8000 Türk şehit oldu (Yelken, 1997: 30).

7.2.4. Amerikan Hastanesi (Azariah Smith Hastanesi)

Misyonerlerin diğer bir faaliyet alanı sağlık misyonuydu. Misyonerler, sağlık hizmetlerini bir hizmet olarak değil de misyonerlik faaliyetleri için bir araç olarak kullanıyorlardı. Misyonerler “insanın olduğu yerde acılar vardır. Acıların olduğu yerde doktorluğa ihtiyaç vardır. Doktorluğa ihtiyaç olan yerde misyonerlik için uygun bir fırsat vardır.” Diyerek; sağlık misyonunun, misyonerlik faaliyetleri için insanlara yaklaşmanın en iyi yol olduğunu vurgulamaktaydılar (Doğanay, 2009: 31).

Misyonerler sağlık alanındaki misyonerlik çalışmalarının önemini şöyle ifade etmekteydiler: “Tıbbî Misyonlar İncil öğretiminin öncüleridir. Bunlar, başka bir evanjelizm ağacı dikilmesi imkânsız olan yerlerde fidan yetiştirebilirler. Doktor, birçok insanı doğrudan doğruya kabul edebilir. Bir hekim nerede olursa olsun bir dispanser açtığı zaman şifa verici yeteneği yüzünden kendisine başvuranlarla kuşatılır. Bu yobaz bir İslam mollası veya bir fakir onun elini öpecek; kör, topal, felçli insanların, can çekişen ana babaların İsa'ya hazin yakarışlarına andıran bir sesle ona yalvaracaklardır” (Güngör, 1999: 63-64).

Anadolu'daki misyonerlerin sağlık alanındaki faaliyetleriyle ilgili olarak bir misyoner hatıralarını şu cümlelerle ifade ediyordu: “Sadece çocukları değil yetişkinleri de İsa'ya yakınlaştırmak istiyorduk. Tıbbi iş, sadece ilişki kurmaya yarıyordu. Hastanede dua yapmak bir görev olmuştu. Doktorları İsa imiş gibi gösteriyorduk. Ayrıca İncil kadınları yetiştiriyorduk. Köylere gidiyorlardı ve oradaki Ermeni kadınlarına İsa'dan anlatıyorlardı” (Çalık, 2000:111).

1912 yılına kadar Antep'te birçok Ermeni kızı misyoner okullarında eğitim alarak hasta bakıcı olarak yetiştirildi. Bu kızlar savaş zamanı Antep'teki Kızılhaç Hastanesinde görevlendirildiler (Riggs, 1920: 74).

Misyonerler hastanede insanların aciziyetinden faydalanmaktaydılar. Hastane personelinin hedefi, çaresiz bir şekilde hastaneye gelen hastaları, sadece fiziki olarak değil aynı zamanda ruhen de iyileştirmektir. Misyonerlere göre bu cahil ve ruhları hastalıklı insanlar misyoner şefkatinden mutlaka nasiplenmeliydiler. Bunun için hastanede salı günleri özel dua günleri olarak ilan edilmişti. Ayrıca her akşam hastalara ilahiler ve İncil'den pasajlar okunmakta, onlara Ermenice, Türkçe İnciller dağıtılmaktaydı (Yıldırım,2009: 58).

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde bulaşıcı hastalıklar çoktu ve sağlık hizmetleri yetersizdi. Bu durumu iyi değerlendiren misyoner doktor ve hasta bakıcılar, her gittikleri yerde halkın bu ihtiyaçlarından dolayı ilgiye mazhar oluyorlardı. Sağlık misyonerleri, buldukları yerlerdeki eğitilmiş Ermenilere hastanelerde ve sağlık kurumlarında görevler vererek bir yandan onlara ekonomik olanaklar sağlıyor, bir yandan da Ermenileri kendilerine bağlıyorlardı (Akgün, 1988: 11).

Sağlık hizmetinin özellikle Müslümanlar üzerindeki etkisi çok fazla kendini göstermekteydi. Misyonerler gezici doktorluk sistemini de uygulayarak daha fazla bölgelere ulaşmaktaydılar. Hastanede iyice sağlığına kavuşmadan çıkmış olanların köylerine gidilerek görüşmeler yapılmaktaydı. Tıp misyonuyla gelen Amerikalı misyonerler, hasta yataklarında yatan Müslümanların başuçlarında İncil okuyarak ve konuşarak telkinlerde de bulunmaktaydılar. I. Dünya Savaşı'na kadar Anadolu'da her

misyon merkezinde sağlık ocağı, Adana, Antep, Talas başta olmak üzere 10 merkezde de Amerikan Hastanesi kuruldu (Taşkın,2007:87-88).

Amerikan Board örgütünün Dünya üzerinde sağlık hizmeti veren otuz kuruluşundan on tanesinin Anadolu'da açılması Anadolu'ya ve hastanelere verilen önemi ortaya koymaktadır. Açılan hastane ve dispensar gibi sağlık kuruluşlarında da Ermeniler çalıştırıldı ve böylece Ermenilerle daha yakın ilişkiler kuruldu. Ancak sağlık alanındaki bu faaliyetler görüntü olarak Ermeniler üzerinde gerçekleştirilmiş gibi olsa da Türkler de bu faaliyet neticesinde etki altında kaldılar (Öney,2010: 74).

Merkezi Türkiye misyonu, Türkiye'deki misyonlar içerisinde ilk hastane çalışmalarının yapıldığı yer olması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. 1847-1848 yıllarında Amerikalı misyoner Dr. Azariah Smith tarafından başlangıçta gezici olarak başlatılan sağlık misyonu çalışmaları, zaman içerisinde yerleşik hale getirildi. 1879'da Dr. Smith'in Yale Üniversitesi'nden sınıf arkadaşları, onun anısına bağışladıkları paralarla Antep'te hastane yapılması için bir çalışma başlattılar. 1880 yılında tamamlanan hastane binası, aynı zamanda kolejin Tıp Bölümü'nün de uygulama hastanesi olacaktı. Hastane Ermeni mahallesinin orta yerinde idi. Bu çalışmaların neticesi olarak 1884'te Azariah Smith Hastanesi 10 yataklı olarak hizmete girdi. Hastane ilk dönemlerde sadece erkekler için hizmet vermekteydi. Daha sonra 1886 yılında kadın hastalar da hastaneye kabul edildi. Azariah Smith Hastanesi, kendine ait özel bir alana sahipti. Hastane 2 katlı bina ve 250 metrekare avluya sahipti. Daha sonra tıp öğrencilerinin kullanımı için 3. kat inşa edildi. Yaklaşık değeri 7000 dolardı. İki erkek, iki kadın ve çocuk koğuşu bulunmaktaydı. Ayrıca 4 özel oda, ameliyat odası, hemşire odası, mutfak ve depolar da yer almaktaydı. 1905'de yapılan Marston Binası iki katlı idi. Bu binada da dispensar, klinik, özel görüşme odası, ameliyathane, öksüzler yurdu ve depolar vardı (Taşkın,2007: 88-89).

Tıp Bölümü kliniği olarak da kullanılan hastanede 1882 ile 1888 yılları arasında 56.599 hasta ücretsiz tedavi edildi ve 4998 hasta da ameliyat edildi (Barlas, 1988: 3).

1896-97 yılları Azariah Smith Hastanesinin raporuna göre hastaneye yatan 201 bir hastadan 91'i ücretli 110' u ise ücretsiz tedavi edildi. Millet olarak ise tedavi edilenlerin 123'ü Ermeni, 60'ı Türk, 5'i Arap, 2'si Suriyeli, 2'si Yahudi, 1'i Gürcü, 5'i ise diğer milletlerden oluşmaktaydı. Din olarak ise hastaların 71'i Müslüman, 178'i Hristiyan, 2'si Yahudi'yd. Hastanede yataklı tedavi gören 201 hastadan 12'si ölmüştü PABCFM, (Reel 552:No:114).

Azariah Smith Hastanesi 1901 yılında 32 yataklı bir hastane haline getirildi. Haftada 3 gün hastane ücretsiz olarak klinik hizmeti vermekteydi. Dr. Hamilton ise kadınlara özel olarak bir klinik açtı. 1899-1900 eğitim yılında hastanede 218 hasta yatarak, 3907 hasta ise ayakta tedavi edildi. Hastane personelinin tedavi ettiği hasta sayısı ise toplamda 43.331 kişiydi (Catalogue Of Central Turkey College...,1901, s.30).

1905 yılında Antep'teki hastanede yıl boyunca 36000 kişi ücretsiz muayene edildi. İlk kez Gregoryen kiliseler misyoner hastanesine yardım ettiler. Antep'te 1905 yılında, Gregoryenler 15 lira toplayıp hastaneye verdiler. 1905 yılına gelindiğinde Merkezi Türkiye bölgesindeki 65 kilise ve vaiz evinden 13 tanesi artık kendi kendini finanse etmeye başladı PABCFM, (Reel 664, No: 208).

Türkiye'de tıp alanında çok ihtiyaç olduğundan insanlar hastaneden aldıkları ilaçlar ve hizmetler için ödeme yapmakta istekliyidiler. Hastanede tedavi gören zenginler sık sık doktorlara pahalı hediyeler vermekteydi. Bundan dolayı da Antep'teki misyoner hastanesi Amerikan Board örgütü merkez heyetinden çok az para alıyordu (Barton, 2010: 181).

1909-1910 yılı raporlarına göre Antep'teki Amerikan hastanesinde Dr. Shepard ve Dr. Carolin Hamilton olmak üzere 2 Amerikalı doktor, 3 Ermeni hemşire, 2 Amerikalı hemşire ve 1 Ermeni eczacı bulunuyordu. Hastanedeki yatak sayısı da 42'ye çıkarıldı. Yıllık ameliyat sayısı ise 460-480 arasındaydı. Ayakta tedavi edilenlerin sayısı ise 3500 ile 5200 arasındaydı. Hastane temmuz- ağustos aylarında tatile giriyordu (Baytop, 1997: 15).

1909 yılında Antep'teki Protestan kiliseler, 120 Yahudi dahil 1930 kişiye yardım yapıyordu. Misyonerlerin raporlarında o yıllarda Antep'teki Müslümanların durumunun Hristiyanlardan daha kötü olduğu belirtilmekteydi PABCFM, (Reel 660:No: 184).

Hastane 1910 yılında 42.693 tıbbi müdahale yapmıştı. Bunlardan 462'si büyük ameliyat, 131'i göz, 67'si mide ve 63'ü kemik ameliyatıydı. Bu ameliyatlardan 9 tanesi ölümlü sonuçlanmıştı. Bu 42.693 müdahaleden sadece 183'ü Türklere yapılmıştı. Bu rakam da gayet net bir şekilde misyoner faaliyetlerinin Ermeni azınlığın hizmetinde olduğunu göstermektedir (Yelken, 1997: 31).

I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıl içerisinde hastanede 6000 kişi klinikte ve yaklaşık 2000 kişi evlerinde ve 800 kişi de ücretli olarak muayene edildi. Savaş nedeniyle hastane malzeme ve ilaç sıkıntısı çekmeye başladı. Çünkü gemiler savaş nedeniyle taşıma yapamıyorlardı (Riggs, 1920: 188).

İşgal yıllarında şehirdeki Amerikan hastanesi Fransız askerlerinin hizmetine girdi. Antep'teki Fransız işgal güçlerinin komutanı Abadi 1920-1921 yılları arasında Antep savunması sırasında yaralanan Fransız askerlerinin hayatlarının bu Amerikan hastanesi sayesinde kurtarıldığını bildirdi (Abadi, 1970: 17).

İşgal yıllarında Antep'teki Amerikan hastanesinde hiçbir Türk tedavi edilmedi. İşgal döneminde Amerikan Koleji ile birlikte Amerikan hastanesi de Ermeni doktorlarla birlikte Fransızların hizmetine girdi (Güllü, 2010:158).

Antep'in kurtuluşundan sonra Antepliler Fransız işgalinin ve kara günlerin sembolü haline gelen kolej binasını yıkmasına rağmen hastane binasına dokunmadı (Baytop, 1997:5).

7.2.4.1. Azariah Smith Hastanesi ve Ermeni İsyanları

Azariah Smith Hastanesi'nde isyan sonrası Zeytun ve çevresinden gelen insanlar da tedavi edildi. Zeytun isyanından sonra Antep'teki misyoner hastanesinden gelen misyonerler Zeytun'da geçici bir hastane kurdular. Hastane 1 Ekim 1895 yılında açıldı. Tifus ve dizanteri gibi hastalıklardan etkilenen Zeytunlular bu hastanede tedavi altına alındılar. İsyanın sona ermesinden sonraki altı hafta içerisinde tedavi edilen hastaların sayısı 2.962'dir. Bu dönemde 11.875 kişi de muayene edildi. Yıl içerisinde 158'i taburcu edilen 210 hasta, toplam 4.779 gün hastanede yattı. Bu hastaların 157'si Ermeni, 50'si Müslüman 3'ü ise Yahudi'ydi.

Antep'ten gelen Dr. Shepard da isyandan bir ay sonra söz konusu hastanede çalışmaya başladı. Mart ve nisan aylarının büyük bölümünü hastaları tedavi etmekle geçirdi. Tripoli'den gelen Dr. Harris ile Beyrut'tan gelen doktorlar da hastaların tedavisi ile meşgul oldular (Bağçeci, 2008: 241-242).

Antep'teki Amerikan hastanesine Müslümanların ilgisinin az olmasının sebeplerinden biri de hastanenin Ermeni olaylarıyla ilişkisiydi. 1895 yılında Antep'te ortaya çıkan Ermeni isyanından sonra yapılan incelemelerde Amerikan Koleji müdürü ile birlikte Amerikan hastanesi doktoru Shepard ile karısının da Ermeni isyancılara destek verdikleri tespit edildi.

Amerikan hastanesinde resmi doktorlar dışında mesleği doktorluk olmayan kişilerde çalışmaktaydı. Hastanede diplomasız doktorların çalıştığı Antep Belediye Tabibliği tarafından tespit edilip mahalli yetkilere de bildirildi. Örneğin; bir süre Amerikan hastanesinde çalışan ve sonradan diplomasız olarak doktorluk yaptığı anlaşılan Karakin isimli bir Ermeninin çevresindekilere “ben İslamların bellilerinden (tanınmışlarından) beş yüz neferini telef ettim. Siz ne ettiniz?” dediği şeklinde bir söylenti şehirde yayılmıştı. Karakin daha sonra üzerinde Ermeni örgütlere ait olan evraklarla yakalandığı için Amasya’da hapse atıldı. Amerikan hastanesinde de birçok Ermeni çalışmaktaydı. Bu Ermenilerin birçoğu eylemlere katılmadıysa bile en azından Ermeni terör örgütlerine sempati beslemekteydiler. Bu sempatanlardan bir zarar gelmesinden korkan Müslümanlar ise hastaneden uzak durmayı sağlıkları açısından gerekli görmekteydiler (Güllü, 2010: 154-155).

Amerikan hastanesi doktorlarından misyoner Caroline F. Hamilton New York’ta yayınlanan “Outlook” gazetesine yazdığı mektupta Antep’te Müslümanların Ermenilere ait mağazalara saldırdığını ileri sürdü. Bu isyandan sonra Amerika’daki birçok gazetede Antep’teki olaylarla ilgili asılsız haberler yapıldı. Bu haberlerin kaynağı ise genellikle misyonerlerdi (Güllü, 2010: 224-225).

İşgal yıllarında Antep’te Türklerle Fransızlar arasında devam eden çatışmalarda yaralanan Mehmet ve İsmail isimli iki Türk er, Türk olduklarını anlamayan siyahi Fransız erlerince Amerikan hastanesine kaldırıldı. Bu iki askerin hastanede Türk oldukları anlaşılınca hastanede çalışan Ermeni hasta bakıcılar bu askerlere su dahi vermemişti. “Ölüyorum bir damla su” diyen askerlere gülerek onlarla alay etmişlerdi (Pekdoğan, 2003: 155-156).

7.2.5. 1895 Yılı Antep’teki Ermeni Olayları ve Misyonerler

1895 Zeytun isyanının elebaşısı olan Agasi, Zeytun isyanından önce 1894 yılında Maraş’a giderek yapılması planan isyanda birlikte hareket etmek için Ermeni fesat üyeleriyle görüştü ve ardından Antep’e geçti. Antep’te kaldığı süre boyunca Agasi, isyan için toplam 290 lira topladı. 1895 yılının Ağustos’unda tekrar Maraş’a gelen Agasi oradan da Zeytun’un Alabaş nahiyesine geçerek isyanı başlattı (Bağçeci, 2008:106).

Antep Ermenileri, Zeytun’da çıkan isyanlara küçük gruplar halinde Zeytun’a gelerek hem bizzat destek verdiler hem de Zeytun’daki isyancı Ermenilere maddi yardımlarda bulundular. 1895 yılındaki Zeytun isyanı sırasında isyanın iyice yayılması üzerine Antep’te bulunan redif taburunun Zeytun’a gönderilmesine karar verildi. Ancak Antep’te Ermeni isyanı çıkması üzerine bu tabur Zeytun’a gönderilemedi (Güllü, 2010:196-197).

Zeytun isyanını başlatan Agasi’nin isyan öncesinde Antep’e ve Maraş’a giderek çeşitli faaliyetlerde bulunması 1895 yılında Zeytun’da patlak veren isyanla 1895 yılında Antep’te ve Maraş’ta ortaya çıkan Ermeni olayları arasında bir bağlantı olduğunu kanıtlamaktadır. Antep’te ve Maraş’ta Zeytun isyanıyla aynı dönemde Ermeni isyanı çıkmasının tesadüf olmadığını göstermektedir.

1895 yılında Antep’in yanı sıra Anadolu’nun birçok şehrinde Ermeni isyanları çıktı. Ermeni fesat komitelerin 1895 yılı içerisinde çıkardıkları ayaklanmalar kronolojik sırası aşağıdaki çizelgede verildi.

Çizelge 7.11. 1895 Yılında Ermeni İsyanları (Gürün, 2005: 224)

İsyanın Tarihi	Yeri
29 Eylül 1895	Divriği (Sivas)
2 Ekim 1895	Trabzon
6 Ekim 1895	Eğir (Elaziz)
7 Ekim 1895	Develi (Kayseri)
9 Ekim 1895	Akhisar (İzmit Mutasarrıflığı)
21 Ekim 1895	Erzincan
25 Ekim 1895	Bitlis
25 Ekim 1895	Gümüşhane
26 Ekim 1895	Bayburt
27 Ekim 1895	Maraş
29 Ekim 1895	Urfa
30 Ekim 1895	Erzurum
2 Kasım 1895	Diyarbakır
2 Kasım 1895	Siverek (Diyarbakır)
4 Kasım 1895	Malatya
7 Kasım 1895	Harput (Elaziz)
9 Kasım 1895	Arapkir (Elaziz)
15 Kasım 1895	Sivas
15 Kasım 1895	Merzifon
16 Kasım 1895	Antep
18 Kasım 1895	Maraş
22 Kasım 1895	Muş
3 Aralık 1895	Kayseri
3 Aralık 1895	Yozgat

1895 yılında Zeytun’daki Ermeni isyanı devam ederken Halep Vilayetinin diğer şehirlerinde de olaylar çıkmaması için tedbirler alındı. Mesela; 1895 yılında Antep’te karışıklık çıkarmak için iki Ermeni’nin silahla ateş etmesiyle ahali arasında karışıklık başladı ancak alınan tedbirlerle olaylar bastırıldı (Bağçeci, 2008:126).

1895 yılı Mart ayında “Daily News” gazetesinde Antep Kaymakamı’nın Ermenilere karşı tavrı nedeniyle Halep Valisi tarafından azledildiği ve Maraş’taki misyonerlerin Ermenilere silah sağladıkları haberi yayınlandı (BOA, HR. SYS, Belge No: 189/4).

1895 yılındaki Ermeni olaylarından sonra Urfa’daki Ermenilerden çok sayıda silah toplandı. Antep’te ise silahlı saldırgan Ermeni sayısı çok fazla olduğu için silah toplama işi yapılamadı. Halep’ten bu işi yapmak için istenen 3 tabur asker ve 2 topun gelmesiyle Ermenilerdeki silahların toplanması kararlaştırıldı (BOA, Y. A. RES, Belge No: 77/52) (4 Aralık 1895).

1895 yılı kasım ayındaki olaylar sırasında Antep’de Ermenilerin şehrin suyuna zehir kattıkları ihbarı yapıldı ve su tahlil edilmek üzere Azariah Smith Hastanesi doktoru Mr. Apert ve Mösyö Fuller’e verildi (BOA, HR. SYS, Belge No: 2791/5).

Maraş, Zeytun, Urfa gibi yerlerde Ermeni isyanları devam ederken Antep Amerikan Koleji mektebi memurlarından birine “imzalandı” parolalı bir telgraf gelmesi üzerine birçok ihtilal taraftarı Koleje toplandı. 16 Kasım 1896 tarihinde Ermeniler gece şenliği düzenleyip fişekler, tabancalar sıkarak nutuklar atıp “Yaşasın Kraliçe, Yaşasın Ermenistan!” diye bağırıldılar. Ermenilerin gece yarısına kadar devam eden taşkınlıkları Antep’te olaylara sebep oldu (BOA, Y. EE, Belge No: 7/2).

Misyonerler, Azariah Smith Memorial Hastanesinin 1895-96 yıllarına ait raporunda isyanlarla ilgili olarak şunları yazdılar:

16-17 Kasım olaylarında hastane de saldırıya uğradı ancak askerler gelene kadar 2 Müslüman komşumuz olan hacı Ahmet ağa ve Hacı Hüseyin ağa bizim hastanenin girişlerini korudu. Saldırlara karşı, askerler de daha sonra dikkatli bir şekilde bize ait olan binaları korudular. Hastaneye güvenlik sebebiyle gelemeyen hastaları da bizler askerlerin korumasında evlerinde ziyaret ettik. Şehirdeki olaylarda 154 kişi yaralanmıştı bunlardan 47'si kötü yaralanmıştı. Bunlar yatarak tedavi edildi. Diğerleri ise ayakta tedavi edildi. Bu vakalardan 16 kişi öldü PABCFM, (Reel 552:No:92).

Şehirdeki olaylar sırasında da birçok Türk, komşuları olan Ermenilerin zarar görmesini engellemek için onları kendi evlerinde misafir ettiler (Harris, 2008: 45). O yıllarda Antep'te bulunan misyoner Dr. Shepard da Antep'teki olaylar sırasında birçok Ermeninin komşuları Türkler tarafından evlerinde misafir edilerek korunduğunu ve bu nedenle Antep'te çok az kişinin olaylardan olumsuz etkilendiğini belirtti. Dr. Shepard koleje komşu olan Hacı Hüseyin Aganın koleje saldırmak isteyenleri engellediğini ve bu arada bir grup askerin gelerek misyonerlere ait binaları koruduğunu bildirdi. Hacı Hüseyinin olayların ertesi günü çok sayıda Ermeni kadın ve çocuğu koruması altında misyonerlerin hastanesine getirdiğini, bu arada Türk askerlerinin de Ermeni mahallerini koruma altına aldığını bildirdi (Riggs, 1920:110-116).

Misyonerlerin olaylarla ilgili verdikleri raporlar birbirleriyle çelişmektedir. Önceki raporlarında Antep'te 9500 ile 6500 arasında kişinin olaylarda öldüğünü iddia ettiler. Fakat ardından olaylarda 16 kişinin öldüğünü yazdılar. Buradan da misyonerlerin önceki verdiği raporların tamamen olaylar sırasında Ermenilerden aldıkları abartılı bilgiler olduğu anlaşılmaktadır. Ancak önceden Amerika ve Avrupa'ya gönderilen bilgilerle Batı kamuoyunda Türklerle ilgili oldukça olumsuz bir imaj yaratılmıştı. Ardından gelen daha gerçekçi bilgiler ise olayların etkisi ve güncelliği kaybolduğundan insanların pek fazla ilgisini de çekmediği için, önceki yanlış haberlerin gerçeklerin üzerini örttüğü anlaşılmaktadır.

Osmanlı belgelerine göre Antep'teki 1895 yılında meydana gelen Ermeni isyanında Müslümanlardan 51 erkek, 8 kadın, Ermenilerden ise 103 erkek, 8 kadın hayatını kaybetti. Olaylar sırasında 110 Müslüman ve 97 Ermeni de yaralandı (Güllü, 2010: 207).

William E. Strong ise 1910 yılında yayınlanan kitabında 1895 ılındaki olaylarda Antep'te 6 yerleşim yerindeki 43.000 Ermeni'den 9500'ünün öldürüldüğünü misyoner hastanesinin yaralılarla dolduğunu iddia etti. William'ın verdiği rakamlar, propaganda maksatlı olarak Ermenilerce kasıtlı olarak abartılan rakamlardı. Antep'teki nüfusun etnik yapısına bakıldığında rakamların tamamen hayal mahsulü olduğu ortaya çıkmaktadır (Strong, 1910: 393).

Aşağıdaki çizelgelerde Antep'in 1895 ve 1896 yıllarına ait nüfusu ve nüfusun şehirde yaşayan milletlere göre etnik dağılımı verildi. Nüfus tablosuna baktığımızda Antep'teki toplam Ermeni nüfusunun Protestan ve Katolikler de dahil edildiğinde 15401 olduğu görülmektedir. Bu rakam da bize William E. Strong'un verdiği rakamların ne kadar gerçekten uzak ve hayal mahsulü olduğunu göstermektedir. Nitekim 1895 yılında 15000 civarında olan şehirdeki Ermeni nüfusu, XX. yüzyılın başlarında 16274 olmuştu. 1908-1909 yıllarında ise Antep'teki Ermeni ahalinin sayısı 18984'ü buldu. Eger gerçekten böyle büyük bir katliam olmuş olsaydı şehirdeki Ermeni nüfusunda büyük bir azalma olması gerekirdi. Ancak şehirdeki Ermeni nüfusunda azalma değil artma olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır (Yıldırım, 2008: 171).

Çizelge 7.12. Antep Kazasının 1895 Yılındaki Nüfusu (Yıldırım, 2008: 169)

Etnik Yapısı	Kadın	Erkek	Toplam	Yüzdesi
Müslüman	32729	34325	67054	80,5
Ermeni(Gregoryen)	5431	6109	11540	13,8
Ermeni (Katolik)	155	179	334	0,4
Ermeni(Protestan)	1690	1839	3529	4,3
Yahudi	351	364	715	0,8
Yabancı	24	164	188	0,2
Toplam	40380	46980	83360	100

Çizelge 7.13. Antep Kazasının 1896 Yılındaki Nüfusu (Yıldırım, 2008: 169)

Etnik Yapısı	Kadın	Erkek	Toplam	Yüzdesi
Müslüman	33445	34568	68013	80,8
Ermeni(Gregoryen)	5514	6019	11533	13,7
Ermeni (Katolik)	154	175	229	0,3
Ermeni(Protestan)	1723	1805	3528	4,3
Yahudi	360	372	732	0,9
Toplam	41201	42934	84135	100

Misyoner J. Rendel Harris ise Antep'teki olaylarda 300 Ermeni'nin öldüğünü iddia etti. Diğer misyoner hatıratları gibi Harris'in hatıratında da Müslümanların kayıplarına hiç yer verilmiyordu. Harris kitabındaki iddiasını da tamamen söylentilere dayandırmaktaydı (Harris, 2008: 41).

1895 yılındaki Ermeni isyanı sırasında Antep'teki Protestan kiliseleri açılmadığından küçük bir Protestan grup Ermeni kilisesine devam etmeye başladı. Ermeniler de gelerek Protestan liderleri ziyaret ettiler. Böylece misyonerler isyandan istifade ederek Gregoryen Ermenilerle olan ilişkilerini geliştirme fırsatı buldular. Gregoryen ve Protestan toplulukları arasında birliktelik oluşmaya başladı. Bu tarihten itibaren Protestan ilahileri bazı aylar Ermeni kiliselerinde düzenli olarak söylenmeye başladı. Antep'teki YMCA'nın faaliyetleri ise olaylar dolayısıyla 1896 yılına kadar ertelendi. Misyonerler ayrıca yazdıkları mektuplarla 1895 yılındaki isyanlar sırasında ABD ve İngiltere'ye ait diplomatların kendilerine verdikleri destekten dolayı onlara müteşekkir olduklarını bildirdiler (PABCFM, (Reel 552:No:91).

Antep'te 1897 yılından itibaren Gregoryen Ermeniler Evanjelik öğretilere ilgi göstermeye başladılar. Gregoryenlerle Protestan misyonerler arasındaki ilişkiler İstanbul'daki Ermeni patrikliğinin karşı çıkmasına rağmen güçlendi. Gregoryen kiliselerde yapılan ayinlerde de Protestan kilisesine benzer yönde değişimler olmuştur (Strong, 1910: 398-399).

Misyonerler olaylardan kendi amaçlarına ulaşmak için istifade etmeye çalıştılar ve hemen olaylar sonrasında Kolej Müdürü Mr. Fuller başkanlığında Ermenilere yönelik iase yardımları dağıtmaya başladılar. Olaylardan sonra Merkezi Türkiye Koleji'ne devam eden Gregoryen öğrenci sayısı arttı. Ayrıca olaylar sonrası misyonerlerin çabalarıyla Hristiyan kiliseler arasında bir ittifak ortaya çıktı. Ermeni Gregoryen papazlar Protestan kilisesinde, Protestan papazlar ise Gregoryen kiliselerinde vaaz etmeye başladılar (Güllü, 2010: 217-219).

5 Şubat 1896 tarihinde Antep'ten Hohannes adlı bir Ermeni, Amerikan Board örgütüne şunları yazdı: "Geçen pazartesi şehirde 20 kişi tutuklandı. Bunlar devrimci olmakla suçlanmışlardı. Kolej öğretmenlerinden Bezciyan'da yakında tutuklanabilir. Kızları da devrimci ve aşırı milliyetçi şarkılar söyledikleri için tutuklamak istediler. Bu nedenle bizim genç bayanlardan bir kısmı kolejde saklanıyor. Avrupalı hristiyanlar bizi bırakıp gittiler. Biz Avrupalıların öç alması için bekliyoruz. Çıgıllıklarımız Avrupalıların

intikam alması için” Mektuptan da anlaşıldığı gibi şehirde isyan eden Ermenilerden 20 kişi tutuklandı diye Avrupa'nın ve Hristiyanların müdahale etmesi, intikam alması istenmekteydi PABCFM, (Reel 659, No: 496).

Maraş'taki Ermeni Fesat Komitesi reisi ve Kırklar kilisesi başpapazı olan Dernihabetyan Dirgovan yakalandıktan sonra evinde yapılan aramada çok sayıda gizli ve zararlı evrak bulundu. Bu kişinin 24 Aralık 1895 tarihinde polis dairesinde ifadesi alındı. Polis reisinin kendisine sorduğu; Bazabama imzasıyla Zeytun eşkıyası elebaşısı Agasiye bir mektup yazılmış, Bazabama kimdir? Sorusuna Dirgovan: “Bazabama bir kızdır. Antep Protestan kız mektebinde öğretmendir” dedi (Halaçoğlu, 2007: 117).

Antep'teki Amerikan Koleji'nin Müdürü Fuller ile doktoru Shepard ve arkadaşlarının ele geçirilen mektuplarının içeriğinden Ermenileri isyana teşvik ettikleri anlaşıldı. Bu misyonerlerin konsolosluk aracılığıyla mahkemeye çağrılmaları hususu 5 Şubat 1896 tarihinde Hariciye Nezaretine bildirildi (BOA, HR. SYS, Belge No:2889/65). Antep'teki Amerikan koleji öğrencilerini Osmanlı Devleti'ne karşı ihtilalcı fikirlerle besleyen bir ocak haline geldi (Şişman, 2006: 52).

Misyoner mektepleri artık ihtilalcı yetiştiren kurumlar gibi çalışmaya başladılar. Antep'te olduğu gibi Anadolu'nun diğer şehirlerinden de misyoner mektepleriyle ilgili şikâyetler yükselmekteydi. Mesela; Harput'taki Ermeni tüccarlar 4 Temmuz 1896 tarihinde Babiâli'ye gönderdikleri şikâyetnamede Harput Amerikan Koleji'nde misyonerlerin Ermeni çocuklarının zihinlerini bulandırarak zararlı fikirlere yönlendirdiklerini belirttiler (BOA, A. MKT. MHM, Belge No:702/19).

Osmanlı Devleti'nin Washington Sefareti'nden 10 Şubat 1896 tarihinde gelen haberde Christian Herald gazetesinin teşvikiyle Amerika misyonerlerinden bazıları Van, Erzurum, Harput, Diyarbakır, Erzincan, Mardin ve Gemerek'te Ermenilere para yardımında bulunmak için yardım komisyonu kurdular. Bitlis, Antep, Urfa ve Sivas'ta da yardım komisyonu kurma hazırlığında oldukları ve bunun da Ermeniler üzerindeki Amerikalı misyonerlerin nüfuzunu bir kat daha artıracığı bildirildi (BOA, HR. SYS, Belge No:2834/32).

Antep'te çıkan olaylar misyonerlerin raporlarıyla Amerika'ya bildirildi. Mesela, Merkezi Türkiye Koleji'nin 1895-96 yıllarını kapsayan 19. yıllık raporunda; ekim, kasım, aralık aylarındaki olaylar sırasında misyonerlere ait olan Kolej ve hastanenin Osmanlı askerleri tarafından sıkı bir şekilde korunduğu bildirildi (PABCFM, (Reel 552:No:92). Olaylar sırasındaki korumalara rağmen yine de olaylardan sonra, Osmanlı Hükümeti, Amerikan yönetiminin baskısı nedeniyle 1895 yılındaki zararlarından dolayı Antep ve Harput'taki misyoner okullarına 20.000 sterlin ödemeyi kabul etmek zorunda kaldı (Richter, 1910: 156).

Antep'teki olaylar Avrupa ve Amerika'da gerçeklerden uzak bir şekilde gündeme getirildi. Hatta bu abartılara Ermeni terör örgütlerinin Amerika'daki yayın organı gibi çalışan Haik gazetesi dahi inanmakta zorlanmıştı. 1 Mayıs 1896 tarihli Haik gazetesinde yer alan haberde; Antep'ten alınan bir genelge ölü sayısını 200 bin olarak veriyor. Başka bir vilayetten 150 bin kişinin öldüğü haberleri geliyor. Ancak bu rakamların doğru olduğunu kabul etmiyoruz” denilmekteydi (Günay, 2009: 360). Çünkü o yıllarda Antep'in Müslümanlar da dahil toplam nüfusunu 2 ile çarpsan bile bu rakamlara ulaşmıyordu. Bu haberler, Ermenilerin propagandalarını ve asılsız iddia ve yalan haberlerle dünyayı nasıl kandırdıklarını kanıtlamaktaydı. Aşağıda 1895, 1900 ve 1914 yıllarına ait Antep şehrinin toplam nüfusu ve etnik dağılımını gösteren çizelgeler verildi. Çizelgeler incelendiğinde haberlerin gerçeklerden ne kadar uzak olduğu ortaya çıkmaktadır.

Çizelge 7.14. Antep'in 1914 Yılı Nüfusu ve Etnik Dağılımı (Karpat,2010: 370)

Müslüman	89.769
Rum	67
Ermeni	14.446
Yahudi	860
Protestanlar	4635
Latinler	610
Katolik Ermeni	393
Katolik Rum	7
Toplam	110.787

Çizelge 7.15. 19. Yüzyılın Sonunda Antep'te Müslüman ve Ermeni Nüfus (Yıldırım, 2009: 56)

Yıl	Müslüman	Gregoryen	Protestan	Katolik
1313/1895	67.054	11.540	3.529	334
1318/1900	68.531	12.342	3.796	383

Tabloda da görüldüğü gibi mezhepler içerisindeki gruplardan nüfusu en az olan Katoliklerdi. Antep'teki Katolik Ermenilerin nüfusunun sayısı ortalama olarak 400 kadardı.

17 Şubat 1896 tarihinde, Antep'te bulunan misyonerlerden Amerikalı Madmazel Karviş F. Hamton'un New York'ta yayınlanan Outlook gazetesinde yayınlanan bir mektubunda Hristiyanlara ait mağaza ve evlerin yağmalandığı şeklinde verdiği haberlerin gerçek dışı olduğu belirtildi ve Osmanlı Devleti bu haberin tekdiz edilmesini istedi (BOA, A. MKT. MHM, Belge No:650/ 22).

1895-96 yıllarındaki Ermeni olayları sırasında misyonerlerin Türkiye'deki mal varlıkları da zarar gördü. Misyonerler Amerikan yönetimine baskı yaparak Türkiye üzerine savaş gemileri gönderilmesini istediler. Misyonerler Amerika kamuoyunda, Ermeni olaylarını gerçek dışı haberlerle gündeme getirdiler ve Amerikan toplumunda Masum Ermeni, Korkunç Türk şeklinde bir düşünce oluşturdular (Denova, 1963:5-6).

1896 yılından sonra da bölgedeki misyonerlerin ve onların himayesindeki Ermenilerin sorun çıkarma faaliyetleri devam etti. Nitekim 1899 yılında Birecik'teki Protestan Papazı yürüttüğü siyasi faaliyetlerden dolayı tutuklanıp Diyarbakır'a götürüldü PABCFM, (Reel 552:No:140).

7.2.6. I. Dünya Savaşı ve Zorunlu İskan Sırasında Misyonerlerin Faaliyetleri

I. Dünya Savaşı başladıktan sonra Osmanlı Devleti İttifak güçlerinin yanında savaşa girince İtilaf Devletlerince desteklenen misyonerlerin faaliyetlerine son verdi. Sadece Alman ve Amerikalı misyonerler faaliyetlerini devam ettirebildiler. Osmanlı Hükümeti, henüz savaşa girmemiş olan Amerika'yı kırmamak için Amerikalı misyonerlere dokunmadı. Hatta Amerikalıların hatırına Amerikan Koleji'nde çalışan ve Osmanlı Devleti ile savaş halinde olan İngiliz ve Fransız tebaası misyonerlere de dokunulmadı. Nitekim Emniyet Genel Müdürlüğü 10 Aralık 1914 tarihinde Antep Valisi'ne gönderdiği bir şifreli telgrafta; "Antep Amerikan Koleji'ndeki iki Kanadalı İngiliz misyonerle bir Fransız muallim ve bir de İngiliz Kız Yetimhanesi Müdiresine dokunulmamasını, onların yerlerinde kalmalarına müsaade edilmesini" istedi. Bu arada Amerikalı misyonerlerin Kolejin yanına ayrı bir kütüphane ve müze yapma isteği de, o savaş şartlarında bile Bakanlar Kurulu tarafından görüşülerek onaylandı. Osmanlı Devleti'nin tüm bu iyi niyetli politikalarına rağmen Merkezi Türkiye Koleji'nin Başkanı

Merrill'in de içlerinde olduğu bazı misyonerler savaş şartlarında bile hâlâ Ermeni örgütlerinin hayâllerinin peşinde koşmaya devam ediyorlardı (Uçar, 2013: 815).

Misyonerler önceden beri savaş, sel, felaket, deprem gibi olağanüstü dönemleri ve krizleri faaliyetleri için fırsat olarak görmekteydiler. Bu nedenle Amerikalı misyonerlerin Merkezi Türkiye Misyonu'nun merkezi olarak kabul ettikleri Antep'te 1915'li yıllarda savaşın getirdiği açlık ve sefalet misyonerlerin faaliyetlerini artırmalarına ve Gregoryenleri kendi Protestanlık kilisesine çekme fırsatı verdi. Misyonerler bu durumu bulunmaz bir fırsat olarak görüyordu. Çünkü insanoğlunun en aciz olduğu sıkıntılı günlerde Hristiyanların kiliselere ilgisi artıyordu. Savaşın devam ettiği yıllar içinde Amerikan hastanelerinde Ermeniler tedavi edildi. Savaş yıllarında Protestan misyonerler yardıma muhtaç olan Ermenilere yönelik yoğun propaganda faaliyetlerini sürdürme fırsatı buldular (Halifeoğlu, 2007: 63).

1915 yılında Osmanlı Devleti Anadolu'da bir yandan savaş devam ederken bir yandan da Ermenilerin düşman ülkelerle işbirliği yaparak isyanları artırması üzerine Ermenilerin savaşın olmadığı bir Türk toprağı olan Suriye'ye sevk edilmesi kararı alındı. Kararın alındığı zamanlarda önceleri Antep Ermenileri, Urfa'daki Ermeniler gibi sevke tabi tutulmadı ve kapsam dışı bırakıldılar. Bu kararın alınmasında Ermeni nüfusun Müslümanlara göre oldukça az olması etkili oldu. Çünkü 1914 yılına ait nüfus istatistiklerine göre Antep'te kazalar hariç 14.466 Gregoryen, 393 Katolik ve 4635 Protestan olmak üzere toplam 19.494 Ermeni yaşıyordu. Müslümanların sayısı ise 90.000 kadardı. Şehrin Valisi Fahri Paşa şehirdeki asayışı sağlamak için bütün dinlerin üst düzey temsilcilerinin katıldığı bir toplantı yaptı ve toplantıda herkesin can güvenliğinin sağlanacağını bildirip bir tek Hristiyan bile öldürülürse sorumlusunu astıracağını söyledi. Fahri Paşa Antep'teki Amerikan Koleji'ni de ziyaret etti ve koleji himayesine aldı. Savaş yıllarında şehirde uzun bir süre olay çıkmadı. Ancak bir süre sonra Zeytun Ermenileri ile Antep bölgesinde yaşayan Ermenilerin ilişkileri tekrar artmaya başladığından, Antep'teki Ermenilerin Suriye'de bulunan Horan'a sevk edilmelerine karar verildi (Çiçek, 2005: 224-225).

Ermenilerin savaş nedeniyle sevk edilmesi gündeme geldiğinde Dr. Shepard kendisinin Halep Valisi ile görüşerek Antep Ermenilerinin sevk edilmesini engelediğini ancak Valinin Halep'ten gitmesinden sonra Ermenilerin sevk edildiklerini, kendisinin de bunu önlemek için İstanbul'a gittiğini ancak bir şey yapamadığını iddia etti (Riggs, 1920: 190-191). Antep'te Amerikan Koleji'nin müdürü olan misyoner John E. Merill de Ermenilerin sevk edilmesini önlemek için Almanya'nın Halep Konsolosuyla görüşüp onun İstanbul'daki Alman elçisine telgraf çekmesini sağladı ve bu yolla Osmanlı Hükümeti üzerinde bir baskı oluşturmaya çalıştıklarını ifade etti (Sarafian, 2004:7).

Dr. Fred Shepard, I. Dünya Savaşı yıllarında Ermenilere yönelik düşüncelerini Cemal Paşa ile paylaştı ancak Cemal Paşa da Talat Paşa gibi, kendisinin tüm taleplerini geri çevirdi. Bunun üzerine dönemin Amerikan Büyükelçisi araya girerek Enver Paşa'yla görüştü. Enver Paşa, elçiye şunları söyledi: "Biz, Amerikalıların Ermenilerle yakınlık kurmasını devlet olarak istemiyoruz. Gidişatın böyle kötü bir hal almasının nedenlerinden biri budur... Çünkü Ermeniler isyan etmemiş ettirilmiştir. Yapılanlar karşılıksız kalamaz ve o nedenle Ermeniler yaptıklarının karşılığını şimdi görmektedirler." Ancak Amerikalı misyonerler, yine de bölgedeki faaliyetlerine devam ettiler ve NER vasıtasıyla Ermenilere yönelik yardım faaliyetlerini sürdürdüler (Halifeoğlu, 2007: 66).

Misyoner Shepard da zorunlu İskan kararından sonra Antep'ten ayrıldı. 23 Haziran 1915 tarihinde misyoner Dr. F.D. Shepard'ın Beyrut'tan yazdığı mektupta, kendisinin misyoner Mr. Hill ve Mrs. Hill ile birlikte 15 Haziranda Antep'ten ayrılıp

İskenderun limanından Desmoines adlı Amerikan gemisine bindiği ve oradan da Halep'e geldiğini bildiriyordu. Gemide Amerika'nın Mersin Konsolosu'nun hanımı Mrs. Matroon, Tarsus'tan Mr. Nilson ve Miss Ages Christie, Adana'dan Miss Dorothea Chambers'ın da bulunduğunu hatta gemi doktorunun misyonerlerden Mr. Kennedy'yi hastalığı bulaşıcı olabilir diye gemiye almak istemediğini ancak kendisinin doktoru hastalığın bulaşıcı olmadığına ikna ettiğini yazıyordu PABCFM, (Reel 672, No:186).

Yakın Doğu Yardım Komitesi'ne 25 Ekim 1916 yılında Dr. Merrill tarafından gönderilen raporda Antep'te 8000 kişiye yardım edilmekte olduğu ve aylık 1600 liraya ihtiyaçları olduğu bildiriliyordu (Gencer, 2006: 78).

Misyonerler şehirdeki Ermenilerden 34 bin kişinin göçe tabi tutulduğunu ve bunlardan sadece 5 binin göç ettirilmeyip yerinde bırakıldığını bildirdiler. Ancak misyoner raporlarında yer alan bu rakamların 1914 yılındaki Antep'in nüfusu dikkate alındığında gerçek dışı olduğu görülmektedir. 1914 yılında Antep'teki ermeni nüfusu 20.000'in altındadır. Hatta Gregoryen Ermenilerin nüfusu 15.000 civarındadır. Misyonerler ise bu rakamın iki katından daha fazla bir nüfusun göç ettirildiğini iddia etmişlerdi PABCFM, (Reel 672, No:199).

Savaş yıllarında Antep'ten misyonerler tarafından yazılan mektuplardan da şehirde herhangi bir asayiş sorununun yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Mesela; 8 Şubat 1916 tarihli Antep'ten yazılan mektupta misyonerler şunları yazdılar: "Biz burada hepimiz çok iyiyiz ve günler çok güzel geçiyor" PABCFM, (Reel 672, No:28).

Sevk dönemine Antep'teki Amerikan Koleji'nin Müdürü olan misyoner John E. Merill 17 Ağustos tarihinde Halep Konsolosuna yazdığı mektupta; "Güvenilir bir kaynağa göre Birecik'te bütün Ortodoks Hıristiyan Ermenilerin ve Protestanların üçte biri Müslüman oldular" demektedir (Çiçek, 2005: 83).

Sevk döneminde İslâhiye'deki kampı ziyaret eden misyoner hemşire B. Rohner kamptaki kişilerden 57'sinin 1 Aralık 1915 tarihinde dizanteri nedeniyle öldüğünü bildirdi (Çiçek, 2005: 273).

30 Ocak 1915 tarihli Antep'ten gönderilen bir mektupta ise Kolej'in parasızlıktan dolayı zorda olduğu ifade ediliyordu. Misyonerler İngiltere'deki en az 60 kilisenin yıllık 50 şer dolar vererek 5 yıl için kolejin harcamalarını karşılamaya yardım etmelerini istemektedir. Misyonerler, Kolejin geri gitmesinin Amerika ismine karşı insanların duyduğu saygı ve hürmetin de sona ermesine neden olacağı uyarısında bulunuyorlardı. Misyonerler ayrıca o tarihlerde Antep'te halkın yaygın olarak fes giydiğini, sadece misyonerlerin şapka giydiklerini belirtmişlerdi PABCFM, (Reel 672, No:70).

7.2.7. İşgal Yıllarında Misyonerlerin Faaliyetleri

Antep'in işgaliyle birlikte zorunlu iskândan dönen Ermeniler iyice şımardılar. İşgalci güçlerin de Ermenileri destekleyen, kollayan politikalar izlemesi üzerine Antep'teki Ermeniler akla hayale gelmedik zulümler yapmaya başladılar. Ermeniler şehirde güzel bir Türk evi gördükleri zaman hemen işgalci İngilizlere gidiyor ve bu ev benimdi Türkler benden almışlardı diyerek Türkleri evlerinden ediyorlardı. Antep'in Kozanlı Mahallesinde Ermeni gençleri, geceleri Türklerin evlerine girerek Türk kızlarını kaçırmaya ve tecavüz etmeye başlamışlardı. Ermeniler ölen bir Ermeni'yi kafası kesilmiş halde bahçelere atıp Türkler kesti diyerek İngilizleri Türklere karşı kışkırtıyorlardı. O dönem Antep'te yayın yapan Türk gazetesi 'Antep Haberleri' gazetesini çıkaranlardan Hüseyin Cemil Göğüş bu gibi haberleri gazetesinde yazdığı için İngilizler tarafından tutuklanarak Antep'teki Amerikan Kolejine götürülüp,

hapsedildi ve oradan da Mısır'da Kinetre şehrindeki esir kampına gönderildi. Orada iki yıl esir kaldı (Ayas: 306-307).

İşgalin başlamasıyla birlikte şehirde Ermenilerin taşkınlıkları, saldırıları ve tecavüzleri hat safhaya ulaştı. Ermenilerin bu hareketleri şehirde bulunan ve yıllarca Ermenilerle birlikte çalışan misyonerler tarafından da gözlenmekteydi. Hatta misyoner raporlarında dahi Ermenilerin bu faaliyetleri yer almaya başladı. 28 Eylül 1919 tarihine ait olan misyoner raporunda Ermenilerle ilgili şu ifadeler yer almaktaydı: “Şehirdeki diğer önemli bir sorun ise Ermenilerin izlediği dar ve ırkçı politikaya karşı Protestan kilisesinin ne cevap vereceği, Ermeniler arasında bu günlerde dar, ırkçı politikalar çok revaçta ve çok popüler. Biz bu hafta Kilikya Kiliseler Birliğini bir konferansta toplayarak bu sorunlara cevap arayacağız” PABCFM, (Reel 672, No:195).

İşgal yıllarında İngilizler Antep'teki Amerikan Koleji binalarına el koydu ve üs olarak kullanmaya başladı.

Fransız işgal kuvvetleri komutanı Abadi işgal yıllarında Antep'teki Ermeni nüfusun Türk nüfusunu geçtiğini, çünkü Türklerin savaş ve işgal nedeniyle şehri terk etmeye başladığını ve birçok Ermeninin şehre göç ettiğini ve işgal yıllarında şehirdeki nüfusun 18.000'i Türk olmak üzere 55.000 olduğunu ifade etti (Abadi, 1970: 14).

24 Ağustos 1919 tarihli misyoner raporunda Antep'teki, Kolejin o dönem açılmadığı ve okul binalarının yetimhane olarak kullanıldığı bildiriliyordu. Şehirdeki Amerikalı misyonerlere ait olan hastanenin ise Amerikan Yakınoğu Yardım Komitesinin hastanesi olarak kullanılmakta olduğu bildiriliyordu. Raporda hastanede 40 hastanın bulunduğu ve haftada 3 gün de kliniklere çok yoğun olarak hastaların muayene için geldikleri ve hastaneye gelen insanlarda Malarya ve Parasitik gibi hastalıkların yaygın olduğu, Antep'te Tüberküloz için organize bir hastane çalışması olmadığı, köylerdeki hastalar için bir çalışma olmadığı, hijyen hususunda bir eğitim çalışması bulunmadığı bildirilmekteydi PABCFM, (Reel 672, No:199).

Raporun devamında misyonerler, Hastane için ihtiyaçlarını sıraladılar:

1. Dr. Hamilton'un yerini alacak bir Bayan Fizikçi (Doktor)
2. Harput'a gönderilen Dr. Ward'ın tekrar Antep'e gönderilmesi
3. Binalar için ısıtıcı makineler
4. Aydınlatma için elektik makinesi ve x- ray cihazı ve diğer malzemeler, Yakınoğu Yardım Komitesinin misyonerlere söz vermesine rağmen elektrikli aletleri göndermediği bildirildi.

Misyonerler Antep'e önceden göç ettirilen Ermenilerden 8000 kişinin işgalden sonra tekrar döndüğünü ve bu kişilerden yaklaşık 4000 tanesinin günlük ekmek ihtiyacını yardım kuruluşlarının karşıladıklarını bildiriyorlardı PABCFM, (Reel 672, No:199).

İşgalle birlikte Antep'te hayat pahalılığı da iyice arttı. Fiyatlar savaş öncesine göre 4 kat daha fazlaydı. Antep'te yaklaşık 1000 kadar ev yıkılmış ve harabeye dönmüştü. İngilizler şehirdeki Ermenilere ve misyoner kurumlarında kalanlara yardım etmekteydiler. İngilizler, misyonerlerin yetimhanesinde, hastanesinde ve kurtarma evlerinde kalanların ekmek ihtiyacını karşılamaktaydı PABCFM, (Reel 672, No:195).

İşgal yıllarında Antep'teki Amerikalı misyonerlerden Shepard, Yakınoğu Yardım Komitesinin (NER) Antep koordinatörü olarak atandı. İşgal döneminde Antep'te yeni hastane binası tamamlandı ancak sorunlardan dolayı misyonerler yeni hastaneye taşınmadılar. Çünkü hastane için 36 yeni karyola varken ancak sadece 8 somya (minder) vardı. Misyonerler haftada 3 gün poliklinik yapıyorlardı ve her hafta yaklaşık 100 adet yeni hasta tedavi için başvuruyordu. Haftada 2 kez sabahları da ameliyat yapmaktaydılar. Haftada 12-15 arasında ameliyat yapmaktaydılar.

Ameliyatların bir çoğu göz hastalıkları ve enfeksiyon hastalıklarından oluşmaktaydı PABCFM, (Reel 672, No:195).

Misyonerlerin Türkiye'den Amerika'ya gönderdikleri mektuplarda zorunlu iskandan dönen Ermenilerle misyonerler arasında parasal bir sorun yaşandığını da dile getirmektedir. Savaş zamanı boyunca Türkiye'de altın lira ve kâğıt lira olmak üzere iki para bulunmaktaydı. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında Altın liranın değeri 5.60 dolar iken kâğıt liranın değeri 1.05 dolardı. Devlet bu durumun önüne geçememişti. İnsanlara hapis cezası da verilmesine rağmen kâğıt ve altın parayı piyasada eşitleyememişti. Savaş zamanı insanlar vergilerini kâğıt parayla ödüyorlardı. Bir kişi 20 lira borcu varsa 4 altın lira verip 20 kâğıt lira alıyor ve devlete karşı 16 lira kar ediyordu. Devlet kendi parasını ret edemiyordu. Bundan dolayı da vergi oranları yükseltilmişti. Ateşkes antlaşmasından sonra piyasada altın lira kullanılması yönünde savaş zamanı uygulanan yasak kalktı ve piyasada 1 altın lira 5 kâğıt lira karşılığında işlem görmeye başladı. Tehcire giderken Ermenilerden paralarıyla Misyonerlerden çek alanlar tehcirden döndükten sonra da paralarını ödedikleri gibi altın olarak istemekteydiler buna karşılık misyonerler ise Ermenilerin paralarını kâğıt olarak vermek istiyorlardı. Bu durum ise Ermenilerle misyonerler arasında sorun teşkil etmekteydi. Misyonerler, Ermenilerde Amerikan Board ismine karşı oluşan iyi ve güvenilir imajı zedelemekten bu işi nasıl çözeceklerinin kaygısı içinde olduklarını Boston'a bildirmektedirler PABCFM, (Reel 672, No:394-a).

İşgal döneminde Fransa şehirdeki dengeleri kendi lehine çevirmek için misyonerlik faaliyetlerine de hız verdi. Eskiden beri Katolik misyonerlerin hamiliğini yapan Fransa Antep'te işgal döneminde Protestan misyonerleri de kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya çalıştı. 1919 yılının Kasım ayında "Kilikya İncil İttihadı" görünürde Protestan kilisesi adına propaganda yapmak üzere Antep'e geldi. 30 kişilik heyetin üyeleri arasında yüzbaşı rütbesine sahip ve Protestan kilisesine mensup Kurtuan adında bir de Fransız misyoneri vardı. Yüzbaşı Ermeni işlerine bakmak üzere Fransa Hükümeti tarafından görevlendirilmişti (Pamuk, 2009: 119).

Fransızlar işgal döneminde Antep'teki ana karargâh olarak kullandıkları Amerikan Koleji ve çevresine yeni istihkâmlar kurarak siperler kazdılar ve tel örgüler çektiler (Pamuk, 2009: 188-189). Genelde işgal güçleriyle ilişkileri iyi olan ve onlara kendi binalarını üs olarak kullandıran misyonerler, İşgal döneminde Ermenilerle Türkler arasında iletişimi sağlayan bir rol de oynadılar. Milli mücadelenin Antep'teki lideri olan Kılıç Alı Paşa, Ermenilerin Fransız işgal güçleri ile işbirliği yapmasını engellemek ve onları Türklerin yanına çekmek istiyordu. Bu amaçla Ermenilerle görüşmek istedi. Ancak Ermeni cemaati görüşme hususunda kararsız kalınca Amerikalı misyoner Dr. Shepard Türk ve Ermenilerin görüşmesine aracılık etti ve iki grup görüştü. Ancak Ermeniler Fransızların yanında yer almaya devam ettiler (Pamuk, 2009: 197).

Antep'te Katoliklerin dini lideri, 29 Kasım 1921 tarihinde Paris'teki Ermeni Milli Delagosyanına gönderdiği mektupda; Antep'te Ermenilerin aylarca Fransız çıkarları için çarpıştıklarını, Türklerin girişimiyle şehirde birkaç kez barış yapılmasına rağmen Fransızların baskıları sonucu Ermenilerin yeniden Türklerle savaşmak mecburiyetinde kaldığını yazıyordu (Pekdoğan, 2003: 159).

İşgal yıllarında Amerikalı misyonerler seyahat etmenin sakıncalı olduğundan ve köyleri ziyaret edememekten şikâyetçiydiler. Misyoner Shepard 28 Eylül 1919 tarihinde Antep'ten yazdığı mektupta; birçok Ermeni kadın ve kızın hala Türk köylerinde, Türkler tarafından misafir edilip bakıldığını bildirmektedir. Misyonerlerin bu bayanları toplamak istediğini ancak yolların güvenli olmamasından dolayı bir şey yapamadıklarını bildirdi PABCFM, (Reel 672, No:195).

İşgal döneminde iki Amerikalı misyoner; Frank S. Johnson ile YMCA'nın uluslararası sekreteri James Perry Antep yakınlarında öldürüldüler. James Perry Amerika'dan Anadolu'ya YMCA'ya ait şubeler açmak için gelmişti. İstanbul'dan yeni açılacak olan şubelere gerekli olan malzemeleri getiriyordu. Johnson ve James Perry, 1 Şubat Pazar günü Zeki adlı hristiyan bir Arap'ın kullandığı Yakındoğu Yardım Örgütüne ait olan bir arabayla Maraş'a gelmek için hareket ettiler. Yanlarında şoförün kardeşi de tamirci olarak bulunuyordu. Antep'in 17 mil güneyindeki Beşgöz köyünü geçip Almalı köprüsüne geldiler. Arabanın radyatörünü soğutmak için durduklarında silahlı kişilerin saldırısına uğradılar. 4'ü de öldürüldü. Bölgeye ulaşmak için Fransız askerleriyle birlikte hareket eden misyonerler Çete saldırıları sonucu geri dönmek zorunda kaldı. Cesetleri 4 Şubat günü jandarma getirip misyonerlere teslim etti. Cesetleri misyonerler tarafından Antep'te Dr. Shepard'ın evinin arkasındaki mezarlığa gömüldü (Kerr, 1973: 203-205).

İşgal döneminde Antep'te faaliyette bulunan ve Yakındoğu Yardım Komitesinin elemanları olan misyonerlerin Ermeni taraftarı görüntü sergilemeleri Antep'teki Milli mücadele taraftarlarının tepkisini çekti. Milli mücadele taraftarları iki kez yardım komitesinin binalarındaki bayraklarını tepki olarak indirdiler. Ermenilerin himayesi konusunda Antep'teki Fransız işgal kuvvetleriyle Amerikalı misyonerler arasında da sorun çıktı. Amerikalı misyonerler Ermeni yetimlerini ve kadınlarını Fransızların karşı çıkmasına rağmen Suriye'ye sevk ettiler (Pamuk, 2009: 200-201). YMCA'nın iki misyoneri de tam da Fransızlarla, Amerikalı misyonerlerin sorun yaşadıkları bir dönemde Maraş'a giderken yolda öldürüldüler.

8. MARAŞ'TA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

8.1. Amerikalı Misyonerler

Amerikalı Evanjelik misyonerlerin Maraş'taki çalışmaları 1850'lerde başladı. Maraş'a ilk misyoner 1855 yılında geldi. Önceleri şehirde misyonerler adına çalışmak isteyen birçok yerli yardımcı, Ermeniler tarafından şehirden kovuldu. Ermeniler, Protestanları Maraş'ta görmek istemiyorlardı. Çünkü Gregoryan olan Ermeniler, Protestanlığı batıl bir inanç olarak görüyorlardı PABCFM, (Reel:642, No:422).

Amerikalı misyonerler şehirde öncelikle oturdukları evlerin bir odasında çocuklara eğitim vermeye başladılar. Bu amaçla kızlar ve erkekler için sınıflar oluşturuldu.

1865 yılında, Josephine L. Coffing tarafından Maraş'ta kız ortaokulu açıldı (Stone,1984:103). Birçok Protestan ortaokulu öğretmeni bu okuldan mezun oldu. Örneğin; 1874 yılında Maraş bölgesindeki 25 öğretmenden 19'u Maraş kız okulundan mezun olmuştu. 1879 yılında Maraş'taki kız ortaokulu Mrs. Coffing'le beraber Saimbeyli'ye taşındı. Çünkü orada bayanların eğitimine daha çok ihtiyaç olduğuna karar vermişlerdi (Greene, 1916: 185).

1891 yılında öğrencileri, Maraş'taki Protestan İlahiyat Okuluna, Antep'teki Merkezi Türkiye Kolejine veya Tarsus'taki Paul Enstitüsüne hazırlamak için Maraş Erkekler Yüksek Akademisi kuruldu. Okulun müdürü, Maraş Protestan Ruhban Okulu öğretmenlerinden Thomas Davidson Christie'ydi. İki yıl sonra Christie Tarsus'a gidince okulun müdürü Dr. L. O. Lee oldu. Misyonerlerin yanı sıra okulda 5'de Ermeni öğretmen ders vermekteydi. Bunlar; Dr. Nişan Amiralyan, Avedis Bulgurcuyan, Hagop Kalemkeryan, Simon Küpeliyan ve Aharon A. Şiracıyan'dı. Maraş Erkekler Yüksek Akademisi 23 yıl faaliyet gösterdi ve 1914 yılında kapatıldı (Stone, 1984: 106).

Çizelge 8.1. 1903 Yılında Amerikalı Misyonerlerin Maraş'taki Okulları² Mutlu (2005: 303–304).

Okulun Bulunduğu Yer	Okulun İsmi	Tesis Tarihi	Açıklamalar
Maraş Kasabası	Protestan İlahiyat Mektebi	1284	Antep'teki Amerikan okulundan mezun öğrenciler misyoner olarak yetiştirilmekteydi.
Maraş Kasabası	Amerikan Protestan Kız Koleji	1288	Mezunları öğretmenlik yapmaktadır.
Maraş Kasabası	Amerikan Protestan Kız ve Erkek Mektebi	1284	
Maraş Sancağı	Amerikan Protestan Kız ve Erkek Mektebi	1284	
Maraş Sancağı	Amerikan Protestan Kız ve Erkek Mektebi	1284	
Maraş Sancağı	Amerikan Protestan Kız ve Erkek Mektebi	1284	
Andırın, Göksun Köyü	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1302	
Andırın, Geben Köyü	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1298	
Andırın Kazası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1298	
Andırın, Şivilgi	Amerikan Protestan	1300	

² Bu okulların çoğu günümüz şartlarındaki sınıf büyüklüğündeydi.

Köyü	Erkek Mektebi		
Andırın,	Amerikan	Protestan	1298
Tekçekale	Erkek Mektebi		
Zeytun Kasabası	Amerikan	Protestan	1288
	Kız Mektebi		
Zeytun Kasabası	Amerikan	Protestan	1288
	Erkek Mektebi		
Zeytun, Fırmıs	Amerikan	Protestan	1298
Köyü	Erkek Mektebi		
Elbistan Kasabası	Amerikan	Protestan	1298
	Erkek Mektebi		

8.1.1. Protestan Ruhban Okulu

Amerikalı misyonerler Osmanlı topraklarını üç misyon bölgesine ayırmışlardı. her üç misyonda da birer adet Protestan Ruhban Okulu bulunmaktaydı. Merkezi Türkiye Misyonunun Protestan Ruhban Okulu ise Maraş'taydı. Bu okulunda eğitim süresi 3 yıldır. Merzifon Ruhban Okulunda ise eğitim 4 yıldır. Eğitim süresi okullara göre değişmekteydi (Kocabaşoğlu, 2000:135-136).

Protestan Ruhban Okulu 1865 yılında Antep'ten Maraş'a taşındı. Ancak veba salgını nedeniyle birçok misyoner hayatını kaybetti ve Protestan Ruhban Okulu 1867 yılında tekrar açıldı. Merkezi Türkiye Misyonunun 1871 yılındaki yıllık toplantısında, Maraş'taki Protestan Ruhban Okulu; 3 yıllık eğitimin verildiği Amerikan tarzı bir ruhban okulu haline getirildi (Stone, 1984: 107).

1895-1896 yıllarında Maraş'taki Protestan Ruhban Okulu'nda Antep, Tarsus ve Harput'taki misyoner kolejlerinden mezun olmuş öğrenciler bulunmaktaydı. Ayrıca okulda Protestanlık eğitimi verilmesine rağmen 3 adet Gregoryen mezhebine bağlı Ermeni öğrenci de okulda ders almaktaydı. 1895 yılında okulda bir de İstirilion Sarafyan adlı Rum kökenli bir öğrenci vardı PABCFM, (Reel 552:No:100).

1885 yılından itibaren Protestan Ruhban okuluna sadece kolej mezunları öğrenci olarak kabul edildi (Greene, 1916:244). Maraş'taki Protestan Ruhban Okulu 16 Eylül 1914 tarihinde açıldığında 7 öğrencisi bulunmaktaydı. Öğrenciler Antep, Tarsus ve Konya'daki Kolejlerden mezun olmuştu PABCFM, (Reel 672, No:346).

Protestan Ruhban Okulu Maraş'ta 47 yıl, 1914 yılına kadar faaliyetini devam ettirdi. Bu zaman zarfında, okuldan 141 kişi mezun oldu. Bu kişilerin birçoğu; Ermeni Protestan kiliselerinde papaz olmuşlardır. Bu 141 kişiye ek olarak 77 kişi de okula devam etmiş fakat mezun olamadı (Stone,1984:107).

Protestan Ruhban Okulu'nun mezunları arasında Tarsus'taki Amerikan Koleji veya Saint Paul Enstitüsü olarak bilinen okulu ve Konya Apostolik Enstitüsünü kuran Cenanyan da vardı. Cenanyan'ın en büyük amacı bağımsız Ermenistan devletinin kurulmasıydı. Bu amacına ulaşmak için Ermenileri teşkilatlandırmaya çalıştı ve bu amaçla 11 ayrı cemiyet kurdu.

1901 yılında Konya'daki Apolistik Enstitüsü müdürlüğüne 1892 yılında Maraş'taki Protestan Ruhban Okulundan mezun olan ve daha sonra Amerika'da eğitim alan Armenag Hartune Haygazyan getirildi. Haygazyan 1921 yılına kadar görevine devam etti (Günay, 2007: 196; Stone, 1984: 232-33).

8.1.2. Merkezî Türkiye Kız Koleji

Misyonerler, Maraş'ta Merkezî Türkiye Kız Koleji adıyla 1880 yılında bir kız koleji açtılar. Özellikle Amerikan kadın misyonerler koleji desteklediler. Kolej bir

yüksekokul değildi. Mezunları eğitimlerini İstanbul'da tamamlamaktaydılar. Maraş'taki Kız Kolejine öğrenciler Adana, Antep ve Saimbeyli'den gelmekteydiler. Kolejin amacı Güneydoğu Anadolu'da Hristiyanlığı yayabilecek ve azınlıkları eğitebilecek yerel kız liderler yetiştirmektir (Tozlu, 1991: 111). Maraş Kız Koleji'nin diğer bir amacı da Adana, Antep, Maraş, Haçin (Saimbeyli) gibi şehirlerdeki orta dereceli okullardan gelen kız öğrencileri yetiştirerek, bölgedeki bu tür okulların bayan öğretmen ihtiyacını karşılamaktır (Haydaroğlu, 1990: 141). Okul için idari bina ve sınıfların yanı sıra bir de yurt inşa edildi. Bu şekilde çevre şehirlerden gelen kız öğrenciler yurttan ikamet ediyorlardı (Stone, 1984: 144).

Kız kolejinin yapılması için Maraş'taki yerli Protestanlar 2200 dolara denk gelen 500 Türk Lirası yardımda bulundular. Bunun üzerine 4400 dolar da kadın Board örgütü ekledi ve 1883 yılında kolej için bir bina yapıldı. Daha önce misyoner evlerinde eğitim veren okul 1883 yılında binasına taşındı (Greene, 1916:186). Okul kuruluşundan itibaren hep mali sorunlarla karşı karşıya kaldı ve okulun binasının çok ilkel olduğu ziyaretçileri tarafından dile getirildi (Stone, 2011: 236).

Okulun yönetimi Amerikalıların egemen olduğu bir mütevelli heyeti ve yöredeki misyonerlerle yerli halkın eşit ağırlıkta olduğu bir yönetim kurulundan oluşuyordu. Okulun öğrenim süresi, 2 yılı hazırlık sınıflarında 4 yıl da kolejde olmak üzere 6 yıldır (Greene, 1916:186). Okulun son 2 yılı orta öğretimin üstünde bir niteliğe sahipti. Okuldan alınan diplomalar Osmanlı Maarif Nezareti onaylanmaktaydı ve okuldan mezun olan öğrenciler ülkenin herhangi bir yerinde öğretmenlik yapabilmekteydiler (Kocabaşoğlu, 2000: 158–159).

Birinci Dünya savaşı öncesinde Maraş'taki Merkezî Türkiye kız kolejinde 118 öğrenci bulunmaktaydı (Haydaroğlu, 1990: 100). 1914 yılı itibariyle okuldan mezun olan öğrenci sayısı 214'dü. 1915 yılında ise okuldaki öğrenci sayısı 140'tı (Greene, 1916:187). 1914-15 eğitim yılında okulda 140 öğrenci bulunmaktaydı. Bu öğrencilerin tamamı Ermeni'ydi (Güçlü, 2010: 32).

Misyonerler Evanjelik çalışmaları doğrultusunda Maraş'taki Kız kolejinin öğrencilerinin yerleşim yerlerini yazın ve tatillerde ziyaret etmesini sağlıyorlardı. Bu yönle yapılan çalışmalar aynı zamanda mali olarak da ucuz olduğundan tercih ediliyordu. Öğrencilerle birlikte bazen bir öğretmen de gönderiliyordu. Misyonerler öğrenciler vasıtasıyla insanları etkilemeye ve Protestan yapmaya çalışıyorlardı PABCFM, (Reel 672, No:337). 1895 yılında Maraş'ta meydana gelen Ermeni olaylarında Merkezi Türkiye Kız Kolejini ve öğretmenlerinin de önemli rolleri oldu. Öğretmenler Ermeni komitelerinde aktif olarak görev aldı ve isyancıları desteklediler (Halaçoğlu, 2007: 72).

1912-1913 eğitim yılında Kız Kolejinde; 71'i kolej bölümünde 65'i hazırlık bölümünde ve 16'sı diğer bölümlerde olmak üzere 152 öğrenci vardı. Öğrencilerin 28'i yatılı, 124'ü ise gündüzlü olarak okumaktaydı. Bunların 139'u Ermeni, 4'ü Rum, 9'u ise Türk'tü. Dini olarak ise öğrencilerin 95'i Protestan, 41'i Gregoryen, 3 Ortodoks, 9'u Müslüman ve 4'ü katolikti (Keiser, 2005: 429).

Antep'teki Amerikan Koleji gibi Maraş'taki Kız koleji de savaşın ardından Ermenilerin peşinden Türkiye'den ayrıldılar. 1924 yılında Halep Koleji'ne entegre oldular (Keiser, 2005: 529).

Misyonerler Maraş'taki vakıf arazilerini de gasp edip misyonerlik faaliyetleri için kullandılar. Maraş'ta Dulkadiroğulları hükümdarlarından Alaüddevle Vakfına ait ve Maraş'taki Amerikan Kız Kolejine bitişik büyük bir vakıf arazisi ve konak önce Amerikan Kız Koleji'nin İngiliz Müdürü Misyoner Mikelim tarafından eski Maraş Mutasarrıfı Dede Paşa'dan satın alındı. Dede Paşa Konağı, Eylül 1899'larda bir süre

Amerikalı misyonerlerce yetimhane olarak kullanıldı. Sultan II. Abdulhamit kolejin akıbetini yakından izledi. Ancak II. Meşrutiyetin ilanından sonra konak ve geniş arazisi Amerikan Kız Koleji için bir musiki binası inşası izni ile birlikte Amerikan Board Misyonerlik Örgütüne devredildi. Böylece asırlar önce Dulkadiroğlu hükümdarlarından Alâeddin Devle Bey adına yaptırılan çok önemli bir vakıf misyonerlere peşkeş çekildi (Uçar, 2011: 33).

8.2. Alman Misyonerler

Almanlar Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ekonomik olarak faaliyet gösterecekleri kültürel faaliyet sahaları seçtiler. Maraş da seçilen yerlerden birisiydi. İlk olarak 3 Nisan 1888'de, Berlin Müzesi direktörü Mösyö Hama; Halep, Antep ve Maraş'ı kapsayan bir ziyaret programı gerçekleştirdi. Alman nüfuzu 1898 yılından itibaren Maraş'ta hissedilmeye başlandı. Almanlar şehirdeki Ermenileri Alman siyasi ve ekonomik nüfuz sahasını genişletecek bir kaynak olarak gördükleri için Ermenileri sıkı bir eğitimden geçirdiler (Günay, 2007: 187; Mutlu, 2005: 103).

Alman Hilsbund Misyonu, erkekler için 1898 yılında bir yetimhane açtı. Adı Barış Evi anlamındaki Beitsholom'dı. Yetimhanede 1920'lerde 400 erkek çocuk vardı ve bunlar Ermeni bir öğretmenin bakımındaydı. I. Dünya Savaşından sonra Almanlar yetimhaneyi Amerikalılara bırakarak Maraş'ı terk ettiler. Alman Hilsbund Misyonu, kızlar için Maraş'ta bir yetimhane açtı. Adı Bethel'di. Burası da erkek yetimhanesiyle aynı organizasyona sahipti. Fakat burada iş eğitimi kızların ev işlerini öğrenmesi üzerine kurulmuştu (Günay, 2007:188; Kerr, 1973: 74).

Almanlar şehirde Divanlı mahallesinde 1900 yılında Erkek çocuklar için bir iptidai mektep açtılar. Okulun ruhsatı ise 1909 yılında alındı. Alman misyonerler Maraş'ta bir kızlar için biri de erkekler için olmak üzere şehirde iki adet idadi açtılar. Maraş'ta bulunan kız ve erkek idadilerinde aynı program uygulanmaktaydı. Ermenicenin ana dil olduğu okulda bölge yapısına uygun dinsel bir program uygulanmaktaydı okulda sadece son sınıfta Almanca dersi verilmekteydi (Mutlu, 2005: 104-106; Kılıç, 2006: 108). Lise düzeyinde kız ve erkeklere ders veren Alman idadilerinde 1913-14 yıllarında 140 öğrenci bulunurken 16 öğretmen de ders vermekteydi.

Maraş'taki Alman okulları, "Deutschen Hilfsbundes für christliches Liebeswerk im Orient" (Şarkta Hristiyan Şefkati İçin Alman Yardım Birliği) adlı örgüt tarafından kurulmuştu (Şişman: 2006: 328).

Almanlar Maraş'ta bir de ruhsatsız olarak miri arazi üzerinde bir hastane açtılar.

R. Müllerleile'nin başında bulunduğu Alman tıp misyonu hastane bünyesinde hastabakıcılık ve ebelik kurumları da oluşturdular. Alman misyonerler, hastanede Ermeni kadınlarını hastabakıcı ve ebe olarak yetiştirdiler. Bu işin önderliğini hastanede hemşire olarak çalışan Paula Schaefer yaptı. Hastane daha ziyade gayrimüslimlere hizmet etti. Hastaneye başvuran Müslümanların oranı ancak %5'ti (Günay, 2007:190-191). Maraş'taki kliniğin her açılışından önce İncil okumaları yapılmaktaydı (Keiser, 2005.276).

Almanlar, Maraş'ı terk ederken diğer müesseseleri gibi hastaneyi de Amerikalı misyonerlere teslim ettiler. Maraş'taki millî mücadelenin başarıya ulaşmasının ardından hastane Türklerin kontrolüne geçti.

8.3. Fransa Destekli Katolik Misyonerler

Fransa destekli Katolik misyonerlerde Maraş'ta faaliyetlerde bulundular. 1899 yılında Maraş'ta bulunan Ermenilerin devam ettiği 14 İptidai okuldan 1'i Katoliklere aitti. Geriye kalan okullardan 9'u Protestanlara, 4'ü ise Ermenilere aitti. 1906 yılına gelindiğinde ise Katoliklere ait iptidâi okul sayısı 2 oldu. öğrenci sayısı 100'ü kız olmak üzere 300'e çıktı. 1899 yılında Maraş'ta Fransa'nın himayesinde bir rüştiye vardı. Fransız himayesindeki Katolik rüştiyesinin 50 erkek, 40 kız toplam 90 öğrencisi vardı (Günay, 2007: 89–90).

Maraş'ta ne zaman kurulduğu kesin olarak belli olmayan Fransa himayesindeki Teresanta Rahipleri tarafından idare edilen bir İdadi (lise) vardı. Kız ve erkek öğrencilerin karma olarak eğitim aldığı okulda 1900 yılında 60 erkek, 50 kız öğrenci, olmak üzere toplam 110 öğrenci vardı (Günay, 2007: 92).

1913'te Maraş'ta Fransızlara ait 2 adet okul, 1 Manastır 1 de kilise bulunmaktaydı. Bunlar; Çukuroba Mahallesiindeki mektep ve dersane ile Katolik kilisesi ve Abarabaşı Manastırı idi (Şişman: 2006: 209).

I. Dünya Savaşı çıkınca Osmanlı Hükümeti'nin aldığı kararla düşman devletlere ait okul, yetimhane, hastane ve manastırları kapattı ve mensuplarını yurt dışına çıkardı. Osmanlı Devleti'yle ittifak halinde olan ülkelere ait müesseselere ise dokunulmadı. Ayrıca 11 Mayıs 1915 yılında alınan bir kararla tarafsız devletlerin tebasından olan rahiplerin manastırlarda oturmalarına izin verildi. Savaşın sona İtilaf Devletleri, işgal ettikleri Osmanlı topraklarında, daha önce el konulan binaları boşaltarak eski haline döndürdü (Mutlu, 2005: 195–197).

Fransa destekli Katolik misyonerlere ait olan binalar Maraş'taki milli mücadele sırasında Fransız askerlerince karargâh olarak kullanıldı. Şehirdeki Katolik kilisesinde Maraş'taki milli mücadele sırasında Fransa'nın bir bölük askeri vardı. Savaş sırasında buradaki Fransız ve Ermeni askerlerinin sayısı 800'e çıktı. Savaş sırasında buraya çok sayıda Ermeni yerleşti. Türkler, savaş sırasında burayı yakmak için çok uğraştılar fakat küçük çaplı hasar dışında bir zarar veremediler. Medinelioğlu Abdullah Çavuş burayı yakmaya çalışırken şehit düştü (Karabekiroğlu, 2008: 221).

Katolik misyonerlere ait şehirdeki diğer bir bina ise Abarabaşı Manastırı idi. Kanlıdere köprüsüne hâkim İt Tepesi sırtındaki kilise, okul ve manastır olarak Fransisken misyonerleri tarafından inşa edilen manastır, emniyet kaygıları ön planda tutularak sağlam taşlardan yapılmıştı. Fransızlar savaş sırasında burayı da güçlü bir şekilde tahkîm ettiler (Karabekiroğlu, 2008: 233). Amerikalı misyonerlerden Stanley Kerr, Abarabaşı Manastırı için: "Bu binayı inşa eden mimar binayı yaparken kesinlikle güvenlik ihtiyacını düşünmüştür" diyordu (Kerr, 1973: 136). Merhum M. Yusuf Özbaş Dava adlı kitabında Abarabaşı Manastırının yapımı için Vatikan'ın 10000 altın gönderdiğini yazıyordu (Özbaş, Tarihsiz: 256). Maraş'taki katolik manastırlarındaki görevlilerden çoğu İtalyan asıllıydı. Fransa ise kendini Osmanlı Devletindeki bütün Katolik Hristiyanların hamisi olarak görmekteydi (Günay, 2007:178).

Maraş'taki Kurtuluş Savaşı sırasında Fransızların karargâhı Amerikan Koleji ise de Fransızların asıl güçleri Abarabaşı kilisesinde bulunmaktaydı. (Özbaş, Tarihsiz: 256).

Maraş harbinde Fransızlar Yüzbaşı Benedetti kumandasında kuvvetli bir müfrezeyle Abarabaşı Manastırında konuşlandırdılar. Buranın diğer cepheleri muhafazalıydı. Sadece ön cepheden giriş imkânı bulunmaktaydı. Kapının önüne bir bariyer yapılarak önündeki yaklaşma istikametleri makineli tüfek ateşleri ile tamamen kapatılacak şekilde düzenlendi. Pencereler taş örülerek kapatıldı. Amerikan Kolejinin

önündeki Alman Hastanesi ile doğrudan irtibat kurabilmek için 800 metre uzunluğunda derin bir hendek Ermeniler ve Fransızlar tarafından kazıldı. Fransızlar bu uzun hendek vasıtasıyla Türklerin savunma bütünlüğünü kırmayı amaçladılar. Savaş başlayınca buraya çok sayıda Ermeni yerleşti (Karabekiroğlu, 2008: 233–234).

8.4. Ermeni Olayları ve Misyonerler

8.4.1. 1878 Zeytun İsyanı ve Misyonerler

Misyonerlerin mektup ve raporlarından Zeytun'daki Ermenilere karşı bir sempatileri olduğu anlaşılmaktadır. 1861 yılında Zeytun'u ziyaret eden Misyoner G. H. White, Zeytun için: "Devletten bağımsız, vergi ödemezler, dağ evlerinde güvendeler. Sultanın gücüne meydan okuyorlar. Kendi yollarında çok dindarlar, 5–10 kadarı Protestan oldu" gibi ifadeler kullanıyordu PABCFM,(Reel:642, No:460). Maraş'taki misyonerlerden Tillman Trowbridge Aralık, 1868 tarihinde Zeytun'u ziyaret etti. Bunun görüşleri de Zeytunlular için 1861'de ziyaret eden Misyoner G. H. White'den farklı değildi. Zeytunlular için: "Zeytun insanı burada vahşilikleriyle ve kanunsuzluklarıyla ünlüdür" demektedir PABCFM, (Reel: 642, No: 409).

Protestan Misyonerler, ilk kez 1867 yılında, Zeytun'da bir yerli çalıştırmaya başladılar. Bu kişi Ev Misyonerleri Toplumu (Home Missionary Society) tarafından destekleniyordu. 1867 yılında, Maraş'taki Protestan misyonerlere ait va'z evine ortalama 135 kişi gelmekteyken, Zeytindeki va'z evine ise ortalama 20 kişi devam ediyordu PABCFM, (Reel: 640, No: 67).

Zeytun'a gelen İzmir kilisesi Baş rahibi Der Kehivork'un torunu Kokaz, Zeytun'da Der Kareaz adlı rahibin evinde birkaç gün kalıp zeytunluları devlete karşı isyan etmeleri için kışkırttı. Bu şahıs Zeytun'dan Fırız manastırına geçti ve burada da bir iki gün kalıp halka Zeytun'da Ermeni hükümeti kurulacağını ve Avrupa'dan Ermenilere yardım için pek çok silah ve para gönderileceğini söyledi. Daha sonra Kokaz, Fırız Papazı ve Zeytun Mektebi hocası Varjabet olmak üzere, 3'ü birlikte İzmir ve İstanbul'a gitti. Dönüşte Varjabet ve Fırız papazı Zeytun eşkıyalarını toplayarak askerlere saldırdılar. Ancak 2'si de yakalandı (Ermeni İsyancıları (1878-1895) C.I, 2008, Belge No:1).

1878 yılı sonbaharında Zeytun Ermenileri eşkıya Babik önderliğinde isyan başlatarak çevredeki Türk köylerine saldırdılar. Bunun üzerine Halep Valisi Kamil Paşa Halep'ten 40 gün kadar ayrıldı ve Komutan Veysi Paşa ile beraber Zeytun'a geldi. Zeytun'da Ermenilerden 1200 silah ele geçirildi ve 200 Ermeni asi de tutuklandı. Ancak asilerin bir kısmı dağa kaçmayı başardı (Eyicil, 2008: 65).

Zeytun'daki olaylar nedeniyle İngiltere'nin Halep Konsolosu Anderson da Zeytun'a geldi. Anderson zeytunlularla görüşüp Halep'e döndü. Ancak, Anderson döner dönmez, konsolosa Zeytun eşkıyası arasındaki gizli görüşmenin icabı olmalı ki Zeytunlular Hükümet binasına saldırıp Kaymakamı, yardımcısını, Mal Müdürünü esir alıp, mal sandığındaki nakit ve senetleri yağmaladılar. Maraş'tan idare azası Sarkis ağa ile barış telkininde bulunmak üzere giden zaptiyelerin, silahlarını teslim ettikleri halde, 11 tanesini öldürdüler. Bunun üzerine bölgeye asker sevk edileceği için İngiltere'nin Halep Konsolosu eşkıyayı sahiplenmenin gereği olarak Amerikalı misyoner Marden'den Zeytun'a gitmesini telgrafla rica etti. Marden Zeytun'a giderek zaptiyelerin silah ve eşyalarını aldı, Kaymakamı da serbest bıraktı. Bunun üzerine Zeytun'a asker sevki ve memurların iadesi kış mevsiminin sonuna bırakıldı. İngiliz konsolos, Zeytun

meselesinde asilerin, hasmane niyetle verdiği bilgilerle İngiliz sefaretini aldattı (BOA, Y:E:E:KP, Belge No:1/34).

Halep Valisi Kamil Paşa, Zeytun isyanından sonra görevden alındı. Kamil Paşa İngiltere Konsolosunun Zeytun eşkıyasıyla ilişkilerini gösteren 3 belgeyi İstanbul'a göndermişti. Kamil Paşa'nın gönderdiği belgelerden biri olan mektup, Maraş Mutasarrıf vekili Mirliva Mazhar Paşa tarafından 12 Mart 1879 tarihinde Zeytun eşkıyasından ele geçirilmişti. Zeytun'dan 15 eşkıyanın imzasıyla Halep İngiliz konsolosuna hitaben yazılan mektupta şunlar yazılıyordu: "Zeytun'a Keşfe Gelen Konsolos Bey, Ayağınızın toprağına yüzlerimizi sürüp buradan oraya kadar ayaklarınızı öperiz. Mektubu aldık. Manasını biliyoruz ve bekliyoruz. Sizinle yaptığımız görüşmeyi gökte Allah yerde biz biliriz. Bize emrettiğiniz gibi hareket ettik. Emrinizden çıkmadık. Bize ben gittikten sonra eşkıyalar gelip tekkede rahatça otursun, dağlarda perişan olmasınlar. Hükümetten gelip eşkıyayı yakalamaya cesaret eden olursa, karşı koyun ve bana bildirin ki ben de başka yerlere bildireyim diye tembih ettin. Ne şekilde hareket edelim? Bize bildirin. Rahat mı duralım, önceki gibi mi hareket edelim. Bize acele bildirin" (Ermeni-İngiliz İlişkileri (1845-1890), C.I, 2004, Belge No: 14).

Mektupta; Ermeniler konsolosun emrinde olduklarını ve söyledikleri her şeyi yapmaya hazır olduklarını bildiriyorlardı

İsyanla ilgili olarak misyonerler şunları yazdı: "Zeytunlu haydutlar 1877 yılında isyan ettiler ve Zeytun 6 ay kadar devlete isyan eden birkaç haydut şefinin kontrolünde kaldı" PABCFM, (Reel:643, No:92). Kozan dağlarındaki Kozanoğlu isyanı ve Zeytun'daki isyan nedeniyle 1879 yılına gelindiğinde misyonerler batıdaki dış istasyonlara yapılan turları dahi güvenlik nedeniyle durdurdular. Misyonerler yıllık raporlarında, Zeytunlu Ermenilerin dağlara çıktıklarını ve çevre köylerdeki Müslümanlara karşı terör uyguladıklarını yazdılar. Kasım ayında Halep ve Maraş vâlisi ile Mirliva Mazhar Paşa 3 askeri kuvvetle Zeytun'a isyancıları yakalamaya gittiyse de başarılı olamadığını bildirdiler PABCFM, (Reel: 643, No: 93).

Misyoner mektuplarında; Zeytunlu teröristler komşu köydeki Müslümanlara terör uyguluyor. Aylardır Zeytun'u birkaç haydut şefi kontrol etmekte deniyordu. Buna rağmen isyanı bastırmaya gelen Halep valisini ve askerlerini, misyonerler eleştirip suçlayarak "Eğer misyoner Montgomery Zeytun'a gitmeseydi Türkler belki de katliam yapabilirdi" PABCFM, (Reel: 643, No: 93) gibi ifadeler kullanıyorlardı. Bu sayede Zeytun'daki problemlerden getiri sağlamak istiyorlardı.

Halep'teki İngiliz konsolosunun ricasıyla Halep Valisi, misyoner Henry Marden'in Zeytun'u ziyaretine ve barış sağlanması için çalışmasına izin verdi. Maraş Protestan Ruhban Okulu öğrencileri de Mr. Marden ile beraber çalıştılar ve Zeytun'a gittiler PABCFM, (Reel: 643, No: 93).

Misyonerler Zeytun isyanını çok iyi bir fırsat olarak değerlendirdi ve kendilerini Zeytun halkına kurtarıcı olarak takdim ettiler. Kendi ifadelerinde de Zeytun olaylarında; "misyonerler olarak Zeytunlular için yaptıklarımızla onların kalbini kazandık. Fakat olaylar nedeniyle Zeytun'daki dînî çalışmalar çok az gelişme gösterdi" demektedir PABCFM, (Reel: 643, No: 93).

1879 yılındaki Zeytun isyanından hemen sonra Antep'teki Ev Misyonu Toplumu Zeytun'a Merkezi Türkiye Kolejinden yeni mezun olmuş birini vâiz-öğretmen olarak gönderdi (Stone, 1984: 148).

Zeytun isyanında misyonerler, İngiltere'nin Halep Konsolosuyla beraber çalıştılar. 1879 Aralık ayında İngiltere'nin Halep Konsolosu Mr. Anderson; mahkûmların durumunu tespit etmek için Zeytun'a geldi. Mr. Anderson Zeytun'dan

ayrıldıktan birkaç gün sonra Zeytun âsîleri dağdan inerek mahkûmları serbest bıraktılar PABCFM, (Reel: 644, No: 240).

Bu olaylar üzerine Halep Vâlisi olaya müdahale etmek için Zeytun'a asker sevk etmek istedi. Fakat İngiltere'nin Halep Konsolosu misyoner Marden'e çektiği telgrafta: "Ben valiyi bu gücü geri çekmesi hususunda ikna ettim ve sen Zeytun'a giderek barış görüşmelerini etkile ve bize rapor et" dedi PABCFM, (Reel: 644, No: 240).

Misyoner Henry Marden İngiltere'nin Halep Konsolosunun ve Osmanlı Devleti'nin Halep Valisinin emriyle arabulucu olarak Zeytun'a gitti. Marden; Zeytun'da nüfusun çoğunun Ermeni olduğunu, ayrıca kasabada 100 kadar Protestan ve yine 100 kadar da Katolik'in yaşadığını bildirdi PABCFM, (Reel: 645, No: 42).

Mr. Marden, Zeytun'da bir hafta kalarak; Protestan, Katolik, Ermeni milletinin liderleriyle, haydutlarla ve Kaymakamla görüştü. Mr. Marden'in görüşmelerinden de bir sonuç çıkmadı PABCFM, (Reel: 644, No: 240).

Misyonerler Maraş'tan yazdıkları mektuplarda Türkleri kötölemek için asılsız iddiâlarda bulundular. Henüz bir askerî müdahale olmadığı halde İngiliz konsolosunun ve Halep Valisinin emriyle arabulucu olarak Zeytun'a giden misyoner Henry Marden yazdığı mektuplarda: Sanki Zeytun'daki herkes öldürülecekmiş gibi Zeytun'da "10 bin hayat yaşamalı" başlıklı mektuplar yazdı. Hâlbuki Marden bunları yazdığında henüz Osmanlı hükümeti Zeytun'a bir askerî birlik dahî göndermemişti. Yine aynı kişi isyandan sonra da kendilerinin Zeytun'u koruduğunu belirterek kasabadaki Ermeni papazlara karşı yöre insanını Protestan yapma amacına ulaşmaya çalıştı PABCFM, (Reel: 645, No: 101).

İngiliz konsolosunun ve Halep valisinin emriyle Zeytun'a giden misyoner Henry Marden, Zeytunlu Haydutlar için şu ifadeleri kullanmaktaydı: "Zeytunlular zorlu ve cesur insanlardır. Zeytunluların Müslüman bir yöneticiyi kabul etmeleri zor, bu Müslüman yönetici adaletli bir yönetim oluştursa bile Zeytunlular kabul etmez" PABCFM, (Reel: 645, No: 46). Aşağıdaki ifadeler de Mr. Henry Marden'in Zeytun isyanıyla alakalı diğer görüşleridir: "Önce ben sonrada Mr. Montgomery kasabayı Türklerden koruduk. Binlerce Hristiyan, merhametsiz Türkler tarafından sıkıştırılırken boş ve sessiz duramazdım" PABCFM, (Reel: 645, No: 46). "Ben İngiliz konsolosuna tam raporlar gönderdim o da bu raporları Babıaliye ve İngiltere Büyükelçiliğine gönderdi" PABCFM, (Reel: 645, No: 46). "Zeytunla ilgili her türlü durumu Halep'teki otoritelere rapor ettim. Ayrıca Zeytun'daki bu politik sorunlar sayesinde İncil çalışmaları için geniş bir kapı açılacağına inanıyorum" PABCFM, (Reel: 645, No: 42).

Zeytun'daki isyanı bastırmak için hükümetin Zeytun'a askeri kuvvet göndermeye başlaması üzerine misyonerler Halep'teki İngiliz konsolosuna telgraf çekmek istediler ancak telgraf telleri kesik olduğu için Maraş'taki misyonerlerden Mr. Christie ve bir misyoner atla Halep'e giderek, İngiltere'nin Halep Konsolosu Mr. Anderson'a, misyoner Henry Marden'in raporunu iletiler. Ayrıca Halep Valisiyle de görüşerek askeri güçlerin Zeytun'a gitmemesine, Maraş Mutasarrıfı, Zeytin Kaymakamı ve telgraf operatörünün görevden alınmasına neden oldular PABCFM, (Reel: 644, No: 240).

1879 yılında, Halep Valisi telgrafla Maraş'tan, misyoner okullarındaki öğretmenlerden Protestan Baron Sarkis'in de Zeytin'e gitmesini ve olayları teskin etmesini istedi. Maraş Mutasarrıfı, Baron Sarkis'le birlikte 100 kadar Çerkez'i de Zeytun'a gönderdi. Zeytunlu haydutlar Çerkezlere saldırarak 8-10 kişiyi şehit ettiler. Misyonerlere göre Zeytunlular yine de barışçı davranarak Çerkezlerin ölümlerini gömmelerine izin verdiler. Misyonerler, Zeytun eşkıyasının bu davranışını barışçı bulmuşlardı PABCFM, (Reel: 644, No: 241).

1879 Zeytun İsyanını misyonerler kendi kiliselerine taraftar toplamak için bir fırsat olarak gördüler. İsyân şartlarını da kullanarak Zeytun'da çalışmalarını artırdılar. Zeytun'daki Papazlar; Ermeni kadınların Protestanlardan ders almasını daha önce yasaklamıştı. Buna rağmen Zeytun isyanı sırasında bazı Ermeni kadınlar Protestanlardan ders almaya devam ettiler. İsyân devam ederken Maraş'tan bir Protestan bayan gelerek, Zeytun'da 30 Ermeni ve 10 Protestan kadını okutmaya başladı PABCFM, (Reel: 645, No: 48). Hanik Atsoon adlı Maraş'taki misyonerlere ait liseden mezun biri de Zeytun'da çalışmaya başladı PABCFM, (Reel: 643, No: 94).

Zeytun isyanı sırasında Zeytun'a sık sık gidip yerli halkla ve isyancı gruplarla görüşen misyoner Henry Marden de isyandan sonra Zeytunlu Hristiyanların; misyonerlere ve Protestanlığa ilgi duymaya başladıklarını belirterek kendisini Zeytun'daki her kesimden insanın gayet iyi karşıladığını bildirdi. Henry Marden, Board Sekreteri N.G. Clark'a, 8 Temmuz 1880 tarihinde yazdığı mektupta: "Zeytun'daki çalışmalarımızı ilerletmeyi ve geçen iki yıl boyunca Zeytun'daki siyasi meselelerde elde ettiğimiz prestijden yararlanmaya çalışıyoruz. Zeytun'daki her sınıftan insan bize kalpten hoş geldin dedi. Zeytun'a vaiz ve İncil okuyucular için bir ev inşa ettik" diyordu PABCFM, (Reel: 645, No: 46, 63). İsyandan sonra Zeytun'u ziyaret eden misyoner G.H. Montgomery de; Zeytinde misyonerlerin etkisiyle ve son politik problemlerin etkisiyle İncil'e olan talebin arttığını belirtti PABCFM, (Reel: 643, No: 94).

Amerikalı misyoner Thomas Christie'i isyandan sonra Ocak 1879'da Zeytun Ermenileriyle ilgili dikkat çekici tespitlerde bulundu. Christie şunları yazdı:

Zeytun'un 8-10 bin nüfusu var. Zeytundaki insanlar gaddarlık ve vahşilikleriyle meşhurdur. Bozuk kiliselerine fanatik bir bağlılıkları vardır ve Türklerden nefret ederler. 12 yıl önce(1867) Mr. Montgomery ilk kez Zeytun'a gittiğinde, papaz kalabalığı galeyana getirdi. Montgomery ve yanındaki kişi atlarından çekilip dövuıldı ve taşlandı. Zeytun'da ilk kez Protestan olan adam da dövuıldı. Zeytunlu kaba haydutlar, Türk idaresinde de pek sessiz durmadılar. Sonunda teslim olsalar da Türk askerini de püskürttüler. Bu hususta bir kişi bunlara derinden sempati duyabilir. Fakat bu isyanlar özgürlük için değildi. Onlar kanun altında özgürlük de istemediler. Onların liderleri basit haydut şefleriydi. Bunlar Türkleri de Hristiyanları da yağmaladılar. Daima kendi aralarında da kavga ederler, bu kavgalar da çok kanlı olurdu.

Geçen yaz eşkıyalar Türk Kaymakamı şehirden çıkardılar. 4 ay boyunca Zeytun'da anarşi hüküm sürdü. Haydutluğun önü açıldı. Çevre köylere saldırdılar. Kervanları durdurdular. Zeytun'daki evlerini çaldıkları yiyecek ve eşyalarla doldurdular. Merkezi Türkiye Koleji öğretmenlerinden Sewny (Ermeni asıllı) de bunların eline düştü; karısının ve kendisinin her şeyini aldılar.

Çapulculuk yapıp gece Zeytun'a gelip içki alemleri düzenleyip cümbüşler yaparlardı. Evlerde ateşler yükselir, çalınan koyunlarla ziyafetler çekilirdi. Böyle bir durumda yangın çıktı, evler yandı PABCFM(Reel:644, No: 241).

8.4.2. 1895 Zeytun İsyanı

Zeytun Ermenileri zaman zaman dünyadaki gelişmeleri de dikkate alarak Osmanlı Devleti'nin uluslararası alanda bir sorunla karşı karşıya kaldığı dönemlerde isyan etmekteydiler. Bu zamanlama da yurt dışındaki Ermeni örgütlerinin önemli bir payı vardı. 1895 yılına gelindiğinde Londra'da bulunan Hınçak komitesi başkanı

Nazarbeg başkanlığında bir isyan planlandı ve isyan bölgesi olarak da Zeytun seçildi. Bölgeye İngiltere'de bulunan Hınçak komitesine mensup bir propaganda ekibi gönderildi. Propaganda ekibi, bölge halkının silahlanmasını sağlarken silah ve paranın komite tarafından gönderileceğini, isyanın başlamasıyla birlikte İngiliz Deniz Kuvvetlerinin Mersin ve İskenderun limanlarını işgal edeceğini ve karaya asker çıkaracağını söyledi. Bu faaliyetler sonucu Zeytun isyanını başlatacak olan asilerin grup liderleri, köy temsilcileri ve propagandacıardan oluşan 100 kişilik grup, 16 Eylül 1895 tarihinde Karanlık Dere adı verilen yerde yaptıkları toplantıda isyanın ne zaman, nasıl ve nerede çıkartılacağını kararlaştırdılar. Alınan karar üzerine, üzere 6000 zeytun Ermenisinin katıldığı isyan 19 Ekim 1895 tarihinde başladı. İsyana katılanların tamamı son model İngiliz yapımı harp silah ve araçları ile donatıldı (Uras, 1976: 492; Eyicil, 2007: 321).

İsyandan önce Ermeniler yurtdışından çok sayıda silah satın aldılar ve bu silahları Akdeniz üzerinden Maraş, Zeytun ve Haçin'e ulaştırdılar. Ermeniler topladıkları paralarla Amerika'da 750 liralık dinamit ve 2 adet zırhlı satın aldılar. Londra'da bulunan Ermeni şirketleri tarafından 20.000 lira silah alınması için Amerika'ya gönderildi. Silah alımı için Maraş'tan 3000 lira Haçin'den ise 2800 lira gönderildi. Adlarına silah alınan şirket üyeleri İstanbul'da Mıgırdıç, Maraş'ta Hırlakyan ve Hacı Avadis, Haçin'de Agop oğlu Kara Serkis, İzmir'de Balyozoğlu'nun kayınbiraderi Miran Kahraman, Agop Kılıcanyan ve Artin Cezmancıyan'dı. Toplanan paralarla Ermeniler, Amerika'dan 50 bin martin, 70 bin lover, 2.000.000 adet martin ve lover fişeği satın aldılar (Eyicil, 2008:120).

1895 Zeytun isyanını, Hınçak Komitesi mensuplarından Agasi ile adamları çıkardılar. Agasi, Haçin kazasındandı. Amerika ve İngiltere'ye gidip oralarda eğitim aldı. Kumkapı vukuatını çıkaranlarla beraber Amerika'ya firar etti. 1893 yılında birtakım arkadaşıyla Kıbrıs'a ve oradan çok miktarda cephaneye ve silahla birlikte yelkenli ile Antakya kazasına bağlı Süveydiye köyüne geçip orasını merkez olarak kullandı. Arkadaşlarıyla beraber Süveydiye Ermenilerinin hepsini Hınçak Komitesi'ne dahil etti (Hüseyin Nazım Pasa, C. I, 1994: 146).

1894 yılında, isyanın önde gelen elebaşlarından olan Abah da Agasi'ye katıldı. Abah, Amerika'dan gelmişti ve önde gelen bir Ermeni ailesindendi. Abah'dan başka birkaç Ermeni daha aynı amaçla Kilikya'ya geldi. Hazırlık yapmak için Kilikya'nın farklı yerlerine dağıldılar. Agasi; Belen, Soğukoluk, Güzelli, Nergislik, Fartuslu, Halep, Kilis, Maraş, Dört Yol, İskenderun, Hasanbeyli ve Antep'e gitti. 1895 yılının Ağustos ayında tekrar Maraş'a geldi. Buradaki Ermenilerle, Zeytun'da çıkaracakları isyanla eş zamanlı olarak Maraş'ta da isyana başlamaları konusunda anlaştılar. Maraş'tan Alabaş tarafına oradan da Zeytun'a gitti. Arkadaşları Abah, Mleh ve Avrupa'dan gelen Hraçya da kendisine eşlik etti. Avrupa'dan gelen silahlarla donatılmışlardı ve Zeytunlular tarafından coşkuyla karşılandılar. Agasi, yapılan toplantılarda zeytunlulara, isyan için gerekli olan silah ve paranın komite tarafından verildiğini söyledi, İngiltere'nin Halep konsolosu ile sürekli irtibatta olduğuna ve İngiltere'nin, İskenderun limanına kendilerine destek için kuvvetler göndereceğine Ermeni halkını inandırdı (Güçlü,2010: 38; Bağçeci, 2008:100-101).

Zeytun'da Agasi önderliğinde isyan eden Ermeniler, bölgedeki civar kaza ve köylerde terör estirmeye başladılar. İsyancılar sadece Zeytun'da katliam yapmakla yetinmediler. Çevredeki Türk köylerine saldırılar düzenlediler. 27 Ekim 1895 tarihli arşiv belgesine göre isyancı Ermeni gruplardan Alabaş eşkıyası Andırın'ın Kumarlı köyünü basıp mal ve hayvanları gasp edip, kadın-erkek birkaç kişiyi öldürdü. Bunun üzerine Andırın'a gönderilen Maraş Jandarma Binbaşısı ile yanındaki 5 asker de Alabaş

eşkıyası tarafından şehit edildi. Olaylar üzerine Divan-ı Hümayundan Maraş'a gönderilen emirde şehirdeki iki alay Redif askerinin silâh altına alınması ve sıkıyönetim ilan edilerek Divan-ı Örfi kurulması istendi (BOA, Y. A. RES, Belge No: 77/7).

30 Ekim 1895 tarihli bir arşiv belgesinde ise; Zeytun Ermenilerinden 2000 kadar silahlı asinin Elbistan telgraf hattını tahrip ettiği ve Elbistan'a 4 saat mesafedeki 40-50 haneli 500-600 nüfuslu Karadut köyünü bastıkları ve birçok fenalıkta buldukları bilgisi yer alıyordu (BOA, Y. PRK. UM, Belge No:33/21).

Elbistan idare meclisi azası Emin Ağa'nın 30 Ekim 1895 tarihli mektubuna göre 8000 Zeytun, Haçin ve Andırın Ermenisinin 2 askeri katlettiği, kışlanın suyunu kestiği, İslam köylerini yağmaladıkları, Elbistan, Darende ve Gürün kazalarını da basacaklarının haber alındığını bildirdi (BOA, Y. PRK. UM, Belge No:33/22).

Zeytun kışlasında bulunan Miralay ve 400 asker tahminen 10 bin kadar Ermeni tarafından kuşatıldı. 30 Ekim 1895 tarihinde Ermeni eşkıyası tarafından Zeytun kışlası istila edildi. Asiler askerleri derisini yüzerek şehit ettiler. Ermeni asilerin karıları da askerlerin uzuvlarını kestiler (Ermeni İsyancıları (1878-1895) C.I, 2008, Belge No:44).

Ermeni asiler Zeytun kışlasında, büyük miktarda cephane, silah ve erzak buldular. Kışlada; 370 tane martini tüfeği, 120 bin fişek, iki krup topu, 70 top mermisi, iki varil barut fıçısı, iki depo arpa, iki depo pirinç ve fasulye, bir depo tuz, 30 kadar tava, 30 bin kilogram un, büyük bir samanlık, 30 bidon yağ, 2 bin çorap, 300 asker üniforması, 16 topçu katırı, 20 at ve her türlü ilaçlarla dolu olan bir eczane deposunu ele geçirdiler (Bağçeci, 2008:132).

Zeytun Ermenileri işi iyice büyütürken Haysa ve Luş Zeytun hükümetinden Maraş Osmanlı Hükümetine unvan ve imzası ile Ermenice evrak göndererek kendilerine hükümet süsü dahi verdiler. Bu şekilde Ermenilerin istişare ile vakit kazanmak istiyorlardı (BOA, Y. PRK. UM, Belge No:33/28) (3 Aralık 1895).

Halep'teki İngiltere Konsolos vekilinin Ermenistan prensliğinin merkezinin bölgede olması gerektiğini Maraş Ermeni, Katolik ve Protestan reisleri vasıtasıyla Zeytun Ermenilerine ilettiği gizlice haber alındı (BOA, Y. A. HUS, Belge No: 327/10) (4 Mayıs 1895). Tüm bu olanlara rağmen İngiltere, Almanya ve İtalya Büyükelçileri Zeytunu kuşatan Ermenilerin teslim olmalarını ifade ederek asker gönderilmemesini istiyorlardı. Ermeniler ise işi politikaya dökerek zaman kazanıyorlardı (BOA, Y. A. RES, Belge No:77/51) (4 Aralık 1895).

Avrupalı devletlerin oyalama çabaları sürerken Zeytun eşkıyası çevredeki Müslüman köylerini basmaya ve Müslümanları katletmeye devam ediyordu. Mesela; Çukurhisar köyü defalarca baskın gördü çok sayıda şehit verildi. 2 Kasım 1895 tarihinde Çukurhisarı basan Zeytun eşkıyası 1 Müslüman'ı yaralayıp karısını öldürdü, mallarını da yağmaladı. 1 Kasım 1895 tarihinde Maraş mutasarrıflığından alınan telgrafta ise şu bilgiler yer alıyordu: "Fırınz Nahiye müdürü Kigork komutasındaki 200'ü aşkın Zeytun eşkıyası Çukurhisar'ı basıp Çukurhisar'da 180 haneyi yaktılar, 150 erkeği, 40 kadını ve 95 kadar da çocuğu katlettiler" (Hüseyin Nazım Pasa, C. I, 1994:147). Başka bir arşiv belgesinde ise şu bilgiler yer alıyordu: Çukurhisar da çok feci işler yapıldı. Ermeni asiler, kızların göğüslerini kesip birbirlerine "Karebet sana portakal vereyim" diye attılar. Caniler kadınların karınlarını deşip çocukları çam ağaçlarına bağladılar (Ermeni İsyancıları (1878-1895) C.I, 2008, Belge No:44).

5 Kasım 1895 tarihinde Maraş Mutasarrıflığından alınan başka bir telgrafta ise Zeytun eşkıyasının Çukurhisar'da 35 Müslüman'ı katledip mallarını yağmaladıktan sonra Döngel köyünü de yağmaladığı bildiriliyordu. Zeytun eşkıyası 21 Kasım 1895 tarihinde ise Geben'de 68 Müslüman'ı kadın, ihtiyar, çocuk demeden katledip 27 haneyi ihrak eyleyip Fırınz'a kaçıyordu (Ermeni İsyancıları (1878-1895), C.I, 2008, Belge No:44).

19 Kasım 1895 tarihinde Zeytun eşkıyalarından Hraçya liderliğindeki Ermeniler, Yenicekale'deki Müslüman köylülere de saldırdılar. Yenicekale, Döngel ve Mucukderesi köylerini yağmalayarak kısmen yaktılar. Sürüleriyle birlikte birçok Müslüman'ı da canlı canlı yaktılar. Zeytunlular, her yöne erzak toplamak için saldırılar düzenlediler. Asiler Geben'i ele geçirdiler. Kaçan Müslümanların evlerini yağmaladılar. Maraş'a bağlı Yenicekale nahiyesinin Gürünler köyüne hücum ederek on evi içindeki eşya ile beraber yaktılar. Maraş'ın kuzey batısındaki birçok köy ile Andırın civarındaki bazı köyler Ermenilerin saldırılarından korkarak evlerini bırakıp yollara düştüler. 15 Kasım Cuma günü saat yedi sıralarında 800'ü aşkın Zeytun, Fırnis ve Geben Ermeni eşkıyası, Andırın kaza merkezi üzerine hücum ederek çok sayıda Müslüman ahaliyi katletip Müslümanların mallarını gasp ettiler (Bağçeci, 2008:119-120).

13 Aralık 1895 tarihli Halep Vilayetinden alınan şifreli telgrafta ise Zeytun eşkiasının Beşen, Kürtül, Süsükürtler, Avkasır, Kerimli, Demrek, Sarı Mollalı, Köşürge, Çukurhisar, Geben ve Andırın merkezi yağma edip Müslümanlardan 250 erkek ile 16 kadını katlettikleri, ayrıca kadın-erkek, küçük-büyük 100 kadar insanı da yaraladıkları bilgisi verilmekteydi. Telgrafta bu köylerin mahruk hanelerin 500 kadar olduğu ve ahalesinin göç ettiği bilgisi verilmekteydi. Ermeni asiler bastıkları köylerde akla hayale gelmedik zulüm ve işkencelere başvuruyorlardı. Kadınların memelerini kesmek, çocukları anne babalarının gözleri önünde boğazlamak, barut ile gözlerini yakıp öldürmek vahşiliklerini gerçekleştiriyorlardı. Alabaş nahiyesinde 2 jandarmayı yaktılar. Maraş Jandarma Binbaşısı ile yanındaki 3 Jandarmayı şehit edip birini tehlikeli surette yaralamışlardı. Nizamiye Mülazımı Hasan Ağanın gözü önünde 3 evladını sonra da kendisini ve hanımını öldürdüler. Andırın'da Yusuf Çavuş'u vücuduna barut dökerek şehit ettiler. Bertiz'de Nizamiye onbaşısını şehit ettiler. Pek çok katl, işkence ve yağmaya iştirak ettiler. Geride, gözleri kamayla çıkarılmış, diri iken uzuvları barutla yakılmış cesetler bıraktılar (Ermeni İsyanları (1878-1895), C.I, 2008, Belge No:44).

Osmanlı yetkilileri bölgeye önemli sayıda asker sevk etti. Zeytun'a sevk edilen kuvvetin kumandanlığına ise Mustafa Remzi Pasa getirildi. Zeytun'a 3 Tabur Nizamiye ve Redif Taburu, 8 Tabur ile 4 dağ topu ve 100 süvari getirildi. Adana cihetinde ise 4 Redif Taburu ise Sis'de hazır bulunduruldu. 3 Redif taburu ve İskenderun'dan ise bir Cebel Taburu geldi. Elbistan ve Maraş'tan 700 nefer Redif ve Nizamiye askeri gönderildi (Dinçaslan,2007: 45). Önce asilerin Türk köylerine yaptıkları baskınlar ve katliamlar önlenmeye çalışıldı. Ardından da Osmanlı askerleri Ermeni asileri çevredeki Türk köylerinden temizleyerek asilerin inleri haline gelmiş olan Fırnis ve Zeytun'a toplanmalarına neden oldular. Osmanlı ordusu Zeytun üzerine hareket ettiği bir sırada, Zeytun'daki Ermenilerin silahlarını terk ederek af ve merhamet istemeye amade buldukları İngiltere Hariciye Nezareti tarafından haber verildi (Bağçeci, 2008: 148).

Zeytun üzerine askeri birlikler gönderilmesi üzerine asilerin zayıt vermesinden korkan İngiliz, Fransız ve Rus konsoloslukları araya girerek olayların sona ermesini sağladılar. Konsolosların da müdahalesi sonucu bütün asilerin yurt dışına çıkarılmasına izin verildi. 1895 Zeytun isyanında Ermeniler 125 kayıp verirken Müslümanlardan 20.000 kişi hayatını kaybetti (Eyicil, 2007:322).

Zeytun eşkiasının elebaşlarından olan Agasi, Ratchia, Eyak, Meld adlı 4 kişi 1896 yılında Mersinden Fransız konsolosunun teminatı ile Fransız vapuruna bindirilip Marsilya'ya gönderildi (BOA, HR. SYS, Belge No: 2749/12). Zeytun isyanı Ermeniler tarafından zafer olarak birçok yerde kutlandı ve sanki yabancı bir ülkeyle barış imzalanıyormuş gibi isyandan sonra Zeytun Ermenileri ile antlaşma imzalandı ve genel af ilan edildiğinden asiler yargılanmadı.

8.4.2.1. 1895 Zeytun İsyanı Sırasında Misyonerlerin faaliyetleri

1895 yılında Zeytun'da bulunan 6 mektepten ikisi Amerikan misyonerleri tarafından 1871 yılında açılan Amerikan Protestan Kız ve Erkek mektepleri idi. Bu mekteplerde iki öğretmen çalışmaktaydı. Amerikan Protestan Erkek Mektebi'nde 1894 yılında 65, 1895 yılında 30, 1896 yılında 45 öğrenci eğitim gördü. Amerikan Protestan Kız Mektebi'nde ise 1894 yılında 25, 1895 yılında 40, 1896 yılında 30 öğrenci eğitim gördü. Bu okullarda Zeytunlu Ermeni çocuklara dini bilgilerin yanı sıra Ermeni tarihi ve kültürü de öğretildi. Bu durum Zeytun'da görülen isyanların giderek milliyetçi bir karakter kazanmasında etkili oldu. Ayrıca Zeytun'da bulunan kiliselerden bir tanesi de Amerikan misyonerleri tarafından kullanılmaktaydı. 1895 yılında söz konusu kilisenin 85 erkek ve 30 kadın üyesi bulunmaktaydı (Bağçeci, 2008: 76).

1895 yılındaki Zeytun İsyanına, Zeytun Mektebi öğretmenlerinden Avedik Keşanyan ve Antep Ermeni Protestan Kilise'sinin rahibi de katıldılar (Dinçaslan, 2006: 30).

Amerika'da bulunan bir takım Ermeni cemiyetleri Anadolu'daki Ermenilere silah kullanmasını öğretmek için resimli kitaplar bastırıp, Avrupa bağlantıları vasıtasıyla Marsilya üzerinden Osmanlı topraklarına gönderiyorlardı. Bir defasında Osmanlı istihbaratı bu kitapları getiren Ermenileri Fransa sayesinde engelledi (BOA., HR.SYS, 2748/22). Ermeni cemiyetlerin diğer bir faaliyeti de Anadolu'daki Ermenilerin silahlanması için yaptıkları çalışmalarıdır. Toplanan yardım paraları silah alımına ve bu silahların nakliyatına gidiyordu. Cemiyetler tarafından 10.000 adet Amerikan tüfeği satın alınıp Zeytun isyanında kullanılması için yola çıkarıldı. Silahların, önce Yunanistan'a, oradan kayıklarla Adana'nın aşağı bölgesine geçirileceği, orada Frenk ve Samarfataoğullarının çiftliklerine aktarılıp daha sonra Zeytun'a gizlice aktarılacağı istihbaratı alındı (BOA., HR.SYS, 2748/22).

Zeytun'da 16 Temmuz 1890 tarihinde Amerika ve İstanbul'dan gelen bazı Ermeni komiteleri Zeytun'da halkı isyana teşvik ederken yakalandı (BOA, Y..PRK.HR., Belge No: 13/39).

Zeytun isyanlarının ne kadar planlı bir isyan olduğu ve çok önceden hazırlıkların yapıldığı Amerika'daki Türk tüccarların Derviş Paşa'ya gönderdikleri Nisan 1894 yılına ait mektupla daha da belirgin bir hale geldi. Mektupta; Ermenilerin Amerika'dan çok sayıda silah alıp Anadolu'ya sevk ettikleri bildiriliyordu. Mektupta ayrıca, Amerika'da bulunan 20-30 kadar Ermeninin silah fabrikasında çalışmakta olduğu ve ileri de Türkiye'ye dönüp orada da silah yapacakları bildirildi (BOA, Y. PRK. MYD, Belge No:14/85).

Osmanlı Devletinin Paris Sefaretinden gelen 1902 yılındaki bir haberde; New York, Boston, Chicago, Philadelfiya'da yaşayan Hınçak ve Truşak komitesi üyesi Ermenilerin Zeytun, Sason, Muş dağlarına sevk olunmak üzere 36 sandık martini fişeği ile 4 kıta top gönderdikleri bildirildi. Bu komite üyelerinin Amerikalı öğretmenlerin gözetiminde silah talimi icra eyledikleri bildirildi (BOA, A.MKT. MHM, Belge No:546/31).

24 Aralık 1895 tarihinde Maraş'taki Ermeni Fesad Komitesi reisi ve Kırklar kilisesi başpapazı olan Dernihabetyan Dirgovan'ın polis dairesinde verdiği ifadelere Maraş ve Zeytun'daki Ermeni isyanlarında Katoliklerin ve Protestanların da rolleri olduğu ortaya çıktı. Dernihabetyan Dirgovan Maraş'ta Şeyh Adil Mahallesi'nde oturmaktaydı. 15 Aralık 1895 tarihinde yakalandığında evinde çok sayıda zararlı doküman bulundu. Dernihabetyan Dirgovan; Maraş'taki Ermenilerin okullarda ve açık alanlarda toplantı yaptıklarını ve Hınçak Komitesinin kararlarını buralarda

görüştüklerini söyledi (Halaçoğlu,2007:131). Dirgovan ifadesinde Zeytun'da 500 kadar silahlı İngiliz askeri ve İngiliz komutanının da olduğunu bunlarla beraber 10.000 silahlı Ermeninin olduğunu itiraf etti (Halaçoğlu,2007: 94). Dernihabetyan Dirgovan; 1895 yılı Zeytun isyanının da Agasiye doğrudan Londra'dan yani merkezden gelen emir üzerine başladığını ifade etti (Halaçoğlu, 2007: 117).

1895'teki Zeytun isyanının çıkmasına neden olan Hınçak Komitesi mensuplarından ve isyanın elebaşlarından olan Agasi de misyonerlerin isyandaki rolleri ile ilgili olarak şunları yazdı:

Türk halkı ve yönetim, bir süredir Amerikalı veya Avrupalı misyonerlere karşı çok kızgındılar. Bizi, devrim fikirlerini yayan birileri gibi değerlendiriyorlardı. Otuz yıl önce hükümet, bu misyonerlerin tüm Ermeniler tarafından getirilmesine, severek izin veriyordu. Bunlar, Ermenilere Protestanlığı veya Katolikliği benimsetiyorlardı. Ermeniler, kendi içlerindeki uyuşmayanları attılar. Gerçekten de, ilk zamanlarda, Gregoryen, Protestan ve Katolik Ermenileri arasında anlaşmazlıklar patlak vermişti. Hükümet, bu durumdan çok memnundu. Misyonerleri buna daha da teşvik ediyorlardı. Fakat okullarımız bu misyonlar için açıldı. Ermeni kurumlarının kurduğu okullarda, bilgili gençler yetiştirildi ve her şey değişti. Bu yeni nesil, Avrupalı fikri benimsedi. Dinlerin üzerine çıkarak, büyük bir milli kardeşlik duygusunu bünyesinde birleştirdi. Dikkatini, egemen rejimin haksızlıklarına ve yolsuzluklarına çevirdi. Bu hareket hükümette büyük bir endişeye sebep oldu. Hükümet Ermenilerin arasına sızan misyonerleri serbest bırakarak büyük bir hata yaptığını inandı. Ben birkaç yüksek dereceli Türk memurların kendi aralarında konuşurlarken şu yakınmalarını duydum: 'Büyük bir hata yaptık. Bu misyonerleri Ermenilere göndermeye izin vermekle hata ettik. Okullar açıldılar ve halkı bilinçlendirdiler. Onlara bozguncu fikirler verdiler. Sonrada ülkenin tüm iç işlerindeki hükümet müdahalesinde onları da kendi taraflarına çektiler' (Bağçeci, 2008: 25-26).

1895 yılı Zeytun'daki Ermeni isyanı sırasında Maraş'ta bulunan misyonerler Avrupa ve Amerika basınına gerçek dışı haberler gönderdiler. Bu tür haberlerin artması üzerine Osmanlı Devleti elçileri vasıtasıyla haberleri tekzip ettirdi. Mesela, 1895 yılında Novosti gazetesinde Maraş piskoposu ile birçok ruhbanın tevkif edilip idam cezasına çarptırıldıkları haberi yayınlandı. Aynı haber İtalyan ve Amerikan gazetelerinde de yer aldı. Bu haberler üzerine Osmanlı Devleti'nin Washington Sefareti Amerikan gazetelerine tekzipname gönderdi. Yine 1895 yılında 3 misyonerin hristiyanlara silah dağıttıkları için Maraş'ta tutuklandıklarına dair bir haber Univers gazetesinde yayınlandı. 1895 yılında Maraş'ta bulunan Amerikalı misyonerler Osmanlı Hükümeti tarafından Press ve Extrablatt gazetelerinde yayınladıkları telgraftan dolayı ikaz edildiler (Gökhan, 2011: 344-345).

Misyonerler, Avrupa ve Amerika'ya Ermenilerin öldürüldükleri haberlerini gönderirken Ermenilerin Türkleri katletmesine ise hiç değinmiyorlardı. Misyonerler tarafından yazılan rapor, kitap, makale vs.'nin ortak yönü olarak Ermenilerin yaptıkları katliamlardan hiç söz edilmemekteydi. Mesela, 1895 Zeytun isyanı sonrası Zeytuna'a giden Amerikalı misyoner Dr. Shepard isyanın başında Zeytun Ermenilerin 500 askerin bulunduğu kışlayı istila ettiğini yazıyor ancak kışladaki bu askerlerin Ermenilerce işkence edilerek öldürüldüğünden hiç bahsetmiyordu (Riggs, 1920: 107).

28 Aralık 1895 tarihinde Washington Post gazetesinde yayınlanan ve yarı resmi görevlilerden yani misyonerlerden alınan habere göre Zeytun'da 2500 Hristiyan ve 250

Türk ölmüştü. Savunmada olan Ermeniler nasıl bu kadar çok kayıp vermişti? Ayrıca kışlada öldürülen ve Ermeni kadınlar tarafından parçalara ayrılan 400 Türk askerine ne olmuştu? 24 Mart 1896 tarihli sayısında Chicago Tribune gazetesinde bu işi yapan kadınlar için “Zeytun’un Cesur Kadınları” başlığı atılmıştı ve bu işi yapan kadınlar övülmüştü.

Osmanlı Hükümeti de Zeytun olaylarıyla ilgili elçilik vasıtasıyla Amerika’daki gazetelere bilgiler dağıttı. Ancak bu bildiri çok az gazetede yayınlandı. Mesela, New York Times bu bildiri 5. Sayfada 14 satır halinde yayınladı. Ermeni haberlerine ise yüzlerce satır yer verilmekteydi.

29 Kasım 1895 tarihinde Dallas News adlı gazetede Maraş’ta 1000 Ermeninin öldürüldüğü iddia edilmekteydi (McCarthy, 2010: 128-129).

Amerika’da Women Journal adlı gazetede 1896 yılında yayınlanan makalede Maraş’ta yaşayan Ermeni kadın ve çocukların Müslümanların saldırısına uğradığı anlatılmaktaydı. Yine bu dönemde Daily News, Morning Leder, Manchester Guardian, Reuter gibi gazetelerde Ermeni, olaylarıyla ilgili uydurma haberler yayınlanmaktaydı. Osmanlı Devleti bu asılsız haberleri tekzip ettirse de Avrupa’da ve Amerika’da Ermenilerin Osmanlı ülkesinde katledildiklerine inananların sayısının artmasına engel olunamadı. Osmanlı topraklarında kayda değer hiçbir olayın yaşanmadığı 1898 yılında Frankfurt’ta çıkan gazetelerde Maraş’ta Ermenilere katliam yapıldığı haberleri çıkması üzerine Tevfik paşa Mahmut Nedim Bey’den bu haberlerin tekzip etmesini istedi (Günay, 2012:119-125).

Amerikalı misyonerler Maraş’tan gönderdikleri 1896- 1897 yıllık raporlarında Avrupalı güçlerin araya girmesiyle Zeytun’un korunduğunu iddia ediyorlardı. Misyonerler İngiliz Konsolos Mr. Brahaw (Barnhaw)’un Zeytun’da yardım için fonlar oluşturduğunu ve bunları dağıtmaya başladığını kiliselerin yardım dağıtma merkezi olarak kullanıldığını, bölgede buğday, un, tarımsal ürünler, giysiler ve para dağıtıldığını ve böylece kilisenin çekim merkezi haline getirildiğini belirttiler. Amerikalı misyonerler ayrıca Zeytun’daki okullarında 80 öğrenci olduğunu, Zeytun’daki Protestan cemaatinin sayısının 275 kadar olduğunu, Fırnız’da bir vaiz vasıtasıyla yardım dağıttıklarını bu vaizin çalışmaları sonucu bölgedeki Gregoryenlerden Protestan olmak isteyenler olduğunu bildirdiler PABCFM, (Reel 552:No:118).

8.4.2.2. 1895 İsyanı Sonrası Zeytun’da Misyoner Faaliyetleri

Antep’teki Amerikalı misyonerlerden Dr. Shepard Antep’teki misyoner hastanesinden bir asistanla beraber İsyan sonrasında Zeytun’a geldi. Zeytun’da 60 yataklı bir geçici hastane kurdu. Shepard Beyrut Kızılhaç’ı gelince bu görevi onlara devretti. Dr. Shepard Zeytun’da iken şehirde yatarak tedavi edilen hasta sayısı 210 olmuştu. Bunların 157’si Ermeni, 50’si Türk, 3 ü ise yahudiydi. Bu hastaların 99’u Ermeni isyanı sonucu yaralanmıştı. Bunlardan 16’sı öldü. Şehirde birçok hasta doktorlar tarafından evlerinde ziyaret edildi PABCFM, (Reel 552:No:92). Shepard bu dönemde Zeytun’da 21.000 kişinin toplandığını, şehirde tifus salgını olduğunu ve kendisinin çalışmaları sonucu tifus salgını sonucu ölenlerin sayısının büyük oranda azaldığını iddia etti (Riggs, 1920:114).

İsyanın hemen ardından bölgeye gelen Amerikalı misyoner Dr. Judson Smith, Ermeniler ve hristiyan kaynaklar tarafından verilen ölü sayılarının abartılı olduğunu söyledi. Kendisinin verdiği bilgiye göre, gerçek ölü sayısı 650’idi. Daha sonra hastalanıp ölenler de eklenecek olursa bu sayının 1000’i bulduğunu ifade etti. Maraş’tan gelen misyonerler, isyan için köylerinden ayrılan 10.000 kadar Ermeni ile Zeytunlu

Ermenilere para, yiyecek, giyecek, ayakkabı, yatak, tohum, tabak çanak ve hayvan yardımında bulundular. 1896 yılı içinde Ermeni köylülere toplam 1310 kazan, 1680 tahta damacana, 207 saç, 229 testere, 510 balta, 974 kürek, 450 kazma ve 134 saban dağıtıldı. Misyonerler tarafından 1896 yılının şubat ve mart ayları içerisinde her hafta 7.000 Ermeni'ye yardım yapıldı. Ağustos ayına kadar bölgede bulunan 20.000'den fazla Ermeni'nin ihtiyaçları karşılandı. Yılın sonuna kadar ise yardım yapılan Ermenilerin sayısı 30.000'i buldu. Yardım yapılan köylerin sayısı ise 65'di. 1896 yılının sonuna kadar bu bölgede misyonerler tarafından yürütülen yardım çalışmaları için toplam 18.513 lira toplandı. 1897 yılının başlarından itibaren ise yardım yapılan Ermenilerin sayısı azaldı ve bu sayı 15.000'e düştü. Zeytun ve çevresinde yaşayan Ermenilere yapılan yardımlar birkaç sene daha devam etti (Bağçeci, 2008:238-240).

Maraş'taki Amerikalı misyonerleri, isyan sonucu yetim kalan Ermeni çocukların bakımlarını da üstlendiler. İsyân sonrası Maraş'ta 4 evde 108 çocuğun ihtiyaçları karşılandı. Bunların 56'sı erkek, 52'si ise kız çocuğuydu. Yine bunlardan 18 erkek ve 17 kız Maraş'tan, geri kalanları ise Zeytun ve çevre köylerinden gelmişti. Bu çocukların bakım ve eğitimleri için gereken masraflar, Almanya'da bulunan Yetimler Vakfı, Ermeni Özgürlük Cemiyeti ve New York ile İsviçre'deki hayırseverler tarafından karşılandı. Bu yardımların bir kısmı özellikle Zeytunlu çocuklara verildi. Maraşlı tüm yetimlerle birlikte köylerde annesiz babasız kalmış yetimlerin hemen hemen tamamı söz konusu evlere kabul edildiler (Bağçeci, 2008:242).

9 Temmuz 1896 tarihli arşiv belgesinde isyandan sonra Zeytun'a iltica etmiş olan Hristiyanların memleketlerine iade olunduğu ve Halep'de Hristiyan ahalinin ikamet ettiği mahallerde asayişin berkemal olduğu, İslam ve Hristiyan ahali arasında tam bir sükunetin hakim olduğu ve bu durum dolayısıyla yardım dağıtmak üzere bölgeye giden Amerikalı misyonerlerden Mr. Mikalem'in teşekkür ettiği bildiriliyordu (BOA. A.}MKT. MHM. 652/1).

8.4.3. 1895 Maraş'taki İsyân Sırasında Protestan Misyonerlerin Faaliyetleri

Maraş'taki Ermeniler de 1895 yılındaki isyan için hazırlıklarını yaptılar ve isyan etmek ve topluca harekete geçmek için, Zeytun Ermenilerinden gelecek işareti beklemekteydiler. Çünkü daha önce Zeytun eşkıyası ve isyanın elebaşısı olan Agasi ile görüştüler ve beraber hareket etme kararı aldılar. Bu nedenle Zeytun'daki isyan başladıktan sonra Maraş'ta da Türklerle Ermeniler arasındaki ilişkiler gerildi. Ermeniler silahlanmışlardı. Fırsat buldukça da şehirde olaylar çıkarmaya başladılar.

Mustafa Remzi Paşa Ermeni ihtilalcılarının zararlı evraklarını elde etti. Maraş İdare Meclisi üyesi Çobanyan Agop ve kardeşi Karabet'in evleri arandı. Evlerinde Zeytun Komitecileri tarafından gönderilmiş mektuplarla bir takım Ermenice evrak ve gazete ile billur bir kutu içinde 12 resim ve üç adet mühür ele geçirildi. Bunların Ermenistan ve Kilikya hakkında Marsilya'da Portakalcıyan Mıgırdıç tarafından düzenlenmiş ve Türkiye'deki bütün komite başlarına gönderilmiş tüzük olduğu, mühürlerin de komitelerin resmi mühürleri olduğu anlaşıldı (Eyicil, 2008: 168-169).

24 Ekim 1895 Perşembe günü Maraş'ta 15 silahlı Ermeni, Ali isimli Müslüman bir genci sebepsiz yere bıçakla yaralayıp kaçtılar. Maraşlı Ali'yi yaralayan kişilerle onların üç arkadaşı yakalandı. Bu Ermenilerin evlerinde 48 adet silah bulundu. Silahlarla beraber adliyeye sevk edildiler. Yaralanan genç ise hayatını kaybetti. 25 Ekim 1895 Cuma günü saat dörtte Ermeniler çarşıda tartışma çıkardılar. Ermenilerin dükkânlarını kapatıp silahlanmaları üzerine jandarma olaylara el koydu. Aynı gece Saat 11'de silahlı 12 Ermeni şehrin dış mahallesinde 2 Müslüman'ı silah ve bıçakla yaraladı.

Ayrıca Ermeniler gece devriye gezen askerlerin üzerine ateş açtılar (BOA, HR. SYS, Belge No: 2810/2).

Ermeniler, 17-18 Kasım 1895 tarihlerinde Maraş'ta devriye gezen askerlerin ve Müslüman halkın üzerine Şekerdere, Akdere, Kümbet ve Kırklar kiliselerden ve evlerinden ateş açtılar (BOA, HR. SYS, Belge No: 2791/5).

Ermeniler daha önceden boşalttıkları evleri de ateşe verip şehirde büyük bir yangın çıkardılar. Bu yangınlardan sıçrayan alev ve ateşlerden Kümbet ve Akdere kiliselerindeki barut ve daha başka patlayıcı maddelerin tutuşmasıyla her taraf alevler içinde kaldı. Maraş Komutanı Ziver Paşa başta olmak üzere subayların aldıkları tedbirler sivil memurların gayretleriyle polis, jandarma ve askerlerin tulumlarıyla yetişerek yangını söndürdükleri gibi ayaklanmayı da bastırdılar. Yangında 150 kadar ev yandı. Şekerdere kilisesinin yangın yerinde demir güller bulundu. Bunlar kilisenin silah deposu olarak da kullanıldığını kanıtlamaktaydı. Ermeni evlerinden ele geçirilen barut, hartuç ve diğer patlayıcı maddelerin numuneleri askeriye teslim edildi. Yangının Ermeniler tarafından çıkarıldığı kesinlik kazandı. Olay sırasında bazı evlerden yağma edilen eşyalar ise hükümetçe toplanarak sahiplerine verildi (Dinçaslan, 2006: 45).

1895 yılında Maraş'ta meydana gelen Ermeni olaylarında askerlerden 2 ölü 5 yaralı, Müslüman ahalden ise 27 ölü 31 yaralı vardı. Gayrimüslimlerden ise 98 ölü ve 83 yaralı vardı. Olaylarda 150 civarında da ev yandı. Olaylardan sonra kiliselerde ve Ermeni evlerinde yapılan aramalarda top güllesi, barut ve hartuç gibi pek çok mühimmatın bulunması Ermenilerin olaylar için önceden hazırlıklı olduklarını gözler önüne sermekteydi (Halaçoğlu ve Avşar, 2007: 306).

Maraş'a bağlı köy ve kasabalarda da isyanın etkileri görüldü. Amerikalı misyonerlerin raporlarına göre Elbistan'daki öğretmen ve papaz dahil Protestanlar olaylar başlayınca kendilerinin Müslüman olduklarını bildirdiklerini ancak olaylardan sonra tekrar Camiye gitmeyi bırakıp Protestanlığa döndüklerini iddia ettiler. Misyonerler ayrıca olaylar sırasında Elbistan'da herhangi bir kayıp ve ölüm olmadığını bildirdiler.

Misyoner raporlarında Andırın'ın Geben köyünün yağmalandığını ve yakıldığını bildirdiler. Ancak bu yangın ve yağmanın kim tarafından yapıldığını belirtmediler. Sadece Geben'in yakıldığını raporda yazdılar. Geben'i yakan ve yağmalayanlar ise Zeytundan gelen Ermeni asilerdi. Misyoner raporlarında; Ermeni asilerin Geben'de yaptıkları Müslüman katliamından hiç söz edilmedi. Misyonerler Geben'deki halkın güvenlik için tamamen Zeytun'a göç ettiğini de iddia ediyorlardı. Gerçekte ise Zeytun o tarihte isyanın merkez üssü konumundaydı. Geben'deki Ermeniler de isyana destek için Zeytun'a göç etmişlerdi. Misyoner raporlarında Geben'deki Müslüman katliamından hiç bahsedilmiyordu. Raporun devamında Zeytun'a giden Ermenilerin ancak yarısının olaylardan sonra geri döndüğü ve kendilerinin Geben'de yaz dönemi için Maraş'taki Protestan Ruhban okulundan bir öğrenciyi görevlendirdiklerini bildiriyorlardı.

Misyonerler 1895 isyanı sırasında Andırın'daki kilisenin çok az zarar gördüğünü ve birkaç protestanın olaylarda hayatını kaybettiğini yazdılar. Ancak misyoner raporlarında Andırın'da Ermenilerin yaptığı baskından Andırın'ın Zeytun Ermenilerince yakılıp yağmalanmasından Andırın Jandarma Çavuşu Yusuf Çavuş'un vücuduna barut doldurularak şehit edilmesinden, bölgedeki Müslümanlara yapılan katliamdan hiç söz etmediler. Misyonerler ayrıca yaz ayları için Andırın'da bir yerli yardımcı (Worker) çalıştıracaklarını ve bu kişinin Şivilgi köyünde Taree hours distant'ı da yöneteceğini, çünkü oradaki Gregoryen Ermenilerin böyle bir rica da bulduklarını bildirdiler.

Amerikalı misyonerler Haruniye(Düziçi)'de de olaylar olduğunu ancak herhangi bir ölüm ve katliam olmadığını bildirdiler (PABCFM, (Reel 552:No:100).

Amerikalı misyonerler 1896-1897 yıllarında Maraş'taki yetimhanelerinde neredeyse tamamı Gregoryen olan 200 kadar çocuk topladılar. Misyonerler Maraş bölgesinden topladıkları yaklaşık 150 çocuğu ise başka şehirlere, deniz kıyısındaki yetimhanelere ve hareket noktalarına gönderdiler. Ayrıca 1896-97 yıllarında şehirde birçok Gregoryen Ermeni de Protestan oldu. Bu da olaylar sonrasındaki kaos ve kargaşa ortamlarının misyonerlerce iyi değerlendirildiğini göstermekteydi PABCFM, (Reel 552:No:117).

Osmanlı belgelerinde de Maraş'taki olayların teşvikçisi olarak Maraş Meclis-i İdare azasından Vartuvar, Manuk ile Protestan öğretmenlerden Şiraciyen Aharon ve Meskufant gösterildi. Söz konusu kişilerin uygun yerlere sürülmediği sürece Maraş'taki fesadın bitmeyeceği bildirildi (Halaçoğlu ve Avşar, 2007: 305).

Maraş Amerikan Kız Kolejinde ve Antep, Adana, gibi illerdeki Amerikan okullarında görevli öğretmenlerin Ermeni komitelerinde aktif olarak rol aldıkları ortaya çıktı. Mesela, Hassa Kazası, Adana ve Cebel-i Bereket kazalarında Ermeni çetelerinin ve şüpheli papazların evlerinde yapılan aramalarda ele geçen evrak arasında çete elebaşları olarak Antep Koleji hocalarından ve Maraş'ta da görev yapan Agop Belilyan, Aleksan Bezciyan, ve Maraş Kolejinde görevli Baron Simbad Gabriyan'ın da adları geçmekteydi. Halep Valisi Hasan Bey, 2 Eylül 1894 tarihinde yaptığı tahkikatla bunların Amerikan vatandaşı olsalar da yakalanıp cezaya çarptırılacağını bildirdi (Babacan, 2004: 648).

Maraş Amerikan Koleji hocalarından Kırkor Behisniliyan ve dört arkadaşı, Tarsus'a giderken 27 Aralık 1894 tarihinde Adana'da üzerleri ve eşyaları arandı. Bu aramada üzerlerinden çıkan mektup ve belgelerden Maraş ve havalisindeki Ermeni faaliyetleri ile Muş, Bitlis ve Sasun'daki gelişmeler hakkında bilgi taşıdıkları ortaya çıktı. Hatta bu olay Adana'daki İngiliz konsolosunun Londra'ya verdiği bilgiler doğrultusunda Londra'da Times gazetesinin 2 Aralık 1894 tarihli nüshasında Amerikalı bir misyonerin hapse atıldığı şeklinde haber yapıldı. İngilizler olayı diplomatik olarak Osmanlı Devleti'nin aleyhine çevirme teşebbüsünde bulundu. Yine aynı günkü Daily News gazetesinde Osmanlı kuvvetlerinin Ermenileri Maraş, Zeyton, Bitlis ve Van'da katlettiği, Ermenilerin Osmanlı memurları ve zaptiyeleri tarafından mezalime uğradıkları yönünde haberler yer aldı (Babacan, 2007: 495-496).

Amerikalı misyonerlere ait raporlarda Maraş'ta 1895 yılında meydana gelen olaylarda misyonerlerin kaybı olmadığı ancak yerli bir Protestan liderin ve 4 hristiyanın öldüğü bildirildi. Raporlarda; 14 yaralının yatarak tedavi edildiği, 200 kadar kişinin de hafif yaralı olduğu yazıldı. Misyonerler, Müslümanların kayıplarına ise hiç yer vermediler PABCFM, (Reel654:No:87). Misyonerlerin mektuplarında Maraş'taki 1895 Ermeni olaylarıyla ilgili şu ifadeler yer almaktaydı: “ Biz eminiz bütün misyonerler iyidir ancak biz yerli hristiyan kardeşlerimiz için kaygılıyız” PABCFM, (Reel 654, No: 89).

1895 Maraş'taki Ermeni olaylarında İngiliz misyoner Lee ve Amerikalı misyoner Mikalem'in önemli rolleri oldukları yapılan soruşturmalarda ortaya çıktı (Halaçoğlu, 2007: 42). Maraş'taki Ermeni Fesat Komitesi reisi ve Kırklar kilisesi başpapazı olan Dernihabetyan Dirgovan'ın polis dairesinde verdiği ifadesinde Maraş'taki Amerikalı misyoner Mikalim ve Mister Lee ile devamlı olarak görüştiklerini, beraber toplantı yaptıklarını ve Avrupa'dan haberleri onlar aracılığıyla aldıklarını söyledi (Halaçoğlu, 2007: 133).

1895'teki Ermeni isyanlarını Maraş'taki Amerikan Mektepleri ve buralardaki misyonerler el altından desteklediler. Buna rağmen Amerikan mektepleri etrafında devriyeler gezdirilerek buralar Türk askerlerince korundu. Maraş'taki İngiliz ve Amerikan vatandaşlarının evleri koruma altına alındı (Halaçoğlu, 2007: 58).

Eylül 1894 yılında, Maraş'ta bulunan ve Amerikan mekteplerinde öğretmenlik yapan bazı Ermeniler, isyanı teşvik ettikleri gerekçesiyle suçlu bulunarak tutuklandılar. Bunların bir kısmı Amerikan vatandaşı olduğu için hemen yargılanmaları mümkün olmadı ve bu öğretmenlerle ilgili olarak Amerikan elçiliğine ikaz edici ve aydınlatıcı bilgiler verildi (Eyicil, 1999: 195-196).

Maraş'ta olduğu gibi diğer Osmanlı şehirlerinde de isyana karışan misyonerler Amerika, İngiltere, Fransa gibi emperyalist devletlerin araya girmesi üzerine cezalandırılmadı. Sınır dışı dahi edilemediler. Ermeni olayları sırasında tahrip edilen okulların birçoğuna tazminat ödemek zorunda kalındı. Mesela, 1895 yılındaki Ermeni olayları sırasında, Ermeniler tarafından kasten çıkarılan yangında Maraş'ta 150 kadar ev yandı. Amerikalı misyonerlere ait olan Kız Koleji ve Protestan Ruhban Okulu da yanan yerler arasındaydı. Ermeni komiteciler misyonerlere ait binaları ateşe verince okullarda bulunan 290 öğrenci misyonerler tarafından güvenli yerlere taşındı. Amerikalı misyonerler ve öğrenciler askerlerin himayesi altına alındı. Yangında 44 bin dolar civarında maddi zarar meydana geldi. Amerikan Sefareti, Osmanlı askerleriyle memurlarının Amerikan misyonerlerini korumak için gösterdikleri çabayı kendi hükümetine aktardı. Buna rağmen Amerikan Hükümeti, Osmanlı Devleti'nden tazminat istedi (Günay, 2008: 293-294).

Tazminatın ödenmemesi hâlinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuvvet kullanmaya kararlı olduğunu anlayan Osmanlı Hükümeti, sorunu biraz daha sürüncemede bıraktıktan sonra Haziran 1901'de 19000 sterlin miktarında bir tutarı tazminat karşılığı olarak Amerika Birleşik Devletleri Elçisine ödedi (Erhan, 2001:335).

1895 yılında Washington Sefareti'nden Babiâli'ye çekilen telgrafta Merzifon, Harput ve Maraş'ta "Amerikan mekteplerinin yağmalandığı ve ibadet yerlerinin yakıldığı" haber verildi. Bölgede yaşayan Amerikalılar söz konusu zararın Kürtler tarafından verildiğini, Osmanlı askerlerinin de seyirci kaldığını iddia ettiler. Amerika Birleşik Devletleri elçisi Terrell, Sadrazam Said Paşa'ya bir nota vererek Osmanlı ülkesindeki Amerikalıların can ve mal güvenliklerinin tehlikede olduğunu vurguladı ve gerekli güvenlik önlemlerinin alınmasını istedi. Terrell ayrıca Maraş Jandarma Kumandanı'nın Maraş'taki olayları yatıştırmakta yetersiz kaldığı gerekçesiyle görevden alınmasını talep etti. Terrell'in talebi, Osmanlı Hükümetince iç işlerine karışılması olarak yorumlandı ve büyük şaşkınlık yarattı.

American Board of Commisioners for Foreign Missions ve diğer misyoner kuruluşunun, Amerika Birleşik Devletleri hükümetine arka arkaya yaptığı şikâyetler Babiâli'nin verdiği güvenceyi yetersiz kılmaktaydı. Washington, nisan başında, Marblehead ve San Fransiscove Minneapolis savaş gemilerinin İzmir, Adana, İskenderun ve Beyrut limanlarını ziyaret ederek Osmanlı Hükümetine gözdağı vermesini kararlaştırdı. Gemilerin Osmanlı limanlarına ulaşması üzerine, Babiâli, Terrell'den ziyaretin sebebini sorduğunda, Terrell, geminin dostane sebeplerle geldiğini bildirirken bu tür savaş gemilerinin uzak bölgelerdeki Amerikan çıkarlarının korunması için imal edilmiş olduğunu vurgulayarak ziyaretin ardındaki gerçek nedeni ima etti (Günay, 2008: 112-113; Erhan, 2001: 326).

Ermenilere gelen her türlü gizli belge, silah ve patlayıcı madde genellikle misyonerler vasıtasıyla sahiplerine ulaştırılmaktaydı. Mesela, 1895 yılında Maraş'ta görevli İngiliz misyoner Lee ve Amerikalı misyoner Mikalem'ye verilmek üzere

İskenderun limanından ülkeye girdiği anlaşılan ve Antep üzerinden Maraş'a gönderilen, evraklarında kitap ve çeşitli eşya olduğu bildirilen sandıklardan şüphelenildi. Çünkü içinde kitap olduğu belirtilen sandıklar barut kokmaktaydı. Misyonerlerin itirazlarına rağmen sandıklar açıldı. Sandıklarda barut ve patlayıcı madde olduğu ortaya çıktı. Söz konusu sandıklarda ayrıca Amerika ve Avrupa gazetelerinde Türklerin Ermenilere zulüm ve işkence yaptıkları yönündeki gazete kesikleri de bulundu. Yine bu sandıklardan Lee'ye Boston'dan gelen bir mektupta, Herald Gazetesinden gönderilen parçaların mütâlaası bildiriliyordu ve Ermenilerin Maraş bölgesinde her an harekete hazır tutulmaları, Muş-Bitlis havalisinde hazırlıkların tamamlanmak üzere olduğu, Ermenilerin daha güneyde Arap bölgesinde de toplantılara başladıkları bildirildi (Babacan, 2004: 648–649).

1895 yılı Mart ayına ait başka bir arşiv belgesinde de Maraş'taki Amerikan misyonerlerin halk arasında fanatizmi doğurtacak şekilde silah ithalatına yardım etmiş olabilecekleri bildirildi (BOA. HR. SYS. 30/26).

İngiliz misyoner Lee ve Amerikalı misyoner Mikalem'ye Katolik patrikliği tarafından, gümrük evrakları usulsüz olarak düzenlenmiş sandıklarla bazı kitaplar gönderilmişti. 24 Kasım 1894 tarihinde yapılan aramada, sandıktan çıkan evrakta, Maraş Amerikan Koleji öğretmenleri Lee ve Mikalem'in Osmanlı Devleti aleyhinde ve Ermenistan adıyla müstakil bir devletin kurulması için Ermenileri tahrik ve teşvik ettiklerini anlatan belgeler ortaya çıktı. Bu gelişmeler üzerine sivil ve askeri memurların kendilerini sıkı bir takibe almaları üzerine, Maraş Amerikan Kız Koleji Müdürü olan Mr. Lee: "Askerleriniz okulumuzun etrafında ve civardaki bahçelerde çok durur ve dolaşırlarsa iftiraya uğrayabilirler..." diyerek Türk subaylarını tehdit etmeye çalıştı (Babacan,2004:649).

19 Temmuz 1902 tarihinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul Büyükelçisi Leishman, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya bir nota vererek Maraş'ta yaşayan Amerikan misyonerlerinden Mr. Lee'nin 28 Nisan gecesinde ahırında çıkan yangının kasıtlı olarak çıkarıldığını, Maraş'taki yöneticilerin konuyla ilgilenmediklerini bildirdi. Elçi, Osmanlı ülkesinde yaşayan Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliklerinin sağlanması konusunda gereken titizliğin gösterilmesini istedi. Tevfik Paşa, 30 Temmuz'da Mr. Eddy'e bir mektup yazarak Maraş'ta, Mr. Lee'nin ahırındaki yangının kasıtlı çıkarılmadığını, yangın haberinin alınmasından sonra jandarma ve diğer askerî birliklerin yangın yerine sevk edilerek yangının yayılmasını önlediklerini ve söndürülmesi için çaba sarf ettiklerini, idarecilerin üzerlerine düşeni yaptıklarını bildirdi. Ayrıca, Mr. Lee'nin yaylaya gittiği dönemde evinin bir jandarma tarafından korunması talebinin de karşılandığını bildirdi (Günay, 2008:117).

8.4.3.1. 1895 Yılı Maraş'taki Ermeni İsyanı ve Protestan Ruhban Okulu

Maraş'ta 1895 yılı kasım ayındaki Ermeni isyanı sırasında Protestan Ruhban okulunun 2 öğrencisi de yaralandı. Daha sonra yaralananlardan Samuel Seferian adlı öğrenci öldü. Olaylar sırasında okul Türk askerleri tarafından koruma altına alındı. Olaylar sırasında binada yangın çıktı. Öğrenciler tüm kitap ve elbiselerini kaybetti. Ermeni isyanından sonra bir hafta 200 öğretmen, öğrenci ve diğer yerli halk Amerikalı misyonerlere ait iki konutta kaldılar. Bundan dolayı Protestan Ruhban okulunda çalışmalar durdu (PABCFM, (Reel 552:No:100). Türk askerleri okulu koruma altına almalarına rağmen olaylardan sonra yangın nedeniyle ortaya çıkan maddi zararların giderilmesi için Amerikalı misyonerler ABD nezdinde yaptıkları girişimlerle Osmanlı Devleti'nden tazminat istediler. Bu durum iki ülke ilişkilerinin gerilmesine neden oldu.

Misyonerler ABD hükümetinden zararın tazmini için Osmanlı karasularına savaş gemisi göndermesini ve Türk limanlarını bombalamasını dahi teklif ettiler.

1895 yılındaki isyanda Maraş'taki Protestan Ruhban Okulu binası ve Kütüphanesi çıkan yangında zarar gördü. 12.000 dolar civarında bir maddi kayıp oldu. Osmanlı Hükümetinin de yardım etmesiyle zararlar giderildi ve daha iyi bir Okul binası yapıldı. Ayrıca yanan kütüphane de yeniden tesis edildi. İsyandan bir hafta sonra ise Protestan çocuklarına misyoner evlerinde ders verilmeye başlandı (Greene, 1916: 243). William E. Strong ise olaylarda iki öğrencinin yaralandığını ölen olmadığını yazdı (Strong, 1910: 393).

Maraş'taki 1895 Ermeni isyanları misyonerlerin çalışmalarını olumlu yönde etkilemiş olmalı ki bu tarihten sonraki dönemde Protestan Ruhban okuluna Gregoryen öğrencilerin de devam etmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Nitekim 1895-1896 yılında okulda 3 adet Gregoryen öğrenci eğitim görmekteydi (PABCFM, (Reel 552:No:100).

1909 yılında Adana 'da meydana gelen Ermeni isyanı sonrasında da Kilikya bölgesinde 20 kadar Papaz ve vaiz öldü. Bunların 14 tanesi Maraş'taki Protestan Ruhban okulunda eğitim görmüş kişilerdi (Greene, 1916: 243-244).

8.4.4. 1895 Maraş'taki İsyana Sırasında Katolik Misyonerlerin Faaliyetleri

1895 yılında Halep Vilayeti'nden gelen şifre telgrafta Maraş'ta Papaz Der Garant'in zararlı evrakla yakalandığı ve Maraş Katolik Murahhasının da isyana iştirak ettiği bildirildi. Katolik murahhasası İngiltere'nin vaat ettiği askeri yardım sözünden cesaret alarak isyana cüret ettiklerini beyan etti. Zeytun isyanı devam ederken 26 Ekim 1895 tarihinde Maraş'ta bulunan Amerikalı misyoner Mr. Lee, Katolik Murahhası Terkiyan Avedis ve Ermeni Murahhasa Vekili Der Ohannes birlikte bazı müzakerelerde bulunmak üzere Zeytun eşkiyasınca Zeytun'a çağrıldılar. Ancak, Maraş'taki yetkililer kendi elleriyle kendilerine karşı bir şer komitesi oluşturulmasına vasıta olamayacaklarını söyleyerek buna izin vermediler. Bu telgraftan da Amerikalı misyoner Mr. Lee, Katolik Murahhası Terkiyan Avedis ve Ermeni Murahhasa Vekili Der Ohannes'in Zeytun eşkiyası ile işbirliği içerisinde olduğu anlaşılmaktadır (Ermeni İsyancıları (1878-1895), C.I, 2008, Belge No:44).

26 Ekim 1895 tarihinde Maraş Katolik Murahhasası idare meclisine çağrıldığında, kendisi şiddetle hükümete gelmeyeceğini çarşı pazarın kapanmasını da kendisinin emrettiğini bildirdi. Katolik Murahhasasının emriyle dükkânlarını kapatan Ermeniler evlerinden ve kiliselerden Müslümanlara ve askerlere kurşun yağdırdılar. Tüm bu caniliklerine rağmen Mirliva Ziver Paşa Katoliklerin, Miralay Nuri Bey ise Amerikan misyonerlerin evlerini korumak için olağanüstü gayret gösterdiler (Ermeni İsyancıları (1878-1895), C.I, 2008, Belge No:44).

Maraş'taki Ermeni Fesat Komitesi reisi ve Kırklar kilisesi başpapazı olan Dernihabetyan Dirgovan 24 Aralık 1895 tarihinde polis dairesinde verdiği ifadesinde şunları söyledi. "Maraş'taki Katolik Murahhasasının kendilerine Avrupa elçileriyle görüştüğünü, elçilere Maraş ve Zeytun bölgesini hatırlarından çıkarmamalarını söylediğini ve bu kişinin İstanbul'dan döndükten sonra kendilerini ve bütün papazları kandırarak isyana destek vermelerine neden olduğunu ifade etti (Halaçoğlu, 2007: 115).

Maraş'ta bulunan Fransız Trasante rahiplerinin resmi izin ile inşa ettikleri ev ve okulun altındaki mahzende top, silah ve savaş mühimmatının olduğu yakalanan bir Ermeni casusun 1895 yılı kasım ayında alınan ifadesine dayanılarak polis dairesinin verdiği rapordan anlaşılmıştı (BOA, A.MKT: MHM, Belge No:646/32). Yenice kale köyü Roma Katoliklerinin merkezi durumundaydı. Katoliklerin Yenice kale'de 1895

yılında 58 civarında öğrencisi olan bir okulları vardı. Katoliklerin Pazar ayınlarına köydeki Gregoryen Ermeniler de katılmaktaydı. 1895 yılındaki Ermeni isyanları sırasında Yenice kale köyünde Protestanlar tarafından kullanılan kilise yakıldı. Protestan misyonerler Yenice kale'de isyandan sonra yardım dağıtma göreviyle bir kişi görevlendirdi PABCFM, (Reel 552:No:118).

1895 isyanı devam ederken Yenice kale'ye bağlı Nasar ve Mucukdere köyleri ahalisi daha önce özel olarak gönderilen jandarmalarla Maraş'a gelmeyen Katolik Terasanta rahipleriyle beraber hiçbir mecburiyet olmadığı halde mevalarını terk edip Zeytun eşkiyasına iltihak eylediler. Terasanta rahipleri İtalya tebaasındandı. Bunlardan Salvator adlı rahibin daha sonra Zeytun'da cesedi bulundu. Fakat nerede kim tarafından katledildiği anlaşılamadı (Ermeni İsyancıları (1878-1895), C.I, 2008, Belge No:44). Terasanta rahiplerinden Yenice kale'deki rahip Pierre Salvator ve yanındaki 11 Latin'in 1895 yılındaki isyanlar sırasında öldürülmelerinin askerler tarafından yapıldığı iddiası üzerine Fransa Sefareti gayri resmi olarak Ateşe militer Mösyö Vialar'i, olayı araştırması için 1896 yılında görevlendirdi (BOA, Y. EE, Belge No: 7/2).

Ermeni isyancıların sazla söyledikleri mersiyede Rahip Salvador ve Latin misyonerlerin Zeytun isyanı sırasında Ermeni isyancılara verdikleri destek açıkça dile getirildi. Zeytun isyanları hakkında Maraş havalisinde Ermeniler tarafından sazla okunan Türkçe mersiye şu dizelerden oluşmaktadır:

Bu hücumları hep tümünden gördüler,
Yenice kale'ye imdat geldiler,
Latin ruhbanları hep kurtuldular,
Cümlesine birden oldu handanı.

Latinler sonradan Zeytun'a geldi,
Hay ile birlikte ölürüz dedi,
Kurtarılan Semmas rahibleriydi,
Metholundu Zeytunlunun imanı.
(Eyicil, 2008: 187-188)

Yukarıdaki dörtlükler, Katolik misyonerlerin Zeytun isyanı sırasında Ermenilere yardım ettikleri ve Ermenilerle işbirliği yaptıklarını kanıtlamaktadır. Parçada anlatıldığı gibi misyonerler Zeytun Ermenileriyle beraber Türklere karşı savaştılar. Daha sonra ise Ermeniler yabancı ülkelerin müdahalesini sağlamak için Katolik misyoner Salvator'u öldürdüler. Bunu da askerinin üzerine attılar.

Olaydan sonra Maraş'a gelen Halep'teki Fransa konsolosu vekili, Katolik Ermeni piskoposu ve Fransa Büyükelçiliği askeri ataşesinin açıktan açığa Ermenileri kışkırttıkları ve Katolikleri himaye ettikleri Hariciye Nezaretine bildirildi (BOA, A.MKT. MHM, Belge No:651/10).

Maraş'a gelen Halep'teki Fransız Konsolosu, Cizvit mektepleri civarındaki Müslümanlara ait evlerin iki misli ücretle satılmasını istedi ve ayrıca kendi isteğiyle Müslüman olan bir Ermeni kızının Katolik olduğunu iddia ederek kızın kendisine verilmesini istedi (Dinçaslan, 2006: 49).

1895 yılındaki Ermeni isyanı sırasında Maraş çevresindeki Fransız okul ve kiliseleri de zarar gördü. Bunlar: Yenice kale Kasabası ve Büyükköy de bulunan mektep ve mabed, Murçukderesi ve Mağarabaşı adlı yerde bulunan Frensisken manastır ve mabedi ile Döngel'de bulunan mabed ve rahip ikametgâhıydı.

Fransa, 7 Kasım 1901 tarihinde Osmanlı Devletine verdiği bir notayla Ermeni olayları sırasında zarar gören binaların yeniden inşasını istedi. Notada Fransızlar, himayelerindeki kurum ve kişilerin açtıkları okul, kilise ve hastanelerin resmî olarak

kabul edilmesini ve Fransız bankerlerden Lorando ve Tobini'nin alacaklarının ödenmesini de talep etti. Notanın verildiği 7 Kasım 1901 tarihinde Fransız donanmasına ait askerler Midilli adasına çıktı, korsanlık yaparak adayı işgal etti ve adanın gümrük gelirlerine el koydu. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti, Fransız isteklerini kabul etti. Yapılan antlaşma sonucunda Fransa'nın himayesinde bulunan 260 okul ve 354 kurumun (kilise, ma'bed, yetimhane, hastane) varlığı kabul edildi (Mutlu, 2005:153-155).

8.4.5. 1909 Yılı Maraş'taki Ermeni Olayları ve Amerikalı Misyonerler

Maraş Ermenileri ile Adana bölgesindeki Ermeniler arasında canlı bir ilişki vardı. Bundan dolayı Adana'da 1909 yılında ortaya çıkan olaylar Maraş'a da sıçradı. Adana'daki olayların haber alınması şehirdeki Müslümanlarla Ermenilerin ilişkilerinde gerginliğe neden oldu ve Sarayaltında, Kuyucak Mahallesinde, Demirciler Çarşısında, Müslümanlarla Ermeniler arasında istenmeyen olaylar çıktı. Olaylarda yaralananlar ve ölenler oldu. Maraş Mutasarrıfı olaylara hemen müdahale ederek suçluları cezalandırdı ve olayların daha fazla büyümesinin önüne geçildi. Mutasarrıf işi sıkı tutarak Halep Vilayetiyle haberleşerek yardım istedi. Gönderilen telgrafta olaylarda yaralanan 3 kişinin daha öldüğü, ahalinin heyecan içinde olduğu, Zeytun Ermenileri de dikkate alınarak acilen asker gönderilmesi isteniyordu (BOA, DH. MKT. PRK, Belge No:2828/54).

Maraş'ta olayların çıkmasında Maraş'ta faaliyet gösteren Ermeni komitelerinin önemli bir rolü vardı. Bu komitelerden Taşnak Komitesi ile bağlantısı olduğu düşünülen Ermeni Murahhası Dernesis Veled-i Vanperyan da Adana'daki 1909 olaylarında Muşeg'in oynadığı rolü Maraş'ta oynamak istedi. Ancak Muşeg kadar başarılı olamadı.

Haçin'de murahhas olarak görev yapan Dernesis Vanperyan Adana olaylarından önce, Sis Katogikosluğu tarafından Maraş'a gönderildi. Maraş'taki Ermeni murahhaslığına bağlı olarak çalışan Dernesis Vanperyan'ın görevi, kilise meclis-i ruhani ve cismanisini teşkil etmektir. 1908 yılının ocak ayında Maraş'a gelerek memuriyetine başlayan Vanperyan, merkez mektebinde Ermenilere nutuk vererek işe başladı ve ilk nutkunda, "Herkes hiç olmazsa bir silaha malik olmalı, bundan sonra derilerimizi müstebidlere ucuz satmayız, evvelki davalar gibi biz bizi kestirmeyiz" gibi ifadeler kullanarak Ermenileri silah almaya teşvik etti. Hatta bu ilk nutuktan sonra Ermeniler'den Masrubyan isimli bir tüccarın kâtibi olan Masrup'un revolver aldığı ve silahla uğraşırken kazayla kendisini öldürdüğü öğrenildi. Türkler ise Vanperyan'ın bu tür faaliyetlerinden rahatsız oldular ve onun bir daha nutuk vermesini engellemek istediler. Ancak askerlerin müdahalesiyle olaylar yatıştırıldı. Maraş Mutasarrıfı Vanperyan'ı uyardı. Olaylardan sonra kurulan Divan-ı Örfî tarafından Vanperyan sürgün cezasına mahkûm edildiyse de Sis Katogikosluğunun araya girmesiyle bu cezası affedildi ve kendisi de Maraş'ı terk etti (Karahana, 2008: 93-97).

Misyoner D.G. Trowbridge imzalı 7 Mayıs 1909 tarihli raporda; 17 Nisanda Maraş'ta dükkânların kapandığı ve şehirde 16 Ermeninin öldürüldüğü iddia edildi. Olaylar sırasında Maraş'a bağlı Kişifli köyünde 12 kişinin öldüğü ve 400 insanın evlerini terk ettiği ve Bahçe ve Karam'ın da aralarında bulunduğu Maraş çevresinde 8000 kişinin yaşadığı 16 köy ve kasabanın tahrip edildiği iddia edildi (PABCFM, (Reel 660:No:157)).

Misyonerlerin raporunda; Haruniye'de 15 Nisan 1909 tarihinde başlayan olaylar nedeniyle, 30 Nisan 1909 tarihinde Maraş'tan 19 eşekten oluşan bir kervanın kadın ve çocuklara yardım için yola çıktığını bildirdiler. Misyonerler, bu kervanın 6 Mayıs'ta Maraş'a döndüğünü, Haruniye'den 156 kadın ve çocuğu da beraberinde getirdiğini,

gelenlerin arasında Bahçe papazının eşi, annesi ve çocuklarının da bulunduğunu bildirdiler.

Misyonerler, Amerika'ya gönderdikleri raporda; Maraş merkezde olduğu gibi Maraş'ın Fındıcak ve Zeytun' gibi yerleşim yerlerine de çok sayıda Ermeni mültecinin geldiğini Amerikan ve Alman misyonerlerin gelen mülteciler için ellerindeki paraları harcadıklarını ancak bunun yetersiz olduğunu bildirdiler. Raporun devamında eskiden beri hükümete karşı isyanlarıyla ünlü olan Zeytun'un, Meşrutiyetin ilanından bu yana sakin ve sessiz olduğunu ifade ettiler. Misyonerler, ayrıca Maraş'tan insanların eskiden beri ticaret için Adana ve Tarsus'a düzenli olarak gittiklerini ve 1909 yılı nisan ayında ortaya çıkan son olaylarda Maraş'tan 300 kadar insanın Adana ve Tarsus'taki olaylarda hayatlarını kaybettiğini bildirdiler. Ancak misyoner raporlarında bu ölen insanların Müslüman mı, hristiyan mı oldukları belirtilmedi (PABCFM, (Reel 660:No:157).

13 Mayıs 1909 tarihli Maraş'tan gönderilen Misyoner Raporunda; Bahçe ve Haruniye'den çok sayıda mültecinin geldiğini ve mültecilerin kendilerine 600 kadar kadın ve çocuğun hala Haruniye'de olduğunu ve bunların bir kısmının Müslümanların evlerinde misafir edildiğini bir kısmının ise harabelerde kaldığını söylediklerini bildirdiler. Raporunda mültecilerin; Haruniye'de devlet otoritesinin hala kurulmadığını söyledikleri ifade edildi. Amerikalı misyonerlerin raporlarında bölgedeki Müslüman halkın yardıma muhtaç mültecilere ve Ermenilere yardım ettiğine dair çok sayıda örnek de verilmişti. Mesela; Fındıcak'taki olaydan dolayı şehre gelen mülteciler bir adamı yolda ölüme terk etmişlerdi. Ancak Bu adamı bulan Müslüman bir kadın, onu doyurup ona yardım ederek hayatta kalmasını sağlamıştı.

Yine misyoner raporunda, Göksun'dan aldıkları bir mektupta şunların yazıldığını merkezlerine rapor ettiler: "18 Nisan dan 24 Nisana kadar kalabalık bir grup bizim etrafımızı sardı. Bu durumda Kaymakam elinden gelenin en iyisini yaptı fakat askerler çok az şey yaptılar. Komşu iki köyden Çerkez ileri gelenlerinden iki kişi gelerek bizleri kurtardı" PABCFM, (Reel 660:No:155).

Misyonerler, 1909 olayları sonrasında Maraş ve köylerinde 14000 den fazla insanın yardıma muhtaç olduğunu, Mülteciler için yatak, yemek, ev, elbise, tarım aletlerine ihtiyaç olduğunu bildirdiler. Bunlardan başka insanların tarlarını işleyebilmeleri için öküze ihtiyaç olduğunu, 1895-96 olaylarından sonra İngiltere'den bir tekstil firmasının çok sayıda ağır gri ordu battaniyelerini kendilerine gönderdiğini ve bu malzemelerin çok işlerine yaradığını bildirdiler.

Maraş'ta 1909 olayları sonrası, şehirde hava iyice gerginleşti. Çünkü Hıristiyanları öldürmekle suçlanan ve tutuklanan Türkler idam edilmek üzere başka bir yere götürülmeye başlandı. Bu durum Müslüman nüfusta gerilime neden oldu. Tutukluların eşleri ve bir grup bayan kamu binalarına saldırdılar ve Mutasarrıfı tehdit ettiler. Maraş halkı ise olaylara çok kızdı. İnsanlar suratları asık bir şekilde caddeyi ve köşeleri doldurdular. Yetkililer ise tedbir olarak dükkânları kapattırdı ve okulları tatil etti. Hükümet asayiş sağlaması için elinden gelenin en iyisini yapmaktaydı. Ancak misyonerler yine de hükümetin elindeki asker sayısının insanları kontrol etmek için yetersiz olduğunu iddia ettiler PABCFM, (Reel 660:No:155).

Amerikalı misyonerler 20 Mayıs 1909 tarihli raporlarında Maraş'taki 1909 olayları için şunları yazdılar:

Maraş'ta Hükümet olay çıkaranlara karşı sağlam durdu ve etkili bir Türk'ün oğlunu olayları kışkırtmak istediği için tutukladı. Hükümet binalarını taşıyan kadınlar da tutuklandı. Fakat bu olayın doğruluğuna tam emin olamıyorum. Maraş'taki asayiş sorunları nedeniyle mültecileri evlerine gönderemiyoruz, ayrıca asayiş sorunu ekonomiyi de kötü etkiledi. Sizin

telgrafta yolda olduğunu söylediğiniz 75 sterlin ve 2 balya elbiseden dolayı teşekkür ederiz ikisi birlikte yaklaşık 200 sterlin yapar ancak yine de burada ihtiyaç çok, yeterli değil. Bizim yardım için en az 100 sterline ihtiyacımız var. Şuan mevcut şartlarda ancak 50 sterlin yardım yapabiliriz buda ancak bir bölgenin ihtiyacını karşılar. Şuan ihtiyaç sahiplerine sadece yemek verebiliyoruz. Yatak da sağlayamıyoruz.

1909 yılındaki olaylardan sonra Maraş'taki Alman Misyonundan iki kişi yardımlarda bulunmak için Bahçe ve Haruniye'ye gitti. Almanlar Haruniye'den birçok yetim alıp Maraş'a getirdiler. Olaylar sırasında Göksun'da da gerginlikler arttı. Ancak Göksun'da hükümet yetkilileri olayı yatıştırıp yakın köylerden gelen mültecileri de tekrar köylerine götürdü. Amerikalı misyonerler kendilerinin Göksun'a gidip yerel yöneticiler üzerinde etki kurmaya çalışarak hristiyanlara ait olup da başkası tarafından kullanılan mallar için görüşmeyi planladıklarını, kendilerini hiçbir resmi yetkilinin yabancı güçlerin temsilcisi olarak görmediklerini bildirdiler. Misyonerler 1909 yılında bölgedeki güvenlik sorunlarının devam ettiğini bildirdiler PABCFM, (Reel 660:No:154).

1909 yılında Maraş'ta meydana gelen olaydan sonra şehirde Divan-ı Örfi kuruldu. Olaylara katılan birçok kişi kürek ve hapis cezası aldı. Sadece 1 kişi idam edildi. Bu kişi de Türk'tü. Bayram oğlu Ali adındaki bu kişi 16 Aralık 1909 tarihinde Maraş'ta asılarak idam edildi (Günay,2009: 86).

8.4.6. 1914 Zeytun Ermeni İsyanı Sırasında Misyoner Faaliyetleri

3 Ağustos 1914 tarihinde seferberlik ilan edilince Zeytun Ermenileri İtilaf Devletlerinin de tahrikiyle 17 Ağustos 1914 tarihinde ayaklandılar. Zeytun Ermenileri kendi subaylarının yönetiminde bir Zeytun Fedai Alayı kurarak kendi bölgelerini korumak istiyorlardı. Ancak bu teklifleri kabul edilmeyince 30 Ağustos tarihinde fiilen isyan ettiler. 13 Eylül 1914 tarihinde Zeytunlu Ermeniler yolcuları soymaya ve askerlere saldırmaya devam ettiler. 40 kişilik bir Ermeni eşkıyası 21 yolcuyu soydu ve yolcuların 12000 kuruş parasını aldılar. Katledilmekten korkan 30 jandarma Zeytun kasabasını terk etti. 1915 yılı şubat ayında Maraş'tan bölgeye cephane ve asker sevk edildi. Cephane koluna saldıran Ermeniler 2 eri yaralayıp, 6 eri şehit ettikten sonra Maraş'a giden telgraf tellerini keserek bölgenin bağlantısını da kestiler (Eyicil, 2008:239-240).

Zeytun'daki isyan hareketleri bölgede zorunlu iskân yapılanaya kadar devam etti. Çatışmalar sonunda Zeytun'dan 713 tüfek, 21 Çifte, 12 mavzerle birlikte başlarındaki papaz dahil olmak üzere 61 isyancı tutuklandı. Zeytun isyanları ile ilgili Halep'teki Amerikan Konsolosu Amerika'ya gönderdiği rapora, Merkezi Türkiye Koleji Müdürü olan John E. Merill'in bir mektubunu ekledi. Mektupta şu bilgiler yer aldı:

Zeytun'da çatışma başlamadan Protestan Misyoner Herr Blank ile iki Gregoryenden oluşan bir komite, hükümetin izni ile Zeytun'a gidip eğer mümkünse dostane bir anlaşma temin etmek istedi. Zeytun ahalisi ile görüştüler. Ahali kendilerinin de kanun kaçaklarının teslim olmaları için çalıştıklarını ancak kabul ettiremediklerini söyledi. Komite başarıya ulaşamadı. Yaklaşık olarak 30 kişiden oluşan kaçakların Zeytun ile Maraş arasında bulunan ve ancak bir keçinin geçebileceği kadar dar bir geçitten geçilerek sığındıkları yere ulaşılabilen yerlerinde suları, yiyecekleri ve cephaneleri vardı. Bir süre sonra Zeytun halkı kaçakları, köylerine dokunulmaması şartı ile vermeye razı oldular. Ancak bir süre sonra Maraş'a

nakledildiler. Maraş bölgesinin okumuş ve kabiliyetli halklarının göç ettirilmesi, Amerikan misyonelerinin menfaatlerine direkt bir darbedir. 50 yıldan fazla süren çalışma ve binlerce dolarlık masrafın neticesi tehlikeye atılmıştır (Gürün, 2010: 288-289).

Misyoner Meril'in de ifade ettiği gibi Amerikalı misyonerler bölgedeki Ermeniler için çok büyük paralar harcadılar. Eşkryanın göçe tabi tutulmasını misyonerler kayıp olarak görmekteydiler. Bir de savaş halindeki devletin eşkıyalarla anlaşma yapmasını sağlamaya çalışıyorlardı. Devlete karşı silahlı bir saldırı olmasına rağmen asileri savunan bir tarzda olayları kaleme almaktaydılar.

Zeytunlu asilerle görüşen Amerikalı misyoner Blank dağlara kaçan zeytunlu asker kaçaklarının ve eşkıyaların eğer teslim olma koşullarına uyulacağına dair bir yetkiliye güvenmeleri durumunda hemen teslim olacaklarını ifade etti. Mutasarrıf Mümtaz Bey, eşkıyanın teslim olması için Misyoner Blank'ın önerdiği arabuluculuk teklifini kabul etti. Ancak misyoner Blank'ın Zeytun'daki eşkıyaların bulunduğu tekkeye arabuluculuk için gönderdiği adamlar da Zeytun eşkıyası tarafından katledildi (Över, 2007: 53- 56). Misyoner Dr. Hamilton ve Misyoner Mr. Ranney tarafından Halep'teki Amerikan konsolosuna Zeytun isyanıyla ilgili verilen bilgide Zeytundaki Ermeni asilerden birinin kendisine teslim olmasını rica eden babasını dahi silahla vurarak öldürdüğünü bildirdi (Sarafian, 2004: 10).

Seferberlik emirlerine uymayan Zeytun Ermenileri seferberliğin ilanından sadece birkaç hafta sonra 30 Ağustos 1914 tarihinde Zeytun askerlik şubesinden terhis olup Fırnız yoluyla köylerine dönen Andırınlı 100'den fazla Türk'ü soydu ve büyük bir kısmını öldürdü. Ermeniler Zeytun'daki jandarmaya da saldırdılar ve Beşenli Türklerinden bazılarını katlettiler (Sakarya,1992: s.187). Zeytun Ermeni Murahhasası Frankliyan Efendi eşkıyayı himaye etmek suçundan Divan-ı Harbe sevk edildi (BOA, DH. EUM. 2. şb, Belge No:68/20).

Zeytun asker kaçaklarının toplanma yeri haline geldi. İsyan eden Zeytun Ermenileri ise her gün yeni bir olay çıkarmakta ve bölgedeki asayişini alt üst etmekteydiler. Fırsat buldukça bölgedeki askerlere saldırıyorlardı. Yolları kesiyorlardı. Zeytun eşkıyası 1915 yılı Mart ayında 17 kişilik jandarma müfrezesine saldırdı ve 2 askeri şehit etti. 12 askerin ise akıbeti belirsizdi (BOA, DH. EUM. 2. şb, Belge No:68/30-1). 13 Mart 1915 tarihinde ise Zeytun'da devriye gezen askere saldıran Ermeni eşkıyası 1 askeri şehit etti. Olay sırasında ahaliden bir kişi ile 2 eşkıya öldü. Olayda 1 ahali, 2 de asker olmak üzere 3 kişi de yaralandı (BOA, DH. EUM. 2. şb, Belge No:68/31).

Zeytun Ermenilerinin isyanını bastırmak amacı ile Türk kuvvetleri 1915 yılı Mart ayı sonlarına doğru Zeytun'a hareket etti. Zeytun'un kuşatılması üzerine sayıları 600 civarında olan Ermeni isyancıları, Zeytun'un en sağlam yeri olan, Tekye Manastırına sığındılar. Kasabaya hakim bir noktada olan ve etrafı surlarla çevrili olan Tekye manastırını kuşatmak zordu. Bu nedenle Cemal Paşa kilisenin dinamitle yıkılmasını, kuşatmanın cebel, sahra ve obüs topu ile takviye edilmesini emretti. Ayrıca devlete isyan etmeyen Hristiyan halkın korunmasını ve Müslüman halkın hiçbir surette işe karıştırılmamasını istedi (Eyicil, 2008:241).

25 Mart 1915 Perşembe günü sabahtan akşama kadar devam eden çarpışma sonucunda Ermeni eşkıyalarının bir kısmı gece karanlığından istifade ederek firar ettiler. Çarpışmalar sırasında Türk askerleri 26 yaralı ile Binbaşı Süleyman Bey de dahil olmak üzere 8 şehit verdi. Ermeniler ise 37 ölü ile 100 kadar yaralı verdiler. Bunun üzerine Zeytun'da toplanan halk köylerine dağıldı. Yapılan arama sonucunda, çarpışmalara katılan 5 Ermeni şakisi, 16 şüpheli şahıs, silahlar, barut ve zararlı yayınlar

ile iki cemiyete ait mühür ele geçirildi. Bu hareket etrafta tesirini gösterdi. Bunun sonucu olarak 300 Ermeni Türk askerlerine kendiliğinden teslim oldu. Zeytun'da Binbaşı Hurşit Bey kumandasında 22'nci Alay'dan, bir nizamiye taburu, Halep Mürettep tümeninden üç depo taburu, iki süvari bölüğü ve iki dağ topu bulunuyordu. Ayrıca Cemal Pasa tarafından, Maraş'a gidecek olan Fahri Paşa'ya eğer lüzum görülürse Zeytun civarındaki kuvvetlerin artırılması emri de verildi (Akbiyık,1999:309-310).

Bu çatışmalarda yakalanan Ermeni çeteci Melkon; İngilizlerin İskenderun'a çıktıkları, Ermenilerin de isyan ederek onlara yardımcı olabilecekleri bilgisinin gelmesi üzerine isyan ettiklerini söyledi (Sakarya,1992: 188). Zeytun'da isyanın başladığı sıralarda Mısır'da bulunan İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Maxvel, 4 Aralık 1914 tarihinde Londra'ya çektiği telgrafta: "İskenderun limanına bir çıkarma yapacak olursak bu bölgedeki Ermeniler, hemen bize katılacaklardır. Ermeniler iyi dövüşürler. Yalnız onlara silah ve cephaneye vermek gereklidir" dedi (Sakarya,1992: 256).

1914 isyanı sırasında Zeytun'da bulunan Ermeni papaz Dikran Andreasyan'ın isyanla ilgili anlattıklarını, misyoner Trowbridge şöyle nakletti:

10 Ağustos 1914'de, Zeytun'daki Türk yetkilileri umumi seferberlik ilan etti. Zeytunlu Ermenilerin çoğu, askerlik hizmetinden kurtulmak için dağlara kaçtılar. Bunlar arasında en az 25 tane, hayatlarını şiddet kullanarak kazanan, her bakımdan haydut sıfatına müstahak olanlar vardı. Zeytun'un, kendi halinde ve zengin Ermenileri tarafından bile gerçekten kötü görülen bu haydutlar, yeni askere alınmış Türk askerlerinin bir bölüğüne pusu kurdular, onları tepeden tırnağa soydular ve onları çileden çıkaracak şekilde en ağır hakaretlere maruz bıraktılar (gerçekte katlettiler). Bunun üzerine, Maraş mutasarrıfı Haydar Paşa, 30 Ağustos'ta 600 askerle Zeytun'a geldi. Bu sırada Zeytun halkı işinin gücünün başında idi. Kasabanın ileri gelenlerinden biri olan Yahya oğlu Yenidünyayan, kuzeni olan Nezaret Çavuş'a 500- 600 silahlı genç ile Haydar Paşa'yı karşılamaya gitmesini tavsiye etti. Çünkü Haydar Paşa'nın niyetinin iyi olmadığını hissediyordu. Fakat Nezaret Çavuş şöyle cevap verdi: 'Hayır, belki de, onun gelişi benim ölümüm demektir, gidemem. Fakat Zeytun'u tahrip edilmiş görmektense ölmeyi tercih ederim. Zira biliyorum ki, zaman muhalefet etme zamanı değildir.' Bu kuvvete herhangi bir karşı koyma olmadı. Paşa 25 haydudun teslimini istedi. Hepsi tutuklanarak Türk valiye teslim edildi. Bu, Paşanın en aşırı isteklerini bile tamamen tatmin etmiş gibi görünüyordu. Fakat gerçekte o henüz tatmin olmamıştı ve ateşli olanlar dahil bütün silahların teslimini talep eden bildiri yayınladı. 8.000 Zeytunlunun elinde, topu topu 200 Martini tüfeği vardı. Bunlardan 150'sine Türk askerleri tarafından el konuldu. Daha sonra, 1915 Şubatının sonuna doğru, kendini bilmez bazı heyecanlı Ermeniler bir gece toplandılar ve hükümet konağına hücum etme kararı aldılar. Bu komplodan, bunun başarısızlığa mahkum olacağını düşünen Ermeni ileri gelenleri sayesinde vazgeçildi. Türk askerlerinden kötü muamele görmüş olan 25 kadar genç dağa çıktılar. Bu 25 kişi, Maraş yolunda 9 atlı jandarmaya hücum ederek onları öldürdüler. Bütün Zeytun ahalisi buna karşı idi ve bunu da açıkça ifade ettiler. Bu çete tarafından, Zeytun'a yapılan cüretkâr bir gece baskını başarısızlığa uğradı. Daha sonra şehir etrafında peyderpey toplanan askerlerin sayısı 5 bini buldu... Ermeniler, hükümetin çetenin nerede olduğunu bildirilmesi konusundaki teklifini ittifakla kabul ettiler ve asilerin manastırda olduğunu söylediler.

Ertesi günü, 25/27 Nisan, Manastır'a hücum başladı ve mücadele akşama kadar sürdü. Fakat geceleyin isyancılar bir çıkış yaparak bir subay ve pek çok askeri öldürüp geride sadece birkaç kişi bırakarak dağlara kaçtılar. Türkler, 200-300 arasında adam kaybettiler. Zeytunlular, Gelibolu'da İtilaf devletlerinin başarılı olmasını şiddetle arzu ediyorlardı. Ermeniler umuyorlardı ki, Türkler ezici bir mağlubiyete uğrasınlar (Dinçaslan, 2006: 64-65).

Antep'teki Kolejin Müdürü olan Misyoner John E. Merrill Zeytun Ermenilerinin 1890-1914 yılları arasında devlete karşı 37 kez isyan ederek hükümeti provoke ettiklerini ve 1914 yılındaki isyan sırasında da çatışmalarda 101 askerin öldüğünü 110'unun da yaralandığını bildirdi (Çiçek, 2005: 33,228).

Maraş'taki Alman misyonerler, Zeytun isyanı sonrası bölgedeki durumun sertleştiğini Zeytun'daki çatışmaların devamı ve daha fazla Müslüman kanı akıtılması durumunda hükümetin artık Maraş halkını zapt edemeyeceğini bildirdiler. Alman misyonerler, savaş döneminde yoğun bir sansür uygulandığını ve Alman misyonerlerin Halep'teki Alman konsolusunu ziyaret etmek üzere Maraş'tan bir hemşire gönderdiklerini ve bu hemşire vasıtasıyla konsolosa Maraş'taki Alman okul müdiresi Helene Stocholm'un bir mektup gönderdiği bildirildi (Över, 2007: 48).

Maraş'taki Alman misyonerler; Zeytundaki isyan devam ederken ele geçen bir belgede Ermeni Cemiyeti Hayriye adlı merkezi Mısır'da bulunan bir örgüte üye oldukları anlaşılan bazı Ermeni Protestan rahiplerin, Katolik Ermeni din adamlarının, Alman erkek okulunun Ermeni müdürünün, Alman Hastanesinin Ermeni doktorunun evlerinde aramalar yapıldığını, Alman okul müdürü okul binasında kaldığı için okulda misyon başkanına haber vermeden aramalar yapıldığını ve okul müdürünün tutuklandığını bildirdiler (Över, 2007: 50-51).

8.4.7. Birinci Dünya Savaşı ve Zorunlu İskan Sırasında Misyoner Faaliyetleri

Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra kapitülasyonları kaldırdı. İngiliz ve Fransız misyonerleri sınır dışı etti. Alman ve Amerikalı misyonerler ise savaş döneminde şehirdeki faaliyetlerini devam ettirdiler. Ancak Maraş'ta Amerikan okullarında görev yapan İngilizlerden de şehri terk etmeleri istendi. Maraş'taki Kız Kolejinde müdür olan İngiliz Vedli ve 2 bayan öğretmenin de 1917 yılında görevlerine son verilerek şehri terk etmeleri sağlandı (Gökhan, 2011: 348).

Maraş'ta bulunan Amerikalı misyoner James K. Lyman 14 Ağustos 1915 tarihinde Halep Amerikan Konsolosu J. B. Jackson'a yazdığı mektupta; Dr. Macallum İngiliz vatandaşı olduğu için onun üzerine kayıtlı olan yetimhaneye devletin el koyduğunu ve kendilerinin İstanbul'daki Amerikan elçisi ve misyoner Peet vasıtasıyla yetimhaneyi tekrar ele geçirmek için girişimlerde bulduklarını ancak Ermenilerin zorunlu iskana tabi tutulması nedeniyle yetimhanedeki çocukların da dağıtılması durumunun ortaya çıktığını bildirdi. Lyman konsolostan Fahri Paşa ile görüşmesini ve yetimhanedeki çocukların dağıtılmasının önlenmesini istedi. Lyman ayrıca Ermenilerin sevk edilmelerinin devam etmesi halinde kendilerinin işlerinin biteceğini ve misyonerlere ait kurumların gereksiz ve işlevsiz hale geleceğini, oysa misyonerlerin Maraş'taki varlıklarının toplam değerinin en az 50.000 dolar olduğunu bildirerek ne yapılması gerektiğini sormaktaydı (Sarafian, 2004: 236-237).

Ermenilerin sevkinden önce Maraş'ta hükümet 9-11 Nisan 1915 tarihleri arasında Maraş'taki bütün vatandaşlardan sahip oldukları silahları hükümete kaydettirmelerini istedi. Askerler evlerde aramalar yaptı ve silahlarını kaydettirmeyenler

cezalandırıldı. Hükümetin bu davranışı misyonerler tarafından sadece Ermenilere karşı yapılmış olan bir faaliyet olarak rapor edildi. Misyonerler Maraş'ta kendilerine Türk askeri otoritelerince koruma sözü verildiğini de rapor ettiler (Sarafian,2004:9-13).

Zorunlu iskanda Maraş'tan toplam 27.100 Ermeni Halep yoluyla Zor, Suriye tarafına sevk edildi. Maraş Merkezden 12.744 kişi, Süleymanlı'dan(Zeytun) 9.930 kişi, Elbistan'dan 1.168 kişi, Göksun'dan 3.229 kişi ve Pazarcık'tan 3 kişi olmak üzere toplam 27.100 kişi sevk edildi (Eyicil, 2008:247). Amerikan arşivlerinde bulunan ve Ermeni patrikhanesince hazırlanan bir belgeye göre sayıları 38.000 kadar olan Maraş Ermenilerinden sadece 11.000 kadarı sürgün edilmişti (Çicek,2005: 231-233).

Bu rakamlardan da anlaşıldığı üzere 27.100 Ermeninin sevkine karar verilmiş. Ancak bu karar tam olarak uygulanmamıştı. Hem Osmanlı arşiv belgeleri hem de Amerikan arşiv belgeleri Ermenilerin tamamen sevk edilmediğini kanıtlamaktadır.

Ermeni kaynaklarında sevkle ilgili olarak abartılı rakamlar veriliyordu. Bu abartılı rakamlarını ise genellikle misyonerlerin vermiş olduğu asılsız bilgilere dayandırıyorlardı. Mesela, Alman Yakındoğu misyonerlerinin başkanlığını yapan ve bir Türk düşmanı olan Johannes Lepsius Zeytun'dan 20.000 Ermeninin sürgün edildiğini iddia etti. Hâlbuki bu rakamın doğru olması imkânsızdı. Zeytun'daki Müslümanlar dahi Ermenilerle birlikte sevke tabi tutulsalar bile toplam nüfus bu rakama ulaşmamaktaydı. Misyoner Lepsius ilgi çekmek, Avrupa ve Amerika kamuoyunu kandırıp daha çok para toplamak için toplam nüfusun iki katının sürgün edildiğini yazdı (Svazlian, 2005: 61).

Çizelge 8.2. Zeytun Kazası'nın Nüfusu (Karahan, 2008: 12).

1326 (1908) Yılı	Kadın	Erkek	Toplam
İslâm	3426	4276	7702
Ermeni	4262	5364	9626
Katolik	227	285	502
Protestan	178	197	375
Toplam	8093	10122	18205

Antep'te bulunan Misyoner John E. Merill, Maraş ve Zeytundan yapılan sevklerle ilgili de raporuna duyumlara ve söylentilere dayalı bilgiler ekledi. Merill Zeytun'da Ermenilere, göç öncesi çok az süre verildiğini ancak insanların eşyalarını, hayvanlarını yanlarına almalarına izin verildiğini bildirdi. Merill raporunu Zeytun'a 85 mil mesafede bulunan Antep'ten yazdı. Zeytun'a gitmedi. Misyonerlerin bir kısmı ise Zeytun ile ilgili raporlarını 165 mil uzaktaki Halep ile 350 mil uzaktaki Beyrut'tan yazdılar. Bu mesafeden ve bölgeyi görmeden, olaylara şahit olmadan yazılan raporların ne kadar gerçekle alakalı olduğu şüpheliydi. Zeytunda kalan Ermeni yetimler, Maraş'taki Amerikan Protestan yetimhanesine verildi (Çicek,2005: 232, Mccarthy, 2010: 194).

Zeytundan sevk edilen Ermenilere Maraş'taki Alman misyonerlere ait olan Bethel yetimhanesinin hemşirelerinin yardım ve yemek verme isteğine görevliler izin verdiler (Över, 2007: 80-81).

Zeytun ve Fındıcak'ta isyan eden asiler tutuklanıp Halep'e götürülürken, Amerikalı misyonerler onların hamisi olarak onlarla beraber seyahat etmek istediler. Fakat bu talepleri reddedildi ve sadece Alman Hilfsbund üyesi misyonerlere izin verildi. Alman misyonerler, Suriye'ye kadar asilerle birlikte seyahat ettiler ve faaliyetlerini hem Berlin'deki merkezlerine hem de Amerikan Board örgütüne rapor ettiler (Kerr, 1973: 23-24).

Osmanlı Hükümeti zorunlu iskan için vilayetlere 22 Mart 1917 yılında 6.640.000 kuruş para gönderdi. Maraş'a da bu paradan 500.000 kuruş gönderildi. 8

Ekim 1917 tarihinde Maraş'a zorunlu iskanda harcanması için 2500 lira daha gönderildi. 24 Mart 1918 tarihinde ise yine sevk edilenlerin ihtiyaçlarının karşılanması için Maraş'a 500.000 kuruş daha gönderildi (Bakar, 2009:110-114).

Yakın Doğu Yardım Komitesine 25 Ekim 1916 tarihinde Amerikalı misyonerlerden Dr. Merrill tarafından gönderilen raporda ise Maraş'ta aylık 600 liraya ihtiyaçları olduğu bildirildi (Gencer, 2006: 78).

25 Mart 1916 tarihinde İçişleri Bakanlığından gelen yazıda, Amerikalı misyoner Peet tarafından gönderilen paraların Maraş'taki misyonerler Mr. Vedli ve Laymin adlarına gönderildiği ve söz konusu kişilerin paraları Ermenilere dağıttığı bildirildi (Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), C.II, 2005: 7).

Amerikalı misyoner S. C. Woodley tarafından 29 Ağustos 1914 tarihinde Maraş'tan yazılan mektupta; şehirde genel olarak rahatsız edecek bir baskı olmadığı, şehirde Müslümanlarla Hristiyanların ilişkilerinin gayet iyi olduğu ve herhangi bir gerginlik olmadığı ifade edildi. Şehirde yaşayan insanların acınacak halde ve parasız oldukları, yiyeceklerinin az olduğu, insanların birçoğunun seferberliğe çağrıldığı ve hasatları toplamalarına dahi müsaade edilmediği bildirildi. Ürünlerin toplanmadığından yakında yok olacağı, şehirde ticaretin kötü olduğu, çarşıdaki dükkânların yarısının kapandığı bildirildi.

Savaş nedeniyle misyonerler de binalara para harcamayı ve dışarı çek vermeyi durdurdular ve fonlarını misyonerler ve çalışanları için saklama kararı aldılar. Savaş başlayınca Amerikalı misyonerler bütün çeklerini paraya çevirdiler. Misyonerler İstanbul'daki misyoner Mr. Peet vasıtasıyla Osmanlı Hükümetinden öğretmenlerin askerlikten muaf edilmesini istediler. Ancak bu tekliflerini, Savaş Bakanlığı kabul etmedi. Bu nedenle erkek okulları kapanacaktı. Maraş'taki Protestan Ruhban okulunda 9 öğrenci vardı. Bu öğrenciler de asker olarak listeye yazılmışlardı. Ancak misyonerler, yerel yöneticiler üzerinde etki yaparak onları askerlikten muaf tutmayı amaçladıklarını bildiriyorlardı PABCFM, (Reel 672, No:343).

Savaş zamanında İstanbul'dan Mr. Peet, Maraş'taki misyonerlere Reji idaresi vasıtasıyla Para göndermekteydi. Maraş'taki misyonerler ayrıca kendilerinin Standard oil firmasından pek fazla istifade edemediklerini Çünkü Maraş'ın küçük bir ajans olduğunu ancak, Antep'teki Amerikalı misyonerlerin Standard oil firmasından yararlandığını bildirmekteydiler PABCFM, (Reel 672, No:356).

Maraş'tan 3 Temmuz, 1915 tarihinde Amerikalı misyoner S. C. Woodley yazdığı mektupta; Savaşın misyonerleri olumsuz etkilemediğini ve Amerikalı misyonerlerin Maraş'ta Alman misyonuyla ilişkilerinin iyi olduğunu ve Alman misyonerlerle beraber Durnella'da kamp komşusu olduklarını bildiriyordu PABCFM, (Reel 672, No:374).

Zorunlu iskândan sonra Maraş'tan Halep'e gelen İsviçreli misyoner Beatrice Rohner Halep'te 2 adet yetimhane açtı ve bu yetimhanelerde 1000 yetim ile birlikte 50 kadın ve bazı erkekler hizmetli olarak istihdam edildi (Özdemir, 2009: 186).

8.4.8. İşgal Yıllarında ve Maraş Savunması Sırasında Misyonerlik Faaliyetleri

İngilizler, Maraş'ı işgal ettiklerinde, Amerikan Koleji, Ahırbaşı (I. Protestan Kilisesi), Ermeni ve Katolik kilisesi ile Alman çiftliğinde kaldılar (Kerr,197: 36). Fransızlar, Maraş'ı işgal ettiklerinde merkez karargâh olarak Amerikalıların Protestan Ruhban okulunu seçtiler (Kerr, 1973: 73). Fransızlar, Protestan Ruhban Okuluna 100 Fransız askeri, 50'de Ermeni lejyonu yerleştirdi (Özalp, Tarihsiz: 151). Amerikalı misyonerler, savaş sırasında koleji, Fransız karargâhı şekline soktular ve savaşı

Fransızlar bu kolej'den idare ettiler, Türk temsilcilerini burada tutukladılar (Özbaş, Tarihsiz: 185).

Maraş'ı işgal eden Fransız askerlerinin %20'si Fransız ve Cezayirli, geri kalan %80'i ise Adana ve Erzurum Ermeni fedailerinden oluşmaktaydı. Şehre gelir gelmez saldırılara başladılar (BOA, HR. SYS., Belge No:2543-1/13-16). Fransız subaylar Zeytun'daki Ermenileri silahlandırdılar (BOA, HR. SYS., Belge No: 2543-2/13-16). 13. Kolordu komutanı Cevdet Bey, Maraş'ı işgal eden Fransızların Zeytun'a 10 hayvan yükü silah getirdiklerini ve Fransızların ayrıca aylık 500 Frank ile Maraş'ta halktan jandarma kaydettiklerini şifreli telgrafla Babîâli'ye bildirdi (BOA, HR. SYS., Belge No: 2543-3/4,5).

İngiliz işgalinden sonra Ermeniler işgal güçlerinin de yardımıyla Maraş'ta daha önce Müslüman olmuş Ermenileri tehdit etmeye ve onlara saldırmaya başladılar. Müslümanlarla evlenmiş olan kadın ve kızlar evlerinden zorla alınıp Amerikan Kolejine götürüldüler. Gitmek istemediği için Karaküçükzade Mehmet'in hanımı, Ermeni Artin tarafından öldürüldü (Karabekiroğlu, 2008: 43-44). Maraş'taki kurtuluş savaşı sırasında Amerikan Kolejine, Abarabaşı Kilisesine, Beytisselam Yetimhanesine Fransız bayrakları çekildi (Özbaş, Tarihsiz: 213).

NER çalışanı M. E. Dougherty'ye göre Maraş'ta çatışmalar, ilk önce Fransızların Türklerin oturdukları mahalleleri bombalayıp ateşe vermeleri üzerine başladı. Fransız saldırısından sonra Türklerin Ermenilerin oturdukları mahallelere saldırdıklarını bildirdi. Dougherty çevre şehirlerdeki Ermenilerin Maraş'a gelerek Maraş Ermenilerine ait olan gizli cephaneliklerden silah aldıklarını bildirdi. Dougherty gönderdiği raporda, Ermenilerin kayıpları üzerinde dururken Türklerin kayıplarına hiç değinmedi (McCarthy, 2010: 259).

Maraş'taki millî mücadele sırasında silahlı çatışmalar gayrimüslimler ve misyonerlere ait olan, kiliselerin, okulların, yetimhanelerin ve manastırların etraflarında cereyan etti. Çünkü işgal güçleri buraları merkez üsler olarak kullanmaktaydılar ve bu noktalardan Maraş'ı sürekli ateş altında tuttular. Fransızlar Maraş'ta yedi merkezde müstahkem mevki tuttular. Bunlar; Amerikan Kız Koleji, Alman Yetimhanesi, Alman Hastanesi, Ermeni Katolik Kilisesi, Latin Manastırı, Greğoryen Kırk Çocuklar Kilisesi, İlk Ermeni Evanjelist Kilisesiydi. Bunların yanı sıra Fransızlar, Alman Çiftliği, Dedepaşa Konağı, Abarabaşı Manastırı, Akdere, Kale civarında Şekerdere, Tekke ve Kırklar kilisesi, Hâtûniye Mahallesi Katolik Kilisesi, Protestan Kilisesini de tahkim ettiler (Karabekiroğlu, 2008: 152).

Maraş'taki kurtuluş mücadelesi sırasında Fransız general ve Ermeni komiteciler Amerikan kolejine sığındılar ve Koleje Amerikan bayrağı çektiler (Ermeni-Fransız İlişkileri (1820-1922), C.III, 2004: 49).

1920 yılındaki Maraş mücadelesinde, Fransızların Alman Yetimhanesinde 200 Fransız, 50 Ermeni askeri bulunmaktaydı (Özalp, Bilâ târih:151). Beitsholom yetimhanesinin savaş sırasında nüfusu öğrenciler, askerler, mülteciler, idarecilerle beraber 3500 kişiyi bulmuştu. Maraşlı ilim adamlarından birinin Şeyh Âdil mezarlığına defni sırasında cenazeye katılanların üzerine bu yetimhanelen ateş açıldı (Karabekiroğlu, 2008: 216).

Maraş'taki yetimhaneler de işgal sırasında Fransız askerlerinin karargâhlarından biri haline getirildi. Alman yetimhânesine Maraş'taki millî mücadele sırasında, Fransızlar 3 makineli tüfek ve 80 kadar asker yerleştirdiler (Kerr, 1973: 102). Maraş'taki millî mücadele sırasında Fransızlar Ermenileri silahlandırdılar (Kerr, 1973: 137). Fransızlar Ermeni Katolik kilisesine, işgalden sonra Ermeni leyyonerleri yerleştirdiler. Amerikalı misyoner C.F.H. Crathern de Fransızların Ermenileri

silahlandırdığını ve onlara yardım ettiğini, çatışmalar sırasında şehrin yarından fazlasının yandığını bildirdi (McCarthy, 2010: 259).

Çizelge 8.3. Fransız Kuvvetlerinin Şehirdeki Dağılımı (Karabekiroğlu, 2008: 153).

Bulunduğu Yer	Fransız	Ermeni
Depo ve Kışlada	200	150
Kolejde	100	50
Alman Hastanesi,		25
Abarabaşı Kilisesi	250	200
Alman Yetimhânesi	200	50
Kümbet Kilisesi	150	150
Bahtiyar Yokuşu Kilisesi	100	100
Katolik Kilisesi	300	120
Kırklar Kilisesi	150	100
Tekke Kilisesi	100	50
Şekerdere Kilisesi	200	
Mercimektepe	700	
Toplam	2675	970

İşgal sırasında misyonerler ve Ermeni azınlık işgalcilerle yakın işbirliği içerisinde oldu. Misyonerler, Ermenilere ve işgal kuvvetlerine bütün binalarını açtılar ve her türlü hizmeti sundular. Maraş'taki milli mücadele devam ederken Türklerden hafif yaralarla dahi Amerikan Hastanesine başvurup tedavi olmak isteyenler çoğu kez bunu hastanede çalışan Ermeniler vasıtasıyla hayatlarıyla ödediler. Meselâ; Millî mücadele sırasında, çete komutanı ve İdâdî mektebi muallimi olan Hayrullah Efendi yaralandı. Amerikan Hastanesine yatırılan Hayrullah Efendi, hastane doktoru Artin isimli bir Ermeni tarafından zehirli iğne yapılarak şehit edildi (Özalp, 1986: 192).

Maraş'taki millî mücadele devam ederken Amerikalı misyonerlerden Dr. Wilson ve Dr. Kirkoran, 5 Şubat 1920 tarihinde bir yazı yazarak Amerikalı misyonerlerin, Fransızlarla- Maraşlılar arasında arabulucu olabileceklerini bildirdiler (Özalp, 2005: 151). Fransızlar, Maraş'ı terk ederken, Amerikalı misyonerlere: “Bizim şehri terk edeceğimizi Ermenilere söylemeyin. Çünkü peşimize düşerler” demişlerdi (Kerr, 1973: 160). 1898 yılında Maraş'ta doğmuş bir Ermeni olan Vergine Manukyan da anılarında, Maraş'taki milli mücadeleden sonra Fransızların atlarının nallarına keçe bağlayıp sessiz sedasız Maraş'tan ayrıldıklarını hatta Fransızların ordunun erzakını bedava sağlayan Ermeni zengin Ağop Hırlakyan'a bile haber vermediklerini anlatmıştı (Svazlıan, 2005: 110-111). Görüldüğü gibi, Fransızlar için Ermeniler sadece onların çıkarlarına hizmet ettiği ve işlerine yaradığı sürece değerliydi. Çıkarlarının bittiği yerde yüzüstü bırakıp gittiler. Ermenilerin güvenliğini düşünmediler. Savaş sonrası peşlerine düşen Ermenileri de dışladılar. Onların güvenliği kesinlikle Fransızlar için önemli değildi.

Maraş'taki milli mücadeleden sonra Kümbet yetimhanesindeki 51 tane genç kız ile 2 Amerikalı misyoner Fransızlarla beraber şehri terk etti. Diğer kızlar şehirde kaldı (Özbaş, Tarihsiz: 319). Maraş'ta bulunan Amerikalı misyoner Dr. C.F.H. Crathern de 11 Şubat 1920 tarihinde Maraş'taki Fransızların şehri terk etmesi üzerine, Fransızlarla birlikte şehirden ayrılan Ermenilerle kendisi de şehri terk etti. Türkler şehri terk edenlere herhangi bir saldırıda bulunmadı. Crathern gazetelere gönderdiği haberlerde Ermenilerin çektiği acıları dile getirdi. Ancak diğer yandan şehirde çoğunluğu oluşturan ve birçoğunun evleri yanan Türklerin çektiği acılara verdikleri kayıplara ise hiç değinmedi (Kerr, 1973: 160; McCarthy, 2010: 259).

Misyoner Crathern, Türklerin kiliseden kendilerine ateş açıldığı için kiliseyi yaktıklarını bildirdi. The Los Angeles Times gazetesi 12 Mart 1920 tarihli haberinde

Crathern'e dayanarak, Türklerin Maraş'ta bir kiliseyi yaktıklarını ve katliam yaptıklarını iddia etti. Crathern'in gazetelere sunduğu haberler de diğer misyonerlerin haberleriyle büyük benzerlik gösteriyordu. Ermenilerin öldüğünden bahsediyordu. Ancak şehirdeki Türklerin kayıplarından hiç söz edilmemekteydi.

Amerikalı misyoner Marion C. Wilson Maraş'tan gönderdiği telgrafta; yüzlerce Ermeninin öldüğünü ve Maraş'ın dışarıyla bağlantısının kesik olduğunu, bütün yolların kapalı olduğunu bildirdi. Ancak bütün bağlantıların kesildiği, yolların kapatıldığı bir ortamda Marion C. Wilson nasıl telgraf çekebilmişti. Wilson'un iddiaları 23 Şubat 1920 tarihinde Christian Science Monitor gazetesinde yayınlandı. Wilson hiçbir katliam görmemişti. Fakat duyumlar üzerinden Batı kamuoyuna haberler iletliyordu. Wilson'un verdiği bilgilerde bir tek Türk'ün dahi öldüğünden bahsedilmiyordu. Wilson 2000 Ermeninin Fransızlarla birlikte şehri terk ettiğini 8000 Ermeninin öldüğünü 10.000 Ermeninin ise şehirde kaldığını iddia ediyordu. Wilson, şehirde kalan Ermenilere Türklerin dokunmadığını sadece silahlarını aldıklarını bildirdi.

Misyoner Dr. Elliot ise 5000 Ermeninin Fransızlarla birlikte şehri terk ettiğini ve bunların yarıya yakınının kağnılarla gittiğini bildirdi. Misyonerlerin verdikleri rakamlar da birbiriyle çelişmektedir. 2 misyonere göre şehirdeki savaşta 5000 Ermeni ölmüştü. Diğer misyonerlere göre ise 16.000 ile 20.000 arasında Ermeni katledilmişti. Bu şekilde abartılmış raporlar ve çelişkiler misyoner raporlarının genel özelliğiydi. 29 Mart 1920 tarihli Daily Herald gazetesinde 8000 Ermeninin ve 15 Türk'ün öldüğü yazıldı.

Misyonerlerin Maraş'tan gönderdikleri raporlar gazetelerin I. Sayfasında yayınlanırken, Türk yetkililerin gönderdiği karşıt ve gerçek haberlere ise sadece bazı gazetelerin iç sayfalarında yer verildi.

Osmanlı Dış İşleri Bakanı'nın yaptığı açıklamalar da bazı yabancı gazetelerin iç sayfasında "Türkler Katliam olmadığını iddia ediyor" başlığıyla yayınlandı. Osmanlı Dış İşleri Bakanı; Maraş'ta çatışmanın Ermenilerin Türklere saldırmasıyla başladığını, Fransızların şehirdeki Türk idarecileri tutukladığını, Fransız toplarının Türk mahallelerini bombalaması üzerine çok sayıda Türk'ün hayatını kaybettiğini, şehirde Türklerin organize ettiği bir katliamın olmadığını, Fransız işgalinden sonra Ermenilerin Türklere nefretle saldırdığını bildirdi. Bakan ayrıca Maraş'taki olayları araştırmak üzere İtilaf güçlerinin bir komisyon kurmasını istedi. Ancak işgalci güçler böyle bir komisyon kurmaya yanaşmadı.

İstanbul'daki Türk gazeteleri Maraş olaylarıyla ilgili haberleri İşgal güçlerinin sansürü nedeniyle yayınlamadılar. Yalnızca Amerika'da Chicago Tribune gazetesi verdiği haberde; Maraş'ta Ermenilerin Türklere karşı tüyler ürpertici zulümler yaptığını, Fransızların Türklerin silahlarını topladığını, olaylarda ölen Ermenilerin ise Türklere saldıırken öldüklerini yazdı (McCarthy, 2010: 259-261).

Maraş'ta Türk direnişinin başarılı olması üzerine Fransızların şehri terk etmesinden sonra misyonerler Maraş Mutasarrıflığına bir dilekçe ile başvurarak canlarının ve Amerikan müesselerinin korunmasını istediler. Misyonerler beyaz bayrakla Heyet-i Merkeziye'ye gidip Ermenilerin af edilmesi talebinde bulundular. Bu talebin kabul edilmesinden sonra içlerinde misyonerlerin de bulunduğu bir heyet kurularak Ermenilerin teslim alınması işlemi başlatıldı. Şehirde silahlarıyla kiliselerden ateşe devam eden Ermeniler teslim oldular. Katolik kilisesinde 700'den fazla Ermeni, ikisi subay olmak üzere 10 Fransız askeri, 27 mavzer ve birçok yerli tüfek ele geçirildi. Abarabaşı kilisesinde ise çoğunluğu askerlik çağında 75 Ermeni erkek, biri subay olmak üzere 51 Fransız askeri, 30 mavzerle birçok başıbozuk tüfeğiyle çok miktarda cephane ele geçirildi. Hastane ve Amerikan Kolejinde ise çoğu çocuk olmak üzere binden fazla

Ermeni teslim oldu. Teslim olduktan sonra bir süre Ermenilerin iaşesi de milli kuvvetler tarafından sağlandı (Günay, 2012: 99-100).

Savaştan hemen sonra Kümbet yetimhanesinde 30 mavzer, birçok silah, çok sayıda bomba ve cephane bulundu (Özalp, Bilâ târih: 238). Alman yetimhanesine kurtuluş savaşı sırasında, misyonerlerce yerleştirilen ve gizlenen çok sayıda silah ise ancak elli yıl sonra bir tesadüf eseri bulundu (Özbaş, Tarihsiz: 356). Fransızlar Maraş'ı terk ettikten sonra Beitsholom yetimhanesine Türk askerleri yerleşti. Çünkü Fransızlar, şehri terk ederken Türk kışlasını yakmışlardı (Kerr, 1973: 241).

Yakın doğu Yardım Teşkilatının (NER) üyesi misyoner Stanley Kerr'e göre; "Maraş'taki mücadele, kurtuluş savaşında Türk mücadelesine örnek olmuştur. Karamsarlığı yok ederek; Türk insanına İtilaf devletlerinin yenilebileceğini ve yenildiğini göstermiştir" (Kerr, 1973: xxı).

Maraş'ın Fransız işgalinden kurtuluşundan sonra da Amerikalı misyonerler bir süre daha şehirde faaliyetlerine devam ettiler. Daha önce I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İngiliz ve Fransız misyonerler faaliyetlerini Amerikalı misyonerlere devrederek şehri terk etmişlerdi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra da Alman misyonerler şehirdeki kurumlarını Amerikalı misyonerlere devrederek şehri terk ettiler. Kurtuluş savaşından sonra, Maraş'taki Amerikalı misyonerlerin bir kısmı da şehri terk etti. Maraş'taki yetimhanelerde bulunan çocukları misyonerler Lübnan ve Suriye'ye taşıdılar. Buna rağmen Amerikalı misyonerler şehirde 1932 yılına kadar kalmaya devam ettiler.

1932 yılında, Başbakan İsmet İnönü Maraş'ı ziyâret etti. Ziyâret sırasında Sağlık Bakanı Refik Saydam ile beraber devlet hastanesini de gezdi. Hastanenin balkonundan şehri seyreden İsmet Paşa'nın şehre hâkim bir noktadaki yüksek taş binalar dikkatini çekti. İsmet Paşa; hastanenin başhekimini Dr. Sait'ten bu binaların Amerikalı misyonerlere ait olduğunu öğrenince Ankara'ya dönünce meseleyi halledeceğini söyledi. Ziyarettten 20 gün sonra da; Ankara'dan okulların kapatılması kararıyla beraber, binaların kamulaştırma bedeli olarak 30000 lira gönderildi. Bu sayede Amerikanlılara ait binalar kamulaştırıldı (Özbaş, 1994: 8).

9. MERSİN'DE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

9.1. Mersin'de Fransa Destekli Katolik Misyonerler

19. yüzyılda Mersin'de Katolik kilisesinin himayesinde kızlar ve erkekler için iki okul açıldı. 1854 yılında Peder Antonio, erkek çocuklarının devam edebileceği Colleggio di Sant Antonio adında bir okul açtı. Bu okulun 1884 yılında 30 öğrencisi vardı. 1903'e gelindiğinde öğrenci sayısındaki artış nedeniyle Fransa'dan 3 hoca getirildi. Eğitim Fransızca'ydı ancak Türkçe ve Arapça dersleri de verilmekteydi. I. Dünya Savaşı sırasında kapalı kalan okul 1919 yılında Fransız işgali ile birlikte tekrar açıldı. 1923 yılında okulun 63 Katolik, 14 Ortodoks, 18 Musevi, 10 Müslüman olmak üzere 105 öğrencisi vardı. Öğretim kadrosu 5 rahip, 1 Fransız, 3 Suriyeli ve 3 Türk öğretmenden oluşmaktaydı. Okulda ilkokuldan lise son sınıfa kadar eğitim verilmekteydi. 1 Mayıs 1924'te okul kapatıldı.

Mersin'deki Katolik kilisesine bağlı Kız Okulu ise 17 Eylül 1887 yılında Mersin'e gelen Marseille St. Jozef de l'Appirition Rahibeleri Cemiyetine ait 4 rahibe tarafından açıldı. Biri paralı biri parasız eğitim veren iki okul açıldılar. 1890'da paralı okulda 25, parasız okulda ise 45 kız eğitim görmekteydi. Sonradan bu okullara bir de yatılı bölüm ilave edildi. 1912 yılında bu okulların hepsinde 6'sı Müslüman olmak üzere 210 kız öğrenci vardı. Yeri, Colleggio di Sant Antonio'nun yanında idi. Eğitiim dili Fransızca olan okulda dersleri Fransa'dan gelen rahibeler veriyordu. Okul, ilk ve orta kısımdan oluşuyordu. 1891 ve 1897 yıllarında okula ilaveler yapılarak büyütüldü. Erkek okulu gibi bu Kız Okulu da 1924 yılında resmen kapatıldı (Nalcı, 2007: 32; Şişman,2006:172)

Mersin'de iki Katolik tarikat olan Capucins Rahipleri ve St. Jozef de l'Appirition Rahibeleri adlı cemiyetlere ait 1 manastır, 1 mabet, 1 Mektep, 1 dispanser vardı. Kapusen Cemiyeti, 1886 yılında Mersin'de bir kolej ve parasız eğitim veren bir okul açtı. Okullarda Fransızca, Arapça ile birlikte az da olsa Türkçe ve İngilizce öğretilmekteydi. Okulu Kapusen cemiyetine bağlı bir papaz yönetiyordu. 1890 yılında 45 Katolik öğrencisi vardı. 1911-12 yılında ise okulda 8'i Müslüman toplam 170 öğrenci vardı ve bunların 90'ı ücret ödemiordu (Şişman,2006: 172).

Marseille Saint Jozef de l'Appirition Rahibeleri Cemiyeti Mersin'de bir de dispanser açtı. Bu dispanserde 1913 yılına ait listede yer alan bilgilere göre yılda yaklaşık 4000 hastaya ücretsiz bakılıyordu (Şişman,2006:173).

Çizelge 9.1. 1913 Yılında Mersin ve Tarsus'taki Katolik Okulları (Mutlu, 2005:170)

Mersin ve Tarsus	Okulları
Mersin	Peres Capucins Mektebi
Mersin	Soeurs deSt. Jozef de l'Appirition Mektebi
Tarsus	Peres Capucins Mektebi
Tarsus	St. Famille Rahibeleri Mektebi

Çizelge 9.2. 1914 Yılı Mersin Nüfusu (Karpaz,2010: 386)

Müslüman	34.628
Rumlar	1.210
Ermeni	334
Toplam	36.172

Mersin'in nüfusuna bakıldığında Müslümanların çok büyük bir orana sahip olduğunu gayrimüslimlerin ise küçük bir azınlık oldukları görülmektedir. Yine de bu küçük azınlığı kendi kiliselerine çekmek için Protestan ve Katolik misyonerler şehirde okul, kilise ve dispanser açtılar.

9.2. Mersin'de Amerikalı Misyonerler

Sancak merkezi Mersin'e ve kazası Tarsus'a Amerikalılar birer erkek okulu açtılar. Mersin'de Frenk Mahallesinde yatılı olarak Hükümet Konağı civarına açılan okulun kurucusu Amerikalı Dr. Machen olup okulu 1881-82 (1299) yılında açtı. Okula 3 Mart 1893 yılında ruhsat verildi. 100 kadar yatılı öğrencisi olan okulun öğrencileri Protestan Ermeni ve Rum çocuklarından oluşmaktaydı. Okulun eğitim süresi 9 yıldır (Şişman, 2006: 43-44).

Misyoner okullarında okutulan kitapların listesi, ders programı çizelgesi Maarif Nezareti tarafından onaylanmalıydı. Fakat misyonerler çoğu zaman bu kurala uymuyordu. Örneğin, Mersin Amerikan mektebinde okutulacak kitaplardan olan Hulasa-i Safiye fi Usul-i Coğrafya adlı kitap devletin eğitimde kullanılmasını yasakladığı bir kitaptı. 1892 yılı nisan ayında Beyrut'ta basılan yukarıda adı geçen kitabın birinci basımı devlet tarafından toplatıldı. Fakat misyonerler yasağa aldırılmadan bu kitabı materyal olarak seçtiler. Okulda denetleme yapan Osmanlı memurları kitabın okutulmasını yasakladı (Dingeç, 2009: 37).

Yine Mersin'deki Amerikan mektebinde yapılan incelemelerde misyonerlerin okulda kaçak olarak personel çalıştırdığı da tespit edildi. Okulda eğitim veren 13 öğretmenden sadece 6'sının izin belgesi olduğu tespit edildi. İzin alınmaması, misyonerlerin yönetmeliklere uygun hareket etmediğini göstermekteydi (Dingeç, 2009: 39).

20 Mayıs 1897 tarihi itibarıyla Mersin'de Tarsus'taki Protestan Kilisesi'nin bir şubesi açıldı ve yapılan ayine 5 kişi katıldı. Mersin'deki bu kiliseye Maraş'taki Protestan Ruhban okulundan 1892 de mezun olan Kirkor adlı bir kişi papaz olarak atandı PABCFM, (Reel 552:No:105). 1899-1900 yıllarında Amerikalı misyonerler, Mersin'deki Protestan sayısının 50 ile 90 arasında değiştiğini merkezlerine bildirdiler PABCFM, (Reel 552:No:150).

Mersin'de Amerikalı misyonerlerin Osmanlı Hükümeti'nden izin almadan inşaat yaptıkları tespit edildi. Amerikalı misyoner Doktor Martini'nin okulda ilave inşaatlar yapmakta olduğu öğrenilince Babî'î'den Adana Vilayeti'ne derhal inşaatın durdurulması talimatı verildi. Adana Vilayeti'nden gönderilen telgrafta Mersin'de Amerikalı misyonerin eşi olan ve aynı zamanda Protestan mektebinde öğretmenlik yapan bir bayanın inşa ettirdiği büyük bir evi okul haline getirdiği ve mektep altında bakkallık yapan Lazkiyeli Süleyman marifetiyle de çocukları bu okula getirdiği bildirildi. Adana Maarif Müdürü'nün daha sonra gönderdiği bir telgrafta, Amerikalı misyonerlerin Mersin'de Hoca Sabri'nin bahçesinde müceddiden inşa edilen hanelerden birinde 15 Nasırı kıza eğitim vermeye başladıkları bildirildi (BOA. MF. MKT. 203/30).

Osmanlı Hükümeti'nin yabancı ve gayrimüslim okullarına Müslüman çocuklarının gitmesini yasaklaması üzerine, bu durumu aşmak için misyonerlerin kaldıkları evleri okul gibi kullanmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Adana Maarif Müdürü'nün 1895 yılında gönderdiği bir telgrafta Mersin'deki Protestan Okulu öğretmenlerinden Roze'nın, Bahçe Mahallesinde ikamet ettiği evi mektep gibi kullanarak evde Nasırı asıllı 12 kız çocuğuna eğitim vermeye başladığı bildirildi (BOA. MF. MKT. Belge No: 203/30). 26 Aralık 1890 tarihli başka bir belgede,

İkametgâhlarını ibadethaneye çeviren Amerikan misyonerlerinin haneleri ile ilgili araştırma yapılması isteniyordu (BOA, HR: SYS. Belge No: 71/23).

Maarif Bakanlığına gönderilen 29 Ocak 1895 tarihli telgrafta da Mersin'deki Arap Ortodoks Mektebine Redif Binbaşı Şakir Bey'in oğlu Ziya ile Mülazim Mehmet Efendinin oğlu Hasan'ın da devam ettiği, bunlarla beraber 6 Müslüman çocuğun daha okulda oldukları bildirildi (BOA. MF. MKT. Belge No:203/30).

23 Mart 1899 tarihinde Babiâli'den gönderilen telgrafta Mersin'de Amerikalı misyonerlerden Dr. Martin'in idaresinde bulunan mektebe Amerika bayrağı astığını haber aldıklarını ve böyle şeylerin engellenmesi isteniyordu (BOA, İ. HUS. Belge No: 73/13). Başka bir arşiv belgesinde, Mersin'de Amerikalı bir misyoner doktorun Osmanlı Devleti aleyhine şehirde faaliyette bulunduğu tespit edildi. Bunun üzerine Doktor Mersin'den uzaklaştırıldı (Uçar, 2011: 40).

11 Aralık 1893 tarihli Babiâli'den gönderilen telgrafta, Müslüman çocuklarının Ermeni mekteplerine gitmesinin caiz olmayacağı bildirildi. Müslüman çocuklarının yabancı mekteplere gitmesini engellemek için de Rüştüyesi bulunmayan Cebel-i Bereket sancağı kazaları ile Adana, Mersin, Kozan ve İçel sancaklarında iptidai programlı rüştiye namıyla 15 adet Erkek mektebi ve Mersin ile Tarsus'ta iki adet Kız Rüştiye mektebi ve bunlardan başka beş adet diyanet eğitimi verecek mekteplerin açılması için çalışmalar yapıldığı bildirildi (BOA. BEO. 325/24341).

9.3. Tarsus'ta Fransa Destekli Katolik Misyonerler

Tarsus'ta Küçük Minare Mahallesi 1899-1900 yıllarında Kapusen cemiyeti tarafından kurulan okul Müslüman mahallesindeydi. Okul İptidai ve Rüşdi olmak üzere 6 sınıftan oluşuyordu (Mutlu:2005,s.198). 1912 yılında okulda bulunan 60 öğrencinin 24'ü Müslüman'dı (Şişman,2006:173).

St. Famille Rahibelerinin Tarsus'ta Kızıl Murad Mahallesi adındaki Müslüman evlerinin bulunduğu mahallede 1899-900 yılında kurulan küçük bir yatılı okulu ile parasız gündüzlü okulu ve çocuk bakımevi vardı. Çocuklara Fransızca öğretilmekteydi. 1912 yılında burada toplam 200 kız çocuğu bulunuyordu ve bunların 10'u Müslüman'dı. Okuldaki yatılı çocuk sayısı ise 6 idi (Şişman,2006:174).

30 Mart 1887 tarihli arşiv belgesinde Adana ve Tarsus'ta Cizvit papazlarının bazı çocukları gizlice eğittikleri, kiraladıkları haneye çan taktıkları ve çevrede misyonerlik faaliyetlerinde bulduklarının Babiâli'ye bildirildiği belirtilmekteydi. Bu bilgi üzerine Osmanlı Hariciye Nezareti tarafından konuyla ilgili olarak Fransa ve Amerika elçilikleri uyarıldı (BOA. DH. MKT. Belge No:1408/68).

Tarsus'ta 1899 yılında Alman misyonerlere ait bir yetimhane bulunmaktaydı. Alman misyonerler Katoliklerden ziyade Amerikalı misyonerlerle işbirliği içerisinde faaliyetlerini yürütmekteydi PABCFM, (Reel 654, No: 95).

9.3.1. Tarsus'un Nüfusu ve Sosyal Yapısı

Çizelge 9.3. 1890 Yılı Tarsus Kazasının Nüfus Dağılımı (Düzgün,2007: 21)

Topluluk	Nüfus
Müslüman	38037
Gayri müslim	2373
Toplam	40410

Çizelge 9.4. 1893 Yılı Tarsus Kazasının Nüfus Dağılımı (Düzgün,2007: 21)

Topluluk Adı	Erkek	Kadın	Toplam
Müslüman	20839	19023	39862
Rum Ortodoks	365	281	646
Ermeni Gregoryen	704	470	1174
Katolik	156	139	295
Protestan	88	94	182
Gayri Müslim Toplam	1313	984	2297
Genel Toplam	22152	20007	42159

Çizelge 9.5. 1914 Yılı Tarsus Kazası Nüfusu (Karpaz,2010: 360)

Müslüman	60.947
Ermeni	2.929
Rumlar	774
Rum Katolik	281
Ermeni Katolik	122
Protestan	313
Yahudi	5
Latin	86
Toplam	65.457

Tarsus'un 1884-1885 yıllarındaki genel nüfusu 21.180'i erkek, 20.130'u da kadın olmak üzere toplam 41.309'du. Bu sayının 39.567'sini Müslümanlar, geriye kalan 1.742'sini de gayrimüslimler oluşturmaktaydı. Gayrimüslimlerin genel nüfusa oranı %4.21'di. Bu tarihte Tarsus'ta Ermeniler ve Rumlardan başka herhangi bir azınlık bulunmamaktaydı. Sayımda Ermeni ve Rum Katolikler ayrı sayılmışlardı. Buna göre Tarsus'ta 945 Ermeni (Gregoryen),561 Rum (Ortodoks), 65 Ermeni Katolik ve 171 de Rum Katolik bulunmaktaydı.

1905-1906 sayımında Tarsus'un genel nüfusu 59.675 olarak tespit edildi. Bu tarihte nüfusun 4.207 ile ancak %7.05'lik bir bölümünü gayrimüslimler oluşturmaktaydı. Bu sayımın sonuçlarına göre Tarsus merkezde 19.406 kişi yaşamaktaydı. Bunların 16.184'i yerli, 3.222'si de yabancı statüsünde kaydedilmişti. Merkez nüfusunun 15.984'ünü Müslümanlar, 3.422'sini de gayrimüslimler oluşturmaktaydı. Bu sayımda öncekilerden farklı olarak Tarsus merkezde Ermeni ve Rumlardan başka çok farklı gayrimüslim unsurların bulunduğu da görüldü. Şehirde yaşayan gayrimüslimler içerisinde 1.987 kişilik nüfusla Ermeniler başı çekmekteydi. Ermenileri 564 kişiyle Rumlar takip ediyordu. Bunlardan başka Protestanlar 387, Ermeni Katolikler 127, Rum Katolikler 113, Süryanîler 118, Marunîler 94, Keldanîler 27 ve Yahudilerin de 5 kişilik nüfusa sahipti (Uğuz,2011:118- 119).

9.4. Tarsus'ta Amerikalı Misyonerler

Amerikan Board Örgütü'nün 1899-1900 yıllık raporunda Tarsus'taki Protestan Kilisesi ile Dr. Christie'nin başında bulunduğu St. Paul Enstitüsünün koordineli bir şekilde çalıştığı bildiriliyordu. Raporda, Tarsus kilisesine bağlı iki dış istasyon bulunduğu bunların Mersin ve Kozluk istasyonları olduğu bildirilmekteydi. Mersin'de düzenli bir vaiz olmadığı ve Mersin'deki görevleri Tarsus'tan gönderilen öğretmen ve öğrencilerin yürüttüğü bildirilmekteydi. Raporda, Kozluk'ta düzenli bir vaiz olduğu bunun maaşının 1/3 ünü Tarsus kilisesi, 1/3 ünü misyonerler, 1/3 ünü ise kozluktaki Protestanların ödediği belirtildi. Kozluk'taki küçük kilisenin inşası için 30 liranın lazım olduğu, Adana'daki kilise ve diğer yerlerden 6-7 lira temin edildiği, Hristiyan halkın da

10 lira vermeyi taahhüt ettiği bildirildi PABCFM, (Reel 552:No:150). Amerikalı misyonerlerin raporlarında Tarsus'ta 1905 yılında 137 yeni İncil satıldığı bildirildi PABCFM, (Reel 664, No: 208).

Adana Eğitim Müdürü, Babıâli'den gelen emirler gereği, Müslümanlardan Tarsus'un Eski Ömerli Mahallesinden olan 12 yaşındaki Mahmut ve 10 yaşındaki Abdullah'ın Tarsus'ta Protestan okuluna gönderildiklerini öğrenince, duruma müdahale etmek üzere Tarsus'a geldi (BOA. MF. MKT. 203/30).

23 Aralık 1906 tarihli arşiv belgesinde; Tarsus Redif Taburu'na ait depo ve cephaneliğin yakınında bulunan Amerikan Mektebinin bahçesinde Mekteb-i Tıbbiye olarak kullanılmak üzere ruhsatsız olarak büyük bir binanın inşasına başlanıldığı ve buna mani olunacak tedbirlerin alınması istendi (BOA. BEO. 2966/222446).

9.4.1. Tarsus Amerikan Koleji (Saint Paul Enstitüsü)

Tarsus'taki Amerikan Koleji 22 Kasım 1888 yılında açıldı. Tarsus'taki bu misyoner okulu Müslüman ve Hristiyan halkın karışık olarak oturduğu şehrin kenarındaki Camiün-nur mahallesindeydi (Şişman,2006: 44). Tarsus'taki St. Paul Enstitüsü'nün ilk sorumlusu Maraşlı bir Ermeni olan Harutyun Stafanos Cenanyan'dı. 1888 yılı başlarında Tarsus'a gelen Cenanyan, hazırlıkları tamamladıktan sonra ruhsat almayı beklemeden, 22 Kasım 1888 tarihinde 8 öğrenci ile St. Paul Enstitüsü'nü açtı. Sene sonunda öğrenci sayısı 33 kişiye ulaştı. Öğrencilerin tamamı Ermeni'ydı. Harutune S. Cenanyan, cahil bir Ermeni iken babasıyla beraber Protestan olunca hayatı değişti. Maraş'ta misyoner okulunda eğitim aldıktan sonra Amerika'ya gönderildi. Amerika'da Ruhban okulunu bitirip Türkiye'ye döndü ve Saint Paul Enstitüsünü kurdu. Bu okulun mezunlarından kabiliyetli olanlar Beyrut Tıp Fakültesine, diğerleri ise Maraş'taki Protestan Ruhban Okuluna gönderilmekteydi (Günay, 2007: 196; Uğuz,2011:234).

Okul açıldıktan sonra Cenanyan, Tarsus'taki faaliyetlerini hızlandırdı. St. Paul Enstitüsü bünyesinde yürütülen faaliyetler neticesinde şehirdeki Protestanların merkezi Protestan Kilisesi'nden yavaş yavaş Amerikan Okulu'na doğru kaymaya başladı. Bu durum, şehirdeki Protestan ruhanî reisi ve vâizi nezdinde hoş karşılanmadı. Cenanyan'ın Protestan vâiz Agop Efendi'yi şehirden kovdurması huzursuzluğun daha da artmasına neden oldu. Bunun üzerine Tarsus Protestan Cemaati Reis-i Ruhanîsi Vekili Minas Cereciyan, Cenanyan'ın asıl emel ve niyetini daima gizlediğini, amacının mensubu olduğu misyoner şirketini güçlendirmek, ardından da yerel yönetime müdahale ederek karışıklık çıkarmak olduğunu belirtti ve bu durumu hükümete şikâyet etti. Hartune Cenanyan, 1893 yılında okuldan ayrıldı ve yerine bir Amerikan Board misyoneri olan Dr. Thomas D. Christie atandı. Christie 1893 yılından başlayarak 77 yaşında emekli olduğu 1920 yılına kadar kolejde 27 yıl başkanlık yaptı. Mütevelli heyetinin ve danışma kurulunun kararıyla okul, 1893 yılının Kasım ayında Amerikan Board (ABCFM)'un yönetimine geçti. 2 Aralık 1893 tarihinde de Osmanlı Maârif Nezareti tarafından ruhsatlandırılarak idadî statüsünde yabancı okul olarak tanındı (Uğuz,2011: 235; Stone, 1984: 214). Kocabaşoğlu ise okulun 1903 yılında doğrudan Amerikan Board adlı misyoner örgütüne bağlandığını bildirmekteydi (Kocabaşoğlu, 2000: 161).

Cenanyan'ın en büyük amacı bağımsız Ermenistan devletinin kurulmasıydı. Bu amacına ulaşmak için Ermenileri teşkilatlandırmaya çalıştı ve bu amaçla 11 ayrı cemiyet kurdu. 2'si Maraş'ta, 1'i Tarsus'ta, 1'i de Sivas'ta olmak üzere 4 tane yetimhane açtı (Günay, 2007: 196).

Okulun kurucusu olan Cenanyan Tarsus'taki enstitüde 1893 yılına kadar yedi yıl kaldı. Zaten Amerikalı meslektaşlarıyla da arası açık olan Cenanyan, Tarsus'ta sıtmadan yedi aylık çocuğu da ölünce, Konya'daki Hristiyanlardan gelen, Konya'da bir Hristiyan Enstitüsü açılması teklifini kabul ederek Konya'ya gitti (Stone, 1984: 209).

21 Haziran 1899 tarihli misyoner mektubunda, Cenanyan'ın Board'ın gönderdiği parayla kendisinin Board'a bağlı olmadan çalıştığı takdirde daha çok işler yapacağını söylediği ancak Cenanyan'ın bu önerisinin Board yönetimi tarafından kabul görmediği anlaşılmaktadır. Board yönetimi Cenanyan'ın Board örgütü olmadan bir misyoner örgütü yönetemeyeceğini, böyle bir yeteneğinin olmadığını ayrıca yerli Hristiyanların da Cenanyan'a inançlarının ve güvenlerinin olmadığını belirtmişlerdi. Board yönetimi Cenanyan'ın Türkiye'de bir Hristiyan krallığı kurmak yönündeki ilgi ve gayretinin de tehlikeli olduğunu ve kendilerinin hristiyan krallığı kurulması yönündeki taleplere karşı sessiz kalmayı tercih ettiklerini bildirmişlerdi (PABCFM, (Reel 654:No:95). Amerikan Board örgütünün 1899-1900 yıllık raporunda Tarsus'ta Mr. Cenanyan'ın amaç ve planlarından kaynaklanan bir sorun ve bir darılma olduğu bildirildi PABCFM, (Reel 552:No:150).

Board misyoneri Thomas Christie; Cenanyan'ın kimseyle çalışamayacağını sürekli lider olmak istediğini ve onun Tarsus'ta yetiştirdiği talebelerin de tembel, kavgacı ve argo sözler kullanan kötü talebeler olduğunu ve kendilerinin bunlardan en kötüsünden 20 tanesini okuldan uzaklaştırdığını ve bunlara Konya'da Cenanyan'ın sahip çıktığını belirtmekteydi. Konya'da Cenanyan ve ekibi fakir çocukları misyoner okullarından uzaklaştırmaya çalışıyordu. Cenanyan ayrıca gittiği yerlerde Board misyonerlerini kötülüyor ve onların yerini almaya çalışıyordu. Tarsus'ta da Cenanyan bir kız yatılı okulu açmaya çalışıyordu. Okula Öksüzler Sığınağı adını verdi. Cenanyan ayrıca Tarsus'ta Saint Paul Enstitüsü ile rekabet edecek bir erkek okulu açacağını da deklare etti. Tarsus'taki Amerikan kolejine müdür olan misyoner Christie, Cenanyan'ın kendileri için tehlikeli bir düşman olduğunu ve kendilerinin öğrencilerini, öğretmenlerini ve kiliselerini ellerinden almak istediğini ve ayrıca dürüst olmayan para peşinde koşan biri olduğunu ve Amerikalıların buna para yardımı yapmamasını istedi. Christie, Cenanyan'ın ahlaken de sorunlu bir kişi olduğunu belirtti ve buna bir de örnek verdi. Buna göre: “bir gün adamın biri Cenanyan'a bir antika para getirdi. Cenanyan da ona karşılık cüzi bir fiyat önerdi. Daha sonra adam onu başkasına sattığında, bu kez Cenanyan adama ben şaka yapmıştım. Malını getir ben o adamın verdiğinden 1 dolar daha fazla ödeyeceğim” dedi. Christie bu olayı da Cenanyan'ın ne kadar güvenilir biri olduğunu gösterdiğini ortaya koyması açısından önemli bulmuştu (PABCFM (Reel 654:No:95).

Öğrenciler çoğunlukla Protestan Ermenilerden oluşmaktaydı. Kolej ilk açıldığında biri İlahiyat diğeri de yüksek öğrenime hazırlama bölümü olarak iki kısımdan oluşmaktaydı. Her öğrenci günde en az iki saat el işleri yapıyordu. Kolej'in 8 aylık eğitim ücreti ise 15 liraydı. Dr. Christie yemeklerini bile öğrencilerle beraber yiyordu. Enstitü'de beşi akademi (lise) kısmı için, beşi de kolej kısmı için olmak üzere on yıllık bir program uygulanıyordu. Enstitünün 1914-15 yıllarındaki katalogunda amaçları şöyle ifade edilmekteydi: “İnsanları iş hayatına, Akademi'deki öğrencileri de Kolej'e hazırlamaktır. Kolej'in amacı da öğrencilerini tüm Hristiyan branşlar için yetiştirmek ve tam anlamıyla onları bu amaç için eğitmektir.” Ayrıca insanları Maraş'taki Protestan Ruhban Okuluna gitmeye yönlendirmek, kabiliyetlileri ise Beyrut Protestan Tıp Fakültesine hazırlamak ve azınlık ve yabancı okullar için öğretim elemanı yetiştirmek de enstitünün özel amaçlarındandı (Tozlu,1991, 98-99).

1895-1896 yıllarında okulun 7 öğretim elemanı ve 80 öğrencisi (65 Ermeni, 14 Rum, 1 Amerikalı) vardı ve bu öğrenciler 30 farklı yerleşim yerinden gelmişler (Kocabaşoğlu, 2000: 161).

1902-1903 öğretim yılında okula 204 öğrenci kayıt yaptırdı. Bunların 138'i yatılıydı. Ayrıca bu 204 öğrencinin 152'si Ermeni, 36'sı Rum (Yunan), 12'si Arap, 2'si Türk, 1'i İtalyan, 1'i Kürt'tü. Yüzdelerle ifade edecek olursak okuldaki öğrencilerin %75'i Ermeni, %18'i Rum, %4'ü Arap'tı. 1913 yılında ise okulda 223 öğrenci vardı ve bunlar 47 farklı kasaba ve köyden gelmişlerdi ve öğrenciler eğitim ve yatılı olarak kaldıkları için 4800 dolar ücret ödüyorlardı (Greene, 1916: 228).

Dr. Christie'nin 1905-1906 yılı için hazırladığı raporda Tarsus'taki koleje Anadolu'nun 38 farklı yöresinden öğrenci gelmekteydi ve öğrencilerden 50 tanesi yetimdi. 1906 yılına kadar kolejden 80 kişi mezun oldu. Bunlardan 6'sı 1906 yılının haziran ayında mezun oldu. Mezunlardan 28'i Papaz, 17'si Eğitimci, 16'sı tüccar, 10'u hekim, 1'i İncil temsilcisi, 1'i Mühendis, 1'inin ise işi bilinmiyordu (Stone, 1984: 216-217).

Okulda günlük dua Ermenice, Yunanca ve İngilizce olarak yapılmaktaydı. Öğrencilerin Kolej için ortalama yaşları 19, Akademi için 14'tü. Enstitü'nün Dr. Christie ve hanımı tarafından başışlanan üç bin ciltlik bir kitaplığı vardı. Ayrıca kolej dikkate değer bir mal varlığına sahipti (Tozlu, 1991: 100).

Christie'nin müdürlüğü esnasında St. Paul Enstitüsü akademi ile günümüzdeki ortaokul ile lisenin karşılığı olarak Osmanlı yönetimince resmen tanındı. Tarsus'taki bu okulun öğrencileri Protestan erkek Ermeni öğrencilerden oluşmakla birlikte uzunca yıllar Ermenilerin çoğunlukta olduğu bir okul olmaya da devam etti. St. Paul Enstitüsü'nü denetlemek üzere dördü Amerikalılardan, dördü Ermenilerden oluşan bir mütevelli heyeti oluşturuldu (Halifeoğlu, 2007: 29; Stone, 1984: 208).

Tarsus'taki Saint Paul Enstitüsünde 1912-13 yılında 90'ı kolej, 117'si hazırlık bölümünde olmak üzere 207 öğrenci vardı. Bunların 188'i Ermeni, 10'u Rum, 6'sı ise Türk, 3'ü ise farklı milletlendi. Dini olarak ise 91'i Protestan, 100'ü Gregoryen, 10 Ortodoks, 6'sı Müslüman'dı (Keiser, 2005: 429).

1914 -1915 yıllarına ait okul kayıtlarında Akademideki toplam öğrenci sayısı 142 olup bunlardan 96'sı Tarsus olmak üzere Adana, Mersin, Urfa, Maraş, İstanbul, Elbistan, Saimbeyli ve 1 tane olmak kaydıyla Viyana'dan gelen öğrencilerden oluşmaktaydı. Toplam 142 öğrencinin 23'ü Müslümandı (Halifeoğlu, 2007: 46).

19 Mayıs 1913 tarihli Paul E. Nilson tarafından yazılan mektupta Tarsus'ta 7 Amerikalı öğretmen olduğu ve bunun Merkezi Türkiye Misyonundaki Amerikan okulları içerisinde en fazla Amerikalı öğretmen olan okulun Paul Enstitüsü olduğu görülmekteydi. Mektupta; okuldaki 9 öğretmenin 226 öğrenciye eğitim verdiği ve öğretmenlerin haftada 26-33 arasında sınıfta ders yaptığı, bu sınıflara müzik, orkestra, jimnastik, kompozisyon sınıflarının da dâhil olduğu ve her sınıfta 20-30 öğrenci bulunduğu, bu şartlarda çalışmanın imkânsız olduğu dile getirilmekteydi. Okuldan mezun olan öğrencilerin kendi köylerine giderek eğitim verdikleri ve vaaz ettikleri bildiriliyordu. 1912 yılında son sınıf öğrencisi olan 8 öğrenci köylerinde ders vermekteydi. 1913 yılında ise mezun olacak öğrencilerden 5'i eğitim olmayı, 2'si tıp okumayı, 2'si ise ruhban okulunda okumayı, diğer 2'si iş hayatına atılmayı planlamaktaydı PABCFM, (Reel 672:No:3).

27 Ekim 1913 tarihinde Tarsus'taki Amerikalı misyonerler tarafından Amerika'daki merkezlerine gönderilen mektupta; Tarsus'a güçlü ve kaliteli bir Amerikan öğretmenin gönderilmesi talep edildi PABCFM, (Reel 672, No:5).

Çizelge 9.6. 1913-1915 Yıllarında Tarsus Amerikan Koleji Öğretmenleri (Halifeoğlu, 2007: 40-41)

Adı	Branşı ve Girdiği Dersler	Eğitimi
Thomas Davidson Christie	Felsefe ve Hukuk (Yunanca)	Tıp ve Hukuk mezunu
Simon V. Keupelian	Tarih ve Türkçe	Protestan Ruhban mezunu
Mrs.Carmelite B.Christie	Okul Sekreteriydi	Lisans mezunu
Aram T. Baghdigian	Fen Bilimleri (Fizik, Kimya)	Protestan Ruhban mezunu
Dıkran Golodian	Ermenice derslerine girdi	
Kevork B. Bohchalian	Felsefe (Psikoloji)	Lisans mezunu
Penyamin Gaidzakian	Matematik ve Müzik	Protestan Ruhban mezunu
Mrs. Mary Rogers	İngilizce ve kayıt memuru	
Paul E. Nilson	İngilizce ve Beden Eğitimi	Lisans mezunu
Garabed Ohanian	Akademiden sorumlu müdür	Lisans mezunu
Yervant Hagopjanian	El işlerinden sorumlu öğretmen	Lisans mezunu
Hovhannes Manshigian	Akademide Öğretmen	Lisans mezunu
Nekses Balian	Akademide Öğretmen	Lisans mezunu
Samuel Melkonian	Türkçe ve Tarih	Protestan Ruhban mezunu
Kevork P.Damlamian	Akademi ve Kolejden sorumlu kişi	Protestan Ruhban mezunu
Pierre Briquet	Fransızca	
William L.Nute	Okul Sekreteri-İngilizce Öğretmeni	Lisans mezunu
Hogop Ganimian	Akademide Öğretmen	Lisans mezunu
Hovsep Keshishian	Akademide Öğretmen	
Hampartzoom Armejian	Akademide Öğretmen	
Ansetie Lazaridis	Akademide Öğretmen	Lisans mezunu

Çizelge 9.7. 1914-1915 Yıllarında Tarsus Amerikan Kolejinde Okutulan Dersler (Halifeoğlu, 2007: 44)

	1. dönem	2.dönem
1. Sınıf	1. dönem	2.dönem
İncil(Bible)	4 Saat	4 Saat
İngilizce okuma	4 Saat	4 Saat
İngilizce yazma	5 Saat	5 Saat
Türkçe	5 Saat	5 Saat
Ermenice	-	5 Saat
2. Sınıf	1. dönem	2.dönem
İncil (Bible)	4 Saat	4 Saat
İngilizce okuma	5 Saat	5 Saat
İngilizce yazma	5 Saat	5 Saat
Türkçe	5 Saat	5 Saat
Ermenice	5 Saat	5 Saat
3. Sınıf	1. dönem	2.dönem
İncil	4 Saat	4 Saat
İngilizce	4 Saat	4 Saat
Türkçe	4 Saat	4 Saat
Ermenice	4 Saat	4 Saat
Coğrafya	4 Saat	4 Saat
Aritmetik	4 Saat	4 Saat
4. Sınıf	1. dönem	2.dönem

İncil	4 Saat	4 Saat
Türkçe	4 Saat	4 Saat
Ermenice	4 Saat	4 Saat
Aritmetik	4 Saat	4 Saat
Cebir	4 Saat	-
Fizik	-	5 Saat

Çizelge 9.8. 1915 Yılı İtibariyle Tarsus Amerikan Koleji Mezunları (Stone,1984: 219)

Meslek	Sayısı	Yüzdesi
Öğretmenlik yapanlar	32	% 20
İş hayatına atılanlar	35	% 21
Din Görevlileri	35	% 21
Tıp öğrenimi görenler	32	% 20
Hukukçu olanlar	7	% 4
Diğer Meslekler	19	% 12
Bilinmeyen	3	% 2
Toplam	163	% 100

9.4.1.1. Tarsus Amerikan Koleji ve Ermeni Olayları

Ermeni ihtilalcılar Amerika'dan Osmanlı topraklarına girerken İskenderun ya da Mersin üzerinden giriyorlardı. Mesela, 1903 yılı Şubat ayında New York Şehbenderi, Karekin Çitciyan adlı bir Ermeninin Makedonya ihtilalını tertip edenlerle görüşmek için Bulgaristan'a gittiği haberini verdi. Şehbender tarafından bu kişinin İskenderun ya da Mersin'den ülkeye girebileceği de bildirildi. Bu istihbarat üzerine iskelelerin denetiminin sıkılaştırılması kararı alındı (BOA, HR. TO, Belge No:358/21).

Mersin bölgesi sahilde bulunduğu için Ermenilerin hem dışarıdan ülkeye silah sokmalarında hem de bölgeden yurt dışına Ermeni terör örgütü üyelerini çıkarmada önemli bir konuma sahipti. Nitekim bu konularla ilgili Osmanlı arşivinde de çok sayıda belge mevcuttur. Mesela; 8 Ekim 1900 tarihli belgede Amerika ve İngiltere'den gelen Ermeni ihtilalcıların Mersin ve Silifke'den yurda girecekleri haber alındı (BOA, Y. MTV, Belge No: 207/58).

1895 yılında alınan bir istihbarat haberine göre İskenderun ve Mersin arasında dolaşmakta olan iki İngiliz harp gemisinde bulunan 1000 silahlı Ermeninin Payas kazasına bağlı Çokmerzimen ve Üzerli Ermeni köyleri üzerinden Zeytun ve Geben'e güya Leon hükümdarının başkentini yeniden ilan etmek amacıyla hareket edecekleri öğrenilmişti. Ancak Çokmerzimen ve Üzerli köylerinde kolera salgını olduğundan ahali dağlara kaçmıştı. Gemiler dolaşmaktaydı. Andırın ve Zeytun Kaymakamlıkları konu hakkında uyarıldı (BOA, Y. PRK. A, Belge No:10/42).

1897 yılında İngiliz savaş gemisi Straft Mersin'e gelip Mersin'deki İngiltere konsolosunu da alarak Payas'a gitti ve Payas'ın Çokmerzimen, Çaylı, Tazirli gibi köylerindeki Ermenilere Protestanlar aracılığıyla yardım ve para dağıttı. Konsolosun bu davranışının sahildeki Ermenilerin daha da şımarmasına ve onların iç bölgelerde de isyan çıkarmasından çekinilmekteydi (BOA, A. MKT. MHM, Belge No:617/17).

İsyancı Ermenilerin ve arkasındaki emperyalist güçlerin geçiş güzergâhında olduğu için Mersin ve Tarsus bölgesi Ermeni isyanlarından doğrudan etkilendi. Ermeni isyanları sırasında şehirdeki huzur ve güvenlik bozuldu. Tarsus ve Mersin'deki misyonerler de isyanlar sırasında Ermeniler lehine bir takım çalışmalar yürüttüler.

1895 yılındaki Ermeni olayları sırasında Tarsus'ta durum gerildi.1895 yılında Beyrut Valisi tarafından Babîâli'ye gönderilen mektupta Tarsus'taki Amerikan mektebi

hocalarına ve öğrencilerine yapılan saldırıların Beyrut Amerikan Konsolosluğunca takip edildiğini bildirdi. Bundan kaynaklanan rahatsızlık nedeniyle de Amerikan Devleti tarafından Mersin limanına bir Amerikan gemisi gönderilmesinin düşünüldüğünü ancak okula saldırıda bulunanların tutuklanması üzerine Amerika'nın bu karardan vazgeçtiği ve tutuklulara gereken cezanın verilmesi gerektiği bildirildi (Halifeoğlu, 2007: 29).

27 Mayıs 1895 tarihli Amerikalı misyonerlerin mektuplarına göre Tarsus'ta kolera salgını nedeniyle 31 kişi hayatını kaybetti. Şehrin dış dünya ile bağlantısı kesildi ve 6000 kişi mülteci olarak şehri terk etmek için yola çıktı. Misyonerlerin doktorları da şehri terk etti. Kolera nedeniyle Protestan kilisesinin 5 üyesi hayatını kaybetti. Şehirde 1 veya 2 saatte bir ölüm meydana gelmekteydi. Misyonerler de öğretmenleriyle birlikte 20 öğrenciyi şehir dışına gönderdiler PABCFM, (Reel 654:No:86). Ancak bu gibi hastalıktan kaynaklanan ölümler dahi Amerika ve Avrupa kamuoyuna genellikle Ermeniler katlediliyor diye sunuldu. Yine bazı sıradan kavgalar dahi Ermenilere karşı kasten yapılmış gibi basına yansıtıldı. Osmanlı arşivine ait bir belgede, 26 Haziran 1899 tarihinde Tarsus Amerikan Mektebi'ne saldırıldığı yolundaki haberin asılsız olduğu ve yapılan tahkikat neticesinde bazı talebelerin, şehir dışındaki bir bahçeden meyve koparmak istemeleri üzerine bahçıvanlarla aralarında çıkan olayda bir talebenin ve iki bahçıvanın yaralandığının anlaşıldığı bildirildi (BOA, DH. TMIK. M. 72/4).

7 Ocak 1899 tarihli arşiv belgesinde Tarsus'taki Amerikan Mektebi Müdürü Kristi'nin Marsilya yoluyla Amerika'dan gelen vapurlara girip çıktığı bildirildi. Belgede Kristi'nin Tarsus'tan Amerika'ya firar edip geri dönen Ermenileri, Tarsus'taki Amerikan Kolejinde öğretmen olarak istihdam etmeyi planladığının öğrenildiği ve kendisinin vapura binerek yolcuları çıkardığı bildirildi. Bu kişinin vapura binmesinin men edilmesi istendi (BOA, DH. TMIK. M. 64/20-35).

Bir başka arşiv belgesinde, Amerikalı Dr. Martin adlı misyonerin Suriye havalisinden Nusayri asıllı 20 ile 25 kız öğrenci topladığı ve bu kızların verilen eğitim sonucu beyinleri yıkandıktan sonra geldikleri çevrelere iade edildikleri ve böylece Protestanlığın yayılmasında kullanıldıkları ifade edildi. Tarsus'ta yaşayan Nusayri taifesinden İbrahim bin Mahmut adlı bir vatandaşın kızlarının Amerika'ya kaçırılabilceği endişesiyle yaptığı müracaat üzerine Osmanlı Devleti gerekli incelemelerin başlatılmasını istedi (Halifeoğlu, 2007: 29).

Adana Eğitim Müdürü Hamid tarafından Eğitim Bakanlığına gönderilen bir yazıda şu bilgiler yer alıyordu. Mersin'deki Amerikan Mektebi Müdürü Dr. Martini'nin Lazkiye'den Tarsus'a Nusayri çocuklarını getirdikleri tespit edildi. Tarsus sakinlerinden Hasan Hoca Yusuf adındaki bir kişinin de misyonerler için çalıştığı ve bu şahsın biri kız diğeri erkek iki Nusayri çocuğunu bizzat getirip okula teslim ettiğini yapılan tahkikat sonucu tespit ettiklerini bildirdi. Adana Eğitim Müdürlüğü, Dr. Martini tarafından Amerika'ya 15 adet kızın kaçırıldığını da tespit ettiklerini bildirdi. Osmanlı Hariciye Bakanlığı bunlarla ilgili olarak Washington Sefaretine gerekli talimatları verdi. Ancak bunların iade edilip edilmemesi hususunda ise Amerikan Hükümeti'nin tereddütte olduğu öğrenildi. Babiâli'den gönderilen emirde; Ermeni mekteplerine ve ecnebler tarafından açılan mekteplere Müslüman çocuklarının gönderilmemesi, mektepte ne kadar Müslüman çocuk varsa bunların ailelerine teslim edilmesi ve misyonerlerin bu yöndeki faaliyetlerinin önünün alınması gerektiği Adana Valiliğine bildirildi. Babiâli'den gönderilen yazıda, yabancılar tarafından açılan okullara Müslüman çocuklarının gidişinin önlenmesi için gerekli okulların yapılması da istenmekteydi. Ayrıca Babiâli, gayrimüslim ve yabancılar tarafından ruhsatsız mabet ve mektep yapımının önlenmesini, bunlara ait mevcut mektep ve mabetlere izinsiz ekleme

yapılmasının önlenmesi gerektiğini Adana Valiliğine bildirdi (BOA, MF. MKT. 203/30).

6 Şubat 1894 tarihinde Adana'dan Eğitim Bakanlığına gönderilen yazıda Müslüman çocuklarının gayrimüslim ve yabancılar tarafından açılan mekteplere gönderilmemesi için gerekli tedbirlerin alınmaya çalışıldığı bildirildi. Yazıda, Adana ve Mersin'de bulunan Amerikan misyonerlere ait olan mekteplerin kendilerine yapılan tebligatları kabul etmedikleri ve Dr. Martini'nin Nasırı taifesinden olan kızları mekteplerine almaya devam ettiği de belirtildi. Valiliğin, Müslüman çocuklarının yabancı mekteplere gitmemesi için padişahın emri üzerine Adana, Tarsus ve Mersin'de birer evde geçici olarak birer kız Rüştüyesi açarak eğitime başladığı bildirildi. Bu Rüştüyeler için yapılması planlanan binaların inşasına başlamak için 150.000 kuruşa ihtiyaçları olduğu da Maarif bakanlığına bildirilmekteydi. Bunun yanı sıra Adana ve Mersin'de birer gece Kız İdadisinin açılması için 500.000 kuruş paraya ihtiyaçları olduğu bildirilerek bu ihtiyaçların karşılanması talep edildi (BOA, MF. MKT. 195/10).

Tarsus Ameriakan Koleji'nin Başkanı olan Christie 6 Mayıs 1909 tarihinde yazdığı mektupta, 1909 olayları öncesi bölgedeki durumu ortaya koymaktaydı. Christie şunları yazdı: "Üzücü bir şekilde gördük ki birçok Gregoryen Papazı yeni Anayasal yönetime karşı bir politika izliyordu. Onlar Osmanlı Devleti ve reformları yapan partiyle birlikte hareket etmeyi reddettiler. Onlar gizli toplantılarda, hatta vaaz ettikleri kürsülerden taraftarlarına silahlanmayı tavsiye ettiler. Onların rüyası bağımsızlıktı ve bunun için silahlanmayı tavsiye ediyorlardı. Adana Piskoposu(Museg olmalı) bütün kendi bölgesini gezerek onlara da silahlanmalarını tavsiye ediyordu. Bu yönde halkı galeyena getirenlerden biri ise Adana'dan Karabet Gökdereliyan'dı. Bu kişi 12 yıl hapis yattı."

Christie mektubun devamında kendisinin bu kişilerle ve bunların takipçileri ile görüştüğünü ve onlara başarısız bir ihtilalin cinayet olduğunu anlatmaya çalıştığını, bölgede bir Ermeniye karşı 10 Türk'ün yaşadığını, ordu ve hükümetin de olduğunu ve bunlara karşı bir Ermeni ihtilalinin şansı olmadığını söylediğini, bütün duyarlı hristiyanların kendileriyle aynı fikirde olduklarını ancak yine de ihtilalcileri ikna edemediklerini, bu ihtilalci Ermenilerin Türkleri provoke ederek, sinirlendirerek rüzgar ettiklerini bunlar yüzünden binlerce masum insan, kadın ve çocuğun ise firtına biçtiğini yazdı. Christie ayrıca diğer bir tehlikenin de Ermeniler arasındaki silah ve cephane alımının artması olduğunu ve misyoner okullarındaki Ermeni öğrencilerin dahi ellerindeki rovelvor, hançer vb. araçları almakta zorlandıklarını yazdı (Güçlü, 2010: 45-46).

Christie'nin yazdıklarına rağmen yine de misyonerler ve özellikle de Tarsus'taki Kolej 1909 Ermeni olaylarının başlamasında önemli bir rol oynadı. Çünkü Kolej Kuruluşundan beri okulda Ermeni öğrenci ve öğretmenler her zaman çoğunluklardı. Bu nedenle 14 Nisan 1909'da Adana olaylarının çıkmasına neden olan ve Bağımsız Ermeni Krallığı çağrısı yapılan Hamlet'ten uyarılma meşhur piyes; bu okulun salonunda, bu okulun Ermeni öğretmenlerinin organizatörlüğünde ve bu okulun Ermeni öğrencilerince oynandı. Piyeste Hamlet rolünün Ermeni Kral rolüne dönüştürülmesi ve Kral rolünü oynayan Ermeni öğrencinin tüm yerel yöneticilerin gözü önünde, henüz hükümdar olan Sultan II. Abdülhamid'i aşağılayarak ondan Ermeniler için bağımsızlık istemesi ve Ermenilere bağımsızlık vermediği takdirde öldürüleceğini söylemesi, Adana Olaylarının çıkışının en önemli nedenlerinden birisi oldu. Olaylar sırasında Tarsuslu 300 Ermeni okula sığındı. Olaylarda damadı da ölen Misyoner Christie; olay sonrasında Türk güvenlik güçlerine verdiği ifade ve İngiltere Büyükelçisine sunduğu raporda olayın sorumlularının Adana ve Tarsus'taki Ermeni Komitecileri olduğunu ileri sürerek

kendi sorumluluğunu örtbas etmeye çalıştı. Buna karşılık misyoner Christie, Amerika'ya American Board'a gönderdiği raporlarda ise Adanalı ve Tarsuslu Türkleri "katliam yapmakla" suçladı (Uçar, 2013: 731-732).

Misyonerler, 1909 yılındaki Ermeni olayları sırasında da Ermenilere yardım ettiler ve okulun kapılarını Ermenilere açarak onlara her türlü yardımı sağladılar. Bu sıralarda okuldaki öğrenciler dahi silahlandırıldı (Nalcı,2007: 80).

Tarsus'ta Amerikan Kolejinde öğretmenlik yapmış, Helen Devenport Gibbons, 1909 yılındaki Ermeni isyanıyla ilgili olarak Tarsus'un Kırmızı Kilimleri adını verdiği bir kitap yazdı. Kitaptaki bölümlerden kendisinin Türk düşmanı olduğu ve Türklere karşı önyargılı olduğu açıkça görülmektedir. Olaylar sırasında Adana'da bulunan kocasını bizzat Türk subayları Adana'dan Tarsus'taki koleje kadar getirmelerine rağmen Bayan Gibbons yine de Türk askerlerine iftira atmaktan geri kalmadı. Kitapta yazdıkları, tamamen Ermenilerden duyduğu hikâyelerden oluşmaktaydı. Kitabında Müslümanların kayıplarına ve acılarına hiç yer verilmezken Ermenilerin kayıpları olanların birkaç katı gösterildi. Gibbons olaylarda Tarsus'ta 100 köylerinde ise 400 kişinin öldüğünü tahmin ettiğini yazdı. Kendisi olaylar sırasında kolejden dışarı çıkmamıştı ancak yine de duyduğu abartılı rakamlara kitabında yer vermişti. Ancak, kitapta Müslümanlardan bir kişinin bile ne öldüğü ne de yaralandığı bilgisi yer alıyordu. Bunu da özellikle Ermenileri masum göstermek için yapmıştı (Gibbons, 2009: 99).

Bayan Gibbons'ın kocası misyoner Herport Adams Gibbons ise Mersin'deki İngiltere Konsolosuna sunduğu raporda Tarsus'ta 800 evin yandığını ve 150 insanın öldüğünü iddia etti. Adams da ölenlerin Müslüman mı Ermeni mi olduğunu belirtmedi PABCFM, (Reel 660:No: 164).

Osmanlı kaynaklarına göre ise Tarsus Kazasında 1909 Ermeni isyanları sırasında 200 Müslüman hayatını kaybetti. Osmanlı arşiv kaynaklarında Ermenilerin Tarsus'taki kaybı ise 250 olarak ortaya konuldu. Gibbons ise tamamen tahminlere dayanan ve hayal ürünü olan eserinde bu rakamın tam iki katını yazdı. Ancak 200 Müslüman'ın katledilmesiyle ilgili ise Gibbons'ın yazdığı kitabında bir satır dahi bulunmamaktadır (BOA, DH. MKT, Belge No:2807/40)(9 Mayıs 1909).

Misyonerler Tarsus'ta 1909 olayları sırasında yaklaşık 5000 kadar Ermeninin Saint Paul Enstitüsüne mülteci olarak sığındığını ve 1909 yılında Çukurova'da meydana gelen Ermeni isyanları sırasında 20 kadar eski mezun, öğrenci ve öğretmenin öldüğünü iddia ettiler (Stone, 1984: 217-218).

1909 olaylarında diğer şehirlerde olduğu gibi Tarsus'ta da Müslümanlar, Ermeni komşularını himaye edip onları kendi evlerinde misafir ettiler. Tarsus'ta bir Müslüman Şeyhi olaylar sırasında 300 kadar Ermeniye himaye etti ve onları kendi evinde misafir etti. Daha sonra Şeyh Ermenilerle beraber Tarsus'taki Amerikan Koleji'ne geldi (Gibbons, 2009: 102).

1909 yılındaki Ermeni isyanları sırasında çok sayıda Ermeni Koleje yerleştirildi. Ermeniler için Dr. Christie olaylardan sonra bir de yetimhane açtı (Greene, 1916: 229).

İlerleyen yıllarda da Koleji yöneten Amerikalı misyonerler,1909 yılında yaşanan acı olaylara rağmen Ermenilerle siyasi olarak da ilgilenmeyi sürdürdü. Bu bağlamda her yıl 16 Nisan günü "Tarsus Katliamının Yıldönümü" olarak Kolej'de anma törenleri düzenlendi ve bunu yapanlara(Türklere) lanet okundu (Uçar, 2013: 734).

Tarsus'taki Amerikan Koleji'nden bir öğrencinin 1909 Ermeni Olayları hakkında yazdığı iddia edilen bir mektubu, misyonerler Ermeniler lehine propaganda yapmak için Amerika'ya gönderdi. Başlık olarak "Tarsus'ta Ermeni katliamı" ifadesi kullanıldı. Şunlar yazıyordu:

Olaylar sırasında Adana'daki misyoner toplantısına gelen 22 papaz ile 6 delege yolda öldürüldü. Adana'daki olaylarda iki misyoner hayatını kaybetti. Mr. Rogers ve Mr. Maurer adlı iki misyoner yaşlı dul bir Türk'e ait olan evin yanmasını engellemeye çalışırken vurulmuşlardı. Çünkü bu evin alevleri Kızlar Ruhban okuluna geliyordu. Misyonerler, ruhban okulunun yanmasını engellemek isterken öldüler. Misyoner Rogers, Dr. Christie Haçin'e gittiği zaman onun yerine Tarsus'taki kolejde derse giriyordu. Olaylar sırasında Tarsus'taki hükümet Ermenilerin koruyucusu gibi görünse de kalabalığa pek bir şey yapmadı. Olayları bizzat padişah II. Abdülhamit planladı. Olayları başlatan emir İstanbul'dan geldi. Makedonya'dan gelen ordu İstanbul'daki olayları engelledi. Ancak buralarda birçok insan öldü ve milyonlarca dolar mal zarar gördü. Avrupa hala bu şartlarda olaylara sessiz kalmaya devam edecek mi? Hristiyan dünyası buradaki hristiyanların seslerini duyacak mı? PABCFM, (Reel 660:No:162).

Tarsus'taki olaylar sırasında birçok Ermeni ve Türk öldü, evler yağmalandı, yakıldı. Ancak yaşanan bu olaylar Avrupa ve Amerika basınına Türklerin Ermenileri katlettikleri haberiyle yansıtıldı. Zira Ermenilerin Anadolu'daki en büyük hamisi konumunda olan misyonerler, çektikleri telgraflarla Avrupa ve Amerikan gazetelerine durumu Türkler aleyhine abartılı ve gerçek dışı bilgilerle aktardılar. Bu da Avrupa ve Amerika'da Türkler aleyhine bir kamuoyu oluşmasına neden oldu. New York Times'ın, bölgedeki misyonerlerden aldığı telgraflara dayanarak yaptığı taraflı haberler, Amerikan kamuoyunda, sebepsiz yere Türklerin Ermenileri katlettikleri görüşünün yayılmasına neden oldu. Ancak ülkede Ermenilerin yaptıkları ile ilgili hakikatleri dile getiren bazı yabancılar da çıkabiliyordu. Bunlardan biri olan Trabzon'da görevli Amerikan misyon şefinin; "...Amerikan kamuoyunun genel kanaati ki daha evvel bu kanaati ben de paylaşıyordum Türklerin sebepsiz yere ve tahrik söz konusu değilken hareket ettikleri şeklindedir. Şimdi inanıyorum ki şayet Türkler bu şekilde davransaydı yeryüzünde bir tek Ermeni bırakmazlardı..." şeklindeki ifadesi Ermeni olaylarının nedenleri ve bu olayların batıya nasıl yansıtıldığı ile ilgili gerçekleri tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır (Uğuz,2011:278).

New York Times'ın 23 Nisan 1909 tarihli sayısında Tarsus'ta meydana gelen olaylarda Tarsus genelinde 100 civarında Ermeni'nin hayatını kaybettiği 800 kadar evin tahrip edildiği ve 5.000 kadar kişinin de evsiz kaldığı yazıldı. Misyoner kaynaklı olan bu haberler ve verilen rakamlar en kötümser ifadelerdi. Osmanlı Hükümeti, içerisinde bulunduğu ağır ekonomik duruma rağmen, olaylar sırasında zarar gören ve evsiz kalan gayrimüslim vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılamak için girişimlere başladı. Bu amaçla ilk iş olarak evsizler için ev kiralanarak sokaktan kurtarıldılar. Ayrıca tahrip olan kilise ve okulların tamiri için 65 bin liralık bir meblağın Adana'ya gönderileceği sözünü alan Vali Cemal Paşa, cemaat ruhani reislerine, kilise ve okul inşaatlarına başlanması yönünde talimat verdi.

Ermeni isyanının yatışmasından sonra, Adana'da Divanı Harbi Örfisi kurularak yargılamalar yapıldı. Yargılama neticesinde, Tarsus'ta öldürmek amacıyla Müslüman ahali üzerine ateş açtığı kesinleşen Dişçi Muhtaryan ve Terzioğlu Agop'un 15'er yıl, olaylar sırasında Müslüman ahaliyi Ermeniler aleyhine tahrik ettiği anlaşılan Ebulhadi köyünden Karmudoğlu Mehmed'e 15 yıl kürek cezası verildi. Olaylar sırasında elinde bayrak ile sokak sokak dolaşarak ahaliyi tahrik eden Afganî Mehmet Derviş bin Mehmed'e de 3 yıl küreğe konulma cezası verildi. Cinayet işledikleri tespit edilen Tarsus'un Boğazkinir köyünden Mavili Mustafa bin Ali ve Hacı Ahmet oğlu Arif idam cezasına çarptırıldı (Uğuz,2011:278-279).

9.4.1.2. I. Dünya Savaşı Sırasında Tarsus Amerikan Koleji ve Ermeni Olayları

St. Paul Enstitüsü olan okulun adı 1915 yılında St. Paul Koleji olarak değiştirildi. I. Dünya Savaşı'nın şiddetli bir şekilde devam ettiği bu tarihte Osmanlı Devleti, okulun yerleşke alanında askeri birlikleri konaklatmak ve savaş esirlerini barındırmak istediğini okul müdiresi Bayan Christie bildirdi. Mersin'deki Amerikan Konsolosluğu ile yapılan yazışmalar neticesinde okul kısa bir süre Osmanlı askerleri için kışla olarak kullanıldı. Bu tarihte okul ile Osmanlı Hükümeti arasında bazı sorunlar da yaşandı. Çünkü savaşın devam ettiği o yıllardaki gergin ortamda yaşanan bu kriz, okulun 26 Kasım 1915 tarihinden 24 Ocak 1916 yılına kadar kapatılmasına sebep oldu. Bu tarihte ABD'nin de araya girmesiyle okul 40 öğrencisiyle birlikte tekrar açıldı. Bu arada okulda yaşanan olayları Bayan Christie not almıştı. Bu notlarından birinde kolejin 3'te 2'si (100 Asker) Türk askerlerince kullanıldığını yazdı ve bu durumdan memnuniyetsizliğini dile getirdi (Halifeoğlu, 2007: 70; Uğuz, 2011:237). Savaş boyunca Tarsus'ta misyonerlerin ayın yaptıkları bina ise Türkler tarafından hastane olarak kullanıldı PABCFM, (Reel 672, No:14).

Tarsus'taki Amerikan Kolejinde I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemi'nde silahlanma arttı. 1914'lerde okuldaki öğrenciler, Kolej idarecilerinin göz yummaları neticesinde silahlandı. Çünkü idareciler bunlara göstermelik cezalar veriyordu. Kolej idarecileri silahlanan öğrencilerden birkaçına göstermelik olarak geçiştirici cezalar vermişti. Verilen cezalar diğer disiplin suçları için verilen cezalarla aynıydı. Mesela, ödevini yapmayan, Hristiyan vaazları hazırlamayan, kavga eden öğrencilere yarım veya bir gün kilere kapatma cezası veriliyordu. Yahut 30 sayfa İngilizce ödev yapması isteniyordu. Silah taşıyan öğrencilere de aynı cezalar verilmişti. Bu durum da öğrencileri silahlanmaya teşvik etti. Mesela, 17 Kasım 1914 tarihli öğretmenler toplantısında öğrenciler arasında silah kullananlar olduğu ve bunlarla ilgili bir soruşturmanın yürütüldüğü rapor edildi. Okuldaki 5 öğrencide silah bulunmuştu. Bunlardan Titizyan adlı öğrencinin tabancasının alınmasına ve kendisine de 20 sayfa İngilizce yazı yazma cezası verildi. Robert Apelyan adlı bir çocuğa ise silah taşıdığı için 1 lira para cezası ve 25 sayfa İngilizce yazı yazma cezası verildi. 3 öğrenci ise enstitüden uzaklaştırıldı. Ancak koleje olan borçlarını ödeyene kadar 2'sinin silahları geri verilmeyecekti. Nitekim Tarsus, Fransız kuvvetlerince işgal edildiğinde, işgal kuvvetleri komutanlık merkezlerini Kolej'in tam karşısına kurdular. Bu durum, Kolej'in işgal süresince Fransız kuvvetlerine danışmanlık yapması anlamına da geliyordu (Tozlu,1991: 100; Stone, 1984: 220).

Dr. Christie, 1914 ve 1915 yıllarında Amerikan Board tarafından Amerika'ya çağrıldı. Bunun üzerine yerine eşi Bayan Christie idari işleri yürütmeye başladı. Bu tarihlerde Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşına katılmıştı, ülke maddi ve manevi zorluklar içindeydi. Kapanma aşamasına gelen okulu bayan Christie' ayakta tutmaya çalışıyordu (Stone,1984: 220).

9.4.1.3. İşgal Yıllarında Tarsus Amerikan Koleji ve Ermeni Olayları

Fransız askerleri Tarsus'u işgal edince bir alay Fransız askeri okulun arazisine yerleşti PABCFM, (Reel 672, No:12). İşgal döneminde öğrenci sayısındaki düşüş nedeniyle okul kapanma durumuna geldi. 1920 yılı mayıs ayının başında okulun hem kolej hem de akademi bölümü kapandı. Okulda 30 yetim çocuk dışında öğrenci kalmadı. Bunun üzerine Okul Müdürü Mr. Nilson'un çalışmaları, Adana'daki Yakın

Doğu Yardım Örgütü ve Hristiyan Genç Erkekler Cemiyeti'nin katkıları ile 5 Haziran 1920 tarihinde Kolej bünyesinde bir meslek okulu açıldı. Kısa sürede sayıları 100'ü bulan bu öğrencilere, misyon derslerinin yanında hazırlanan atölyelerde dokumacılık, terzilik, marangozluk, ayakkabıcılık, kalaycılık gibi iş kollarında dersler verildi. Bu sayede işgal yılları boyunca okul açık kaldı.

I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında şehirdeki gayrimüslim nüfusunun azalmasına paralel olarak, okuldaki Müslüman öğrenci sayısında bir artış oldu. Okul yönetimi, eğitim politikasında köklü bir değişikliğe giderek faaliyetlerini Müslümanlar üzerinde yoğunlaştırdı. Bu çalışmalarında da başarılı oldu. Nitekim 1923 yılında okulda mevcut 139 öğrenciden 94'ünün Türk olduğu anlaşılmaktadır. Aynı yılın sonbaharında Tarsus'a gelen Roger P. Matteson okulda Ermeni, Rum, Suriyeli Hristiyanlar ile birlikte Türk ve Arap Müslüman öğrencilerin de eğitim gördüğünü belirtmektedir (Uğuz, 2011: 238).

Savaşın bitimiyle birlikte 13 Nisan 1919 tarihinde Dr. Christie Amerika'dan Tarsus'a geldi. Savaş sırasında Tarsus'tan Amerika'ya giden misyonerlerden Paul E. Nilson ve Mrs. Nilson Amerikan Board Örgütü'nün Chicago ofisinde, Tarsus'taki Amerikan Koleji'nin yeniden yapılandırılması için para toplamışlardı. Savaş sonunda Ermeni ve Rum aileler çocuklarını okula kaydettirdi. Okula kayıtlı öğrenci sayısı 200'e ulaştı (Gencer, 2006: 93; Halifeoğlu, 2007: 71).

1 Aralık 1919 tarihinde yazılan misyoner raporunda; birçok velinin Tarsus'taki Kolejden çocuklarını aldığı bildirildi. Raporda, velilerin görünüşte yemekleri bahane olarak gösterdiklerini ancak asıl sorunun misyoner Dr. Christie olduğu belirtildi. Raporda; Christie'nin yaşı ve mizacı gereği durumu iyi yönetemediği, toplumun güvenini sağlayacak bir öğretmen kadrosu oluşturamadığı bildirilmekteydi PABCFM, (Reel 672, No:304).

Tarsus'taki Amerikalı misyonerlerden Mrs. Nilson, 24 Ekim 1919 tarihinde Merkezi Türkiye Misyonuna yazdığı mektupta; Mrs. Christie'nin kendilerine çok kötü davrandığını ve kendilerini öğrencileri isyan etmeye teşvik etmekle suçladığını bildirdi PABCFM, (Reel 672, No:23).

22 Ocak 1920 tarihinde Dr. Christie okuldaki yöneticilik ve öğretmenlik vazifesinden ayrılarak Amerika'ya gitti yerine bu sırada Paul E. Nilson geçti. Fransız işgali nedeniyle bölgede yollarda güvenlik söz konusu olmadığı gibi Tarsus'a erzak giriş ve çıkışına dahi Fransızlar engel oluyordu. Fransız işgaline karşı bölgede direniş hareketleri başladı. Küçük gruplar halinde oluşan milis güçler Fransız askerleriyle çatışmalara başladı. Tarsus, Fransız kuvvetleri tarafından işgal edildiğinde, Fransız işgal kuvvetleri komutanlık merkezini Kolej'in tam karşısına kurmuşlardı. Bu durumdan ve Kolej'in Fransız kuvvetlerine yakınlığından rahatsız olan Türk Milli kuvvetler de Kolej'in Müdürü Nilson'ı kaçırdılar. Bunun üzerine Fransız askerleri de Müslümanlardan önde gelen 9 kişiyi rehin aldılar. Bölge Kaymakamına Fransızların yolladığı mektupta Nilson'un serbest bırakılması istendi aksi halde ellerindeki Müslümanlardan her gün birini öldüreceklerini bildirdiler. Bunun üzerine Nilson serbest bırakıldı. Kendisine nazik davrandıkları için Türk milis kuvvetlerine de teşekkür etti (Stone,1984: 220-221; Tozlu, 1991:101).

Fransızlar işgalden sonra Tarsus'ta halka zulmü artırdı ve gıda ikmal yollarını keserek halkı aç bıraktılar. 1920 yılında Tarsus'ta açlık baş gösterdi. Fransızların bu zulmüne onlara her türlü danışmanlık ve rehberlik hizmetinde bulunmalarına rağmen misyonerlerin bile vicdanı el vermedi ve misyoner Mr. Nilson kitlesel açlığın önüne geçmek için un satacak ve dağıtacak bir komitenin kurulmasında halka yardımcı oldu. Fransızların düşman olduklarını ileri sürerek yardım etmeyi reddettiği Müslüman

kadınlara ve çocuklara da Amerikan Paul Enstitüsü tarafından zengin Müslümanlarca finans edilen yardımlar dağıtıldı. Şehirdeki açlık sorununa karşı mücadele eden okul yönetiminin Türklere erzak yardımında bulunması Fransız askerleri rahatsız etti. Fransızlar Türklerin düşman olduğunu ve onlara yardım yapılmaması gerektiğini söylediler (Stone,1984: 221).

Fransızlar, işgalleri sırasında halkı inanç ve ahlak yönünden de en kısa zamanda çökertmenin yollarını aradılar. Bu maksatla Tarsus'ta bir Umumhane açıldı ve 50 adet eski profesyonel hayat kadını burada çalıştırılmaya başlandı. İşgal kuvvetleri bir taraftan Müslüman Türkü yıkmaya uğraşırken, diğer yandan da azınlıkları olanca güçleriyle desteklediler. Bu açıdan azınlıklara her türlü yardım yapıldı (Tozlu, 1991: 101).

Fransa işgal ettiği bölgelerde genelev ve meyhane açarak halkın ahlaki değerlerini çökertmeyi kendi dış politikasının vazgeçilmez bir düsturu haline getirmişti. 1860 yılında çıkan karışıklıklardan istifade ederek Lübnan'ı işgal eden Fransa Lübnan'da 50 adet meyhane ve çok sayıda da genelev açtı. Bu nedenle bölgede daha önce görülmemiş derecede alkol yayılmaya başladı. Daha sonra bölgedeki Fransız işgali bittiği halde Fransızların getirdiği kötü sonuçlar giderilemedi (Hopkins vd., 2006: 316).

1920-21 eğitim yılında Saint Paul Enstitüsüne kayıtlı 190 öğrenci vardı. Bunların; 168'i Ermeni, 4'ü Rum, 2'si Türk, 14'ü Arap ve 2'si Süryani'ydi. Öğrencilerin büyük çoğunluğu Hristiyandı. 1923-24 eğitim yılının başında ise Saint Paul'a kaydolun 200 öğrenci vardı. Bu kez her biri eşit sayıda olmak üzere Rum, Ermeni, Arap ve Türk öğrencilerden oluşmaktaydı. Okulun ilk Türk erkek öğrencisi olan İsa Efendi, 1924 yılında mezun olduktan sonra Saint Paul'da öğretmenliğe başladı. Bu sırada mübadele sırasında Girit'ten Tarsus'a gelen İbrahim Efendi gibi diğer Türkler de okulun öğretim kadrosuna katıldılar. Tarsus'taki Amerikan Okulunun yeni müdürü olan Nilson, savaşın bitiminden sonraki 5 sene içinde okulun aldığı yaraları sarmaya çalışırken bir yandan da okulun Türk öğrencilerle dolmasını istiyordu (Halifeoğlu, 2007: 72-73).

1914-15 yıllarında okuldaki 260 öğrencinin % 13'ünü Müslüman, kalanı Hristiyan iken 1923 yılına gelindiğinde okulun öğrenci sayısı 139 oldu. Bunların 94'ü Türk'tü. Bu sayı 1924'te 73'e düştü (Nalcı, 2007: 81).

Ermeni olaylarına karışması, Hristiyanlık propagandası yapması ve Ermeni olaylarına sempati duyması ve okul duvarlarını Yunan sempatisini simgeleyen ve Yunan bayrağının rengi olan açık mavi renge boyaması nedeniyle Paul Enstitüsü'nün eğitim faaliyetlerine 1924 yılında, Türk idarecileri tarafından ara verildi. 1925 yılında okulun tekrar açılmasına izin verildi. Bu tarihten itibaren okulun ismi "Amerikan School" olarak anılmaya başlandı. Daha sonraki resmi belgelerde "Tarsus Amerikan College" olarak anılmaya başlandı (Stone, 1984: 223).

22 yılını Tarsus Amerikan Koleji'nde geçiren 30 yıllık İngilizce öğretmeni Yücel Özen Karan'a göre, bu okulların Türkiye'ye hiçbir katkısı olmamıştı. Onlar vermek için değil, almak için yani iyi beyinleri çalmak için açılmışlardı. O'na göre misyonerler bu okullar sayesinde kendilerine bir durak yeri açıp yeni bir Haçlı Seferini özellikle Hristiyanlık ve ABD yararına olacak biçimde yürüttüler (Sezer, 1999: 124).

9.5. Mersin ve Tarsus'ta Zorunlu İskân Sırasında Misyoner Faaliyetleri

Tarsus Saint Paul Enstitüsü'nde de bir dönem öğretmenlik yapan Helen Devenport Gibbons, Zorunlu İskan Kanununun ilan edildiği tarihlerde Tarsus'ta bulunuyordu. Bu kişi daha sonra bir kitap yazdı ve kitabında Ermenileri masum göstererek Ermeni propagandası yaptı. Zorunlu İskanı önlemek için Paul Enstitüsü

Müdürü Dr. Christie İstanbul'a gitti. Osmanlı devlet adamlarıyla görüşerek onları ikna etmeye çalıştıysa da istekleri reddedildi. Dr. Christie'nin devletin iç işlerine karışmasından rahatsız olan Osmanlı yönetimi, Dr. Christie'nin Tarsus'a gitmesine izin vermedi. Amerikan Board tarafından Amerika'ya çağırılması üzerine görevini eşi Bayan Christie aldı. Mrs. Christie, sınır dışı edilen Ermenilere okulun kapılarını açtı. Ermenilerin çoğu güneye Suriye tarafına sevk edildi. Tarsus'ta önemli bir geçit olan Gülek geçidinden Suriye'ye gidecek olan Ermeniler burada konakladılar. Gülek kampında olup bitenler hakkında sürekli malumat alan Bayan Christie, kent ve çevresindeki gelişmeleri kaleme aldı. Amerikalı ve Alman misyonerler, Ermenilerin İstanbul'daki elçiliklerine ulaşmaları için yardım ettiler (Halifeoğlu, 2007: 64- 65).

Mersin'deki Amerikan Konsolosu, Amerika Büyükelçiliğine gönderdiği mektupta Zorunlu İskana tabi tutulan Ermeniler konusunda hükümetin son derece düzenli hareket ettiğini, şiddet ve intizamsızlığa kesinlikle fırsat verilmediğini, muhtaç durumdakilere yardım edildiğini ve Adana'daki Amerikan Hastanesi doktorlarının Ermeni hastalara bakmalarına Valinin izin verdiğini bildirdi (BOA, DH. EUM. 2. Şb, Belge No:68/82). Konsolos; Ermeni kabilelere Osmanlı Hükümet yetkililerince tren bileti sağlandığını bildirdi (Ar, 2011: 127). Mersin Konsolosu Edward I. Nathan 11 Eylül 1915 tarihinde yazdığı raporda hükümetin Tarsus'tan Osmaniye'ye kadar Ermenileri trenle sevk ettiğini bunun Ermeniler için yapılan büyük bir yardım olduğunu bildirdi. Konsolos Nathan 6 Kasım 1915 tarihinde Amerika'ya gönderdiği raporda ise; hükümetin Mersin'e bir yetkili gönderdiğini ve bu kişinin görevinin Ermenilere yapılan kötü muameleleri ve mülk talanını araştırmak olduğunu bildirdi. Misyoner Wilfred Post ise hükümetin Pozantı ile Tarsus arasındaki vadide bulunan 250 mülteciye zaman zaman ekmek gönderdiğini ancak bunu düzenli yapamadığını yazdı (Sarafian, 2004: 270; Çiçek, 2005: 75, 275).

Yakın Doğu Yardım Komitesine 25 Ekim 1916 yılında misyonerler tarafından gönderilen raporda Tarsus-Adana-Mersin bölgesinde aylık 500 liraya ihtiyaçları olduğu bildirildi (Gencer, 2006: 78).

İngiltere'de savaş sırasında Ermenilerle ilgili bir de propaganda kitabı yazan Lord Bryce Mersin'den 25.000 Ermeninin tehcir edildiğini İngiliz gazetelerine haber olarak dağıttı. Bryce'ın bu haberine kendisi de bir İngiliz vatandaşı olan Dixon- Johnson şu cevabı verdi: "1908 yılına ait resmi verilerde Mersin şehrinin nüfusu 20.966 kişidir. Bu rakamın 11.246'sı Müslüman, 2.441'i Yahudi, geriye kalan 7.279'u ise Rum, Ermeni, Latin, Nesturi gibi Hristiyan grupların tamamından oluşmaktaydı. Bu 7.279 kişinin en azından yarısı Rumdur. Bu halde nasıl oluyor da Mersin'den 25.000 Hristiyan zorunlu iskana tabi tutuldu. Anlamak zor." (Güçlü, 2010: 85).

Amerika'nın Mersin Konsolosu Nathan da 7 Ağustos 1915 tarihinde İstanbul'daki Amerikan elçiliğine gönderdiği raporda, Mersin'den toplam 1800 Ermeninin zorunlu iskana tabi tutulduğunu bildirdi. Konsolos ayrıca yetkililerin Amerikan kurumlarına ve vatandaşlarına karşı kolaylık ve anlayış gösterdiğini bildirdi (Sarafian, 2004: 165).

Tarsus Amerikan Koleji Müdürü Mrs. T.D. Christie, 2 Ocak 1916 tarihinde yazdığı mektupta; kampusta birkaç çocuk ile birlikte George adlı bir misyoner, 2 genç öğretmen ve hizmetlilerin kaldığını bildirdi. Christie mektubun devamında okulun kapandığını ve kendilerinin ise Tarsus'ta kalan birkaç insana yardım etmeye çalıştığını ve artık çan yerine borazan çaldıklarını ifade etti PABCFM, (Reel 672, No:11).

Misyoner George Damlamian ise 1916 yılında Tarsus'tan yazdığı mektupta şunları ifade etmekteydi: "Benim amcalarım Şam'da güvende ve benim kuzenim (yegenim)orada memur olabilmek için çalışıyor. Şu apaçık ortada ki zorunlu iskandan

sonra bile bazı Ermeniler güvende. Burada daha çok misyonere ihtiyaç var. Badvelli Kundakçıyan öldü. Birçok papaz gitti. Yerlerine yenisi lazım” PABCFM, (Reel 672, No:11).

Misyoner Mary G. Webb ise zorunlu iskan sırasında şunları yazdı: “Biz ayrıldığımızda Tarsus Koleji'nin 85 öğrencisi vardı. Kolej'den Simon Hoca ve 3 öğretmen zorunlu iskana gönderildiler. Badvelli Samuel, Penyamın Efendi, Aram Efendi ve Kevork Dambamian ise hala kolejde çalışıyorlar PABCFM, (Reel 672, No:307-L).

Kolej Müdürü Mrs. Christie 8 Aralık 1918 tarihinde yazdığı mektupta; Sevk edilen Ermenilerin evlerine dönmeye başladığını, tehcir edilen öğrencilerden kolera, sıtma ve yoksulluktan hayatını kaybedenler olduğunu, bazılarının mucize gibi hikâyelerle hayatta kaldıklarını yazdı. Mrs. Christie zorunlu iskan döneminde de bazı çocukların Tarsus'taki misyoner okulunda kaldığını ifade etti PABCFM, (Reel 672, No:12).

Sis Katogikosu zorunlu iskândan döndükten sonra Tarsus'a gelerek misyonerleri ziyaret etti. 1915 yılında tehciye gönderilen Ermeniler 1919 yılında artık yaşadıkları yerlere geri döndü PABCFM, (Reel 672, No:14).

Zorunlu iskan döneminde Tarsus'taki Amerikan Koleji'nde sadece bayan öğretmenler ve 1 erkek öğretmen kaldı. Kolejde öğretmenlerden erkek olarak Kevork Eff. Damlamian vardı. Kevork askeri alanda Türk komutanların çocuklarına İngilizce dersi vermekteydi. Kolej eğitime ara verdiğinden Kolej öğretmenlerinden Profesör Benjamin ve Aram un değirmeninde çalışmaktaydı. Öğretmenlerden Stefan ise Debağ fabrikasında çalışmaktaydı. Öğretmen Samuel ise Tarsus'taydı. Sadece Profesör Simon'un ailesi Halep'e gitmişti ve bir oğlu orada akciğer hastalığından ölmüştü. Kolej Müdürü Christie kendi kolejlerinin çok şanslı olduğunu ve tehcir döneminde hiçbir öğretmenlerini hastalıktan, sıtmadan veya olaylardan dolayı kaybetmediklerini ifade etmekteydi PABCFM, (Reel 672, No:12).

9.6. İşgal Yıllarında Mersin ve Tarsus'ta Misyonerlik Faaliyetleri

14 Aralık 1918 tarihinde üç vapurla 1500 Fransız askeri Mersin Limanına çıktı ve 17 Aralık 1919'da Mersin tamamen işgal edildi. Fransızlar kısa sürede idareyi ele aldılar. Mersin'e çıkan Fransız askerlerinin çoğu Fransız üniforması giymiş Ermenilerden oluşuyordu. Bu askerlerin yalnızca 150'si Fransız, 1350 kişilik kısmı ise Fransızlar tarafından daha önce Mısır'da kurulan Doğu Lejyonu (Legion d'Orient)'na bağlı Ermeni askerlerdi. 19 Aralık 1918'de Ermeni ve Fransızlardan oluşan bir bölük Fransız askeri Tarsus'a girdi (Klavuz,2007: 82).

Tarsus'a gelen işgal askerleri şehir merkezinde bulunan Fransız Kız Okulu'na yerleştiler. Şehirde yaşayan Ermeniler ise Fransızların çoğunluğu Ermenilerden oluşan bir birlikle şehri işgalinden oldukça memnun oldu. Fransızlar işgal döneminde Çukurova geneline 120.000³, Tarsus'a ise 3.000-4.000 arasında Ermeni nüfusu yerleştirdiler (Uğuz, 2011:280-281).

Şehirdeki Ermeniler günden güne Müslüman halka yönelik zulümlerini arttırmaya başladılar. 1920 yılında Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nün ele geçirdiği mektuplar Ermeni zulmünü ispatlamaktadır. Ele geçirilen 3 mektuptan; 1. Mektup Mersin'deki Dires Nazbaryan'dan Diyarbakır'daki Hagop Berberyan'a yazılmıştı.

³ Bazı yazarlar Fransızların Çukurova'ya yerleştirdiği Ermenilerin sayısını 300.000 olarak vermektedir.

Mektupta şu ifadeler yer almaktaydı: “Bundan sonra biz Türklere hakim olacağız. Buralardaki Müslümanların elimizde esirden hiçbir farkları yoktur.”

2. Mektup Mersin'deki Dires Nazbaryan'dan Diyarbakır'daki Nuvart Acemyan'a yazılmıştı. Mektupta şu ifadeler yer almaktaydı: “Buralardaki Müslümanlardan yanında Fransız ve Ermeni bayrağı olmayanlar hapsediliyor. Ermenistan kurulacaktır.”

3. Mektup Mersin'deki Bercuhi Samuya tarafından Diyarbakır'daki Takuhin Berberyan'a yazılmıştı. Mektupta şu ifadeler yer almaktaydı: “ Siz şimdilik orada Müslümanlarla iyi geçinmeye çalışın. Gelip sizi esaretten kurtaracağız. Burada Müslümanlar esirden farklı değiller” (HR. SYS. 2544-17/10-12, 13,15).

İşgal yıllarında Tarsus'ta Ermenilerin Türklere yönelik zulmü had safhaya ulaştı. İşgal yıllarında Tarsus'ta ve Tarsus'a bağlı köylerde birçok ev ve çiftlik Ermeni komitelerce yakıldı.

Çizelge 9.9. Tarsus'un köylerinde Ermenilerin yaktığı Ev ve Çiftlikler

Yerleşim yeri	Sayısı
Sarıbrahımlı'de	60 Ev
Evcı'de	80 Ev
Ali Fakı'da	170 Ev
Kulak'ta	30 Ev
Nacarlı'da	30 Ev
Sayköy'de	30 Ev
Dedeler'de	30 Ev
Şükranıye'de	25 Ev
Sucular'da	15 Ev
İbrişim'de	30 Ev
Karadirlık'te	45 Ev
Ulaş'ta	150 Ev
Sıraköy'de	15 Ev
Çeşmekeşi'nda	15 Ev
Kamberhöyüğü'nde	100 Ev
Yenice'de	350 Ev
Nemiroğlu'nda	30 Ev
Avadan'da	90 Ev
Arıklı'da	60 Ev
Homurlu'da	3 Çiftlik
Hacitalip'te	2 Çiftlik
Cincioğlu'nda	6 Çiftlik
Sapandere'de	2 Çiftlik

Ayrıca Tarsus'ta Hakkı Bey Çiftliği, Ziya Bey Çiftliği, Babuş Ağaların Çiftliği ve Adil Bey Çiftliği ile Kargılı köyünde bulunan Duran Efendi Çiftliği ve Halıdağa Çiftliği tamamen tahrip edildi (Uğuz, 2011:281).

İşgal döneminde Tarsus'taki Amerikan Koleji'nin hazırlık ve Akademi bölümleri yeniden faaliyete geçti. 1917 yılında okulda gündüzlü olarak eğitim gören 60 öğrenci vardı. 1918 yılında bu sayı 126'ya çıktı. Bu öğrencilerin büyük bir çoğunluğu ileri gelen Müslüman ailelerin çocuklarıydı. Her gün okuldaki Müslüman öğrenci sayısı artmaktaydı. Öğrenciler aylık 1 lira ile 3 lira arasında ücret ödemekteydiler ve 1918 yılında Tarsus Amerikan Koleji'nde; Merzifon Koleji'nden mezun biri Ermenice dersi verirken, bir Rum Fransızca dersi, Ali Efendi adında bir Türk Türkçe dersi, eski öğretmenlerden Kevork Eff İngilizce dersi, Aram Hoca ise Fen dersi vermekteydi. Hazırlık Bölümünden Dudu Hanım sorumluydu. Türk öğrencilerin İngilizce'ye ilgisi

fazlaydı. Okulda Türk, Avustralyalı, Suriyeli, Rum ve Arap asıllı öğrenciler vardı PABCFM, (Reel 672, No:12).

Tarsus Amerikan Koleji Müdürü Mrs. Christie 8 Aralık 1918 tarihinde Board merkezine gönderdiği mektupta Türklere yönelik çalışmaların arttığını belirterek şunları yazdı:

Bizim kendini adanmış, liderlik özelliklerine sahip etkili ve çekici personellere ihtiyacımız var. Müslümanlar arasında çalışmalar yapmamız için kapılar ardına kadar açıldı. Müslümanlara pençe atmak için en uygun zaman. Ne Rumlar ne de Ermeniler Türkler arasında popüler başöğretmen olamaz. Türklerde şöyle bir izlenim var; Kolej'de çok az Amerikan öğretmen çok fazla Ermeni öğretmen var. Türkler Okulu sadece Ermenilerin okulu olarak kabul ediyorlar. Şimdi biz bir Türk öğretmen aldık. Türkçe öğretmesi için ve kendilerine de çok sayıda Amerikan öğretmen gelecek dedik. Türklerin okula ilgisi arttı. Türk Lisesinin karşısında evi olan önde gelen Türklere biri 3 erkek çocuğunu bizim okula gönderiyor ve ayda bize 9 lira ödüyor. Binbaşı da bize 2 oğlunu gönderiyor. Bir gün biz dua yaparken gelen çocuğuyla gelen bir Türk ertesini gün komşusunun iki oğlunu da bizim okula getirdi PABCFM, (Reel 672, No:12).

Amerikalı Misyoner Mrs. Nilson ise 24 Ekim 1919 tarihinde Merkezi Türkiye Misyonuna yazdığı mektupta kendilerinin Türkçe öğrenmeye çalıştıklarını bildirmekteydi PABCFM, (Reel 672, No:23).

Amerikalı misyonerler işgal döneminde Tarsus'ta zorunlu iskan sırasında yetim kalıp da Türkler tarafından koruma altına alınan ve bakılan erkek çocuklardan gelecek vaat eden çocukları toplamaya başladılar PABCFM, (Reel 672, No:14).

Tarsus'ta Şalvarciyan adlı bir Ermeni savaş sırasında hükümet için çalıştığından zorunlu iskândan muaf tutulmuştu. Şalvarciyan savaş sayesinde zengin olmuştu ve savaş boyunca 2000 lira para biriktirmişti. Şalvarciyan, Amerikalı misyonerlere zorunlu iskandan dönen çocuklar ve kadınlar için yetimhane kurmaya yardım edeceğini söyledi PABCFM, (Reel 672, No:14).

İşgal döneminde Amerikalı misyonerler mektuplarını Fransız ordu postasıyla göndermeye başladılar. İşgal döneminde Ermeni askerler de Amerikalı misyonerlere ait okulun arazisinde kalmaktaydılar.

Tarsus Amerikan Koleji Müdürü Mrs. Christie 16 Ocak 1919 tarihli mektubunda anaokulu öğrencileri için bir küçük Noel (Ermeni Günü) düzenleyeceğini, Sadece velileri çağırarak ağaç, müzik ve marşlardan oluşan küçük bir gösteri düzenleyeceğini belirtmekteydi. 1919 yılında Tarsus Amerikan Koleji'ndeki öğrenci sayısı 200'e yaklaştı. Okulda çoğunluğu Türk olmak üzere 1'i Avusturyalı, gerisi Ermeni, Rum ve Fellahlardan oluşan 200'e yakın öğrenci vardı PABCFM, (Reel 672, No:15).

9.7. Milli Mücadele Sırasında ve Lozan Görüşmelerinde Misyoner Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı sonrasında 1919 yılında Amerika'da 75 kilisenin papazı ABD Başkanı Wilson'a başvurarak Amerika'nın Ermenistan üzerinde bir manda yönetimi kurmasını istediler. Bu arada misyonerler Amerika'da Ermenistan'a Bağımsızlık Komitesi ve Amerika-Ermeni toplumu adlı örgütler kurarak Amerika'nın İngiliz ve Fransızlar gibi Anadolu'da manda yönetimi adı altında bir sömürge yönetimi kurmasını talep ettiler. Misyonerler bu amaçlarına ulaşmak için Amerika'da yayın yapan gazetelere kendi istekleri doğrultusunda yayınlar yaptırarak kamuoyu

oluşturmaya çalıştılar. Bu dönemde Current Opinion, New York Times, Christian Science Monitor gibi gazeteler misyonerlerin istekleri doğrultusunda yayın yaptılar. Bu arada bölge hakkında inceleme yapmak için kurulan King-Crane Komisyonu ve General Harbord Komisyonunda da misyonerler aktif olarak yer aldılar. King-Crane Komisyonunda uzman olarak yer alan Dr. George Montgomery Müslümanlar hakkında önyargılara ve bağınaz fikirlere sahip olan ve Maraş'ta bir misyonerin çocuğu olarak doğmuş biriydi. Kendisi 1916 yılında İstanbul'da elçi Morgenthau'nun asistanlığını yaptı ve elçinin Ermenilerle ilgili görüşlerinin oluşmasında etkili oldu. Harbord Komisyonunda bulunan Antep doğumlu bir Ermeni olan A. Kaçadoryan misyonerlerin Ermenilere yardım komitelerinde çalışmıştı.

ABD Başkanı Wilson; Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan Devleti kurulması fikrini destekliyordu. Çünkü kendisi bölge hakkında gerçek bilgi sahibi değildi. Bölge hakkındaki bilgileri, Amerika'daki Ermeniler ve misyonerlerin propagandaları sonucu oluşan gerçek olmayan bilgilerdi. Başkan Wilson, 1920 yılı mayıs ayında kongreden Ermeniler için bir manda yönetimi kurmak için destek istedi. Yapılan oylamada 52 red 23 evet oyu çıktı. Misyonerlerin Ermenilere yapılmış bir saldırının Amerikaya yapılmış sayılması yönündeki önerisine ise Wilson da karşı çıktı. Amerikalılardan bölge hakkında misyonerlerin olmadığı kaynaklardan bilgi sahibi olanlar misyonerlerin önerilerine karşı çıkmaktaydılar. Mesela, Amerikalı Amiral Mark L. Bristol Anadolu'ya gelip bölgeyi görmüş bir kişi olarak propaganda bilgilerinin gerçek dışı olduğunu fark etti ve ABD Başkanı Wilson'un Ermeni Mandası fikrine de açıkça karşı çıktı. NER misyonerleri 1922 yılında Amerikan Kongresine resmen başvurarak Amiral Bristol'un görüşlerinin misyonerlere ve Ermenilere karşı olumsuz olduğunu ve kendisinin İstanbul'da bulunduğu yüksek komiserlik görevinden alınmasını talep ettiler. Ancak kongre bu talebi reddetti (Karayumak, 2007:117; McCarthy, 2010:271-280).

Amiral Bristol; Türklerin insanlık nitelikleri yerinde, dürüst ve doğru bir millet olduğunu ancak Yunan ve Ermeni propagandaları nedeniyle Türklerin bu niteliklerinin karanlıkta kaldığını bildirdi. Bristol; Ermenilerin kayıplarıyla ilgili Amerika'ya ulaşan haberlerin politik amaçlarla son derece büyütüldüğünü, Doğu Anadolu'ya ilişkin olarak ortaya atılan Ermeni projelerinin de Türkiye'yi yağmalamak isteyen İtilaf Devletlerinin projesi olduğunu belirtti. Bristol, Çukurova'da meydana gelen olayların ise Fransız işgal kuvvetlerinin tahriki sonucu ortaya çıktığını ve tüm sorumluluğu Fransızların yüklenmesi gerektiğini ifade etti (Öke, 2012: 245).

Misyonerler, Başkan Wilson'un desteği ve Amerika'daki Türklere karşı yaygın olan önyargılar vasıtasıyla Amerika'nın Anadolu'da Ermeniler için bir manda yönetimi kuracağını ümit ediyorlardı. Manda yönetimi için sadece 10.000 Amerikan askerinin yeterli olacağını iddia ediyorlardı. Hâlbuki aynı tarihlerde ingilizlerin sadece Kafkaslarda 80.000 askeri vardı. General Harbord da yaptığı açıklama ile misyonerlerin iddialarını çürüttü. Harbord bölgede manda yönetimi kurmak için 59.000 askere ve 5 yıl için 756 milyon dolar paraya ihtiyaç olduğunu açıkladı. Senato da manda yönetimi kurulmasına karşı çıktı (McCarthy, 2010: 281).

Amerikalı misyonerler, Fransız işgali bittikten sonra da Ermenileri kollayan destekleyen politikalar yürütmeye devam ettiler. Özellikle de Lozan Konferansında misyonerler büyük devletler nezdinde girişimlerde bulunarak Kilikya bölgesinde Ermenilere bir yurt oluşturulması için çalıştılar. Bu amaçla Amerika-Ermeni toplumu direktörü olan Montgomery, İstanbul Robert Kolejin Başkanı olan Gates'a 2 Eylül 1922 tarihinde bir mektup yazarak ondan Kilikya bölgesinde Ermeniler için bir yurt kurulması fikrine Türklerin tepkisinin ne olacağını sordu. 19 Eylül 1922 yılında Gates tarafından bu mektuba verilen cevapta Gates; Türklerin kesinlikle böyle bir fikri kabul

etmeyeceğini, Türklerin Ermenilere hiçbir toprak parçalarını bırakmayacağını yazdı. Amerikan Board adlı misyoner örgütün genel sekreteri olan James Barton da 6 Eylül 1922 yılında Gates'e bir mektup yazarak Kilikya bölgesinde bir Ermeni yurdu oluşturulması için Board örgütünün bir çalışma içerisinde olduğunu ve bu amaçla Milletler Cemiyeti'ne veya herhangi bir örgüte 25 milyon dolar ödeme yapabileceğini bildirdi. Barton, Ermeniler için yurt olabilecek iki yer olduğunu bunların, Türkiye'nin Kuzeydoğusu ile Kilikya bölgesi olduğunu yazdı. Barton; Sovyetlerden dolayı kuzey Anadolu'nun olamayacağını, ancak Kilikya bölgesinin hem daha kolay korunabileceğinden hem de verimli toprakları olduğundan Ermeni yurdu olması için daha uygun olduğunu ileri sürdü. Gates ise Barton'a yazdığı mektupta bunun bir finans sorunu değil güvenlik sorunu olduğunu bildirdi (Güçlü, 2010:158-160).

Amerikalı misyonerlerin ve NER personelinin Ermeniler lehinde ve Türkler aleyhindeki faaliyetleri ve kara propagandalarının artması üzerine TBMM hükümeti 16 Kasım 1922 tarihinde bir özel bildiri yayınladı. Bu bildiri 17 Kasım tarihinde Hâkimiyeti Milliye gazetesinde yayınlandı. Bildiride; Yunan ve Ermenilerin istekleri doğrultusunda Amerika'da yapılan propagandalarla Amerika'nın Türkiye'ye karşı savaşa girmesini sağlamak isteyenlerin olduğu ve bu propagandaların Türk kamuoyunda Amerikanın dürüstlüğüne olan inancın zarar görmesine neden olduğu belirtildi. Bildirinin devamında; Amerikalı dostlarımıza Türkiye'yi ziyaret etmelerini ve gerçekleri görüp ona göre haberler ve yayınlar yapmalarını tavsiye ediyoruz denmekteydi (Güçlü, 2010:160).

Lozan Konferansı sırasında Amerikan Board misyonerleri James Barton ve Peet ile Amerika-Ermeni toplumu direktörü Montgomery tarafından imzalanan ve konferansın alt komitesine sunulan bir bildiri de Ermeniler için bir yurt oluşturulması istenmekteydi (Denovo, 1963: 143-144). Bildiriye göre Türkiye ile Suriye arasında kalan topraklarda bir Ermeni yurdu kurulması öneriliyordu ve bu ülkenin toprakları gerekirse Kozan(Sis) ve Elbistan'a kadar genişletilebilecekti. Bu ülkenin yönetimi Milletler Cemiyeti'nin kontrolünde olacaktı. Konferans devam ederken, 16 Aralık 1922 tarihinde Amerika'dan gelen telgrafta Amerika'da Ermeni yurdu projesini destekleyenlerin çabaları sonucu Amerikan Kongresinin Ermeni yurdu oluşturulması projesine destek için 20 milyon dolarlık bir krediyi gündemine aldığı haberi geldi (Güçlü, 2010:171).

Misyonerlerin ve Amerika heyetinin çabalarına rağmen bu bildiri konferansta bir etki yapmadı. Konuyla ilgili resmi bir öneri dahi gelmedi. Türk delegelerden Rıza Nur, bir açıklama yaparak eğer Amerika heyeti konferansta Ermeni yurdu konusunda ısrar ederse Türkiye'deki Amerikalı misyonerlerin ve NER personelinin sınırdışı edileceği uyarısında bulundu. Rıza Nur, 1 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da yaptığı açıklamasının devamında şunları söyledi: "...Eğer Amerika Ermeniler konusunda bu kadar ilgili ise neden kendisi Amerika'da Ermeniler için bir yurt oluşturmuyor. Bir milletin toprakları ancak ve sadece savaşla alınabilir" (Güçlü, 2010:175-176).

Lozanda Türk delegasyonunun başkanı olan İsmet Paşa da misyonerlerle ilgili olarak şunları söyledi. İsmet Paşa; hükümetinin 30 Ekim 1914 tarihinden önce Türkiye'de bulunan Amerikan dini, hayri, sağlık ve eğitim kuruluşlarını tanıyacağını, ülkesinin bunlara ihtiyacı olduğunu bildirdi. Ancak bunların devlete karşı faaliyetlere girmemelerini ve dini propaganda yapmamalarını şart koştu. Bu şartlara uyarlırsa 30 Ekim 1931 tarihine kadar faaliyette bulunmalarına imkân verileceğini bildirdi (Turan, 2002: 37).

Türklerin Anadolu'daki Kurtuluş Savaş'ından başarıyla çıkması misyonerlerin Türklere karşı yürüttükleri karalama politikalarının da sona ermesinin nedeni oldu.

Misyonerler, propagandalarında politik öğelerden uzak durmaya ve yardım faaliyetlerini öne çıkarmaya başladılar. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla misyonerlerin savaş zamanı sahip oldukları beklentilerinin, umutlarının tamamı kayboldu. 1924 yılına gelindiğinde NER'in yayın organı olan New Near East'de Türklerin faaliyetlerinden övgüyle söz edildi. Lozan görüşmeleri devam ederken İsmet İnönü, Amerikan Board misyoner örgütünün Türkiye'deki temsilcisi William Peet ile görüştü ve kendisine misyonerlerin insanların dinini değiştirmeye çalışmazlarsa ve politik konulardan uzak dururlarsa Türkiye'de kalabileceklerini söyledi. ABCFM'nin 1923 yılı Ekim ayında yapılan ulusal konseyinden de Türkiye'deki faaliyetlerin devam etmesi kararı çıktı.

Amerikan Kongresine 3 Mart 1924 tarihinde Lozan Antlaşmasıyla eş değerde bir Türk-Amerikan antlaşması sunuldu. Türkler eğer antlaşma onaylanmazsa Türkiye'deki misyonerlerin faaliyetlerinin sona erdirileceğini ima ettiler. Bu nedenle yıllardır Amerika'da Türk karşıtı propagandaların mucidi ve destekleyicisi olan misyonerler bu yeni antlaşma metninin kabul edilmesi için çalışmaya başladılar. Türkiye'deki misyonerler antlaşmaya destek verdiklerini açıkladılar. 1926 yılının Aralık ayında Amerikan Kongregasyonel Kiliseler Birliği ve Amerikan Board Misyoner Örgütü Amerikan Senatosuna yazı yazarak antlaşmanın geçmesini istediler. Antlaşmanın reddedilmesini isteyenler ise misyonerlerin yapmış oldukları kara propagandanın sonucu olarak oluşan kamuoyu ve Senato üyeleri idi. Propagandayı yapanlar antlaşmanın geçmesi için çalışırken propagandayı dinleyenler reddedilmesi için çalıştılar. 18 Ocak 1927 yılında yapılan oylama sonucunda 50 kişi evet, 34 kişi hayır oyu verdi. Ancak 3'te 2 çoğunluk evet oyu vermediği için antlaşma reddedildi. 3'te 2 çoğunluğa ulaşmak için ise sadece 6 oy kalmıştı (McCarthy, 2010: 282-286).

10. SONUÇ

Hristiyanlığa hizmet olarak bilinen misyonerlik, zamanla amacından saparak siyasi ve ekonomik amaçlar doğrultusunda kullanılan bir araç haline geldi. Misyonerlik, Hristiyanlığın yayılması faaliyeti yanında gayrimüslimlere teknik ve sosyal hizmetleri de götürüyordu. Misyonerlik, amaçlarından uzaklaşınca, belli bir yöntemi olan ve hedefe ulaşmak için her yolu meşru gören bir anlayış haline geldi. Misyonerlik de sadece papaz, rahip, rahibe gibi din adamları çalışmıyordu. Burada doktor, mühendis, öğretmen, teknisyen gibi elemanlar çalışıyordu. Misyonerlerin kabul görmelerinde ve insanların dikkatlerini çekmelerinde bu gibi elemanlarla yaptıkları sosyal ve teknik faaliyetler daha etkili oldu. Çünkü bu farklı meslek sahipleri ile çalıştıkları için insanların ihtiyaçlarını karşılayarak yürüttükleri hizmetler toplumca daha kolay benimsendi. Mesela, Antep'te Protestan misyoner olarak kalan Doktor Azariah Smith, ikamet ettiği hanın sahibinin hanımını tedavi ettiği için sıcak ilgi gördü.

Misyonerler toplumları tahlil ederek kaleyi içten feth etmek istedi. Hizmetlerini barışçı ve insani yollarla yürüttü. Toplumun sosyal, siyasi ve ekonomik sorunlarıyla ilgilendi, ortaya çıkan şartları kullanarak uygun ortamlar oluşturmayı amaçladı. Faaliyet sahası olarak sorunlu bölgeleri ve etnik yapının çeşitlilik gösterdiği toplumları seçti. Bu nedenle misyonerler, muhtelit yapıdan oluşan Osmanlı Devleti'ne ayrı bir önem verdi. Dünya'nın büyük bir kısmının Hristiyan güçlerce sömürgeleştirildiği bir dönemde, misyonerler ve büyük güçler, Avrupa'nın önemli bir kısmını elinde tutan ve milyonlarca Hristiyan nüfusu yöneten Osmanlı'yı istemiyordu. Misyonerler, aldıkları eğitimin etkisiyle Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyan toplumların bağımsızlık hareketlerini destekledi. Böylece Osmanlı topraklarında çok sayıda misyoner örgütlü çalışmalarını yürüttü. Fakat Osmanlı Devleti, misyonerlerin ve büyük devletlerin yönetim çıkarlarına ters düştü.

Osmanlı topraklarına ilk defa Kapusen, Frensisken, Konventual ve Cizvit gibi Katolik misyonerleri geldi. Katoliklerin Osmanlı Devleti'ndeki en büyük destekçisi Fransa'ydı. Çünkü kapitülasyonların verdiği imkânlardan en çok bu devlet yararlanıyordu.

Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetleri için Protestanlar, 19. yüzyılda gelmeye başladı. Protestanları en çok İngiltere destekledi. Daha sonra Almanya ve ABD Protestanların yanında yer aldı. Katoliklerin, Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri Protestanlar kadar etkili olmadı. Çünkü Katolik misyonerler daha çok kırsal kesimde faaliyet gösterdi, eğitim, sağlık gibi hizmetleri Protestanlar kadar iyi yürütemedi. Bu hizmetleri yürütemediğinden Protestanlar kadar taraftar toplayamadı.

Protestanlar faaliyetlerini genellikle şehir ve kasabalarda yürüttü. Birçok konuda Katoliklerden daha rahat hareket etti. Amacına ulaşmak için teknoloji ve laiklik gibi modern unsurlara adapte oldu. Protestanlığın kuruluşunda var olan kurallara karşı gelme, düzeni değiştirme, hırs ve ihtiras gibi davranışlar öne çıktı. Protestan misyonerliği İngiltere'nin başlatmasına rağmen, Dünyada bunun yayılıp etkin olmasını Amerikalı misyoner örgütleri sağladı. Nitekim Amerika'da, çok sayıda büyük sermaye sahibi olan ve personel istihdam eden örgütler kuruldu. Bu örgütler, Çin, Hindistan, Anadolu ve Afrika'da faaliyet gösterdi. Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) adlı Amerikan teşkilatı, Osmanlı'nın geniş topraklarında çalıştı.

Misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki amaçları, eski Hristiyan kiliselerini Protestan veya Katolik kilisesine bağlamaktı. Bölgedeki Müslümanların din değiştirmesi için faaliyetlerde bulundu. Müslüman halka yönelik faaliyetlerini daha

ziyade gizli yürüttü. Osmanlı gibi bir devlette açıktan açığa Müslümanları Hristiyan yapmayı göze alamadı. Müslümanlara yönelik faaliyetlerinden bahseden mektup ve raporlarda şifreli bir dil kullanıldı. Çalışma yaptıkları Müslüman belde ve köylerinden veya misyonerlerden birinin Müslümanlara yönelik çalışmalarından bahsederken isim verilmedi. Bu rapor ve mektupların sonuna yayınlanmamalı şeklinde not düşüldü.

Misyonerlere, merkezlerinden gelen emirlerde, bölgedeki Müslümanların Protestan yapılması için çalışma yapmaları isteniyordu. Misyonerler de Hristiyan devletlerin Osmanlı Devletine baskı yapmasını isteyerek Hristiyanlaştırma faaliyetine sadece Osmanlı Hükümeti'nin değil Müslüman halkın da tepki göstermemesini istiyorlardı. Bölgede sağlık hizmetlerinin yetersizliğini ve köylerin sağlık hizmetleri yönünden ihmal edilmişliğini istismar ederek Müslümanları kendi kiliselerine çekmeye çalıştılar. Bu nedenle Misyonerlere ait hastanelere gelen Müslümanları, Hristiyan yapmak için uğraştılar. Gereklikçe Müslüman köylerine gidip daha önce kendi hastanelerinde tedavi gören Müslümanları ziyaret ederek Hristiyanlık propagandası yaptılar.

Misyonerlik büyük devletler tarafından nüfuz aracı olarak kullanıldı. Böylece Misyonerler büyük güçlerin siyasi emellerine bilerek veya bilmeyerek alet oldular. Buldukları yerlerde büyük devletlerin çıkarları için çalıştılar. Misyonerliğin bu yönünü gören büyük devletler, iç işlerinde laik olmalarına rağmen dışarıda misyoner örgütlerini finanse ederek kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirdiler. İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya gibi devletler misyonerler üzerinden politikalar ürettiler. Misyonerler, büyük güçlerin siyasi emellerini gerçekleştirmelerinde askerlerden daha çok işe yarıyorlardı. Misyonerlik askeri müdahaleden daha ucuz ve daha etkili bir yöntemdi. Nitekim büyük devletler, Anadolu'da Ermenilerle temas kurmak için misyonerlerden yararlandılar. Misyonerler vasıtasıyla Ermeni olaylarına müdahil oldular. Bu ülkelerin misyonerlik politikalarıyla Ermenilere yönelik politikaları iç içe girdi.

Misyoner faaliyetlerinin başında eğitim gelmekteydi. Osmanlı topraklarında ilkokul seviyesinden üniversiteye kadar kız ve erkekler için çok sayıda ruhsatsız eğitim kurumu açtılar. Ermenileri modern bir eğitimden geçirdiler. Günlük hayatta pek de kullanılmayan Ermenice, misyoner okullarında ilkokuldan üniversiteye kadar her düzeydeki okulda okutuldu. Türkçeden başka dil bilmeyen, hatta ibadetlerini dahi Türkçe yapan Kilikya Ermenileri yeniden Ermenice öğrendiler. Eğitim yoluyla Ermenilere ayrı bir millet oldukları bilinci aşılandı. Misyoner okullarında Ermeni gençlere Ermenicenin yanı sıra Ermenistan coğrafyası ve Ermeni tarihi öğretilerek gençlerde bağımsız Ermenistan kurma düşüncesinin oluşmasına neden oldular. Eğitilen gençler, Ermenilerin öncüleri oldular ve Ermeni devleti kurmayı amaçlayan örgütlerde çalıştılar. Misyoner ve Ermeni cemaatleri tarafından açılan okullarda örgütlenen militanlar, buraları üs olarak kullandılar. Örgütler, yaptıkları eylemler ve işledikleri cinayetlerle Türk ve Ermeni toplumunu birbirine düşman yaptılar. İki toplum arasına düşmanlık tohumları ekerek toplumdaki uyumu ve huzuru bozdular. Misyoner eğitimi, Türklerle Ermeniler arasındaki iletişimi engelledi. Örgütlerinin bu faaliyetlerine karşı çıkan sağduyulu Ermeniler, teşkilat tarafından baskıyla susturuldular ve cinayetle ortadan kaldırıldılar.

Misyonerlerin eğitim faaliyetleri Ermeni olaylarının altyapısını oluşturdu. Okullar birçok Ermeni isyanında üs olarak kullanıldı. Öğrenci ve öğretmenlerin birçoğu Hınçak ve Taşnak gibi terör örgütlerine üye oldu. Kapitülasyonlar sebebiyle Osmanlı Devleti, okullardaki örgüt üyelerine doğrudan müdahale edemedi. Bunların yargılanması için bağlı buldukları ülke elçilerinden izin istendi. Çoğu kez istenen izin

alınamadı. Yerleşim yerlerindeki misyoner okullarına, Ermenilerden öğrenciler geldi. Bu okullardaki örgüt üyeleri öğrenciler vasıtasıyla örgütün plan, program ve eylemlerini geniş bir alana yaydı.

Misyoner faaliyetleri sonucu bölgeden yurt dışına, özellikle de Amerika'ya göç eden kişi sayısı arttı. Batı tarzı hayatı öğrenen Ermeni gençlerin bazıları yurt dışına gitti. Bunlar, Anadolu'daki Ermeni asiler için Amerika'da ve Avrupa'da yardım toplayıp Türkler aleyhinde propaganda yaptı. Osmanlı topraklarına döndükten sonra kapitülasyonlardan yararlanarak yabancı ülke vatandaşları gibi bir takım ayrıcalıklar elde etti. Bu ayrıcalıkları, Ermeni ihtilal örgütleri içinde çalışarak bağımsız bir Ermeni Devleti kurmak için kullandı.

Anadolu'daki misyonerler, Ermeni olaylarını da içine alan birçok konuda raporları bağlı oldukları merkezlere gönderdiler. Misyonerler, Ermenilerle işbirliği yapıp beraber çalıştıkları için haber ve raporlarının kaynağı yine onlardı. Bu nedenle raporlardaki bilgiler objektif değildi ve duyumlara dayanılarak yazıldı. Raporlarda Ermeniler masum olarak anlatılırken Müslümanlar zalim olarak tanıtıldı. Ermeni isyanları sonucu ortaya çıkan kayıplar gerçek dışı rakamlarla Batı kamuoyuna bildirildi. İsyancılar ve yapılan mezalimler görülmezden gelirken, Ermenilerin sadece Hristiyan oldukları için saldırıya maruz kaldıkları iddia edildi. Olaylar, Müslüman-Hristiyan çatışması olarak gösterildi. Müslümanların olaylardaki kayıplarına ya hiç yer verilmemesi ya da birkaç cümleyle geçiştirildi. Aslında Anadolu'daki Müslümanların kaybı Ermenilerden daha fazlaydı.

Misyonerlerin Ermeni isyancıların istekleri doğrultusunda gönderdikleri rapor, mektup ve haberler Avrupa ve Amerika'daki birçok gazete ve dergide yayınlandı. Önde gelen gazetelerde geniş yer alan, gerçek dışı haberleri zaman zaman Osmanlı Devleti tekzip etti. Bu yayınlar, Batı'da Türklerin olumlu imajının bozulmasına neden oldu.

Amerika ve Avrupa'daki misyoner örgütleri, ülkelerinde bulunan Ermeni terör örgütlerini kollayarak para ve silah yardımında bulundular. Misyonerlerin de desteğiyle Hınçak ve Taşnak gibi örgütler Avrupa ve Amerika'da mitingler düzenledi ve Osmanlı hakkında karalama kampanyaları yürüttüler. Anadolu'da çalışmış olan misyonerler, bu kampanyalara bizzat katılarak destek verdiler. Bu propaganda sonucu terör örgütleri çok büyük maddi kaynaklar elde ettiler. İsyancıların yurt dışından temin ettikleri paralar, zararlı yayınlar ve silahlar Osmanlı topraklarına yine misyoner vasıtasıyla sokuldu.

Amerikan toplumunun Yakın Doğu ile ilgili bilgilerin ana kaynağı misyonerlerdi. Amerikan halkının doğuyla ilgili görüşlerinin oluşmasını sağlayan misyonerler, daha çok yardım toplayabilmek için gerçekleri istismar ettiler. Toplumun merhamet duygularını artıracak gerçek dışı haberleri duyurdular. Misyonerler, isyancı Ermeniler için para toplamayı sistemli ve sürekli hale getirdiler. Bu amaçla 1915'teki zorunlu iskan kararından sonra Amerika'da Yakın Doğu Yardım Komitesi (NER) kuruldu. Komitenin üyelerinin çoğu misyonerlerden oluşmaktaydı. NER, Ermeniler için Amerika'da ABD Başkanı Wilson dâhil çok sayıda insanı yaptığı propagandalarla etkiledi. Daha çok yardım toplamak için gerçek dışı bilgilerle ve reklâmlarla insanlar yanıltıldı. Tiyatrolarda insanların merhamet duygularını artıracak şekilde hazırlanan ve Ermenileri konu alan dramalar oynatıldı. Ne kadar çok insanların duygusuna hitap edersek o kadar çok yardım toplarız mantığıyla hareket ederek 1916 yılında NER tarafından Amerika'da on binlerce kilisede, okullarda, devlet dairelerinde ve iş yerlerinde Ermeniler için para toplandı. NER'in haber kaynağı ise misyonerler ile İngiltere'nin Savaş Propaganda Bürosu'nun ürettiği taraflı bilgilerdi.

Adana sahip olduğu verimli topraklar, denize kıyısının olması ve etnik yapısı nedeniyle Protestan, Katolik misyonerlerin ve büyük devletlerin dikkatini çekti.

Misyoner örgütleri, şehirde ve çevresinde eğitim, sağlık ve dini konularda faaliyet gösterdi. Adana'daki Ermeni terör örgütleri amaçlarına ulaşmak için söz konusu misyonerleri kullandılar. Ermeni örgütlerinin amacı Adana ve çevresinde tarihi Ermeni Kilikya Prenslığı'ni yeniden canlandırmaktı. Ancak kendi güçleri buna yetmeyeceği için dışarıdan yardım alarak Adana'da krallıklarını kurmak istiyorlardı. Burası, konumu itibarıyla büyük güçlerin denizden asker çıkarıp müdahale etmesine müsaitti. Meşrutiyetin ilanından sonra oluşan serbestlik ortamından yararlanarak hızla silahlanan Ermeniler Adana'da isyan etmek için hazırlıklarını tamamladılar. Uygun bir zamanın gelmesini beklediler. Ermeniler, bu isyanı, dış müdahaleyi sağlamak için Merkezi Türkiye Misyonu diye bilinen Antep, Maraş, Saimbeyli, Mersin, Tarsus, Antakya'dan gelen Protestan misyonerlerin yıllık toplantılarını Adana'da yaptıkları tarihe denk getirdiler. Bu nedenle 14 Nisan 1909'da isyan ettiler. Misyonerler içerisinde Amerikan, İngiltere, İsviçre, Fransa gibi değişik ülkelerin vatandaşları vardı. Bunların tehlike altında oldukları yönündeki haberler Avrupa ve Amerika basınında yer aldı. Olaylar sırasında Ermeniler dış güçlerin müdahale etmesi için Protestan ve Katolik misyonerlere ait olan kiliseleri ve okulları kasıtlı olarak yaktılar. Ancak Osmanlı Hükümeti kundakçıları yakaladığı ve suçlarını itiraf ettirdiği için kilise ve okulları Türklerin yaktığı yönündeki iftiraları tutmadı. Olaylardan sonra Osmanlı Devleti, aldığı tedbirlerle hızla yaraları sararak kötü sonuçları ortadan kaldırdı. Olaylardan zarar gören insanlara yaptığı yardımları dahi, bazı misyoner örgütleri kendileri yapıyormuş gibi göstermeye çalıştı.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Adana'da Fransız işgali başladı. Ermeniler, Fransızların himayesinde Çukurova'da bir Ermeni Devleti kurmak istiyorlardı. İşgalle birlikte Ermeniler bölgeye akın akın göç etmeye başladılar. Savaş öncesine göre şehirdeki Ermeni nüfusu çok arttı. Fransızlar Adana ve çevresinde Ermenilerden lejyon taburları oluşturdular. Çok sayıda Ermeni'ye silah dağıttılar. Silahlanan Ermeniler, şehirdeki Türk mahallelerini baskı ile boşaltıp Müslümanların evlerine yerleştiler.

Antakya'da misyonerlik faaliyetlerini İngilizler başlattı. İngilizleri Fransa destekli Katolikler ve Amerikalı Protestan misyonerler takip etti. Antakya'da Ermeni nüfusun Müslüman nüfusa oranı çok azdı. Bu nedenle misyonerler, Antakya'ya ve çevresinde Müslümanlar arasındaki faaliyetlere daha çok önem verdiler. Katolik ve Protestan misyonerler bölgedeki Müslüman gruplardan Nusayrilere üzerinde yoğunlaştılar. Zaman zaman Nusayri çocuklarını, dinlerini değiştirmek için yurt dışına kaçırdılar. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, Nusayrilere sahip çıkarak misyonerlerin faaliyetlerini engelleyici tedbirler aldı.

Antakya'da Hınçak örgütü çok aktifti ve çevredeki temsilcileriyle birlikte hareket ediyordu. Hınçak örgütünün faaliyetleri sonucu Adana'da meydana gelen 1909 Ermeni olayları Antakya ve çevresine de sıçradı. Osmanlı yönetimi olaylara müdahale ederek bölgeye asker sevk etti. Örfi idare kuruldu. Suçlular idam cezası da dahil olmak üzere ağır cezalara çarptırıldı. Olaylardan zarar gören insanlara yardım edildi. Zarar gören ev, dükkân ve kiliseler tamir edildi.

Antep'te misyonerlik faaliyetini Fransa destekli Katolik misyonerler başlattı. Daha sonra gelen Amerikalı Protestan misyonerler ise Antep'i faaliyetleri için merkez seçti. Katolikler ve Protestanlar şehirde hastane, okul ve kiliseler açtılar. Her iki grubun da hedef kitlesi Ermenilerdi. Protestan misyonerler, Robert ve Protestan Koleji'nden sonra üçüncü olarak, Merkezi Türkiye Koleji'ni Antep'te açtılar. Kolejdeki eğitimin neticesinde Ermeniler arasında milliyetçilik arttı. Öğrencilerin birçoğu silah taşıyordu. Kolejdeki çok sayıdaki öğrencinin ve öğretmenin Ermeni terör örgütleriyle bağlantısı

vardı. Kolejdeki öğretmenlerden bazıları Hınçak ve Taşnak üyesiydiler. Ermeni isyanları sonucu yapılan tahkikatlarda Kolejdeki Amerikalı misyonerlerin de isyancılara destek verdiği tespit edildi.

I. Dünya Savaşı sonrası başlayan işgal yıllarında İngiliz ve Fransız işgal güçlerince Antep'teki Kolej binaları karargâh olarak kullanıldı. Türkler bu binalara hapsedildi ve işkenceye maruz kaldı. Fransızlar, Kolej binalarının üzerine yerleştirdikleri toplarla şehri bombaladılar.

Maraş'ta Protestan ve Katolik misyonerler faaliyette bulundular. Şehirde okul, hastane ve kiliseler açarak Ermenileri kendi kiliselerine bağlamak istediler. Maraş'taki Protestan Ruhban Okulu ve Merkezi Türkiye Kız Koleji'ne Adana, Antep, Saimbeyli, Tarsus gibi çevre şehirlerden öğrenci geliyordu. Protestan misyonerler, Maraş'taki Protestan Ruhban Okulu ile Protestan kiliselerin papaz ihtiyacını karşılıyordu. Merkezi Türkiye Kız Koleji, bölgede Hristiyanlığı yayacak yerel bayan liderlerin yetişmesini amaçlıyordu. Maraş'ta Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı Zeytin Kazası'nda sık sık isyanlar görülüyordu. Zeytin isyanları eskiden çapulculuk, gasp, vergilerin fazla olduğu gibi ekonomik nedenlerle çıkarıldı. Bu isyanlar 19. yüzyılın ikinci yarısında itibaren bağımsızlık adına çıraldı. Zeytin Ermenileri bağımsızlık amacıyla 1878, 1895 ve 1914 yıllarında isyan ettiler.

Maraş'taki Katolik ve Protestan misyonerlere ait okul, yetimhane ve kilise binaları işgal güçleri tarafından karargâh olarak kullanıldı. İşgalciler ait askerler ve Ermeni lejyon taburları bu binalara yerleştirildi. Bu nedenle Maraş'taki çatışmalar bu binaların etrafında cereyan etti. İşgal yıllarında dahi Maraş'tan misyonerlerce gönderilen rapor ve mektuplarda Ermenilerin katledildiği iddia edildi. Bu iddialar Avrupa ve Amerika'daki gazetelerde yayınlandı. Fransız güçleri ve Ermeni İntikam Alayı'nın işgali altında yaşayan Türklerin kayıplarına yer verilmedi.

Mersin ve Tarsus'ta Katolik ve Protestan misyonerler faaliyetlerde bulundu. Amerikalı misyonerler için Tarsus merkez istasyonuydu. Mersin ise Tarsus'a bağlı bir uç istasyondur. Protestan misyonerlerin Tarsus'taki en önemli yatırımı ise Saint Paul Enstitüsü adıyla da bilinen Amerikan Koleji'ydı. Bu kolej bölgedeki diğer Protestan okulları gibi büyük çoğunlukla Ermeni azınlığın eğitim gördüğü bir okuldu.

Misyonerlerin eğitim faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nde milli birlik düşüncesini olumsuz etkiledi. Yabancı okullarda farklı dillerle eğitim yapılması, ülkedeki farklı etnik ve dini kimliklere sahip unsurların kaynaşmasını önledi. Farklı dillerde eğitim yapılmasına izin verilmesi, gayrimüslimlerin başka ülkelerin eğitim kurumlarının insafına bırakılması, ülkenin ve milletin bütünlüğünün bozulmasına neden oldu. Uzun vadede bunlar Osmanlı Devleti'nde büyük sorunlara neden oldu.

Bir ülkenin eğitim işini yabancı ülke, kurum ve kuruluşlara bırakması belki kısa vadede bir takım ekonomik avantajlar sağlayabilir. Ancak bu ekonomik getiri uzun vadede faiziyle birlikte tekrar ödenir ve telafi edilemez sonuçlar doğurur. Ülkedeki çocukların, gençlerin farklı dillerde, farklı müfredatlarda eğitim alması onları birbirinden uzaklaştırdığı gibi gençlerin birbirleriyle dostluk kurmasına da mani olur.

Günümüzde geçmişten ders alınmadığı için tarih tekerrür etmektedir. Erivan yönetimi, Amerika ve Avrupa'da siyasi faaliyetlerde bulunan Ermeni diasporası, büyük güçlerin dış politikalarında Türkiye'ye karşı bir araç olarak kullanılmaktadır. Kilikya'da bağımsız bir Ermenistan devletinin büyük güçlerin yardımıyla kurulacağına inanan Ermeniler, büyük devletlerin dış politika çıkarlarına alet olduklarını anlamak istemediler. Bu durum Lozan Konferansına kadar devam etti. Büyük devletlerin çıkarlarına alet olan Ermeniler, Batı ülkelerinin birçoğunda, her seçim döneminde politik çıkarlar için kullanıldılar. Propaganda maksadıyla yayınlanan belgeler, kitaplar

ve haberler, Türk düşmanlığı siyasetinde kullanıldı. Ermeni diasporası ve Ermenistan gerçekçi iyi komşuluk ilişkilerine dayalı bir barış süreci oluşturma yollarını aramadı.

Ermeniler ve Türkler acılar çektiler. Bu acıların en büyük sebebi, Ermenilerin sömürgeci güçlerin siyasi çıkarlarına alet olmasıydı. Artık Ermeni diasporası gerçekleri görüp kendilerini dış politika çıkarları için bir araç olarak kullanan Batılı güçlerin siyasi oyunlarına gelmemelidir. Ermenilerin asılsız iddialarla, gerçeklerden uzak durarak bir yere varılamayacağını anlaması gerekmektedir. Bu durumu Amerika ve Avrupa'daki Ermeni diasporası ve Erivan'daki Ermeni politikacılar görmelidir. Gerçekçi politikalar izleyerek Karabağ işgaline son vermeli ve komşusu olan Türkiye ve Azerbaycanla dostluk ilişkilerini geliştirmelidir.

Misyonerlerin Ermeni sorununa en büyük etkisi propaganda alanında oldu. Misyoner örgütlerince planlı, programlı ve çok yönlü olarak yürütülen propaganda faaliyetleri sonucu özellikle Amerikan halkında gerçeklerden uzak bir Ermeni sorunu algılandı. Yüzyıl önce ortaya atılan iddialar üzerinden yürütülen bu kampanyaların etkisi günümüzde de devam etmektedir. Ermeni diasporası, sürdürdüğü olumsuz propagandalarla kamuoyunu yanıltmaktadır. Misyonerler tarafından kaleme alınan veya aldırılan propaganda kitapları, günümüzde Ermeni diasporası tarafından asılsız iddialarına dayanak olarak kullanılmaktadır. Bu kitapların gerçeklerden uzak ve kurnaca olduğu arşiv belgeleri ile ispatlanmıştır. Bu gibi eserlerin, her biri için birer reddiye yazılarak yerli ve yabancı kamuoyuna sunulmalıdır. Böylece yıllardır gerçek dışı propagandalarla aldatılan Amerikan ve Avrupa kamuoyunun gerçeği öğrenmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

I- ARŞİV BELGELERİ

A.)BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV BELGELERİ

A. MKT. MHM. 500/57, 502/67, 546/31, 616/24, 616/50, 616/53, 617/3,
617/17, 625/18, 646/32, 650/ 22, 651/10, 657/45, 667/11, 694/3, 702/19, 716/9,
729/7,

BEO. 101/7535, 226/16933, 325/24341, 2966/222446, 3313/248425, 340957, 341055

DH. EUM. 2. Şb. 5/32, 2. Şb. 5/73, 2. Şb. 7/25, 2. Şb. 68/30-1, 2. Şb. 68/31,
2. Şb. 68/89, 2. Şb. 68/20, 2. Şb. 68/82,

DH. EUM. 5. Şb. 19/55,

DH. EUM. AYŞ. 8/91

DH. TMIK. M.) 14/2, 64/20-35, 72/4, 89/29,

DH. MKT 207/2, 280/40, 1408/68, 1899/101, 1924/104, 1980/70, 2798/100,
2807/40, 2810/8, 2810/95,

DH. MKT. PRK. 2827/82, 2828/54, 2829/124,

DH. ŞFR. 53/200, 54/202, 54-A/271, 55/43, 55/292, 63/110, 63/157, 104/182, 484/72,

HR. SYS. 66/21, 71/23, 73/56, 74/26, 1774/7, 2408/19, 2543-1/13-16, 2543-2/13-16,
2543-3 /4,5, 2555-2/69-70, 2555-3/105, 2555-3/133-143, 2555-4/62-63,
2555-3/55-56, 2555-2 /26-27, 2569/1-2, 2555-4/54-55, 2544-17/4, 5, 6-7,8,9,
2544-17/10-12,13,15, 2569/3-50-51, 2735/14, 2736/45, 2739/18, 2740/25,
2740/35, 2742/26, 2743/65, 2748/22, 2749/12, 2757/43, 2789/8, 2791/5,
2792/54, 2793/28, 2878/9, 2791/5, 189/4, 2810/2, 2830/1, 2830/2, 2834/12,
2852/29, 2854/12, 2855/29, 2858/8, 2858/13, 2874/3, 2876/2, 2883/1, 2883/4,
2889/65, 2834/32,

HR. TO. 358/21

İ.HUS. 6/1310/Ca048, 8/1310/B-36, 13/9, 73/13,

MF. MKT. 143 / 39, 203/30, 195/10,

MV. 84/75,

Y. A. HUS. 327/10, 327/71, 328/60, 328/123, 344/6, 344/47, 347/75, 348/82,
391/5, 409/84,

Y. A. RES. 77/7, 77/52, 77/51,

Y..EE. ,132/38, 7/2,
Y:E:E:KP. 1/34,

Y. MTV. 207/58, 281/52,

Y. PRK. A. 7/17, 10/42,
Y. PRK. HR. 13/39, 18/47, 20/28,
Y. PRK. ASK. 119/45, 133/9,
Y. PRK. AZJ. Belge No:52/80)
Y. PRK. BŞK. 58/35,
Y. PRK. ZB. 6/15, 6/19, 14/3,
Y. PRK. MYD. 14/85,
Y. PRK. UM. 1/66, 24/104, 33/21, 33/22, 33/28, 29/58, 63/53,

ZB. 597/113,

B.) PAPERS OF THE AMERICAN BOARD OF COMMISSIONERS FOR FOREIGN MISSIONS

PABCFM, Reel 640, Belge No: 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 65, 67, 73.

PABCFM, Reel 642, Belge No: 409, 410, 411, 413, 422, 427, 432, 439, 442, 447, 452, 453, 455, 456, 457, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465.

PABCFM, Reel 643, Belge No: 7, 8, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 38, 39, 41, 68, 75, 81, 84, 90, 94, 95, 96, 99, 102, 113, 125, 137, 153.

PABCFM, Reel 644, Belge No: 240, 241, 251, 301, 311.

PABCFM, Reel 645, Belge No: 42, 46, 47, 48, 54, 55, 60, 62, 63, 64, 82, 101, 396, 424, 525.

PABCFM, Reel 552, Belge No:59,91, 92, 105, 108, 114, 108, 114, 116, 118, 140, 150,

PABCFM, Reel 654, Belge No: 86, 87, 89, 95, 158

PABCFM, Reel 655, Belge No: 335,349,

PABCFM, Reel 659, Belge No: 466, 496

PABCFM, Reel 660, Belge No: 88, 89, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 162, 164, 165, 168, 170, 171, 177,179, 184, 200

PABCFM, Reel 664, Belge No: 26,208, 216, 218, 219, 237, 291

PABCFM, Reel 672, Belge No: 3, 5, 6, 11, 12, 14, 15, 23, 28, 70, 186, 195, 199, 210, 234, 236,291-A, 292-A, 300,304, 307-L, 337, 343, 346,356, 374, 394-a, 406,

C.) YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

- Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914–1918)**, C.I, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara, 2005, 717s.
- Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914–1918)**, C.II, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara, 2005, 653s.
- Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914–1918)**, C.III, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara, 2009, 714s.
- BELGELERLE ERMENİ SORUNU**, 1992.Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara, 500s.
- Catalogue of Central Turkey College at Aintab**, Presses of H. Matteosian, Bible House İstanbul, 1901, 36s.
- DİLAN, Hasan, Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları (1914-1918)**, C. I, TTK Yayınları, Ankara, 2005, 417s.
- DİLAN, Hasan, Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları (1914-1918)**, C. II, TTK Yayınları, Ankara, 2005, 481s.
- DİLAN, Hasan, Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları (1914-1918)**, C. IV, TTK Yayınları, Ankara, 2005, 541s.
- HÜSEYİN NAZİM PAŞA**, Ermeni Olayları Tarihi, C.I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, 228s.
- HÜSEYİN NAZİM PAŞA**, Ermeni Olayları Tarihi, C.II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, 463 s.
- MÜNİR SÜREYYA BEY**; Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2001, 1079 s.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1878-1895)**, C. I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008,457s.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1895-1896)**, C. II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008,502s.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1896-1909)**, C. III, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009,521s.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1909-1916)**, C. IV, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009,505s.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895)**, C. I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919)**, C. II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1845-1890)**, C.I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, 617s.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1894-1895)**, C.III,

- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, 547s.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922)**, C.IV, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, 460s.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918)**, C.I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002, 680s.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919)**, C.II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002, 537s.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922)**, C.III, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, 592s.
- Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, (1878-1920)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, 1224s.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İctima I, 2. Baskı, TBMM Yayınları, Ankara, 1942

II. SÜRELİ YAYINLAR

A.Gazeteler ve Dergiler

- The Missionary Herald, 1898
 The New York Times, 18 Ekim 1894
 The New York Times, 5 Ocak 1896
 The New York Times, 17 Nisan 1909
 The New York Times, 30 Nisan 1909
 The New York Times, 3 Mayıs 1909

III. BAŞVURU ESERLERİ

A.)Kitaplar

- ABADİ, 1970. Gaziantep Fedailerini, Yeni İstanbul Yayınları, İstanbul, 87s.
- ABADİ, 1959. Türk Verdünü Gaziantep, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Gaziantep, 132s.
- AHMET HAMDİ PAŞA, 1914. İngiliz Misyoneri Nasıl Yetiştiriliyor, sadeleştiren M. Cemal Sofuoğlu, TıbyanYayıncılık, İzmir, 120s.
- AKBIYIK, Y., 1999, Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 454s.
- AKYÜZ, Y., 1993. Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e), Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 88s.
- AR, K. N., 2011. Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi (1918-1923), Kaynak Yayınları, İstanbul, 437s.
- ATALAY, B.,1973. Maraş Tarihi ve Coğrafyası, Günümüz Türkçesine Çev. Mehmet Yusuf Özbaş, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 192s.
- AVCI, H. E., 2010. İngiliz Ermeni İttifakı, Paraf Yayınları, İstanbul, 446 s.
- AYA, Ş. S., 2008.The Genocide of Truth, İstanbul Commerce University Publications, İstanbul,702s.

- AYDIN, M., 2008. Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 352s.
- BAĞDATLILAR, A., 1974. Uzunoluk İstiklal Harbinde Maraş, Kervan Yayınları, İstanbul, 147s.
- BAKAR, B., 2009. Ermeni Tehciri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 310s.
- BARLAS, U., 1971. Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Karabük, 72s.
- BARTON, J. L., 1998. "Turkish Atrocities": Statements of American Missionaries on the Destruction of Christian Communities in Ottoman Turkey, 1915-1917, Gomidas İnstitute, Michigan, 210s.
- _____, 2010. Türkiye'de Gündoğumu, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 268s.
- BAYTOP, T., 1997. Antep Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü ve Amerikan Hastanesi, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları, İstanbul, 42s.
- BLİSS, E. M., 1896. Turkey and The Armenian Attrocities, Edgeward Publishing Company, New York, 574s.
- CEMAL PAŞA, 1959. Hatıralar, Selek Yayınları, İstanbul, 383s.
- ÇABUK, M., 2009. (Çeviri) Sahipsiz Sandıklar Yabancıların Gözünden Anadolu'nun Direnişi, Timaş Yayınları, İstanbul, 253s.
- _____, 2008. Maraş'ta Misyoner faaliyetleri ve Misyoner Okulları, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 224s.
- ÇALIK, R., 2000. Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamit Döneminde Ermeni Olayları, Kültür Bakanlığı Yayınları, 226s.
- ÇELİK, K., 1993. Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922), İstanbul, 473s.
- ÇİÇEK, K., 2005. Ermenilerin Zorunlu Göçü(1915-1917), TTK Yayınları, Ankara, 368s.
- BAYZAN, A. R., 2006. Türkiye'de Amerikan Misyonerleri, Bilgi Yayınevi, Ankara, 328s.
- CİLACI, O., 2005. Hristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 175s.
- DABAĞYAN, L. P., 2007. Emperyalistler Kıskaçında Ermeni Tehciri, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul, 816s.
- DENOVO, J. A., 1963. American Interest And Policies In The Middle East 1900-1939, University Of Minnesota Press, Minneapolis, 447s.
- DERİNGİL, S., 2002. İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 249s.
- EARLE, E. M., 2003. Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923), Örgün Yayınevi, İstanbul, 315s.
- ERHAN, Ç., 2001. Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri, İmge Yayınevi, Ankara, 426 s.
- ERTUĞRUL, H., 1998. Azınlık ve Yabancı Okullarının Türk Toplumuna Etkisi, Nesil Basım Yayın, İstanbul, 335s.
- EYİCİL, A., 2008. Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri, Gün Yayınları, Ankara, 511s.
- _____, 2009. Yakın Çağda Kahramanmaraş, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 418s.
- GAZİGİRAY, A. A., 1982. Osmanlılardan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörünün Kaynakları, Gözen Kitabevi, İstanbul, 672s.
- GENCER, F., 2006. Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakınoğu Yardım Komitesi, Alternatif Düşünce Yayınları, İstanbul, 256 s.

- GİBBONS, H. D., 2009. Tarsus'un Kırmızı Kilimleri, Pencere Yayınları, İstanbul, 125s.
- GÖKHAN, İ., 2011. Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 384s.
- GRABILL, J. L., 1971. Protestant Diplomacy And The Near East Missionary Influence On American Policy, 1810-1927, University Of Minnesota Press, Minneapolis, 395s.
- GREENE, J., 1916. Leavening The Levant, The Pilgrim Press, New York, Chicago, 384s.
- GÜÇLÜ, Y., 2010. Armenians and the Allies in Cilicia 1914-1923, The University of Utah Press, Salt Lake City, 281s.
- GÜNAY, N., 2007. Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 416s.
- _____, 2009. 1909 Maraş'ta Ermeni Olayları, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 110s.
- _____, 2012. XX. Yüzyılda Maraş (Ermeniler, Türkler, Müslümanlar) Makaleler, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 288s.
- GÜNDÜZ, Ş., 2006. Misyonerlik, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 141s.
- GÜNGÖR, E., 2005. Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 135s.
- GÜLLÜ, R. E., 2010. Antep Ermenileri (Sosyal-Siyasi ve Kültürel Hayatı), IQ Yayıncılık, İstanbul, 512s.
- GÜRÜN, K., 2005. Ermeni Dosyası, Remzi Kitabevi, İstanbul, 454 s.
- HALAÇOĞLU, A., 2007. Bir Ermeninin İtirafı (1895 Maraş ve Zeytun Ermeni Olayları), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 191s.
- HALAÇOĞLU, Y., 2004. Ermeni Tehciri, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 192s.
- HARRİS, J. R. ve Helen B., 2008. Ermeni Mektupları, Yaba Yayınları, İstanbul, 160s.
- HATİPOĞLU, S., 2006. Çukurova'da Ermeni Mezalimi, Hatay Folklor Araştırma Derneği Yayını, Antakya, 144s.
- HAYDAROĞLU, İ. P., 1990. Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 236s.
- HOPKİNS vd., 2006. Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik, Örgün Yayınevi, İstanbul, 607s.
- İLTER, E., 1995. Ermeni Meselesi'nin Perspektifi ve Zeytun İsyanları (1780-1915), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 247s.
- KANAR, M., 2001. Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri Meşrutiyetten Önce ve Sonra, Der yayınları, İstanbul, 558s.
- KANTARCI, Ş., 2004. Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeniler ve Ermeni Lobisi, Aktüel Yayınları, İstanbul, 427s.
- KARABEKİROĞLU, Ş., 2008. Şubat 1920, Fa Ajans, Kahramanmaraş, 328s.
- KARAYUMAK, Ö., 2007. Ermeniler, Ermeni İsyanları, Ermeni Katliamları, Vadi Yayınları, Ankara, 421s.
- KAŞGARLI, M. A., 1990. Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi, Sosyal ve Stratejik Araştırmalar serisi, Ankara, 180s.
- KEİSER, H. L., 2005. Iskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938, İletişim Yayınları, İstanbul, 864s.
- KERR, S. E., 1973. The Lions of Marash, Personal Experiences with American Near East Relief, 1919-1922, State University of New York Press, Albany, 321s.
- KILIÇ, S., 2005. Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları (1852'den 1945'e Kadar), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 197s.
- KOCABAŞ, S., 2006. Misyonerlik ve Misyonerler, Vatan yayınları, 208s.

- KOCABAŞOĞLU, U., 2000. Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları, İmge Kitabevi, İstanbul, 212s.
- KÜÇÜKOĞLU, B., 2005. Türk Dünyasında Misyonerlik Faaliyetleri-Dünü, Bugünü ve Yarını, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 288s.
- LAMBERT, R., 1911. Hadjin and the Armenian Massacre, Fleming H. Ravell, NewYork, 106s.
- LEWİS, B., 1998. Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara, 541s.
- MACİT, N., 2006. Küresel Güç Politikaları Türkiye ve İslam, Fark Yayınları, Ankara, 668s.
- MAZICI, N., 2005. ABD'nin Güney Kafkasya Sorunu Olarak Ermenistan Sorunu, Pozitif Yayınları, İstanbul, 160s.
- MCCARTHY, J., 2010. The Turk In America The Creation of an Enduring Prejudice, The University of Utah Press, Salt Lake City, 499s.
- MUTLU, Ş., 2005. Osmanlı Devletinde Misyoner Okulları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 472s.
- ÖKE, M. K., 2003. Yüzyılın kan davası Ermeni Sorunu 1914–1923, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 488s.
- _____, 2012. Ermeni Sorunu 1914–1923, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 384s.
- ÖVER, K. G., 2007. Alman Belgelerinde Ermeni Meselesi 1915, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 219s.
- ÖZBAŞ, M.Y., Tarihsiz. Dava, 1920 Maraşlı- FransızHarbi, SemaMatbaası, İstanbul, 358s.
- ÖZDEMİR, H. vd., 2004. Ermeniler: Sürgün ve Göç, TTK Yayınları, Ankara, 223s.
- ÖZDEMİR, H., 2009. Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler 4. Ordu'nun İnsani Yardımları, Remzi Kitabevi, İstanbul, 251s.
- ÖZOĞLU, A., 2007. Türk Soykırımında Fransız Ermeni İlişkileri, İstanbul, 368s.
- PAMUK, B., 2009. Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 356s.
- RİCHTER, J., 1910. History Of Protestan Missions In The Near East, Oliphant, Anderson Ferrior, Edinburg and London, 435s.
- RIGGS, A. S., 1920. Shepard of Aintab, Interchurch Press, New York, 199s.
- SAKAOĞLU, N., 2003. Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 402s.
- SAKARYA, İ., 1992. Belgelerle Ermeni Sorunu, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara, 500s.
- SARAFİAN, A., 2004. United States Official Records on the Armenian Genocide 1915-1917, Taderon Press, Princeton, London, 704s.
- SEZER, A., 1999. Atatürk Döneminde Yabancı Okullar, TTK Basımevi, Ankara, 154s.
- STONE, F. A., 1984. Academies for Anatolia: A Study of the Rationale, Program and Impact of the Educational Institutions Sponsored by the American Board In Turkey: 1830–1980, University of Connecticut, Lanham-New York- London, 363s.
- _____, 2011, Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları, Çev.: Ayşe Aksu, Dergah Yayınları, İstanbul, 528s.
- STRONG, W. E. 1910. The Story of the American Board, The Pilgrim Press, Boston, 523s.
- SVAZLIAN, V., 2005. Ermeni ve Toplumsal Hafıza, Belge Yayınları, İstanbul, 132s.
- ŞİMŞİR, B. N., 2005.Ermeni Meselesi 1774–2005, Bilgi Yayınevi, Ankara, 471s.

- ŞİŞMAN A., 2006. XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 519s.
- TEKİN M., 2000. Hatay Tarihi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 308s.
- TEKELİ, İ ve İLKİN, S., 1999. Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 221s.
- TOROS, T., 2001. Kurtuluş Savaşında Çukurova, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 417s.
- TOZLU, N., 1991. Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar, Akçağ Yayınları, Ankara, 275s.
- TURAN, Ö., 2002. Avrasya'da Misyonerlik, Asam Yayınları, Ankara, 192s.
- TÜRKDOĞAN, B., 2006. 1915'ten Günümüze Tehcir (Türk-Ermeni İlişkileri), IQ Yayıncılık, İstanbul, 448s.
- URAS, E., 1976. Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları, İstanbul, 791s.
- VAHAPOĞLU, M. H., 1992. Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 238s.
- YILDIRIM, H., 2011. Sömürgeci Batının Barbarlık Tarihi, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 440s.
- YILDIZ, Ö., 2009. Misyonerlik ve Amerikan Board Teşkilatı, IQ Yayıncılık, İstanbul, 152s.
- YURTSEVER, C., 1983. Ermeni Terör Merkezi Kilikya Kilisesi, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 316s.

B.) Makaleler ve Bildiriler

- AÇIKSES, E., 2000. "Osmanlı Devleti'ni Parçalamak Amacıyla Batılı Devletlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Bölgedeki Faaliyetleri", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (2), ss. 209-222.
- AKÇA, Bayram, 2004. "Antep (Ayıntap) Protestan Okulu ve Ermeni Meselesi", Asam Ermeni Araştırmaları Dergisi, S. 14-15, ss.42-49.
- AKGÜN, S., 1988. "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, Atatürk Yolu S.1,
- ALAN, G., 2007. "Osmanlı Belgelerine Göre Ermeni İsyancıları ve Amerikan Board Misyonerleri (1875-1918)", Ermeni Araştırmaları II. Türkiye Kongresi Bildirileri, Ankara, Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, C. I, ss.505-522.
- ARSLAN, E., 2007. "Amerikan Resmi Belgelerinde 1909 Adana Türk-Ermeni Olaylarıyla İlgili Bir İtiraf Birinci Balkan Savaşı Sırasında Adana'da ABD-Alman Dayanışması", Ermeni Araştırmaları II. Türkiye Kongresi Bildirileri, Ankara, Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, C.I, ss.457-462.
- AYAS, H., "İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleriyle Gaziantep", ss. 298- 311.
- BABACAN, H., 2005. "1895 Maraş Ermeni Olayları ve Amerikalı Misyonerler", I. Kahramanmaraş Sempozyumu, İstanbul, Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi, C.II, ss. 645-652.
- _____, 2007. "1895 Maraş Ermeni Olaylarında Yabancı Misyonun Etkileri", Ermeni Araştırmaları II. Türkiye Kongresi Bildirileri, Ankara, Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, C.I, ss.491-503.
- BARLAS, U., 1998. "Osmanlı Döneminde Gaziantep'te Kurulan İlk Tıp Fakültesi",

- I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Özetleri, İstanbul, ss.1-4.
- BATMAZ, Ş., 2009. “ Milliyetçilik, Bağımsızlık, Ermeniler, Osmanlı Devleti ve Amerikan Misyonerleri”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayını, C.IV, ss.170-193.
- ÇETİN, İ., 2009. “İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Ermeni Milliyetçiliğine Etkisi ve Gregoryen-Protestan Ermeni Çatışması”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayını, C.II, ss.457-475.
- DEMİR, C., 2009. “ Ermeni Milliyetçiliğinde Amerikan Eğitim Kurumlarının Rolüne Bir Örnek: Kayseri İstasyonundaki Eğitim Faaliyetleri (Talas Amerikan Okulları)”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayını, C.I, ss. 408-421.
- DiNÇASLAN, L., 2009. “Zeytun’da Misyoner Faaliyetleri”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayını, C. III, ss.10-31.
- DiNGEÇ, E., 2009. “Amerikan Misyoner Okullarının Ermeni Ayrılıkçı Hareketlerindeki Yeri”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayını, C.II, ss.29-49.
- DOĞAN, A., 2004. “Maraş’ta Misyonerlik Faaliyetleri”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (11), ss.271-285
- _____, 2005. “Maraş’ta Misyonerlik Faaliyetleri (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX. Yüzyılın Başlarında)”, I. Kahramanmaraş Sempozyumu, İstanbul, Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi, C.II, ss. 635-644.
- DOĞANAY, R., 2009. “Amerikalıların Antep Misyonunun Kuruluş ve Faaliyetleri Hakkında Bir deneme”, History Studies, V. I (I), ss. 17-34.
- DÖĞÜŞ, S., 2007. “Maraş Şer’iye Sicilleri Işığında Şehrin Müslim- Gayrimüslim Nüfus Oranı (1876-1922)”, Ermeni Araştırmaları II. Türkiye Kongresi Bildirileri, Ankara, Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, C.I, ss.103-109.
- ERDAL, İ., 2009. “Amerikan Belgelerine Göre; Ermeni Milliyetinin Oluşumunda Yabancı Devletlerin ve Yardım Kuruluşlarının Rolü”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayını, 2009, C.II, ss.343-358.
- EYİCİL, A., 2007. “Maraş ve Zeytun Ermenileri”, Ermeni Araştırmaları II. Türkiye Kongresi Bildirileri, Ankara, Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, C.I, ss.319-333.
- HATİPOĞLU, S., 2007. “Haçin (Saimbeyli)Ermeni İsyanı”, Ermeni Araştırmaları II. Türkiye Kongresi Bildirileri, Ankara, Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, C.I, ss. 523-530.
- HALAÇOĞLU, A. ve AVŞAR, S., 2007. “1895 Maraş Ermeni Olayları Sırasında Ermenilerin Evlerinde Ele Geçirilen Dökümanlar ve Bunun Olayın Müsebbibleri Açısından Değerlendirilmesi”, Ermeni Araştırmaları II. Türkiye Kongresi Bildirileri, Ankara, Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, C.I, ss.303-310.
- HÜLAGU, M., 2009. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayını, C.III, ss.96-157.
- GÜNAY, N., 2008. “Amerikan Misyonerlerine Anadolu Halkının Tepkisi ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkileri” Akademik Bakış Dergisi, C.1 (2), ss.107-119
- _____, 2009. “Ermenilerin Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’nde Yürüttüğü Propaganda Faaliyetleri”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayını, C.III, ss.352-379.

- KARACA, T. N., 2009. “İngiliz Başbakanı Gladstone ve Ermeni İsyanı ve Evanjelizm”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayını, C.IV, ss.196-213.
- KILIÇ, R., 2009. “Osmanlı Yönetiminde XIX. Yüzyıl Ermeni Okulları ve Faaliyetler”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayını, C.IV, ss.62-79.
- KOPAR, M., 2009. “Amerika ve Amerikan Misyonerlerinin Bu Sorundaki Rollerini”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayını, C. III, ss.159-176.
- KURAK, K., 2009. “XIX. Yüzyılda Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşunda Fransa'nın Rolü ve Pierre Loti'nin Mücadelesi”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayını, C.II, ss.477-490.
- ÖNTUĞ, M. M., 2009. “Ermeni Mektepleri ve Ulusal Kimlik oluşumu”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayını, C.III, ss.264-288.
- ÖZBAŞ, M.Y., 1994. “Operatör Dr. Sayın Sait Emirmahmutoğlu'nun İki Hatırası”, Dava Dergisi, (3), s.8
- _____, 2003. “Misyonerler”, Dava Dergisi, (12), ss.13–15.
- ÖZCAN, A., 2013. “Sömürgecilik ve Ortadoğu Beyaz Adam Geldiğinde” Yedikıta Dergisi, (53), ss.16-25.
- PEKDOĞAN, C., 2003. “Antep'te Türk-Ermeni İlişkileri 1895-1922”, Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri, Ankara, Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, C.III, ss.143-162.
- ŞAHİN, G., 2005. “Türk- Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerini Üzerine Bir İnceleme”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.7(1), ss. 184-207.
- TOZKOPARAN, N., 2009. “Ermeni Ayrılıkçı Hareketlerinde Amerikan Protestan Misyonerlerinin Eğitim ve Sağlık Faaliyetlerinin Rolü”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayını, C.III, ss.381-390.
- TURAN, Ö., 2009. “Amerikan Misyonerlerine Ermeni Patrikhanesinin Tepkisi”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayını, C.III, ss.406-437.
- UÇAR, A., 2011. “Misyonerlerin Vakıf Avı” Yedikıta Dergisi, (40), ss.28-33.
- _____, 2011. “Misyonerlerin Truva Atı Sağlık Kurumları-2” Yedikıta Dergisi, (32), ss.36-40.
- YAKUT, K., 2007. “1909 Adana İsyanı ve Bölgenin Kalkındırılmasına Yönelik Osmanlı Hükümetinin Aldığı Önlemler”, Ermeni Araştırmaları II. Türkiye Kongresi Bildirileri, Ankara, Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, C.I, ss.435-455.
- YEL, S. ve GÜNDÜZ, A., 2009. “Ermeni İsyanlarının Meydana Gelmesinde İngiltere'nin Rolü ve Sebepleri (1890-1895)”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayını, C.IV, ss.98-121.
- YELKEN, H., 1997. “Gaziantep Amerikan Koleji”, Denius Gaziantep Dış Hekimleri Odası Dergisi, (9), ss. 27-31.
- YILDIRIM, M. A., 2008. “1895-1896 İsyanları Sırasında Ayntab'da Ermeniler ve Hınçak Cemiyeti”, DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C. XXVII, (44), ss.167-179.
- _____, 2009. “Amerikalı Misyonerlerin Antep'teki Faaliyetleri”

Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayını, C.III, ss.52-63.

C.) Tezler

- AKBULUT, H., 2006. “Arşiv Belgelerine Göre Türk-Fransız-Ermeni İlişkileri (1856-1920)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- AKYUL, M., 2007. “Osmanlı Devleti’nin Yıkılmasında Misyonerlik Faaliyetlerinin Etkileri (1839-1923)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- AY, S., 2007. “Misyonerlik ve Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- BAĞÇECİ, Y., 2008. “1895 Zeytun Ermeni İsyanı”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- BAŞAK, Ü., 2008. “1890–1939 Yılları Arasında Hatay’da Yaşayan Ermenilerin Faaliyetleri ve Genel Durumları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- ÇETİNKAYA, S., 2009. “1915- 1923 Yılları Arasında Türkiye’deki Ermeni Yetimleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- DiNÇASLAN, A.L., 2006. “Zeytun ve Çevresindeki Ermenilerin İsyanları (1895-1921)”, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- DÜZGÜN, Ç., 2007. “Şer’iyye Sicillerine Göre Tarsus’ta Gayrimüslimler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- ESENKAL, E., 2007. “Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- GÜNAYDIN, A., 2007. “The Return And Resettlement Of The Relocated Armenians (1918-1920)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- HALİFEOĞLU, M., 2007. “Tarsus Amerikan Koleji’nin Kuruluşu, Gelişimi ve Faaliyetleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- HOCAOĞLU, M. C., 2006. “Osmanlı Ermenilerinin Tehcir Yolları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- KARAHAN, A., 2008. “1909 Maraş Olayları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- KOLUTEK, M., 2011. “Fransa’nınDoğu Akdeniz Havzasındaki Misyonerlik Faaliyetleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M. Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- KILIÇ, T., 2007. “Adana’da Ermeni Olayları (1918-1922)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KLAVUZ, H., 2007. “Türk Basınında Adana Ermeni Olayları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- NALCI, A., 2007. “Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyetine Geçerken Mersin’de

- Eğitim”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- ÖNEY, C., 2010. “II. Abdülhamit Döneminde Anadolu’da Meydana Gelen Ermeni İsyanlarında Amerikan Misyoner Okullarının Rolü”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- ÖZBEK, P., 2009. “Missionaries And Near East Relief Society In The U.S. Foreign Policy Towards The Armenian Question, 1915-1923”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.
- ÖZSOY, H., 1995. “Kayseri’de Amerikan Misyoner Faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji”, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Kayseri.
- RANK, S., 2009. “Fitnenin ve Terakkinin Merkezleri: Osmanlı Devletinde Apostolik Ermeniler Arasında Anadolu Misyoner İstasyonları, 1878-1896”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TAŞ, T., 2006. “19. Yüzyılda Anadolu’da Katolik Misyonerlerin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- TAŞKIN, F., 2007. “Amerikan Misyoner Okullarından ‘Merkezi Türkiye Koleji’ (1876-1924), Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- TÜZÜN, S., 1989. “İki Büyük Savaş Arası Dönemde Hatay Tarihi (1918-1939)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- UÇAR, A., 2013. “Hıristiyan Gençler Cemiyeti ve Türkiye’deki Faaliyetleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- UĞUZ, S., 2011. “I. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Tarsus (1876-1926)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- USLU, F. Ç., 2007. “Adana Ermenileri (1914-1918)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

D.) İnternet Kaynakları

- YUVALI, A., 2008, “Ermeni İsyanlarında Misyoner Okullarının Rolü”, Çukurova Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://strateji.cukurova.edu.tr/ERMENI/05.php>. (27.04.2011).
- FENDOĞLU, H. T., 2002. “Amerika Birleşik Devletlerinin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti”, <http://www.hasantahsinfendoglu.com> (14.02.2011).

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı soyadı: Mustafa ÇABUK
Doğum Yeri ve Tarihi: Andırın/Kahramanmaraş, 26.06.1980

Eğitim Durumu

Lisans: Boğaziçi Üniversitesi /Tarih Bölümü
Yüksek Lisans: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü /Tarih Ana Bilim Dalı
Doktora: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü /Tarih Ana Bilim Dalı

Yabancı Dil: İngilizce

ÜDS: 78

KPDS: 71.25

Bilimsel Faaliyetler

Kitaplar: Sahipsiz Sandıklar Yabancıların Gözünden Anadolu'nun Direnişi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009

Maraş'ta Misyoner Faaliyetleri ve Misyoner Okulları, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2008

Projeler: 2012 Tübitak Ortaöğretim Öğrencileri Bilimsel Proje Yarışması Danışmanlığı, Adana Bölge Birinciliği

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar: Milli Eğitim Bakanlığında Tarih Öğretmeni

İletişim

E- Posta: cabukm@yahoo.com

Telefon: 505 7507175

EKLER

Ek-1 Hınçak Fesad örgütüne mensup Ermenilerin Haçin'de Amerikalı misyonerlerin yanında gizlendiklerine dair arşiv belgesi (A. MKT. MHM 616/50)

۵

دائرة المخابرات
مكتب المخابرات
عدد

الحمد لله الذي جعلنا من امة واحدة
فما جمعته فارسية منسوب الاله بى حرمه عليه طرية صارت قومه يتونده صبه
الهم انما هم قومي طرية بالقدرة بالقدرة بيا به بيو بيوه منب خواجه لنده ايكى نفا من ايو ريت
نعمون نه اجرا ايدونه تحقيقاته نظرا ما حيدوه كما امرت باليد نرزوه تحقه بولندوى
اغلب امتا لاندله ارضيته لندوه ده الهو لرايه الهوى در رستنديه شتابه الوعبه الواسى
مايه فاصفا صفا اسمايه عطفه قودله منب خفنده استفا - الرقده منب هو به حقه الهجه
معه عهده استغاله الهوى ۹ ۵ ۱۰ ۱۱

الحمد لله
والسلام

Ek-2 Adana ve Tarsus'ta asayiş sorunu olmadığı, bu tür iddiaların asılsız olduğu ve Amerikalı misyonerlerin neşir faaliyetlerinden kaynaklandığı ve Şeyh Mahmut adlı kişinin sıradan bir şahıs olup herhangi bir tarikatla bağlantısı olmadığına dair arşiv Belgesi (BOA, MF. Mkt. 195/10).

۵

۱۳۰۴
فصل العظمی
مکتوبه
عدد

احقر و لا یقینه وارد اولدی شیفه تدریس در

ج. مایه لایح نور قیقه قد الله ایله طریقه و کل حارثانه از انکه قطره طوبی
چون منزه طریقه که اهل اسلام بیده خستینار علیه زره قد غیبانه افکاری
کویا کده اولمخ و خستیاها آینه تلم ایله اختلاط دایم اوقایه ایلمده در
بفادری بیخ محوری اسدی خستیا علیه سوده ایلمدی بی اسدی طریقه تشویق جده
ایله اولمخ سوزی تأیید ایتیه جمله درجه ده کده و شیفه اهلیت اولمخین محققه مؤایه
موی ایله اداب تابعیت عبوریه مفایر بجه اضای مندر اولمخینه کنه دهن عهد و شیفه
اولمخین دهر بومله اوقته مع اولمخ موفور حال و صلاکت اولمخین ایله ده کویا
میوزی دفا ترتیب و شراکاز ایله متغول اولمخینه مفایر بجه سوره اولمخین خستیا
استیضاح کیفیت اولمخین میوزنزه کی غره و مبالغه فیه میدانه صیغه
احقر و ایسی
صید حلی

۱۳۰۴

Ek-3 Haçin'deki Amerikan Board Mektebi Öğretmenlerinden Dikran'ın Osmanlı Devleti aleyhinde konuşma yaptığına dair arşiv belgesi (HR. SYS, 2792/54).

۵

داجید نف رجبده سنده داراد لکراه محرم صلیح ما جرایر خلایق تار غیله نکه نه صورتیه -

دوشدر اقام حقندی
هلاچینه بولنا بیوز مارتینت نفرت نکتده که مکتب انجمنه آتاسنه بیلدرده عیشم دیقانیت ابراد ابدیک زلفو انفعال اذ هکان
افلا دایه جن صورتیه اولوغنده بکده معلم فرمودت اوراده بکاک جائز اولدیجه زاز قوزاره منظر غنده مبعوزت نفراضام صورتیه کوندر لیک
بیانیده ایضای تقضاک حقن انقدرینده که بوی شریک معامله فریبوننده معطلوناسیا جرایر خلایق تار غیله رانده مکتب دوق سازه ده
ایراد قرانت اولوغه نفقدله مقلان اولامور معارف اداره کج تیغیر امور نکتده اقصانده اولدیجه مندر کونر کتب بیدر مارتینت تقضاه
دولت عدم رعایتیه اوتد بز و مکتلابه دسور جرایر بایزنده به حال قالمیش وکتنا اداره سنده بولنا نه کتبه امر بقابلده حال ایسه ندر کونر نکتده
تبع سندر اولوب هر ایکر وقت همایزه اتنا دایم تبلیغ حکمران اصفا اتمامده بولندی کونر سله اولوغنده نه زیاده نه برسانه مکتبده خلاف
نقده ام جوالده ترقی امر حق سفارته معرفتیه مذکور کتبه بیدر به امور جرایر تبلیغ بیلدرمه اجرائیه ایلی خصوصت صوبه عالی نفرت یز سجدیه ایز باری
نذر قلمیه و معلم دیکراه حفته جواب اولوبت مسایلایه اسطرابیه اولوغه اقصانیت ایضا دانسانه هم عین داوید بیلدرمه کابری بولوبه بایز

Ek-4 Adana ve Mersin'de Müslüman çocukların misyoner mekteplerine gidişinin önlenmesi için alınması gereken tebbirleri ve Mersin Amerikan mektebinden Dr. Martin'in okula Nasiri kızları almaya devam ettiğine dair arşiv belgesi (MF. MKT,195/10).

۵

اطلاق المکتبہ
معارف عمومی
صدری
۱۹۰۹

معارف نجات جیلدی بیگناه سین

دولت اضم حضرتی

اطفال اسلامیه مکاتب اجمید و غیر مسلمین مع دولتی اجمود تدریس مقصدی ایضا اولمقدمه ابرده اوله جزویت و رسیده ابریفانہ بردنسانہ
 و جزویت مکتبہ تبلیغات و افعالی قبول انجمنی و در وقت مکتبہ نصیری طائفہ سندنہ مکتبہ قیز مکتبہ انکہ خصوصہ کی نشانی سندنہ دوام
 ایتمکله برای اوله بیغضہ بوظ نہ و طائفہ سندنہ و اوله قیاسر اجمود ایلمه سینی و معروضات سندنہ بی حاوی اولر و
 تا بیجده تقدیم فنانه عریضه جاگری اوزرینہ اولدیه یازیلد تحریرات حبیله نظر انجمنی کسوفاً و لغا ایلمه سونی جاگری قندینده معذرا عطا
 تعقیبات لایم جری نتیجہ حاصلک عرصه و استعاری لھاب برای تعلیم و ایجا اولدیه طفاہ طقوز لوزر و ده صحاح لایم تا بیجده اسرار
 سین جناب نظر انجمنی اولر و طایفه جولسه اولقدنای سالف المومنه تحریرات حبیله جناب نظر انجمنی زاتعالی اولدیه تقدیم و عطا ایست
 حالت اھم فوق العادہ اولدیه کیفیت معلومہ ضای و غیر شرح قندینہ در وقت مکتبہ نشانیات مضرہ سندنہ معنی حقدوی مطالعات
 اولدی و حی برکت اوله و رسیده تحریراتک صاحب مصلحتہ لزوم تاسی در بیانہ جریلدہ معاندنہ کوزرہ مخصوص اولدی ۶ مارچ ۱۹۰۹
 تا بیجده با مضط عرصه اولدیندہ سابقہ اھالیوی حضرت بارکھدہ اولدیه تاسی جریلدہ سندنہ ایجا اولر و طایفه
 کتد ایلمدہ انان شیلی سلال طروسی و رسیده رضی نہ ایجا انانہ مخصوص بر سندنہ تکی و معارف حقه اعانہ سندنہ
 و سابقہ سندنہ موجود اولوب فرم طینک منع التوحی چاک کسب انجمنی اولدیه بقایارہ وقوع کتوبریک حقیقت برادج کتب معارف
 اتانیہ و تاسی اولدیه بوزالیک عرصه قاتیلوله طویلہ و لھامہ نشانیہ با سندنہ ساعده و طروسی و رسیده سندنہ سندنہ
 ایجا یلمه منور کتد کتد ایدلک اوزرہ تحفیاتک بالاعطا معارف لیک اعزاز جریلی حقدہ جواباً بطرفه تفراق سندی اسرار و
 اولر و جری سندی ایلمدہ سندنہ تقدیم اولمقدمه اوله ایدر رسیده رضی بر لیلی انان اعدایی کتدہ تصورندہ بولندقدندہ معارف
 حقه اعانہ سندنہ کتد کتد بالوعمالی تعصبہ بوظ نہ مہریدر بقایای مقداری متعارف اولر و اسرار معنی تعلیم اولر و رسیده
 لقیہ و سندنہ اعدای لیک سندنہ سندنہ حقدہ نشانیہ ساعده یولی باید مقام نجات نام حد اعطاردہ سندنہ
 بر صورتی لغا تقدیم خالیای اولر و تحبیری فنانه اسرار سندنہ سالف المومنه تحریرات حبیله جناب نفع انجمنی جواب یازیلد حقدہ
 فنانه و بوندہ بقا سندنہ اولر و قیاسر مکتبہ بیغضہ اجمود حقدہ لھجہ بکوزہ نشانیہ بولندقدندہ سندنہ ایلمه سونی طقوز لوزر
 ۱۶ صحاح لایم تا بیجده عریضه جاگریہ بر تقدیم عرصه ایلمدہ حوال بر دوام بولمقدمه اولمقدمه اولر و طایفه سندنہ مکتبہ لایم
 صدر معارف
 ۱۹۰۹

203/30

Ek-6 Misyonerlerin 1 Temmuz 1909 tarihli raporlarında; Adana ve çevresinde Osmanlı Hükümeti'nin olaylarda mağdur duruma düşen mültecilerin tamamının bakımını üstüne aldığı, mültecilere bizzat para dağıtarak ihtiyaçlarını karşıladığı ve yanan evlerin yeniden yapılması için hızlı bir şekilde faaliyetlere başladığı bildiriliyordu (PABCFM, Reel 660: No:177).

1909 JUL 24

Adana, July 1st, 1909.

Report of the Adana Relief Committee.

The Adana Relief Committee beg to submit this fifth instalment of accounts together with a list of donations up to the end of June 1909.

The Bank Balance is shown as £5503, but of this sum £1000 is pledged to the future American Hospital, £1000 to industrial work, £500 to rehousing, and about £1800 will be required to pay for bedding already ordered. A further account is open for the buying of tools for artisans, but the Committee regret to report that very slow progress has been made with this. It is very difficult to get the people to settle down to work. £500 has been spent on the Armenian orphanage at Mersina which is under the control and management of the Armenian Patriarch. As regards the proposed German orphanage at Hassan Beyli, an answer is awaited from their Mission Board before any decision can be arrived at.

Since the date of the last account, the local Ottoman Committee has taken over from us the feeding of all refugees. They are now giving money instead of food, and the change is a welcome one. They are also sending money to the outlying districts.

Rehousing is under consideration. The Ottoman Committee have proposed to build at once 500 houses on fresh ground at a cost roughly estimated to be about £ 22,000.

A subsidy for this has been asked for from Constantinople and we have promised all the support that we can give.

Re-housing is an even more urgent problem at Hassan Beyli and Bağshe where at the greater elevation the rains set in earlier.

In Adana city itself no progress can be made with rebuilding until the Government has decided on the plans necessary to lay out the new city. It is not probable that much will be done before the autumn.

Various suggestions have been made for industrial work, and enquiries are being made as regards embroidery making and a carpet factory and perhaps hand weaving. There might possibly

عینتاب مرکزی نور کیا کولجی

CENTRAL TURKEY COLLEGE

AINTAB, TURKEY, ASIA

10

12. Writing of religious or general articles for Turkish newspapers.
13. Preparatory information-and training-courses in the missionary institutions (theological seminary, colleges, higher schools.)
14. Study of the report of the Cairo conference.
II. Ways of direct approach.
 1. Employment of Turks as language teachers for new missionaries.
 2. Social contact, using opportunities.
 3. Conversation with patients in the hospitals.
 4. Clinic services.
 5. Giving of language lessons in English, French or other languages to Mohammedans who wish to learn.
 6. Formation of societies of a general nature like women's clubs, perhaps informal, for Turkish women.
 7. Extension of needle-work among Moslem women, with religious services when they come for work.
 8. Book-stores for the sale of the Scriptures and other literature with enterprising booksellers. The book store can be advertised and made attractive and a common meeting-place, and affords much opportunity for direct religious conversation. In Aleppo, particularly, this seems a possibility. (Colportage is a question.)
 9. Visiting Turkish schools and getting into contact with the teachers along the line of their work. Inviting them also to visit our schools and trying to help them.
 10. Plan the curriculum of higher schools so as to make attendance by Turkish students possible.
 11. Reading of the gospel at the bedsides of the sick. If a person made this his or her business, many invitations might come. Of course this is done with a superstitious view on the part of the Mohammedan who wishes it. But it can be shown that Christians have no such view of its efficacy, and after the reading the visitor is free to say anything he likes.
 12. Get pedlars visiting Mohammedan villages to take gospels with them and place them in the hands of villagers who will read them.
 13. Use of parts of the Scriptures, particularly of Genesis, is recommended by Mr. Zwemer, as a way of opening interest and discussion.
 14. The use of Pilgrim's Progress in Osmanli Turkish and of the tracts published by the Nile Mission Press is very helpful, but these probably cannot pass the Turkish censorship.
 15. Touring of Moslem villages by a physician and surgeon, accompanied by evangelistic helpers. For this there is a great field. Such touring would probably be welcome in the majority of cases and a few striking cures would open the minds and hearts of the people for anything that the party had to say.

عینتاب مرکزی توریکیا کولجی

CENTRAL TURKEY COLLEGE

AINTAB, TURKEY, ASIA

2

In Jibin there is a mixed race, the Gess (meaning "half," Christian in origin and Mohammedan by religion. They often wish their children baptized, and a number of them come to preaching services regularly or on occasion, and to other Protestant meetings.

Christianity has had some influence among the Kourds. They feel themselves nearer to the Christians than the Turks do, and perhaps they feel themselves nearer to the Christians than to the Turks.

In nearly every place there are members of the less strict sects of Islam, to whom approach is easier.

About the educational system, the following single examples may give an elementary idea.

A village usually has a teacher. Take as an example the well-to-do village of Dilitk, a couple of hours north of Aintab. It has a teacher and a little school. The people pay 800-1000 piasters (about \$30.00-\$35.00) in cash a year, and there is an income of about 1000 piasters in kind.

The cities have several schools of varying grades with several teachers. According to an official report of comparatively recent date (1902/5) Aintab had six lower schools (Ibtidaiyé) with 13 teachers and 670 pupils. The higher school (Rousticé) had 5 teachers and 116 students.

The school at Aleppo completes the work of the higher school in Aintab, and prepares students for Constantinople.

In 1. there are four or five groups of Moslems who are interested in the study of the Scriptures.

a. The circle of 2. Some two years ago, he said there were one hundred men in 1. with whom he conversed on Christianity. He is a common visitor at the house of 3. and is a Christian worker in a sense, it might be said.

b. A group of men about 4. They have had meetings for study of the Bible, singing and prayer at his house.

c. A group begun about three years ago by one of five converted Moslems who set out from Constantinople, to preach the gospel. He talked with only two or three men, but their number soon became about 25. They met secretly, and we have no fresh information.

d. A group in the district called 5., whose preacher is 6. They have a congregation of about one hundred, some strong and some weak. They have a room and meet each night to talk about spiritual truth and to pray together. They sometimes stay till midnight, so that their preacher sleeps at the meeting-place, instead of returning to his house. Here is the report of a conversation between a Protestant and one of these men. The Mohammedan recognized the Protestant as a spiritually-minded man and opened his heart to him. He called their preacher (6.) and

Ek-10 Misyoner Stephan Van R. 1909 Kessab'daki Olaylarla ilgili bir rapor yazdı. Raporda: Lazkiye Mutasarrıfının mültecileri korumak ve onlara yardım etmek için elinden geleni yaptığı, geceleri dolaşarak insanları yatıştırdığı, herkese un dağıttığı ve insanların tekrar evlerine dönmesini teşvik etmek ve onlara güvende olduklarını hissettirmek için onlarla birlikte kendisinin de Kessab'a gittiğini yazdı (PABCFM, Reel 660: No:153).

— 6 —

several churches and schools. On Monday, a French cruiser brought 4,000 more. The largest number were cared for in the grounds of the American Presbyterian Mission. The hospital was crowded with wounded and sick under the care of Dr. James Balph. Miss Elsey, the trained nurse, opened a maternity ward, and all the Americans worked hard in relief measures. The days in Latakia under the hot sun, and with the constant fear that the Turks of the town might rush in and attack them, were days of exile and hardship, in spite of all that could be done for safety and health. They gathered quietly in the evenings for prayer and for the singing of the hymns that they all know by heart. After a few days, sickness began breaking out rapidly. Several small-pox cases were discovered, and the crowded conditions threatened further disorders. The Mutasarrif, who is the chief magistrate in Latakia, had from the start done everything in his power to protect and provide for these fugitives. He himself patrolled the streets at night, and with the few soldiers at his command dispersed the angry Moslem mobs which repeatedly made attempts at disorder. He furnished a ration of flour for all, and expressed his sympathy with those who were in sorrow. When he saw the rapid increase of sickness he advised that they should all return to Kessab, and to give the people assurance of safety on the road he went with them in person. The courageous and kind hearted action of this Turk saved Latakia, and the thousands of Kessab people sheltered there, from the dreadful event of a massacre. His conduct stands out in strong contrast with the criminal behavior of Hasein Hassan Agha, the Mudir of Ordou.

Can you imagine the feelings of the Kessab people as they climbed on foot the long trail up the mountain, and then as they came over the ridge into full view of their charred and ruined dwellings? Their stores of wheat, barley and rice had been burned; clothing, cooking kettles, furniture and tools had gone; their goats, cows and mules had been stolen; their silk industry stamped out; their beloved churches reduced to smouldering heaps. The bodies of their friends and relatives who had been killed had not been buried. And yet the love of home is so strong that the people have settled down there with the determination to clear up the debris and rebuild their houses. If generous gifts arrive from England and America the local relief committee hopes to put into the hands of the Kessab men such tools as shall enable them to earn their usual livelihood by one of the trades or by farming. For the present, food supplies and clothing must also be forwarded from Latakia and Beirut. But as soon as a man begins to earn a daily wage, no matter how small, his name is struck off the ration lists. I insisted upon this rule in the case of the muleteers who were paid for carrying up the first shipment of relief supplies. Two capable doctors are ready to give their services for the sick but they have lost all medical and surgical supplies. It would be of the utmost benefit to furnish them with instruments and medicines. In this as in other needs we heartily appreciate the prompt co-operation of the Beirut Relief Committee. Miss E. M. Chambers, who was in Adana during these troubles, has now returned to

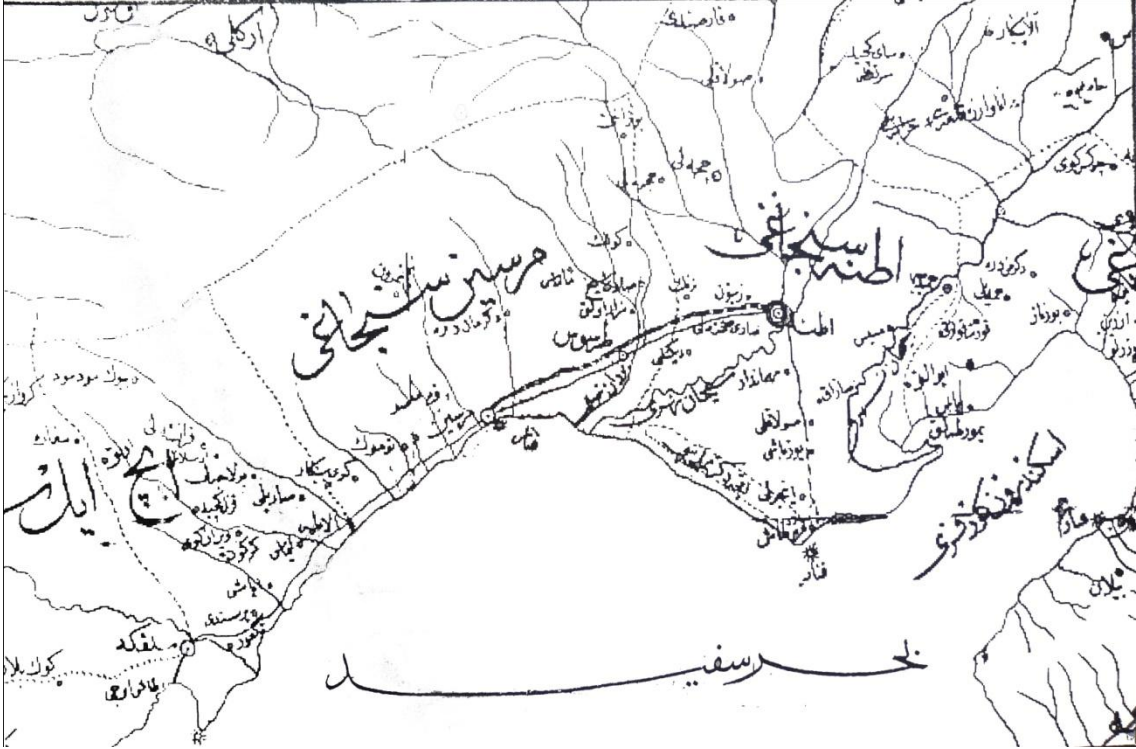
Ek-11. Harita:1 Osmanlı Devleti'nin son döneminde Halep Vilâyeti
(www.tarihvedenediyet.org)

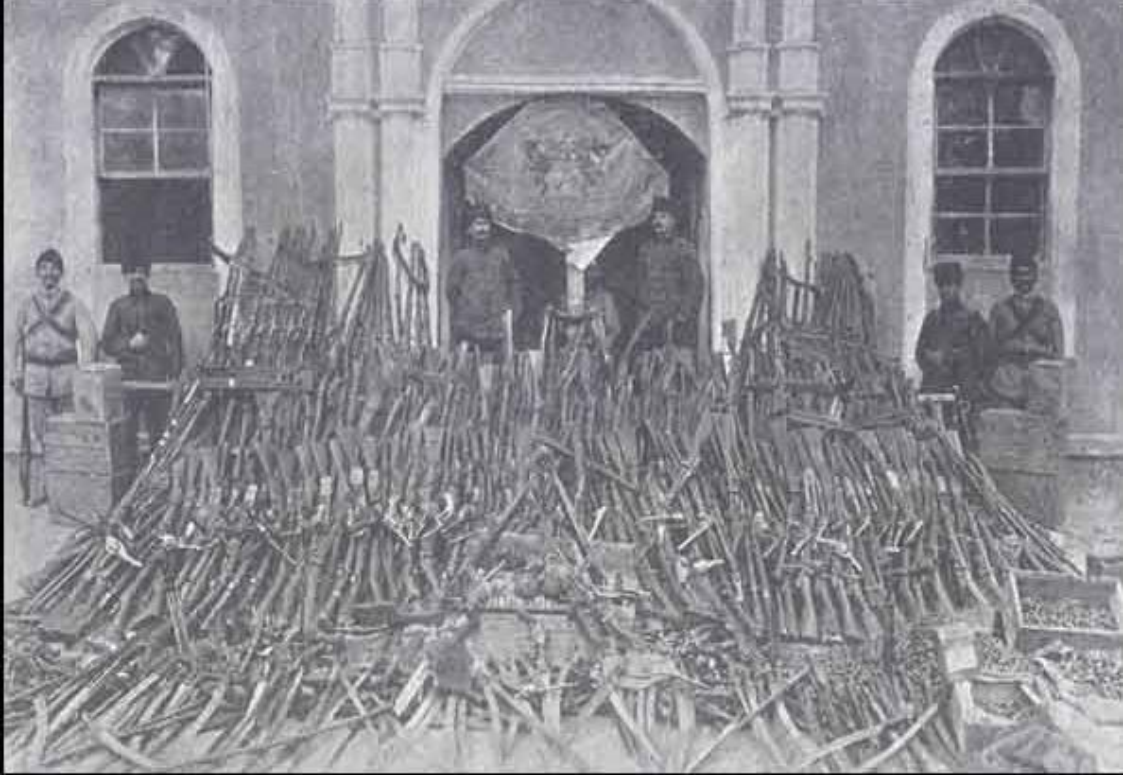
Ek-12. Harita:2 Osmanlı Devleti'nin son döneminde Adana Vilayeti
(www.tarihvedenedeniyet.org)

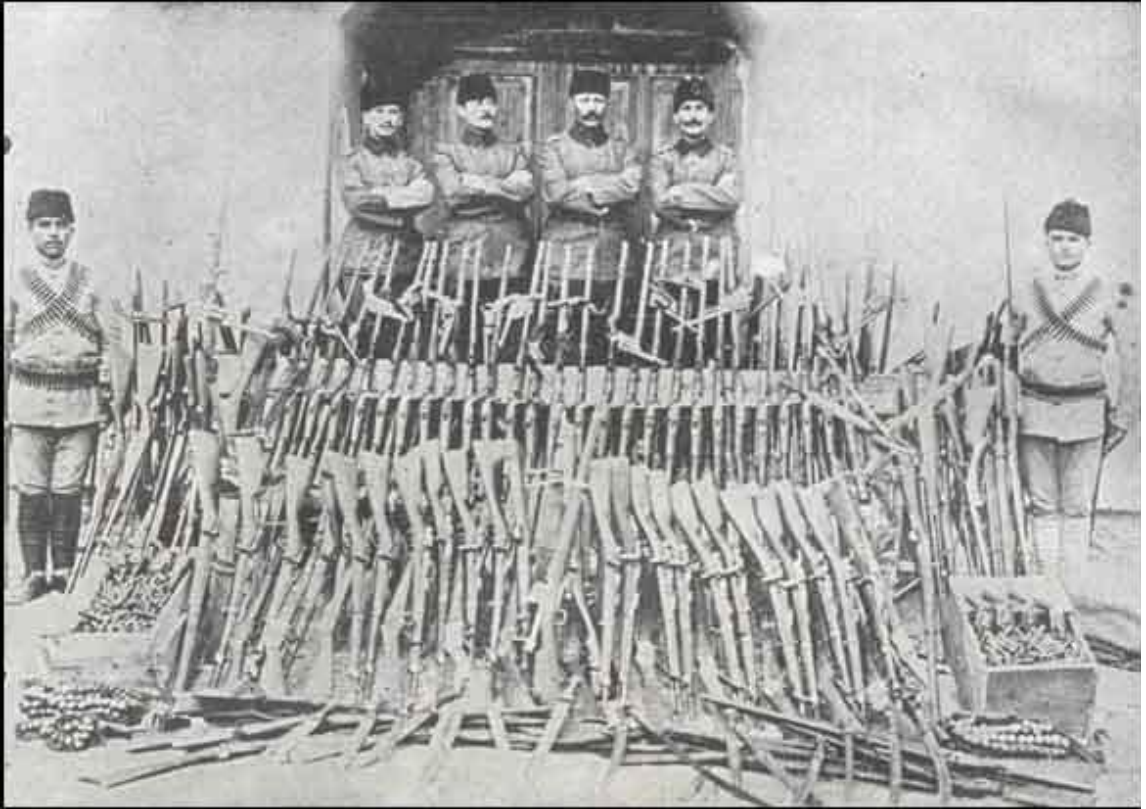
Ek-13. Harita:3 Osmanlı Devleti'nin son döneminde Mersin Sancağı (Uguz, 2011:416)

Fotoğraf-1 Haçin Ermeni Mektebinden çıkarılan, Ermenistan arması, dinamit, barut, kapsül ve fitiller (Kanar,2001: 505).

Fotoğraf-2 Adana Hasan Begler köyünde Ermenilerden toplanan silahlar (Kanar,2001: 507)

Fotoğraf-3 Saimbeyli'deki Amerikan Protestan Okulu misyonerleri (<http://team-aow.discuforum.info>)

Fotoğraf-4 Antep'teki Merkezi Türkiye Koleji (Harvard, Houghton Library)

Fotoğraf-5 Hülfsbund'da ders saati. Kadın öğretmen okulu, Mezere (Keiser,2005:380)

Fotoğraf-6 Saimbeyli'de Amerikan Board Okulu Binası (Harvard, Houghton Library)

Fotoğraf-7 Amerikalı Misyonerlerin Adana'daki Yatılı Okulu(Harvard, Houghton Library)

Fotoğraf-8 Tarsus Amerikan Koleji (Uguz, 2011:428)

Fotoğraf-9 Amerikalı misyonerlerin Kessap'taki okullarının 1851 ve 1871'deki hali
(Harvard, Houghton Library)

KESSAB PARSONAGE. - 1851 AND 1871.

Fotoğraf-10 Board Misyonerlerin Maraş'taki Binaları (Harvard, Houghton Library)

Fotoğraf-11 Maraş'ta Amerikan Koleji Öğretmenleri Müslüman idarecilerle birlikte (Kerr, 1973)

Fotoğraf-12 Maraş'taki Milli Mücadelede Amerikan Kolejinin Bahçesindeki Fransız Topu ve Askerleri (Kerr,1973)

Fotoğraf-13 Maraş'taki Milli Mücadelede Amerikan Kolejinin Bahçesindeki Fransız Topu ve Askerleri (Kerr,1973)

Fotoğraf-14, 15 Şubat 1915 tarihinde Zeytun'da Ermenilerce Şehit Edilen Maraş Jandarma Komutanı Süleyman Bey. Şehadetinden Sonra Zeytun ismi Süleymanlı olarak değiştirildi.

Fotoğraf-15 Doktor Mustafa. Maraş Milli Mücadelesinde Amerikan Kolejine Fransızlarla barış şartlarını görüşmek üzere gitmiş ancak dönüşte Ermenilerce şehit edilmiştir.

